

Frankistak Beasainen

III. Liburukia
Volumen III

Uztailaren 27ko gau beltza eta errepresioa
La represión y la oscura noche del 27 de Julio

Jon Kortazar

Deustuko Unibertsitatean
Historian lizentziaduna,
2007. urtetik historia
eta arkeologiarekin
zerikusia duten ikerketa-lanak
burutzen dihardu Aranzadi
Zientzia Elkarteko kide
bezala. Honez gain,
UNED-eko Ikerketa Historikorako
Metodo eta Teknika Aurreratuak
masterra ere eskuratu du.

Licenciado en Historia
por la Universidad de
Deusto, desarrolla trabajos
de investigación histórica y
arqueológica como miembro
de la Sociedad de Ciencias
Aranzadi desde el año 2007.
Paralelamente ha completado
su formación mediante
la realización de un máster
universitario en Métodos
y Técnicas Avanzadas de
Investigación Histórica (U.N.E.D.).

Babeslea
Patrocinador

BEASAIN: OROIMEN HISTORIKOA

Frankistak BEASAINen: Uztailaren 27ko gau beltza eta errepresioa
Franquistas en BEASAIN: La represión y la oscura noche del 27 de Julio

Jon Kortazar Billelabeitia

Beasain 2018

PROIEKTUAREN KOORDINAZIOA / COORDINADOR DEL PROYECTO

Mikel Edeso, Juantxo Agirre-Mauleon

IKERLARI KOLABORATZAILEAK / INVESTIGADORAS COLABORADORAS

Rebeca Martínez (Aranzadiko historialaria / Historiadora de Aranzadi - Archivo Militar de El Ferrol),
Cristina Martín, Marijose Hernández (Antropologia Fisikoko Saila / Departamento de Antropología Física - Aranzadi),
Anaïs Rodríguez (Artxiboa / Archivo - Aranzadi).

ESKERRAK / AGRADECIMIENTOS

Ikerketa lan honetan parte hartu duten herritar guztiei, bereziki Beasaingo oroimen historikoaren taldeari.

AZALEKO ARGAZKIA / IMAGEN DE PORTADA

Beasain Calle Mayor. Autor: Antonio Passaporte. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte,
Instituto del Patrimonio Cultural de España. Fondo Loty

EUSKARAZKO EDIZIOAREN ARDURADUNA / RESPONSABLE DE LA EDICIÓN EN EUSKERA

Andoni Sarriegi

GAZTELANIAZKO EDIZIOAREN ARDURADUNA / RESPONSABLE DE LA EDICIÓN EN CASTELLANO

Karlos Almorza

ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. Zorroagagaina 11. Donostia-San Sebastián 20014. Tfnoa.: 943466142. [www. aranzadi.eus](http://www.aranzadi.eus)

Egilea/Autor

Jon Kortazar Billelabeitia

Itzulpena/Traducción

Saretik Hizkuntza Zerbitzuak, UZEI, Logika Itzulpenak.

Maketazioa/Maquetación

TamTam S.L.

Imprimatzen du/Imprime

Leitzaran Grafikak S.L.

ISBN 978-84-947343-3-5 (O.C.)

ISBN 978-84-947343-6-6 (3. libk - Vol. III)

L.G. / D.L. SS 1120-2018

Aurkibidea

AURKEZPENA.....	07
1. FRANKISTAK BEASAINEN: UZTAILAREN 27KO GAU BELTZA ETA ERREPRESIOA	13
1.1. Estatu-kolpea eta lehen egunak	14
1.2. Borrokaldia eta altxatuen sarrera	16
1.2.a) Beasain Defentsa Batzordearen agindupean.....	17
1.2.b) Beasaingo borrokaldia.....	28
1.3. Erailketak.....	42
1.3.a) Beasainen 1936ko uztailaren 27tik 28ra hildakoak.....	42
1.3.b) Argitu gabeko, frogatu gabeko eta iturrietan agertzen diren Beasaindik kanpoko erailketen kasuak	72
1.3.d) Fusilatzeen eta ehorzteen tokiak.....	75
1.3.e) Familien eta senideen erreakzioa	80
1.4. Bestelako berehalako errepresioa.....	82
1.4.a) Kartzelatuak eta hurrengo asteetan hildakoak	82
1.4.b) Usategi baserriko heriotzak.....	92
1.4.d) Errepresio politikoa.....	92
1.4.e) Errepresio ekonomikoa	94
1.4.f) Emakumeen kontrako errepresioa	97
1.5. Beasaingo agintari frankistak	101
1.6. Beasaingo agintari frankisten auto-ospakizunak	111
1.7. Beasaindarrak gudan	120
1.7.a) Errepresioa frontean errepublikazale beasaindarren kontra	126
1.7.b) Altxatuen alde borrokatu zuten beasaindarrak	129
2. ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA.....	249

Arangoiti Egoitza edo Ospitalea.
1883an auzolanean eraiki zen eta
1935ean goiko oina erantsi zitzaion.
1985ean eraitsia izan zen gaur egun
zutik den berria eraikitzeko.
(Argazkia: FL/MG, 257. or.)

Aurkezpena

ALBERTO ALONSO,
KARLOS BEGUE,
MIKEL DORRONSORO,
JAVIER GARCIA,
JOAN JOSE LASA,
JOSU LOPEZ,
MIGEL ANJEL RUIZ DE GAUNA,
ANDONI SARRIEGI

BEASAINGO GERTAKARIEN AGERPENA

Beasainen, 1936ko uztailaren 26tik 27rako gauean, ziur egiaztatuta dauden 35 pertsona hil zituzten (36. baten zalantzak oraindik ez dira argitu), Nafarroan uztailaren 18an altxatu eta Lizarrustitik, Eitzagaratetik (Etzegaratetik) eta Otsaurtetik sartu ziren militar, erreketek eta falangisten tropek, Pablo Cayuela Teniente Koronelaren eta Alberto Ruiz Moriones Komandantearen agindupean. Gainera, 1942ra bitartean, beste 16 pertsona (beasaindarrak edo Beasainen hilak) hil zituzten modu desberdinetan: norabait eraman eta tiroz hilda, epaitu eta fusilatuta, hil arte egurtuta, etab. Beste 4 pertsona, gerraren eraginez hil ziren.

Fronteko borroka armatuan, berriz, 30 pertsona hil ziren (beasaindarrak gehi Beasainen hilak) Errepublikari eusteko borrokan, gudari edo miliziano moduan; beste 34 beasaindar hil ziren altxatuen alde borrokatuz (horietako hainbat derrigortuta eramanak), 1 desagertutat eman zen eta beste 29 Beasainekin lotura zuten ingurukoak ere hil ziren (erreketen Loinazko San Martinen konpainian ibiliak).

Bestalde, 300 beasaindarretik gora kartzelan egon ziren; batzuek herio zigorrarekin eta ondoren haren ordezkoko zigor luzeekin hainbat urte egin zituzten kartzelan etxetik oso urruti eta oso baldintza txarretan, beste batzuek urte gutxiago baina berenak egin behar izan zituzten eta, azkenik, izan ziren hilabete batzuetako zigorrak jasandakoak ere, baina ez haatik estutasunik gabe egonak. Asko izan ziren gainera langile-batailoieta lan behartuetan oso baldintza txarretan ibili zirenak ere, edota lanera industriara atera zituztenak eta sosik jaso gabe lanean hainbat denboraz aritu behar izan zutenak.

Isunak ere beasaindar askok jaso zituzten errepresio gogorreko urteetan. Euskaraz hitz egitea debekatua izan zen eta zigorrak jaso zituzten herritarrek horregatik. Emakume batzuei ilea zerora moztu zieten, gero errizino olioia edateko eman eta beherakoa eraginda kalez kale erabili zituzten erakusten. Gosea, errazionamendua, estraperloa edo ezkutuko merkataritza ere pairatu behar izan zituzten herritarrek... Baina 1936ko uztailetik aurrera hori guztia bizitu arren, hemen bederen inon esaterik eta idazterik ez zen izan. Ahotik belarrira bakarrik konta zitezkeen halakoak konfiantzazkoen artean. Gertakari horien guztien berri, tantaka iritsi zaigu garai hura bizi izan ez genuenoi eta guk hemen orain, tanta horiek gaur arte, urteetan zehar, nondik eta nola iristen joan zaizkigun azalduko dizuegu.

- Bilboko *El liberal* egunkari ezkertiarrean 1936-08-13an Beasaingo gertakariez argitaratutako kronika. 60 hildako aipatzen ditu Beasainen eta kopuru hori, gerora ikusi den moduan, ez da zuzena. Liburu honetan aipatzen diren 35 heriotzak frogatuak dira baina badira zalantzan gelditutako beste kasu batzuek ere, ikertzea merezi luketenak. Dena dela, hainbat gertakarien xehetasunak agertzen dira kronikan, izenak eta datu batzuk akatsekin agertu arren. Beasaingo gertakariez lehenengo argitalpen idatzia izan zen baina herrira ez ziren berri haiek iritsi.
- Eusko Jaurlearitzaren inguruko argitalpena zen *Euzko Deya* aldizkariak, 1937-03-21ean, Parisen, frantsesez artikulua bat argitaratu zuen Beasaingo sarraskiaz, baina haren berri oso gutxi izan zuten Euskal Herrian eta gutxiagok Beasainen.
- Errepublikaren mendeko lurraldeetan argitaratutako egunkarietan ere izan zuten aipamenik Beasaingo gertakariak baina ez zuten herrira iristerik izan.
- Gertakari horietako batzuen berri, orain jakin dugunez, Errepublikanoen mende zegoen Madril, *LA VOZ* izeneko egunkari batek¹ eman zuen hein batean 1937-05-06an. Izen eta abizen batzuek oker edota akatsekin idatzita dituen arren, hala ere ulergarriak gertatzen dira gai hau sakondu duenarentzat edota orduko herriko pertsonen izen deituren berri duenarentzat. Dirudienez, Donostiako Ospitale batetik bidalia izan zen berria garai hartan. Guk, interneten topatua da. Gertakarien kontaeran ere badaude okerrak, baina garai hartan izan zituzten baliabideekin emana izateko, gertatu zenaren zertzelada baliagarriak

⁽¹⁾ *LA VOZ* egunkaria. Madril. 1937-05-06koa (osteguna). 5.107. zk.

or.

eskaintzen ditu zalantzarik gabe. Tamalez, Francok gerra irabazita, informazio horien arrastorik ez da izan Beasainen eta Euskal Herrian 1980ko hamarkada iritsi arte.

- Francoren 40 urteko diktadura aldian, gai horrek ez zuen baimendutako aipamenik izan Hego Euskal Herrian. Soil soilik Espainiako Estatutik kanpo argitaratutako historia lanetan azaldu zen gerra hartaz hemen ezkutatu zena. Gure kasuan, gerraz sakon idatzi zuenetako bat, Joan Jose Usabiaga sakramentino herritarra izan zen eta Joan Iturralde (Juan de Iturralde) goitizenarekin idatzi zituen *El catolicismo y la cruzada de Franco* (EGI-INDARRA argitaratzailea) izenburu orokorra duten hiru liburukiak. Ildo berekoak dira argitaratzaile berak, apaiz euskaldunen izenean, argitaratutako *El pueblo vasco frente a la cruzada franquista* eta *El clero vasco frente al cruzada franquista* liburuak² ere. Liburu horietan 1936ko gerra beraren eta gerraren zergatien azterketa sakona egiten da, ikuspegi katolikotik begiratuta batez ere. Beasaingo gertakari zehatzak ez dira asko aipatzen baina bai Goierriko beste hainbat herritakoak (Zegama, Zerain, eta abarretakoak) eta baita Euskal Herriko beste herri eta herrialde batzuetakoak ere. Gerraren beraren historia ere zabalkiro dakarte. Liburu horien aleak, ezkutuan pasatu ziren Hego Euskal Herrira 1960ko hamarkadan eta ezkutuan banatu ondoren, etxe batzuetan oheren bateko koltxoi azpian, edota etxeko lekuri gordeenean ezkutatu ziren, eskuz esku pasatu eta irakurritz.

Horiez gainera agian izango dira lan gehiago ere garai hartan idatziak baina guk ez ditugu ezagutzen, edota orduan idatziak izan baziren ere, 1980tik aurrera ikusi bide dute argia. Eta argia ikusi dutenetan, Beasainako zuzeneko interesa dutenak aipatuko ditugu ondoren:

- 1987an, *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia*³ liburuan, Migel Anjel Lopezek 1936-07-27 eta 28ko sarraskiaren berri eman zuen eta 35 eraildako izendatu zituen. Oso historia lan zorrotza da orduan argitaratu zena. Hala ere, ondorengo urteetan eraildakoen berririk ez zuen jaso. Dena dela, liburuak izandako zabalkundearengatik, lehenengo aldiz jakin zen Beasainen gertakari haien berri publikoki.
- Ondoren, 1993an, lekukotza ematen zuten bi argitalpen egin zituen IKUSKA⁴ aldizkariak. Bata urte hartako 3. alean⁵, Joan Jose Garcia Urtzelaietak idatzia, *Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)* izenburuarekin, gertatu eta urte askotara izan arren, berari bizitzea suertatu zitzaiona kontatuz eta bestea urte bereko 4. alean⁶, Mauro Elizondo Lazkaoko fraide beneditarrak, beste pertsona batzuek emandako lekukotzekin eta izenburu berarekin idatzia. Biak dira partzialak, hau da, gertakarien parte bat (bizitu edo jakindakoa kontatzen dutenak) baina biak dira balio handikoak eta elkarren osagarri dira. Garcia Urtzelaietak bere ondoan egon eta erail zituztenak aipatzen ditu bere kontakizunean (8 guztira). Mauro Elizondok bildutako lekukotzek 20raino igotzen dute kopurua. Azkenean, 35 bederen ziurtatu dira 1936ko uztailaren 27-28etan hildakotzat.
- 1998ko abenduan *1936: Gerra zibila Euskal Herrian*⁷, IV. alean (Gerra zibila Gipuzkoan) argitaratu zen. Egilea Iñaki Egaña da. Beasainen 44 eraildako daude izendatuta lan horretan 1936-07-27tik 1942ra bitartean, baina izen eta datu batzuek ez daude zuzen eta zuzendu beharrekoak dira. Orain arte ziur jakindakoa arabera, 35+16=51 dira epe horretan Beasainen erailak edota kanpoan eraildako beasaindarrak, baina badira beste 4 pertsona ere erailak izan gabe gerraren eraginez hilak gertatu zirenak. Horiek noski gerra fronteetan bi aldeetan hil zirenak kontuan hartu gabe.
- 2005ean argitaratu zen *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiarán*⁸ liburua. Lan horretan bildutako lekukotzen artean, Jose Bizente Iraola alkate ohiarena⁹, Joan Jose Usabiaga fraide beasaindar sakramentinoarena¹⁰ (*Juan de Iturralde goitizenez El catolicismo y la cruzada de Franco* izeneko 3 liburuki idatzi zituenarena), Veremundo Mendizabal Lazkaoko fraide beneditar zumarragarrarena¹¹ eta Ataungo Pilar Barandiaranena¹² (liburuan Pia M^a izena azaltzen da) dira Beasaingo gertakariez edo beasaindarrez mintzo direnak.
- Beste argitalpen batek ere ematen ditu Beasaingo gertakarien berri batzuk. 2009an José Miguel de Barandiarán Fundazioak argitaratutako: *José Miguel de Barandiarán. Diario personal. Volumen II (1936-1953)* liburuak¹³.

Liburuez harago, ordea, Beasainen, 2006. urtera arte ez da inolako erakunde edo talderik izan gertakari haiek oroitu eta

⁽²⁾ Egile gisa *Publicación del Clero Vasco* izena azalduz, bi liburu argitaratu ziren Iturralderen aurreko hiruren osagarri moduan: *El pueblo vasco frente a la cruzada franquista* (1966ko martxoan) eta *El clero vasco ante la cruzada franquista* (1966ko abenduan). Biak ere Frantziako Tolosako (Toulouse) Imprimerie du Sud inprimategian.

⁽³⁾ *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala, 1987. (269-277. or.).

⁽⁴⁾ *IKUSKA. Joxe Migel Barandiaranen eta Institut Basque de Recherches* taldearen ekimenez 1946 urtean sortutako aldizkaria da. Hasiera batean 1946-1951 bitartean argitaratu zen. Hutsune luze baten ondoren, 1993. urtean plazaratu zen berrir, 1996 arte. 2013an, aldizkariaren hirugarren aldi berri bati ekin zitzaion.

⁽⁵⁾ *Ikuska*, 1993ko 3. hiruhilekoa, 3. zk. (53-74. or.).

⁽⁶⁾ *Ikuska*, 1993ko 4. hiruhilekoa, 4. zk. (43-48. or.).

⁽⁷⁾ *1936: La guerra civil en Euskal Herria / 1936: Gerra zibila Euskal Herrian*. IV. Liburukia Gerra zibila Gipuzkoan espainieraz eta euskaraz argitaratua (205-208. or.).

⁽⁸⁾ *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiarán*. 2005. Gipuzkoako Foru Aldundia. Bidasoa sorta 10. zk.

⁽⁹⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (351-353. or.).

⁽¹⁰⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (233-248. or.).

⁽¹¹⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (118-122. or. eta 738. or.).

⁽¹²⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (647-653. or.).

⁽¹³⁾ José Miguel de Barandiarán. *Diario personal. Volumen II (1936-1953)*. Colección Sara nº 8 Tomo II (516-517. or.).

oroimena lantzeko zerbait egin duenik. Guk dakigula, bizpahiru lagun, lehen hilerria egondako Jose Migel Barandiaran plazan bildu ohi ziren urte batzuetan uztailaren 27an, arratsean, kandelaren batzuk piztu eta eraildakoen oroitzapena berritzeko. Gainerakoan ezer ez.

Beasaingo Udalak, 2006-07-20an egindako Osoko Bilkuran hartu zituen ofizialki hainbat erabaki (PP-ko 2 ordezkarien aurkako botoarekin), 1936ko altxamendua gaitzesteko, Francoren ohorezko Alkate izendapena kentzeko, hainbat herritarren erailketa gaitzesteko, etab., eta, 2006-07-27an, 1936an eraildakoen familiakoei aitorten eta erreparazio ekitaldi bat batzar aretoan egitea erabaki zuen. Ekitaldi hura irekia izan zen eta topatu ahal izan ziren eraildakoen familiarteko batzuk eta herritarrak ere bildu ziren bertan. Alkateak, aitormen-aipamena egiteaz gainera, udalaren izenean diploma batzuek banatu zizkien eraildakoen familietakoei. Besteak beste, Luis Izagirrek (eraildako Andres Izagirreren semeak), berandu izan arren ekitaldia egitea ontzat eman zuen baina Beasaingo Udalari irmoki egin zion eskaera, Espainiako Armadari gertakari haiengatik erantzukizuna eta erreparazioa eska ziezaion. Alkateak hori ez zegoela beren esku erantzun zion eta hala bukatu zen ekitaldia zapore gazi gozoarekin. Arratsalde batez oroitzapena egin zen baina herrian, paperetakoa salbu, ez zen gertakarien eta ekitaldiaren inolako seinale ikusgarririk gelditu.

2012an, uztailaren 27an kandelak piztu ohi zituztenak eta beste batzuk bildu eta 5 bat lagun hasi ziren herrian zerbait iraunkorra jartzea pentsatzen. Jokin Telleria artistarekin hitz egin eta hark ideia baten inguruan landutako maketa aurkeztu zien. Proiektua gustatu eta tartean inguratutako beste lagun pare batekin, monumentu oroigarria eraikitzeko asmoek aurrera egin zuten. 2012-11-07an, asteazkena, hitzaldi bikaina eskaini zuten Iñaki Egaña historialariak eta Pako Etxeberrria auzitegi-mediku eta Aranzadiko lehendakariak. Igartzako bi oinak lepo bete ziren entzulez.

Eta 2012-11-10ean, larunbata, goizeko 11etan Beasaingo Udalak harrera egin zien familiartekoei udaletxeko batzar aretoan Alkateak esandako hitzen bitartez. Ondoren, familiartekoei lepoko zapiak banatu zitzaizkien eta familiartekoak, txistulariak, Udala eta herritarrak, segizioan joan ziren Loinazko San Martin plazatik Nafarroa etorbidearen amaieran kokatutako monumentura (zoritarrez egun hartarako zimenduak bakarrik eraiki ahal izan ziren), bidean zehar Pablo Sorozabalen *Gernika hileta martxa* joz. Han, dantzariak ongi etorria egin eta zapiak jaso zituzten arkua egin eta handik pasaraziz. Txalaparta jo zen, aurkezleen hitzak entzun eta Jokin Telleria artistak bere ideia azaldu zuen maketa baten bitartez. Panelean idatzitako testuen irakurketa egin zen eta ondoren lore eskaintza eraildako guztien izenak esan ahala. Biolin eta soinu doinu gozoak entzun ziren eta dantzariak soka dantza koreografia bereziarekin dantzatu zuten. Familiartekoek ez zuten hitz egiteko adorerik izan eta aurkezleen esker hitzekin amaitu zen ekitaldia. Lehenengo aldiz Beasaingo kaleetan gogoratu ziren eraildakoak eta monumentu oroigarria herritarren aurrean eraikitzen hasi zen.

2013-03-08an amaituta gelditu zen monumentua eta geroztik, urtero, uztailaren 27an, arratsaldeko 7etan, ekitaldi publiko bat egiten da bertan. Monumentuaren zati bat, herritarrek erositako bonu batzuen bidez finantzatu zen eta gainerakoa Beasaingo Udalak jarri zuen. 2016ko ekitaldia berezixeagoa izan zen 80. urteurrena bete zelako eta bi familiartekok fusilatuen bi dokumentu irakurri zituzten.

Bukatzeko esan behar dugu, 2014-03-30ean hitzarmena sinatu zutela Beasaingo Udalak eta Aranzadi Zientzia Elkartek gertakari haiez historiako ikerlan bat egin eta argitaratzeko. Horretarako, EHUko Jon Kortazar historialaria aukeratu zuten eta hiru bat urtez jardun du lan hori egiten. Historialariari herritar talde batek lagundu dio peoi lanak egiten. Talde hori, monumentua eraikitzeako sortu zena bera izan da, guztira 8 lagunekoa, hasieratik amaierara aldaketaren bat izan arren. Bestalde, deialdi irekia egin zitzaion herritarrei 2014an, garai hartako gertakariez zerbait esateko edo eskaintzeko zeukanak esan edo eskaini zezan. 52 lagunek eskaini dituzte beren lekukotzak, dokumentuak, argazkiak, etab. eta beste 2renak ere eskuratu ahal izan dira, beraz 54 lagunen lekukotzak dira guztira bildu direnak, eta Jon Kortazar historialariak, aurkitutako dokumentuetan, liburuetan eta pertsona horien lekukotzetan oinarritu du bere lana. Ikerlana 2016an, argitaratzeko asmoa zen 80. urteurrena zelako, baina ezinezkoa izan zen. Ea aurten argia ikusten duen...

Gure aldetik esan, lan honen eragile eta laguntzaile gisa, atsegin handia dugula lan hau bukatu eta kalean ikustearekin. Ez da perfektua izango, lehen belaunaldiko lekukotzak oso gutxi bildu ahal izan ditugu eta gehienak bigarren belaunaldikoak dira, baina denen artean, memoria berreskuratzeko eta justizia eta erreparazioa eskatzeko adina osatu dela uste dugu. Eskerrik asko Aranzadi Zientzia Elkarteari eta Beasaingo Udalari sinatutako hitzarmenagatik eta hartutako konpromisoagatik eta zer esanik ez lana burutzeko laguntza eskaini duzuen lekuko guztiei eta lana burutu duen historialariari.

Beasainen, 2017ko uztailan.

FRANKISTAK BEASAINEN

Uztailaren 27ko
gau beltza eta errepresioa

1.

Beasaingo Tren-geltokiko eraikina. 1980an eraitsi zuten eta gaur egungoa eraiki. 1936-07-27an, postu militar eta atxilotuen bilgune moduan erabili zuten Altxamendua gauzatu zuten indar armatuek.

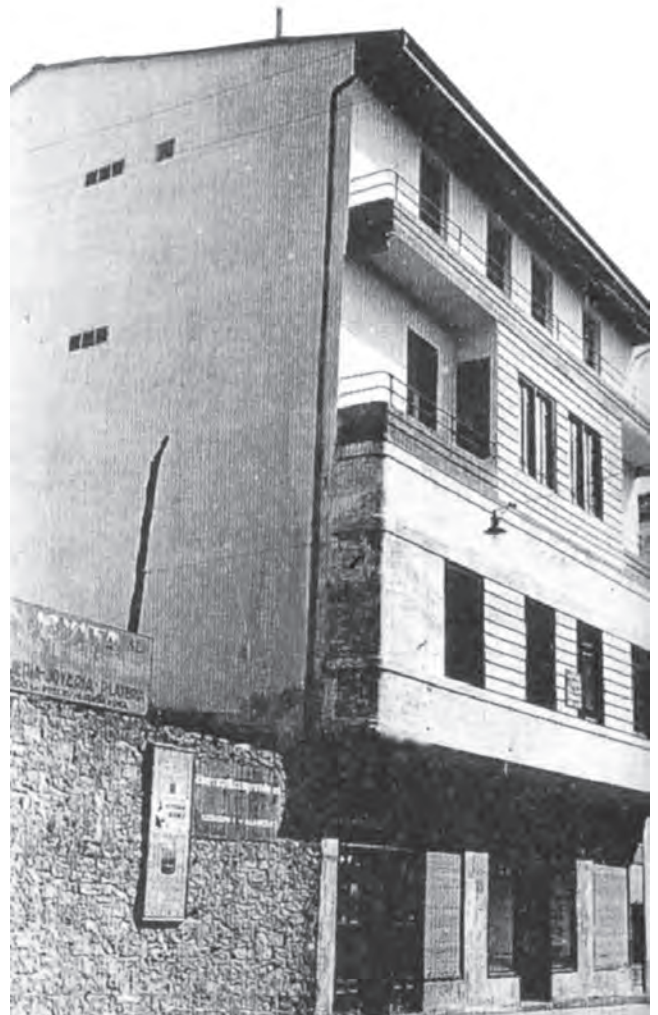
(Argazkia: FL/MG, 231. or.)

Frankistak BEASAINen: Uztailaren 27ko gau beltza eta errepresioa

1.1 Estatu-kolpea eta lehen egunak

Estatu-kolpea Beasainen, nahiko ustekabeen hartua izan zen. Egia da, CAF fabrikak berehalakoan eten zuela ekoizpena (orduan 1.154 langile zituen, beraz, eraberritze-aroan zegoen)¹, baina hortik harago herrian zegoen giroa kontuan izanda, nahiko ustekabekoa izan zen Estatu-kolpea.

Izan ere, egun hartarako, jakina da EAJk batzokian jai bat antolatua zuela batzokiaren inaugurazio gisa. Inaugurazio-jai horretan, Alfonsito Ibaibarriagak esaten duenaren arabera; goi-mailako mitinlariak ekartzeko asmoak zituzten, adibidez Estepan Urkiaga “Lauaxeta” edo Manuel Irujo. Alfonsito Ibaibarriagaren arabera, Karlos Linazasoro “Altzeta” zumarragarra ekartzear ere egon ziren (“Altzeta” fama handiko gizona zen Gipuzkoako jeltzaleen artean), baina Urretxuko gazte abertzaleek (Ibaibarriagak, Arratibel izeneko pertsona bat aipatzen du “Urretxuko mendigoizaleen presidente zena”) boikota iragarri zuten Linazasoro agertzen bazen; izan ere orduan, egurraren sektorean, lan-gatazka bat zegoen, eta Linazasorok, tailer baten jabe zenak, patronalaren sektorerik gogorrena ordezkatzeko zuen. Hori zela-eta, Urretxuko Mendigoizaleek Linazasororekiko ezinikusia zuten. Ibaibarriagak kontatzen duenaren arabera, Donostiara joan behar izan zuen hizlari-aldaketa eskatzera². Ibaibarriagak berak esaten duenaren arabera, Irujok aurreko egunean Madrildik bidali zuen telegrama bat “egoera nahasia zela-eta, ekitaldi politikoa bertan behera uztea” eskatzen zuena³. Hala ere, jaialdiaren parte bat egin egin zuten, Ibaibarriagak

Beasaingo Batzokiaren eraikin berria, 1936ko uztailaren 18an inauguratu zena. (Argazkia: FL/MG, 120. or.)

¹ LEGORBURU FAUS, Elena: “*Fabrika haundie*”. *Beasaingo Construcciones y Auxiliar de Ferrocarrilesen historia*. (Beasaingo paperak bildumaren 5. zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 1996, 125. or.

² Markel Olanok Alfonsito Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

³ Espainieraz, Ibaibarriagaren testigantzen arabera: “*Situación confusa aquí, suspendan los actos políticos*”. Markel Olanok Alfonsito Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

dioenez; goizeko ekitaldiak egin ziren: hasierako txiste-kontaketa, Zumarragako aktoreen antzezlan, inaugurazio-meza eta bazkaria (gogoratu behar dugu Goierriko Alkartasunaren eraikinean kokatutako batzokia 1935etik zabaldua zegoela, baina orduko giro nahasia zela-eta, inaugurazio-meza eta ospakizunak atzeratuz joan zirela). Bazkaltzerakoan heldu omen zen altxamenduaren abisua, eta horren ondoren bertso batzuk kantatu bide zituen “Basarri” bertsolariak, urtebete lehenago 1935eko Euskal Herriko I. Bertsolarien Txapelketa irabazi zuenak. Basarriren bertsoen ostean bukatu zen jaialdia, Ibaibarriagaren arabera, nahiz eta “sekulako jaia prestatua genuen arratsalderako: bertsolari, txistulari eta abarrekin...”⁴.

Miren Barandiaranen arabera, Ordiziako Orfeoia ere ekarri zuten inaugurazio horretan parte hartzeko. Horrez gain, piano-kontzertua eta pilota-partidak ere iragarriak zeudela gehitzen du⁵. Miren Barandiaranek esaten digun moduan Agirre, Irujo eta Monzon izan ziren iragarritako hizlariak (beraz, uler dezakegu, Ibaibarriagaren gestioen ondoren, Linazasoro “Altzeta” Monzonez ordeztu izatea)⁶. Hala ere, ez dirudi Irujok (nahiz eta biak bat etorri horretan) inaugurazio jai horretan egon ahal izan zuenik, izan ere, bai Barandiaranek eta bai Ibaibarriagak diote, bera izan zela Madriletik ekitaldi politikoak bertan behera uzteko eskatzen zuen telegrama bidali zuena (bien ustez, Irujok abisua Bernabe Aierdiri bidali zion)⁷. Miren Barandiaranen arabera, altxamendua hasi zenaren iragarpenak jende askori atzera eragin zion, izan ere; hasiera baten 200 pertsonak eman omen zuten bazkarira agertzeko izena eta azkenean 100 soilik izan ziren⁸.

Beasaingo Batzokiaren inaugurazio-festako ekitaldi batzuk bertan behera gelditu ziren, baina ez bazkaria (izena emandakoak baino gutxiago azaldu baziren ere). Irudian, bazkariko une bat. (Argazkia: JZG, 124. or.)

Ekitaldi horretan polemika piztu zuen beste gai bat, apaizaren kontua izan zen. EAJ orduan ofizialki alderdi katolikoa izaki, beren batzokia inauguratzeko apaiz baten beharra ikusi zuen alderdiak. Orduko Beasaingo parrokiako erretore zen Florentzio

⁴ Markel Olanok Alfonsito Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

⁵ *Euzkadi*; 1936-07-16koa; *El Día*, 1936-07-16koa; eta BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 91-93. or.

⁶ Hori bai, hemen beste zailantza puntu bat agertzen zaigu: Agirre edota Estepan Urkiaga izan ote zen iragarritakoa. BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 91-93. or.

⁷ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 91-93 or.; eta Markel Olanok Alfonsito Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

⁸ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 91-93. or.

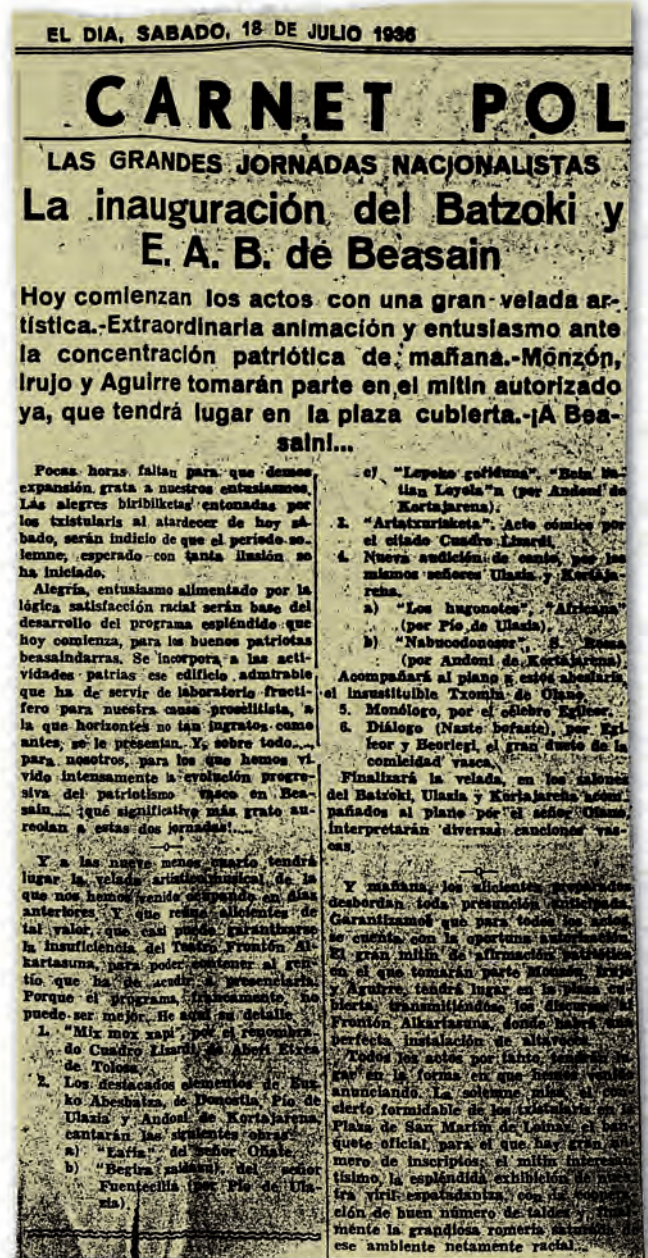
or.

Aspe oso gaizki ikusia zegoen Beasaingo jeltzaleen artean. Alfontso Ibaibarriagak kontatzen duenez, berak Lazkaoko beneditarren bat ekartzea nahiago zuen, baina azkenean Bernabe Aierdiren iritzia gailendu zen eta Florentzio Aspe eraman zuten inaugurazio-jaira⁹. Florentzio Aspek jai horretan esker oneko hitzak egin zizkien abertzaleei: Ibaibarriagaren arabera “Euzko Alderdi Jeltzaleari esker erlijio katolikoa Beasainen salbu dago”¹⁰. Andoni Sarriegik emandako testigantzaaren arabera, bedeinkatzerakoan “Hemen entregatzen dizuet zuen etxea, gazteriarentzako gauza handi bat egin duzue” esan omen zuen¹¹. Bederatzi egun geroago falangistek Batzokia okupatu zutenean, hitz berdinak erabili zituen Aspe erretoreak falangistek egitea eskatu zioten “bedeinkazio berrian”.

Gerora, Florentzio Asperen guda-ondorengo jarrera erabat fanatikoa izan zen frankisten alde; gudan garaituak izan zirenekiko gorroto bitxia erakutsiz, eta euskararen kontrako jarrera nabarmena izanez. Baina zenbait iturriren arabera, batzokiaren bedeinkapen hori zela-eta, nahiko gaizki pasatu omen zuen Florentzio Aspek frankistak sartu eta gutxira. Andoni Sarriegik kontatzen duenez, apaiza preso izan zuten nonbait, Tren-geltokian edo Matias-enean¹². Jose Antonio Egido urrunago joaten da eta Aspe fusilatzeaz egon zirela esatera iristen da¹³. Joxe Bixente Iraola alkate-ohiaren arabera, Florentzio Aspe ez zuten atxilotu batzokiaren bedeinkapena zela-eta, baizik eta gizon bat, Sagarminaga farmaziako langilea, ez atxilotzeko haren aldeko informe ona idazteagatik¹⁴. (Hala ere nahiko sinesgaitza da hori, kontuan izanik guda garaian eta ondoren ere Florentzio Aspek hainbat salaketa egin zituela eta hainbat pertsonaren aldeko informeak sinatzeari uko egin ziola).

1.2 Borrokaldia eta altxatuen sarrera

Esan bezala, tropa frankistak uztailaren 27an sartu ziren Beasainen. Estatu-kolpea eman eta egun gutxira sartu baziren ere, sarrera ez zitzairen erabat erraza izan. Baina ez zen, batzuetan errepikatzen bada ere, “bertakoen eta kanpokoen” arteko guda izan. 1936ko Guda guda ideologikoa izan zen, eta Beasainen, berez ezkerreko gehiengo bat zuelako altxatuen kontrako gehiengo bat izanagatik ere, altxatuen aldeko jendea ere bazegoen. Euskal Herrian ere, guda hori, batez ere ideologikoa izan zen (ezin dugu ahaztu gipuzkoarren %33k eskuinaren aldeko botoa eman zuela 1936ko otsaileko hauteskundeetan; ezta ere, hauteskunde horietan, Euskal Herrian aukeraturako diputatuaren herena -24tik 8- eskuindarrak zirenik); nahiz eta, ondorioei dagokionez, altxatuen garaipenak, euskararen kontrako erasoak eta Euskal Herriaren berezko nortasuna ia suntsitzeko puntuan uztea ekarri zuen.

Honela ikusi zuen El Día egunkariak batzokiaren inaugurazioa 1936ko uztailaren 18an. (Argazkia: El Día egunkariaren orriarena)

⁹ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

¹⁰ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia. Espainieraz aipatzen du Ibaibarriagak: “gracias al Partido Nacionalista Vasco la Religión Católica está a salvo en Beasain”.

¹¹ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an. Hitzek hitz horrela esan bide zuen espainieraz: “Aquí os entrego vuestro hogar. Habéis hecho una cosa grande para la juventud”. Alfontso Ibaibarriaga bat dator horrekin: “Aquí os entrego vuestra casa” esan omen zien. Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

¹² Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

¹³ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaltzaia Kultur Batzordea. Beasain, 1993, 92-95. or.

¹⁴ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafraña (Lapurdi), 2005, 352. or.

1.2.a) Beasain Defentsa Batzordearen agindupean

Beasaini dagokionez, Beasainen ere bazegoen erreketetale antolatu bat. Horrelako taldeak, batez ere Nafarroan oso indartsuak ziren eta Errepublikaren sorrera egunetik bertatik zeuden altxamendu militarren zain, betiere Alderdi Karlistaren zuzendaritzapean, euren nagusi politikoez altxamendurako xehetasunak prestatzen zituzten artean; eta Iruñean Molaren altxamenduaren giza osagarri nagusia izan ziren. Baina bazeuden Nafarroatik at ere halakoak, eta bat Beasainen. Gerora, Gipuzkoako Oriamendi tertzioko Loinazko San Martinen Konpainia (IV. konpainia) osatu zuten. Talde horrek, Aitor Garmendia Goitiak kontatzen digunez, Antzizarko tunelean egiten zituen entrenamenduak “eta han, gero herrian pisua izan zuten pertsona asko ibiltzen ziren”¹⁵ (ez da harrigarria, kontuan harturik eskuinaren aldetik karlistak izan zirela indar nagusia, ez falangistak). Arantza Ibaibarriagak esaten digun moduan “Beasainen ere bazegoen karlista talde bat altxatuak herrira noiz sartu itxaroten”¹⁶. Talde hori, nahiz eta erreketeen barruan kokatu (erreketek ez ziren Guda Zibilean sortu, aurretik, mende-hasieran, sortu ziren eta Errepublika garaian berpiztu egin ziren, Alderdi Karlistak sortu zituen milizia paramilitar gisa erabiltzeko), artean ez zen Oriamendi tertzioaren IV. konpainiarik (Loinazko San Martinen Konpainia). Halako tertzioak eta konpainiak, karlismoa hegemonikoa zen tokietan, 1936ko gudan osatu ziren, karlistek ere, euren armada sortu zutenean (Oriamendi tertzioa 1936ko urrian sortu zen¹⁷). Hala ere, unitate autonomo horretan ibilitako erreketeen eta Loinazko San Martinen Konpainiaren arteko jarraikortasuna nahiko argia izan zen, hainbestearino, ezen unitate autonomo hori entrenatzen zuen Jesus Ibañez Arcajo¹⁸ (burgostarra jaiotzez, baina donostiarra bizitzez) gero Loinazko San Martin Konpainiako lehen kapitaina izan zela¹⁹. Talde horrek ere armak erabiltzen zituen eta Alfontso Ibaibarriagaren arabera, Martin Esnaolaren ferreterian gordetzen zituzten armak²⁰.

Jakina, Beasaingo legezko aginte errepublikanoa ere gudarako prestatzen hasia zen. Hala ere, ikusiko dugun bezala, prestakuntza handirik egiteko betarik ez zuen izan, izan ere, Donostian uztailaren 20an militarrek altxatu ostean, hara bideratu izan baitziren Errepublikaren defentsa-indar gehienak, tartean, jada Gasteiz erasotzeko prest, Eibar eta Arrasate artean zeuden 3.000 gizonak²¹. Hala ere, nolabaiteko defentsa koskor bat antolatu zuten. Beasaingo Udalak, Defentsa Batzorde bat osatu zuen (baina, kontuan izan behar dugu Defentsa Batzorde hori buruzko informazio ia dena, Jose Luis Guridik idatzitako txostenetatik edota ezkerreko pertsonen kontrako epaiketetatik datorrela; hots, dokumentazio frankista dela, beraz, kontu handiz hartu beharrekoa da). Udal Batzorde horren buru Ignazio Cortes Ceballos izan zen, dendaria eta Izquierda Republicana alderdiko burua. Cortesek arrazoi horregatik sei urteko kartzela-zigorra jaso zuen (hasiera batean 30 urtekoa izan zen zigor hori, baina auditoarek sei urtetan utzi zuen). Hala ere, epaiketa horretan, Cortesek ukatu egin zuen bera Batzordeko buru izan zenik eta bere lana “telefonoa hartzeri mugatu zela” esan zuen²². Batzordeburu-ordea, hainbeste iturritan agertzen ez bada ere, Seberiano Azpeitia Artzelus, halaber *Izquierda Republicana*koa izan zen, orduko alkateordea. Azpeitiak ere ukatu egin zuen bera “indar gorrien antolatzailea” zenik, eta berak zioenez, “gau batean, Guardia Zibileko kaboia edo kaporala eta lau agente nire etxera etorri ziren nire beharra zutela esanez”, eta beraren arabera, horrela sartu zuten errepublikanoen defentsan²³. Beste kideak hauexek izan ziren: Doroteo Aguado Larriche, Joan Aranburu Irizar, Kandelario Aranburu Muxika²⁴, Justo Arnaez Rodriguez, Martzelo Arnaez Rodriguez, Bernabe Aierdi Beobide, Seberiano Azpeitia Artzelus, Agustin Txapartegi Goenaga, Joakin Etxeberria Muxika, Migel Garbaio

¹⁵ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

¹⁶ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

¹⁷ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requeridos en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 461-462. or.

¹⁸ Zalentzan egon gara pertsona horren izena Jesus Ibañez Orcajo edo Jesus Ibañez Arcajo ote zen (iturri ezberdinetan bi izendapenak agertu izan baitira). Bigarrena lehenetsi dugu, bere erreketet fitxan (http://www.fpev.es/images/jcgg/ICGG_F_2020.pdf loturan ikusgarri), “Orcajo”-ren gainean “Arcajo” jartzen duelako, zuzentze asmoz idatzita. Eskelan ere, “Jesus Ibañez Arcajo” azaltzen zaigu. Bestetik “Jesus Ibañez Arcajo” ere ikusi izan dugu nonbait aipatua.

¹⁹ Jesus Ibañez Arcajoren erreketet fitxa Fundación Popular de Estudios Vascos delakoaren web-orrialdean ikus daiteke, http://www.fpev.es/images/jcgg/ICGG_F_2020.pdf loturan (bilatzailean, okerbidez “Jesus Ibañez Arcajo” jartzen badu ere). Ibañez Orcajo 1937ko apirilaren 6an zendu zen, Aretxabaletako fronteant zauritua izan ostean. Beasaingo Udal Artxiboa; 1109. karpeta, 02. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa; 0543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

²⁰ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

²¹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 28. or. Tartean, beasaindar batzuk ere Donostiara joan ziren hango matxinada zapaltzera. Euren kontrako epaiketetan, Antonio Lorenzo Sanchez, Santiago Peñagarikano Amundarain eta Balentin Gomez Artze akusatu zituzten Loiolako kuartela asaltatzeaz. Epaitegi frankisten dokumentazioa hitzez hitz sinestearekin kontuz ibili behar bada ere, akusazio hori bati baino gehiagori ezarri baitzioten, posible ikusten dugu beasaindar batzuk hara borrokatzera joan izana (nahiz eta ezinbestean ez dugun esan nahi, hiru horien kontrako akusazioa zuzena edo egiazkoa izan zenik).

²² Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona. Bere epaiketan azaltzen denaren arabera, behin altxatuak Beasain hartuta, Cortes Ordiziara joan zen eta Ordiziako Defentsa Batzordeko kide ere izan zen, lau egunez, altxatuak Ordizia hartu arte.

²³ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2413-41 kausa, Agustin Txapartegi Goenagari dagokiona; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 4215-42 kausa, Seberiano Azpeitia Artzelusi dagokiona.

²⁴ Zenbait iturritan, pertsona hau, okerbidez, “Sandalio Aranburu Muxika” bezala aipatzen dute, adibidez: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 14922-39 kausa, Telesforo Gomez Artzeri dagokiona.

or.

Larrain, Viktoriano Garcia Perez²⁵, Restituto Garcia Segura²⁶, Telesforo Gomez Artze, Balentin Gomez Artze, Teodomiro Gonzalez Alonso, Manuel Gorrotxategi Urrebazo, Alfontso Ibaibarriaga Badiola, Santiago Juanes Duque, Bernardo Larrañaga Gereñu, Segundo Lozares Escobar (sic)²⁷, Konstantino Maiz Maiz, Aurelio Mateo Navazo, Jose Miralles Fando, Zezilio Sarriegi Aldanondo eta Manuel Verdugo Perez. Hala ere, ditugun iturrien arabera, zerrenda luzeagoa izan zitekeen²⁸. Batzordearen idazkari lanetan ibili zena, Aurelio Mateo Navazo izan zen eta honek “baleak eta salbokondukuak” sinatzen zituen antza denez²⁹. Udal-epaile lanetan, Joakin Etxeberria Muxika aritu zen, Joakin Gaitan de Aiala epailea kanporatu (eta atxilotu) ostean (hala ere, Joakin Etxeberriak berak bere epaiketan esan zuenez, “galdeketa batez ere Guardia Zibilaren kaporalak edo kaboak (Karlos Gonzalezek) egiten zituen”³⁰.

Esan beharra dago kargu horiek –batzordeburua, batzordeburu-ordea, idazkaria, udal-epailea...- nahiko “formalak” zirela; geroago Beasaingo antifrankistek, epaituak izan zirenean, benetako antolatzaileak edo administrazioaren eta ordena publikoaren bizkarrezur beste batzuk izan zirela baitiote. Kasu horretan, gehienek, Karlos Gonzalez Garzon Beasaingo Guardia Zibilen postuko burua (izenez, edo “Guardia Zibileko kaporal edo kaboak” esaldiaz) edo Antonio Menaza Bermudez sozialista aipatzen dute; eta lekuko bezala deituak izan ziren eskuindar batzuek, arduradunen multzo horretan Manuel Gorrotxategi Urrebazo errepublikanoa sartzen dute.

Ikusten dugun bezala, nahiz eta ezkerreko elementuen presentzia nabarmena izan (tartean, Ignazio Cortes batzordeburua, Seberiano Azpeitia alkateorde errepublikanoa eta Doroteo Aguado zinegotzi sozialista izanik), abertzaleak ere bazeuden Batzorde horretan. Horrek erakusten du, Beasainen behintzat, jeltzaileen konpromisoa hasieratik izan zela Errepublikaren aldekoa, Estatutuarekin zer gertatzen zen ikusi arte itxaron gabe³¹. Alfontso Ibaibarriagaren arabera, Batzordea uztailaren 18an bertan eratu zen, eta EAJkoak hurrengo egunean joan ziren laguntza eskaintzera. Ibaibarriagaren ustez eztabaida “laburra baina gogorra” izan zen, “kapa beltzak (sotanak)” tartean zeudela-eta (agian Bernabe Aierdi alderdiko ordezkariari eginiko erreferentzia da, izan ere, aipatzen dugun elkarrizketan Ibaibarriagak beti aipatu izan baitu Aierdi erlijioarekiko eta elizarekiko hurbileko bezala; bai 1931ko hauteskundeak egin zirenean eskuinarekin koalizioa egitea horrela justifikatu zuelako, bai Florentzio Asperen gertutasunagatik, eta abarregatik). Hala ere, Ibaibarriagaren arabera, Beasaingo EAJk hartutako erabaki hori Gipuzkoako EAJren baimenarekin edo oniritziarekin izan zen, “19an bertan Donostian Ander Artzelusekin egon nintzen eta hark esan zidan Alderdiak jada Errepublikarekin joateko erabakia hartu zuela”³². Miren Barandiaran historialariak bertsio hau baieztatzen du eta Barandiaranen ustez, uztailaren 18 eta 19 arteko gaua izan zen EAJk faxismoaren kontrako posizioa finkatu zuen unea³³. Hala ere, beste iritzi bat eman digu Guillermo Ugarteren seme Zesareo Ugartek, orduan herrian mediku zenak. Ugartek Jose Antonio Egidori esan zionaren arabera, EAJ ordura arte oso pasiboa zen eta Beasaingo hilketek mugiarazi zuten Errepublikaren alde lerratzea³⁴.

²⁵ Zenbait iturritan, pertsona hau, okerbidez, “Viktor Garcia Perez” bezala aipatzen dute, adibidez, Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 15515-39 kausa, Rafael Polo Carrascali dagokiona.

²⁶ Pertsona honen izena, Jose Luis Guridik, Batzordeko kideen zerrendarekin txosten bat idazterakoan, okerbidez “Restituto Garcia Perez” idatzi zuen (Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 36. dokumentu-sorta). Hala agertzen da Manuel Gorrotxategi Urrebazoren kontrako kausan ere (Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3079-39 kausa, Manuel Gorrotxategi Urrebazori dagokiona). Beste iturri batzuetan, “Restituto Garcia Segura” bezala agertzen da. Hala ere, bere kontrako kausa tarteko, jakin badakigu Restituto Garcia Segura dela (Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 14527-38 kausa, Restituto Garcia Segurari dagokiona).

²⁷ Jakin badakigu pertsona horren bigarren abizena “Escolar” zela eta ez “Escobar”. Bere anaia Jose Maria ELAko Beasaingo ordezkaria zen.

²⁸ Datu hauek bi iturri ezberdinetatik atera ditugu: Alde batetik, 1941ean, orduko alkate frankista zen Jose Luis Guridi Aranburuk sinatutako dokumentu bitan (1941eko urtarrilaren 25ean eta 1941eko ekainaren 24an) agertzen dira. Jose Luis Guridik Donostiako 4. Epaitegi Militarreko epaile-instruktoreari erantzunez ematen dio zerrenda hori. Guridiren arabera, “orduan gauzak argi ez zeudenez, eta gorriak oso antolatutak ez zeudenez (...) oso zaila da zerrenda zehatz bat egitea eta batzordeburuarena izan ezik, ezinezkoa da beste ardurak zehaztea”. Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 36. dokumentu-sorta. Bestetik guda-kausak ditugu, Ferrolgo Artxibo Militarrean topatutakoak, zehazki Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2413-41 kausa, Agustin Txapartegi Goenagari dagokiona; Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona; eta Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3079-39 kausa, Manuel Gorrotxategi Urrebazori dagokiona.

²⁹ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona.

³⁰ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1722-38 kausa, Joakin Etxeberria Muxikari dagokiona.

³¹ Estatutuaren aferra hori egile askok EAJk gudan zilegitasun errepublikanoarekin bat egitearen erabakiarekin lotzen dute. Argudio horren arabera, EAJ eskuin totalitarioaren eta Estatutua eman zezakeen baina erlijioaren aurka zegoen ezkerrearen artean zalantzati izan zen (pragmatismo nazionalak alde batera mugiarazten zuen, baina bestetik, “erlijio eta ideologia” arloan hurbilago omen zeuden eskuindarregandik). Beste batzuen arabera (tartean egile jeltzaleak), EAJ jada eskuinaren biraketa autoritarioarekin distantziatu egin zen, hauteskundeak baino lehenago ere, beraz, alderdi horren “demokratikotasuna” frogatua zegokeen, Estatutuaren aferra alde batera utzita. Gure ustez, bi teoriek dituzte argudio sendoak eta biek azaltzen dute egiazen parte bat: egia zen EAJ jada zentrorantz bidea hasi zuen alderdia zela, eta autoritarismotik eta totalitarismotik guztiz urrundua zegoela, baina horrek ez du esan nahi Fronte Popularra bezalako koalizio bat (gogoratu programa moderatua zuela, baina alderdi erradikalak ere kide zirela) bidelagun atsegin zitzaionik; eta orduan koalizio horrek ordezkatzeko legedia errepublikanoa (guda beraz, ideologikoki oso polarizatua zegoen). Eztabaida hau ez da gure esparrukoa, eta hemen ez dugu horretan sakonduko, soilik Beasaingo kasua azaltzea da gure asmoa.

³² Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

³³ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 91-93 or.

³⁴ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalararen Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92. or. Zesareo Ugarte ezin dezakegu EAJren kontrako aurreiritziak dituen pertsonatzat hartu, 1979an, frankismo ostean EAJ berrakibatutako taldekoa baitzen.

Batzordearen lehen ekintzetako bat, Altsasutik zetozen errefuxiatuei ostatu ematea izan zen (Altsasu uztailaren 20an hartu zuten Cayuelaren tropek, bertan errepresio gogorra burutuz). Guda ostean, Guardia Zibilak txosten batean esan zuen Anjel Artigas izeneko gizon batek tren batean bildu zituela Altsasutik Beasaina zetozen errefuxiatuak³⁵. Bestalde Martzelo Arnaezi errefuxiatu horiei ostatu ematearen arduradun izatea leporatu zitzaion bere kontrako epaiketan³⁶. Egon zen baita ere Altsasutik etorrita Beasain armaz defendatu zuenik, adibidez, Jose Garcia Atuñedo izeneko pertsona bat³⁷.

Beste alde batetik, Beasaingo Udalak atxiloteta batzuk egin zituen herriko eskuindarren artean. Errepresio politikoa Guda Zibilean bi aldeetan izan zen, ez dago hori zertan ezkutaturik (hori ezkutatzek bestetik errebisionismoari on egiten baitio). Hala ere, esan beharra dago, ez kuantitatiboki, ez kualitatiboki, errepresioa ez zela izan bi aldeetan berdina, ezta bere motibazioak ere. Gaur egun, eduki badaukagu, errepresioa ikertu duten ikerlariei esker batez ere, Guda Zibil deituan izan zen errepresioaren inguruko koadro orokor bat. Errepresioaren teoriko, ikerlari eta historialariek, ondo bereizten dituzte bi aldeetako errepresioak, “frankistena” edo “errepresio urdina” eta bestetik Errepublikaren zilegitasunaren aldekoena, Herri Frontea gutxi gorabehera babesten zuten taldeena edo “errepresio gorri” deitua; bai kuantitatiboki (zifren aldetik), bai errepresioa egiteko moduaren aldetik eta baita izan zituzten arrazoen aldetik ere³⁸. Ezin dugu bidezidorra hartu eta alde bateko errepresioa soilik izan zela esan (ez baita egia) edo historia manikeoa egin; baina ez da onargarria ezta ere, “hura sarraski izugarria izan zen” bezalako esaldi inpertsonalak erabiltzea, edo “bi aldeek krimenak egin zituzten” bezalako topiko sasi-orekatzaile (eta beraz, desitxuratzaille) tranpatiak esatea. Alde bateko zein besteko errepresioa aztertu behar da, bien arteko ezberdintasunak zeintzuk izan ziren ondo jakiteko eta erantzukizunak ondo zehazteko³⁹.

Frantzisko Espinosa Maestreren arabera, “errepresio urdinak” bere jatorriak Estatu-kolpean izan zituen, Errepublikaren kontrako altxamenduan. Praktikan, Estatu frankistaren beste arma bat izan zen. “Bortizkeria gorriak”; ordea, bere jatorria Estatu-kolpearen kontrako erantzunean izan zuen, eta nolabait, Estatu-kolpeak eta hari emandako erantzunak ekarri zuten erradikalizazio politikoaren ondorioz⁴⁰, egin zen errepresioa izan zen. Espinosa Maestreren arabera, “bortizkeria gorria” ez zen izan Gobernu errepublikanoak berariaz erabili zuen arma bat, baizik eta botere errepublikanoaren alde (nolabait) zeuden talde ezberdinek euren helburuen interpretazioaren arabera erabilitako arma bat, zeina Gobernu errepublikanoak ez zuen bultzatu. Are gehiago, Frantzisko Espinosaren arabera, Gobernu errepublikanoak, hilabete batzuk pasatuta, gutxi gorabehera halako bortizkeria kontrol gabea geratzea lortu zuen (gerarazteko asmoa baitzuen). Francoren aldeak ordea, bere “amorrugarbitzailea” ez zuen geratu ezta guda bukatuta ere; izan ere, haren helburua ez baitzen soilik guda irabaztea, baizik eta Errepublika eta haren aztarna guztiak (bere jarraitzaileak barne) betirako Espainiatik ezabatzea, berriz esperientzia errepublikano eraldatzailerik errepika ez zedin⁴¹. Bestetik Julio Prada Rodriguezen arabera, 1936ko uztailetik, zonalde errepublikanoan, nolabaiteko “kantonalismoa” gertatu zen, hau da, antolaketa-falta ez soilik hierarkikoa, baizik eta baita geografikoa ere (hilabete batzuek tokiko batzordeak edota alderdi bakoitzeko tokiko sekzioak, toki horretan jaun eta jabe egin zitezkeen, Gobernuaren, edota are gehiago, beren alderdiaren gainetik)⁴². Jose Luis Ledesma, bi bortizkerien artean lau ezberdintasun handi ezartzen ditu: alde batetik kuantitatiboa (frankisten bortizkeria askoz handiagoa izan zen), eta bestetik jomugen inolatasuna: “bortizkeria urdinak” Errepublikaren aldeko edo ezkerreko militanteak zituen jomugan, batez ere masetakoak, haiek garbituz, ideia errepublikanoak

³⁵ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1238-38 kausa, Anjel Artigas Arini dagokiona.

³⁶ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2613-37 kausa, Martzelo Arnaez Rodriguezi dagokiona.

³⁷ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Santander 268-37 kausa, Jose Garcia Atuñedori dagokiona.

³⁸ Bortizkeria edo errepresio “urdina” eta “gorria” Frantzisko Espinosa Maestrek koordinatutako *Violencia roja y azul. España 1936-1950* liburutik hartu dut. ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950*. Crítica.artzelona, 2010.

³⁹ Adibide bat jartzearren, arlo kuantitatiboari begiratuko diogu. Frantzisko Espinosa Maestreren arabera, nahiz eta errepresio frankistaren zifra osoak jakiteko moduko ikerketa oraindik egin gabe egon; frankistek gutxienez 130.199 pertsona hil zituzten, eta errepublikanoek (haien errepresioaren zifrak hobeto ezagutzen dira, beren aztarnak ezabatzen interesaturiko diktadurarik egon ez zelako), 49.272. Hori Ramon Salas Larrazabal historiagile frankistak esandakoarekin konpara daiteke, zeinaren arabera, frankistek 57.808 pertsona hil zituzten eta errepublikanoek 72.337. ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko: “La represión franquista: un combate por la historia y la memoria” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (15-78. or.). Crítica.artzelona, 2010, 15. eta 77-78. or.

⁴⁰ Hona hemen kolpisten paradoxa: Behin eta berriz esan zuten Estatu-kolpea “iraultza saihesteko” zela, baina 1936ko udaberrian eta uda-hasieran Espainian ez zegoen iraultzarik; hain zuzen ere, Estatu-kolpeak probokatu zuen iraultza Gudaren hasieran Errepublikaren alde geratu ziren zonaldeetan. Horrez gain, bigarren paradoxa bat azaltzen zaigu: Francoren erregimenaren propagandagileen ustez edota frankisten zama historikoa arindu edo haren historia zuritu nahi izan duten kazetariarentzat, Errepublika jada “Moskuk” kontrolatua zen, hain zuzen ere, SESBek Espainian eskua sartzeko asmorik ez zuenean. SESBek Espainian eskua sartzeko Estatu-kolpeak eta gudak ekarri zuten, ez beste ezerk (hori, gudaren aurretik Italiarekin tratuetan zebiltzan altxatuen jarraitzaileekin konparatu behar da, Estatu-kolpea eman aurretik ere, Italiaren babesa eta laguntza hitzartu baitzituzten).

⁴¹ ESPINOSA MAESTRE, Francisco: “Introducción” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (8-13. or.). Crítica.artzelona, 2010, 8-11. or. Espinosa Maestreren arabera, Francoren errepresioaren neurriak hain izan ziren gogorrak, ezen gudaren bukaerak ere ez zuela inolako ezberdintasunik ekarri. Bestetik, kontuan izan behar dugu, Emilio Molaren altxamendurako aginduek garbi ezartzen zutela “garbiketa (exterminio)” kolpearen ezinbesteko tresna bezala.

⁴² PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 396. or.

or.

desagerraraziko zituztelakoan. “Bortizkeria gorriaren” jomugan, ordea, goi-mailako pertsonak izaten ziren, batez ere “aurreko ordena” sozialarekin identifikatutako pertsona “nabarmenak” (eskuineko zinegotziak edo diputatuak, jabeak, enpresetako arduradunak, apaizak eta abar). Beraz, klase-izaera faktore bihurtu zen⁴³; baina Jose Luis Ledesma berak dioen moduan, “ez zegoen Fronte Popularraren aldetik bere etsaia “garbitzeko” asmorik, ez plan sistematikorik”⁴⁴ (Julio Prada Rodriguezek horri ñabardura batzuk jartzen dizkio. Beraren arabera, nahiz eta plan sistematikorik ez egon, tokiko batzorde ezkertiarrek, “iraultzaren etsai” zirenak jomugan jartzen zituzten eta errepresioa “iraultzaren aldeko” tresna moduan ikusten zuten)⁴⁵. Eta horrek hirugarren ezberdintasunera garamatza: “errepresio urdina” batez ere “goitik” agindutako zerbeit izan bazen ere (nahiz eta “eskala urdinaren” beheko mailetan militante falangista edo karlista batzuek askotan “goitik emandako” aginduen beharrik ez izan etsaia garbitzeko, eta are gehiago, agindu horiei aurrea zein gaina hartu batzuetan; “goiko” instantzien plan garbitzaile bat egon bazegoen); “errepresio gorrian” ez zen halakorik izan, edo ez hori bakarrik behintzat; batez ere, “behetik” hasi zen bortizkeria izan zen, gertatzen zenerako, instantzia ofizialek edo egiturek hura “baimendu” –baina gehienetan, ez bultzatu– zutena; nahiz eta tokian-tokian edo txitean-pitean erakunde iraultzaile batzuen egiturek errepresio horren ardua nagusiak euren gain hartu. Azkenik, laugarren ezberdintasun mota bat ere badugu: “errepresio urdina” ez zen guda bukatu zenean bukatu eta guda bukatuta ere jarraitu egin zuen gerra-ondoko lehen urteetan. Errepresio gorriak, ordea, 1936ko uda izan zuen klimax gisa, hortik aurrera erabat jaitzi zen; batez ere, erakunde iraultzaileek hura bukatzeko interesa erakutsi zutelako⁴⁶. Izan ere, Errepublikaren aldean, Gobernuak zenbait pertsonalitatek bortizkeria hura gera zedin deiak egin zituzten (Azañak edo Indalezio Prietok a dibidez), frankisten kasuan ez zen egin inolako deirik bortizkeria mugatze aldera, eta ezta ere, Errepublikaren aldeko gunean gertatu zen bezala, erakunde erradikalen komunikaturik ez zen atera, bidegabekeria heriotza-zigorraz zigortuko zela aldarrikatuz, edota ez zen egin norbere aldeko erakundeek erabilitako gehiegikerien kontrako epaiketak⁴⁷. Julio Prada Rodriguezek bosgarren ezberdintasun bat ezartzen digu: nahiz eta bi aldeek euren burua “erasotu” moduan jarri, eta aurrekoa “erasotzailea” balitz bezala (altxatuentzat iraultzak “ordena erasotzen” zuen, beraz, ordenaren izenean “defendatzeko eskubidea” zegoen; ezkertiarrentzat, faxismoak edo militarrek Errepublika edota “herria” erasotu zituzten), zilegitasun bakar bat zegoen 1936ko uztailaren 18an: Gobernu errepublikanoarena, hautestontzietatik ateratako Gobernuarena, hark baitzituen legeak, erasoak eta erasotzaileak zeintzuk eta nortzuk ziren markatzeko tresna demokratikoak⁴⁸. Mikel Aizpururentzat, bere Hernaniko lanean, “errepresio urdinak” hiru helburu zituen: ordura arte neutrala izan zen jendea matxinadaren alde jartzea, gobernu errepublikazalearen aldekoak geraraztea eta atzeguardian mugimendu berririk sor zedin ekiditea. Beraz, Aizpururentzat, altxatuen gerra-operazioak eta errepresio urdina bereiztezinak izan ziren⁴⁹.

Beasainen ezkerak eginiko atxilotetek, herriko eskuindar ezagunei eragin zien. Atxilotutakoak; Justo Aguado Baza, Martin Aranburu Urteaga, Epifanio Argiñano Arzotz, Rufo Artolain Gaztañategi, Eusebio Asla Lapart, Pablo Txintxurreta Amundarain, Frantzisko Ezkiaga Berakoetxea, Florentzio Gallego Saez, Joakin Gaitan de Aiala Belarroa, Antonio Hernando Villahoz, Daniel Intxausti Dorronsoro⁵⁰, Joan Jauregi Amiano, Jerman Martin Olmedo, Ismael Mateos Navazo (sic)⁵¹, Jose Mendia Lasa, Endrixe Montejo Zarate, Fermin Perez Martinez, Migel Quintas Fernandez eta Luis Zubiaga Imatz⁵² izan ziren; hemeretzi guztira. Horietako batzuk behintzat gaez atxilotu zituzten⁵³. Hemeretzi pertsona horiek, orduko Udal-kartzelan eduki zituzten preso, Udal-eskolen eraikinean, azpiko sotoan. Beste sei pertsona; Mikaela Arrieta Aiestaran, Martin Esnaola Gorostidi, Kandido Iraola Korta, Abundio Montejo Zarate, Fermin Montejo Zarate eta Frantzisko Untzueta Jauregi etxeko zaintzapean eduki zituzten⁵⁴. Ikusten dugun bezala,

⁴³ LEDESMA; Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Crítica.artzelona, 2010, 176-177. or. Tesi horrekin bat egiten du Julio Prada Rodriguezek: PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 403. or.

⁴⁴ LEDESMA; Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Crítica.artzelona, 2010, 200-201. or.

⁴⁵ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 402-403. or.

⁴⁶ LEDESMA; Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Crítica.artzelona, 2010, 202-209. or.

⁴⁷ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 394-395. or.

⁴⁸ Hauxe dugu adibidez, Rufo Artolain Gaztañategiren kasua. Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁴⁹ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOLZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 99-100. or.

⁵⁰ Pertsona hau, Ataunen jaioa zen eta Bilbon bizi zen. Ataunen atxilotu zuten.

⁵¹ Pertsona honen lehen abizena “Mateo” zen, ez Mateos.

⁵² Pertsona hau Amorebietan bizi zen. Olaberrian atxilotu zuten. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁵³ Hauxe dugu adibidez, Rufo Artolain Gaztañategiren kasua. Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁵⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 525 karpeta, 38 dokumentu-sorta. Kasu honetan ere, gure iturria Jose Luis Guridi Aranburu alkate frankistak sinatutako dokumentu bat da. Dokumentu hori 1940ko maiatzaren 24an sinatu zuen, Donostiako 10. Epaitegi Militarrek hala eskatuta. Guridik egindako beste erlazio hori, Beasaingo Defentsa Komiteko lehendakari zen Ignazio Cortes Ceballosen kontrako kausan erabiltzeko eskatu zuen epaitegi militarrek eta kausa horretan azaltzen da (Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona).

atxilotuen artean, gehienak karlistak ziren; gero frankismoan zinegotzi izan ziren batzuk (Rufo Artolain, Eusebio Asla, Frantzisko Ezkiaga, Frantzisko Untzueta eta Jose Mendia), erreketen kapitain izan zen Epifanio Argiñano; eta baita ere erreketek ibili ziren batzuk (Justo Aguado Baza, gudan hil zena, adibidez). Joan Unanuaren arabera “atxilotutako gehienak Zirkulu Karlistan ibiltzen zirenak izan ziren”⁵⁵. Atxilotutako gehienak, errepublikanoen kontrako epaitegieta lekuko “fidagarri” bezala aritu ziren (euren ideologia eskuindarra zela kontuan izaki, ezkertiarren kontrako “lekuko” gisa deituak izaten ziren maiz) eta epaiketa horietan uztailaren 21ean atxilotuak izan eta uztailaren 27an, altxatu tropak Beasainen sartu ziren egunean askatu zituztela adierazi zuten. Hala ere, Estatu-kolpea eman zuten tropak sartu baino lehenago irten ziren kartzelatik, nahiz eta horietakoren batek, Epifanio Argiñanok kasu, “tropa nazionalek (Altxatuek) askatu ninduten” esan, egia ez izan arren⁵⁶. Uztailaren 21ean kartzelan sartu eta uztailaren 27an atera dioten eskema horrekiko zenbait salbuespen izan ziren; adibidez Ataunen atxilotua izan zen Daniel Intxausti uztailaren 19an izan zen atxilotua⁵⁷, eta Joakin Gaitan de Aiala ordura arteko Udal-epailea, uztailaren 22an Astigarretan⁵⁸. Izan ziren halaber lehenago atera zirenak ere: Endrike Montejo kasu, uztailaren 24an atera zena⁵⁹, edo Rufo Artolain, uztailaren 25ean atera zena⁶⁰. 1943ko otsailaren 22an, Martin Esnaola Elizegik, jada alkate frankista zenak (eta orain ikusi dugun bezala, egun horietan etxeko zaintzapean egonak), atxilotu horiek Ignazio Cortesek, Defentsa Batzordeko buruak agindu zituela idatzi zuen txosten batean (txosten hori Gipuzkoako Gobernu Zibilak eskatua izan zen)⁶¹. Hala ere, guretzat Esnaolaren bertsioa ez da sinesgarria, orain ikusiko dugun bezala, Cortesek berak, egun batzuen buruan, preso horiek askatzeko agindu baitzuen. Beste alde batetik, atxilotzaile gehienek diote aginduak ez zituela Cortesek ematen (ikusitu dugun bezala, berak ere uko egin zion Batzordeko buru zela aitortzeari, nahiz eta epaitegi frankista batean hori zigorra arintzeko modu bat ere izan zitekeen), Guardia Zibileko kabo Karlos Gonzalezek, Manuel Gorrotxategik edo Migel Garbaioi baizik. Atxilotuei eginiko galdeketa, eskuindar batzuek (Eusebio Aslak eta Frantzisko Ezkiagak) Cortesek egiten zituela esan bazuten ere⁶², antza denez Karlos Gonzalezek, Beasaingo Guardia Zibileko buruak, egin zituen (hori baieztatzen du Udal-epaile gisa ibili zen Joakin Etxeberriak ere)⁶³.

Horien atxilo-aldia ez zen oso gogorra izan. Atxilotutakoetako baten bilobak, Joan Unanua Artolainek komentatu zigun bezala, janaria “*Bar Navarro-ko*” pertsona batek eramaten zien, Arretxea abizeneko batek, presoak kartzelan ematen zitzaizkien janaria ez baitziren fidatzen (pozoitu egingo zituztela edo zurrumurruak zabaltzen hasi ziren-eta)⁶⁴. Miliziano batzuek, adibidez, Rafael Polok, preso batzuentzat enkarguak ere egiten zituzten⁶⁵. 1936ko gudan presoek jateko batetik janaria eramatea (eta preso horiek kartzelan zituen agintek hori baimentzea) ez zen ohiko gauza izan. Beste alde batetik, Joan Unanuak berak esaten digun bezala “egun batzuetara aske utzi zituzten, agintariak konturatu egin ziren (eskuindar haiek) ezin zutela ezer egin. Cayuelaren tropak sartu aurretik aske utzi zituzten”⁶⁶. Jose Antonio Egidok bere liburuan biltzen du, orduko alkate sozialista Viktor Bernedok, atxilo zegoen Jose Mendia Lasari, atxilotuei ezer ez zitzaiela gertatuko bermatu ziola⁶⁷. Gainera, Ataunen atxilotutako Daniel Intxaustiren gaineko kezka agertzera etorri ziren Beasaina Ataungo jeltzale batzuk eta preso hartu zuten ezkertiarren aldetik hura beste inora ez eramateko hitza jaso zuten⁶⁸. Atxilotutako gehienek esan zuten (ezkertiarren kontrako kausa ezberdinetan lekuko bezala agertu ziren kausetan), ez zutela Batzordearen aldetik tratatu txarrik jasan; eta baita epaitegi frankista batek ere Batzordeko kide zen Aurelio Mateo Navazoren kausan⁶⁹. Gehienez ere, eskuindar batzuek esan zuten “irainduak” izan zirela, adibidez Eusebio

⁵⁵ Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁵⁶ Viktorino Garcia Perezen kontrako kausan lekuko bezala ari zela esan zuen hori. Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2152-39 kausa, Viktorino Garcia Perez dagokiona.

⁵⁷ Daniel Intxausti, Anjel Zufiaurre, Eujenio Etxeola eta Felipe Bueno beasaindarrek atxilotu zuten, euren epaiketan deklaratu zutenaren arabera, “Beasaingo Guardia Zibileko kaporal edo kabo baten (Karlos Gonzalez Garzon) aginduz”. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2110-38 kausa, Eujenio Etxeola Berasategiri dagokiona.

⁵⁸ Joakin Gaitan de Aialaren arabera, Manuel Gorrotxategi Urrebazo auto batean joan zitzaion bera atxilotzera. Gaitan de Aialak dioenez, Gorrotxategi atxilotuak “badaezpadakoa” zela esan zion “baliteke zu kartzelan kalean baino seguruago egotea-eta”. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3079-39 kausa, Manuel Gorrotxategi Urrebazori dagokiona.

⁵⁹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁶⁰ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 153-37 kausa, Mariano Olea Fernandezi dagokiona.

⁶¹ Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 01 dokumentu-sorta. Urte batzuk lehenago, 1939ko otsailean, Jose Luis Guridik bertsio bera eman zuen: Beasaingo Udal Artxiboa. A008. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

⁶² Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁶³ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1722-38 kausa, Joakin Etxeberria Muxikari dagokiona.

⁶⁴ Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁶⁵ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 15515-39 kausa, Rafael Polo Carrasacali dagokiona. Rafael Polok ere presoren batzuk aske utzi zituzten bitartekaritza lana egin zuen, adibidez, Epifanio Argiñanoren alde. Bere anaia Valerio Polo gudan fusilatua izan zen.

⁶⁶ Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁶⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaltzaia Kultur Batzordea. Beasain, 1993, 90-91. or.

⁶⁸ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 647. or.

⁶⁹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona.

or.

Aslak, Ignazio Cortes Batzordeko buruaren kontrako kausan⁷⁰. Guda ostean bi emakumeren kontrako kausa ere zabaldu zuten, “irainak” eta are gehiago “pozoitzeko ahaleginak” edota milizianoek presoena kontra egindakoak salatzeke ahaleginak zirela-eta. Bi emakume horiek, bi gazte sozialista ziren, Maria Sokorro Sanchez Begue eta Nikolasa Zarate Belasko. Hala ere, badirudi presoak hiltzeko asmoak (pozoituz edo milizianoak euren kontra xaxatuz) ez zirela egiazkoak, euren kasuan lekuko gehienek ez baitute hori esaten, eta beste batzuek iraindu zituztela ere ukatu egiten baitute⁷¹. Presoena askatzea, antza denez, Udaletxe parean izan zen. Presoak zaintzen zegoen pertsona bati, Julian Margaretori eginiko galdeketa, badirudi honek presoak Beasaingo kartzela zegoen Udal-eskolatik Udaletxe aurrera lekualdatzeko ardura izan zuela. Eusebio Aslaren arabera (orduko preso eskuindarra zen), “kriminalak bagina bezala, oso modu txarrez” atera zituen Margaretok presoak eta “Armada Nazionalaren etorrerak soilik salbatu gintuen fusilatzeak”, baina ez dirudi hau egia denik, beste lekuko batzuek, Jerman Martin Olmedok adibidez, halako tratatu txarrak ez baitzituzten aipatu (eta lehen ere esan eta frogatu dugu presoak altxatuen Armadak askatu zituela ez dela egia)⁷².

Pozoitzearen kasuan, geroago Udal frankistarekin zinpeko udaltzainburu izan zen Meltxor Garcia Josak, Ignazio Cortes Ceballosen kontrako kausan honako hau esan zuen: horrek behin, miliziano bati (agian txantxaz) “farmaziako pozoirik indartsuena erosi behar dugu hauei gosariarekin batera emateko” esaten entzun zionean, postu horretatik kendu eta frontera bidaltzeko eskatu zuen⁷³. Horrekin lotuta daude epaiketako beste hiru testigantza ezberdin ere, eta horien arabera, “miliziano batzuek”, kartzelako giltzak eskatu zizkietela baina Batzordeko arduradunek ez zizkietela eman azaltzen dute. Testigantza horiek Ignazio Cortes Batzordeburuarenak, Aurelio Mateo idazkariarenak eta Frantzisko Donazar gauzainarenak dira⁷⁴. Egia da epaiketetan esaten dena kontu handiz hartu beharra dagoela (azken finean, epaitegi frankista baten aurrean esaten da, izaera politikoagatik epaitzen eta zigor handi bat jartzeaz mehatxatzen ari denaren aurrean); baina akusatuek milizianoek egindako giltzaren eskaera “asalto-saiakera” gisa puztu dezaketen arren; kasu honetan hiru testigantza ditugu bertsio hau berresten dutenak, beraz, badirudi beasaindar agintariak preso eskuindarren osasuna eta bizitza babesteko kezka zutela, kezka hori erreala izan ala ez. Beraz, esan dezakegu Beasainen jarritako agintarien artean, oso kontu handiz ibili zirela euren etsai ideologikoen bizia zaintzerakoan; hori euren etsaiek ere onartu egin zuten; Ignazio Cortesen kontrako kausan, Migel Cerrajería lekukoak (gero zinegotzi frankista izan zenak) esan zuen “Ignazio Cortesi esker ez zen Beasainen biktimarik izan” eta epaiketa horretako autoak ere Cortesek “Beasaingo kartzela asaltatzea ekidin zuen” dio (hala ere, milizianoek giltzak eskatze hori “asaltatzeko” asmo moduan interpretatzea eta biktimarik ez izanaren meritua soilik pertsona bakar baten edo gutxi batzuen bizkar utzi izana, izan daiteke errepublikanoen “gaiztakeria kolektiboa” azpimarratzeko modu bat –biktimarik ez egotea norbanako “onbera” batzuegatik soilik gertatu izan balitz bezala, eta ez errepublikanoen zonaldean errepresio maila txikiagoa zelako–)⁷⁵. Aurelio Mateoren kontrako epaiketan, epaian bertan jartzen du “Batzordeari esker, Beasainen ez zen basakeriarik gertatu”⁷⁶.

Beste alde batetik, mojak zeuden tokian ere zaintza armatua jarri zuen Defentsa Batzordeak. Defentsa Batzorde horrek mojetara bidali zituen gazte batzuk armatuta, ezkertiarak, Ibaibarriagaren arabera⁷⁷. Hala ere, dirudienez, mojek beldurrez hartu zituzten, “ezagutzen ez zituztelako eta arrotzak zirelako” (gero guardia horiek egin zituzten ezkertiarretako batzuek, euren kontrako epaiketetan, guardia horiek “inork mojei kalterik egin ez ziezaion” ezarri zituztela adierazi zuten; adibidez, Mariano Olea Fernandez testigantza dugu)⁷⁸. Ibaibarriaga bertaratu zenean, bere kontakizunaren arabera, ezagutzen zuen mojetako batek (Gloria Markiegik) erreleboa aldatzeko eskatu zion, eta “Alderdiak (EAJk), bere mutilak jar zituela”. Izan ere, bazirudien erlijiosoengandik gertuago zegoen alderdi batekoek gehiago fidatzen zirela Fronte Popular laikoaren ordezkariak baino. Ibaibarriagak hala dio, nahiz eta nabarmendu “han gure aurretik izan zirenak ere mutil onak ziren”⁷⁹. Alfontso Ibaibarriagak berak kontatzen duenaren arabera, arratsalde horretan bertan joan zen guardia aldetatik hitz egitera Defentsa Batzordera, eta han “ondo hartu” zuten. “Han zeuden Ignazio Cortes, Seberiano Azpeitia, (Doroteo) Aguado sindikalista eta beste batzuk”. Beraz,

⁷⁰ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁷¹ Zorte ezberdina izan zuten biek: Maria Sokorro Sanchez sei urteko kartzela-zigorra ezarri zion epaileak, eta Nikolasa Zarateren kasuan fiskalak epaiketara heldu aurretik kausa erretiratu egin zuen. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2329-39 kausa, Maria Sokorro Sanchez Begueri dagokiona; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1781-39 kausa, Nikolasa Zarate Belaskori dagokiona.

⁷² Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1781-39 kausa, Nikolasa Zarate Belaskori dagokiona.

⁷³ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁷⁴ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona; Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 692-37 kausa, Frantzisko Donazar Zabaltzari dagokiona; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona.

⁷⁵ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona.

⁷⁶ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona.

⁷⁷ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

⁷⁸ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 153-37 kausa, Mariano Olea Fernandezi dagokiona.

⁷⁹ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

horrek erakusten du, Beasainen behintzat, Defentsa Batzordeko kide ezberdinen arteko harremana nahiko ona zela⁸⁰. Lazkaon ere, beneditarren monasterioan ez zuten inolako erregistrorik egin (frankistek gero egindakoaren kontrara)⁸¹.

Horrez gain, Beasaindik kanpo, Bilbon gertatutako epaiketa baten berri eman behar dugu. Bilbon, abuztuaren 23ko eta 25eko Errepublikaren dekretu batzuen ostean, Gipuzkoan eta Bizkaian Herri Epaitegia sortu zen, azarotik aurrera Euzkadiko Herri Epaitegia deitu zena; gero Euzkadiko Epaitegi Militarra ere sortu zen. Irailaren 11n, Donostia altxatuen esku erortzeaz zela eta ia Gipuzkoa osoa (Eibar eta Elgeta izan ezik) altxatuen menpe zegoela, Euzkadiko Herri Epaitegiak ia ez zuen batere eraginik izan Gipuzkoan, baina horrek ez du esan nahi gipuzkoarrak epaitu ez zituenik (Bizkaian zeudenak, edo Gipuzkoan atxilotu eta Bizkaira eramandakoak). Guztira 171 gipuzkoar epaitu zituzten⁸², horien artean beasaindar bat, Matias Oruezabal Asurabarrena, Astigarretako auzo-alkatea. Oruezabal gainera, epaitutako gipuzkoarren artean abertzale bakarra izan zen. Bere gain zegoen kargua zera zen, erreketek Astigarretan sartu ostean, hango 1933ko, 1934ko eta 1935eko kintetakoak altxatuen armadara deitu izana, eta beraz, altxamendu militarri lagundu izana. Oruezabal 1936ko abenduan Bilbon atxilotua izan zen. Euzko Jaurilaritzaren Ertzaintzak atxilotu zuen eta Elkano kaleko kuartelean eduki zuten (Eusko Jaurilaritzaren Herrizaingo Sailera bidali zen jakinarazpena, Jaurilaritzako Segurtasunerako Zuzendariak idatzita). 1937ko otsailaren 22an, Euzkadiko Herri Epaitegiko epaile dekanok Manuel Bellidok epaiketara bitarteko baldintzarik gabeko kartzela-zigorra dekretatu zuen⁸³. Euzkadiko Herri Epaitegiaren 1. Instrukzio Epaitegi Bereziak epaitu zuen, 22. zenbakiko kausan eta fiskalak bere aurkako eginbideak 1937ko martxoaren 1ean zabaldu zituen⁸⁴. Matias Oruezabalen abokatua Aurelio Rozas Quintanilla izan zen⁸⁵. 1937ko martxoaren 10eko ahozko epaiketan (epaiketa goizeko hamaika eta erdietan hasi zen), Matias Oruezabalek, garai hartan Astigarretako auzo-alkate zela baieztatu zuen, baina ukatu egin zuen 1933ko, 1934ko eta 1935ko kintak deitu izana eta idazkariak esandakoa tabernan herritar batzuei jakinaraztera mugatu zela esan zuen, agindu hori berez altxatuek emana zela jakin gabe (Astigarreta garai horretan fronteen arteko zonaldea zen, “inorena ez zen lurraldea”). Dionisio Mazorra eta Jose Luis Lanbarri epaileak buru izan zituen epaitegiak errugabe deklaratu zuen⁸⁶.

Epaiketa horretaz gain, Bilbon beasaindarren aurkako beste bi atxilotu ere izan ziren: Emilio Amiano Imatz Bizkaiko Foru Aldundiko langilea eta Rikardo Amiano Garmendia Akademiako irakaslea. Bilboko Rhin kafetegian atxilotu zituzten 1936ko irailean, Joan Urteaga donostiarrarekin batera, euren ideologia karlista zela-eta (Emilio Amiano Beasaingo Zirkulu Tradizionalistan afiliatua zegoen, 1927. urtetik). Atxilotu zituena, izatez beasaindarra zen, Viktorino Garcia Perez, Beasaingo Defentsa Batzordeko kidea, *Izquierda Republicanakoa*. Gero horretaz akusatua eta kondenatua izan zen, 1940ko otsailean eta 12 urteko kartzela-zigorra jaso zuen Viktorino Garciak⁸⁷. Emilio Amianok, Garciaren kontrako epaiketan, atxilotzaileen lehen asmoa, auto batera igotzea eta “paseatzea” (hau da, arauz kanpo exekututzea) zela dio; baina berak behin eta berriz esanaren ondorioz, Gobernu Zibilak zuen egoitzara eraman behar izan zutela dio. Hala ere, ez dirudi hori oso konbentzigarria denik, ordu batzuetara aske geratu baitziren hiru atxilotuak eta Emilio Amianok Bizkaiko Aldundian lan egiten jarraitu baitzuen (1936ko azaroan Euzkadiko Gobernuak armadarako mobilizatu zuen arte), beraz, ez dirudi errepublikanoentzat gogor jazarri edo gertutik zaindu beharreko pertsona zenik⁸⁸. Bilbon egon zen atxilotua halaber Santiago Aranburu Elicei izeneko eskuindar beasaindarra ere, baina dirudienez, pertsona hori estutasunetik irten zen, beasaindar ezkertiar edo abertzale batzuek bere aldeko bitartekaritza-lana egin zutelako; adibidez, Joan Aranburuk edo Zezilio eta Jose Sarriegi anaiek⁸⁹.

Bestetik, gertatu zen halaber, errepublikanoek, euren aldekoak ziren beasaindarrak ere, susmoak, diziplina-falta edota eguneroko bizitzako gertakariak zirela bide, euren aldeko pertsonak ere atxilotzea edo epaitzea. Adibidez, 1937ko apirilean, Bilbon, Jose Alfontso Busquet sozialista epaitua izan zen, borroka bat zela bide⁹⁰. Endrike Maeso Mardonesek, bere aurkako

⁸⁰ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

⁸¹ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 118. or.

⁸² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 92. or.

⁸³ Beasaingo Udal Artxiboa. 2734. karpeta, 19 dokumentu-sorta.

⁸⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 2734. karpeta, 19 dokumentu-sorta.

⁸⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 2734. karpeta, 19 dokumentu-sorta.

⁸⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 2734. karpeta, 19. dokumentu-sorta. Pedro Barruso Baresek ere badakar kasu hau, baina “Matias Ormazabal Arruabarrena” bezala, oker aipatzen du epaitua. BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 93-94. or.

⁸⁷ 1940ko abuztuan sei urteko zigorrak konmutatu zioten hasierako zigor hori.

⁸⁸ Lerrokada honetako informazioa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2152-39 kausa, Viktorino Garcia Perezi dagokiona.

⁸⁹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2532-37 eta Gipuzkoa 16148-39 kausak, Joan Aranburu Irizarri dagokionak; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 12804-38 eta Gipuzkoa 12804-38 kausak, Jose Sarriegi Aldanondori dagokionak.

⁹⁰ Lerrokada honetako informazioa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 10032-39 kausa, Jose Alfontso Busqueti dagokiona.

or.

epaiketan esan zuen Azpeitira ihes egin zuenean, Urrestillan atxilotu zutela, segituan aske utzi bazuten ere⁹¹. Frantzisko Donazarrek, bere aldetik, Santanderren bi egun kartzelan pasatu zituela ere esan zuen⁹². Errepublikanoek atxilotutako ezkertiarren zerrenda bukatzeko, Viktorino Garcia aipatu behar dugu, Bartzelonan atxilotua izan zena, Santandertik Bartzelonara (Frantziar Estatutik pasatuz) pasaporte faltsuarekin bidaiatzeagatik. Segituan izan zen askatua⁹³.

Guk dakigunez, hauxe izan zen errepresio errepublikanoak Beasainen egin izan zuen gauza bakarra. Ikusi dugunez, ez zuen legearen markoa gainditu eta atxiloteta batzuk egiteko irizpide politikoa erabili zuen (eta hori gainera, Estatu-kolpea eman ondoren egin zuen, ez aurretik, nahiz eta Beasaingo erreketek jada entrenatzen ari ziren⁹⁴). Udal ezkertiarrek ez zuen atxilotzeko agindurik eman. Ziurrenik horren jakinean ez zeudelako, baina jakinaren gainean ez egoteak erakusten du jazarpen politiko handirik ez zela izan Beasainen; egia esan, pertsonak beren osotasunean errespetatu zituen. Atxiloteta horiek “erantzutearen” edo “kontraerasoaren logikan” sartzen dira⁹⁵, Estatu-kolpearen kontrako babes prebentibo gisa. Bortizkeria iraultzaileak, egia da, zenbait tokitan, batez ere Andaluzian, Estatu-kolpea hasi eta lehen egunetan, kontrolik gabekoen bidez hainbat eraiketa egin zituen⁹⁶; baina hori ez zen gure herriaren kasua izan. Bukatzeko, esan beharra dago, gure herrian, guda aurreko legeko agintetik at (Udaletik at) organo berri bat sortu bazen ere (Defentsa Batzordea) eta hori izan bazen ere atxiloteta horiek gauzatzearen erantzule, Defentsa Batzorde hori zilegitasun errepublikanoa osatzen zuten alderdi ezberdinez (EAJ barne) osatua zegoela, ez soilik “iraultzaileez” eta 1931ko erregimen errepublikanoa “gainditu” nahi zuten indarrez. Batzorde horren burua, Ignazio Cortes Ceballos, *Izquierda Republicana*ko kidea, oso gizon moderatua eta orekatua zen, eta esan bezala, berak egin zuen bitartekaritza-lana Beasaingo preso eskuindarrak kalera atera zitezten. Eta Beasaina ez zen etorri inondik “justizia iraultzailea ezartzera” gizon armatuen talderik (kasu honetan esan beharra dagoen arren, Donostia defendatzera joan zirela zilegitasunaren aldeko gizon armatu gehienak, beraz, ez zegoela horretarako aukera handirik). Horregatik, Beasainen, Estatu-kolpearen ondorioz edo hari erantzunez zonalde errepublikano batzuetan gertatu ziren gain-hartze iraultzaileak ez zen izan (agian, halako gain hartzeko saiakera bakarra, eta gertatu izan balitz –ez dugu ahaztu behar hau esateko gure iturri bakarrak epaitegi frankisten dokumentuak direla, beraz zalantzan jartzekoak— uztailaren 27an miliziano batzuek Ignazio Cortes Batzordeburuari, Aurelio Mateo idazkariari eta Frantzisko Donazar gauzainari kartzelako giltzak emateko egindako eskaera izan zen, baina haien erantzuna ezezkoa izan zen)⁹⁷. Hori ez zen izan Gipuzkoako edota Euskal Herriko eskema orokorra, Euskal Herrian ere masa-bortizkeria kasuak gertatu baitziren; adibidez, Tolosan, preso batzuk hartu, Donostiara eraman, eta han hil zituzten errepublikanoek, Gipuzkoako Defentsa Batzordean Ordenaren sailburu zen Telesforo Monzonen dimisioa ekarri⁹⁸; edo Donostian, militarrek uztailaren 20an altxatu ziren eta uztailaren 27an errenditu, baina hilketak batzuk gertatu ziren ezkerren aldeak eraginak.

Adibidez, Gipuzkoako hiriburuan, Donostian, Pedro Barrusoren arabera, Herri Fronteko alderdiak nagusitu ziren, “uztailaren 21etik” aurrera behintzat. Noski, jakina da, Donostian, matxinada militarra barnetik sortu zela (eta ez kanpotik Beasainen bezala); Donostian bertan, orduko agintaritzak modu eraginkorrangoan funtziona zezakeen eta ez agintaritza iraultzaileago batez ordeztua izan. Hots, beste toki batzuetan (Madrilen, Bartzelonan) gertatu zen bezala, “gain-hartze iraultzailea” gertatu zen, hau da, Estatu errepublikanoa matxinadari aurre egiteko ez zen gai izan eta, *ad hoc*, botere modu berri bat sortzeko nahiko antzerako prozesua izan zen toki askotan. Hala ere, kontuan izan behar dugu Donostian botere-era batetik besterako trantsizioa modu “ordenatu” eta baketsu samarrean egin zela, hau da, Migel Amilibia sozialista buru zuen Gipuzkoako Defentsa Batzordeak (uztailaren 27an sortu zen erakunde hori), Errepublikako gobernuaren aldeko alderdi guztiak (EAJ barne) bildu zituen; ez zen izan alderdi bakar bat edo programa bat ordezkatzeko Batzordea, baizik eta programa zabal bat ordezkatzeko zuena. Haatik esan beharra dago, bertan alderdi iraultzaileek, anarkistek eta komunistek, hauteskondeek erakutsi zutena baino indar handiagoa zutela, beraz, nolabait ere agintaritza berriaren “iraultzailetasuna” modu horretan nabaria izan zela⁹⁹. Uztailaren 27an sortutako Gipuzkoako Defentsa

⁹¹ Lerrokada honetako informazioa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 54-37 kausa, Endrike Maeso Mardonesi dagokiona.

⁹² Lerrokada honetako informazioa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 692-37 kausa, Frantzisko Donazar Zabaltzari dagokiona.

⁹³ Paragrafo honetako informazioa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2152-39 kausa, Viktorino Garcia Perez dagokiona.

⁹⁴ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁹⁵ LEDESMA, Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Critica. Bartzelona, 2010, 157-163. or.

⁹⁶ LEDESMA, Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Critica. Bartzelona, 2010, 152-154. or.

⁹⁷ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3044-40 kausa, Ignazio Cortes Ceballosi dagokiona; Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 976-38 kausa, Aurelio Mateo Navazori dagokiona; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 692-37 kausa, Frantzisko Donazar Zabaltzari dagokiona.

⁹⁸ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 28-29. or.

⁹⁹ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 110-111. or.

Zapatari etxea Matias-enearen parean Nafarroa etorbidearen amaieran. 1977an eraitsi zuten eta argazkia eraitsi aurrekoa da. 1936an horrelakoa zen bertako bihurgune arriskutsua. (Argazkia: FL/MG, 234. or.)

Batzordeak Migel Amilibia sozialista izan zuen buru (Jesus Larrañagaren iloba Miren Larrañagaren arabera, gero, “Argentinako erbeste-alditik itzulita, *Punto y Hora* aldizkarian idazten hasi zen; Trantsizioan HBtik gertu ibili zen”¹⁰⁰) eta sei komisariotza izan zituen; horietako bat, Guda Komisariotza, Jesus Larrañaga komunista beasaindarraren pean egon zena. Gainera, Guda Komisariotzako kide bat, ordiziarra zen, Joseba Rezola. Beste bost komisariotzak, Hornikuntza (Sergio Etxeberria sozialistak zuzendua), Garraioa (*Izquierda Republicana*ko Jose Aguadok zuzendua), Ordena Publikoa (Telesforo Monzon jeltzaleak zuzendutakoa), Informaziokoa (Migel Gonzalez Inestal anarkistak zuzendutakoa) eta Finantzak (Eusko Abertzale Ekintzako Joxe Imatzek zuzendutakoa) izan ziren. Komisariotzak eta beren kide guztiak, uztailaren 28an eta hurrengo egunetan *Frente Popular* egunkariak argitaratu zituen¹⁰¹. Uztailaren 27an beste bi Komisariotza sortu ziren: Lan Komisariotza (Gillermo Torrijos sozialistak zuzendua) eta Laguntza Sozialen Komisariotza (Rafael Garciak zuzendua). Lan Komisariotzaren kide beste beasaindar bat izan genuen, Jose Ibarbia, gero Santoñan fusilatua izan zena¹⁰². Gipuzkoako beste toki batzuetan, “gain-hartze iraultzailea” Donostian baino askoz ere handiagoa izan zen, adibidez Tolosan, non, ikusiko dugunez, Komite Sozialista Iraultzaile batek Tolosako Fronte Popularrari berari ere gain hartu zion. Beste toki batzuetan, ordea, adibidez Erreterrian, Irunen edo Pasaian, Fronte Popularreko alderdiek osatu zituzten tokiko Defentsa Batzordeak, kasu askotan Alderdi Komunistaren pisu handiarekin. Gipuzkoako Mendebaldean ordea (Debarroan eta Urolan), bai Fronte Popularreko zein EAJko kideek osatzen zituzten Defentsa Batzordeak. Beasainen ikusi dugun bezala, bertako Defentsa Batzordeak eskema hori jarraitu zuen, altxatuen aurkako kide guztiekin bidea eginez eta, horrez gain, hemen indar moderatuek (sozialistek eta errepublikanoek) nagusitasuna izan zuten.

Gipuzkoako “bortizkeria gorria” hobekien ikertu duena Pedro Barruso Bares izan da. Haren arabera, bi motatako “bortizkeria gorria” izan zen, “hasierakoa”, hau da, Donostiako matxinada zapaldu artekoa (uztailaren 27a arte), eta bestea uztailaren 27tik abuztu-irail artean izan zena. Lehen fasean, tokiko batzordeek erabakitzen omen zuten nor atxilotu eta nor ez eta askotan eskuineko pertsona “susmagarriak” atxilotu zituzten, eraiketa batzuk ere izan ziren, Irunen adibidez, edo Tolosan, non badirudien hango “Batzorde Sozialista Iraultzailea”, sozialistez osatua, Tolosako Elkarte Sozialistarekiko eta zinegotzi

¹⁰⁰ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹⁰¹ *Frente Popular*, 1936-07-28koa; eta *Frente Popular*, 1936-07-29koa.

¹⁰² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 117. or.

or.

sozialistekiko independentea zela. Hala ere, Barrusoren arabera, bortizkeria nahiko txikia izan zen lehen fase horretan¹⁰³. Beste gauza bat izan zen Donostiako matxinada garaitu ondoren; uztailaren 30ean Ondarretan, uztailaren 31n Tolosako presoek hilketa eta abuztuaren 30ean Hondarribiko Guadalupen egindako hilketak, adibidez. Hilketa horiek kronologikoki azaltzeko, kontuan izan behar ditugu, bai Donostiako matxinada garaitu izana, eta baita ere, Beasainen izandako errepresioa; bi gertakari horien ostean gertatu baitziren, ziurrenik gertakari haiek sortutako erreakzio moduan. Barrusoren arabera, hilketa horiek Gipuzkoako indar nagusiak kontuan hartu gabe egin ziren, bat-batean eta ez ziren Gipuzkoako legezko agintaritzaren baimenarekin egin (Jesus Larrañaga Guda Komisariotzako buruzagi beasaindarrak matxinada garaitu ondoren esan zuen “errudunak Justiziaren aurrean jarri behar dira”; Tolosako presoek hilketen ondoren Monzonek dimititu egin zuen eta EAJk Guadalupera gizon batzuk eraman zituen bertako preso eskuindarren bizitza zaintzeko)¹⁰⁴. Beraz, nahiko bat-batekoak izan ziren (Tolosakoak adibidez, bertako ezkerreko elementu batzuek egin zituzten, Tolosako ezkerreko ordezkariak zuten instituzioen borondatearen gainetik). Zalantzarik handiena sortzen duena Ondarretako sarraskia da, izan ere, ematen duenez, eta Egidok bildu duenez, Frantzisko Cuenca komunista iturri gisa erabiliz, Jesus Larrañaga komunista goierritarak, orduan Gipuzkoako Guda Komisario zenak (uztailaren 27an sortu zen Gipuzkoako Defentsa Batzordea, eta Larrañaga bertako kide zen) agindu zuen. Cuencak Egidori esan zion moduan: “Larrañagak esan zidan, “hoa Ondarretara eta fusila itzak”¹⁰⁵. Hala ere, Larrañagaren familiak bestelako bertsio bat eman digu, bere iloba Miren Atxaga Larrañagaren arabera, uztailaren 29an fusilatu zuten Leon Carrasco Gipuzkoako Gobernadore Militar ohia hil ez zezaten bitartekaritza egiten saiatu zen, baina, “berarengana iritsi zirenerako, jada fusilatua zegoen”¹⁰⁶. Askotan, gertakari hori, aurreko egunetan Donostian garaitutako matxinada militarren mendeku gisa azaldua izan da, baina kontuan izan behar dugu egun batzuk lehenago, uztailaren 27an bertan, beste gertakizun bat gertatu zela, guri gehiago interesatzen zaiguna: Beasainen altxatuek egindako sarraskia (beraz, kronologikoki eta, modu masiboan, “errepresio urdina” “errepresio gorriaren” aurretik izan zen Gipuzkoan). Jesus Larrañaga, Beasainen bizi izana izaki, ziur aski bere herrian gertatutakoak hunkitu egingo zuen, eta Jose Antonio Egidoren arabera, hori izan zen Ondarretako eskuindar presoek hilketa baimentzeko arrazoi nagusia¹⁰⁷. Larrañagak Carrascorekiko halako jarrera erakutsi izana, kontraesanean dago Ondarretako hilketen aurrean bere bizkar jartzen diren ardurekin alderatuta. Ondarretako heriotzen gertakizun horrekin bukatzeko, aipatu beharra dago noski, egun horietan, Ondarretako presoek artean beasaindar bat bazela, Agapito Oiarbide, berak 1939an epaiketa batean hala deklaratu zuenez: “Beasain gorrien mende zegoela (1936ko uztailaren 18tik 27ra, beraz, heriotza horiek gertatu ziren unetik kronologikoki gertu ziren egun haiek), ni Ondarretan egon nintzen preso”¹⁰⁸.

Ondarretako kasu horretan ere, “errepresio gorriaren” aldetik, “erantzuteko errepresioaren” eskema ikusten dugu, Jose Luis Ledesma irakasleak aipatutakoa. Bestetik, ñabardura bat egin behar da, kontuan izan behar da Gipuzkoako Defentsa Batzordeak ez zuela hilketa hori baimendu, ez zela izan politika kontziente baten ondorio (hori azaltzeko, Larrañagaren eta EAJko kideen arteko eztabaidak eta ika-mikak ditugu adibidez; adibidez Monzonek dimisioa, edo uztailaren 29an, Leon Carrasco Amilibia Gobernadore militar-ohia fusilatzea eraman zutenean, Manuel Irujo izan zuen fusilatze hori ekiditeko nahia. Hala ere, badirudi, Carrasco ez zutela Larrañagaren ordena baten ostean hil, baizik eta soldaduek euren aldetik hartutako erabakia izan zela¹⁰⁹. Izan ere, fusilatzea ekiditeko Larrañagaren emaztearen bila joan ziren Larrañagak bitartekaritza egin zezan, “baina topatu zutenerako fusilatu egin zuten”¹¹⁰).

Uztailaren 31n hildako eskuindar tolosarren kasua (zehazteko 11 tolosar eta albizturtar bat), Mikel Errazkin eta Joxemi Saizarrek ikertu dute. Uztailaren 19 eta 26 artean, Tolosako Batzorde Sozialista Iraultzaileak 78 gizon eta emakume tolosar atxilotu zituen. Errazkin eta Saizarrek aipatzen duten moduan, abuztuaren 1ean “inongo kontrolik gabeko” milizianoek, Tolosatik Donostiara 12 preso eraman zituzten, eta Donostiako Pasealeku Berrian hil zituzten, tartean Pedro Caballero Tolosako alkate-ohia eta Jose Maria Raguán Tolosako erreketen burua. Beasaindar bat, Felix Gaztañaga Urrutia, Alderdi Sozialistako eta UGTko kidea, 1939ko maiatzaren 3an Donostian heriotzara kondenatua izan zen, eta hiri berean, 1939ko azaroaren 13an exekutatua,

¹⁰³ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-334. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 316-317. or.

¹⁰⁴ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-334. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 321-323. or.

¹⁰⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 90. or.

¹⁰⁶ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹⁰⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 90. or.

¹⁰⁸ Agapito Oiarbidek Gregorio Antonio Beotibarren kontrako kausan lekuko bezala egindako adierazpenak. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2090-38 kausa, Gregorio Antonio Beotibar Castelli dagokiona.

¹⁰⁹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 90. or.

¹¹⁰ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

hilketa horien arduradunetako bat izatea leporatuta¹¹¹. Horrenbestez, Tolosako Fronte Popularrak dimisioa eman zuen, ez baitzen hilketa horiekin ados azaldu. Hori ez zen errepikatu beste presoekin, izan ere, Tolosako beste preso guztiak abuztuaren 10ean Ondarretara eraman bazituzten ere, gehienek handik gutxira askatasuna lortu zuten¹¹². Beraz, ikusten dugun bezala, kasu honetan ere, Estatu errepublikanoari gain hartuta eginda gertatu ziren fusilatze horiek, ez agintaritzak hala aginduta, ez eta ezkerren plan koordinatu baten emaitza gisa ere. Hots, Gipuzkoan ere, errepresio gorria behetik gora egindako errepresioa izan zen, kasuren batean, Ondarretako kasuan adibidez, “goiko” elementu baten ardura ere izan zen arren.

Gipuzkoako egoera baretu (une baterako behintzat) orduko, errepresio gorria ere “legeztatu” egin zen. Adibidez, abuztuaren 13an, uztailaren 20ko matxinadaren zuzendari izan ziren zortzi militarren aurkakoa. Jesus Larrañaga beasaindarra izan zen epaiketa horretan epaile eta akusatuek (denak komandanteak, koronelak, kapitainak eta lotinantak edo tenienteak) defentsa-abokatu bat ere izan zuten: Alberto Intsausti. Azkenean, heriotza-zigorra aplikatu zitzaizen militar horiei¹¹³. Beste bi epaiketa ere egin ziren, sei militar eta zibil bat epaitu zituzten abuztuaren 18an (lau heriotza-zigor) eta abuztuaren 26an Muslera jenerala eta Baselga koronela (heriotza-zigorra ezarrita hurrengo egunean exekutatu zituzten)¹¹⁴. Hala ere, Pedro Barrusoren arabera, heriotza-zigor horiek aplikatzeak Gipuzkoako Defentsa Batzordean tira-birak sortu zituen, adibidez, Ordena Publikoaren saila, EAJren kontrolpean zegoena, ez baitzegoen presoak exekutatzearen alde.

Pedro Barrusoren arabera, preso egondako eskuindar gipuzkoarrak, gehienetan legezko kartzela ofizialetan egon ziren, ez kartzela alderdikoietan (“txeka” izenez gerora ezagutueta). Donostian izan zen “txeka” bakarra, CNTk izan zuen Larramendi kalean, baina egun gutxiz iraun zuen¹¹⁵. Barrusoren arabera, Ordena Publikoko saila EAJren mende egoteak, lagundu egin zuen errepresioa kontrolpetik ez ateratzen (nahiz eta presoek kontrako asalto batzuk ere gertatu ziren): Gipuzkoan ezkerrek agindu bitartean atxilotu zituen 260 pertsonetatik, 105 aske utzi zituen Gipuzkoako Defentsa Batzordeak. Bestetik esan beharra dago, kartzelen aurkako asaltorik gehienak, eskuinak Donostian egindako altxamenduaren edota Irunen aurka egindako bonbardaketen ostean egin zirela, eta Donostia altxatuen esku erortzeaz zegoela, irailaren 8an, Gipuzkoako Defentsa Batzordeak Donostian zeuden preso eskuindarrak Bilbora eraman zituela itsasontziz. Hori, Barrusoren arabera, “haien bizia errespetatzeko saiakera izan zen, ezkerreko militanterik muturrekoenek egin zezaketen asalto berri baten esku ez uztearren”¹¹⁶.

Beraz, “bortizkeria gorriak” Gipuzkoan eragin zituen hildako gehienak Donostiako matxinada edo altxamendua bukatu ostean izan ziren. Guztira “errepresio gorriak”, “bat-batean” 340 bat hildako eragin zituen Gipuzkoan Pedro Barrusoren arabera¹¹⁷; gehienak Donostian (tartean, 1934-35 arteko alkate eskuindarra izan zen Jose Maria Paternina, abuztuaren 14an hila) eta inguruko herrietan (Hernanin edo Irunen); eta horiez gain, Tolosako salbuespena dugu (abuztuaren 1eko hilketak). Horri, abuztuaren 13an “legez” exekutatutako 8 militarrek, abuztuaren 18an exekutatutako laurak eta abuztuaren 27an exekutatutako biak gehitu behar zaizkie: guztira 350 bat hildako. Heriotza gehienak uztailan izan ziren eta horrek erakusten du uztailaren 20-27 arteko matxinada militarra zanpatu ondoren eta ezkerreko instituzioak eraikitzen hasi ahala, halako “bat-bateko justizia” hura, hots, kontrolatzeko gaitza zena, behearazko joeran sartu zela.

Zergatik Beasainen ez zen halako errepresiorik gertatu? Garbi dago, nahiz eta Beasainen “Kontrol errepublikanoa” 1936ko udako egun batzuetara mugatu (hau da, “bortizkeria gorriaren” klimaxa puri-purian zegoen garai batera mugatu)¹¹⁸, Beasainen ez zela halakorik gertatu. Galdera horri erantzun beterik eman ezin badiogu ere, hainbat arrazoi aurki ditzakegu. Horietako bat, Beasaingo langile-klasearen eta bere elkartearen moderazio ideologikoa izan daiteke. Horren adibiderik nagusia 1934ko greba iraultzailean beasaindarrek izan zuten portaera da; sindikalisten ordezkaritza bat (Antonio Menaza Bermudez sozialista,

¹¹¹ Epaketan, hainbat lekukok, Felix Gaztañaga presondegiko “burua” zela esan zuten, eta baita ere 1936ko uztailaren 31n, exekutuak izan ziren zenbait pertsonen ziegietara joan eta ateratzeko agindu zela. Kasu horretaz hurrengo kapituluari aitortuko gara luzeago. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 14346-38 kausa, Felix Gaztañaga Urrutiari dagokiona.

¹¹² ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel eta SAIJAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean*. Galtzaundi Euskara Taldea eta Tolosaldeko eta Leitzaldeko Hitza. Tolosa, 2008, 62-63. or.

¹¹³ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-333. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 326. or.

¹¹⁴ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-333. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 328. or.

¹¹⁵ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-333. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 330. or.

¹¹⁶ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-333. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 332. or.

¹¹⁷ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 54. or.

¹¹⁸ 1936ko udako “bortizkeria gorriaren” igoera eta udazkenean sartu ostean bortizkeria hori “izoztearen” eskema kronologikoa Jose Luis Ledesma ikerketaren emaitza da. LEDESMA; Jose Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Critica.artzelona, 2010.

or.

Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz anarkista eta jeltzale bat, litekeena da Jose Ibarbia izatea) CAFeko zuzendari Antonio Sierrarengana joan zen grebaz ohartaraztera, eta are gehiago, negoziazioa eskaini zuten. Horrez gain, Beasainen ez zen gertatu beste toki batzuetan gertatu ziren botere-guneen kontrako asalto-saiakerarik. Beste alde batetik, Beasainen indartsuenak ziren elkarte ezkertiarrek sozialistak eta errepublikanoak ziren (anarkisten lehen sindikatua 1935ean jarri zen Beasainen, eta komunisten lehen erakundea, presoen aldeko elkarte bat, 1936an bertan), hau da, 1931ko apirileko erregimenari leialak zitzaizkionak ziren eta hura gainditzeko batere interesik ez zutenak. Beraz, erregimen horren inguruko adostasuna bilatzen zuten indarrak ziren, ez gain hartzea, eta are gutxiago hori konfrontazio gogor baten bidez egitea¹¹⁹. Bigarren, Beasainen indarra hartzen ari zen EAJ, laster batu zen Defentsa Batzordera; eta hori ere moderazio-faktore bat izan zitekeen (gudak iraun zuen arte badirudi ezkertiarren eta jeltzaleen arteko harremana nahiko ona izan zela). Hirugarrenez, Beasainen Udal-gobernu eskuindar inposatua izan zen garaietan ere, adostasunerako eta hurbilketarako zenbait keinu egin ziren, adibidez, lanpostuen defentsarako batzarrak, edo 1934ko greba iraultzailearen ondorioz preso zeuden langileen lanaren eta soldataren inguruan eztabaidatzeko batzarrak. Ezkerrekoen jarrera hori, hainbat eskuindarrek ez zuten kopian eta 1936ko uztailaren 27an matxinatuak Beasainen sartu zirenean, batzuek salaketetan eta markaketetan parte hartu zuten.

Hala ere, ez ziren izan faktore horiek bakarrik. Izan ere, Gipuzkoako beste toki batzuetan (Deban edo Arrasaten adibidez), non Defentsa Batzordeak nahiko pluralak izan ziren (EAJ barne zela)¹²⁰, hilketa gutxi batzuk soilik gertatu ziren. Zergatik ez zen halakorik izan Beasainen? Beno, alde batetik kontuan hartu behar da Beasaingo atxilotu denak herritarrak zirela, beraz atxilotzaileen ezagunak. Bestetik, Beasainen ez zegoen beste herrietan bezala "pertsona esanguratsurik" atxilotuen artean (beno, agian Ataungo Daniel Intxausti, baina ezkertiarrek hura atxilotu ondoren Ataungo abertzaleekin itundu zuten ez zutela beste inora eramango), eta bestetik, ziurrenik hemengo eskuindarrek ez zutela batere harremanik Donostian gertatu zen matxinada militarrekin. Bestetik, kontuan hartu beharra dago, Beasaingo Defentsa Batzordeko pertsonarik esanguratsuenen artean (Ignazio Cortes, Seberiano Azpeitia, Alfontso Ibaibarriaga, Doroteo Aguado eta beste) moderazioa izan zela nagusi. Hori ikus daiteke, adibidez, lehen aipatu dugun moduan, Beasaingo Defentsa Batzordeko (ustezko) buruak, Ignazio Cortesek, eta beste kide batzuek, miliziano batzuei kartzelako giltzak ez emateko erabakian: pertsona horiek badaezpada ere giltza haiek euren eskuetan mantendu zituzten preso eskuindarren segurtasuna edozein balizko arriskuren aurrean ere gordez.

1.2.b) Beasaingo borrokaldia

Beasainen errepublikaren defendatzaileek egin zuten defentsa armatua oso aukera gutxikoa izan zen (kontuan hartu Gipuzkoan zilegitasuna zuen gobernuaren aldean gelditu ziren indar gehienak Donostiara bideratuak izan zirela hango matxinada zapaltzera; *El Liberal* egunkariaren 1936ko abuztuaren 13ko kronikaren arabera, Beasaingo guardia zibilak ere Donostiara lekualdatuak izan ziren¹²¹). Kontuan izan behar da, era berean, Estatu-kolpearen osteko lehen egunetan, Perez Garmendia militar errepublikanoaren zutabe bat Beasaindik pasatzekoa zela Gasteiz hartzeko, baina Donostiako matxinada zela-eta, itzuli egin behar izan zuela. Antselmo Ruiz herritarrak utzi digun idatzi baten arabera, Migel Amilibia diputatu sozialistak Beasaingo plazan esan omen zuen Donostian militarrek matxinatu egin zirela eta soldaduek Donostiara itzuli behar izan zutela. Herrian bildu zituzten armekin soilik egin behar izan zuten defentsa. Ruizek gaineratzen du Beasaindik Donostiara joateko pasatzen ziren gehienak "Galdakaoko EAEko kideak" zirela¹²². Martin Jose Mendiak Jose Antonio Egidori esan zion bezala "pena ematen zuten, etxeko eskopetak soilik zituzten euren buruak defendatzeko"¹²³. Beasaindarrek zuten defentsarako arma-saldo bakarra, Guardia Zibilaren armez gain, uztailaren lehen egunetan Ordizian Felipe Bueno Arizmendik zuen arma-dendatik hartutako arma batzuen¹²⁴, CAFen aurki zitezkeen beste batzuen¹²⁵ eta

¹¹⁹ Jose Luis Ledesmanen arabera, Errepublikaren zilegitasunaren alde atera ziren zonaldeetan, Errepublikaren aurreko egitura zutik mantendu zen tokietan eta hari gain hartzeko iraultzaileek gertatu ez zen tokietan (adibidez, Bizkaian) "bortizkeria gorria" askoz ere txikiagoa izan zen. Beasain eskema horretan sar daiteke. LEDESMA; Jose Luis: "Una retaguardia al rojo" in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Crítica.artzelona, 2010, 186-187. or.

¹²⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 122-123. or.

¹²¹ *El Liberal*, 1936-08-13koa. Ikusiko dugun bezala, datu hau ez zen guztiz zuzena izan, Beasainen atxilotutako eta fusilatutako hiru guardia zibil behintzat, aurretik Beasainen destinatuta baitzeuden.

¹²² Antselmo Ruiz lekukoak idatzitako testigantza.

¹²³ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaltzaletza. Beasain, 1993, 91. or.

¹²⁴ Balentin Gomez Artzeren kontrako kausa. Gomez Artze Beasainen arma-denda batzuk arpilatzeaz izan zen akusatua, baina akusazio hori ez zen egiazkoa, Beasaingo arma-dendak ez baitziren arpilatuak izan. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 41-38 kausa, Balentin Gomez Artzeri dagokiona.

¹²⁵ Agustin Txapartegi Goenaga CAFetik 10 metrailadore hartzeaz akusatua izan zen, baina ez dirudi oso posiblea CAFen hamar metrailadore egotea (baliteke bestelako arma arinagoak egotea). Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2413-41 kausa, Agustin Txapartegi Goenagari dagokiona.

Eibarren lortutako beste batzuen izan zen. Eibarren armak lortzeko bidaia egitearren Martzelo Arnaez Rodriguez sozialista, Antonio Lorentzo Sanchez anarkista eta Seberiano Azpeitia Artzelus alkateorde errepublikanoa izan ziren akusatuak¹²⁶. Ziur aski, bidaia horretan negoziatu zuten Eibartik miliziano batzuk ekartzea, Martzelo Arnaezen kontrako akusazioan agertzen den bezala, “akusatuak, Eibarko Udaltzainburuarekin (Amos Ruizekin) tratua izan baitzuten”¹²⁷. Balak egiteaz, Agustin Txapartegi Goenaga akusatu zuten, CAFetik hartutako 20 kilo berun Martin Esnaola karlistaren tailerrean urteaz akusatu zuten hain zuzen ere¹²⁸. Kopuruz ere sobera ez zebiltzan, Seberiano Azpeitiaren kontrako kausan azaltzen den moduan, uztailaren 19-20 alde horretan 150-200 kide soilik ziren¹²⁹. Kontuan izan behar dugu uztailaren 23 aldera Eibartik miliziano eta guardia zibil batzuk etorri zirela, baina eibartar gehienak Donostiako matxinada militarra zapaltzera joanak zirela kontuan hartzen badugu, ezin ziren asko ere izan. Guztira, Beasainen gehienez 250 errepublikano armatu zeudela kalkulatzeko, beraz, bai kopuru aldetik zein armamentu aldetik askoz ere gutxiago ziren.

Horrez gain, egun horietan gauza arraroak gertatu ziren Beasainen, agian altxatuen inteligentziarekin lotutakoak. Jabier Garcia Bergararen arabera, “eskuindar militarrek herrian sartu baino egun batzuk lehenago, hiru emakume etorri ziren Beasaina esanez militarrek ez zirela Gipuzkoan Beasaindik sartuko. Agintariak engainatzen saiatu ziren”¹³⁰. Frantziska Peñagarikanok behin “Elizara zihola”; Beasain gainean hegazkin bat ere ikusi zuen pasatzen¹³¹. Martin Jose Mendiak Jose Antonio Egidori kontatu zionaren arabera, “altxatuek Beasain eraso baino egun batzuk lehenago auto kabriolet edo deskaptable bat ibili zen Beasainen sartu eta irten (...), agian matxinoen espiak izan ziren”¹³². Hori lotuta egon daiteke Antselmo Ruizek guri luzatutako idatzi batean jasotakoarekin: “zurumurru asko zeuden, eta auto batzuk sartu eta irten zebiltzan. Behin Beasaingo bat, Martin Aranburu, zihola auto bat tirokatu egin zuten Ordizian, eta Galdakaoko bat (EAEko boluntario bat) hil egin zen”¹³³.

Beasaindarrek, altxatuen tropak geldiarazteko edo behintzat zelatatze inguruan halamoduzko irtenaldi batzuk egin zituzten. Horietan handiena, Zegamara egindako irtenaldia izan zen, uztailaren 22an eginikoa¹³⁴. Kanpotik etorri zen errefortzu bakarra, Eibartik etorri ziren boluntario batzuen izan zen. Jabier Garcia Bergarak esaten duenez, “gau batean kamioi batean etorri ziren eibartar milizianoak”¹³⁵. Horien buru Alejo Beñaran Garin Guardia Zibilaren kapitaina etorri zen Eibarko miliziano batzuekin batera (horietako batzuk borrokan hil ziren, laster ikusiko dugun moduan), eta Jose Antonio Egidoren arabera, Beñaranek “lauzpabost” guardia zibil ekarri omen zituen berarekin batera (guardia zibil horien kasura geroago itzuliko gara)¹³⁶. Beñaranekin batera, Amos Ruiz Eibarko Udaltzainburu sozialista ere etorri zen Beasain defendatzera¹³⁷. 1939ko otsailean Jose Luis Guridi alkate frankistak Ondasunen Konfiskazioaren Epaitegiari idatzi zion txosten baten arabera, Seberiano Azpeitia alkateordeak negoziatu zuen Eibarren bertan eibartarrak (guardia zibilak eta udaltzainak barne) Beasain defendatzera etortzea eta “uztailaren 24an iritsi ziren” (hala ere, Guridi alkatearen inplikazio politikoak kontuan hartuta, informazio hori zalantzan jartzekoa da)¹³⁸. Beasaina Eibartik etorri ziren miliziano gehienak Amutegi milizietako kideak ziren (ez denak, ikusiko dugun bezala). Milizia horiek, uztailaren 18an bertan sortu ziren Errepublikaren alde egiteko eta Gipuzkoa osoan aritu ziren (denak ez ziren Beasaina etorri eta asko Donostiako matxinadari aurre egitera joan ziren)¹³⁹. Beñaran kapitaina, urretxuarra zen eta orduan Eibarren destinatua zegoen. 1934 arte Beasainen

¹²⁶ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2613-37 kausa, Martzelo Arnaez Rodriguez dagokiona; Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 4215-42 kausa, Seberiano Azpeitia Artzelusi dagokiona eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 11895-38 eta Santander 172-37 kausak, Antonio Lorenzo Sanchez dagozkionak.

¹²⁷ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2613-37 kausa, Martzelo Arnaez Rodriguez dagokiona.

¹²⁸ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2413-41 kausa, Agustin Txapartegi Goenagari dagokiona.

¹²⁹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 4215-42 kausa, Seberiano Azpeitia Artzelusi dagokiona.

¹³⁰ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹³¹ Frantziska Peñagarikano Dorronsorori eta Isabel Peñagarikano Dorronsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

¹³² EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 91. or.

¹³³ Antselmo Ruiz lekukoaren testigantza.

¹³⁴ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 14405-38 kausa, Julio Martinez Romeori dagokiona.

¹³⁵ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹³⁶ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 91. or.

¹³⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 91. or.; eta GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007, 27. or.

¹³⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 02. dokumentu-sorta. 1942an Martin Esnaola alkateak idatzitako beste txosten baten arabera, Azpeitia “erresistentzia armatuaren antolatzaileetako bat izan zen”, baina ez du esaten Eibarrera handik milizianoak ekartzera joan zenik. Beasaingo Udal Artxiboa. 073. karpeta, 23. dokumentu-sorta.

¹³⁹ Eusko Jaurlaritzaren Iargi Artxiboa 11. kutxa, 3. dokumentu-sorta.

or.

destinatuta egon zen¹⁴⁰ eta oso karisma handiko gizona omen zen; oso harreman handia omen zuen bai herriarekin zein bere herritarrekin. Frantziska Peñagarikano gogoratzen duenez “zaldi zuri baten gainean ibiltzen zen bera”¹⁴¹. Joxe Apalategi Etxeberriak ere berdina dio, “zaldi batean ibiltzen zen, eta oso maitatua zen herrian”¹⁴². Milagros Aranburu Muxikak ere hala dio: “oso gizon elegantea zen, beti zaldi zuriaren gainean ibiltzen zen”¹⁴³. Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorok “gu umeak ginen bera hemen zegoenean, baina ezagutzen genuen, oso jatorra zen. “Arratsalde on!” esaten genion eta berak agurra itzuli. Oso gizon euskalduna zen; oso maitatua”¹⁴⁴. Arantza Ugarte Azkaratek (Zesareo Ugarte medikuaren alabak) kontatzen digunez “oso elegantea, gizon polita zen. Umeak asko maite zituen, nahiz eta berak seme-alabarik ez izan”¹⁴⁵. Berak herrian egin zituen lagunen artean, bi mediku zeuden, Zesareo Ugarte eta Roman Unanue, euren alabek hala kontatuta: Arantza Ugartek esan digun moduan “Nire aitak oso ondo hitz egiten zuen Beñaranen”¹⁴⁶. Sara Unanuek, bere aldetik, “nire aitak oso lagun zuen Beñaran” baieztatu digu¹⁴⁷. Ugartetarren kasuan, gainera, euren senitartekoa zen, Arantza Ugartek dioskun moduan “nire amaren izeba batekin ezkondua zegoen”¹⁴⁸ (Teresa Del Puente Urbietta deitzen zen Beñaranen emaztea). Beraz argi dago Beñaranen inguruan kontsentsu bat badagoela (eta zegoela) Beasaingo herritarren artean. Herritar askok konfiantza asko zuten Beñaranengan, Antselmo Ruizek dioen moduan “jendea ziur zegoen Beñaranek ez zituela traizionatuko”¹⁴⁹ (hala ere, esan beharra dago bere kapitain karguagatik Beñaranek defentsaren alor militarrean ardurarik nagusia izan zuen arren; barnera begira, ordena publikoaren arloan, ardura nagusia beste guardia zibil batek, Karlos Gonzalez kaporalak edo kaboak, zuela).

Beñaran eskuindarra zen, monarkikoa¹⁵⁰ baina halere Eibartik etorri egin zen Beasainen Errepublika defendatzera (baina bada Beñaran errepublikano bezala identifikatzen duenik ere¹⁵¹). Hori azaltzeko hainbat motibo aurki ditzakegu, horietako bat, Errepublikari zin egin ziola¹⁵². Beste bat, horrekin lotuta, Beñaranek bere idealak gora-behera, indarrezko Estatu-kolpearen bidea gaitzestea eta herriak aukeratutako gobernu baten kontra ez altxatzea izan zitekeen. Eta azkenik, altxamenduaren hurrengo egunetan, militar altxatuek Altsasun burututako sarraskiak Beasainen gerta zitekeenaren inguruan Beñaran hunki zezakeen. Hala ere, azken hori ez dut uste Beñaran lerrotatzeko arrazoi nagusia izan zenik, izan ere, Eibarko postuko kapitaina zelarik, Eibarren Guardia Zibilak, *Beistegui Hermanos* arma-fabrikan Mauser-Beistegui markako 3.000 pistola hartu eta errepublikanoen artean banatu baitzituen. Gertakari hori altxamendua gertatu eta gutxira izan zen, artean Altsasuko sarraskia gertatu gabe zela. Beraz, sarraski horrek Beñaran hunkitu bazezakeen ere, ez zen Errepublikaren aldera lerrotatzearan erabakigarria izan, erabaki hori lehendik hartua baitzuen¹⁵³. Hala ere, baliteke jada Errepublikaren alde lerratzeke erabakia hartua bazuen ere, Altsasuko sarraskiak Beñaran lerrotatze horren barnean beste erabaki bat hartzera bultzatu izana: Beasainera etortzeko erabakia hartzera bultzatu izana alegia (Eibarren gelditu orde, edo Donostiara joan orde). Antza denez, Beñaran prestigio handiko kapitaina zen, nork bere aldera, bi aldeek erakarri nahi zutelako: Joxe Manuel Azurmendiren arabera; “bi aldeek beren aldera erakarri nahi izan zuten (...) Leon Carrasco Gobernadore militarrekin asko hitz egiten zuen telefonoz”¹⁵⁴. *El Liberal* egunkariak esaten

¹⁴⁰ Beñaran 1934an Beasaindik Eibarrera aldatzeko arrazoia, bere maila-igoera izan zitekeen, lotinant edo teniente kargutik kapitain kargura igo baitzuten. Bere igoerari buruzko berri bat, esteka honetan aurki daiteke: (Guda Ministerioaren Buletin Ofiziala, 1934-03-06koa): http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=14822 1901ean sartu zen Guardia Zibilean; hona hemen esteka (Gudako Ministerioaren Buletin Ofiziala, 1901-07-21koa): http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=6045 Hala ere, batzuek, okerbidez, Beñaran Oñatitik etorri zela esaten dute, adibidez; LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 269. or. Jose Antonio Egidok, Beñaran “oñatiar” bezala identifikatzen du, baina berez urretxuara zen. EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: Jesus Larrañaga. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 91. or. 1936ko abuztuaren 13ko *El Liberal* egunkariak “Oñatiko lotinant edo teniente” bat aipatzen du, baina hori ez du Beñaranekin lotzen (“Villaran” bezala identifikatzen baitu), “traizio” egin zuen guardia zibil batekin baizik. *El Liberal*, 1936-08-13koa.

¹⁴¹ Frantziska Peñagarikano Dorronsorori eta Isabel Peñagarikano Dorronsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09koa.

¹⁴² Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25koa.

¹⁴³ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05koa.

¹⁴⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

¹⁴⁵ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹⁴⁶ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹⁴⁷ Sara Unanue Lobetori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-10-01ean.

¹⁴⁸ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹⁴⁹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

¹⁵⁰ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsororen arabera “herrian jada ezaguna zen eskuindarra eta monarkikoa zela”. Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

¹⁵¹ Arantza Ugarte Azkaratek horrela diosku: “Nik uste Beñaran errepublikanoa zela”. Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹⁵² Herri-testigantzen artean; Felipe Ibarbiak (Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an), Joxe Apalategi (Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean), Milagros Aranburu (Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. 2014-08-05ean) eta Sara Unanuek (Sara Unanue Lobetori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-10-01ean) interpretazio horrekin bat egiten dute.

¹⁵³ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007, 19. or.

¹⁵⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

duenaren arabera, “Villaran (sic) kapitainak, ideia monarkikoak eta katolikoak zituenak” diskurtso bat egin zien “bere menpekoei”: “Legearen kausaren, hots, Errepublikaren Gobernuaren kausaren alde, ez baitago besterik, borroka egingo dugu eta behar bada hil egingo gara”¹⁵⁵.

1936ko gudan Eibarren jazotako gertaerak ikertu dituen Jesus Gutierrez Arosaren arabera, Beñaranek eta bere mendeko gizonek ibilgailu batekin artisau eran tanke bat egin zuten, Balentin Lluvia izeneko batek gidatzen zuena¹⁵⁶. Ibilgailu horrek borrokaldian zehar buruhauste asko eman zizkien falangistei, eta ikusiko dugun moduan, aukera handiak daude “tanke” hori, uztailaren 27ko arratsaldean Hunolt tinta-fabrikaren ondoan erretzen ari ziren ibilgailua izateko (erretze hori ohartarazteak Guillermo Ugarteri heriotza ekarri zion).

Gainera kontuan izan behar da ordurako jada jende gehiena alde eginda zegoela. Jose Antonio Egidori esan ziotenez, altxatuak herrian sartu baino lehen, jada jende askok ihes egin zuen Beasaindik; bai altxatuen jomugan zeudelako edo baita defentsa hobeto antolatuta zegoen beste toki batzuetara joateko ere¹⁵⁷. Miren Barandiaranen arabera, “uztailaren 25erako, jende askok alde egin zuen herritik”¹⁵⁸. Alfontso Ibaibarriagaren arabera, Beasainen egun horietan gertatu zena “desbandada” bat izan zen¹⁵⁹. Herriko alkateak, Viktor Bernedok uztailaren 26an egin zuen ihes Azpeitia aldera¹⁶⁰. Beasaindik irten zen beste bat, jada Gipuzkoan eratzen ari zen armada errepublikanoarekin bat egitera joan zen Valerio Polo Carrascal sozialista izan zen¹⁶¹. Edo baita Anjel eta Luis Ruiz de Apodaka anaia abertzaleak ere (beren anaia Frantzisko Ruiz de Apodaka anarkista Beasainen gelditu zen herria defendatzen eta bertan erail zuten frankistek)¹⁶². Ibaibarriagak berak eta bere aitaginarreba Pedro Usabiagak ere ihes egin zuten, Ibaibarriagatarren familiaren etxera, Ondarroara¹⁶³. Zezilio Sarriegik ere ihes egin behar izan zuen, eta bere seme Andoni Sarriegiren arabera erabaki horrek salbatu zuen, herrian altxatuak sartu zirenean “Zezilioz” galdezka ibili ziren-eta¹⁶⁴. Jose Luis Lasa abertzaleak ere joan beharra izan zuen eta Azpeitira joan zen¹⁶⁵. Datu bat eman beharra dago: 1936ko uztailaren 30ean (matxinatuak sartu eta gutxira), Udal-bandak Beasainen bederatzik kide bakarrik zituen, gutxi gorabehera kideen herena (Beasaingo Udalaren 1936ko abuztuaren 20ko Osoko Bilkuran aipatu zen inguruabar hori)¹⁶⁶.

Herritar gehienek, altxatuen tropak hurbildu ahala, inguruko baserrietara ihes egin zuten, borrokaldietatik seguru egoteko eta egoerak zertara egiten zuen ikusi arte itxaronaldi bat bertan egiteko. Hala egin zuen adibidez, Joxe Bixente Iraolak, zeina uztailaren 26an Basartegoiko baserrira igo zen eta uztailaren 27 arratsaldera arte ez zen Beasaingo kalera itzuli; ordurako jada altxatuen esku zegoen herrigunea¹⁶⁷. Hainbat herritarrek ere antzeko jarrera izan zuten: Aitor Garmendiak adibidez gogoratzen du Gudugarretara joan behar izan zutela amonak eta berak eta tiro-gunetik nahiko gertu pasatu behar izan zutela¹⁶⁸. Frantziska Peñagarikanok ere diosku matxinatuak Beasainen sartzerakoan Errekarte baserrira joan zirela amonarekin eta eurengandik gertu tiroak entzun zituztela¹⁶⁹. Patxi Lasa Imatz eta bere familia Ugartemendira joan ziren¹⁷⁰. Herritik gertu, Usategi baserrian bizi zen Ibarbia familia ere joan egin zen, hain zuzen San Martindik gora zegoen baserri batera; ondo gogoan du hori Felipe Ibarbiak: “gogoratzen dut egun hartan nik arroz-esnea izan nuela postrerako”¹⁷¹. Jabier Garcia Bergararen aita ere joan egin zen, Gantzarain baserrira¹⁷². Xanti Lasa Aranbururen familia Antxusieta baserrira joan zen, egungo Nafarroa etorbidean zuten etxea bonbardatua izan baitzen¹⁷³. Nahiko tragikoa izan zen Barrendain familian bizi zen Mendia sendiaren kasua, familia osoa Erauskin auzora joan zen, baina behi bat txahalaz erditzeko zegoela-eta, Ebaristo Mendia eta bere seme nagusia, Florentzio

¹⁵⁵ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

¹⁵⁶ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007, 27. or.

¹⁵⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 91-92. or.

¹⁵⁸ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 100. or.

¹⁵⁹ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

¹⁶⁰ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 95. or.

¹⁶¹ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹⁶² Pako Ruiz de Apodaka Galartzari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-18an.

¹⁶³ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

¹⁶⁴ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

¹⁶⁵ Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹⁶⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081 karpeta, 24 dokumentu-sorta.

¹⁶⁷ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 351. or.

¹⁶⁸ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

¹⁶⁹ Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

¹⁷⁰ Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹⁷¹ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

¹⁷² Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹⁷³ Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

or.

Mendia, etxean gelditu ziren. Erabaki horregatik bizia galdu zuen Ebaristok eta ia-ia Florentziok ere bai¹⁷⁴. Halako gehienak tiroketak bukatu ondoren etorri ziren Beasaina, Jabier Garciak dioenaren arabera, Joakina Gillen Azurmendi deitutako emakume bat izan zen jendea Beasaina jaitxi zitekeela esaten zuena¹⁷⁵.

Beste batzuk Arangoiti ospitalera jo zuten aterpe bila, adibidez Andoni Sarriegi lekukoaren aitajaun-amandreek eta bi izebek (Joan Antonio Sarriegi Aldanondok, Joxepa Maria Aldanondo Aranburuk, Martina Sarriegi Aldanondok eta Romana Sarriegi Aldanondok. Aita, Zezilio Sarriegi Aldanondo, Aratz-Matxinbentara alde egina zen eta osaba Joxe Sarriegi Aldanondo Ugartemendiko baserri batean babestua)¹⁷⁶, edo Milagros Aranburuk¹⁷⁷. Beasainen inora joaterik ez zutenek, leihoetan koltxoia jarri zituzten, sartu ahal ziren tiroetatik babesteko¹⁷⁸; hala egin zuten adibidez Eleuterio Aiestaren familian, Andre Mari kalean¹⁷⁹. Joan Jose Garcia Urtzelaietak ere aipatzen du hori bere artikulu laburrean¹⁸⁰.

Bestetik, Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, Beasain inguruko zubiak dinamitatu egin zituen Defentsa Batzordeak, adibidez, Ordiziako mugan dagoen Lazkaibarko (Malkaskoko) zubia. Ezekiel Etxezabal izeneko batek egin omen zuen lan hori¹⁸¹. Hala ere, Etxezabalen kontrako kausan lan hori Etxezabalek gogoz kontra egin zuela aipatzen du jada gaixo zegoela, Antonio Menaza Bermudez Elkarte Sozialistako buruak, Karlos Gonzalez guardia zibilaren kaboak eta Segundo Lozares aguazilak behartu zuten zubi hori botatzera. Horren ostean Idiazabalgo bidean zegoen Jeronimo-eneko zubia ere bota zuten, eta baita Ormaiztegirako bidean zegoen Makinetxeko zubia ere; hirurak behartuta (lan hori behartuta egin zutela aipatzen dute lan horietan parte hartu zuten beste bik ere: Benigno Martinezek eta Manuel Palacios Ferrerrek)¹⁸². Jada, Ordiziako Udalak Ordiziako urte horretako jaiak bertan behera uzteko erabakia hartu zuen. Horrez gain, Pia Maria Barandiaranen arabera, Kaxetako zubia bota zuten ezkertiarrek Ataunen (uztailaren 19an izan zen) Ordiziako Joseba Rezola jeltzalearen aginduz (geroago Eusko Jaurlaritzako defentsa-sailburuorde izan zen) eta Kaxetatik Lizarrustira zihoan errepidea botatako zuhaitzez blokeatu zuten¹⁸³. Kaxetako zubia botatzearan inguruko erreferentziak Beasaingo ezkertiarren kontrako kausetan aurkitzen ditugu. Zehazki Felipe Bueno beasaindarrak deklaritzen duenez, Ordiziako bi guardia zibilekin batera, (Ignazio Sebastian Fernandez eta Joakin Perez Gaibar) Ordiziako Otegi arma-dendatik hartu zuten dinamita gero Kaxetako zubia botatzeko¹⁸⁴, eta bidean beste bi beasaindar aurkitu zituzten: Anjel Zufiaurre eta Eujenio Etura. Arratsaldean, zubia botata, Ataunen Daniel Intxausti ingeniaria atxilotu zuten¹⁸⁵. Bestalde, Barandiaranen arabera, Beasaingo ezkertiarrek zeramatzen auto batzuk ibili ziren Ataunen zehar, patruilatzen, baina "jendeari enbarazurik egin gabe eta esloganak oihukarazi gabe"¹⁸⁶. Halakorik ez zen gertatu gero altxatuak Ataunen sartu zirenean eta herritarrek izutu (Sutegi etxeokak, adibidez), batzokia itxi, isunak jarri, jendea umiliatu eta abar egin baitzituzten. Ataunen zortzi hilotz agertu ziren altxatuak sartu eta ondorengo egunetan: horrek erakutsi zuen altxatuek Beasainen sartzerakoan zer egin zezaketen¹⁸⁷. Klara Ollakarizketa lekukoaren arabera, Eibartik etorritako milizianoek Beasainen guardia egiten zuten, gauero¹⁸⁸.

¹⁷⁴ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

¹⁷⁵ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹⁷⁶ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

¹⁷⁷ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. 2014-08-05ean.

¹⁷⁸ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

¹⁷⁹ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

¹⁸⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 60. or.

¹⁸¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 57. or.

¹⁸² Zubiak botatzeari buruz; Ezekiel Etxezabalen kontrako kausa ikus daiteke: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 1858-38 kausa, Ezekiel Etxezabal Belozpideri, Benigno Martinez Lopezi eta Manuel Palacios Ferrerri dagokiena. Kausa horren arabera, Etxezabalek hiru zubiak botatzen parte hartu zuen, beste biek ordea hiruretako baten edo bitan soilik (Palaciosek Lazkaibarkoan eta Jeronimo-enean; eta Martinezek Jeronimo-enean soilik; Etxezabalek Benigno Martinez Makinetxekoan ere identifikatzen du). Makinetxekoa botatzen lagundu zuen beste pertsona baten kontrako kausa: Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 13074-38 kausa, Gregorio Sanchez Garciari dagokiona.

¹⁸³ BARANDIARAN, Pia Maria: "Informe de Pia Maria de Barandiaran" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 647-648. or.

¹⁸⁴ Felipe Buenoren kontrako kausan, berak esan zuen Ordiziako bi guardia zibilei agindua Ordiziako postuko komandante Anjel Latorrek eman ziela, haiek ordea, Beasaingo postuko buru Karlos Gonzalez Garzonek eman zuela. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3088-38 kausa, Felipe Bueno Arizmendiri dagokiona.

¹⁸⁵ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3088-38 kausa, Felipe Bueno Arizmendiri dagokiona; eta Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2110-38 kausa, Anjel Zufiaurre Caminori eta Eujenio Etura Berasategiri dagokiena. Atxiloteka horren inguruan hirurak bat datoz agindua Karlos Gonzalezek eman zuela diotenean.

¹⁸⁶ BARANDIARAN, Pia Maria: "Informe de Pia Maria de Barandiaran" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 648. or.

¹⁸⁷ BARANDIARAN, Pia Maria: "Informe de Pia Maria de Barandiaran" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 648-650. or.

¹⁸⁸ Jabier Garcia Bergarari eskertzen diot datu hau lortu izana.

Donostiako matxinada nahikoa erraz kontrolatu zuten errepublikanoek (batez ere anarkistei esker), uztailaren 21erako jada Donostian matxinatu ziren soldaduak euren kuarteletara itzuli behar izan zuten¹⁸⁹, baina azkeneko erresistentzia ez zen uztailaren 27a arte garaitu, hain zuzen ere Beasain altxatuek hartu zuten egunera arte. Matxinada hori garaitzeko gakoetako bat, Beorlegi eta Ortiz de Zarate militar altxatuaren tropei Oiartzunen jarritako erresistentzia izan zen. Horiek Oiartzun abuztuaren lehen egunetan hartu ahal izan zuten, jada Donostiako matxinada zanpatua zegoenean¹⁹⁰. Beldarrainen arabera, soldadu frankista asko errenditu egin ziren, baina halere, masek haien kontrako bortizkeria erakutsiz, haietako asko hil egin zituzten¹⁹¹, tartean Gipuzkoako Gobernadore militar-ohi Leon Carrasco Amilibia. Haien fusil gehienak CNTren esku gelditu ziren, eta ez zituzten beste alderdietakoen artean banatu¹⁹². Egun horretan sortu zen Gipuzkoako Defentsa Batzordea, Migel Amilibia buru zuela eta, beasaindar bat, Jesus Larrañaga, Gudarako Komisario¹⁹³.

Arma falta zen Gipuzkoako defendatzaileen arazo nagusia. Frantzia Bizkaiko ezkertiar batzuek egindako kudeaketek ez zuten balio izan antza denez: Gipuzkoako Defentsa Batzordeko buru zen Migel Amilibiaren arabera, “ez geneukan ia balarik. Madriletik egunero etortzen zen hegazkin bat, 40 kutzarekin eta kutxa bakoitzean 1.600 bala zeuden, baina bi orduko borrokan 16.000 bala gasta zitezkeen”¹⁹⁴.

Momentu hartan, hiru frontetan eraso zuten Gipuzkoa altxatuek. Bat, esan dugun moduan, Oiartzungo frontea zen. Beste bat, esan bezala Goierrikoa, Beasainen kontrako eraso. Hirugarrena, Tolosaldearen okupazioa izan zen. Izan ere, uztailaren 22an altxatuak Betelura iritsi ziren, eta 23an Gipuzkoako mugan sartu ziren. Uztailaren 25ean, Becerra komandantearen agindupean, Lizartza okupatu zuten. Beste talde batek, Tutor buru, uztailaren 24an Berastegi eta Urto mendia okupatu zituzten, eta bi taldeak, uztailaren 30ean, Leaburun batu ziren, Tolosa erasotzeko prest¹⁹⁵.

Tropa altxatuak, Beasaina, kopuru handian etorri ziren; Julio Arostegiren arabera, guztira 400 soldadu etorri ziren Goierriara¹⁹⁶, baina datu guztiak erkatuta, baliteke gehiago izatea, 600 eta 700 artean (iturri batzuek Malcamporen zutabeen soilik 300 erreketek zeudela esaten baitute). Erreketeak eta Iruñean zegoen Armada erregularreko Arapiles batailoiko soldaduak izan ziren hemen sartutakoak, eta Pablo Cayuela teniente-koronela izan zen bertan sartutako zutabeen arduradun nagusia. Hiru zutabetan sartu ziren militarrek Beasainen. Julio Arostegi historialariak bere erreketek buruzko liburuan esaten duen bezala, sartu zirenak horrela banatzen ditu: Iruñetik Jose Malcampok gidatutako zutabe bat, Arbizutik zehar Lizarrustitik aurrera egin zuena, uztailaren 24an Ataunen sartuz¹⁹⁷. Bertan 100 eta 300 erreketek artean (iturri ezberdinen arabera), Jurramendiko Tertzioaren 3. Gorputz Espedizionariokoak eta Nuestra Señora del Camino konpainiakoak; eta 80 falangista ziren¹⁹⁸. Jose Antonio Urgoitia arabera, zutabe horretan 300 erreketek ziren¹⁹⁹. Miren Barandiaranek ere datu horri eusten dio²⁰⁰. Malcamporen tropak “Caparrosoko tertzio” bezala ezagutu ziren hasiera batean, eta izen hori darabil Anjel Irigorasek ere²⁰¹, baina hori ez zen izen ofiziala izan, eta Malcampo borrokan zauritua izan ostean, izen hori erabiltzeari utzi egin zioten; 1937ko otsailean sortutako Nuestra Señora del Camino herenean (tertzioan) sartu ziren horietako erreketek gehienak²⁰². Malcamporen esanetara, Martinez de Irujo eta Muruzabal ofizialak eta Martin, Sardina eta Val lotinantak edo tenienteak etorri ziren. Zutabe horretan etorri zen Borja Arteaga ere, Lazkaoko Jaunaren (Infantadoko Dukearen) semea²⁰³. Malcamporen tropak Atauna iritsi zirenean, hango jendea mehatxatu (Sutegi etxea erre egingo zutela esan zuten) eta hainbat zigor ezarri eta lapurretak egin zituzten, sartu eta berehala²⁰⁴. Andoni Sarriegik eta

¹⁸⁹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 28. or.

¹⁹⁰ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 28-29. or.

¹⁹¹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 29. or.

¹⁹² BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 29-30. or.

¹⁹³ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I lib., I parte)*, (193-233. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984, 209. or.

¹⁹⁴ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkartea. Oñati, 2012, 31. or.

¹⁹⁵ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 214-215. or.

¹⁹⁶ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 316. or.

¹⁹⁷ Pia Maria Barandiaran arabera, 25ean iritsi ziren Ataungo San Martinera (BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 648. or.). Kontuan izanez (geroago aipatuko dugun bezala) Julio Arostegiren arabera, 25ean Idiazabalen zeuden Cayuelaren zutabearekin ofizialki, baina ez fisikoki bat egin zutela, posible da bi bertsiok arrazoien parte bat izatea: 24an Ataungo udalerriko lurretan sartu izana, baina San Martinera 25ean iritsi izana.

¹⁹⁸ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314. or.

¹⁹⁹ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I lib., I parte)*, (193-233. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984, 225. or.

²⁰⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 96. or.

²⁰¹ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinen pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 174. or.

²⁰² AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314. or.

²⁰³ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 315-316. or.

²⁰⁴ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005.

or.

Pablo Cayuela teniente-koronela. (Argazkia: MALG etab., 270. or.)

Aitor Garmendiak esana dutenaren arabera, Beasaina sartu ziren erreketek ez ziren Nafarroako zonalde euskaldunetakoak, gehienak "Nafarrak bai, baina ez ziren euskaldunak" eta "tartean euskaldunen batzuk izan arren, oro har ez"²⁰⁵.

Beste alde batetik, Pablo Cayuela Ferreira, Arapiles batailoiko teniente-koronel izan zena, Lizarratik abiatu zen, konpainia horren 7. batailoiarekin eta erreketek batzuekin, Julio Arostegiren arabera, 27 erreketerekin (Cayuelaren mendeko zutabeetan erreketek gutxiengoak izan ziren, gehienak erregularrak edo soldadu militarrek ziren. Cayuelaren mendeko erreketek ez ziren gero osatu zen Lizarrako Erreketen 1. Konpainiakoak)²⁰⁶. Konpainia hori uztailaren 19an Altsasura iritsi zen eta han sekulako errepresioa burutu zuen (Antselmo Ruizek esaten du Altsasuko "ehun bat pertsona" etorri zirela Beasaina "beste aldera" pasatuz, han sufritutako errepresiotik alde egiteko²⁰⁷). Bertan fusilarien bi konpainia, metrailatzaileen sekzio bat, tropen mugimenduak koordinatzeko makinaren sekzio bat, transmisioen sekzio bat, eta Falangearen eta Erreketen sekzio bana zituen Cayuelak²⁰⁸. Roca, TMellid eta Kortazar kapitainak etorri ziren Cayuelaren esanetara²⁰⁹. Eta hirugarren zutabea, Jesus Albizuren mende zegoen. Jesus Albizu kapitainaren tropak uztailaren 24an abiatu ziren Lizarratik eta egun horretan bertan Zegama hartu zuten²¹⁰. Beasaingo borrokan parte hartu ez zuen unitate militarra Benedikto Barandallaren talde etxarriarra izan zen. Horiek Beasainen ibili ziren, baina borrokaldia pasatu ondoren. Lazkaomendi eta Ordizia artean zeuden uztailaren 29an talde horretako hogeitik gora lagun, soldadu errepublikanoek atxilotu egin zituzten.

Uztailaren 25ean Cayuelaren tropak Altsasutik Idiazabala iritsi ziren (Añamendi entziklopediak, okerbidez, 20an jada Idiazabalen zeudela dio), eta Idiazabalen bat egin zuten Zegaman zeuden Albizuren tropekin eta Ataunen zeuden Malcamporen erreketekin²¹¹. Cayuelaren guda-egunkariaren²¹² arabera, orduan izan zuen kontaktua Albizuren tropekin, eta berak, Cayuelak, bere zutabearen, Albizurenaren eta Malcamporenaren gaineko agintea hartu zuen, bere zutabea, Frantzisko Roca kapitainaren ardurapean jarritz²¹³.

Jose Antonio Urgoitiaren arabera, uztailaren 26an Idiazabaldik Beasainen kontrako saiakera bat egin zuten, Albizuren eta Rocaren zutabeek Cayuelak zuzenduta. Urgoitiak dienez, egun horretako arratsaldean Albizuren indarrek Rocarenak ordeztu zituzten borroka-oinaren aurrealdean. Egun horretan Beasain hartzea ezinezkoa izan zen; helburua aldatu egin zuten eta Malcampok Lazkao okupatu zuen, eta Albizuk eta Rocak Olaberria²¹⁴. Hori bera dio Cayuelaren guda-egunkariak. (Anjel Irigorasen arabera, aurreko egunean okupatu zuten Olaberria, Beasainen aurkako porrot eginiko saiakeraren aurretik eta ez saiakera horrek porrot egitearen ondorio gisa²¹⁵). Olaberriaren okupazioa Antselmo Ruiz lekukoak idatzi baten bidez utzi digu: "Beasainen altxatuak sartu ziren egunaren bezperan (hau da, uztailaren 26an) Olaberritik beasaindar asko korrika etorri ziren,

²⁰⁵ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an; eta Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

²⁰⁶ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314. or.

²⁰⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²⁰⁸ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314. or.

²⁰⁹ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314-315. or.

²¹⁰ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 314. or.

²¹¹ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: "La insurrección en Guipúzcoa" in URGOITIA, Jose Antonio: *Cronica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., I. parte)*, (193-233. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 225. or.

²¹² Avilako Artxibo Militar Nagusia, C-2677, 23-B karpeta.

²¹³ Hala ere, Julio Arostegiren arabera, bateratze hori "ofiziala" soilik izan zen, benetan altxatuen hiru zutabeak uztailaren 26an batu baitziren. AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 316. or.

²¹⁴ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: "La insurrección en Guipúzcoa" in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., I. parte)*, (193-233. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 226. or.

²¹⁵ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 174. or.

han erasotu egin zituztela-eta. Horietako bi Joanito Valdivielso eta Balentin Gomez²¹⁶ izan ziren²¹⁷. Beremundo Mendizabalen arabera, uztailaren 26an okupatu zuten altxatuek Lazkao, eta Martinez alferezak beneditarren komentua erregistratzea agindu zuen (ezkerrekoek ez zuten halakorik egin)²¹⁸. Ane Barandiaran lekukoa, egun horretan Lazkaon zegoen eta soldaduak pasatzen ikusi omen zituen. Barandiaranen arabera “tiroketaren bat izan zen Lazkaon, uste dut tiro batzuk euren artekoak izan zirela”. Barandiaranen arabera, Lazkaon emakume batzuei ilea moztu zieten²¹⁹.

Uztailaren 26ko gauean (Irigorasen arabera 25ean²²⁰), altxatuak Olaberrian kontzentratuta zeudela, Beasaingo mediku bat joan zitzaien ohartaraztera “Beasainen ez dago inolako defentsarik, gauzaina kanpaia joz hartzeko ere zain egongo da”. Mediki hori, herriko mediku titularra zen, Hilario Urteaga, herriko zenbait testigantzek esaten duten moduan. Jose Antonio Egidok eta Anjel Irigorasek, okerbidez, mediku hori Roman Unanue izan zela dioskue²²¹. Kasu honetan informazio hori okerra dela esan dezakegu, herritarren testigantzarik gehienek kontrakoa adierazten dutelako, eta bestetik, Roman Unanue bera, abertzalea zena, altxatuek fusilatzeaz eduki zutelako, “abertzale eta separatista izateagatik”²²².

Uztailaren 26ko eraso horrek nahiko amorru sortarazi behar izan zien altxatuei. Cayuelak berak dio “etsaiak (errepublikanoek) zuen indarra kontuan hartuta, helburuz aldatu behar izan genuen (...) etsaiarekin tiroketa joria izan genuen”. Izan ere, defendatzaileak gutxiago ziren, eta arma eskasagoak zituzten, baina dirudenez, ondo antolatuta zeuden eta frankotiratzailer trebeak ere bazituzten. Beñaran kapitainak bere gizonak mendiko posizioetan jarri zituen²²³. Zehaztasun handiko tiroak botatzen zituen, Paulino Aranbururen arabera “Beñaranek hoguei tiro botatzen bazituen, hoguei nafar (erreketez ari da) lurrera zihoazen”²²⁴. Jesus Lopez Gallegok ere badiosku: “halako hots bat entzuten zen “pakunnn!” eta orduan soldaduek zioten: “Ofizial bat hil da. Tiro hau ofizial baten kontra joan da”²²⁵. Milagros Aranburu Muxikak ere hala dio: “Botatzen zuen tiro bakoitza, altxatuen hildako bat zen”²²⁶. Beste ezkertiar batzuk ordea Udaletxeko dorrean egon ziren. Ez zen ezkertiarrik izan Elizako kanpandorrean, nahiz eta geroago altxatuek hori leporatu Beasain defendatzen ari zirenei, batez ere Beñaran kapitainari²²⁷. Mila Mendiaren arabera, “lehenengo eraso hori Lazkaotik izan zen; baina baja batzuk izan zituzten. Agian horrek amorrarazi zituen. Hurrengo saiakeran Loinazpetik (Antzizartik) sartu ziren”²²⁸. Mila Mendiaren kontakizuna nahiko erreala da, izan ere, tren-geltokia zen altxatuen lehen helburua, eta gainera, bestetik, okupaziorako saiakera arrakastatsuan Antzizar hartu zuten lehenik²²⁹. Miren Barandiaranen arabera, ere “uztailaren 26an tren geltokia hartzen saiatu ziren (...) baina hartu zuten lehena Zumarragarako bidea izan zen”²³⁰ (hots, Antzizar auzoa; besteak hurrengo egunean, ikusiko dugunez). Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, uztailaren 26an, arratsalde partean saiatu ziren eskuindarrak Olaberitik Beasaina sartzen²³¹. Jabier Garcia Bergararen arabera, Senpereko Altuna baserriaren inguruan saiatu ziren errepublikanoak Molaren tropei aurre egiten. Gero baserri horretako Sarriegi familia altxatuek zigortua izan zen²³². Horiekin bat dator Antselmo Ruizek utzitako testigantza idatzia: “Beasainen sartu ziren egunaren bezperan Lazkaoko hilerri inguruan (Luberri aldean) soldadu asko zeudela ikusi genuen. Guardia zibil batzuk eta asaltoko guardietako beste batzuk, Senperen eta fabrika haundian jarri ziren”²³³.

²¹⁶ Hori Balentin Gomez Artze zen, Beasaingo Defentsa Batzordeko kidea, gudaria eta gudaren ostean heriotza-zigorra (geroago konmutatua) jaso zuena.

²¹⁷ Antselmo Ruizek idatzitako testigantza.

²¹⁸ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 118. or.

²¹⁹ Ane Barandiaran Erauskini eta Xabier Aierdi Aldasorori egindako elkarrizketa. Getarian, 2014-09-12an.

²²⁰ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 174. or.

²²¹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92. or.; eta IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 174-175 or.

²²² Sara Unanue Lobetori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-10-01ean. “Por nacionalista, separatista y gran propagandista” zigortu zuten Roman Unanue, Sara Unanueren hitzetan.

²²³ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

²²⁴ Testigantza hau ez dago grabatua.

²²⁵ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

²²⁶ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

²²⁷ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120-121. or.

²²⁸ Mila Mendi Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

²²⁹ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

²³⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 99-100. or.

²³¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 59. or.

²³² Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²³³ Antselmo Ruizek idatzitako testigantza.

or.

Uztailaren 27an jo zuten Beasainen kontrako azken erasoaldia; eskuinetik, hego-ekialdetik, (Lazkaoitik) Malcampo etorri zen, erditik, hegoaldetik, (Geltokiaren kontra) Roca eta ezkerretik, mendebaldetik, (Antzizar eta Igartza aldetik), Albizu. Cayuelaren guda-egunkariaren arabera, goizaldean hasi ziren Beasain erasotzen. Errepublikanoek gogor borrokatu zuten ordu haietan, baina gutxiago ziren, eta azkenean, garaituak izan ziren; Malcampo eta Roca zaurituak izan ziren (Soltxagak etorri behar izan zuen Iruñetik ekintza bukatzera). Erresistentzia oso gogorra izan zen. Joxe Apalategik ere erresistentzia gogorra izan zela aipatzen du: “Hemen frankista altxatuak oso gaizki hartuak izan ziren. Eurek uste zuten Beasain oso erraz hartuko zutela”²³⁴.

Uztailaren 27ko borroka hori oso gogorra izan zen. Erresistentzia gogorra izan bazen ere, altxatuak askoz ere gehiago ziren eta armak ere askoz gehiago zituzten: 400-600 pertsona izango ziren eta defendatzaileen artean, asko jota, 100 lagun soilik izan bide ziren (horrek azaltzen du hein batean, borrokan hildakoak eskuindarrek ezkertiarrek baino gehiago izatea). Horrez gain, armen aldetik nagusitasuna zuten: Olaberrikan kanoi bat eduki zuten eta harekin herriaren kontra tiratzen zuten. Joxe Apalategi Etxeberriak dio bera bizi zen etxea (egungo Nafarroa etorbidean) obus batekin jo zutela altxatuak²³⁵. Maria Karmen Ibarbia eta Felipe Ibarbia lehengusu-lehengusinek ere Beasain artilleriaz bonbardatua izan zela diote eta etxe batzuek erreak izan zirela²³⁶. Antselmo Ruizek, orduko Bideluze kalean (gaur egungo J. M. Arana kalean) bizi zenak, gogoratzen du kanoikada batek bere etxea nola jo zuen²³⁷. Gainera berak esaten du etxe batzuk erretzen aritu zirela Beasainen erdialdean, “Katarainen etxea” deitzen zuten etxea, adibidez²³⁸. Joxe Bixente Iraola Lasak ere esan zuen bere etxea, Kale Nagusiko 25. zenbakia zuena, eta haren ondoko batzuk erreak izan zirela²³⁹. Errepublikanoek ez zuten gauza handirik, fusil batzuk (“Eibarko milizianoek ekarritakoak bertakoenak baino hobeak ziren”, Jabier Garcíaren arabera²⁴⁰), eta asko jota, eskuzko bonba batzuk, Jabier García Bergarak esaten duenaren arabera: “nire senitarteko batzuk soldadu errepublikano batzuekin topo egin zuten eta haiek eskuzko bonba batzuk zeramatzatela ikusi zuten”²⁴¹. Eskuzko bonba horien inguruan esan beharra dago, guda ostean Jose Luis Guridik idatzi zituen hiru txostenen arabera; “Viktor Bernedo alkatea, herritarrei Mugimendu Nazional Ioriatsuari aurre egiteko eskuko bonbak banatzen ibili zen taldean ibili zela”²⁴² (akusazio horien atzean arrazoi politikoak egon daitezke). Beste txosten batzuetan, agintari frankistek, armak ezkertiarren artean banatzea Zezilio Sarriegi abertzaleari leporatu zioten, hura ordurako Aratz-Matxinbentara alde eginga izan arren²⁴³. Bestalde, errepublikanoek bazuten, artisau erara egindako tankea ere, Eibarko milizianoek eta Beñaranek eginarazia eta Balentin Lluvia milizianoak gidatua. Tanke hori, auto bat blindatu eta bertan ezarritako jaurtigailu edo metrailadore higigarri bat zen, ez besterik.

Esan bezala, altxatuak, uztailaren 27an sartu ziren Beasainen, aurreko egunetan hainbat saiakera egin ostean. Goizeko seietan hasi ziren tiroketak, Joxe Manuel Azurmendiren arabera²⁴⁴. Antzizar auzotik sartu ziren, “Ihurretik eta Olaberritik” Azurmendi Dorrontsororen hitzetan²⁴⁵. Aitor Garmendia Goitiaren arabera, bere familiaren baserria izan zen altxatuak hartu zuten lehena, Antzizarberri izenekoa hain zuzen ere (aurreko kapituluaren esan bezala, baserri hori sagardotegia ere bazen)²⁴⁶. Jakina, euren bila zetozela jakinda, Garmendia Goitiaren familiakoek ihes egin zuten. Amonak bera hartuta, Gudugarreta auzora, eta Aitor Garmendiak berak kontatu digunez, bidean tiro egin zuten bere amonaren aurka, jo ez bazuten ere. Gerora, Garmendia Goitiaren arabera,

²³⁴ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

²³⁵ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

²³⁶ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

²³⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²³⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²³⁹ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 352. or. Joxe Manuel Azurmendi obus hori erortzen ikusi zuela dio (Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostia, 2014-09-10ean). Iraolaren etxea eta Katarainen etxea elkarren ondoan zeuden, Kale Nagusiko 25. zenbakia eta 23. zenbakia ziren hurrenez hurren.

²⁴⁰ Jabier García Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁴¹ Jabier García Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁴² Hiru txosten hauek 1937ko uztailaren 13an, 1938ko martxoaren 29an eta 1940ko urtarrilaren 10ean eginda daude, beraz, Bernedo kartzelan zegoela; orduan pentsatzekoa da Bernedorri heriotza-zigorra jarri ziotenean eragin handia izan zutela. Txostenok Beasaingo Udal Artxiboko A088 karpeta 01 dokumentu-sortan ikus daitezke. Beste alde batetik Martin Esnaolak, alkate zela, bat egin zuten akusazio horiekin; datarik gabeko txosten batean horiek baieztatuta egin baitzituen. Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 03. dokumentu-sorta.

²⁴³ Halako lehenengo txostena Beasaingo “Batzerde txostengileko” lehendakari Frantzisko Ezkiagak sinatu zuen 1937ko abenduaren 24an eta Jose Luis Guridik alkateak 1938ko ekainaren 10ean berretsi egin zuen (Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 03. dokumentu-sorta). Jose Luis Guridik beste txosten bat idatzi zuen akusazio horiek errepikatuz, 1938ko azaroaren 8an. “Batzerde txostengileak”, bere aldetik, 1938ko abenduaren 24an, (oraingoan sinadurarik gabe, baina jakina da Ezkiagaz gain Eusebio Asla eta Frantzisko Untzueta zirela batzerde horretako partaide) txosten berri bat idatzi zuen (Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 01. dokumentu-sorta). Guridik eta Ezkiagak, 1938. urtean Beasainen preso egon zen Endrike Zubizarretaren adierazpenetan oinarritu omen zuten akusazioa (Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 01. dokumentu-sorta).

²⁴⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostia, 2014-09-10ean.

²⁴⁵ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostia, 2014-09-10ean.

²⁴⁶ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

CAFeko langileen etxeetan (J. M. Iturriotz kalean) 1936an bonba batek egindako kaltea. (Argazkia: JZG, 25. or.)

bere familiaren kontrako salaketa jarri zuten, "hitz gogorrez gainera". "48 orduko ultimatum eman ziguten gure aitona (Alejandro Garmendia) non zegoen esan genezan, bestela etxeari su emango ziotela". Bere esanetan, "salaketa herritar batek jarri zuen, baina ez dakigu nork"²⁴⁷. Okupatu zutenak erreketek izan ziren "nafarrak, baina ez euskaldunak, ez zuten euskararik egiten"²⁴⁸. Garmendia Goitiaren arabera, "salaketa hitz gogorrez jarri zuten"; eta erreketek etxean sartu zirenean, "maindireak eta abar" lapurtu zituzten. Ez zen kasu bakarra izango, ez lapurretarena (orokorra izan baitzen Beasainen, gerora ikusiko dugun bezala), ez salaketa herritar batek egitearena, ez beldurrez auzoetara joatearena. Aitor Garmendiak esan digunaren arabera, kapitaina etorri zenean, liburuak ikusi eta "hau ez zen nik bilatzen nuena" esan zuen; eta orduan salaketa bertan behera utzi zuten "baina kaltea jada eginda zegoen". Hala ere, borrokaldiak bukatuta, Aitorren aita, Antselmo Garmendia, atxilotua izan zen²⁴⁹. Antzizarko sarraldia Jabier Garcia Bergarak berretsi digu. Herritar honen testigantza arabera, "gaur egun Estanda galdategia dagoen tokitik sartu ziren altxatuak Beasaina. Antzizartik jarraitu zuten, eta Sorobideta bidean barna (gaur egun Sorobideta bidea zegoenaren gainean Oriamendi kalea dago) aurrera egin zuten herrirantz"²⁵⁰. Antzizar pasatuta, Cayuelaren guda-egunkariaren arabera, Frantzisko Roca kapitaina zauritua izan zen eta bere tokia Cayuelak berak zuzenean hartu behar izan zuen. Berarekin batera zihoazen Jazinto Lasa kapitaina, Gabriel Pairat tenientea edo lotinanta, Antonio Oña alferreza eta Jose Rodriguez sarjentua.

Okupatzaileen indar-nagusitasuna zela-eta, atzera egin behar izan zuten indar leialek. Cayuelaren arabera, tren-geltokia okupatuta "herriko beste eraikinak okupatzen hasi ginen, baina tiroketa gogorren ostean". Joxe Manuel Azurmendik esan digunez, "Guardia Zibila eskoletan gorde zen"²⁵¹. Antselmo Ruizek ere berdina dio "guardia zibilak eskola berrietan eta geltokian egon ziren"²⁵². Hori agian borrokaren azken faseetan izan zitekeen, menditik behera jaitsi zirenean; lekukoaren arabera, guardia zibilek, "goiko posizioetatik" tiratzen baitzuten, frankotiratzaile gisa (izan ere, Ramon Perez Onesimoren arabera, bere osaba Ignazio Perez Onesimo, Guardia Zibilekin batera borrokan zebilena "menditik jaisterakoan" atxilotu zuten altxatuek)²⁵³.

²⁴⁷ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

²⁴⁸ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

²⁴⁹ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

²⁵⁰ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁵¹ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostia, 2014-09-10ean.

²⁵² Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²⁵³ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

or.

1936ko uztailan zaurituak artatzeko erizaintza-zerbitzua antolatu zen Loinazko San Martinen ikastetxean. Zesareo Ugarte medikua, eserita dauden ar-
tean ezkerretik hasita lehena da (betaurrekoekin). Eta zutik ezkerretik hasita seigarrena Jose Usabiaga. (Argazkia: JZG, 125. or.)

*El Liberal*en arabera, menditik jaistearen erabakia “Oñatitik etorri zen teniente batek hartu zuen (...) eta erabaki horren bidez Gobernuaren aldeko indarrek nagusitasun estrategikoa galdu zuten. Teniente hori ziurrenik traidorea izan zen, hortik aurrera Errepublikarekiko leialek ez baitzuten bere berririk izan, ziurrenik altxatuen aldera pasatu zen”²⁵⁴. Litekeena da halaber batzuek mendian egon izana eta beste batzuek herrian. Jabier Garcia Bergararen arabera, ordea, guardia zibil batzuk eta Defentsa Batzordeko burua, Ignazio Cortes, Udaletxeko dorrean egon ziren eta Jose Antonio Egidoren arabera, Eibarko udaltzainburu Amos Ruiz ere bai²⁵⁵. Horrek zentzua dauka, handik frankotiratzaileran egin ahal zituzten-eta²⁵⁶. Hurrengo orduetan, errepublikanoek tren-geltokiko etxetik eskuzko bonba batzuk bota zituzten (Jabier Garcia Bergararen arabera, gero altxatuek etxe horretako senar-emazteak hil egin zituzten), han eskuindarren aurrerapena geldiarazten saiatuz²⁵⁷. Hortik aurrera, Kale Nagusian hurbileko tiroketa ere izan zen, herritar honen arabera: “Errepublikanoek Loinatz taberna itxia dagoen gaineko etxetik botatzen zuten, eta erreketek orain eraitsia dagoen etxetik”. Bi etxe horiek Beasaingo Kale Nagusian daude, ia parez pare²⁵⁸. Lekuko honen arabera, Udaletxeko dorretik errepublikazaleek bukaerara arte iraun zuten tiroka, baita zaurituak izan ondoren ere.

Hala ere, arratsalde parterako jada eskuindarrak Beasainen nagusitzen hasi ziren. Bi faktore egon daitezke horretarako, alde batetik, *El Liberal* egunkarian dakarren moduan, “Oñatitik etorritako tenientearen” traizioa, zeinak mendian zeuden guardia zibil errepublikanoak handik jaitziaz zituen, hala nagusitasun geografikoa eta tiro egiteko posizio-nagusitasuna galduz. Bestetik, Balentin Lluviak zerabilen mortero higigarria (artisansu erara egindako “tankea”) puskatzea. Jabier Garcia Bergararen arabera, Alejo Beñaran zen ibilgailu horren arduradun arratsalde horretan: “Morteroa erabilgaitz bihurtu eta berehala, ezkaratza batean atxilotu zuten Beñaran”²⁵⁹. Eskuindarrak, Melliz tenientea buru, artilleriako mortero batekin eta 40-50 inguru soldadurekin Udaletxea, errepublikanoen azken defentsa gunea, asaltatzeko prest zeuden. Orduan Zesareo Ugarte medikuari eskatu omen zion bitartekaritza-lanak egitea, Udaletxeko errepublikanoak errendi zitezen²⁶⁰. Ez dakigu zer dela-eta eskatu zuen bitartekaritza hori, agian bere tropen artean baja gehiago izatea nahi ez zuelako. Amos Ruizek idatziz eskatu zuen errenditzeko eskaintza, eta Zesareo Ugarte eskaintza idatziarekin itzuli zenean “ordu erdia” eskatu zuen. Melliz kapitainak bost minutu soilik eman zituen eta

²⁵⁴ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

²⁵⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92-93. or.

²⁵⁶ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁵⁷ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁵⁸ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁵⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

²⁶⁰ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92. or.

1936ko uztailan zaurituak artatzeko erizaintza-zerbitzua antolatu zen Loinazko San Martinen ikastetxean. Zesareo Ugarte medikua, zutik daudenen artean ezkerretik hasita laugarrena da. Eta zutik ezkerretik lehenengoa Jose Usabiaga. (Argazkia: Batzokiko argazki-bildumakoa)

haiek nahikoa izan ziren Amos Ruizek eta bere gizonak alde egin zezaten (Jose Fernandez Iruritararen arabera “eraikinaren atzeko aldetik egin zuten ihes milizianoek”)²⁶¹. Batzuek alde egin zuten egun horretan harrapatuak izan baino lehen. Halako kasu bat, Rafael Polo sozialistarena izan zen, zeina Udaletxean zegoen hortik eskuindarren erasoari aurre egiten. Azken momentuan ihes egin omen zuen²⁶². Antselmo Ruizen bidez jakin dugu “sokak erabili zituztela Udaletxetik ihes egiteko, garbitokiko arrasketara jaitsi ziren, handik Beasaingo kartzelara eta gero handik karmeliten baratzera”²⁶³. Zesareo Ugarte beldurtuta zegoen, hilko zutela pentsatzen zuen, baina ez zuten hil, bere ustez “Cayuelari eta altxatuen mediku aritzen ziren Pozueta anaiei atsegina suertatu nintzaielako”²⁶⁴. Frankistak sartu ahala, kera-deia ezarri eta herritarrak (kalean zeudenak behintzat) Elizara joateko agindua eman zuten²⁶⁵.

Borrokak iraun zuen artean, Lasalletarren Loinazko San Martin eskolan, Zesareo Ugarte medikuak behin-behineko erizaindegi bat sortu zuen. Hor, Roman Unanue medikua ere aritu zen zaurituak artatzen²⁶⁶. Behin-behineko erietxe horretan bi aldeetako borrokalariak eta zibilak ere artatu zituzten²⁶⁷. Jose Antonio Egidoren liburuaren arabera, 27 zauritu artatu behar izan zituen Ugartek “gehienak, altxatuen aldekoak”; miliziano errepublikanoek baja asko eragin baitzituzten²⁶⁸. Zesareo Ugarteren behin-behineko erizaindegian laguntzen aritu zen beste pertsona bat, Jose Usabiaga izan zen, abertzalea zena. Hala ere, altxatuak handik pasatu zirenean, ezagutu egin zuten, eta eurekin erreketek joanarazi zuten²⁶⁹. Gertaera tragiko batzuk ere gertatu ziren, adibidez, altxatuak sartu eta egun batzuetara, zaurituta zeuden Hilario Igartua eta Jenaro Sanchez ezkertiarren bila joan ziren altxatuak. Sanchezen amak esan zien gaixotasun kutsakor bat zuela (tifusa-edo) eta ohean zegoela eta, beldurtuta, ez zuten eraman atxilotuta, baina Igartua bai, eta Iruñerako bidean hil zuten²⁷⁰. Beremundo Mendizabalen arabera, Pablo Cayuela

²⁶¹ FERNANDEZ IRURITA, Jose: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, Jose Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (69-92 or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991, 80. or.

²⁶² Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

²⁶³ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²⁶⁴ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasainen, 1993, 92-93. or.

²⁶⁵ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean; Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n; eta Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

²⁶⁶ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

²⁶⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 72. or.

²⁶⁸ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92. or.

²⁶⁹ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

²⁷⁰ Andoni Sarriegi Eskisabeli eskertzen diot datu hau eman izana.

or.

Ferreira teniente-koronela bera ere sendatu behar izan zuen Ugartek erietxe horretan, Cayuela Ugarteren aita Guillermo Ugarte fusilatzearen arduradun izan zen arren. Mendizabalen arabera “Cayuelak Ugarteri barkamena eskatu zion”²⁷¹.

Altxatuen aldetik, Cayuelaren guda-egunkariaren arabera, 5 hildako eta 20 zauritutik gora izan zituzten; zaurituen artean Jose Malcampo komandantea, Frantzisko Roca, Eduardo Gortazar eta Jazinto Lasa kapitainak eta Julio Montero tenientea zeuden. Hildakoen artean Guillermo Ezkurra kapitaina. Errepublikanoen aldetik, zazpi pertsona hil ziren borroketan: Jazinto Arias Garmendia, Bixente Kortazar Bengoa, Viktor Kortazar Bengoa eta Bixente Kortazar Longarte eibartarrak; Matias Jimenez Perez donostiarra, Pedro Iraguen Gurtubai basauriarra eta Antonio Santin Lopez bilbotarra. Kortazar Bengoa bi anaiak ELAko kideak ziren²⁷². Bixente Kortazar Longarte, antza denez, sozialista zen, Amutegei milizietako kide baitzen²⁷³. Jose Fernandez Irurita, borrokan parte hartu zuen sozialista tolosarraren arabera, gehiago izan zitezkeen errerepublikanoen alde hildakoak: “Geltokian, aurre egin genien eta miliziano asko hil ziren bertan”²⁷⁴. Bestalde, uztailaren 24an, Beasainen zibil bat hil zen, Miren Abasolo Gordobil, bi urte besterik ez zituela. Hala ere, zaila zaigu hilketa hori gudarekin lotzea, uztailaren 24an altxatuen tropak artean Ataunen eta Zegaman baitzeuden, artean Idiazabala heldu gabe.

Joxe Manuel Azurmendiren arabera, “arratsaldeko ordu bietan” izan ziren tiroketak²⁷⁵. Jose Antonio Egidok lehenago ezartzen ditu lehen errendizio-negoiazioak, eguerdiko hamabietan izan omen zen horietako lehena²⁷⁶. Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, ordea, “lauretan jada ez zen tiro hotsik aditzen” eta gainera “Udaletxean eta beste eraikin batzuetan bandera zuria jarrita zegoen” (beraren arabera lau eta erdietan atxilotu zuten frankistek Beasaingo erdialdean)²⁷⁷. Antselmo Ruizen arabera erresistentziak bostak arte iraun zuen²⁷⁸. Bat dator baita ere Serafin Arana enpresaria eta zinegotzi errepublikano ohia, Karlos Gereñu *Izquierda Republicanako* kidearen aurkako kausan deklaratzeari, “zorionez, bataila gogor baten ondoren, indar nazionalak bostetan herrian sartzea lortu zuten”²⁷⁹. Joxe Bixente Iraolak “arratsaldeko sei eta erdietan” ikusi zituen erreketek errerepublikanoen barrikadak bidetik kentzen²⁸⁰. Jose Antonio Urgoitiaren arabera, borrokaldia arratsaldeko zapietan eten zen eta altxatuek irabazi zuten²⁸¹. Cayuelak ere bat egiten du iritzi horrekin eta hala dakar bere egunkarian “19etarako (arratsaldeko zazpietarako) herriko eraikin guztiak okupatu genituen”. Uztailaren 28an, Pablo Cayuelak Udal errepublikanoa kargutik kendu zuen. Hurrengo egunean iritsi zen Alberto Ruiz Moriones komandantea, 100 falangistekin (beraz, Goierrin altxatuek zuten indarra handitu egin zen) eta Udal berria bere gogara ezarri zuen. Beraz, ordutik aurrera, Beasainen altxatuek sortutako erregimena ezarri zen, esperientzia errepublikanoa modu horretan bukatuta.

Porrot hori ez zen berehala iragarria izan errepublikaren aldeko prentsaren aldetik eta errealtateak erakusten zuena baino doinu askoz ere baikorragoa erakutsi zuen. Donostian uztailaren 27an bertan agertu zen *Frente Popular* egunkarian (nagusiki gaztelaniaz idatzia, euskarazko berri batzuk tartekatzen bazituen ere) eta “Nafarroa askatzeko” deia egiten zen “baikortasuna” nagusi omen zela-eta²⁸²; era berean, “Espainian matxinada faxista zanpatua izatear dago” zioen²⁸³. Egun horretan ez genuen izan Goierrin (Ataun, Zegama, Idiazabal, Olaberria, Lazkao) matxinatuek egindako aurrerapenen berririk. 28an, Donostiako matxinada zanpatzea izan zen lehen orriko berria (“Errepublikaren legezko agintaritzak hiriaren kontrol osoa berreskuratu du”)²⁸⁴, eta bigarren orrialdean “Tolosako milizianoek Beasainen erreketek geldiarazi zituzten eta hiribildu horretan sartzea galarazi diete”²⁸⁵ eta, kronikan, “zauritu asko izan badira ere, ez da hildako borrokalaririk”²⁸⁶. Uztailaren 29an, “Tolosar miliziek eskualde

²⁷¹ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

²⁷² GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007, 30. or.

²⁷³ Eusko Jaurlaritzaren Irargi Artxiboa 11. kutxa, 3. dokumentu-sorta. Amutegei miliziak Eibarko sozialistek eratuak izan ziren eta Gipuzkoa osoan borrokatu zuten; bai Beasainen, zein Ordizian, zein Tolosan, zein Donostian. Geroago, milizia horietatik “Amutegei batailoia” sortu zen, baina Beasaingo borrokaldia gertatu zenean, artean ez zegoen Euskal Armada antolatutik, beraz formalki ez ziren “batailoia”.

²⁷⁴ FERNANDEZ IRURITA, Jose: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, Jose Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (69-92 or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991, 80. or.

²⁷⁵ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

²⁷⁶ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 92-93. or.

²⁷⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 60. or.

²⁷⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

²⁷⁹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 11502-38 kausa, Karlos Gereñu Aizpeoleari dagokiona.

²⁸⁰ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352. or.

²⁸¹ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa I. lib., I. parte), (193-233. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984, 209. or.

²⁸² *Frente Popular*, 1936-07-27koa.

²⁸³ *Frente Popular*, 1936-07-27koa.

²⁸⁴ *Frente Popular*, 1936-07-28koa.

²⁸⁵ *Frente Popular*, 1936-07-28koa.

²⁸⁶ *Frente Popular*, 1936-07-28koa.

osoan matxinoak geldiarazi eta uxatu dituzte”²⁸⁷. Kronika horretan hala ere “menditik Ordiziara eta Beasaina herri-miliziak joan ziren, azken puntu hori berreskuratzeko asmoarekin”. Beraz, kasu horretan, Beasain altxatuek hartua zela onartu zuten. Halere, kronika horretan hau dio: “artilleriaren eraso hain indartsua izan zen, indar matxinoek Beasaingo bagoien fabrika gorde behar izan zutela beren burua (...); baja asko egin zizkieten matxinoei” (uztailaren 29an altxatuek Ordiziaren aurkako lehen saiakera egin zuten). Egia da uztailaren 28an tolosar milizianoak iritsi eta CAF bonbardatu zutela, baina bonbardaketa hori oso ahula izan zen. *Frente Popular* egunkariaren kronikan ere badator “leialek Beasaingo eskuinalde osoa kontrolatzen zuten, matxinoek hortik hornikuntzak jasotzea galaraziz”²⁸⁸. Hau da, Beasaingo Ezkiaga auzoaren eta Ordiziaren arteko Mariarasko guneez ari da egunkaria. Are gehiago, uztailaren 30ean oraindik hau zekarren lehen orrialdean *Frente Popularrek*,: “milizia antifaxistek Beasainen 22 erreketek atxilotu dituzte” nahiz eta behean gero “Lazkaoko eskola batean atxilotuak” izan zirela dioen²⁸⁹. Atxilotu horiek, Benedikto Barandallaren taldekoak ziren eta Lazkaomendi eta Ordizia artean (Lazkaomendi inguruan) izan ziren atxilotuak (Zaldibia ez zuten frankistek hartu abuztuaren lehen egunak arte). Jabier Ugarteren arabera, talde hori autonomoa zen (hau da, ez zen Nafarroako Erreketek ofizialeko parte izan eta abuztuaren 8an esan zieten Cayuelaren mende jartzeko, baina ez ziren jarri²⁹⁰), eta uztailaren 29an, Lazkaon kokatzen du atxilotuak horren tokia²⁹¹. Lazkao uztailaren 26tik aurrera frankistek okupatua zutela kontuan hartuta, ziur asko, eskola hori Lazkaomendiko auzo-eskola zen, orduan bai baitzen han halako eskola bat. *Frente Popular* egunkariak berak esaten du Ordiziako milizianoak Lazkaora “Nafarroara hedatzen den mendikatetik” joan zirela. “Lazkaomendiko eskolan” ustekabeko eraso baten bidez izan ziren atxilotuak erreketek. Endrike Mendoza Garcia eta Daniel Osua Garcia izan ziren errepublikanoen taldeko buru²⁹², baina Jose Fernandez Iruritaren arabera Eduardo Urtizberea mikeleteen kapitaina izan zen halako ekintzen azken erantzulea²⁹³. Atxilotutako 22 erreketen taldeko buru, ordea, Fernando Ijurko Etxarri-Aranazko zinegotzia zen. Atxilotutako karlista horien adierazpenen arabera, eurak zeuden tokia baino “beherago” (Lazkaon?) erregimendu indartsu bat zegoela esan zuten, Armadako ofizial bat buru zutela²⁹⁴. Atxilotuak Donostian kartzelatu zituzten, Fernando Ijurko han hil zuten²⁹⁵. Uztailaren 31n, artean *Frente Popularrek* “Taldea karlistek Oiartzunen eta Beasainen zigor gogorrak jaso dituzte” zioen. Hala ere, “Beasain” aipatzean, badirudi Beasaingo herria baino jada gehiago aipatzen zutela Beasain inguruko frontea; izan ere, “karlistak Ordizia inguruko mendiak hartzen saiatu ziren, baina ezin izan zuten”, jartzen baitu, hau da, jada Ordizia defendatzeaz hitz egiten zuen, Beasain defendatzeaz baino gehiago²⁹⁶. Itsasondon zegoen bateria batek, Ordizia hartzea galarazi zieten aipatzen zuten, eta bateria horrek Beasaingo fabrikako frontea bonbardatzen zuela ere bai²⁹⁷. Abuztuaren 1ean, “Oiartzungo eta Beasaingo fronteetan etsaiak beren posizioetatik bota ditugu” zabaldu zuen egunkari ezkertiarrek lehen orrialdean²⁹⁸; hala ere, erreketek Rafael Conde lotinant edo teniente errepublikanoa hil zutela ere esan zuten²⁹⁹. “Etsaiak ez zuela muniziorik” eta “Ordizian dagoen eragiketa militarren buruak, karlisten jarduteko modua bikain aztertuta, haiek erasotzeko beharrezko zutabeak antolatu zituen”³⁰⁰. Eraitza gisa, “etsaiarenak ziren posizioak hartu ditugu”³⁰¹. *Frente Popular* egunkariaren arabera, “Beasainen, erreketek leihotetan emakumeak jartzen zituzten eta euren atzetik tiratzen zuten (...) halako prozedura kriminalak erabili zituzten”³⁰². Hala ere, doinu hori oso baikorra izan zen, kontuan izanik abuztuaren 1ean altxatuek Ordizia hartzea lortu zutela.

Euzkadi EAJren egunkariaren arabera, ordea, uztailaren 29an, Gipuzkoan, matxinoak guztiz garaituak izan ziren. Lehen orrialdean agertu zuten “La insurrección ha quedado totalmente dominada en Gipuzkoa” izenburua³⁰³. Hala ere, kronika osoa Donostiako matxinada zanpatzeaz izan zen eta Gipuzkoako Hegoaldean gertatzen ari zen matxinatuen aurrerapenez ez

²⁸⁷ *Frente Popular*, 1936-07-29koa.

²⁸⁸ *Frente Popular*, 1936-07-29koa.

²⁸⁹ *Frente Popular*, 1936-07-30ekoa.

²⁹⁰ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, 401. or.

²⁹¹ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, 401. or.

²⁹² *Frente Popular*, 1936-07-30ekoa.

²⁹³ FERNANDEZ IRURITA, Jose: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, Jose Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (69-92 or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991, 80 or. Fernandez Iruritaren arabera, 19 izan ziren atxilotutako erreketek, ez 22.

²⁹⁴ *Frente Popular*, 1936-07-30ekoa.

²⁹⁵ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, 401. or.

²⁹⁶ *Frente Popular*, 1936-07-31koa.

²⁹⁷ *Frente Popular*, 1936-07-31koa.

²⁹⁸ *Frente Popular*, 1936-08-01koa.

²⁹⁹ *Frente Popular*, 1936-08-01ekoa.

³⁰⁰ *Frente Popular*, 1936-08-01ekoa.

³⁰¹ *Frente Popular*, 1936-08-01ekoa.

³⁰² *Frente Popular*, 1936-08-01ekoa.

³⁰³ *Euzkadi*, 1936-07-29koa.

or.

zekarren berririk. Abuztuaren 4an “Beasainen eta Ordizia inguruan erabateko normaltasuna” zegoela esan zuen egunkari horrek. “Artilleriak mendian erreketeek zituzten posizioak erasotu zituen” eta “altxatuak moralez oso gaizki dabilta” esan zuen³⁰⁴.

1.3 Erailketak

1.3.a) Beasainen 1936ko uztailaren 27tik 28ra hildakoak

Erailketen inguruan hainbat zenbaki eman izan dira. Beasaingo parrokiak adibidez, 1936ko uztailaren 28ko goizaldean, 20 pertsona hil zirela esaten du³⁰⁵. Erbestean zegoen Eusko Jaurlaritzak 1939ko txosten batean, Beasainen 21 hildako identifikatzen ditu, baina “30 bat izan zitezkeela” ere badio³⁰⁶. Mikel Aizpuruk zuzendutako Hernaniri buruzko talde-lanean “25 eta 32 artean” hil zituzten³⁰⁷. Migel Anjel Gonzalezek, bere liburuan 35 hildako zerrendatzen ditu³⁰⁸, eta zenbaki horiekin bat egiten du Miren Barandiaran Contreras³⁰⁹. Jose Migel Barandiaranek, bere iturrietan oinarrituta, 37 hildakoen zifra ematen du³¹⁰. Bai 35 hildakoena, zein 37 hildakoena nahiko datu sinesgarriak dira, kontuan izanik batzuen kasua oraindik ez dela guztiz argitu. *Ahaztuen mindura* Ordiziako oroimena jasotzeko egin den talde-lanean, Beasainen “uztailaren 27ko gauean hirurogei bat pertsona hil zituzten” esaten da³¹¹. Datu horrek Pedro Barruso Bares irakaslearen lana du oinarri, bertan aipatzen baita “orduko iturrien arabera” hirurogei hildakoen kopurua³¹². Orduko iturri hori, Bilboko *El Liberal* egunkariaren kronika bat da³¹³. Hala ere, Barrusok berak esaten duenez “litekeena da hildakoen kopurua *El Liberalek* esaten duena bezain altua ez izatea”³¹⁴. Zenbaki hori neurritz kanpoko da, eta litekeena da egun hartan Beasainen fusilatutakoen eta gerora fusilatutako, eraildako edo zeharka hildako beasaindarren kopuruak batu izana ere (kopuru horiek bat eginda 54 hildako ematen baitute).

Gure datuen arabera, egun hartan, 35 pertsona erail zituen Armada kolpistak Beasainen. Erail diogunean, borrokan hildakoak kanpoan uzten ditugu, hots erailketa indar-nagusitasun posizio batetik eta “kontrakoak” defendatzeko modurik ez duela egindako ekintza kontzientetzat hartzen dugu, borrokan hildakoetatik bereiziz. Beraz, hiru faktore hauek kontuan hartzen ditugu, nagusitasun armatua, kontrakoaren ezintasuna eta ekintzarekiko eta inguruabarrekiko kontzientzia). Ia guztiak identifikatuta ditugu, horietako hiruren salbuespenarekin. Horietako bi, bi militar errepublikano dira, Joan Jose Garcia Urtzelaietak, bere artikulu ezagunean, *Ikuska* aldizkarian argitaratutakoan, aipatu zituenak, eta hirugarrena soldadu bat. Bi militarren identitatea erdi argituta dugu. Izan ere, Garcia Urtzelaietak, berak dio berarekin atxilotuta egon ziren bi militarrek Gasteizetik etorri zirela (Gasteiz gudan altxatuen alde gelditu zen), errepublikanoekin bat egiteko eta Mauro Elizondok ñabardura egiten du, Idiazabalen atxilotuak izan zirela³¹⁵. Garaiko prentsak, bai *Euzko Deya* egunkariak, zein *La Vozek*, “Albania” (sic) izeneko bat (“Albaina” ziurrenik) eta “Lanciego” izeneko beste bat aipatzen dituzte, “Albania” delakoa gasteiztarra zela esanez³¹⁶. Gure ustez, badago zantzurik bi horiek Beasainen hildako militarrek izan zirela esateko, horiek Garcia Urtzelaietaren testigantza arabera Gasteiztik baitzetozen, eta bi abizenak arabarrak baitira; baina ez dugu ziurtatzerik. Soldaduaaren arrastorik ez dugu, momentuz.

³⁰⁴ *Euzkadi*, 1936-08-04koa.

³⁰⁵ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or. Elizondok berak dio parrokiaren zerrenda horretan “ez direla Beasaingo fusilatu denak agertzen”.

³⁰⁶ *Euzkadi bajo el régimen de Franco: La represión en Guipúzcoa*. Eusko Jaurlaritzaren Artxiboa, Sancho de Beurko funtsa, 13 kutxa, 5 dokumentu-sorta, 5:1 zenbakidun dokumentua.

³⁰⁷ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIÓZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 101. or.

³⁰⁸ LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel: “Gerra Zibila: Beasainen erorketa” in LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 276. or.

³⁰⁹ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 100-101. or.

³¹⁰ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352. or.; eta BARANDIARAN FUNDAZIOA: *Jose Migel Barandiaran. Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Barandiaran Fundazioa. Ataun, Gipuzkoa, 2009, 517. or.

³¹¹ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 54. or.

³¹² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 213. or.

³¹³ *El Liberal*, 1936-08-13koa. Hala ere, kronika horrek dioenez, “egun bakar batean 22 hil zituzten, eta guztira 60”: Horrela ulertzen dugu, *El Liberalen* arabera, hilketek egun bat baino gehiago iraun zutela eta guztira 60 hildako izan zirela. Hala ere, 1936an, uztailaren 27tik 28rako sarraskia kenduta, orduan bederen beste bost beasaindar soilik hil zituzten altxatuek, beraz, esan beharra dugu *El Liberalen* zenbakiak puztuta daudela. Gerora egia da, 1942 arte, 54 bederen izan zirela hilak.

³¹⁴ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 213. or.

³¹⁵ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or.; eta ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 45. or.

³¹⁶ *El Liberal*, 1936-08-13koa; *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

Beste denak, nahikoa identifikatuta daude, baina horrek ez du esan nahi denen inguruko ezagutza-maila berdina dugunik, ezta ere denen kasuen inguruabarrak ondo argitzea lortu dugunik. Batez ere bi iturritz baliatuz egin dugu egun hartan gertatutakoaren berreraikuntza; alde batetik herritarren testigantzetatik (bai fusilatuen ondorengoenetatik, zein beste herritar arruntenetatik) eta, bestetik, prentsaren kroniketarik. Garaiko prentsari, hiru kronika aurkitu ditugu, biak Beasaindik alde egindako pertsonen testigantzak iturri gisa erabili zituztenak: 1936ko abuztuaren 13an, Bilbon ateratzen zen *El Liberal* egunkariaren (sozialisten aldeko komunikabidea) kronika, 1937ko martxoaren 21ean Parisen ateratzen zen Eusko Jaurlaritzaren *Euzko Deya* aldizkariaren kronika eta 1937ko maiatzaren 16an Madrilan argitaratzen zen *La Voz* egunkariaren kronika. Azken hiru horiek, nahiz eta fusilatuen inguruko nolabaiteko argazki orokor bat erakutsi, euren mugak ere badituzte. Izan ere, egunkari horien iturria Beasaindik egotzitako pertsonen testigantzak batuta egindako bi kronikena da (nahiko antzekoak dira elkarren artean). Kronika horiek, Beasainen eraildako pertsona guztien kasuak kontatzen saiatzen dira, baina bigarren eskuko iturriak dituzte (ez dira han egondako kronikagile batek idatzitakoak). Bestetik, kontuan izan behar da atxilotetak ez zirela ez toki berean, ez une berean izan, ez zela atxilotetak egiteko patroia bakar bat izan (aipatu dugu, hilketa gehienen protagonista, soldadu okupatzaileen “amorrugarbitzailea” izan zela; baina halako amorrugak, hain zuzen ere horregatik, izaera kaotikoa izan ohi du) eta horrek lekukoaren aldetik heriotzen identifikazioa zaildu egiten du. Gainera, kontuan izan behar da, lekuko horiek, bi egunkari arabera, Beasaindik Bilbora egotziak izan zirela, eta euren testigantzak emateko orduan, hunkipenak joak izan daitezkeela. Bestelako testigantza bat eman digu Joan Jose Garcia Urtelaieta herritar beasaindarrak, 1993an Ikuska aldizkariako hirugarren zenbakian utzi diguna (*Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)*)³¹⁷. Garcia Urtelaieta bera, uztailaren 27an atxilotua izan zena, fusilatua izateko zorian egon zen eta fusilatuak izan ziren askorekin batera egon zen atxilo-aldian; beraz, lehen mailako presentziarekin kontatzen digu gau hartan gertatutakoa eta gertaeren eskema (fusilatu askori dagokienez behintzat). Garcia Urtelaietaren kontakizunaren mugak beste batzuk dira: fusilatzeak gertatu zirenetik (1936) berak kontatu zituenera arte (1993), 57 urteko tarte dagoela, beraz, hor badago kontraesanak gertatzeko aukera, eta gertatu izan dira bere kontakizunean oro har, nahiko osatua bada ere). Joan Jose Garcia Urtelaietari, Ikuska aldizkariaren hurrengo zenbakian Mauro Elizondo beneditarrak ñabardura batzuk egiten dizkio³¹⁸. Elizondok hildakoen zerrenda bat aurkezten digu, Beasaingo parrokiakoa, osatu gabe dagoena (bertan 20 izen besterik ez dira agertzen). Azkenik, beste lan batzuen artean, Migel Anjel Lopez Gonzalezen lana ere badugu (*Gerra Zibila: Beasainen erorketa*, berak zuzendutako *Beasain, udalerri gipuzkoar baten historia* lanean)³¹⁹ eta Beasaingo erregistroan agertzen diren 32 izenen zerrenda ekartzen digu (orain arte zerrendarik osatuena). Bestetik, badugu Iñaki Egañaren lana ere³²⁰; zeina parte handi batean Bilbon Eusko Jaurlaritzak duen Irargi artxiboan gordetzen den *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa* txostenean oinarritua dagoen³²¹. Azkenik, datu batzuk, Goierriko beste herrien historia kontatzen duten liburuarekin osatu dugu; kasu, Anjel Irigorasen *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*; bertan nagusiki Zegamako historia kontatzen du. Liburu hori, pretentsio akademikorik gabe idatzitakoa, Zegaman zentratzen da, baina kontuan izan behar da Beasainen fusilatu zituzten hiru herritar zegamarrek zirela eta egun hartan fusilatu zuten bat (Andres Izagirre) eta gerora fusilatutako beste bat (Gregorio Begue) zegamarrekin ezkondu zela, beraz, datu horiek osatzeko baliagarria izan zaigu³²². Ordiziari buruzko liburu ere kontsultatu dugu (*Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*), baina hor Beasaingo fusilatuei buruz datu gutxiago agertzen zaizkigu³²³. Eta horrez gain, Jose Migel Barandiaranek, bere liburuetako bitan Beasainen jasotako testigantza batzuk idatzita utzi zituzten. Liburuok, *La Guerra Civil en Euzkadi*³²⁴ eta bere egunkaria³²⁵ dira. Baina idatzitako iturriak bezain garrantzitsuak, kasu honetan, familiartekoen eta herritarren ahozko lekukotasunak izan dira, bertsio ez-osatu askoren zuloak tapatzen lagundu dizkigutenak, datu berriak aipatu dizkigutenak, eta horrez gain, ikuskera pertsonal bat eman digutenak, eta ikuskera pertsonal horren bitartez, ate berriak zabaldu zaizkigu (adibidez, hilketen ondorengo familien erreakzioez, salaketez edo altxatuen aldeko soldaduen eta herritarren arteko tratua egunerokotasunaz). Ahozko testigantza horiek izan dira gertakizunak argitzeko eta berreraikitze erabili ditugun zutabe nagusiak.

³¹⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

³¹⁸ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua.

³¹⁹ LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987.

³²⁰ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV. lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 205-208. or.

³²¹ Eusko Jaurlaritzaren Artxiboa, Sancho de Beurko funtsa, 13. kutxa, 5. dokumentu-sorta, 5:1 zenbakidun dokumentua.

³²² IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006.

³²³ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014.

³²⁴ BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi*. Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.

³²⁵ BARANDIARAN FUNDAZIOA: *Jose Migel Barandiaran. Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Barandiaran Fundazioa. Ataun, Gipuzkoa, 2009.

or.

Beste arazo bat hildakoen “nortasun kolektiboa” bilatzea izan da, eta horren inguruko hausnarketak, heriotzen eta hartarako emandako aginduen arteko logikaren bat argitzen duen ikustea. Hildakoak testuinguru sozial, ekonomiko eta ideologiko hain ezberdinekoak izateak, eta askoren heriotzaren inguruko inguruabarrek, gure iritzian bi gauza erakusten dituzte: a) heriotzak aurreko urteetan Beasainen gertatuko gertakarietako zerikusirik gabeak izan zirela; eta b) erailketak egiteko agindua, Beasaingo tokiko eskuinaren partetik ez, baizik eta kanpotik sartutako aginte militarren partetik etorri zela. Horrek ez du esan nahi Beasaingo zenbait eskuindar elementuk ez zutela heriotza horietan agindu, “gomendatu” edota exekuzioetan parterik hartu; ezta ere herria Beasain izateak (eta ez beste bat) eraginik ez zuela izan. Erailketetan nolabaiteko “logika beasaindar” bat bazegoen, batez ere Beasainen osaketa ideologiko eta soziologikoa behatuz gero, laster atzematen dena. Baina logika anker hori martxan jartzean, eragile bezala, ardura handiagoa izan zuten militarrek Beasaingo eskuinak baino.

Izan ere, Estatu-kolpea eman zen une beretik izan zen errepresio militarren bidez etsaia “garbitzeko” asmoa. Estatu-kolpearen aldekoak “kalera atera orduko hasi ziren izua aplikatzen”. Julio Prada Rodriguezen arabera, lehen egun horietan gertatutako errepresioa “oposiziorik aurkitu ez zuen errepresioa” izan zen³²⁶, eta hala gertatu zen Beasainen ere.

la probabilitate guztiekin, egun horretan erail zituzten lehenak, Isidro Igartua Polo eta Joan Andres Otaegi Berasategi izan ziren. Bi horiek, uztailaren 27an bertan hil zituzten, artean borroka bere beroan zela. Isidro Igartua, Bizkaitik etorri zen familia bateko kidea zen; gerora, ikusiko dugun moduan, bere aita (Jose Maria Igartua Lastra) eta anaia bat (Hilario Igartua Polo) ere, altxatuak erail zituzten. Joan Andres Otaegi, ordea, zegamarra zen, trenbidean lan egiten zuen pertsona. Biak, arratsaldeko lauak aldera hil zituzten, borroka armatua amaitu gabe zela, baina testigantzen arabera, ezin ditugu borrokan hildakotzat hartu (zenbaitak, heriotzaren eguna eta orduaren datuak nahastuta horrela pentsatu izan duen arren). Hala ere, lan honetan, eta hemen bildu ditugun testigantzek, erailak izan zirelakoak argitzeko aukera eman digute.

Eraildako beste guztien inguruan, aipatutako identifikatu gabeko hiru militarrez gain, beste zortzi pertsona, borrokan aurka egiteagatik atxilotu eta erail zituzten. Pertsona horiek, eraildako zazpi guardia zibilak eta eurekin batera atxilotutako Ignazio Onesimo Matute “periodistaren semea” (kasu honetan “periodista” ez da ulertu behar “kazetari” hitzaren sinonimo bezala, baizik eta kiosko bateko saltzaile bezala), herritarra, izan ziren. Hamabi horiez gain, Luis Ibañez de Opakua Lartzabal mikeleteen kapitaina, Isidro Igartua, borrokan zauritua izan ostean errematatua izan zena, eta agian Frantzisko Ruiz de Apodaka, litekeena denez kasu bera izan zuena gehitu behar ditugu. Beste baten kasua, Ebaristo Mendiarena hain zuzen, altxatuen paranoiak eragindako erailketa bat izan daiteke. Beste bat, Jaime Agurruza iruindarra, antzeko egoera batean hil zuten, baina kasu honetan, dirudienez, benetan preso hartutako bat laguntzen saiatu zen.

Hamazazpi horiez kanpo (azken finean gerrako ekintzetan izan zuten edo izan zezaketen loturaren izenean hilak izan zirenak), beste hemeretzi artean, “borrokaldiarekin harremanik izan gabe erail zituztenen artean”, ez dugu topatzen patroik komun bat, eraildakoak halakoak edo bestelakoak zirela azal dezakeena. Kasu honetan ez nago ados Mikel Aizpuruk zuzendutako taldeak esandakoarekin: “(Beasainen altxatuak) susmagarriak ziren auzokoak erailtzeari” ekin ziotela diotenean³²⁷. Ikusiko dugun moduan, Beasainen egindako sarraskian, askotan “susmoa” ere ez zen behar pertsona bat hiltzeko. Euren artean aniztasun sozial, kronologiko (adinen arabera) eta ideologiko handia zegoen. Ez ziren herriko pertsonarik aktibistenak bilatu (hemeretzi horietatik agian bi soilik, Martzel Bergara eta Saturnino San Martin, biak Gazteria Sozialistakoak, izan ziren euren militantzia politikoarekin zerikusia zutela eta egindako erailketa “zibil” bakarrak. Hala ere, kontuan izan behar dugu bai Bergara eta bai San Martin, gazteak zirela hil zituztenean, eta ez zirela Beasaingo Alderdi Sozialistan pertsonarik ezagunenak). Kontuan izan behar dugu halaber, ordurako herritik pertsona askok alde egin zuela, eta pixkanaka, Gipuzkoan sortzen ari ziren talde boluntario ezberdinetan izena ematen hasi zirela. Agian, euren arteko komunitasun bakarra horixe izan zen: armada okupatzaileari kexaren bat agertu izana, edo asko jota, kalean, okupatzaileen bidean suertatu izana.

Beraz, hauek izan ziren hildakoak: Jaime Agurruza Martinez (Iruñea, 28 urte), Anjel Alvarez Garcia (Trobajo del Cerecedo, Leon, 37 urte), Anjel Alvarez Telletxea (Cintruenigo, Nafarroa, 45 urte), Blas Aranburu Irastortza (Gaintza, 73 urte), Pedro Martin Arrizabalaga Ariztimuño (Zegama, 40 urte), Alejo Beñaran Garin (Urretxu, 54 urte), Martzel Bergara Lozares (Beasain, 18 urte), Frantzisko Txokarro Martinez (Bebintzana, Nafarroa 30 urte), Ramon Crespo Igartza (Villanueva de la Peña, Kantabria, 40 urte), Klaro Felipe Sanchez (San Esteban de los Catos, Avila, 42 urte), Domiziano Garcia Diez (Burgos, 16 urte), Antonio

³²⁶ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 119. or.

³²⁷ AIZPURU, Mikel (zuz.): APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 53. or. Hala ere, geroago “(herriak jarritako) erresistentziak gogaiturik (soldaduek eta nafar erreketee) sekulako triskantza burutu zuten herrian, bereizketarik gabeko zigor-ekintza” diote. Hau nire ustez zuzenagoa da. AIZPURU, Mikel (zuz.): APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 95. eta 97. or.

Garcia Hernandez, Joan Migel Garmendia Mendia (Beasain, 37 urte), Joan Gonzalez, Luis Gonzalez Hernandez (Salamanca, 50 urte), Viktoria Huergo Tofe (Gravalos, Errioxa, 54 urte), Luis Ibañez de Opakua Lartzabal (Irun, 33 urte), Isidro Igartua Polo (Begoña, Bizkaia, 20 urte), Jose Ignazio Intsausti Baztarrika (Beasain, 34 urte), Jose Ignazio Intsausti Berastegi (Olaberria, 72 urte), Andres Izagirre Aldanondo (Barakaldo, Bizkaia, 32 urte), Pedro Larrea Ormazabal (Zegama, 46 urte), Ebaristo Mendia Zabalo (Legazpi, 58 urte), Teofilo Miguel Merino (Celadilla-Sotobrin, Burgos, 37 urte), Ignazio Onesimo Matute (Beasain, 19 urte), Ignazio Ormaetxea Aroma (Urbina, Araba, 47 urte), Joan Andres Otaegi Berasategi (Zegama, 39 urte), Frantzisko Recio Ruiz (Nueva Montaña, Kantabria, 19 urte), Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz (Beasain, 25 urte), Saturnino San Martin Gibaja (Beasain, 22 urte), Guillermo Ugarte Aeta (Oñati, 58 urte), Viktor Uribe-Etxebarria Bengoa (Aretxabaleta, 64 urte) eta identifikatu gabeko hiru militar (bi graduazioarekin eta bat soldadu arrunta)³²⁸.

Hildakoen artean gauza batek deitzen du arreta; Beasainen jaiotako pertsonen kopuru urriak. Nahiz eta “militarrak”, beraz, propio borrokan zebiltzanak edo bertara destinatuak izan zirenak kendu (identifikatu gabeko hirurak, Ibañez de Opakua mikeletea, okupatzaileekin etorritako eta eurek hildako Agurruza eta zazpi guardia zibilak; Alvarez Garcia, Beñaran, Txokarro, Felipe, Garcia Hernandez, Ormaetxea eta Recio); eraildako 23 zibiletatik, soilik sei ziren Beasainen jaiotakoak (beste zortzi Gipuzkoako beste herri batzuetan jaioak ziren –tartean, sei goierritar-, eta beste hiru gehiago Euskal Herriko gainerako herrialdeetakoak. Beste bost Euskal Herritik kanpo jaiotakoak ziren, eta baten jaioterria zein den ez dakigu). Horrek guztiak, Beasainen zegoen inmigratio-tasa altuaren ideia garbia ematen digu. Bestetik, fusilatutakoetatik inor ere ez zen izan Beasaingo Defentsa Batzordeko kide (Batzordeko kide gehienek Beasaindik alde egin zuten, beraz, horrek adierazten du beren izaera politikoagatik beldurra zuten zibilak Beasaindik alde eginda zeudela eta herrian gelditu zirenen artean ia ez zegoela inor politikan nabarmendutakorik). Gainera, hildakoen artean ezkerreko alderdi ezberdinetako edo EAJko kideak egon arren, militantziagatik nabarmendu zen bakarra Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz zen, 1934ko greba iraultzailean inplikaturik izan zena (CNTko ordezkaria izan zen) eta hori zela-eta urte eta erdi kartzelan egin zituen. Horrek erakusten du Beasainen sartu zirenek, litekeena dela aurretik “garbiketa” bat egitea pentsatua izatea, baina ez nor “garbitu” pentsatua izatea. Horrek beste pista bat ematen digu heriotzen inguruan: ez zen izan “hilketa selektibo” batzuen segida, edota “kausa-sarraskia” eskeman sartzen dena, baizik eta “amorrutako hilketa kaotikoaren” eskema izan zen. Bestetik, jabetu behar dugu nola zegoen Beasain, non uztailaren 25 eta 26 artean jende askok ihes egin zuen, tartean, Viktor Bernedo alkateak. Beraz, egia da militante politiko konprometitu asko (arlotan “zibilean” edo politikoan konprometituak) ez zirela gelditu Beasainen (ihes egindako asko, gero Eusko Gudarostearen parte izan ziren). Azkenik, esan beharra dago hildakoei ez zitzaizela inongo epaiketarik ez kausarik aurkeztu, baizik eta bat-bateko hilketak izan zirela, guztiz arbitrarioak. Egindako galdeketa guztiak batere garantiarik gabekoak izan ziren, eta horietako batzuetan, tortura ere erabili zela frogatuta dago (adibidez, zazpi guardia zibilen kasuan, edo Ebaristo Mendia herritarraren kasuan³²⁹; eta litekeena da Ignazio Onesimo Matuteren kasuan ere hala izana). Batzuek (Isidro Igartua Polo, edo Frantzisko Ruiz de Apodaka) zaurituak izan ondoren errematatu egin zituzten. Hala ere, legez kanpoko exekuzio horiek (askotan gainera erregistroko izendapenik gabeak) nahiko ohikoak izan ziren altxatuen aldetik. Frantzisko Espinosa Maestre ikerlariaren arabera, “frankistek guda-bandoen erabilera ilegal oso zabala” egin zuten, eta 1936an eta 1937aren hasieran oso normala izan zen halako taldeak erabili izana (gehienetan biktimak erregistratu ere egin ez zituztenak. Beasaingo kasuan zortea izan dugu eta biktima gehienak erregistratuak izan ziren³³⁰). Altxatuek, errepresioa justifikatzeko erabiltzen zuten argudioa askotan “matxinadari laguntzea” izan zen, hau da, euren arabera, Errepublikaren alde egitea “matxinadaren alde egitea” zen, historia horrela, alderantzizko bidera itzularaziz. Hala ere, juridikoki, kontzeptu horiek, Beasaingo sarraskian garrantzi gutxi izan zuten, izan ere, esan bezala, Beasainen fusilatzeak legez kanpokoak izan ziren. Baina horrek ez du esan nahi errepresioa kontrolik gabea izan zenik. Frantzisko Espinosak eta Jose Maria Garcia Marquezek esan zuten moduan, “ezin da esan eskuineko boluntarioek

³²⁸ Migel Anjel Lopez Gonzalez 35 pertsona identifikatzen ditu, batez ere erregistro zibila oinarri bezala hartuz. Bere zerrendan ez du Joan Gonzalez sartzen. Bestalde, Lopez Gonzalez 35 pertsona identifikatu gabeko soldadua “matxinoen soldadu bat, atxilotutako bati ihes egiteko saio batean laguntzeagatik” eraila izan zela dio (hau da, soldadu horren historia eta Agurruza bati ihes egiteko saio batean laguntzeagatik). LOPEZ GONZALEZ, Miguel Angel: “Gerra Zibila: Beasainen erorketa” in LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 276. or. Mauro Elizondok ordea, 20 pertsona aipatzen ditu, parrokiako zerrenda hartzen du, eta hogeitaz hildako aipatzen ditu zerrenda horrek: Jaime “Arruza” (sic) Martinez, Pedro Martin Agirrezabala Ariztimuño, Alejo Beñaran Garin, Martzel Bergara Lozares, Ramon Crespo Igartza, Domiziano Garcia Diez, Joan Migel Garmendia Mendia, Luis Gonzalez Hernandez, Viktoria Huergo “Tofo” (sic), Isidro Igartua Polo, Jose Ignazio Intsausti Baztarrika, Jose Ignazio Intsausti Berastegi, Andres Izagirre Aldanondo, Pedro Larrea Ormazabal, Ebaristo Mendia Zabalo, Teofilo Miguel Merino, Ignazio Onesimo Matute, Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz, Saturnino San Martin Gibaja, Guillermo Ugarte “Asta” (sic) eta Viktor Uribe-Etxebarria. Zerrenda horretan, “zibilak” soilik sartzen ditu, “militar” bakarraren salbuespenarekin: Alejo Beñaran Garin. Hogeitaz hiru zibiletatik soilik 19 aipatzen ditu; denak Blas Aranburu Irastortza, Joan Gonzalez, Jose Ignazio Intsausti Berasategi eta Joan Andres Otaegi Berasategi izan ezik. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 46. or.

³²⁹ Ebaristo Mendiaren kasuan, Joan Jose Garcia Urtzelaietak ikusi zuen behingoz hiltzeko erregutzen ari zitzaizela soldadu altxatuei. GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

³³⁰ ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko: “La represión franquista: un combate por la historia y la memoria” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (15-78. or.). Critica. Bartzelona, 2010, 15. eta 18. or.

or.

(Falangekoek edo erreketee) errepresioan parterik handiena euren kabuz hartu zutenik (...) Falangea, Erreketeak edo Guardia Zibila, makineria baten peoiak ziren, eta horiek ezarritako papera bete zuten”³³¹. Hots ez zen egon elementu fanatikoen errepresio bortitza bat, baizik eta errepresio kalkulatu eta neurtua.

Beasainen inolako neurrigabeko “bortizkeria gorriak” eta inolako iraultzarik ez zela izan kontuan hartuta eta bertako populazioa nahiko moderatua izan zela ikusita (1934ko eta ondorengo gertakariak erakusten duten moduan); zergatik izan zen halako “bortizkeria urdina” gure herrian? Zergatik hil zituzten hainbeste pertsona, batzuk gainera eskuinekoak edota herritarrak ez zirenak? Bortizkeriaren “Beasaingo logika” bati buruz hitz egiterik ba al dago?

Lehen galderari erantzunez, kontuan izan behar dugu Beasain hartzea nahiko zaila egin zitzaizela tropa altxatuei. Beasain, oso herri handia ez izaki, eta defentsa handirik gabe egonik (tropa errepublikano gehienak Donostian baitzeuden, hango matxinada zapaltzen), hartzea uste baino zailagoa suertatu zitzaizen, eta altxatuak, uztailaren 26an saiatu ziren barnera sartzen baina 27ra arte ez zuten lortu. Kontuan izan Iruñetik iparralderanzko eta mendebalderanzko bidea oso erraz egin zutela eta oso erresistentzia gutxi topatu zutela bidean, ordura arte (eta Hilario Urteaga medikuak Olaberrian “Beasain hartzea oso erraza zela” esanda, pentsatzekoa da euren ere erresistentzia gutxi espero zutela Beasainen), beraz, Beasainen hala sartzeak nolabaiteko amorrua sortarazi bide zien. Hala ere kontuan izan behar dugu altxatuen tropak herriren batean sartzen zirenean ez zutela inolako gupidarik izaten bertako jendeaz³³². Julio Prada Rodriguezen arabera, halako errepresioak batez ere nolabaiteko “asmo estrategikoa” izaten zuen, hau da, Estatu-kolpeak bere etorkizuna sendotzeko (orduan toki nagusienetan, Madril eta Bartzelonan esaterako, galdu egin baitzuen) lortu behar zituen helburu estrategiko militarrek (Madril ahalik eta azkarren setiatzea eta hartzea, edo kasu honetan, Irunen bitartez Lapurdirako eta frantziar estaturako muga ixtea) ahalik eta azkarren lortzeko, erresistentzia-gune guztiak, errealek edo hipotetikoak (kontuan hartu behar dugu Gipuzkoan eta batez ere Beasainen eskuina gutxiengoan zegoela, beraz altxatuen ustez “etsaien herria” izan zitekeen) garbitu egin behar zituzten. Santiago Vega Sombria ikerlariaren arabera, frankisten errepresioaren bereizgarrietako bat “klase-izaera” izan zen, hots, ezkerreko boto gehien izaten ziren herri eta auzoak astintzea; adibidez, Sevillan Triana eta Macarena auzoak izan ziren gogorren zigortuak³³³. Horrela, Beasain herri ezkertiarra izaki (Alderdi Sozialista zen Beasaingo alderdirik indartsuena eta UGT sindikaturik jendetsuena; eta Gipuzkoan ezkerrek irabazten zuen toki apurrenetakoa zen); errepresio urdinak baliteke hor arrazoa ikustea Beasain “gaizkitik garbitzeko” (gogora dezagun errepresio urdina, koordinatua eta suntsitzailea izaki, Errepublikaren ideiak errotoz ezabatzeke helburuarekin hasitako errepresioa zela). Ikerlari berak esaten duen bezala, “aurreko moderazioa” (Beasainen Errepublika garaian ez zen bortizkeria kasurik izan, lehen esan dugun bezala) ez zen berme izan eta izan ziren tokiak (Soria edo Segovia esaterako), Errepublika garaian toki baketsu eta prozesu iraultzailerik gabekoak izan arren, gero eskuineko errepresioak gogor astindu zituenak³³⁴. Prozesu iraultzailea gertatu izana, errepresioa gogortzeko eta orokortzeko “datua” zen; baina kontrara ez zen hala gertatzen, prozesu iraultzailerik ez izatea ere ez zen errepresio urdinaren kontrako “salbokondukto”. Pedro Barruso Baresen arabera, Beasaina iritsi arte frankistek ez zuten halako erresistentzia gogorrik izan. Horrek azalduko luke hein batean Beasainen izandako errepresioa. Beste alde batetik, bertan eskuindarrak ere hiltzeak, errepresio horren helburua beasaindarren (eta gipuzkoarren) artean beldurra sortzea izan zen³³⁵.

Baina egia da halaber, Beasain (agian Arrasaterekin batera) Gipuzkoan nolabaiteko salbuespena izan zela “lehen uneko” bortizkeria horrek izan zuen intentsitateagatik. Beasainen lehen egunean, 35 pertsona hil zituzten (horiek guk identifikatuak, badaude zantzu batzuk beste hiru zerrenda horri gehitzeko), gehi 1936 osoan beste lau beasaindar izan ziren hilak (bosgarren beasaindar bat, Antonio Zubiaga Getarian hil zuten 1936ko azaroan, baina kasu horretan, Getarian hila izateak, bere zirkunstantziak “logika” beasaindar horretatik kanpo ezartzen du). Kontuan izanik, 1931n Beasaingo erroldak 5.260 biztanle zituela, eta Jose Gabriel Zurbano Meleroren arabera, 1936an Beasainen 5.172 pertsona bizi zirela³³⁶; lehen egun hartan populazioaren %0,67 hil zutela esan behar dugu; eta “Beasaingo logika” aplikatuz, guztira populazioaren %0,75 hil zirela esan behar dugu (zalantzazko kasuak gehituz, %0,73 eta %0,81 artekoa izango litzateke). Halako zifrek, Beasain, Espainiako Estatuan errepresiorik gogorrena jaso zuten probintzien pare jartzen dute –Granada (%1,9), Huelva (%1,7), Kordoba (%1,7), Sevilla (%1,4) eta Malaga (%1,2)

³³¹ ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko eta GARCIA MARQUEZ, Jose Maria: “La desinfección del solar patrio. La represión judicial militar: Huelva (1936-1945)” in NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (285-429. or.). Flor de Viento argitaletxea. Bartzelona, 2009, 316 or.

³³² PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 406. or.

³³³ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Bartzelona, 2011, 41. or.

³³⁴ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Bartzelona, 2011, 43. or.

³³⁵ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 114-115. or.

³³⁶ ZURBANO MELERO, Jose Gabriel: *Industrializazio prozesua eta gizarte modernizazioa Beasainen (1860-1936)*. (Beasaingo paperak bilduma, 3. zk.). Beasaingo Udaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 48. or.

Andaluzian; Zaragoza (%1,2) Aragoi; Leon (%1,3) eta Valladolid (%1,1) Gaztela-Leonen, Badajoz (%1) Extremaduran; eta Errioxa (%1,0); antzeko zifrak dituzte Nafarroak (%0,9), Asturiasek (%0,9) eta Toledok (%0,8)³³⁷ - eta zer esanik ez, Gipuzkoako (%0,3) eta Euskal Herriko batez bestekoaren gainetik, Beasain, Gipuzkoan zifra gogorrenak pairatu zituen herrien artean baitago (egia baita Euskal Herrian hasierako errepresioa behintzat, hildakoak soilik kontuan hartuz, ez zela izan Andaluzian edo Gaztelan izan zenaren parekoa, beste gauza batzuegatik, alegia hemen prozesu iraultzailerik izan ez zelako –Euskal Herrian, baserri-guneetan, klase-diferentzia eta ekoizpen-modua ezberdina zen, eta nekez pitz zitekeen prozesu iraultzailerik bertan- edo Afrikan ibilitako militarrek pisu gutxiago izan zutelako). Arrazoiak asko topa daitezke. Hala ere, hori esanda, esan behar dugu Beasainen gertatutakoak argitzeko eta azaltzeko datuak baino ez direla, ez besterik. Hau ez da errepresioaren inguruko lehiaketa, ezta ere zilegitasun politikoa eman edota kentzeko eztabaida.

Gipuzkoan “errepresio urdinak” eragindako zifren inguruan ez dago praktikoki adostasunik; izan ere, alde batetik, lehen unetik idatzitako txosten eta kronika ezberdinek, ahozko iturriak erabiliz eta bizi zen garaiak ikerketa hotz baterako tarterik uzten ez zuela, inpresioak iturritzat hartuta eta salaketa-doinuz idatzita egoteagatik, zifrak altuegiak izateko joera erakutsi zuten³³⁸. Beste alde batetik, Ramon Salas Larrazabal historiagile militar frankistaren ikerketa ere badugu, Erregistro Zibilak iturri ia bakartzat dituen; horrek Gipuzkoan “errepresio urdinak” 324 hildako eragin zituela esaten du³³⁹. Horri Mikel Aizpuruk zuzendutako taldeak kritika zehatza egin dio: Erregistro Zibilak ez dira nahikoa, hain zuzen ere, altxatuek, lehen esan bezala, “legez kanpoko errepresioa”, erregistratu gabekoa, neurri handian erabili zutelako³⁴⁰. Pedro Barruso Bares ikerlariak, estimazio kontserbadore baten arabera, 485 eta 500 hildako artean izan zirela aipatzen du³⁴¹. Barrusok, praktikoki “dokumentazioa utzi duten hilketak” soilik aipatzen ditu bere estimazioan (azkenak, Jesus Larrañaga beasaindarra eta Imanol Asarta hernaniarra; biak 1942an Madrilen hildakoak). Hala ere, berak dioenez “Hernanin eta Oiartzunen hobi komunak aurki daitezke eta horietan gorpu asko daudela esaten da”³⁴². Hain zuzen, inguruabar horrek, errepresioaren parte handi bat oroimenetik ezabatu nahi izanak, eta horren inguruan informazio idatzirik ez izanak, zenbaki zehatzak ematea zaildu egiten du. Barrusoren arabera, badaude beste testigantza batzuk, adibidez, frantziar enbaxadorearen arabera, urriaren 15aren eta azaroaren 15aren artean 400 eta 500 lagun artean hil zituzten³⁴³, eta Jean Pelletier frantziar hegazkinlariaren arabera (Aitzol abertzalearekin batera preso egon zena), hilabete horretan 800 bat hil zituzten³⁴⁴. Iñaki Egaña zifra hori 1.000 bat hildakotik ezartzen du, asko eta asko izen-abizenekin zerrendatuz³⁴⁵. Hala ere, Hernaniko fusilatzeen arloak ikertu dituen Mikel Aizpururen taldearen arabera, Egañaren lanak oinarri bezala balio dezakeen arren, baditu zenbait gabezia; hain zuzen, iturrien erreferentziak ez jartzea, zerrendetan aurkitzen diren hainbat akats (aurreko faktoreak larriagotzen duena) eta hilketa-mekanismoen eta karakterizazioen inguruko lan teorikoaren falta³⁴⁶. Hernaniko fusilatzeak aztertu dituen talde hori oso kritiko agertu izan da Gipuzkoako errepresio urdina aztertzeko moduarekin, euren ustez ez da egin orain arte inolako ikerketa sistematikorik eta horrek zaildu egin du zenbaki zehatzez mintzatzea³⁴⁷, batez ere Gipuzkoan errepresio “ez-legealek, eta erregistratu gabeek” garrantzi handia izan zutela kontuan izanda. Bestetik, erakundeen aldetik frogen suntsiketa egin izana eta ikerketetarako trabak jartzea ere salatu dituzte³⁴⁸. “Kopuru zehatza jakitea ia ezinezkoa bada ere” ikerlari-talde, horrek ontzat

³³⁷ Zifra hauek Julio Prada Rodriguezen liburutik hartu ditut, nahiz eta berak milako proportzioan jarri. PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 432-438. or.

³³⁸ Eusko Jaurlaritzak hiru txosten idatzi zituen. Lehena, *La represión franquista en Euzkadi* izenekoa, 1938ko martxoan atera zen, eta Hego Euskal Herrian, 20.000 pertsona hil zirela dio. Bigarrena *Datos numéricos de la persecución en Euzkadi. Abril 1938* izan zen, 1938ko apirilean ateratakoa. Txosten horren arabera, 13.853 pertsona hil zituzten frankistek Hego Euskal Herrian, horietako 2.500 Gipuzkoan. Hirugarren txostena 1939ko maiatzan atera zen, *Euzkadi bajo el régimen de Franco* izenekoa. Azken txosten hori Beasaingorako iturri gisa erabili dugu, Beasainen hildako batzuk identifikatzen baititu. Txosten horrek, Gipuzkoan 3.000 hildako izan zirela esaten du, nahiz eta 340 soilik identifikatzen dituen (Beasainen, 21). Txosten hori kontsultagarri dago Eusko Jaurlaritzaren Artxiboan, Sancho de Beurko funtsa, 13. kutxa, 5. dokumentu-sorta, 5:1 zenbakidun dokumentua da.

³³⁹ SALAS LARRAZABAL, Ramon: *Pérdidas de la guerra*. Planeta, Bartzelona, 213. or.

³⁴⁰ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIÓZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 96. or.

³⁴¹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 120-121. or.

³⁴² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 120. or.

³⁴³ Testigantza hau Candida Calvo Bixentek 1994an Salamancako Unibertsitatean atera zuen *Poder y consenso en Guipúzcoa durante el franquismo, 1936-1951* doktorego-tesian aurkitu du Pedro Barrusok. (BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 120. or.).

³⁴⁴ PELLETIER, Jean: *Seis meses en las prisiones de Franco. Crónica de los hechos vividos*. Madril, 1937 97. or.

³⁴⁵ EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburua. Andoain, 1999.

³⁴⁶ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIÓZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 97. or.

³⁴⁷ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIÓZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 96. or.

³⁴⁸ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIÓZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 87-88., 96. eta 99. or.

or.

ematen ditu (lehen esan bezala tentuz bada ere) lřaki Egařaren zenbakiak, zeinaren arabera 1.000 bat pertsona hil ziren Gipuzkoan errepresio urdina zela-eta³⁴⁹.

Pedro Barrusoren arabera, errepresioaren lehen hilabeteetan gertatu ziren hilketa estrajudizial gehien Gipuzkoan³⁵⁰; beraz, Gipuzkoako “errepresio gorriarekin konparatuz”, eskema nahiko antzekoa da, lehen hilabeteetan bat-bateko errepresioa izan zen nagusi eta gerora errepresio arautuagoak ordeztu zuen. Barrusoren arabera, 1938an, jada heriotzara kondenatuak izan ziren gehienak ez ziren exekutatuak izaten, baizik-eta azkenean zigorra aldatu egiten zitzairen³⁵¹. Barrusoren arabera, zigorra aldatze edo konmutatze hori denborak aurrera egin ahala gero eta ugariagoa izatea normala izan zen Gipuzkoatik kanpo ere, beraz, kasu honetan Gipuzkoak ez du beste toki batzuekiko ezberdina den joerarik azaltzen³⁵².

Beste alde batetik, kontuan hartu behar dugu, errepresio urdina aztertzerakoan, aipatzen dituen arlo ustez “kontrolagaitzak” ez zirela hain kontrolagaitzak. Hau da, errepresioa goitik behera eraman zen, Gipuzkoako agintari frankisten erabateko adostasunaz. Lehen esan dugu Mikel Aizpuruk zuzentzen zuen taldearentzat, altxatuen errepresioa eta guda-operazioak txanpon beraren bi aurpegiak izan zirela³⁵³. Talde horrek, Gipuzkoan gertatu ziren lau heriotza mota desberdin bereizten ditu: frontean errematatutakoak, etxean atxilotu eta berehala hildakoak, kartzelara eraman eta han “aske utzi ondoren” hildakoak (Hernanin hildakoak, azken “taktika” horri jarraiki hil zituzten gehienak) eta, azkenik, guda-kontseiluen bitartez (lehen esan bezala Guda-bandoa aplikatuz edo bestela batere bermerik gabeko epaiketen bidez) hil zituztenak³⁵⁴. Ikusiko dugun bezala, Beasainen hil zituzten gehienak, bigarren motakoak dira, gehienak herrian bertan (kalean edo etxean) atxilotutako pertsonak izan baitziren. Hala ere, izan ziren bai borrokaren ostean errematatutakoak (Isidro Igartua edo Frantzisko Ruiz de Apodaka, adibidez), bai “aske utzi ondoren” eraildakoak (Gregorio Begue) eta bai epaiketa egin ostean hildako beasaindarrak (bost pertsona hain zuzen).

Mikel Aizpuru, Urko Apaolatza, Jesus Mari Gomez eta Jon Odriozolaren arabera, halako errepresio “ez-arautua” Gipuzkoan ez zen bukatu lehen egunak pasatu ondoren, hau da, Oriako bailara, eta Goierri-Beterri aldea kontrolatuta zutenean (Gipuzkoako hiririk handienak eta errepide nagusia duen aldea kontrolatuta). 1937ko martxoan eta apirilean hilketak izan ziren Mendaron eta Elgetan³⁵⁵. Kasu horietan, Gipuzkoan, Espainian gertatu zen bezala izan zen eta sortzen ari zen Estatu eskuindar faxistak ez zuen bortizkeria “itsua” (“arauz kanpokoa”) hasieran, boterea “sendotu aurretik” (ustez norbere indarrak kontrolagaitzagoak zirenean) soilik erabili, baizik eta boterea edo agintea sendotua zuenean ere, ez zuen halako bortizkeriaren erabilera utzi.

Pedro Barrusoren arabera, geografikoki, hilketen punturik nagusienak, Beasainekin batera, Donostia hiriburua alde batera utzita, Tolosa, Arrasate eta Eibar izan ziren³⁵⁶. Arrasaten izan ziren Beasainekin batera hilketa gehien; baina geroago heriotza-kondena gehien jaso zituztenak, Arrasate eta Eibar izan ziren (Barrusoren ondorioak partzialak dira, Hernaniko hobi komunaren inguruko datuak aintzat hartzen ez dituenaz gero). Pedro Barrusoren arabera, Arrasaten 43 pertsona erail zituzten eta beste 13 heriotza-zigor bidez fusilatu, Beasainen ordea 40 pertsona erail zituzten (bai 1936an zein hurrengo hilabetetan) eta bakarra fusilatu aro horretan³⁵⁷ (guk dakigunez, guztira, bost beasaindar izan ziren fusilatuak: Jose Ibarbia, Valerio Polo, Lazaro Blanco, Felix Gaztařaga eta Jesus Larrařaga; horrez gain beste bost beasaindarri heriotza-zigorra ezarri zieten baina gero konmutatu edo aldatu egin zitzairen³⁵⁸). Barrusoren datuen arabera, heriotza-kopuru gehien izandako hurrengo herriak Erreteria (30 eraildako eta 9 fusilatu), Eibar (29 eraildako eta 4 fusilatu), Pasaia (14 eraildako eta 8 fusilatu) eta Tolosa (20 eraildako) izan

³⁴⁹ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: 1936ko udazkena Gipuzkoan. *Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 95. eta 97. or.

³⁵⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 121. or.

³⁵¹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 121. or. Barrusok adibidez, 1938an heriotzara kondenatutakoen artean beren zigorra “errebisatu” zieten 109 presoetatik 94ri konmutazioa edo aldaketa eman zietela aipatzen du.

³⁵² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 124. or.

³⁵³ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: 1936ko udazkena Gipuzkoan. *Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 100. or.

³⁵⁴ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: 1936ko udazkena Gipuzkoan. *Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 100. or.

³⁵⁵ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: 1936ko udazkena Gipuzkoan. *Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 101. or.

³⁵⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 208-209. or.

³⁵⁷ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 210. or.

³⁵⁸ Bonifazio Apalategi, Viktor Bernedo legezko alkatea, Balentin Gomez Artze, Santiago Juanes eta, Antonio Lorenzo izan ziren horietako bost. Beasainekin zerikusia izan zuen seigarren bat, Esteban Asensio Areitzaga donostiarra ere hasiera batean zigor horrekin zigortu zuten, gero konmutatu edo aldatu zitzaion arren.

ziren³⁵⁹. Donostian, ordea, han fusilatutako denak, donostiarrek ez baziren ere; epaiketarik gabe 78 pertsona hil zituzten eta beste 47 epaiketarekin (guztira 125 pertsona)³⁶⁰. Hala ere, kontuan izan behar dugu ikerketa hau 2005ean atera zela argitara, beraz, datu batzuek zaharkitu samar daudela (adibidez, Beasainen, eraildakoen kopuru osoa 48koa agertzen da).

Datuen eguneratzea gorabehera, Barrusoren datuetatik ondorio argi bat atera dezakegu; hau da, hilketa eta heriotza-kondena gehienak Donostian eta herri handietan gertatu zirela (%78), eta batez ere, Donostia kenduta, bi puntu gogor ditugula, hasierako errepresio arbitrario hori bereziki gogorra izan zutenak: Beasain eta Arrasate. Beste kasu batzuetan, ordea, zenbakizko errepresioa handia izan arren, unean-unekoa, altxatuak bertara sartu zirenean, errepresioa ez zen izan Beasainen izan zen bezalakoa. Adibidez, Tolosan, 54 pertsona hil zituzten (bertan eta kanpoan altxatuak hildako tolosarrak 85 izan ziren), altxatuak Tolosan abuztuaren 11n sartu eta hurrengo egunetan 15 pertsona hil zituzten, eta hil osoan beste 21 pertsona³⁶¹; Beasainen egun batean 35 pertsona hil zituzten eta hurrengo egunak kontatuta 40. Hau da, Beasainen (Tolosa baino herri txikiagoa izanik), sarraldian bertan gauzatu zen errepresioaren parterik handiena eta arlo horretan Gipuzkoan salbuespenetako bat izan zen.

Hala ere, esan behar da, bi kasuetan, errepresioa eragin zutenen partetik, motibazioa ere nahiko ezberdina izan zitekeela, bi herrietan Errepublikara garaian, gertakarien bilakaera ezberdina izan baitzen. Beasainen Errepublikara-garaian eta baita guda-garaian ere, altxatuak sartu aurretik baretasuna izan zen nagusi. Arrasaten ordea, 1934ko greba-garaian bortizkeriazko gertakariak izan ziren, bi eskuindar, Dagoberto Rezusta, Lerrouxen alderdi errepublikano eskuindarrekoa eta Martzelino Oreja karlista (biak ala biak *Union Cerrajera* fabrikako Administrazio-kontseilukoak) hil egin baitzituzten. Beraz, Arrasateren kontrako errepresioan egon zitekeen halako “mendekuaren” faktore bat bai militarren eta baita bertako eskuindarren aldetik ere. Beasainen ordea ez zegoen halako “gosea” adieraz zezakeen ezer, eta horrek agian argiago uzten du halako sarraski bat egiteko erabakia hartu zutenak eta hura burutzeko izandako arrazoiak erabat “militarrak” izan zirela (hau da, Gipuzkoako populazioa beldurraren bidez “menderatzea eta baretzea”), nahiz eta, behin heriotzaren gurpila abian jarrita, bertako zenbait elementu eskuindarrek ere horretan parte hartu. Arrasaten ordea, barne- eta kanpo-faktoreen konbinazioa handiagoa izan zela pentsa liteke eta baita barne-faktoreak izan zirela ere “gurpila abian” jarri zutenak (hori garbi ikusten da lehen egunak pasatu ostean Arrasaten izandako heriotza-zigorren eta salaketaren kopuru handiarekin).

Sarrerako bortizkeriaren intentsitate horren logika azaltzeko, agian Beasainen, bere izaera zela-eta, litekeena da eskuindarrek gure herriarekiko nolabaiteko herra izatea. Pablo Cayuela teniente-koronelak, adibidez, behin esan omen zuen “Beasain komunisten eta ezkertiarren herria” zela³⁶². Mila Mendiak horren inguruabarra oso ondo azaltzen digu eta, beraren arabera, litekeena da CAFen sindikalistak izateak altxatu eskuindarrei herriaren kontrako herra hartzea eragitea, baina berak esaten duen moduan, “hildako denak ez ziren CAFekoak izan”³⁶³; hots, litekeena da CAFen egoerak militarrei Beasainekiko pentsamolde zehatz eta oso negatiboa izateko bide ematea, baina pentsamolde horrek forma hartuta ere, CAFekoak zirenak eta ez zirenak hil zituzten Beasainen (hau da, pentsamolde “garbitzaile” hori, pentsamolde beraren eragin-esparrua –CAF, sindikalismoa, ezkerrekiko zaletasuna– gainditzeko gai izan zen). Zesareo Ugarteren arabera, “beldurra sartzeko hil zituzten hainbeste pertsona”³⁶⁴. Horrez gain, gogoratu behar da, oso erraz aurreikusten zuten konkista bat (ordura arte erresistentziarik gabe sartu ziren bai Goierrin eta baita Berastegiko haranean ere, Tolosaldean; eta gainera, bai armetan zein tropa-kopuruetan nagusitasun handia zuten), asko zaildu zitzaizela eta egun eta erdi behar izan zituztela herria hartzeko, horren ondorioz izandako hildako eta zaurituen bajekin noski.

Beraz, gure ustez, sarraskiaren “Beasaingo logika”, ezaugarri hauen arabera defini daiteke: a) Militarrek erabakitako sarraskia, euren arrazoiak eta kontsiderazioak erabiliz (politikoak, hau da Gipuzkoa beldurtzea, zein erresistentziakoak, beasaindarrek ezarritako erresistentzia militarra zigortzea); b) komunitate oso baten kontrako herra eta komunitate zigortua berdintzea; hau da, Beasain zena (ezkerreko herri bat) eta Beasainek “egindakoa” (militarren kontra erresistentzia jarri izana) nahasten dira eta bi ezaugarri horiek uztailaren 27an Beasainen zegoen edonori ezar zekizkiokeen³⁶⁵: bai kanpotik Beasain

³⁵⁹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 210. or. Hala ere, gerora, Mikel Errazkin eta Joxemi Saizarrek gudan zehar 85 tolosar fusilatu zituztela frogatu dute (Tolosan bertan 54 pertsona, tolosarrak edo kanpotarrak). ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel eta SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean*. Galtzaundi Euskara Taldea eta Tolosaldeko eta Leitzaldeko Hitza. Tolosa, 2008, 69-72. or.

³⁶⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 211. or.

³⁶¹ ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel eta SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean*. Galtzaundi Euskara Taldea eta Tolosaldeko eta Leitzaldeko Hitza. Tolosa, 2008, 71-72. or.

³⁶² Jabier García Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an). Jabier García Bergarak kontatzen duenez, Beasaingo herritar Fernando Laborderen ahotik entzun zuen hau.

³⁶³ Mila Mendiak Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

³⁶⁴ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaltzaia Kultur Batzordea. Beasain, 1993, 95. or.

³⁶⁵ Horregatik “heriotzaren Beasaingo logikak” eraildakoen artean hartzen ditugu uztailaren 27 eta 28 artean beasaindarrek izan gabe Beasainen hildakoak, baina kanpoan uzten dugu 1936ko azaroan Getarian hildako Antonio Zubiaga beasaindarra.

or.

defendatzera etorritako borrokalariei edo Beasaingo edozein herritarri. “Beasain” izate kolektiboak, herritar zehatzak zirenei edo herritar haiek egindakoari (ezkerrekoa izatea, okupatzaileak iraintzea) gain hartu zien. Militarren amorrak eskuineko beasaindar batzuk ere harrapatu egin zituen; eta azkenik d) arin zigortzeko eta zigor azkarra, berehalakoa eta erabatekoa ezartzeko logika. 35 pertsona hil zituzten egun berean eta beste lau Beasainen bertan hurrengo egunetan. Beraz, horrek egiten du sarraldiak berak errepresioari balioa ematea. Horrez gain, heriotzaren ondorengo zigorra ere ezarri zieten familia batzuei; adibidez fusilatu batzuen alargunei ilea moztu eta umiliazio publikora eraman zituzten.

Beasainen hilketa horiek gertatzen ari zirela, altxatuek beste hainbat hilketa “arbitrario” ere egin zituzten (hau da, euren ezarritako “legetik kanpo”). Adibidez, abuztuan, Pikoketan 14 borrokalaria komunista hil zituzten, errenditu ondoren eta batere epaiketarik gabe. Pedro Barrusoren arabera, Gipuzkoan altxatuek “euren Estatua” ezarri ondoren (beraz, euren funtzionatzeko moduak ezarrita), ez zen halako “justizia arbitrarioa” desagertu (1937ko apirilean frankistek, Elgetan sartu zirenean ere, halako krimenak burutu zituzten)³⁶⁶.

Hala ere, halako amorru bizia kanpotik etorri arren, horrek ez du esan nahi Beasaingo eskuindarrek ez zutela hilketetan parte hartu. *La Voz* eta *Euzko Deya* egunkariak, errepresioaren erantzule nagusi gisa Jose Luis Guridi alkatea eta “Roberto Mariones” (sic; Alberto Ruiz Moriones komandantea aipatzen ari dira) aipatzen dituzte³⁶⁷. Kontuan hartu behar dugu Alberto Ruiz Moriones, hurrengo egunean, uztailaren 29an iritsi zela Beasaina, 100 gizonekin, beraz ezin izan zuen uztailaren 27tik 28ra gertatutako hilketak agintzen parterik hartu (horrek ez du esan nahi errepresio mota baten arduradun izan ez zenik, baina betiere, uztailaren 29tik aurrera). Beasainen inguruaz egindako kroniketan “Beasaingo Guda Batzorde Karlista” aipatzen dute salaketan eta hil beharreko pertsonen markaketen arduradun gisa. *Euzko Deyaren* arabera, Batzorde hori, Epifanio Argiñanok³⁶⁸, Agustín Mendiak³⁶⁹, “Ezkioga izeneko batek” (sic)³⁷⁰, “Asla izeneko batek”³⁷¹, eta Fermin Perezek osatzen zuten³⁷². Izen horiek banan-banan “orduan hemengo buruak zirenak”, Joxe Apalategi Etxeberriak aipatzen dizkigu³⁷³. Herri-testigantza gehienak, ordea, Epifanio Argiñanoren zentratzen dira salaketan arduradun gisa; adibidez Milagros Aranburu Muxikarenak hau diosku: “Epifanio Argiñano eta Eusebio Asla, horiek Guridi alkatea baino okerragoak ziren”³⁷⁴, edo Ibarbia lehengusu-lehengusinek: “Epifanio Argiñano eta bere anai-arreba batzuk, Jesus Argiñano, Dibisio Urdinera joan zena, edo Felisa arreba..., okerrago portatu ziren”³⁷⁵. Ordiziako errepresioan ere nolabaiteko parte-hartzea izan omen zuen, hala diosku Yolanda Begue Redondok: “nire ama salatu zuenak (Tomas Redondok denda bat zuen Ordizian) bere burua gero trenari bota zion. Pertsona horrek jende asko hil zuen Ordizian”³⁷⁶. Herri-testigantza batzuen arabera Argiñano horri biktimen ingurukoek galderak egiten zizkieten, euren senideak non zeuden jakin nahian eta abar, eta berak, gehienetan, aitzakiekin edo ihes-eleekin erantzuten zuen. Hala ere, bera zen hildakoen familiek gehien galdekatzen zutena; beraz, biktimen familiek (batzuek) nahiko argi zeukaten hark zerikusi handi samarra izan zuela heriotza batzuekin. Kasu hori izan zen, adibidez Sara Bujanda Olanarena³⁷⁷. Beasaindik kanpo, gudan ere izan zuen errepresioaren arduraren bat, adibidez, Teodomiro Gonzalezen hilketaren kasuan (Asturiasen). Jabier Garcia Bergararen arabera, Teodomiro Gonzalezen alaba Pepi Gonzalezek behin baino gehiagotan egin zion aurre Epifanio Argiñanori, bere aitaren heriotzaren ingurukoak argitzeko eskatuz³⁷⁸. Kasu batzuetan, interpelazioen aurrean bere parte-hartzea ukatuz ere ibili zen, adibidez, Joan Andres Otaegiren ondorengoekin³⁷⁹; eta beste batzuetan, barkamena eskatuz ibili zen, adibidez, Alfontso Ibaibarriaga espetxeratuaren ondorengoekin (“belauniko jartzen zen, barkamena eskatuz”³⁸⁰). Horrez gain, Beasaingo hilerrian kasuren batean interbentziorik izan zuen, adibidez Pablo Ventureira deitutako herritar bat

³⁶⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 118. or.

³⁶⁷ *Euzko Deya*, 1937-03-21koa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

³⁶⁸ Epifanio Argiñano Beasaingo karlista ezaguna izan zen, eta erreketetan, kapitain gradua izatera iritsi zen, 1938tik aurrera, Loinazko San Martinen erreketekonpainiaren buru izan zen.

³⁶⁹ Pertsona hori Agustín Mendiá Zufiria zen, ezkertiar zein abertzaleen kontrako hainbat kausetan “lekuko” bezala txostenak egiten aritutakoa.

³⁷⁰ “Ezkioga” hori, Frantzisko Ezkioga Berakoetxea zen, inprenta baten jabea, Udal frankistako zinegotzi eta 1936an Udal frankistak izendatu zuen batzorde txostengileko burua. *La Vozek*, okerbidez, “Juan Ezquiega” deitzen du (*La Voz*, 1937-05-16koa).

³⁷¹ Asla, Eusebio Asla Lapart zen, CAFeko enplegatu, Udal frankistako zinegotzi eta 1936an Udalak izendatutako batzorde txostengileko kide. *La Vozek*, okerbidez, “Juan Asla” deitzen du. (*La Voz*, 1937-05-16koa).

³⁷² *Euzko Deya*, 1937-03-21koa.

³⁷³ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

³⁷⁴ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

³⁷⁵ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

³⁷⁶ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

³⁷⁷ Sara Bujanda Olanari eta Jose Maria Bujanda Olanari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an; eta Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

³⁷⁸ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

³⁷⁹ Lourdes Martínez Otaegiri eta Pello Martínez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

³⁸⁰ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

ez fusilatzea lortu zuen (baina ez zuen berdina egin beste herritar batzuekin, beraz Ventureirarena salbuespen bat izan zela uste dugu). Beste alde batetik, Jabier Garcia Bergarak ere kontatu digu bere aitona, Bergara abizena zuen jeltzale bat, ez zutela fusilatu eskuindarrekin euren artean izandako eztabaida baten ondoren³⁸¹. Herri-testigantza askok, Jose Aranburu zinegotzi karlista aipatzen digute “herritarrek laguntzen saiatu zen zinegotzia” bezala. Horrek erakusten digu, parte batean, “tokiko elementuen arbitrariedadea” “kanpoko militarren arbitrariedadearen” mendeko bazen ere (edota hau kausa izan bazen, eta hura “ondorioa”), hark nolabaiteko tarte izan zuela eragin izateko.

Beasaingo uztailaren 27tik 28rako hilketak, esan dugun moduan, zitekeenez, militarrek agindutakoak izan ziren. Ez zen batere epaiketarik izan kasu horietan, asko jota “galdeketa” bat (...) aurretiaz kondenatua zegoelako³⁸². Beraz, Beasaingo hilak, teknikoki, “fusilatuak” baino “erailak” izan ziren, ez baitzegoen batere epaiketarik, ez heriotza-kondenarik, ezta guda-legeen arabera pelotoi-osaketarik; erailketa zuzena baizik³⁸³. Kontuan izan behar dugu, militar altxatuen buruzagien Defentsa Nazionalerako Batzordeak (*Junta de Defensa Nacional*), bere errepresioaren inguruko lehen bandoa 1936ko uztailaren 28an argitaratu zuela³⁸⁴; beraz ordura arteko errepresio osoa kontrolatu gabekoa izan zen, tokiko militarren edota falangisten edo erreketen edo beste eskuindarren arabera (hala ere, horrek ez du esan nahi, lehen esan dugun bezala, “araz kanpoko errepresio” hori, errepresio deskoordinatua, edota “altxatuen Estatu kanpo” egindako errepresioa izan zenik; eta ezta, altxatuak “euren arauak” ezartzen hasi zirenetik, eurek ezarritako arau horiek, zuzentasunez betetzen zituztenik ere, eta, are gutxiago “araututako errepresio urdinak” “araz kanpoko errepresio urdina” desagerrarazi zuenik).

Epaiaketa-eza, ez zen izan inolaz ere frankisten aldetik “kontrol gabeko” elementuak zeudelako gertatu zen zerbait, baizik eta “justizia” frankistak epaiketaz kanpoko hilketak arma bezala erabili zituela hasieratik bertatik. “Gudako bandoaren” aplikazioa, edozein lege haraindikoa, nahiko ondo aztertu du Jose Maria Garcia Marquez historialariak, eta beraren arabera, 1936an behintzat, bortizkeria militarra, halako epaiketarik gabeko “guda-taldeetan” oinarritzen zen³⁸⁵. 1936ko fusilamendu edota exekutatze ia guztiak, batez ere estrajudizialki egin izanak ez du esan nahi modu hori “beharragatik” edo “besterik ez zegoelako” egin zenik; frankismoaren Estatuak hasieratik bertatik baitzituen guda-kontseiluak martxan, eta bestetik exekuzio estrajudizialak, 1939an ere artean egiten jarraitzen zuten. Egile batzuen arabera, ez dago batere loturarik exekuzio estrajudizialak ugaltzearen eta Francoren Estatuaren ustezko “sendotasun-faltaren” artean; exekuzio estrajudizialak altxatuen Estatuak guda bukatu arte erabilitako arma izan ziren³⁸⁶. Pablo Gil Vico urrutirago joaten da eta beraren arabera, exekuzio estrajudizialak eta guda-kontseilu “arautuak”, “burmuin berdinekin erabili zituzten bi tresna izan ziren”³⁸⁷. Lehenaldi horietan, batez ere, “guda-kontseiluak” nolabait ere nabarmendutako pertsonaiei aplikatzen zitzaizkien, baina normalean araz kanpoko fusilatzeak egiten ziren³⁸⁸. Mikel Aizpuruk zuzendutako taldearen arabera, erabat “araz kanpokoak” zen errepresioak, behera egin zuen 1937tik aurrera eta, ordutik aurrera, altxatuen errepresioaren gutxieneko parte bihurtu zen. Talde horrek esaten duenez, 1937tik aurrera, heriotza gehienek jada Francoren oniritzia zuten, beraz, ez ziren erabat kontrol gabekoak, Estatu frankistaren nolabaiteko prozedurari eta arauteari jarraitzen zioten. Hala ere, horrek ez du esan nahi bermeak handitu zirenik, baizik eta soil-soilik Franco beraren agintea handitu zela tokiko komandante edota aginteekiko. Berme-handitzearen marka baino, “eraginkortasuna” handitzearena gertatu hori³⁸⁹. Mirta Nuñez Diaz-Balarten ustez, errepresioak bazuen helburu bat: “populazioak altxatuen doktrina ahalik eta azkarren bere egitea”³⁹⁰.

Beasainen kasuan oso gutxi izan ziren “arautu” ondoren hildako pertsonak lege kanpo hildakoekin konparatuz gero; eta horien artean, batik ere ez zen izan 1936ko uztailaren 27 eta 28ko hilketetan gertatua. Bost beasaindar soilik ezagutzen ditugu

³⁸¹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

³⁸² Mila Mendia Aramendik adibidez, bere aitona Ebaristo Mendia fusilatu aurretik halako “galdeketa” bat egin ziotela esan digu. Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

³⁸³ Behin ohar hau eginda, irakurleari irakurketa errazteko, “erailketa” eta “fusilamendu” terminoak ez ditugu bereiziko. Honi gehitu behar diogu orduko justizia militar kolpistaren funtzionatzeko modua, praktikoki aurretik hartutako erabakiak berrestekoa zela.

³⁸⁴ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2011, 79. or.

³⁸⁵ GARCIA MARQUEZ, Jose Maria: “El triunfo del golpe militar” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (79-145. or.). Crítica. Barcelona, 2010.

³⁸⁶ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010, 410-411. or. Prada Rodríguezen arabera, egia da tokiko komandante frankistek nolabaiteko erabakimena izan zutela errepresioa nolakoa izango zen zehazteko orduan, baina inondik ere ez zela Estatuaren baimenik edo oniritzirik gabeko metodori erabiltzen.

³⁸⁷ GIL VICO, Pablo: “Derecho y ficción” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (249-346. or.). Crítica. Barcelona, 2010, 270-271. or.

³⁸⁸ GIL VICO, Pablo: “Derecho y ficción” in ESPINOSA MAESTRE, Frantzisko (koord.); GARCIA MARQUEZ, Jose Maria; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, Jose Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (249-346. or.). Crítica. Barcelona, 2010, 274. or.

³⁸⁹ AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLATZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007, 170-174. or.

³⁹⁰ NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: “El porqué y para qué de la represión” in NUÑEZ DIAZ-BALART (zuz.): *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (21-52 or.). Flor de Viento argitaletxea. Barcelona, 2009, 21. or.

or.

nolabaiteko “epaiketa” eta hainbesteko kondena izan zutenak, horietako hiru, frontean fusilatutakoak (Lazaro Cebrian, Jose Ibarbia eta Valerio Polo). Beste biak, Felix Gaztañaga Tolosan bizi zen gaztea eta Jesus Larrañaga buruzagi komunista ezaguna izan ziren. Baina, 27tik 28ra hildako 35 pertsonen gain, hurrengo egun, aste eta hilabeteetan, beste hamar beasaindar hil zituzten altxatuek inolako bermerik gabe.

1936ko uztailaren 27 eta 28 artean gertatutako fusilatzeen inguruko zirkunstantzien inguruan, gaur egun arte, Joan Jose Garcia Urtzelaietak utzi du lekukotzarik osatuena, eta horri, Mauro Elizondo beneditarrak egindako zuzenketak gehitu behar zaizkio. Hura izan da gaur egunera arte izan dugun oinarria, eta meritu handiko artikulua iruditzen zaigu, egun hartan gertatu zenaren inguruko oinarritzko elementuak ezarri baititu (atxilotuen profila, hots, kalean, aleatorioki atxilotuak izatea, atxilotu horietako askoren ibilbidea, hau da Tren-geltokiko kartzela inprobisatuan eduki eta handik Matias-enea etxera eramatea, eta gero han “askatzeko baldintza” jartzea –hots, atxilotu bakoitzak hiru arma ekarri beharra– eta 27tik 28rako goizaldean fusilatzea). Hala ere, esan beharra dago, fusilatu guztiek ez zutela bide hori egin, batzuk, esan bezala, borrokan parte hartzeagatik harrapatutako tokian bertan hilak izan baitziren (ez eta “borrokatik kanpo zeuden fusilatu” guztiek ere). Bestalde, Garcia Urtzelaietak esaten duenaren arabera, fusilatzeak goizaldean egin ziren, eta berak, Matias-enetik hotsak entzun egin zituen, baina ez du argi uzten (berak ez baitzituen ikusi) fusilatze horiek gertatu ziren tokia.

Lehen erailketak, ia ziurtasun osoz, Isidro Igartua Polo eta Joan Andres Otaegi Berasategirenak izan zirela esan daiteke. Horiek Beasainen bertan hil zituzten, hain zuzen ere, Beasaingo Karolarena deitutako etxean, trenbideko langileentzako egindako etxean (gaur egun, Gernika pasealekuko frontoi txikia dagoen tokian zegoen etxe hori). Joan Andres Otaegi Berasategi, “Joan txiki” goitizenez ezagutua, Zegaman jaio zen 1897ko ekainaren 8an, Gorospela-erota baserrian eta bi anaia zituen. Bere emaztea ere zegamarra zen, Arrietaundi baserriko Bixenta Agirre eta hiru seme-alaba zituzten: Joana, Josefa eta Luis. trenbidean lana topatuta, Beasaina etorri zen bizitzera, hain zuzen ere trenbideko langileentzako egindako Karolaren etxera. Politikoki errepublikanoa zen³⁹¹. Isidro Igartua, aldiz, Bizkaitik etorri zen Beasaina bizitzera, bere gurasoak (Jose Maria Igartua eta Agripina Polo) Bizkaian jaio ziren, eta bera ere bai, hain zuzen, Begoñan (bera jaio zenean, Begoña artean ez zen Bilbo, 1923an sartu zen Bilbon). Politikoki sozialista zen, familia sozialista bateko kidea zen³⁹². Beasaingo Pablo Iglesias kaleko (gaur egungo Jose Migel Iturriotz) 13. zenbakian bizi zen. Antselmo Ruizen arabera, “oso gizon ausarta zen Isidro”³⁹³. Bi kide hauen heriotza, nolabait kontatuta, Anjel Irigorasen Zegamari buruzko liburuan (*Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*) aurkitzen da. Hala ere ikusiko dugun bezala, Irigorasen kontakizunak akats bat du. Kontakizun hau, Otaegi Berasategiren familiako ondorengoetakoa den Lourdes Martinez Otaegi eta Pello Martinez Otaegiren ahozko testigantzatik jaso dugu. Bi lekuko horiek esaten dute, Isidro Igartua, jada borrokan zauritua, Joan Andres Otaegi bizi zen Karolaren etxera gerturatu zela laguntza eske, eta Joan Andresek lagundu egin zuela, bere etxera sartzen utziz³⁹⁴. Martinez Otaegi neba-arreben arabera, Isidro Igartua zauritua koltxoi baten gainean jarri zuten, sendatzeko asmoz³⁹⁵. Momentu horretan jo zuten Beasainen sartutako tropa frankistek Joan Andres Otaegi eta Bixenta Agirreraren etxeko atea (Antselmo Ruizek ere bat egiten du kontakizun horrekin)³⁹⁶. Hemen agertzen zaigu bi kontakizunen arteko lehen ezberdintasuna: Anjel Irigorasen arabera, Bixenta Agirre eta hiru seme-alabak sotoan gorde ziren³⁹⁷; Martinez Otaegi neba-arreben arabera, ordea, Bixenta Agirre atea irekitzera abiatu zen baina Joan Andres Otaegik esan zion berak zabalduko zuela (beraz emaztea ez zen sotoan gorde)³⁹⁸. Pello Martinez Otaegiren arabera, bortizkeria handiz sartu ziren barrura, atea ireki bezain laster bota egin baitzuten; eta horrez gain, dirudienek, Isidro Igartua hil egin zuten eta “aitonak esan zien laguna hil zuten bezala bera ere hiltzeko”³⁹⁹. Beraz etxean hil zituzten biak, eta horrez gain, frankistek Joan Andres Otaegirena zen eskopeta eraman zuten⁴⁰⁰.

³⁹¹ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006. 99. or.; eta Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

³⁹² Agripina Polo, Francoren emazte Carmen Poloren lehengusina zen.

³⁹³ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

³⁹⁴ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006. 99. or.; eta Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

³⁹⁵ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

³⁹⁶ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

³⁹⁷ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006. 99. or. Irigorasen arabera, Agirrek eta hiru seme-alabek, berriz sukaldera igotzerakoan ikusi zuten, soldaduek Joan Andres Otaegi, jada hilik kanposantu aldera zeramatela.

³⁹⁸ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

³⁹⁹ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

⁴⁰⁰ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

Isidro Igartua une hartan artatze-prozesuan egoteak nolabaiteko nahaste bibliografikoa sortu du gerora. Askok Zesareo Ugartek artatu zuela esan izan dute (Zesareo Ugartek zauritu asko artatu zituen eta, hortik, maiz atera izan da Igartua ere Zesareo Ugartek artatua izan omen zelakoa). Jose Antonio Egidoren liburuan, adibidez, “Agripina Poloren semeetako bat, Zesareo Ugartek osatu ostean hil zuten”⁴⁰¹ dio. Ziur gaude Egido Isidro Igartuaz ari dela. *La Voz* egunkariak, ordea, hau dio: “Jose Luis Igartua, Igartuatarren semeetako bat”, “zauritua izan ostean osatua izan zen, eta osatu eta gero Iruñera eraman zuten, han askatasuna eman eta bueltan Beasainen hil zuten”⁴⁰². Kontakizun horretan hainbat gertakizun ageri dira nahasirik. Izan ere, Jose Maria Igartua Lastra, Igartua familiako aita zen. Beste alde batetik, hildako bi semeen istorioak nahasi egin dituzte, eta pertsona bakar batean bildu (*La Voz* egunkaria Madrilén argitaratua zen, eta bigarren eskuko lekukotzak izateak horrelakoak ekartzen ditu sarri): Iruñera eramatera zihoazenean bidean hil zutena Hilario Igartua Polo anaia izan zen. Bestetik, bai *La Voz* egunkariak zein *Euzko Deya* egunkariak, “Carlota izeneko emakume baten bi seme” hil zituztela diote⁴⁰³. Gure ustez hori nahasketa bat da, trenbideko langileak (beraz baita Joan Andres Otaegi Berasategi ere) bizi ziren etxeari “Karolaren etxea” deitzen baitzitzaion Beasainen.

Nahiko goiz hil zuten beste pertsona bat Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz izan zen. Pertsona hori, gainera, egun hartan eraildako artean, agian militantzia politikorik nabarmenena izan zuen pertsona zen; 1934ko urriko greban parte hartu baitzuen CNTko ordezkari gisa, eta 1935ean epaitua eta kartzela-zigorra jasotzera zigortua izan zen. Hala ere, pertsona horren erailketaren ingurukoak askoz ere ilunagoak dira, izan ere, testigantza bakar bat dugu (ahozko testigantza bat, bere iloba Pako Ruiz de Apodakarena, hain zuzen). Frantzisko, aurreko kapituluan esan bezala 1934ko urriko grebako parte-hartzaileetako bat izan zen, eta horretan, CNT sindikatuaren ordezkari bezala ibili zen, CAFeko zuzendariaren aurrean. Hala ere, Pako Ruiz de Apodakak kontatzen digun moduan, bere etxean EAE-ANVren aldekoak ziren. Izan ere, bere bi anaia, Anjel Ruiz de Apodaka (Pako Ruiz de Apodakaren aita) eta Luis Ruiz de Apodaka EAE-ANVren Indarra Batailoiko kide izan ziren⁴⁰⁴ (Luis borrokan hil zen, Bizkargin). Pako Ruiz de Apodakak bere amari entzundakoa kontatzen digu, Frantzisko Ruiz de Apodaka etxe batetik zaurituta irten zela, eta agian, bihotzean jo zutela. Orduan, kalean bertan errematatu zuten⁴⁰⁵.

Hala ere badugu zalantza txiki bat, ez heriotza horren gertakarien inguruan, baizik eta kronologiaren inguruan. Jabier Garcia Bergara lekukoaren arabera, erreketek eta, oro har, altxatuak Beasainen sartzen ari zirenean, Beasaingo Tren-geltokitik ezkertiarrek eskuzko bomba batzuk bota zituzten. Gerora, erreketek etxe horretan sartu zirenean, ezkerreko borrokalaririk ez, baina senar-emazteak aurkitu zituzten, eta bertan hil omen zituzten⁴⁰⁶. Hala balitz, uztailaren 27an Beasainen hildako lehen zibilak izango lirake, izan ere, horiek, Otaegi eta Igartuaren moduan, artean herria guztiz hartu gabe zegoela erailak izango bailirateke; eta altxatuak Antzizar aldetik sartu zirela kontuan izanik, litekeena izango litzateke senar-emazte horiek Karolaren etxean hil zituzten Igartua eta Otaegi baino lehenago hil izana. Hala ere, testigantza hori beste iturri batzuekin erkatzerik ez dugu lortu, eta gainera, ez dugu lortu senar-emazteak identifikatzerik. (Gerora itzuliko gara gai honetara).

Lehen aipatu dugu Joan Jose Garcia Urtzelaietak gertakarien inguruko eskema nahiko osatua idatzi zuela 1993 urtean. Garcia Urtzelaietaren arabera, borrokak goizean hasi baziren ere, lauretan “jada ez zen” hotsik entzuten, beraz, ulertu behar dugu ordu horretarako, jada tropa altxatuak Beasain barruan zeudela (beraz, litekeena da Otaegi eta Isidro Igartuaren heriotza momentu horretan, edota pixka bat lehenago, izatea). Garcia Urtzelaietaren arabera, Tren-geltokirako bidean (Arana kalean bizi zen) aitarentzako mandatu bat egitera zihoala, arratsaldeko lau eta erdiak aldera izan zen atxilotua, Urbi etxearen parean. Urbi etxea, gaur egun Nafarroa etorbideko 2 eta 4 zenbakidun etxea (Urbietxea) dagoen tokian zegoen, beraz Karolaren etxea zegoen tokitik gertu, juxtu aurrean. Garcia Urtzelaietak ez du aipamenik egiten Karolaren etxean bortizkeriarik ikusi izanaz edota tirorik entzun izanaz; beraz, bere kontakizunari jarraiki, ordurako Joan Andres Otaegi eta Isidro Igartua hilak zirela pentsatzen

Frantzisko Ruiz de Apodaka, Beasainen 1936ko uztailaren 27an eraildako. (Argazkia: Pako Ruiz de Apodaka Galatzak utzia)

⁴⁰¹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalararen Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 93-94. or.

⁴⁰² *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁴⁰³ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁴⁰⁴ Pako Ruiz de Apodaka Galatzari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-18an.

⁴⁰⁵ Pako Ruiz de Apodaka Galatzari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-18an.

⁴⁰⁶ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

or.

dugu⁴⁰⁷. Anjel Irigorasek, okerbidez, frankistek Isidro Igartua bertan ez zutela hil dio, baizik eta osatu arte itxaron eta Iruñeko kartzela probintzian errematatu zutela esaten du. Hori ez zen hala izan, lehen esan dugun moduan, Isidroren anaia Hilario Igartua hil zuten Nafarroan (Iruñerako bidean, eta ez Iruñeko kartzelan, Irigorasek esan bezala)⁴⁰⁸. Beraz, horiek izan ziren egun hartan Beasainen erailtzat eman genitzakeen hildakoen artean hiltzen lehenak. Martinez Otaegi neba-arrebek salaketaren bat izan ote zenaren aukera zabalik utzi digute (Igartua Karolaren etxean zegoela tropa frankistei herritarren batek esan izana), baina “salataria nor izan zen jakiterik ez dugu izan”⁴⁰⁹.

Urtzelaietaren atxiloteta, testigantza araberak, beste askoren antzekoa izan zen, hau da, kalean ibiltzeagatik. Garcia Urtzelaietaren lekukotzari jarraiki, armak al zeramatzan galdetu zioten, eta Garciak ezetz erantzun zien, zeraman gauza bakarra aitaren mandatu bat zela (armez galdetzea esanguratsua da, izan ere, gauean, fusilatzea zihoazen atxilotuei, aske geratzeko eta bizitza salbatzeko baldintza bezala, bakoitzak hiru arma ekartzea ezarri baitzieten). Ordu eta erdiz eduki zuten bertan atxilotuta, eta seiak aldera, CAFeko bi zaintzaile, haiek ere atxilotuak, pasa ziren bere ondotik. Viktor Uribe-Etxebarria eta Matias Alvarez ziren, eta hirurak, Tren-geltokira eraman zituzten⁴¹⁰. Garcia Urtzelaietak dioenez, Tren-geltokira iristerakoan, hildako soldadu bat (litekeena da orduan fusilatua izatea, izan ere, jada seiak ziren eta borrokan hila izan balitz, altxatuek gorpua erretiratzeko nahiko denbora izana zuten) eta zenbait atxilotu ikusi zituen, “trenbideko langileren bat”, “herritar batzuk” (ez ditu identifikatzen) eta bi militar (ez ditu izendatzen)⁴¹¹; gerora “herriko jende gehiago ekarri zuten”: “Andres Eizagirre” (sic)⁴¹², Guillermo Ugarte, Migel Quintas, Epifanio Argiñano⁴¹³, Martzelo Bergara, Saturnino San Martin, “nire ustez, Gallego izeneko trenbideko langile bat”⁴¹⁴, “Pajarero ezizeneko bat” (Ramon Crespo Igartza) eta “Farro ezizeneko pertsona bat”⁴¹⁵. Garcia Urtzelaietak dioenez “norbait gehiago ere bazegoen, baina orain ez dut gogoratzen”⁴¹⁶. Ez da Garcia Urtzelaietak duen hutsune bakarra, izan ere, Martzelo Bergara eta Saturnino San Martin, dirudienek, ez ziren Tren-geltokian egon, baizik eta PSOEren Herriko Etxearen parean atxilotuak izan ziren, eta handik zuzenean eraman zituzten fusilatzea. Bestalde, Garcia Urtzelaietak dio “han geundenetako inor ez zen ezkerrekoa”⁴¹⁷, baina jakin badakigu Martzelo Bergara eta Saturnino San Martin Gazteria Sozialistako kideak zirela eta dirudienek, “Farro” zelakoa, Alderdi Sozialistakoa zen. Hala ere, halako akatsak kenduta, esan dezakegu Garcia Urtzelaietaren testigantza nahiko fidagarria dela⁴¹⁸. Horrenbestez, geroago hil zituzten Andres Izagirre, Ramon Crespo, Joan Gonzalez “Farro” eta Guillermo Ugarte⁴¹⁹ seiak baino lehen izan ziren atxilotuak (Garcia Urtzelaieta atxilotu ondoren), eta ziur aski lau eta erdien aurretik, eta Viktor Uribe Etxebarria eta Matias Alvarez seiak baino zertxobait lehenago, Joan Jose Garcia Urtzelaietarekin batera. Identifikatu gabeko bi militarrek eta identifikatu gabeko herritar batzuk (tartean trenbideko langileren bat) seiak baino lehen izan ziren atxilotuak, hau da, Joan Jose Garcia Urtzelaieta baino lehenago, jada han baitzeuden⁴²⁰. Modu berean, Urtzelaietaren arabera, Tren-geltokian atxilotuta zeuden batzuek euren testigantzak eman zizkieten, gerora Beasaingo lekukoek guri eman dizkiguten testigantzekin bat datozenak. Urtzelaietak kontatzen duenez, Andres Izagirrek, Zirkulu Tradizionalistako lehendakariak, Ramon Crespo Igartza, “Pajarero” goitizenez ezagutua, atxilotua izan

⁴⁰⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 61. or.

⁴⁰⁸ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006. 99. or. Egia esan, Igartua familian aita eta bi seme hil izanak, eta iturri ezberdinek Igartuatar ezberdinen izenak askotan hasasi egin zituztela kontuan izanda, pentsatzen dugu horrek eraman duela Irigoras nahastera.

⁴⁰⁹ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an. Horiek esaten dute “gero bere burua trenari bota zion pertsona bat” (hots, Epifanio Argiñano, erreketen kapitain izandakoa) izan zitekeela salataria, behin euren osabari, Luis Otaegiri, Joan Andres Otaegiren semeari, “yo no tengo nada que ver con lo de tu padre” esan omen ziola-eta familiak bere inguruan susmoa zuelako.

⁴¹⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 61-62. or.

⁴¹¹ Joan Jose Garcia Urtzelaietak dio, batek “sei puntako izar bat zuela”, beraz, nolabaiteko kargua izango zuen horrek. GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or. Mauro Elizondoren arabera, bi militar horiek Gasteiztik ihesi zetozen errepublikanoekin bat egiteko eta Idiazabalen atxilotuak izan ziren. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁴¹² *Ikuska* aldizkariaren hurrengo alean, Mauro Elizondok berak zehazten du Andres Izagirre zela, ez Eizagirre. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 46. or.

⁴¹³ Epifanio Argiñano altxatuak besarkatzera joan omen zen erreketek sartzerakoan, Antselmo Ruizek kontatua duenaren arabera. Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴¹⁴ Litekeena da Florentzio Gallego izeneko trenbideko langilea izatea, eskuindarra bera. Izan ere, ez zen egun hartan atxilotutako eskuindar bakarra izan. Andoni Sarriegi Eskisabeli eskertzen diot datu hau.

⁴¹⁵ Bere benetako izena Joan Gonzalez zen. Iñaki Egañak “Juan Gonzalez Farro” bezala identifikatzen du, eta “sozialista” zela dio.

⁴¹⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or.

⁴¹⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or.

⁴¹⁸ Kontuan hartu behar dugu 1936tik zituela oroitzapen horiek Garcia Urtzelaietak baina 1993an idatzi zituela, 57 urte beranduago, beraz, normala da gauza batzuek hain ondo ez gogoratzea.

⁴¹⁹ Antselmo Ruizen arabera, “Farro” eta Guillermo Ugarte batera atxilotu zituzten. Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean. Garcia Urtzelaietak hori ez du aipatzen.

⁴²⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or.

zela ikusi zuenean, haren alde bitartekaritza egiten saiatu zen eta bera ere atxilotua izan zen. Garcia Urtzelaietaren arabera, Izagirre agertu aurretik, Pedro Mokoroa apaiza zegoen Ramon Crespo defendatzen militarren aurrean. Horretan Izagirrek, (agian Zirkulu Tradizionalistako lehendakaria izanda bera ez zutela atxilotuko pentsatuta; Garcia Urtzelaietak zioen “pozik” zegoela Izagirre tropa kolpistak herrira heldu zirela-eta, eta gainera bere harategiko haragia ere eskaini ziela⁴²¹) Crespo defendatzen berak jarraituko zuela esan omen zion Mokoroari, baina ez zuen ezer lortu, bera atxilotzea eta hiltzea baino⁴²². Guillermo Ugarte, karlista hura ere, Garcia Urtzelaietaren arabera, militarrek auto bat Hunolt Tinta-fabrikatik hurbil (Hunolt Tinta-fabrika, gaur egun Gipuzkoa Plazara doan zubitik hurbil zegoen) erre nahi zutela-eta, haiei atentzioa deitzean, atxilotua izan zen⁴²³. Guillermo Ugarte Aeta, oñatiarra jaiotzez, Migel Primo de Riveraren diktadura-garaian, Jose Guridi Balantzategi alkate zen garaian, zinegotzi izan zen, eta Zesareo Ugarte medikuaren aita zen⁴²⁴.

Lortu ditugun ahozko testigantza gehienek bat egiten dute Joan Jose Garcia Urtzelaietaren esaldi horiekin. Adibidez, Izagirre eta Cresporen kasuan, eskema hori (lehenengo Crespo atxilotzea eta horren ondoren, Izagirre bere alde ateratzea) batek baino gehiagok aipatzen du⁴²⁵. Hori bai, Garcia Urtzelaietak aipatutako Pedro Mokoroa apaizaren eskuhartzea, ordea, ez da hain aipatua. Ramon Crespo Igartzaren atxilotetaren inguruan, bere biloba Joan Ramon Imatz Crespok ere xehetasun handiak eman ditu. Horren arabera, altxatuak herrian sartu zirenean, herritarrek Elizara joateko agindu zuten, baina bere alaba, Ramona Crespo, etxean ez zela-eta (idazkariaren etxean zebilen lanean), kalera irten zen haren bila. Joan Ramon Imatzen arabera, Ramon Crespo Tren-geltokitik hurbil “pergoletan” (Gernika pasealekuan) izan zen atxilotua⁴²⁶. Imatz Crespok esaten digunez “karlista bat” (Izagirre) joan zen Ramon Crespo Igartza defendatzera “ez dakit atxiloteta bakoitik ikusi zuelako-edo”, “hau pertsona ona da!” esanez; eta biak atxilotuta, Tren-geltokira eraman zituzten⁴²⁷.

Joan Ramon Imatzena ez da testigantza bakarra. Jose Antonio Egidoren arabera, Ramon Crespo lehenik Elizan gorde zen, baina han jabetu zen bere alaba Ramona falta zela eta bere bila abiatu zen eta kalean atxilotua izan zen⁴²⁸. Zegamari buruz idatzitako liburuan, Anjel Irigorasek ere, hitz egiten du atxiloteta honen inguruan, Andres Izagirre karlistaren emaztea, Justina Berasategi zegamarra baitzen. Irigorasen arabera, Ramona Crespo alabak eta Pedro Mokoroa apaizak jo zuten Izagirrereengana, Ramon Cresporen atxilotetaren berri izan zutenean. Irigorasek aipatzen duenaren arabera, Izagirrek, Crespo Igartza ez zela inongo alderditako kide esan zien soldaduei, haiek aske utz zezaten, baina alferrik izan zen eta Izagirre bera atxilotu zuten. Irigorasen arabera, Izagirrek beste atxilotu batzuen askatasuna lortzeko ahaleginak ere egin bide zituen⁴²⁹. Jesus Lopez Gallegok baieztatzen du Izagirrek “Andre Mari kalean bizi zen pertsona bat” (Ramon Crespo) ikusi zuela “fusilatzen eramaten” eta “Hori pertsona ona da!” esan zuenean (beraz, Joan Ramon Imatz Cresporen testigantzarekin bat dator), “A bai? Ba, zu ere gurekin, fusilatzen!” esan omen zioten soldaduek⁴³⁰. Antzeko bertsioa eman digute Felipe Ibarbia Alustiza eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegi lehengusu-lehengusinek ere⁴³¹. Ramon Crespo alabaren bila irten zenean atxilotu zutenaren bertsioa beste batzuen artean Eleuterio Aiestak⁴³², Patxi Lasa Imatzek⁴³³, Antselmo Ruizek⁴³⁴ eta Jabier Garcia Bergarak⁴³⁵ ere baieztatu

⁴²¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. za. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or. Hori jakinarazi zien elkarriketan, eta beraz, artean Izagirren “poza” adierazten zuen horrek. Hori arratsalde partean izan zen, beraz, kontuan izan behar dugu, artean, gero fusilatutako izangorrek ez zutela euren patua izango zenaren berririk.

⁴²² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or. eta 71-72. or.

⁴²³ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62-63. or.

⁴²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 72. or.

⁴²⁵ Agian salbuespena *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa* txostena da (Eusko Jaurilaritzaren Artxiboa, Sancho de Beurko funtsa, 13. kutxa, 5. dokumentu-sorta, 5:1 zenbakidun dokumentua.). Bertan, Andres Izagirrek Gregorio Begue errepublikanoa defendatu zuela esaten da. Ez zaigu hori oso gertagarria iruditzen, Gregorio Begue ez baitzuten egun horretan hil, aste batzuen buruan baizik.

⁴²⁶ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴²⁷ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴²⁸ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 93-94. or.

⁴²⁹ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdina pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 108-111. or. Antselmo Ruizek arabera, Andres Izagirrek militarrei Cresporengatik “Hau gureakoa (eskuinekoa) da!” esan zien, eta militarrek “Gureakoa edo ez, biko etorri behar duzue gurekin!” erantzun omen zieten. Hala ere, ez dugu oso posible ikusten, inork ez baitu Crespo eskuindartzat identifikatzen. Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴³⁰ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014ko ekainaren 25ean.

⁴³¹ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁴³² Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-11n.

⁴³³ Patxi Lasa Imatzi egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴³⁴ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴³⁵ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarriketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

or.

Matias-enea etxea. (Argazkia: Joxe Martin Agirre Iratzokik utzia)

digute⁴³⁶. Prentsako bi iturrietan, *La Voz*en zein *Euzko Deyan*, Andres Izagirre, Ramon Crespo lagundu nahian atxilotu zutela dakar (eta biek azpimarratzen dute Izagirreren filiazio karlista), beraz, nahiko argi gelditu zaigu kasu hori⁴³⁷.

Gillermo Ugarteren atxilotetaren gainean, bilobetako biren, Arantza Ugarte Azkarate eta Maria Rosario Ugarte Sukiaren testigantza ere badugu. Bi biloba horien arabera, Guillermo Ugarte Aetak leihotik ikusi zuen kamioi hori Hunolt fabrikaren ondoan erretzen eta etxetik jaitsi zen altxatuei ohararaztera han ezin zutela erre, hori egiten bazuten, tinta-fabrika bera eta inguruko etxeak ere erre zitezkeela-eta (Guillermo Ugarte zinemaren parean bizi zen, Iturriotz kalean). Orduan, soldaduek bera ere kamioian sartu zuten⁴³⁸. Bi Ugarte lehengusinen arabera, tropa kolpistekin batera etorri zen soldadu batek “txoferrak uste dugu” Ugarte lagundu nahi izan omen zuen, baina ezin izan zuen eta bera ere atxilotua izan zen⁴³⁹. Maria Rosario Ugarte Sukiaren arabera, behin Guillermo Ugarte atxilotuta, Tren-geltokira eraman zuten (eta han Garcia Urtzelaietarekin eta beste atxilotuekin batera egon zen) eta handik Matias-enea etxera (gaur egungo Zapatarri kalearen eta Nafarroa etorbidearen arteko bidegurutze inguruan zegoen etxera, egun hartan fusilatutakoen omenez orain jarrita dagoen monumentutik hurbil)⁴⁴⁰. Antselmo Ruizek, Ugarte atxilotutako momentuan bertatik oso hurbil zegoen pertsonak, “hilerrira eraman zutela” berretsi du⁴⁴¹. Antselmo Ruizek zehaztasun gehiago ere eman dizkigu: bere ustez Guillermo Ugartek ibilgailua ikusi zuenean, Antolin abizeneko pertsona baten dendan sartu zen “autobus bat erreko dute eta egiten duen haizearekin herri osoa erre daiteke” esanez. Antolin bera ez zen ausartu ezer egitera, “begira nola dauden!” esan omen zuen; baina Guillermo Ugarte bai (agian bera eskuinekoa izateak bere buruari konfiantza eman zion). Antselmo Ruizek elkarriketa hori zuzenean entzun zuen, bera une hartan dendan zegoelako⁴⁴².

Hau izan zen garaiko prentsaren agertu zen bertsioa, bai *Euzko Deyak* zein *La Vozek* bertsio hori atera zuten⁴⁴³. Bertsio hori beste hainbat testigantzek ere baieztatzen digute, adibidez, Jesus Lopez Gallegok. Beraren arabera, Ugartek (“dendari batek”, bere hitzetan) “hau ezin duzue hemen erre” esan omen zien militarrei (hala ere, berak entzun zuenaren arabera, Ugarte orduan bertan hil zuten, baina hori dirudienek okerra da)⁴⁴⁴. Ramon Perez Onesimo ere bat dator familiak eta Garcia Urtzelaietak

⁴³⁶ Beraz, Izagirre Cresporen alde bitartekaritza egiteagatik hiltzen saiatzea hain argi agertu izanak Iñaki Egañak bere lanen batean emandako hipotesia atzera botatzen du. Egañaren arabera “Beasaingo Alderdi Karlistaren zuzendariak Errepublikaren alde jartzea aukeratu zuten”. Gure ustez hori okerra da; egia da hiru karlista ezagun (Izagirre bera, Ebaristo Mendia eta Guillermo Ugarte) hil zituztela, baina horietako bat ere ez zuten hil “legezko Gobernuaren alde jartzeagatik” (are gehiago Izagirrek, atxilotua izan aurretik, bere harategiko haragia eskaini zien Beasain okupatzen ari ziren altxatuei). Gainera, kontuan hartu behar da karlista beasaindarrek erreketek konpainia bat osatu zutela ondoren Francoren armadan borrokatzeko eta Beasaingo lehenengo Udala frankista ia erabat karlistez osatua izan zela. EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. 1936-1940*. Txalaparta. Tafalla, 2009, 98. or.

⁴³⁷ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa. *Euzko Deyak*, Izagirreren ordez “Itzaguirre” jartzen du. Bestetik *La Vozek* dio Crespo “mutiko” bat zela eta hori ez da zuzena.

⁴³⁸ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴³⁹ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴⁴⁰ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴⁴¹ Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean. Antselmo Ruizek ez du aipatzen lehenengo Tren-geltokira edo Matias-enea eraman zituztenik (hala ere, ukatu ere ez du egiten).

⁴⁴² Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴⁴³ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁴⁴⁴ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

azaldutako bertsioarekin: autoaren erreketak saihesten saiatu zelako atxilotu eta fusilatu zuten Ugarte⁴⁴⁵. Joan Ramon Imatz Crespok ere esaten digu, “karlista bat” (Gillermo Ugarte) autoan sartu zutela, bertan erretzeko eta “soldadu batek, hura ez zela bidezkoa eta, ihes egiten lagundu nahi izan zion eta atea zabaldu zion”⁴⁴⁶. Soldadu hori ere fusilatu egin omen zuten. Joxe Apalategi Etxeberriak beste elementu bat ematen digu: Ugarte, antza denez, autobusean bertan hiltzen (bertan erreta?) saiatu ziren, baina soldadu baten laguntza-saiakerak eragotzi zuen hori (“lehenengo saiakera autobusean hiltzea izan zen”), eta orduan gertatu zen Ugarteren bilobek eta Garcia Urtzelaietak aipatzen dutena: atxilotuta Tren-geltokira eraman zutela⁴⁴⁷. Beraz horixe da hain zuzen ere bertsiorik sinesgarriena (bai ahozko testigantzek, familiakoenak barne, zein idatzizko testigantzek eta tartean berarekin egondako batek, baieztatzen baitute): bertsio horren arabera, Ugartek Hunolt tinta-fabrikaren ondoan autoa erretzen ari zirelako ohartarazi zituen eta orduan bera ere hiltzea erabaki zuten eta autobusetik atera arren, fusilatzea eraman zuten.

Hala ere, Ugarteren atxilotetaren gainean, beste bertsio batzuk ere entzun izan ditugu ahozko testigantzen partetik. Adibidez, Anjel Lamata Villahozen arabera, ez zen izan Guillermo Ugarte militarrei auto hura ez erretzeko eskatu ziena, euren amona (hura ere fusilatua izan zena) Viktoria Huergo Tofe baizik. Guillermo Ugarte Viktoria Huergoren atxiloteta saihesten saiatu zelako atxilotu zuten Anjel Lamatak entzundako bertsioaren arabera, baina ez zen izan bera lehen unean autoa erretzearen kalteaz ohartarazi zituena⁴⁴⁸. Beste bertsio batzuk ere horretan kokatzen dute Guillermo Ugarte, beste pertsona baten atxiloteta saihesten saiatzen. Adibidez, Jose Maria San Martin Osinalderen arabera, bere arbasoetakoa izandako Saturnino San Martin Gibaja eta haren lagun Martzelo Bergara Lozares (biak fusilatuak izan ziren) atxilotuak izango zirela ikusi zuen eta militarrei gazte haiek ez atxilotzea eskatzean atxilotu zuten Ugarte⁴⁴⁹. (Viktoria Huergo, Martzelo Bergara eta Saturnino San Martinen kasuetara geroago itzuliko gara. Orain esan dezagun Jose Maria San Martinen arabera, Saturnino San Martin eta Martzelo Bergara zuzenean eraman zituztela hilerria, beraz ez zirela Tren-geltokitik pasatu, Ugarte aldiz, Tren-geltokira eraman zuten⁴⁵⁰). Xanti Lasa Aranburuk etxean entzundako bertsioaren arabera ere, “Zesareo Ugarte medikuaren aita kalean pertsona bat atxilotzen ikusi zuen” eta haren alde ateratzeagatik atxilotua izan zen. Xanti Lasaren bertsioan, Ugartek defendatu nahi zuen gazte hura ez du identifikatu⁴⁵¹. Azkenik, Amaia Gamarraren arabera, autoaren edo kamioiaren erreketak saihesten saiatu zena, Viktor Uribe-Etxebarria izan zen, ez Guillermo Ugarte⁴⁵². Bestetik, 1936ko abuztuaren 13an argitaratu zen *El Liberal* egunkariko kronikaren arabera, “gizon karlista batek, medikuaren aita” (hori Guillermo Ugarte besterik ezin zitekeen izan), auto bat erretzen ikusi eta hura erretzea arriskutsua zela esan zuelako “bertan hil zutela” dio. Beraz, honekiko, bertsio nagusiarekin bat egiten du *El Liberalek*, baina ez du esaten Ugarte autoan bertan sartu zutenik, ez eta soldadu bat laguntzen saiatu zenik. Kasu horiek, beste testuinguru batean aipatzen ditu *El Liberalek*⁴⁵³.

Badago beste testigantza bat beste pertsona bat aipatzen duena. Antselmo Ruizen arabera “Farro” ezizena zuen pertsona (Joan Gonzalez), “hamabi seme-alaba” zituena zegoen Ugarterekin. Testigantza hori, ikusiko dugun bezala, oso garrantzitsua zaigu, izan ere “Farro” izeneko pertsona horren heriotza, ez dago erregistratuta. Garcia Urtzelaietak ez du hori aipatzen (Garcia Urtzelaieta, bai “Farro” zelakoarekin eta bai Guillermo Ugarterekin egon zen preso Tren-geltokian eta Matias-enea etxean)⁴⁵⁴.

Ikusten dugun bezala, Ugarteren kasuak Igartuarenarekin eta Otaegirenarekin alde batetik, eta bestetik Cresporenarekin eta Izagirrerenarekin antzekotasun handia izan zuen: hau da, “elkartasun-kate” batek eraman zituen heriotzara. Lehenengo kasuan Otaegik, zauritua izan zen Igartua lagundu nahi izan zuen, azkenean biak hil zituzten; bigarrenean, Crespo bere alabaz kezkatuta irten zen kalera eta bera atxilotu zuten, eta baita Andres Izagirre Aldanondo ere hari laguntzen saiatzerakoan, eta biak atxilotu eta hil zituzten. Ugarteren kasuan, berak auto bat zegoen tokian ez erretzeko eskatu zien militarrei (tinta-fabrikaren eta etxeen erreketak ahalaren ondorioz auzokideentzako galera fisiko eta materialak saihestu asmoz) eta bera izan zen atxilotua eta eraila. Orduan, goian aipatu den bezala, soldadu bat bere defentsan atera zen, eta hura salbatzeko saiakera horrek, soldadu haren atxiloteta eta heriotza ere ekarri zituen.

⁴⁴⁵ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean. Perez Onesimok “Zesareo Ugarte medikuaren aita” aipatzen du.

⁴⁴⁶ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴⁴⁷ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴⁴⁸ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁴⁹ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁴⁵⁰ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁴⁵¹ Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁴⁵² Amaia Gamarrari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-01ean. Amaia Gamarrak Viktor Uribe-Etxebarria “eskuindar” bezala identifikatzen du, baina jeltzalea zen. Agian hemen bi oroitzapenen (Uribe-Etxebarriari buruzkoa eta Ugarteri buruzkoa) nahastuta aurkitzen dira.

⁴⁵³ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁴⁵⁴ Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

or.

Baina oraindik baditugu hemen beste bi elementu, autoa eta soldadua. Nor zen Ugarteren alde atera zen soldadua? Zergatik saiatu ziren soldadu matxinatuak hain arriskutsua zen toki hartan auto edo kamioi hura erretzen? Auto horren kasua aipatuz, hainbat bertsio aipatu ditugu. Alde batetik, Joxe Apalategi Etxeberriaren arabera, ibilgailu hori, Ormaiztegi eta Gabiriarako bidaia egiten zituen autobusa zen⁴⁵⁵. Jesus Lopez Gallegoren arabera ordea, “automobil txato bat zen. Nik hasieran, auto hura fabrikarena zela uste nuen, fabrikak izan baitzuen auto txato bat (...) gurpilari tiro egin eta orduan erretzen saiatu ziren. Baina gero entzun nuen Eibartik milizianoak ekartzeko erabili izan zutela auto hura”⁴⁵⁶. Antselmo Ruizek ere berdina diosku: “hor Beasain defendatu zuten indarrak etorri ziren”, eta gainera autobus bat izan zela zehazten digu⁴⁵⁷. Argi zegoen auto edo ibilgailu horren kontra jarduteko berezko gogo handia zutela okupatzaileek. Bestetik ezin dugu ahaztu Beasainen defendatzaileek, Eibartik Beñaranen gidaritzapean etorri ziren milizianoek bereziki, auto bat parapetatu zutela tanke bezala erabiltzeko. Auto hori Hunolt fabrikaren erre nahi zutena izan zitekeela ere ezin dugu baztertu. Gerta zitekeen halaber, Joxe Apalategik aipatutako Ormaiztegiarako eta Gabiriarako autobusa izatea Beñaranek eta milizianoek tanke bezala “berrerabilitako” ibilgailua, edota Jesus Lopezek aipatzen duen “auto txatoa” ere bera izatea. Batean edo bestean, Hunolt fabrikaren inguruan, toki arriskutsuan erretzen saiatu izanak, hura erretzeko gogo bizia eta amorrua zutela erakusten du.

Soldaduaren inguruan, ia ziurtzat jo dezakegu Guillermo Ugarte laguntzen saiatu zen soldadua Jaime Agurruza izan zela. Jaime Agurruza Martinez, abertzalea zen, nahiz eta bere familiaren parte bat, gurasoak barne, karlistak izan. Jaime Agurruzaren familiaren beste parte bat, bere osaba Serafin Beola eta abar, abertzaleak ziren, hala esan digu Serafin Beolaren biloba Iñako Beolak, “Arturo Kanpionen miresleak ziren”, eta antza denez, Jaime Agurruzak harreman handia zuen familiaren alde horrekin⁴⁵⁸. Uztailaren 18an erreketek Iruñean bildu zirenean, Iñako Beolaren arabera, Serafin Beolak ezkutatu egin behar izan zuen eta Jaime Agurruzarekin harremana galdu egin zuen. Hala ere, dirudienez, Jaime Agurruzak, Estatu-kolpea gertatu eta gutxira, Serafin Beolarekin egoteko aukera izan zuen eta hauxe esan omen zion: “alistatu egin naute”. Bere familia karlistako norbaitek alistatu egin omen zuen, bere gogoaren kontra; eta Iñako Beolaren testigantza arabera, Serafin Beolak Jaime Agurruzari ihes egiteko aholkua eman zion⁴⁵⁹. Hala ere, Jaime Agurruzak ez zuen ihes egin, eta Iruñetik Altsasura eta Altsasutik Beasaina iritsi zen, eta bertan tropa matxinatuek hil egin zuten. Beraz, pertsona honi buruz, hau da dakiguna: Jaime Agurruza izeneko erreketek bat Iruñean gogoz kontra errekrutatua izan zen; baliteke ihes egiteko saiakeretan ibili izana, baina ez zuen lortu⁴⁶⁰; eta Beasaina iritsi zen erreketekin. Hortik aurrera, gauzak nahasiago agertzen zaizkigu.

Egia da Guillermo Ugarte atxilotua laguntzen saiatu zela altxatuekin etorritako pertsona bat (soldadu bat), hori ahozko hainbat bertsio diote. Litekeena da Jaime Agurruza izatea laguntza eskaintzen saiatu zen soldadu hori: bera izan baitzen kolpistek euren tropa barnean hildako bakarra eta guk ez dugu ezagutzen tropa kolpistako beste kiderik fusilatu zuten bati halako laguntza eman zionik. Baina oro bat ziurtatzerik ere ez dugu izan, izan ere, Iñako Beolak berak esan digunez, “agian Jaime Agurruza izan zen Ugarte lagundu nahi zuena”, baina baita ere “agian berak momentua aprobetxatu nahi izan zuen ihes egiteko”. Beolaren arabera, “ihes egin nahi bazuen, logikoena zibilez janzteia izango zen”; eta ez militarrez (beste lekukoek zioten Ugarte laguntzen saiatu zena “soldadua” zela)⁴⁶¹. Beste alde batetik, Iñako Beolak, Joan Jose Garcia Urtzelaietaren kontakizunean aipatzen diren “bi militarren” aukera ematen digu, agian militar horietako bat Jaime Agurruza izan zitekeelakoan. Hori hala balitz, Beasainen hildakoak 34 izango ziratekeen, eta ez 35. Gure ustez, aukera hori ez da posibleena eta hainbat arrazoiengatik izan ere: lehenik, Garcia Urtzelaietak bere kontakizunean militarren ahotik entzundako testigantza arabera, bi militarrek Gasteiztik etorriak izan ziren indar errepublikanoekin bat egiteko (Gasteizen eta Araban kolpeak arrakasta izan zuelako), ez Iruñetik⁴⁶²; bigarrenik, Garcia Urtzelaieta arratsaldeko seietan Tren-geltokian atxilotua iritsi zenean, bi militarrek han zeuden jada, eta Ugarte beranduago iritsi zen hara⁴⁶³; eta hirugarrenik, Urtzelaietaren arabera, militar batek graduazioa zuen (beraz ezin zitekeen izan gogoz kontra alistatutako Agurruza), eta bestea “urdinez jantzita” zihoan (hori ez da erreketen uniformearen marroixka baizik)⁴⁶⁴. Aukera gehiago leudeke Agurruza, Garcia Urtzelaietak Tren-geltokira iristerakoan ikusitako “soldadu hila” izateko (Garcia Urtzelaietak soldadu

⁴⁵⁵ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴⁵⁶ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴⁵⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴⁵⁸ Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁴⁵⁹ Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

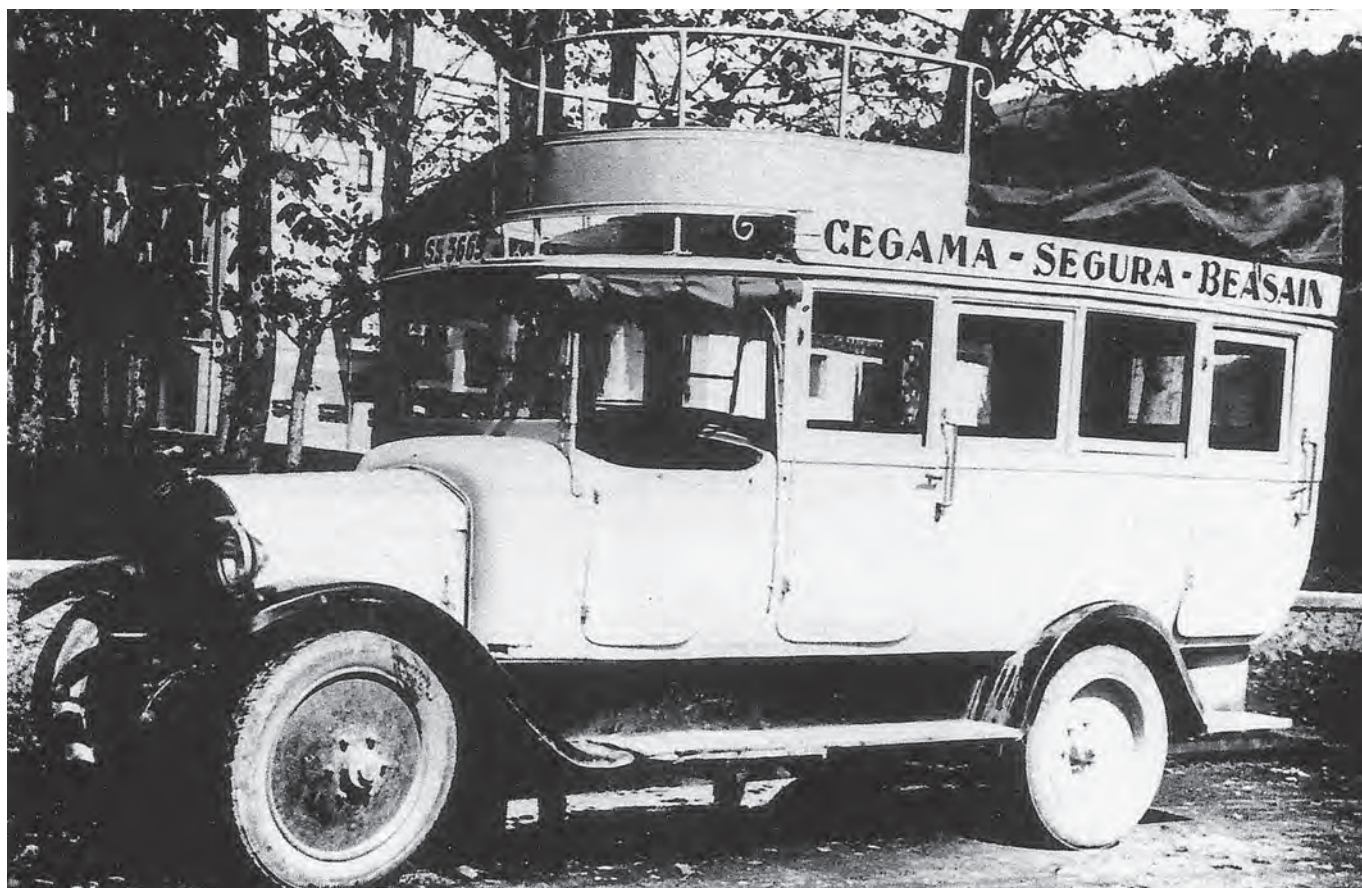
⁴⁶⁰ Iñako Beolak esaten digunez “Altsasun erreketek batzuek zibilekin bat eginda ihes egitea lortu zuten, baina ez dakigu zergatik Jaime Agurruzak ez zuen ihes egiterik izan, ez Iruñean, ez Altsasun”. Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁴⁶¹ Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

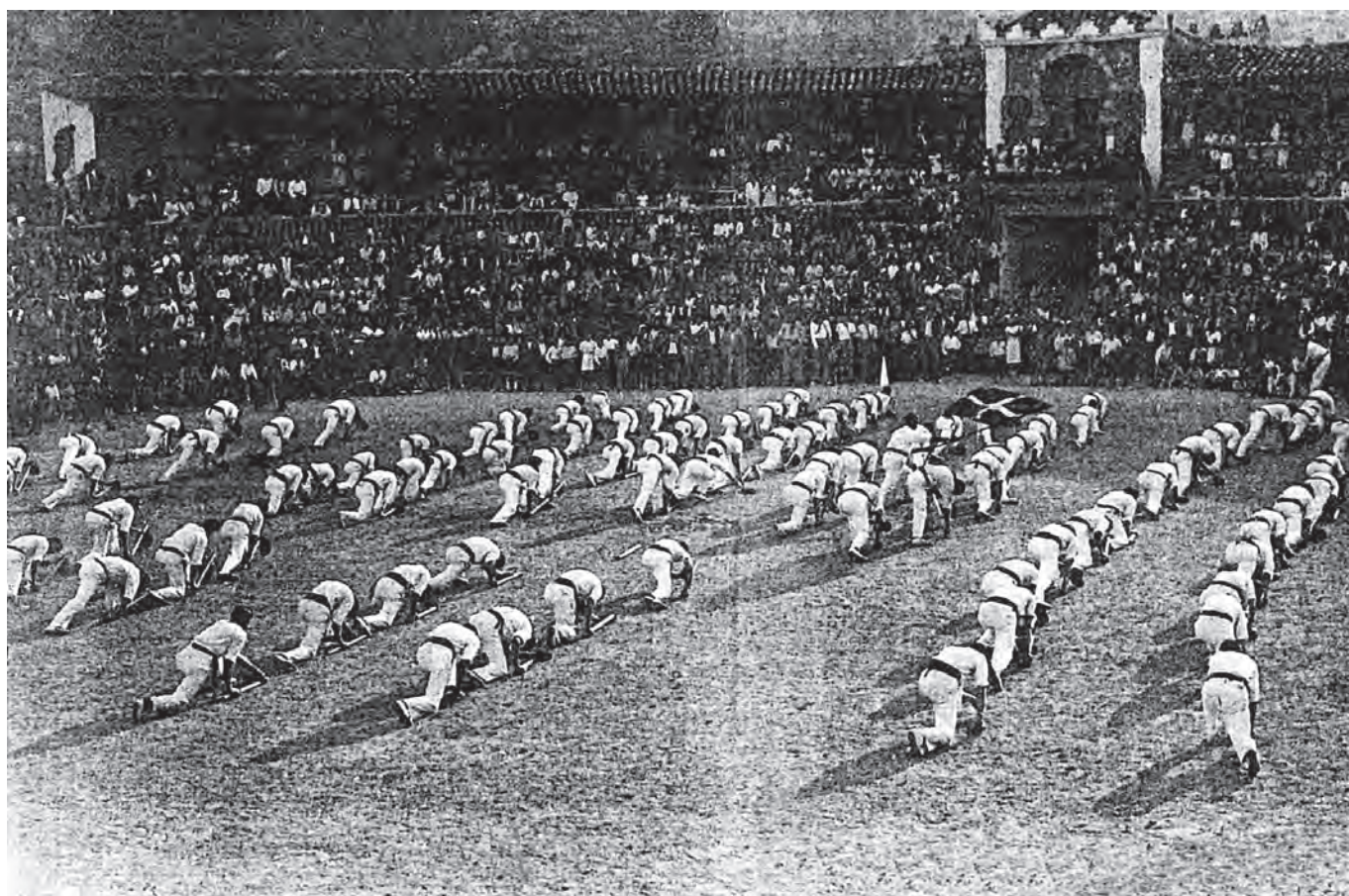
⁴⁶² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or.

⁴⁶³ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or.

⁴⁶⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or.

Zegama eta Segurarako autobusa, 1935eko argazki batean. Agian ibilgailu hau edo antzekoren bat izan zen altxatuek, Gillermo Ugarte barruan zela erre nahi izan zutena. (Argazkia: JZG, 35. or.)

Jaime Agurruza Martinez, ziurrenik gogoz kontra izan zen erreketete sartua. Argazkian (X batez markatua) 1933an Lizarrako Euskal Jaietan dantzari emanaldian. (Argazkia: Iñako Beola Olaziregik utzia)

or.

horren janzkera ez du deskribatzen). Horretarako aukera bat onartzen dut, baina gehiago egiten dut soldadu hori eta Jaime Agurruza bi pertsona ezberdin izan zirela pentsatze aldera. Izan ere, berriz ere kronologiarekin egiten dugu topo eta soldadu hori jada hilda zegoen Garcia Urtzelaieta Tren-geltokira iritsi zenerako, eta Ugarte bera baino beranduago iritsi zen. Baliteke soldadua "traizioa" zela eta zuzenean hiltzea eta Ugarte denbora batez han edukitzea, Garcia Urtzelaieta eduki zuten moduan (azken finean, ohartarazpen bat egitea eta atxilotu bati ihes egiten laguntzea, pentsamendu militararentzat ez dira pisu bereko "delituak"). Baina kontuan hartuz "laguna laguntzeagatik" militarrei aurre egin zieten pertsonak, bai Joan Andres Otaeg zein Andres Izagirre segituan atxilotu eta Tren-geltokira eraman zituztela, ez dut uste Ugarterekin ezberdina izan zenik. Kontuan izan behar dugu gainera, Ugarte militarrek herriaren erdian erre nahi zuten auto bategatik ohartarazpen bat egiteagatik atxilotu zutela; beraz, Ugarte atxilotzeko unean, altxatuek jada herriaren kontrol militar osoa ziurtatuta zuten. Hau da, gertakaria ezin izan zen eguerdian edo arratsaldeko lehen orduetan gertatu (arteak tiroak entzuten zirenean, edota kontrola guztiz ziurtatuta ez zegoenean), baizik eta arratsaldeak ondo sartua izan behar zuen gertakizun hori gertatzean. Beraz, Ugarte geltokira seietatik aurrera (Garcia Urtzelaietaren ostean) iritsi baldin bazen, litekeena da atxilotu eta segituan eramatea; baina hildako soldadua jada han zegoen. Beste alde batetik Garcia Urtzelaietak ez du aipatzen Ugartek soldadu hura ezagutu zuenik "bera laguntzen saiatu zen soldadu gisa"⁴⁶⁵. Beraz, modu borobilean esaterik ez badago ere, gure ustez, Agurruza ez zen Tren-geltokian egon ziren hiru soldadu identifikatu gabeko haietakoa.

"Atxilotuak laguntzen saiatu zen soldaduari" buruzko bertsio guztiz ezberdina (izenik aipatu gabe), *El Liberal* egunkariak ematen digu. Egunkari ezkertiar bilbotarraren arabera, "Herriko Etxea (sozialisten egoitza) zakuratu ondoren (...) bertan bi neska ikusi zituzten (...) eta haiek atxilotu eta auto batean sartu zituzten, bertan erretzeko asmoz. Orduan, erreketeeekin zegoen soldadu batek atzeko atea zabaldu zuen ihes egin zezaten, baina laguntza horrek ez zien balio izan (...) Hilerrian fusilatu zituzten"⁴⁶⁶. Hau, da, *El Liberalen* arabera, Jaime Agurruza atxilotuta (eta fusilatzeko zeuzkaten) pertsona batzuekiko elkartasuna adieraztearren fusilatu zuten, baina kasu horretan, eta salbuespena da, Agurruza laguntzen saiatutako pertsona haietakoa ez zen Guillermo Ugarte, "Herriko Etxean atxilotutako bi neska" baino. Bertsio hori ez dugu posibletzat ematen, ez baitugu horrentzako bestelako baieztapenik aurkitu⁴⁶⁷.

Bertara iritsitako beste pertsona bat Viktor Uribe-Etxebarria izan zen. Viktor Uribe-Etxebarria, seiak aldera izan zen atxilotua, eta Matias Alvarez eta Joan Jose Garcia Urtzelaietarekin batera iritsi zen. Viktor Uribe-Etxebarria eta Matias Alvarez CAF enpresako segurtasuneko langileak (guardak edo zaintzaileak) ziren, eta Viktor Uribe-Etxebarria bere etxea erretzeaz kexatzeagatik atxilotu zuten⁴⁶⁸. Parisen argitaratzen zen *Euzko Deya* egunkariak ere bertsio horrekin bat egiten du: Uribe-Etxebarria bere etxea erretzen ikusita kexatzerakoan atxilotu egin zutela⁴⁶⁹.

Viktor Uribe-Etxebarriaren inguruan, bertsiorik ziurrena eta aipatuena horixe bada ere, beste bertsio batzuk ere azaldu dira. Aipatu dugu jada Amaia Gamarraren arabera, Viktor Uribe-Etxebarria Hunolt fabrikaren ondoan erretzen ari zen autoaz ohartarazpena egiteagatik atxilotu zutela⁴⁷⁰. Bestalde Jose Maria Alonso Lamataren arabera, Viktor Uribe-Etxebarria, Viktoria Huergo Tofe atxilotzen zutela ikusi eta haren defentsan ateratzeagatik atxilotu zuten⁴⁷¹. Bertsio hori bere etxean entzun omen zuen Jose Maria Alonsok (Viktoria Huergo bere amona zen). Hala ere, kontuan izan behar dugu Garcia Urtzelaietak, Uribe-Etxebarriarekin batera atxilotuta egon zenak, ez zuela berarekin batera, ez Tren-geltokian ez Matias-enean emakumerik ikusi atxilotuta (eta gainera, atxilo-aldian, Uribe-Etxebarriak etxeak erretzeaz kexatzeagatik atxilotu zutela komentatu omen zuen)⁴⁷². *La Voz* egunkariaren arabera, Viktor Uribe-Etxebarria hilerrira eraman eta han fusilatua izan zen, etxeak erre zituztela-eta kexatzeagatik⁴⁷³. Horrekin bat egiten du Beremundo Mendizabal beneditarrak, Jose Migel Barandiarani kontatu zion testigantzaaren arabera, "zer pena etxe horiek erretzea!". Mendizabalen arabera, "margarita" bat (neska karlista bat), Argiñano abizenekoa gerturatu zen "gizon honek ez du ezer egin!" esanez, baina militarrek ez zioten jaramonik egin⁴⁷⁴.

⁴⁶⁵ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62-63. or.

⁴⁶⁶ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁴⁶⁷ *El Liberalen* kronikan agertzen diren "neska" horiek, ziurrenik Martzelo Bergara eta Saturnino San Martin ziren, hauek jakin baitakigu Herriko Etxean atxilotu zituztela.

⁴⁶⁸ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. eta 71. or.

⁴⁶⁹ *Euzko Deya*; 1937-03-21ekoa.

⁴⁷⁰ Amaia Gamarrari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-01ean.

⁴⁷¹ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁷² GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. eta 71. or.

⁴⁷³ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁴⁷⁴ MENDIZABAL, Beremundo: "Informe del P. Beremundo Mendizabal" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 120. or.

Mendizabalek kontatzen digun bertsio hori ez dakigu egia den ala ez; hala ere ikusten dugun bezala, Beasaingo fusilatzeei buruzko testigantzetan, fusilatzerako doazen pertsona bat laguntzera gerturatutako bigarren pertsona baten irudi hori, lekuko askoren ahotan edo lumetan agertzen da.

Ikusten dugun bezala, bai Otaegi-Igartua kasuan, zein Crespo-Izagirre kasuan, zein Ugarte-Agurruza kasuan, hiru kasuetan, “elkartasun-katearen” eskema errepikatu zen. Kasu horietan, heriotza aurkitu zutenek, “eskema selektibo” batean sartu zirelako baino gehiago (adibidez, iraganean zerbaite egin zutelako, edo euren ekimen politikoa ezaguna zelako), Beasainen sartu zirenek zuten “suaren” biktimak izan ziren (kontuan izan behar dugu hiru kasuetan ere ez zituztela armada kolpistako kideak iraindu edo haien kontra ezer egin, are gehiago, nahiko gauza zentzudunak esan zizkieten, eta are gehiago, Andres Izagirre eta Guillermo Ugarte gainera eskuindarrak ziren). Horiei lotu behar zaie Viktor Uribe-Etxebarriaren kasua, zeina ez zuten besteak bezala momentuan beste pertsona bat laguntzearren atxilotu, baina bai kexa “zentzudun” bat egiteagatik: herritar askoren etxeak erre egin zirela-eta (berarekin batera, bere lankide Matias Alvarez atxilotu zuten; geroago Alvarez fusilatzeetik libratu zen arren). Beraz, heriotza horietan, praktikoki armadaren psikologia jo dezakegu arduraduntzat, berez, Beasaina sartu aurretik (eta lehen esan bezala, Beasaingo elementu eskuindarren eta haien motibazioen eragin handirik gabe) beren egindako psikologia (adibidez, “Gipuzkoa probintzia etsaia edo arerioa zenaren beldurra” izan zitekeen arrazoietakoa bat) izan zela dirudi halako heriotzen eragilea. Guri euren testigantza eman diguten lekukoek ere hori baieztatu digute, adibidez, Maria Karmen Ibarbia eta Felipe Ibarbia lehengusu-lehengusinen arabera “fusilatutako gehienak kalean harrapatutakoak izan ziren, errugabeak”⁴⁷⁵. Patxi Lasa Imatzek ere antzeko zerbaite esan digu: “Harrapatzen zuten oro eramaten zuten altxatuek”⁴⁷⁶. Jesus Lopez Gallegoren arabera, “apaizekin batera sartu ziren, harroxko, matoiak bezala. Apaizek *“Viva Cristo Rey, me cago en la hostia!”* oihukatzen zuten”⁴⁷⁷. Eleuterio Aiestak ere kontatu digu: “Erreketek guztiz fanatizatuta sartu ziren herrian, drogatuta zeuden edo batek daki. Erakutsi zuten portaera ez zen batere normala izan”⁴⁷⁸. Eleuterio Aiestaren kasuan, bere ama, Frantziska Kristobalena Markiz, ere atxilotzekotan egon ziren militarrek, koltxoi bat kendu ziotela-eta koltxoia konfiskatzeaz kexatzen joan zenean, bi erreketek, Mendigorriakoak, gelditu eta “eraman ezazu koltxoia eta ez zaitugu hemen berriz ikusi ere egin nahi!” esan zioten. Aiestaren arabera, bere ama Frantziska Kristobalena kontatzen zuen, bera izatez nafarra zelako ez zutela hil erreketek⁴⁷⁹. Horrekin bat egiten du Bilboko *El Liberal* egunkariak, bere 1936ko abuztuaren 13ko kronikan: “Erreketek, eta eurekin zetozen hainbat soldadu, topatzen zuten edozein gizon atxilotzera eta hiltzera emanak izan ziren, euren kausaren aldekoak ziren ala ez galdetu ere egin gabe. Euren aldeko batzuk ere hil egin zituzten”⁴⁸⁰. Egunkari horren iturria, “Beasaindik ihes egindako senar-emazte batzuen” izan zen eta herri-testigantzekin bat dator, bai okupatzaileen jarrera azaltzerakoan eta baita hiltzaileak, batez ere erreketek zirela, esaterakoan.

Arazoirik gabe atxilotu eta hildako beste bi Pedro Martin Arrizabalaga Ariztimuño eta Pedro Larrea Ormazabal trenbideko langile zegoenak izan ziren. Horiek eta Pedro Larrearen anaia Lino Larrea, trenbideko langileak bizi ziren “Karolaren” etxean atxilotu zituzten, oraindik ere ezagutzen ez ditugun arrazoiak tarteko. Larrearen alaba Rosario Larreak dio “nire aita ez zegoen inolako alderditan sartuta (...) agian EAJrekiko hurbilekoa izango zen, baina badakit ez zela inongo kide”⁴⁸¹. Agian haiek atxilotzeko arrazoiak euren herrikide Joan Andres Otaegi Berasategiren hilketa ikusi izana eta horren kontra protestatzea izan zen. Hala ere, Beasaingo alkate-ohi Joxe Bixente Iraolak Jose Migel Barandiarani kontatu zionaren arabera, “bere nagusiek aginduta, trenbidean guardia egiten egoteagatik hil zuten (...) horregatik bakarrik, deliturik egin gabe”⁴⁸² (Iraola 1930-1931 aroan izan zen alkate, Errepublikak aldarrikatu baino pixka bat lehenago, beraz ez zen inolako ezkerreko erradikala). Iraolaren esaldi hori beste testigantza batzuek ere baieztatzen dute, adibidez, atxilotu eta aste batzuk geroago, preso hartutako Gregorio Begue, RENFEko makinista zena, fusil batekin armatua ibili bide zen⁴⁸³. Hiru horiek herriko kartzelara eraman zituzten eta handik Matias-enea etxera (ez dirudi Tren-geltokitik pasatu zirenik, Garcia Urtzelaietak ez baitzuten han ikusi)⁴⁸⁴.

⁴⁷⁵ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁴⁷⁶ Patxi Lasa Imatzegi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴⁷⁷ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁴⁷⁸ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n. Felipe Ibarbia eta Maria Karmen Ibarbia lehengusu-lehengusinen arabera “oso harroxko sartu ziren erreketek herria”. Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁴⁷⁹ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

⁴⁸⁰ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁴⁸¹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

⁴⁸² IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352. or.

⁴⁸³ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁴⁸⁴ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 100-101. or.

or.

Militarren “amorrusuntsizaile” horren eskemari lotutako beste hilketa bat Viktoria Huergo Toferena dateke. Garaiko prentsaren arabera (Madrilen editatu zen *La Voz* egunkariaren arabera), “La mata” (sic)⁴⁸⁵ ezizeneko andre bat (Viktoria Huergo Tofe) kalean izan zen atxilotua, bere “eraildako semeengatik” bere arropak puskatzen zebilela-eta militarrek intzirika ikusi zutelako. Haiek “zure semeak zer ziren?” galdetuta, Huergo Toferen erantzuna “komunistak, ni bezalaxe” izan zen. Orduan Huergo hantxe bertan fusilatu omen zuten⁴⁸⁶. *La Voz* egunkariaren arabera, falangistak izan ziren Viktoria Huergo hil zutenak (baliteke, baina ez da gauzarik ziurrena, Beasaina militarrek eta erreketek sartu baitziren nagusiki eta boluntario falangistak oso gutxi baitziren). Beste alde batetik, Parisen argitaratzen zen *Euzko Deya* egunkariaren arabera, Huergori galderak egin zizkietenak “erreketek” izan ziren, baina bestela, *La Voz* egunkarian agertzen den bertsioa errepikatu egiten du egunkari horrek⁴⁸⁷. *Euzko Deyaren* arabera, Huergo Toferen seme gazte bat Bilbora bidali zuten gerora frankistek⁴⁸⁸. Hala ere, esan bezala, familiaren arabera, bertsio hori ez da zuzena. Amaia Alonso Garatek kontatu digun moduan “bertsio hori niri ez zait gustatu (...) eta familiaren gainera errua botatzea izan du ondorio”⁴⁸⁹. Elkarrizketatu honek aipatzen duenez, “kalean zegoela, arropak puskatzen eta seme hilengatik garrasi egiten..., ez da sinesgarria. Agian Viktoria Huergok gaixotasunen bat zuen, baina ez dakigu zein puntutarainokoa eta ez horrela ibiltzeko modukoa. Gainera bi semeak ez zizkieten hil; gudan borroka egin zuten”⁴⁹⁰. Beste alde batetik, Amaia Alonsoren osabak (Viktoria Huergo Toferen ilobak), Anjel Lamata Villahozek esan digunez: “nire aita (Frantzisko Lamata) sozialista zen, ez komunistak” (bai *La Voz* zein *Euzko Deya* egunkariaren bertsioan, Viktoria Huergok bere semeak “komunistak dira, ni bezalaxe” esan zuela dakar)⁴⁹¹. Huergo Toferen heriotzaren inguruan, hiru bertsio ezberdin aurkeztu dizkigute bere familiako hiru kide ezberdinek. Hala ere, eurek diote bertsiook ez direla zuzenean bizitakoaren ondorio, baizik eta eurek etxean edo herrian entzundakora mugatzen direla.

Anjel Lamata Villahozek berak esaten du “nire aita Frantzisko Lamatak (Viktoria Huergoren semeak) kartzelatik ateratzerakoan ez zuen hitzik egin nahi izaten gertatutakoaz”. Lamata Villahozek entzundako bertsioaren arabera “altxatuak tinta-fabrikaren ondoan auto bat erretzen ari ziren eta, orduan, gure amonak esan zien hor ezin zutela erre, etxe askok su hartzeko arriskua zegoela-eta. Orduan bera preso hartu zuten eta Guillermo Ugartek esan zien ea nora zeramaten emakume hura eta azkenean biak hartu zituzten preso”⁴⁹². Guillermo Ugarteren atxiloteta kontatzean esan dugu herriko gehienek arabera, erretzen ari ziren autoarengatik errieta egin ziena Guillermo Ugarte izan zela; beraz, ez dugu uste bertsio hau zuzena denik. Anjel Lamatak iradokitzen duenez “agian Viktoria Huergo Tofe Matias-enea etxera eraman zuten besteekin batera”⁴⁹³. Hala ere, Joan Jose Garcia Urtzelaietak, gau osoan etxe horretan egon zenak, ez digu esaten Viktoria Huergo Tofe han ikusi zuenik⁴⁹⁴. Jose Maria Alonso Lamatak entzundako bertsioaren arabera, “kalean harrapatu zuten, bere ahizparentzako kipula batzuk eramatera zihoala. Viktor Uribe-Etxebarriak nola atxilotzen zuten ikusi zuen eta “nora daramazue hamaika umeren ama den emakume hori?” galdetu zien militarrei. Orduan, Viktor Uribe-Etxebarria bera ere atxilotu egin zuten”⁴⁹⁵. Bertsio horrek ere ez dugu uste fidagarritasun handia duenik, izan ere, Garcia Urtzelaietak berak aipatzen du bai geltokian eta bai Matias-enea etxean egon zela Uribe-Etxebarriarekin batera eta hark bere atxilotetaren inguruabarrak kontatu zizkiola; hau da, etxe batzuk erretzen ikustea. Garcia Urtzelaietak ez du aipatzen Uribe-Etxebarriak Viktoria Huergoz ezer esan zionik⁴⁹⁶. Azkenik, Amaia Alonso Garateren bertsioa dugu. Azken honek entzun eta transmititutakoari jaramon eginez “ziur asko “kera-deia” edo “etxeratze-agindua” errespetatu ez zuelako eta muga-ordu batetik aurrera kalean ikusi zutelako atxilotu eta hil zuten”. Amaia Alonso Garateren arabera “baratzera joan zitzaizkion atxilotzera”⁴⁹⁷.

Gure datuen arabera, azken bertsio hau da fidagarriena; alde batetik beste bi bertsioetan agertzen diren beste protagonistak beste toki batzuetan kokatzeko adina xehetasun egon badagoelako; eta beste alde batetik, Sara Alonso Lamatak esan digun bezala “nik etxean (eta ez kalean) beti entzun izan dut baratzean aurkitu zutela” (beraz oso zaila zatekeen beste pertsona

⁴⁸⁵ Lamata, Viktoria Huergoren senarraren abizena zen.

⁴⁸⁶ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁴⁸⁷ *Euzko Deya*; 1937-03-21ekoa.

⁴⁸⁸ *Euzko Deya*; 1937-03-21ekoa.

⁴⁸⁹ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹⁰ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹¹ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹² Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹³ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹⁴ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

⁴⁹⁵ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamateri, Sara Alonso Lamateri eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁴⁹⁶ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

⁴⁹⁷ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

batek une horretan Viktoria Huergo lagundu izana)⁴⁹⁸. Beste alde batetik, gutxi gorabehera badakigu Beasaingo zein tokitan hil eta lurperatu zituzten Viktor Uribe-Etxebarria eta Guillermo Ugarte. Viktoria Huergo Tofe hil zuteneko eta ehortzi zuteneko tokiaz ez dugu ziurtasunik (beste biek lagundua izan balitz, beste biengandik hurbil egongo zatekeen)⁴⁹⁹. Pentsatzekoa da baratzean atxilotu eta han hil zutela (nahiz eta deitutako “kera-deia” hautsi), altxatuak Beasainen nolako amorru biziz sartu ziren kontuan izanda⁵⁰⁰. *El Liberal* egunkariaren kronikak, ordea, “hilerrira eraman eta han hil zuten” esaten digu (hori ere litekeena da)⁵⁰¹. Bertsio horrekin bat dator Ordizian bizi den Huergo Toferen biloba bat, Viktoria Martin Lamata: “amona, Beasaingo hilerriko horman fusilatu zuten”⁵⁰². Hala ere, badago beste bertsio bat, familiak kanpo entzundakoa: Maria Pilar Lozaresen arabera (Martzelo Bergara Lozares hildakoaren familiakoa), Viktoria eta bere lagun Saturnino San Martin, Iturriotz kalean atxilotu zituzten, Norte tabernaren inguruan (Norte taberna zenaren gainean sozialisten egoitza zegoela gogoratu behar dugu), “emakume batekin altxatuengandik ihesi zihoazela”. Kontuan izanez Bergara eta San Martin fusilatuak izan zirela, pentsatzekoa da emakume hori ere fusilatu egin zutela, oso litekeena baita. Beraz, pentsa daiteke emakume hori Viktoria Huergo Tofe zela⁵⁰³. Baina bestetik, *El Liberal* egunkariak Huergo Toferen ingurukoak (“gaixo zegoen emakume bat hilerrian hil zuten”) eta Herriko Etxean topatutako beste emakume baten kasua bereizten digu⁵⁰⁴ (beraz, hemen esandakoa egia bada, bigarren emakume bat ere fusilatuko zuketean frankistek). Amaia Alonsok laburtu digun moduan “garbi dagoen gauza bakarra da hamaika seme-alaben ama zen emakume bat hil zutela. Hortik aurrera hasten dira bertsioak”⁵⁰⁵. Viktoria Huergo Tofe Errioxako Gravalos herrian jaiotakoa zen eta hiltzeko unean 54 urte zituen. Beasainen “Elizako galtzadako” (gaur egun, Martina Maiz kaleko) 5. zenbakian bizi zen⁵⁰⁶. Egun horretan, guk frogatu izan ahal dugunaren arabera, altxatuek Beasainen hil zuten emakume bakarra izan zen.

Antzeko kasua gertatu zen Jose Ignazio Intsausti Berasategi olaberriarraren hilketan ere. Pertsona hori ere “kera-deia” ez errespetatzeagatik hil zuten. Intsaustiren heriotzari buruzko testigantza bat, Beremundo Mendizabal zumarragar apaizarena da (orduan Lazkaon zegoen, beneditarren artean) eta bestea *El Liberal* egunkariaren kronikarena; kasu honetan, bigarrenak ere lehenak esaten duena baieztatzen digu. Mendizabalek “Ignazio, Olaberrikoa, CAFeko langilea” aipatzen du eta gure ustez hori Ignazio Intsausti besterik ezin daiteke izan. Beremundo Mendizabalen arabera, Ignazio “gutziz gorra” zen (hori Ignazio Intsausti Berasategiren adinarekin, 72 urte, bat dator). Mendizabalek dionaren arabera, Intsaustik ez zuen entzun kera-deiarekin etxeetan zegoen jendea leihotetan edo balkoietan agertzea debekatuta zegoela eta agertu orduko kaletik tiro egin eta hil egin zuten. Hil ondoren, altxatuek bere etxea zakuratu egin omen zuten⁵⁰⁷. *El Liberal* egunkariaren arabera “Bi egunez” egon zen Jose Ignazio Intsaustiren hilotza ehortzi gabe⁵⁰⁸. Jose Ignazio Intsausti Berasategi olaberriarraren seme Jose Ignazio Intsausti Baztarrika ere tropa altxatuek eraila izan zen. Beremundo Mendizabalek kontatzen duena, hots, Intsaustiren etxea bera hil ondoren zakuratua izan zela, posible ikusten dugu, matxinoek semea, Intsausti Baztarrika han topatu eta bertan hil izana (*El Liberal*ek dio, Ignazio Intsausti “agurea” “etxean bakarrik” zegoela⁵⁰⁹, orduan litekeena da Intsausti Baztarrika bere aitaren heriotzaren berri jakin eta kexatzera joan zenean hila izatea). Intsaustitarren etxea, Pablo Iglesias kaleko (gaur egungo Jose Migel Iturriotz kaleko) 19. zenbakian zegoen⁵¹⁰.

Kasu batzuetan, halako “amorrua” nolabaiteko “arrazoi-kausarekin” lotu dezakegu; hau da, “amorrur” batek, edo jada “garbitzeko gogoak”, militarrek eurak zuten egitate bat, “arrazoi” bihurtu arte hazi izana, gero pertsona hori garbitzera eramango zuten amorru hori zuritzeko. Autojustifikazio horrek funtzionatu omen zuen Ebaristo Mendiaren erailketaren kasuan. Ebaristo Mendia, bertsio denen arabera, bere baserrian, Barrendainen, behia erditzera zihoala-eta, kandela batekin ibili zen behi hari

⁴⁹⁸ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarriketa. Donostian, 2014-07-17an. Gainera, Antselmo Ruizek ere (gertakariak jazo zirenean 13 urte zituen, beraz nahiko nagusia zen gertatutakoaz irudi zehatza izateko), hala dio: “Lamatatarren ama orduan atxilotu zuten”. Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egingako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁴⁹⁹ Amaia Alonso Garatek esan zigun moduan “ez dakigu non lurperatu zuten, baina horren inguruan legenda beltz asko dago”. Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarriketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁵⁰⁰ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarriketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁵⁰¹ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵⁰² ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 206. or.

⁵⁰³ Maria Pilar Lozaresi egingako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁵⁰⁴ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵⁰⁵ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egingako elkarriketa. Donostian, 2014-07-17an.

⁵⁰⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁵⁰⁷ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁵⁰⁸ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵⁰⁹ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵¹⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo erroldaren 1934ko zuzenketa.

or.

erditzen laguntzeko⁵¹¹, eta militarrek, seinaleak egiten zebilela uste izan zuten. Ebaristo Mendia karlista zen⁵¹², nahiz eta oso eskuzabala (“edozeini laguntzeko prest zegoen horietakoa” bere biloba Mila Mendiaren arabera⁵¹³) eta oso familia ezagun bateko kidea zen, Loinazko San Martinen prozesioan Udalaren bandera eramateko eta dantzatzeko arduraduna bera baitzen⁵¹⁴. Barrendain baserrian bizi zen, gaur egun izen bera daraman plazaren ondoan zegoen baserrian (Tren-geltokiaren parean)⁵¹⁵. Bere biloba Mila Mendiaren arabera, egun hartan familia hartako kide ia denek ihes egin zuten baserritik eta Erauskin auzora joan ziren. Gelditu ziren bakarrak Ebaristo Mendia eta bere seme Florentzio Mendia izan ziren, hain zuzen ere behiari erditzen laguntzeko⁵¹⁶. Kandela batekin ibili zirela-eta diotenez, atxilotu zituzten unean jada gaua zela ondorioztatu behar dugu, beraz, agian Beasaingo azkenekoetakoak izan ziren atxilotuak izaten. Mila Mendiaren testigantza arabera, Matias-enea etxera eraman zituzten, eta han “aitonari, Ebaristo Mendiari” galdeketa txiki bat egin zioten; baina jada kondenatua zegoen⁵¹⁷. Atxilotu ostean, Ebaristo Mendia kontsolatzen saiatu zen Frantzisko Eltzo Urrestaratzu (1930eko hamarkadan Realeko atezain izan zena) eta atxilotzeko mehatxua ere egin zioten militarrek⁵¹⁸. Esan bezala, Matias-enera eraman zuten, izan ere, Joan Jose Garcia Urtzelaietaren testigantza arabera, Ebaristo Mendia Matias-enea etxean ikusi zuen, baina ez Tren-geltokian (horrek esan nahi du gauaz atxilotu zituztela, ikusiko dugun bezala, Tren-geltokian atxilotuak izan zirenak gauerako Matias-enea etxera eramanez izan baitziren)⁵¹⁹. Mila Mendiak kontatu digunez (ziur asko bere aita Florentzio Mendiak berari kontatuta) “kondenatu zuten pertsona gehienak ezezagunak ziren, baina tartean bazegoen bat, Zegamakoa, aldeko testigantza eman zezakeena, baina eman ez zuena. Sekula ez dugu jakin nor izan zen”⁵²⁰. La Vozeko kronikak, Ebaristo Mendia “fusil-kolpeka” hilerrira eraman zutela esan zuen, eta bere seme Florentzio Mendiari hobia aitzurrez irekitzea agindu ziotela⁵²¹; baina, ikusi dugun moduan, testigantzek Matias-enean kokatzen dute Ebaristo Mendia (hala ere, “Matias-enea” etxera eraman arren, sinestekoa da kolpeka eraman zituztela, Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, berak topatu zuenean, Ebaristo Mendia izugarritzko kolpeak hartuta baitzegoen, hainbestearinokoak, ezen, “fusilatu zezatela eskatzen zuen etengabe”⁵²²). Horrez gain, soldadu altxatuek Mendiatarren baserria zakuratu egin zuten, Mila Mendiaren arabera, “Errepublikako banderaren koloreak zituzten katilu batzuk” ere puskatu egin zituzten⁵²³.

Beste alde batetik, fusilatutako beste bi pertsona Martzelo Bergara Lozares eta Saturnino San Martin Gibaja izan ziren. Bi horien kasuan Joan Jose Garcia Urtzelaietak Tren-geltokian ikusi zituela dio⁵²⁴, baina kasu honetan, bere testigantza okerra dela iruditzen zaigu; beste hainbat testigantzek ez baitute hori baieztatzen eta, gainera, beste kontakizun bat ematen digute. Biak, elkarren lagun minak ziren eta Gazteria Sozialistako kideak. Hain estua zen bien arteko harremana, ezen bakoitza, lagunaren arrebaren bikotekidea zela⁵²⁵. Elkarriketatutako bik, biak gazte hauen ondorengoak direnak, kalean, gaur egungo Iturriotz kalean (orduan Pablo Iglesias kalean) atxilotu zituztela esan dute⁵²⁶. Jose Maria San Martinen arabera, “Iturriotz kalean atxilotu zituzten, ezkaratze batean zeudela. Kamioi bat pasatu zen eta han eraman zituzten”⁵²⁷. Maria Pilar Lozaresen arabera, Martzelo Bergararen

⁵¹¹ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an. Iturri gehienek arabera, Ebaristo Mendiak une hartan zeramatzanak “argiak” izan ziren. Hala diote, adibidez, *Eusko Deya* egunkariak (*Eusko Deya*, 1937-03-21ekoa) eta *La Voz* egunkariak (1937-05-16koa).

⁵¹² Jose Antonio Egidok dio, Ebaristo Mendia “karlismoaren eta EAJren artean” zebilela. EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 93-94. or. Hala ere, beste hainbat iturrik karlista gisa jotzen dute Ebaristo Mendia, tartean *La Vozek* (*La Voz*, 1937-05-16koa) eta *Euzko Deyaren* kronikek (*Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa).

⁵¹³ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an. Mila Mendiak zalantzan jartzen du bere aitona Ebaristo Mendia karlista zenik “bai, hori esaten dute, baina ez dakit benetan hala zen”. Bestalde, Felipe Ibarbiak komentatu digu “batere errurik gabeko jendea hil zuten, Mendia adibidez”. Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁵¹⁴ ZUFIAURRE GOYA, Jose: *Beasaingo kale-izenen historia*. (Beasaingo paperak 4. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1995, 68-70. eta 18-20. or.

⁵¹⁵ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵¹⁶ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵¹⁷ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵¹⁸ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 93-94. or. Frantzisko Eltzo Urrestaratzuren portaera nahiko ona izan omen zen urte batzuk pasatuta ere, hala esaten digu Mila Mendiak: “Frantzisko Eltzo oso ondo portatu zen gure aitarekin”. Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵¹⁹ GARCIA URTZELAIETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁵²⁰ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵²¹ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁵²² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁵²³ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁵²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or. Gainera, Garcia Urtzelaietaren arabera, San Martin eta Bergara ez ziren ezkertiarak (“Tren-geltokian atxilotu gintuztenetako inor ez ginen ezkerrekoak”), baina biak Gazteria Sozialistakoak ziren.

⁵²⁵ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁵²⁶ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an. Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁵²⁷ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

amak kontatua (senitartekoa zuen) “euren delitu bakarra altxatuak kalean zehar zetoze la ihes egitea izan zen. Agian Norte tabernan gorde ziren, Herriko Etxea zegoen etxean”⁵²⁸. Lozaresen testigantza arabera “Gero fusilatua izan zen emakume batekin ezkutatzan saiatu ziren”⁵²⁹. Emakume hori Viktoria Huergo Tofe izan zitekeen, hura baita Beasainen hil zuten emakume bakarra, guk zehaztu dugun moduan. Baina beste alde batetik, Huergo Toferen inguruan eman diren bertsio ezberdinetakoa batek ere ez du aipatzen Herriko Etxearen inguruan egon zenik (ziurrena Huergo Tofe baratzean atxilotua izatea zela esan dugu). Eta bestetik, *El Liberal* egunkariaren arabera, Herriko Etxean hil zuten emakumea ez zen Huergo Tofe, hura beste eszena batean identifikatzen du-eta (egunkari horrek bi emakume aipatzen ditu)⁵³⁰. Emakume horrek, etxe hori egoitza sozialista izateaz gain, auzokideen etxea ere bazela esan zuen eta horregatik fusilatu zuten, betiere, *El Liberalen* arabera. Beraz, honek beste hildako baten kasu posible bat erakusten digu. Hala ere, esan behar dugu *El Liberal*ek akats batzuk eginak dituela: Herriko Etxean ikusitako bi gazteak (testigantza guztien arabera, Bergara eta San Martin direnak) bi “neskatorekin” identifikatzen ditu ez bi “mutikorekin”; eta bestetik, horiek, atxilotu ostean, “erreketeekin zetorren soldadu bat” laguntzen saiatu zela (Jaime Agurruza)⁵³¹. Jaime Agurruza ez zen horiek laguntzen saiatzeagatik atxilotua izan, Guillermo Ugarte laguntzen saiatzeagatik baizik. Beraz, kronika horren xehetasun batzuk ilun samarrak agertzen zaizkigu.

Maria Pilar Lozaresen esana digu nahiko azkar jakin zutela Bergararen etxean Martzelo atxilotua izan zela eta beste anaia batek amari esan ziola. Amaren hitzak “uste dut berriz ez dugula ikusiko” izan omen ziren⁵³². Antza denez, bai Jose Maria San Martin, zein Martzelo Bergara, hilerrira eraman zituzten zuzenean fusilatuz. Ez Jose Maria San Martin Osinalderen bertsioan, ez Maria Pilar Lozares Sarasketaren bertsioan, ez dugu Tren-geltokia edota Matias-enea aipatzen entzun, beraz, ez dugu uste toki horietan egon zirenik (*El Liberal*ek, Herriko Etxean atxilotutako “bi neska gazteak” hilerrira eramanak eta han fusilatuak izan zirela dio)⁵³³. Garai hartan *La Voz*ek eta *Euzko Deyak* idatzi zutenaren arabera, haiei “segada” bat prestatu zieten, hau da, Herriko Etxea zegoen eraikina bonbardatu egingo zutela hots egin zuten eta aterarazi egin zituzten. Kalera irten zirenean izan ziren atxilotuak⁵³⁴. Prentsako kronika horien arabera, hantxe bertan, kalean, izan ziren fusilatuak. Hala ere, ez du ematen hori zuzena denik, izan ere Maria Pilar Lozaresen arabera, Martzelo Bergararen anaia batek haren atxilotetaren berri eman zion amari (ikusitako edo hurbileko kontakizunen bat izan zuelako), ez hilketarena. Horrek, atxilotetaren eta erailketaren artean denbora pixka bat pasatu zenaren zantzua ematen digu⁵³⁵. Antselmo Ruizen arabera, atxiloteta horiek eta Ugarterena (eta bere ustez Joan Gonzalezena), denboraz elkarrengandik nahiko gertu ibili ziren. Bere ustez, etxeak erretzen hasi zirela eta bertako bizilagunei jaisteko esan zieten, sua etxez etxe komunikatu zitekeela-eta. Ruizek gaineratzen du “atxilotu horiek ez ziren kontziente gertatuko zenaz (...) Nik ikusi nituenean, plazatik gertu, ez zituzten tratatu txarrez eraman”⁵³⁶ (gerora sufrituko zuten, atxilotu gehienek behintzat). Orduan atxilotu zituzten San Martin eta Bergara⁵³⁷. Martzelo Bergarak 18 urte zituen fusilatu zutenean eta Arana kaleko 12. zenbakian bizi zen. Saturnino San Martinek 21 urte zituen eta Kale Nagusiko 18. zenbakian bizi zen⁵³⁸.

Hildako “zibil” guztietatik, Bergara eta San Martin izan ziren “politizatuenetakoak”, Gazteria Sozialistetakoa kideak baitziren. Hala ere, ez du ematen jardun politikoetan ezertan nabarmendu zirenik. Jose Maria San Martin Osinalderen arabera, “Kalean hartu zituzten ezer egin gabe. Noizbait entzun dugu eskuorri batzuk banatzen ari zirela esaten zuen bertsio bat, baina ez dugu sekula ere sinetsi”⁵³⁹.

Antselmo Ruizen arabera, Martzelo Bergarak eta Saturnino San Martinez gain (eta agian hil zuten emakume ezezagun horrez gain), beste pertsona bat hiltzear egon ziren matxinatuak, Norte tabernako jabea, “nire lagun Pedrotxoren aita zen hura”⁵⁴⁰. Antselmo Ruizen arabera, gizon hura ere atxilotu zuten, baina eramaterakoan, su hartu zuten etxe batzuek ikusi eta “ni suhiltzailea naiz” esan zien militarrei. Horrela, haiek “ba orduan itzal ezazu su hori!” esan zioten, eta Suhiltzaileen postura joan zen, han abisua eman eta suhiltzailez jantzita itzuli zen sua itzaltzera; modu horretan salbatu zuen bizia⁵⁴¹.

⁵²⁸ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁵²⁹ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁵³⁰ *El Liberal*, 1936-08-13koa. “Gaixotasuna zuen emakume bat” aipatzen du Huergo Tofegatik beste eszena horretan.

⁵³¹ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵³² Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03koa.

⁵³³ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵³⁴ *La Voz*, 1937-05-16koa; eta *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁵³⁵ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁵³⁶ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁵³⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁵³⁸ Beasaingo Udaltzaia. Beasaingo 1930eko errolda.

⁵³⁹ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁵⁴⁰ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁵⁴¹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

or.

Kasu hori ez da txiripaz salbatu zen pertsona bakarrarena. Adibidez, Usategi baserrian, Maria Karmen Ibarbiak kontatu digunez “nire aitona bila sartu ziren”: Nire aitona (Felipe Ibarbia) belar-meta batean ezkutatu zen eta erreketek sarde batekin belar-metaren kontra jo eta jo aritu ziren, baina sardeak kasualitatez aitona ez zuen jo eta hala libratu zen”⁵⁴². Peñagarikano Dorrontsoro sendiaren etxean ere sartu ziren altxatuak, Esteban Peñagarikanoren bila, baina haren emazteak “ez, ez dago etxean, joan egin da” esanez lortu zuen senarra libratzea⁵⁴³.

Azkenik, Errepublikaren alde egin zuten zazpi guardia zibilen atxiloteta ere kontuan hartu behar dugu. Eurekin, edo eurretako batzuekin batera izan zen atxilotua Ignazio Onesimo Matute herritarra. Haren iloba Ramon Perez Onesimok kontatu digun bezala, “Ignazio Onesimok, zetozen eskuindarrei aurre egiteko erresistentziarekin bat egitea erabaki zuen. Nire amonak (Ignazio Onesimoren amak, Abelina Matutek) ez zuen nahi baina... Ignaziok hemeretzi urte zituen eta gaztea zenez...”⁵⁴⁴. Ignazio Onesimo Matute ideologia ezkertiar nabarmenekoa zen, bere anaia Seberiano Onesimo 1934ko grebako parte-hartzaileetako bat izan zen, eta hori zela-eta, kartzela-aldia pairatu zuen. Horiek denak, zehatz-mehatz non atxilotu zituzten (edo denak batera atxilotu zituzten) jakiterik ez badugu ere, oraingoz pentsa dezakegu Usurbe mendiaren magalean, Beasainmendi aldean, atxilotuak izan zirela eurretako batzuk (Ignazio Onesimo barne)⁵⁴⁵. Hala ere badaude Beñaranen atxiloteta beste tokiren batean kokatzen dutenak. Adibidez, Jabier Garcia Bergararen arabera, Beñaran mortero batekin (ziur aski eibartarrekin batera egin zuen ibilgailuaz arituko zen) ari zen tiro egiten eta hura galdu zuenean atxilotu egin zuten, Nafarroa etorbidean⁵⁴⁶. Jose Antonio Urgoitiren arabera “Errepublikaren alde borrokan ari zen guardia zibilaren kapitaina Tren-geltokiaren ondoan izan zen atxilotua”⁵⁴⁷ (halere, bertsio hori ez dugu uste zehatza denik, ezen, izango balitz, altxatuak Tren-geltokian atxilo edukitako preso beasaindarrek zerbait ikusiko zuketelako). Ignazio Onesimo hil ostean, bere amaren denda, Abelina Matuterena, zakuratu egin zuten⁵⁴⁸. Bai *La Voz*en zein *Euzko Deyan* Onesimoren (“periodistaren semearen”) etxea zakuratu zutela esan zuten⁵⁴⁹, baina Ramon Perez Onesimoren testigantzari jarraiki, esan behar dugu litekeena dela egunkariak “etxea” eta “famiaren denda” nahastu izana.

Atxilotu ondoren, guardia zibilak (eta litekeena da Ignazio Onesimo Matute ere), jipoituak izan ziren, Beñaran kapitaina batez ere, eta harekin, sadismora ere iritsi ziren. Tratu txar eta umiliazio horiek Guardia Zibileko Baeza kapitainak zuzentzen zituen iturri guztien arabera, eta antza denez, Matias-enean gertatu ziren⁵⁵⁰. Baeza kapitainarena idatzita utzi du Joan Jose Garcia Urtzelaietak⁵⁵¹. Hala ere, badugu beste testigantza bat; Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsororena. Honi bere ezagun batek kontatu zizkion Beñaranek jasandakoak eta, haren arabera, Baezak etengabe “traidore!” deitzen zion, eta “zu eta biok, kapitainak gara biok, baina zuk gorputza traizionatu egin duzu eta nik ez!” bezalako esaldiak erabili zituen. Jose Migel Barandiaranen arabera, Beñaranek “ez naiz traidorea, zuek deitzen didazuen bezala, leiala baizik, nire ohoreari leial izan bainatzaio” esanez erantzun omen zien⁵⁵². Beñaran lurretik txapelokerra jasotzera joan zelarik zaplazteko bat eman omen zion Baezak⁵⁵³. Antselmo Ruizek ere (orduan 13 urte zituen, beraz, herrian esaten zenaz jabetzeko gai zen), hala esan zuen: Matias-enean torturatu zuten Beñaran⁵⁵⁴. Jabier Garcia Bergararen arabera, gainera, aliketekin azazkalak kendu zizkioten, hankak moztu eta bibotea eta genitalak erre

⁵⁴² Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁵⁴³ Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁵⁴⁴ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁵⁴⁵ *La Voz*en eta *Euzko Deyaren* arabera, horietako lau erietxean eri zeudela atxilotu zituzten. Hala ere, azken egunkari horrek dio “bat galiziarra zela, beste bat orainsu igotako brigada bat, eta beste biak nafarrak”. Beasainen guardia zibil nafar bakarra (Frantzisko Txokarro) hil zuten, eta galiziarrik ez. Bestalde ez zegoen brigada maila zuen inor. (*Euzko Deya*; 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa).

⁵⁴⁶ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁵⁴⁷ URGOITIA BADIOLA, Jose Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, Jose Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I lib., I parte)*, (193-233. or.). Sendoa. Oñartzun, 1984, 226. or.

⁵⁴⁸ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁵⁴⁹ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁵⁵⁰ Badaude Beñaranen kontrako tratu txarrak eta haren fusilamendua beste nonbait kokatzen dutenak ere. Felipe Ibarbiaren arabera, adibidez, Guardia Zibilaren kuartelean izan zen (gaur egungo Orlan fabrikaren ondoan zegoen kuartelean). Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an. Jose Maria Bujanda Orlanen arabera, Lazkaomendin fusilatu zuten Beñaran. Sara Bujanda Orlani eta Jose Maria Bujanda Orlani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an. Joxe Bixente Iraolaren arabera, “Kristo baten ondoan hil zituzten (...) Matias-enetik gertu”. IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 352. or. *El Liberal* egunkariaren kronikaren arabera, hilerrian torturatu eta hil zuten; *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵⁵¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 73-74. or. IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 352. or.

⁵⁵² BARANDIARAN FUNDAZIOA: Jose Migel Barandiaran. *Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Barandiaran Fundazioa. Atun, Gipuzkoa, 2009, 34-35. or. Barandiaranek datu hori Beremundo Mendizabalengandik hartua du: MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁵⁵³ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁵⁵⁴ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

zizkioten (Garcia Bergararen arabera, guardia zibil guztiei “berdina egin zietela uste dut”⁵⁵⁵. Kasu horretan litekeena da Ignazio Onesimo Matuteri ere antzeko torturak aplikatu izana, *La Voz* egunkariak dio “matxete-kolpez bere gorpua hautsi” zutela⁵⁵⁶). Joxe Apalategi ere, Beñarani tortura horiek egin zizkiotela kontatu digu⁵⁵⁷; eta baita Antselmo Ruizek ere⁵⁵⁸. Tortura horiek hain handiak izan ziren, ezen euren garrasiak, ondoko baserrietatik entzuten zirela, Usategi baserritik, adibidez⁵⁵⁹. Beñaranen azken uneak, entzun ditugun testigantzen arabera, oso dramatikoak izan ziren. Altxatuetakoa soldadu batek fusilen bat eman omen zion bere buruaz beste egin zezan, baina hark uko egin zion horri eta bera hil egin beharko zutela esan zien⁵⁶⁰. Arantza Ugarteren arabera, bere amari entzunda, Beñaran “Gora Errepublikak!” oihu eginez hil zen⁵⁶¹. Baeza kapitaina, Beasainen egon aurretik, Lizarran egon zen hango errepresioa gidatzen. Zesareo Ugarteren arabera “benetan gaiztoa izan zen hura, Lizarran galde dezakezu hari buruz”⁵⁶². Geroago, Baeza, Intxortako frontean zauritua izan zen⁵⁶³.

Esan dugunez, atxilotu horiek Matias-enea etxera eraman zituzten, besteekin batera, eta hilerrian fusilatu (aurrerago ere itzuliko gara fusilatzeen tokira). Ignazio Onesimo Matutek 19 urte zituen fusilatu zutenean, eta Arana kaleko 3. zenbakian bizi zen (Beasaingo 1930eko eroldaren arabera)⁵⁶⁴. Lehen esan dugun moduan, “Periodistaren semea” deitzen zioten bere gurasoek egunkariak saltzeko negozioa zutelako eta hil ondoren denda hura arpilatua izan zen “eta nik uste dut janari-denda ere arpilatu egin zutela”⁵⁶⁵.

Beasainen eraildako guardia zibilen artean⁵⁶⁶, batzuek Beasainen zeudenak ziren eta beste batzuek kanpotik etorritakoak. Fusilatuetakoa zazpietatik bi, une horretan Beasainen zeuden; Ignazio Ormaetxea Aroma (1930etik behintzat Beasainen⁵⁶⁷) eta Klaro Felipe Sanchez (1932tik behintzat Beasainen⁵⁶⁸). Zerrenda askotan Karlos Gonzalez Garzon (1936an Beasaingo kuarteleko kaporal edo kabo zena⁵⁶⁹) Beasainen eraildakotzat ematen bada ere⁵⁷⁰, ez zen bertan hil eta ez zen eraila izan; baizik eta egun batzuk geroago, 1936ko uztailaren 30ean, Ordizian hil zen borrokan. Hirugarren fusilatua, Eibartik etorritako Beñaran izan zen (1934an lotinant edo tenientetik kapitain izatera igo zen arte Beasainen egon zen). Beraz, datu horrek gezurtatu egiten du 1936ko abuztuaren 13an *El Liberal* egunkariak esandakoa, hots, Beasaingo guardia zibilak, “Villaran (sic; Beñaranez ari da) kapitaina” izan ezik, Donostiara lekualdatuak izan zirela hango matxinada zapaltzera⁵⁷¹. Eibartik etorri zen guardia zibil bat ere badugu: Frantzisko Txokarro Martinez, kaporal edo kabo⁵⁷². Hala ere, pertsona hori ez da azaltzen Eibarko 1935eko eroldan⁵⁷³, beraz, Estatu-kolpea baino pixka bat lehenago Eibarrera lekualdatua izan zela pentsa genezake. Beste bi, Anjel Alvarez Garcia eta Frantzisko Recio Ruiz, Arrasatetik etorri ziren⁵⁷⁴. Azkenekoaren kasuan, Antonio Garcia Hernandezen kasuan, ez dugu jakiterik izan nondik etorri zen; 1930eko Ordiziako errolda eta 1935eko Eibarko errolda ikusi ditugu, baina bere izenik ez dugu aurkitu⁵⁷⁵. Beraz, litekeena da azken orduan, Estatu-kolpea baino egun batzuk lehenago Gipuzkoara lekualdatua izatea, baina zein herritara (Ordiziara, Eibarrera edo zuzenean Beasaina) lekualdatua izan zen ez dugu jakiterik izan. Aipatu beharra dago, horien artean, gerora, Karlos Gonzalez Garzonen alargunak alarguntza-pentsioa eskatu zuela, baina ez zioten eman. Hildako horien kasuan, Ignazio Ormaetxearen alargun Frantziska Letonak alarguntza-pentsio bat eskatu zuen 1944an. Epaile batek eginbideak hasi

⁵⁵⁵ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁵⁵⁶ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁵⁵⁷ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁵⁵⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁵⁵⁹ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁵⁶⁰ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁵⁶¹ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁵⁶² EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udaltzaletza. Beasain, 1993, 95. or.

⁵⁶³ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007, 30. or.

⁵⁶⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁵⁶⁵ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean. Lehen esan dugu baita *Euzko Deya* eta *La Voz* egunkariak ere, okerbidez, dendaren orde ez zela arpilatu zutela esan zutela (*Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa).

⁵⁶⁶ Antselmo Ruizen arabera, baten baita ere errepublikanoekin borrokatu zuen guardia zibil bat, fusilatu ez zutena: “agian lehenago errenditu zelako”. Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁵⁶⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 1930eko Beasaingo errolda.

⁵⁶⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 1934ko Beasaingo eroldaren zuzenketa. Esan behar dugu baita ere, Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorok emandako datuen arabera, bai Klaro Felipe Sanchez zein Ignazio Ormaetxea Aroma Arrasaten zeudela 1936an. Datu hauek zuzenak balira, 1936an lekualdatuak izan zirela pentsatzekoa da.

⁵⁶⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentua. Otsaileko osoko bilkuretan agertzen da.

⁵⁷⁰ Adibidez, Iñaki Egañak aurkezten duen zerrendan. EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 206. or. Eusko Jaurlaritzaren txostenean, ere, Karlos Gonzalez Garzon Beasainen 1936ko uztailaren 28an hil zela dakar.

⁵⁷¹ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁵⁷² Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori eskertzen diot datu hau eman izana.

⁵⁷³ Eibarko Udal Artxiboa. Eibarko 1935eko errolda.

⁵⁷⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori eskertzen diot datu hau eman izana.

⁵⁷⁵ Ordiziako Udal Artxiboa. Ordiziako 1930eko errolda; eta Eibarko Udal Artxiboa. Eibarko 1935eko errolda.

or.

omen zituen “gorrien agintepean gertatutako heriotza hori argitzeko” eta bertan “hildakoak Guardia Zibilean izan zuen jarrera ona aintzatesten zutela (...) baina matxinoen (sic; horrela deitzen zieten frankistek Errepublika defendatu zutenei) alde jokatu zuela, Mugimendu Nazionalaren kontra armak hartuz” jarri omen zuen...⁵⁷⁶. Iñaki Egañaren arabera, kasu hori, “Estatu frankistak pertsona bat hil zuela onartu zuen kasu bakanetako bat izan zen”⁵⁷⁷.

Ilundu zenean, Tren-geltokian atxilotuta zeudenak gosea sentitzen hasi ziren. Une batean, Barrendain baserriko familia bati, Amundarain edo “Xerbera” familiari (baserriak bi bizitza zituen eta aipatu dugu beste bizitzan Ebaristo Mendiaren familia bizi zela)⁵⁷⁸ janaria eramateko eskaera egin zioten. Bederatziak aldera, Xerbera familiako alaba, Iluminada Amundarain joan omen zen zerbait eramatera. Garcia Urtzelaietak kontatzen duenaren arabera, Andres Izagirrek, Amundaraini, bere emazteari han zegoela eta ez larritzeko esateko eskatu zion, beraz une horretan, badirudi artean ez zutela pentsatzen fusilatuko zituztenik⁵⁷⁹. Hortik, gutxira, hamarretan, altxatuen aldeko militar batek “gorrien preso egondakoak etortzeko” hots egin zuen, eta Epifanio Argiñano eta Migel Quintas atera ziren eta fusil banaz armatu zituzten. Une horretan Andres Izagirrek, besteen alde zerbait egiteko eskatu zion, baina Argiñanok erantzun zion “badakizu momentu honetan ezin dudala ezer egin”. Garcia Urtzelaietak fusilarekin ikusi zituen, beraz pentsatzekoa da, biak, momenturen batean akaso, beste presoak, ordura arte preso-kide izanak, zaintzen egon izana⁵⁸⁰.

Garcia Urtzelaietaren arabera, hamaiketan, atxilotuta zegoen bi militarretako batek, komunera joateko baimena eskatu zuen, eta militar altxatuek, ihes egiten saiatzea leporatu zioten. Hamabietan, Gallegok, trenbideko langileak, zorabiatuta zegoela esan zuen, eta orduan, altxatuetako batek esan omen zion “ez dik luzaroan iraungo, fusilatu egingo zaituztegu”. Hori izan zen, Joan Jose Garciaren arabera, fusilatzeke asmoa komunikatu zieten lehen aldia, beraz, litekeena da, talde hura fusilatuko zituztenaz orduan jabetu izana⁵⁸¹. Hortik gutxira, banan-banango lerroan, Guillermo Ugarte buru zela, eraman zituzten Matias-enea aldera, gaur egun fusilatuen omenez eraikita dagoen orogarriaren ondoan zegoen Matias-enea etxera (“Ormaiztegrako bidean”; Garcia Urtzelaietaren arabera⁵⁸²). Joan Jose Garciak kontatzen du ihes egiten saiatu zela, baina ez zuela lortu. Garcia Urtzelaietaren arabera, kaleko argiak itzalita zeuden eta kamioi bat zihoan atzetik argi egiten; presoen ilarak, alde bakoitzean soldadu armatuz osatutako eskolta zeraman⁵⁸³. Matias-enera iritsitakoan “teniente-koronelak” hau da, Cayuelak, banan-banan sartzeko agindua eman zion eta beste militar batek (“sei puntako izarra zeraman”, Garcia Urtzelaietaren arabera), “hiru arma ekarri ezean” fusilatuak izango zirela esan zion (“eskaintza” hori ez zieten egin identifikatu gabeko bi militar errepublikanoei eta haiek zuzenean “fusilatzeke” sailkatu omen zituzten)⁵⁸⁴. Beraz, badakigu “eskaintza” hori egin zen unean Pablo Cayuela Ferreyra teniente-koronela bertan zegoela⁵⁸⁵.

Preso gehienek hiru arma lortzea ezinezkoa zitzaiei erantzun zuten. Bik soilik erantzun zuten ekar zitzaizketela, zalantza handiekin izan arren: Matias Alvarez CAFeko guarda edo zainzaileak (Viktor Uribe-Etxebarriarekin atxilotua izan zenak) eta Joan Jose Garcia Urtzelaietak berak⁵⁸⁶. Hori zela-eta besteengandik banatu egin zituzten, eta arma bila joateko agindu zieten. Hala ere, Matias Alvarezek esan zion gaeuz ezin zezakeela armarik ekarri, eta orduan, hurrengo egunean goizean ekartzekotan

⁵⁷⁶ EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, 99. or.

⁵⁷⁷ EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, 99. or.

⁵⁷⁸ “Xerbera” familiak ezizen hori, ardoa Kataluniako Cervera herritik ekartzen zutelako zuen.

⁵⁷⁹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or.

⁵⁸⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63-64. or.

⁵⁸¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 64. or.

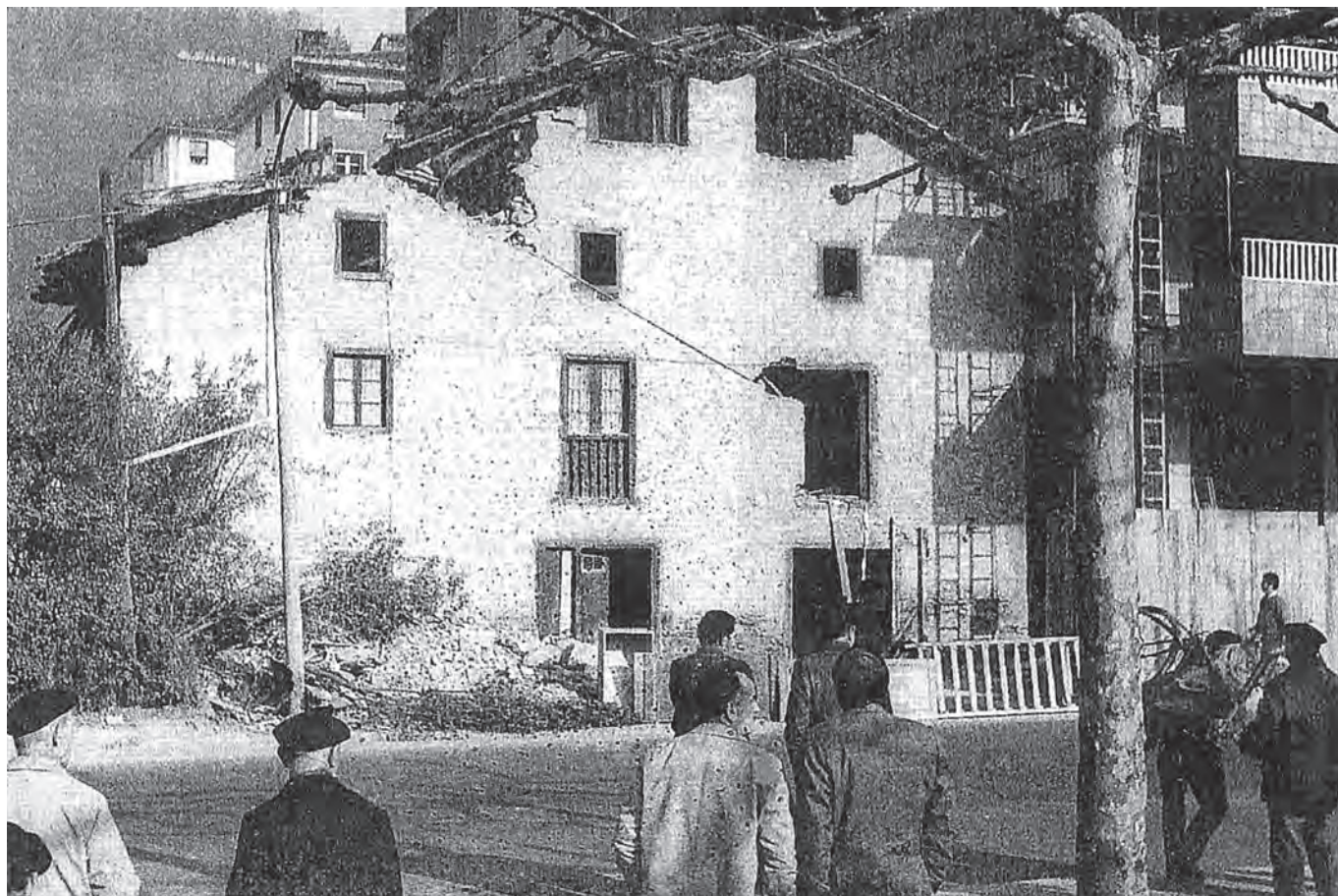
⁵⁸² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 65. or.

⁵⁸³ Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, gaua zen Matias-enea etxera iritsi zirenean. Hala ere, Frantziska Peñagarikano Dorrontsororen arabera, bere amak preso batzuk ikusi zituen Matias-enean lotuta “arratsaldez (...) eta ezagunak ziren denak” (Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an). Nolanahi ere, badirudi talde hura ez zela Joan Jose Garcia Urtzelaietarekin batera iritsitakoa. Geroago azalduko dugu hildako batzuen inguruko inguruabarrak adierazterik ez dugula izan (zortzirena hain zuten). Horiek ote ziren Frantziska Peñagarikanok aipatutakoak?

⁵⁸⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 65. or.

⁵⁸⁵ “Eskaintza” hori nahiko orokorra izan zen. Jose Maria San Martin Osinalderen arabera, Martzelu Bergarari eta Saturnino San Martini ere eskaintza hori egin zieten (nahiz eta haien kasuan, ez dakigun zehatz-mehatz Matias-enean egin zieten ala ez). Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean. Andoni Sarriegi lekukoaren arabera, Florentzio Aspe apaizari ere esan omen zioten bi arma ekartzeko, eta beste apaiz batek, on Pedro Maria izenekoak-edo, lortu omen zizkion (Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an). Jabier Garcia Bergara lekukoaren arabera, Lazkaoko Altune baserrian bizi zen Sarriegi deitutako gizon bati ere berdina esan omen zioten, eta “asko kostata” lortu omen zituen armak (Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa; bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an). Frantziska Peñagarikano Dorrontsorok kontatu digunez, bere amak herrian “Tistone” deitura zuen gizon bat ikusi zuen, hura ere altxatuentzako arma bila zebilen, lortzen ez bazituen hil egingo zutela mehatxatuta (Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an). Rosario Larrearen arabera, bere osaba bati –bere aita Pedro Larrea Ormazabal hil egin zuten– armak ekartzeko eskaera egin zioten, eta hark, armarik ez zuelako, “menditik Zegamara ihes egin zuen bere bizia salbatzeko” (Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an). Mila Mendia Aramendiren arabera, bere aita, Florentzio Mendia (Ebaristo Mendiaren semea), doi-doi libratu zen arma bat ekarrita (Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an).

⁵⁸⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 65-67. or.

Barrendain etxean Ebaristo eta Florentzio Mendia atxilotu zituzten. Etxe horretako beste bizitzan bizi zen halaber Amundarain sendia. Aurrean zegoen tren-geltokian hainbat preso zeuden eta ez zekiten fusilatzeraz zeramatatela. Amundaraindarrek preso haiei jatekoa eman zieten. Argazki hau geroragokoa da, 1972. urte ingurukoa. (Argazkia FL/MG, 230. or.)

gelditu ziren⁵⁸⁷. Hurrengo goizean, militarren batek “hiru armaren ordeztu, bost” ekarri behar zituztela esan omen zien Garcíari eta Alvarez⁵⁸⁸. Une batean, García Urtzelaietak eurak ere hilko zituztela pentsatu zuen, eta arkatztu batekin “Joan Jose García Urtzelaieta. 1936ko uztailaren 28an fusilatua” idatzi omen zuen gaztekeraz hormaren batean⁵⁸⁹. Zortzietan irten omen zen García Urtzelaieta arma-bila Matias-enetik, bizirik⁵⁹⁰, eta bera baino pixka bat beranduago irten zen Matias Alvarez⁵⁹¹. Etxerako bidean, Arana kalerako bidean (García Urtzelaietaren aita guardia zibila izana zen eta Tren-geltokiko guardia edo zaintzaile bezala lan egiten zuen, beraz, bere bitartez armak lor zitzaizkela pentsatu zuen Joan Jose García Urtzelaietak), berarekin zihoazen bi soldaduek mehatxatu egin zuten Joan Jose García, honek Frantzisko Soroa deitutako herritar bati keinu bidez, fusilatzeen berri adierazi ziolako⁵⁹². García Urtzelaietak ikusi ez zuelako esaten ez badu ere, Alvarez eta bera ez ziren izan bizirik atera ziren bakarrak. Florentzio Mendia eta Paulino Paredes farmaziako langileak ere, arma bana ekartzea lortu zuten, libre ateratzea lortu zuten (kasu horiez gero xeheago hitz egingo dugu)⁵⁹³. Bestetik, Gallego abizena zuen trenbideko langilearekin zer gertatu zen ere ez digu guztiz argitzen García Urtzelaietak, bai baitakigu jakin, ez zela egun horretan fusilatua izan. Hala ere, Andoni Sarriegi Eskisabelen arabera, Gallego, eskuindarra izateagatik, ziur aski aske gelditu zen (nahiz eta García Urtzelaietaren arabera, beste bi eskuindarrak, Epifanio Argiñano eta Migel Quintas aske uzterakoan, Gallego hori aske ez utzi)

Matias-enera eramanda hil zituzten Guillermo Ugarte, Viktor Uribe-Etxebarria, Andres Izagirre, Ignazio Onesimo Matute, Ramon Crespo Igartza, Pedro Larrea Ormazabal, Pedro Martin Arrizabalaga eta, agian, Saturnino San Martin eta Martzelo Bergara (nire ustez bi horiena zalantzan jartzekoa bada ere), Ebaristo Mendia, identifikatu gabeko bi militarrek eta zazpi guardia zibilak.

⁵⁸⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁵⁸⁸ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁵⁸⁹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 69. or.

⁵⁹⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 69-70. or.

⁵⁹¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 70. or.

⁵⁹² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 70. or.

⁵⁹³ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

or.

Gillermo Ugarte, Zesareo Ugarte medikuaren aita, janari-denda baten jabea zen ("Pepiten denda" ezizenaz ezagutzen zen). Karlista zen, eta esan bezala, zinegotzi izan zen Primo de Riveraren diktaduraren garaian (Alkate Jose Guridi Balantzategi izan zen orduan). Oñatiarra zen jaiotzez. 58 urte zituen hil zutenean.

Viktor Uribe-Etxebarria Bengoak 64 urte zituen fusilatu zutenean. Aretxabaletan jaioa bazen ere, Beasaingo Kale Nagusiko 25. zenbakian bizi zen. Emeteria Igartzabalekin ezkondua zegoen eta sei seme-alaba zituen⁵⁹⁴. CAFeko zinpeko guardia edo zaindaria zen. Bera hil ostean, Emeteria Igartzabalek bere etxea utzi egin behar izan zuen, errenta ezin ordaindurik zebilen-eta, Jabier Garcia Bergarak komentatzen duenaren arabera: "gure familiaren etxean egon zen bizitzen denboraldi batez"⁵⁹⁵.

Ramon Crespo Igartzak 40 urte zituen hil zutenean, eta Kantabrian jaioa zen. Ofizioz moldeatzailea zen⁵⁹⁶, iturri batzuek "jornalaria" zela esaten badute ere⁵⁹⁷. Hala ere, bere benetako zaletasuna eta herrian ezagun egin zuena, txoriak harrapatzea eta zaintzea zen, horregatik "pajarero" deitzen zioten. Bere biloba Joan Ramon Imatzek esaten duen moduan "artista bat zen, edozein txori harrapatzeko gai zen"⁵⁹⁸. Andre Mari kalean bizi zen, ironikoki, erregimen frankistarekin Beasaingo lehenengo alkate izan zen Jose Luis Guridirena zen etxean⁵⁹⁹. Zazpi seme-alaba zituen. Bera hiltzerakoan, bere emazte Joana Alustizak, ezin izan zuen etxearen errenta ordaindu eta etxetik joan behar izan omen zuen⁶⁰⁰. Ez omen zen inongo alderditako kide.

Andres Izagirre Aldanondo Barakaldon jaio zen eta harakina zen. Zegamar batekin, Lokatxa baserriko Justina Berasategirekin zegoen ezkondua⁶⁰¹ eta seme bat zuten: Luis. Semeak hiru urte zituen aita hil zutenean. Esan bezala, Andres Izagirre Zirkulu Tradizionalistako lehendakaria zen, eta antza denez poztu egin zen militarrek eta erreketek Beasainen sartu zirenean; Joan Jose Garcia Urtzelaietarik aipatzen duenez, haragia eskaini zien Beasainen sartu zirenean⁶⁰². Argitu dugun bezala, Ramon Crespo Igartza defendatzeagatik hil zuten. Urriaren 25ean Zirkulu Karlistik bere aldeko meza antolatu zuen Beasainen nork hil zuen esan gabe. Bere seme Luis Izagirre Berasategik, 1970ean, Ordiziako Udalari gutun bat bidali zion Pablo Cayuela Ferreyraren omenezko plaka bat kentzeko 30 eguneko ultimatum emanetz. Ordiziako Udalak kendu ez zuenez, harrika apurtu zuen plaka.

Ebaristo Mendia Zabalo, jaiotzez legazpiarra zen eta 54 urte zituen Beasainen hil zutenean. Barrendain baserrian bizi zen, eta lehen esan bezala, iturri gehienek karlistatzat dute, bere biloba Mila Mendiak hori zalantzan jarri arren⁶⁰³. Zazpi seme-alaba zituen, eta baserritik zerbait ateratzen bazuen ere, 1930eko erroldaren arabera, langilea zen⁶⁰⁴. Hil zutenean zabaldu zen bertsio baten arabera, bere seme (eta berarekin batera atxilotutako) Florentzio Mendiari bere aita lurperatzeko zuloa egitea agindu zioten⁶⁰⁵. Hala ere, ez dator horrekin bat Ebaristo Mendiaren biloba eta Florentzio Mendiaren alaba Mila Mendia Aramendi: "Testu batzuetan gure aita, aitonaren gorpua sartzeko zuloa egitera behartu zutela dakar, baina niri etxean horri buruz ez didate ezer esan"⁶⁰⁶. Hori bai, Florentzio Mendiak urte askotan "dardara-atakeak" izan zituen, bere alabaren arabera⁶⁰⁷. Aita hil ondoren, gainera, gudara erreketek joanarazi zuten Florentzio.

Pedro Arrizabalaga Ariztimuño, Zegamako Arrietagarakoa baserrian jaio zen, 1896ko urtarilaren 31n, 40 urte zituen fusilatu zutenean⁶⁰⁸. Karolaren etxean bizi zen, orduko Fermin Galan kalean (gaur egun Nafarroa etorbidea). Beasaingo erroldaren arabera, Maria Zabaleta Azurmendirekin ezkondua zegoen⁶⁰⁹, baina Anjel Irigorasen arabera, Zegamako Astregi baserriko

⁵⁹⁴ Beasaingo Udal Artxiboa Beasaingo 1930eko errolda.

⁵⁹⁵ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁵⁹⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁵⁹⁷ LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udal. Beasain, 1987, 276. or.; eta EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 205. or.

⁵⁹⁸ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁵⁹⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an). Hala ere, 1930eko erroldak dio Lazkaibarren bizi zela (Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda).

⁶⁰⁰ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁶⁰¹ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 107. eta 111. or.

⁶⁰² GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 63. or.

⁶⁰³ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁶⁰⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁶⁰⁵ Hori aipatzen dute, besteren artean, garaiko kronikek (*La Voz*, 1937-05-16koa; eta *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa). Iñaki Egañak interpretazio honi jarraitzen dio (EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 205. or.).

⁶⁰⁶ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁶⁰⁷ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁶⁰⁸ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 100. or.

⁶⁰⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

Eusebia Azurmendi Mendizabalekin ezkondu zen, eta hiru- seme alaba izan zituen: Maria Arrizabalaga, Rufina Arrizabalaga eta Juan Arrizabalaga (hau umetan hil zen)⁶¹⁰.

Pedro Larrea Ormazabal ere zegamarra zen jaiotzez, Osiñe baserrikoa, eta Katalina Agirrerekin ezkondu zen (hau ere zegamarra). Beasainen, Lazkaora bideko 6. zenbakian bizi zen⁶¹¹. Bi seme-alaba izan zituen, Juan eta Rosario. Azken honen arabera, “gure aita, gu bakarrik ez uztearren gelditu zen etxetik alde egin gabe. Horrek bizia galtzea ekarri zion”⁶¹². Pedro Larrea ere hilerrian hil zuten Matias-enera eraman ondoren⁶¹³. Berarekin batera, bere anaia Lino Larrea Ormazabal atxilotu zuten, eta hura izan zen ihes egitea lortu zuen bakarra, Anjel Irigorasen⁶¹⁴ eta Joxe Apalategiren arabera⁶¹⁵; Matias-enea etxetik egin zuen ihes Lino Larreak, baina dirudienez, fusilatzeetik egin zuen ihes. Mutiloan jaiotako bere iloba Bernardina Aldasorekin arabera, fusilatzean, lehen deskarga egin zenean, lurrera bota zuen bere burua plantak eginez, eta altxatuek, hila zegoela-eta, ez zioten “graziazko tirorik” bota. Han gelditu zen ezkutututa, “nire ustez ez denbora askoan”, Aldasorekin arabera, ahalik eta bazter batetik ihes egin eta etxera itzultzea lortu zuen arte⁶¹⁶. Halako kasu bakarretakoa izan zen. Pedro Larrearen alaba Rosario Larrearen arabera, “beste osaba bati arma bat ekartzeko agindu zioten (...) baina guk ez genuen armarik (...) Orduan gure amak Zegamara joateko esan zion, bestela hil egingo zutela-eta. Hala egin zuen”⁶¹⁷.

Zortzi eraildakoen atxiloketa- eta fusilamendu-kasuak guztiz ezin zehaztu ahal izan ditugu. Zortzi horiek honako hauek dira: Anjel Alvarez Telletxea, Blas Aranburu Irastortza, Domiziano Garcia Diez, Joan Migel Garmendia Mendia, Joan Gonzalez, Luis Gonzalez Hernandez, Luis Ibañez de Opakua Lartzabal eta Teofilo Miguel Merino. Hala ere, zortzi horietatik zazpiren heriotzak erregistratuta daude erregistro zibilean⁶¹⁸ eta bost parrokiako erregistroan⁶¹⁹, beraz, ez dute zalantzarik. Zazpi horietatik, Luis Gonzalez kasua aipatzen dute 1937ko prentsako kronikek; bi egunkarien arabera, Matias-enera eraman eta bertan hil zuten⁶²⁰. Bi egunkariak “Manuel Lartzabal” bat aipatzen dute hildako gisa, ziurrenik, Luis Ibañez de Opakuari buruz ari dira, haren bigarren abizena Lartzabal baitzen⁶²¹. Hala ere, esan bezala, ia denak erregistratuak egotearen aldetik ez dago ia zalantzarik. Zalantzarako tarte bakarra uzten duen kasua Joan Gonzalezena da; hori ez baita inongo erregistroan agertzen eta beraren inguruko aipamenak nahiko kontraesankorrak baitira. *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa*, 1939ko maiatzean idatzitako txostenaren arabera⁶²², Joan Gonzalez Farro izeneko pertsona bat, sozialista zena, Beasainen, “tropak sartzerakoan” eraila izan zen. Iñaki Egañak ere datu hori bildu egin du⁶²³. Bestetik, Joan Jose Garcia Urtzelaietak, berarekin batera geltokian egon, eta beraz, Matias-enera eraman eta han gertu fusilatutako bezala aipatzen du “Farro” deitutako pertsona bat, baina garbi esaten du Farro ezizena zela (erdaraz “*apodado el Farro*” idazten du Joan Jose Garciak)⁶²⁴; eta horrekin bat egiten du Antselmo Ruizek, bere ahozko testigantzan ere “*El Farro*” bezala aipatzen baitu⁶²⁵. Azkenik, Milagros Aranburu Muxika herritarak, bere ahozko testigantzan ere aipatzen du “*Farro*” izeneko pertsona bat⁶²⁶. Esan behar dugu 1930eko erroldan “Joan Gonzalez” izeneko pertsona bat topatu dugula⁶²⁷. Beraz, gure arabera, oso litekeena da Joan Gonzalez izeneko sozialista bat Beasainen eraila izatea, eta hori eta “*Farro*” delakoa pertsona bera izatea; baina ezin dugu zehaztu *Farro*, Joan Gonzalezen bigarren abizena edo ezizena denik. Hala ere, pertsona horren heriotzaren inguruko ziurtasun nahiko garbia ematen digu Antselmo Ruiz lekukoak, berak ikusi baitzuen *Farro* izeneko pertsona hori nola atxilotu zuten⁶²⁸.

⁶¹⁰ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdina pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 100. or.

⁶¹¹ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁶¹² Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

⁶¹³ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdina pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 101. or.

⁶¹⁴ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdina pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 101. or.

⁶¹⁵ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁶¹⁶ Bernardina Aldasoro Ormazabali egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-10-30ean.

⁶¹⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

⁶¹⁸ LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 176. or. Lopezek eskaintzen duen erregistro zibilaren zerrendan, Joan Gonzalez falta da.

⁶¹⁹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or. Elizondok eskaintzen duen eliz-erregistroaren zerrendan, Blas Aranburu Irastortza, Joan Gonzalez eta Luis Ibañez de Opakua Lartzabal falta dira.

⁶²⁰ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶²¹ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶²² *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa txostena*. Eusko Jaurilaritzaren Iargi Artxiboa. 13 kutxa, 5. dokumentu-sorta, 5:2.

⁶²³ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV. lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 205. or.

⁶²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 62. or.

⁶²⁵ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁶²⁶ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁶²⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko errolda.

⁶²⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

or.

1.3.b) Argitu gabeko, frogatu gabeko edo iturrietan agertzen diren Beasaindik kanpoko erailketen kasuak

Hildakoez ari garela eta hildako 35 pertsonen zerrenda egin, zergatiak eta inguruabarrak xehatu eta justifikatu ondoren, hain argi ez dauden kasuez ere hitz egin beharrean gaude. Izan ere, iturri ezberdinek hainbat izen aipatzen dizkigute, baina 1936ko uztailaren 27tik 28rako gauean eta goizaldean erail zituztela esateko ez dugu behar adina frogak.

Horietako batzuk, Jabier Garcia Bergarak aipatzen dizkigu. Jada aipatu izan dugu, herritar horren testigantza arabera, arratsaldean, altxatuak, Tren-geltokiaren gaineko etxean sartu eta handik eskuzko bonba bat jaurti zietela eta, bertan bizi ziren senar-emazteak hil zituztela. Bestalde, herritar horrek, bere amari entzunda, aipatu izan digunez, Beasaingo Ezkiaga auzoan beste emakume bat hil omen zuten⁶²⁹. Lehenengo kasuari dagokionez, senar-emazte horien inguruan, *El Liberalen* aipatutako erreportajeak ere zerbait esaten du kasu horretaz, baina hildako senar-emazte horiek ez ditu Tren-geltokiko etxean kokatzen, trenbideko langileak bizi ziren "Karolaren" etxean baino⁶³⁰. *El Liberalen* eta Jabier Garcia Bergararen arteko beste ezberdintasun bat, herritar horrek bikote hau etxean bertan hil zutela diola, eta egunkariaren arabera, etxetik ateratzen ari zirela hil zituztela da. Antselmo Ruizek, ordea, "Tren-geltokiko margolariaren etxean bi gorpu aurkitu zituzten" dio, beraz, litekeena da gorpu haiek aipatzen ditugun kasukoak izatea⁶³¹. Hala ere, hiru iturri dira gutxienez, oraindik identifikatu gabeko senar-emazte horiek aipatu izan dituztenak eta, gainera, kontzeptuzko eta geografiako hurbiltasuna azalduz (Tren-geltokia iturri batek eta trenbideko langileen etxea bestek; bi etxeok elkarrengandik nahiko hurbil zeuden), beraz, kasu berdinez ari direla ondorioztatzen dugu. Horrenbestez, ezin dugu besterik gabe baztertu haiek hilak izan zirenik, eta ateran bat zabalik utzi behar diogu haiek eraildakoen zerrendan sartzeko hipotesiari.

Berdin gertatzen zaigu *El Liberalek* Herriko Etxean aipatzen duen emakume horrekin⁶³². Maria Pilar Lozaresek ere emakume bat (identifikatu gabekoa baina Lozaresek ere "fusilatua" izan zela" diosku) Herriko Etxean Martzelo Bergara eta Saturnino San Martinekin atxilotua izan zela esaten digu⁶³³; beraz hemen ere, iturri batek baino gehiagok aukera hori balioesten dute.

Antselmo Ruizek kontatzen du, behin, "militarrak Beasainen sartu eta hilabete eta erdira edo bi hilabetera", erreketek gazte batzuek, "Ordiziakoak ziren eta batek Elkoro zuen izena", guardian zegoen soldadu bati "emadak Martinez tenientearen pistola, bat "paseora" eraman behar diagu-eta!" esaten ziotela entzun zuela⁶³⁴. Geroago, "soldaduska egiten nengoela" dio, konturatu zen (lagun batekin izandako elkarriketa batek lagunduta), behin Beasainen ikusi zuen gizon bat izan zitekeela Mutiloan hil zuten pertsona hori⁶³⁵. Horren bidez, hiru dira momentuz zerrenda guztietatik at egongo liratekeen ustezko hildakoak.

Beste kasu bat, Paulino Paredesena dateke. Paulino hori Antonio Sagarminaga farmazeutikoaren morroia zen. Joan Jose Garcia Urtzelaietak esaten du hura Matias-enean ikusi zuela erreztatzen, bere amarekin batera eta bere ama negar batean ari zela⁶³⁶. Bi kronikek, bai *La Vozen* kronikak zein *Euzko Deyaren* "Samaniego izeneko baten langilea" erail zutela aipatzen dute⁶³⁷ (*Euzko Deyak* erailketa hori Ormaiztegin izan zela aipatzen du⁶³⁸, eta *La Vozen* arabera, Samaniego delakoa eskuindarra zen⁶³⁹). Kasu horretan, nahiko argi azaltzen zaigu "Samaniego" hori eta Antonio Sagarminaga pertsona bera zirela eta bere langilea Joan Jose Garciak ikusitako Paulino Paredes zela. Hala ere, Joan Jose Garciak horretaz hitz egiten ez badu ere (ez baitzuen ikusi), ez zen fusilatua izan. Mila Mendia Aramendiren arabera, Paredesek eta Florentzio Mendiak armak eskuratzea lortu zuten. Bere testigantza arabera, "nire aitari eta Sagarminaga farmaziako langile bati arma bat topatuz gero aske geldituko zirela agindu zieten. Barrendain baserrira joan ziren eta han ez omen zegoen armarik, baina bat topatu zuten"⁶⁴⁰. Joxe Bixente Iraola alkate-ohiak beste bertsio bat ematen digu: beraren arabera, Florentzio Aspe erretoreak egin nahi izan zuen Paulino Paredesen alde, baina idatzi zuen informea hain ona izan zen, militarrek ez ziotela sinetsi eta Aspe bera ere atxilotu egin zuten eta berari ere bi arma ekartzeko eskatu zioten⁶⁴¹. Gure ustez, sinesgarriagoa da Mila Mendiaren bertsioa, Asperen guda ondoko portaera zein izan zen kontuan izanda.

⁶²⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarriketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁶³⁰ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁶³¹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁶³² *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁶³³ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁶³⁴ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁶³⁵ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarriketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁶³⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁶³⁷ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶³⁸ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁶³⁹ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶⁴⁰ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁶⁴¹ IRAOLA, Joxe Bixente: "Informe de Joxe Bixente Iraola" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapuri), 2005, 352. or.

Orain arte zalantza gehien sortu digun hildakoa, lehen aipatu dugun Karlos Gonzalez Garzon da. Gonzalez Garzon, 1936ko uztailan Beasaingo Guardia Zibilaren kuarteleko kaporala edo kaboa zen (ez zen teniente izan, zenbait iturritan hala badakar ere); eta lehen aipatu dugun legez, Beasaingo defentsaren antolatzaileetako bat izan zen, aginduak eta abar ematen baitzituen. Beraz, hemendik ondorioztatu behar dugu Gonzalez Garzon konbikzio ezkertiar indartsuak zituen pertsona zela. Karlos Gonzalez, Madrigal de las Altas Torres herrian jaioakoa, Guardia Zibilean sartu aurretik, Armadan sartu zen Infanteriako soldadu gisa 1921ean eta Saboya konpainiako 6. batailoian sarjentu izatera iritsi zen. 1923an, Guardia Zibilean sartu zen eta 1930ean kaporala edo kabo kargua lortu zuen⁶⁴² eta 1935ean Beasaingo postura destinatua izan zen⁶⁴³. Gonzalez Garzonen heriotza, Beasainen erregistratu zuten 1941eko otsailaren 24an, Alberto Sorondo Legarra Udalerriko Bake-epaileak eta Antonio Aiestaran Irastortza Bake-epaitegiko idazkariak, Tolosako epai-barrutiko instrukzio-epaileak 1941eko otsailaren 22an emandako agindu baten ondorioz. Erregistro horretan, Karlos Gonzalez Garzonen heriotza-data 1936ko uztailaren 30ean jarri zuten, “suzko armek eragindako zaurien ondorioz”; baina tokia zein zen zehaztu gabe⁶⁴⁴. Agian horrek, heriotza Beasainen erregistratu izanak (beraz, hala erregistratu bazen heriotza bera ere Beasainen izan zela pentsa dezakegu automatikoki) eta data uztailaren 28aren hurbilekoa izateak eraman dute Iñaki Egaña, hildako hori Beasainen hila izan zela ondorioztatzen⁶⁴⁵. Ez zen hala izan; bere biloba Maria Soledad Malaxetxebarria Gonzalezek lortutako datuen arabera, Gonzalez Garzon, Ordizian hil zen borrokan⁶⁴⁶. Badaude datu gehiago Malaxetxebarriaren hipotesia indartzen dutenak: adibidez, Agustin Txapartegi Goenagaren kontrako kausan (lehen aipatu izan dugu Txapartegi Goenaga CAFetik beruna hartzeaz eta balak egiteko erabili izanaz akusatua izan zela eta berak hori Gonzalez Garzonen aginduz egin zuela deklaratu zuela), Karlos Gonzalez Garzon “gorrien aldean” hila izan zela esaten dute agintari frankistek⁶⁴⁷, beraz ezinezkoa zen Beasainen fusilatua izatea (Ordizia altxatuek ez zuten 1936ko abuztuaren 1a arte hartu, beraz, 1936ko uztailaren 30ean hila izan bazen, artean “gorrien aldean” zebilen Karlos Gonzalez). Beraz, esan dezakegu, Karlos Gonzalez Garzon izan zela guda-ekintza batean errepublikanoen alde hildako lehen “beasaindarra”. Zirkunstantzia horrek ez zion batere lagundu bere familiari bere senitartekoaren heriotzaren ingurukoak argitzen. Adibidez, Gonzalez Garzonen alargunak alarguntza-pentsioa eskatu zuen, baina ez zitzaion eman eta Maria Soledad Malaxetxebarriaren arabera, “1980.eneko hamarkadara arte itxaron behar izan genuen, eta orduan eman ziguten pensioa ere, oso kaxkarra izan zen. Ez zioten ezta teniente-kargua ere kontuan hartu. Eta gainera, harrigarria bada ere, paperak betetzeko garaian, erregeari bideratutako barkamen-eskaera bat bete behar izan genuen”⁶⁴⁸.

Euzko Deyari eta *La Vozi* buruz hitz egiterakoan, horiek hainbat izen aipatzen dituzte Beasainen hildako gisa, adibidez, Txintxurreta, CAFeko idazkari zen Domingo Martinez, Oñatibia, Redondo, langilea eta “Beasaingo bandakoa” zen Soto, edo “Pedro Mori”⁶⁴⁹. Txintxurreta, Redondo eta Soto ordiziarrek ziren eta ez ziren Beasainen fusilatuak izan, aipatutako kroniketan hala azaldu arren. Lehena, Alejandro Txintxurreta, 1934ko greba iraultzailean parte hartu zuena eta 1935ean epaitua izan zena, UGTko kidea zen. 1936ko abenduaren 1ean fusilatu zuten Iruñean⁶⁵⁰. Frantzisko Migel Soto Udaleko langile anarkista, Ordiziako txistulari-bandakoa zen (ez Beasaingo bandakoa, egunkariak esaten duten moduan). 1936ko azaroaren 17an fusilatu zuten Donostian. Hil ondoren, frankistek, bere emazte Esperantza Sanchez, Soto aske utzia izan zela, gezurra, esan zioten⁶⁵¹. Azkenik, Benito Redondo Ordiziako dendari bat zen, apolitikoa. Bere biloba Yolanda Begue Redondoren arabera, “denekin ondo konpontzen zen horietakoa (...) denei saltzen zien, beraz, ez zen lerratzen”⁶⁵². Yolanda Begueren arabera, Benito Redondo “inbidia tarteko salatu zuten”⁶⁵³. Redondo Iruñeko Ezkaba mendiko San Kristobal presondegira eramateko hartu zuten eta 1936ko abenduaren 4an Etxarri Aranatz eta Altsasu artean fusilatu zuten⁶⁵⁴. Bere gorputza oraindik ere bere familiak ez du

⁶⁴² Informazio hau Felipe Bueno Arizmendi beasaindarraren aurkako kausan agertzen da. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3088-38 kausa, Felipe Bueno Arizmendiri dagokiona.

⁶⁴³ Maria Soledad Malaxetxebarria Gonzalez eskertzen diot datu hau. Datu hau berak Guardia Zibilar eskatu zion Karlos Gonzalez Garzonen historialetik dator.

⁶⁴⁴ Erregistroa, Beasaingo Bake-Epaitegian edota Felipe Bueno Arizmendiren kontrako kausan topa daiteke (Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3088-38 kausa, Felipe Bueno Arizmendiri dagokiona).

⁶⁴⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 206. or.

⁶⁴⁶ Maria Soledad Malaxetxebarria Gonzalez eskertzen diot datu hau. Datu hau berak Guardia Zibilar eskatu zion Karlos Gonzalez Garzonen historialetik dator.

⁶⁴⁷ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2413-41 kausa, Agustin Txapartegi Goenagari dagokiona.

⁶⁴⁸ Maria Soledad Malaxetxebarriari eskertzen diot datu hau. Testigantza hau ez dago grabatua.

⁶⁴⁹ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶⁵⁰ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 299. or.

⁶⁵¹ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 298. or.

⁶⁵² Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁶⁵³ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁶⁵⁴ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 291. or.; eta Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

or.

aurkitu⁶⁵⁵. Benito Redondoren seme bat, Fausto Redondo ere fusilatua izan zen, Asturiasen, preso hartu ondoren. Beasaingo erreketek batzuek salatu eta fusilatu egin zuten 1937ko azaroaren 27an⁶⁵⁶, bere familiaren arabera, Beasaingo erreketek horien buru Epifanio Argiñano zen⁶⁵⁷.

“Pedro Mori”; bi egunkariak “hildako apaiz” bezala deskribatzen duten hori⁶⁵⁸, Pedro Maria Usabiaga apaiza soilik izan daiteke. Usabiaga, frankistak sartu eta hurrengo egunetan atxilotuta, herriko kartzelan preso egon zen, baina ez zuten fusilatu (bai ordea 3.000 pezetako isuna jarri)⁶⁵⁹. Miren Barandiaranen arabera, “desagertu” egin zen⁶⁶⁰, baina Iraolak eta Beremundo Mendizabalek atxilotua izan zela esaten dute, gainera Iraola berarekin egon zen atxilo-aldian.

Domingo Martinez CAFeko idazkaria eta Oñatibia bankuko kobratzailea fusilatu egin zituzten, baina aste batzuk pasatuta, ez egun horretan. Ulgarria da, kronikak Beasain hartu eta egun batzuetara idatziak izan zirelarik, ordura arte Beasainen hildako guztiak zerrendatu izana. Hala ere, guk horien berri hurrengo azpikapituluan emango dugu, uztailaren 27-28etan hildakoen eta gerora hildakoen zerrendak bereizi egin baititugu. Oñatibia Beasainen fusilatua izan zen 1936an, eta Martinez Iruñean, 1938an (kontuan izan kronikak 1937koak direla, beraz, litekeena da, agian, kronika horien informatzaileek, atxilotetaren berri izan eta une hartan bertan hildakotzat emanda idaztea).

Bi egunkariak aipatzen duten kasu bat, tabernari batena da. *Euzko Deyak* “Olaberriko tabernaria” aipatzen du⁶⁶¹, eta *La Vozek* “Olavarria tabernaria”⁶⁶². “Tabernari” hori, Bujanda izeneko pertsona bat zen, jaiotzez Nafarroako Vianakoa, eta Olaberrian bizi zena. Egia esateko, CAFeko langilea zen, ez tabernaria; bere emaztea zen Olaberrian taberna zuena. Bujanda izeneko pertsona hori Ataunen hil zuten, CAFen lanean ari zela bahitu ostean⁶⁶³. Horren kasuaren xehetasunak ere aurrerago emango ditugu.

Bestalde, bai *La Vozek* zein *Euzko Deyak* “Joko Elkarteko lehendakaria, Fermin Perez izeneko batek salatua eta fusilatua” izan zela aipatzen dute⁶⁶⁴. “Joko Elkartea” izena zuen elkarte beasaindar bakarra Trenbideko Langileen Joko Elkartea zen. Bertako lehendakari, 1936ko ekainean, Balentin Toribio Toranzo zen⁶⁶⁵, baina hura ez zen fusilatua izan eta gure datuen arabera, ez zuen errepresiorik jasan (ez dugu izan bere filiazio politikoaren inguruko daturik eskuratzerik). Bazegoen aisialdirako beste elkarte bat, Beasaingo Futbol Taldearen Joko-kasinoa, eta hango lehendakaria Joan Aranburu Irizar zen, eta hura kartzelatua izan zen (1940an irten zen kartzelatik) baina ez fusilatua⁶⁶⁶. Bi elkarteak ere nahiko ezkertiarak ziren, eta beraz, pentsa genezake fusilatutako pertsona batzuk eurretako kideak zirela, baina lehendakariak ez zituzten fusilatu (guk ezagutzeko modurik izan ez dugun azken uneko lehendakari-aldaketaren bat gertatu ez bazen bederen).

Azkenik, guri momentuz zalantza gehien eragin digun kasua Julio Rodriguez Adebarena da. Migel Anjel Lopez Gonzalezek pertsona hori Beasainen 1936ko uztailaren 27an hil zutela biltzen du⁶⁶⁷; bere heriotzaren erregistroan oinarriturik eta hori bere tesiaren aldeko datu garrantzitsua da. Baina Julio Rodriguez Adebaren familiak helarazi digunez, Rodriguez Adebaren ez zuten fusilatu, Errepublikaren alde gudan zebilela hil omen zuten, Teruelgo frontean. Erregistroak Beasainen hildakotzat ematen badu ere, baditugu zantzuak kontrakoa pentsatzeko: erregistro hori Tolosan, epai-barrutiaren hiriburuan egin zen (ez Beasainen), 1948an, ustezko gertakaria gertatu eta hamabi urte beranduago; beraz, ez-ohiko erregistratzea izan zen. Eta zantzu horrez gain, badugu are datu erabakigarriago bat: 1937ko soldaduskarako errekrutatzeak deitua izan zen. Urte horretako zerrendetan

⁶⁵⁵ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁶⁵⁶ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 292. or.

⁶⁵⁷ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁶⁵⁸ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶⁵⁹ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352-353. or.; eta MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁶⁶⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 100-101. or.

⁶⁶¹ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁶⁶² *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶⁶³ Jose Maria Bujanda Olarani eta Sara Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-18an.

⁶⁶⁴ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁶⁶⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentua.

⁶⁶⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. F012 karpeta, 01. dokumentua.

⁶⁶⁷ LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 276. or.

Julio Rodriguez Adebaren izena agertzen da, 1937ko urtarrilaren 31n “zerrendan sartutako gisa”⁶⁶⁸ (ez baitzen Beasainen jaio, Valladolideko Castromonten baizik). Hildakoak “zerrendatik kanpo” uzten ziren, baina ez zuten hori egin Julio Rodriguez Adebarekin (bai ordea kinta horretakoa zen baina 1936ko uztailaren 27an hil zuten Saturnino San Martinekin). Otsailaren 21ean egin zen errekonozimendu-deialdira Julio Rodriguez ez zen agertu eta “iheslari” espedientea egiteko agindua eman zuen Beasaingo Udal frankistak⁶⁶⁹. Beraz, horrek adierazten digu norbaitek (Beasaingo agintariak) Julio Rodriguez egun hartan hemen egotea espero zuela (edo hori exijitzen ziola), beraz hori 1936ko uztailaren 27an erail zuteneko hipotesiaren kontrako froga indartsua da; are gehiago jakinda, deialdi hartarako zerrendak prestatu zituztenak Beasaingo tokiko agintariak zirela, egun hartan Beasainen zer gertatu zen, jakin bazekitenak⁶⁷⁰.

Beraz, kasu hauen inguruan, iturrietan Beasainen egun hartan hildakotzat eman izan badira ere; nahasketak argitze aldera, edo Beasainen hilak ez zirela izan, edo geroago hilak izan zirela, edo zuzenean ez zituztela hil, argitzea nahi izan dugu, gerora irakurleak nahasketarik izan ez dezan. Hala ere, badaude kasu batzuk hori ere argitxerik izan ez dugunak, Jabier Garcia Bergarak edota *El Liberalen* kronikak aipatutakoak, eta horiek Beasaingo gau beltz hartan hildakoen zerrenda handitu dezaketenaren aukera zabalik uzten dugu.

1.3.d) Fusilatzeen eta ehorzteen tokiak

Guretzat zehazten zaila izan den zerbait hau da: hildakoak Matias-enea etxean edo hilerrian hil zituzten. Joan Jose Garcia Urtzelaietaren arabera, bera, Matias-enean zegoenean jendea hiltzen entzun zuen. Berak dioenez, Matias Alvarez eta bera (Tren-geltokitik atxilotuta zetorren taldean altxatuek eskatutako armak ekartzeko modua izan zuten bakarrik) gela batera sarrarazi zituzten eta, geroxeago, berak fusilatzeke tiroak entzun zituen. Garcia Urtzelaietaren arabera, “ez dakigu apaizen batek absoluzioa eman zien ala ez”⁶⁷¹, baina Jose Migel Barandiaranen arabera, apaiz erreketek batek eman zien absoluzioa⁶⁷². Bestetik, Pedro Barrusoren liburuan ondo dokumentatuta azaltzen den moduan, Oronozko apaiz Migel Conde Zabaleta aritu zen fusilatuei azken momentuan absoluzioa ematen, Andres Izagirreren kasuan bederen⁶⁷³. Beraz, Garcia Urtzelaietaren testigantza irakurrita ematen du, Matias-enean bertan hil zituztela, berak erabat garbi esaten ez badu ere. Hala ere, kontuan izan behar dugu handik gertu hilerria zegoela, eta hildakoak, testigantza askoren arabera, hilerrian bertan edo inguruan ehortzi zituztela: Mauro Elizondoren arabera, fusilatzeen hurrengo egunean, uztailaren 28an, kamioilari bat arropak odolez zikinduta zituela joan zen Bernabe Aierdiren gasolindegira gasolina eske, eta hark hala zikintzeko zertan aritu zen galdetzean, kamioilariak “ez iezadazu aipatu ere egin! Militarrek hogeï eta hamar pertsonatik gora hil dituzte (...) garraiatzen erabili naute eta hilerrian ehortzi dituzte” erantzun omen zion. Bernabe Aierdi bera, uztailaren 28ko goizeko hamar eta erdiak inguruan joan zen hilerriara, eta han gorpuen hiru multzo ikusi zituela kontatu zuen⁶⁷⁴. Beraz, hasiera-hasieratik ehorzketak hilerrietik gertu egin zirela argi gelditu izan zaigun arren, eraiketak Matias-enean edo hilerrian bertan egin zirenaren zalantza dugu; izan ere, ehorzketak hilerrian egin baziren ere, ez zen oso logikoa Matias-enean hil eta hara eramateko gorpuak kargatzea, hara bizirik eramateko aukera izan baitzuten militarrek. Baina beste alde batetik Garcia Urtzelaietak fusilatzeke tiroak entzun zituela kontatzen du. Azkenik, kontuan izan behar dugu hilerri zaharra (egungo Jose Migel Barandiaran plaza) eta Matias-enea etxea zegoen tokia (egun fusilatuei eginiko

⁶⁶⁸ Garai hartan errekrutatzeke zerrendak egiteko sistema honako hau zen: lehenik aurre-zerrenda bat osatzen zen; herrian urte horretako kintaren arabera urte jakin batean jaiotako gazte guztiekin. Gero bigarren zerrenda bat, behin betikoa egiten zen “zerrendan sartutakoak” (hau da, beste herri batean jaiotakoak baina orduko Beasainen bizi zirenak) batuz eta “kanpoan utzitakoak” (batetik, Beasainen jaio eta beste herri batera bizitzera joandakoak, beraz bigarren herri horretako zerrendan “sartuak”; eta bestetik hildakoak) kenduz. Azken “behin betiko zerrenda” horretan zeudenei dei egiten zieten errekonozimendua pasatzeko, eta hor errekrutatzeke zihoan gazteak alegazioren bat aurkez zezakeen (adibidez, alargun baten semea zela, edo gaixotasunen bat zuela), eta batzordeak eta medikuak erabakitzen zuten deialdian sartu edo kanpoan utzi. Deialdi horretara ez joatea delitua zen eta gaztea “iheslari” bezala sailkatzea zekarren.

⁶⁶⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 01. dokumentu-sorta.

⁶⁷⁰ Ez litzateke batere konbentzigarria izango Beasaingo agintari frankistek Julio Rodriguez Adebaren soldaduskarako zerrenda horretan bere balizko eraiketa estaltzeko asmoz sartu zutela erantzutea; uztailaren 27an eraildako Saturnino San Martin Gibajaz, kintaz zerrenda horretan egon beharko zukeenaz, espresuki “heriotza dela eta zerrendatik kanpo dago” esaten baita. Rodriguez Adebaren uztailaren 27an hila izan balitz, zergatik ez berdin egin berarekin?.

⁶⁷¹ GARCIA URCELAYETA, Juan Jose: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila, 67. or.

⁶⁷² BARANDIARAN FUNDAZIOA: Jose Migel Barandiaran. *Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Barandiaran Fundazioa. Ataun, Gipuzkoa, 2009, 34-35. or. Barandiaranek datu hori Beremundo Mendizabalengandik hartu du MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁶⁷³ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 144. or. Pedro Barrusok, 1941ean Andres Izagirreren alargun Justina Berasategik jarritako helegite batean Migel Conde Zabaletak berak emandako testigantza jartzen du berak esandakoaren froga gisa. Helegite horren gora beherak Alcala de Henaresko Administrazioaren Artxibo Orokorrean (*Archivo General de la Administración*) daude.

⁶⁷⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 44-45. or.

or.

Erdiko bi gizonezkoetatik eskuinaldekoa, Bernabe Aierdi Beobide da. Erailketen ondorengo goizean, lekuko batekin hitz egiteko aukera izan zuen Aierdik.
(Argazkia: Edurne Alegria Aierdik utzia)

monumentua dagoen toki, Igartzatik gertu) oso gertu daudela eta Joan Jose Garciak bertatik fusilatzeak hilerrian izan arren entzuteko aukera ere agian izango zuela. Non fusilatu zituzten?

Garcia Urtzelaietaren testigantza ez da bakarra izan Matias-enea fusilatzeen toki bezala jartzeko orduan. Herri-testigantza batzuek ere hori aipatzen dute. Adibidez, Aitor Garmendia Goitiak⁶⁷⁵ eta Joan Ramon Imatz Crespok⁶⁷⁶. Argi dagoena da hildakoak Matias-enean eduki zituztela denboraldi batez eta baita ere, han torturatu egin zituztela. Joxe Apalategi Etxeberriak (haren ustez hilerrian hil zituzten), esaten du “han, Matias-enean (Zapatari etxean dio) denbora batez izan zituzten”⁶⁷⁷. Maria Karmen Ibarbia Sarriegi eta Felipe Ibarbia Alustizaren arabera “gure etxetik (familiakoak Usategi baserrian bizi ziren, Igartzatik gertu, gaur egun etxe berri batzuk daude hor) torturen garrasiak entzuten ziren”⁶⁷⁸. Berdina esaten digu Jabier Garcia Bergarak, bere amonak kontatuta “kaletik torturen garrasiak entzuten ziren”⁶⁷⁹. Frantziska Peñagarikano Dorrontsororen arabera, “gure amak preso batzuk Matias-enean, patioan lotuta ikusi zituen, arratsaldean”⁶⁸⁰. Bestalde, Jose Maria Alonso Lamatak goizeko ordu batean ezartzen du heriotzaren ordua (ez du non zehazten), “bertatik auzokide batek tiro-andana bat entzun zuen-eta”⁶⁸¹.

⁶⁷⁵ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁶⁷⁶ Joan Ramon Imatz Crespok egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁶⁷⁷ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁶⁷⁸ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁶⁷⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁶⁸⁰ Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁶⁸¹ Amaia Alonso Garateri, Jose Maria Alonso Lamatari, Sara Alonso Lamatari eta Anjel Lamata Villahoz egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-07-17an.

Hilerri zaharra, egun Jose Migel Barandiaran parkea dagoen tokian zegoen. Bertan egin ziren 1936ko uztaileko erailketa gehienak eta bertan egon ziren eraildako gehienen gorpuak ere hobi komunetan hilobiratuta. (Argazki hau beranduagokoa da, 1988. ingurukoa, atzeko eraikinak ez zeuden 1936an). (Argazkia: FL/MG, 265. or.)

Hilerri zaharra, erailketa askoren gune izan zena, beste ikuspuntu batetik ikusia. (Argazkia geroagokoa da, ondoko eraikinak berriagoak baitira). (Argazkia: JZG, 32. or.)

or.

Hala ere, badaude beste testigantza batzuk eta horien ustez, erailteak hilerrian egin ziren. Horien artean ditugu, adibidez, Jesus Lopez Gallegorena⁶⁸², Mila Mendia Aramendiarena⁶⁸³, Joxe Apalategi Etxeberriarena⁶⁸⁴, Milagros Aranburu Muxikarena⁶⁸⁵, Arantza Ibaibarriaga Usabiagarena⁶⁸⁶, Maria Karmen Ibarbia Sarriegirena⁶⁸⁷, Frantziska Peñagarikano Dorrontsororena⁶⁸⁸, Maria Pilar Lozares Sarasketarena⁶⁸⁹, Arantza Ugarte Azkaraterena⁶⁹⁰, Sara Unanue Lobetorena⁶⁹¹, Ramon Perez Onesimorena⁶⁹² eta Jose Maria San Martin Osinalderena⁶⁹³. Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorok bere zalantzak ditu “baten bat hilerrian hil zutela” esaten baitigu⁶⁹⁴. Batzuek, Joxe Apalategik⁶⁹⁵ eta Frantziska Peñagarikano Dorrontsorok⁶⁹⁶, adibidez, erailketak hilerrian izan baziren ere, tiroak entzun zituztela esaten dute (azken horrek esan digu “27 tiro kontatu nituen”). Beraz, herri-testigantza gehienak hilerrian hil zituzten hipotesiaren alde agertzen zaizkigu. Hala ere, horiez gain, badaude zenbait testigantza hilerriaren hipotesiari indar gehiago ematen diotenak. Horietako bat, Bernardina Aldasoro Ormazabalena da. Horrek, ihes egitea lortu zuen preso bakarraren, Lino Larrearen, familiakoa izaki, bere testigantza zuzena jaso zuen. Lino Larreak kontatzen zuenez, hilerriko horma baten kontra fusilatu zituzten eta bera harri baten ondora erori zen eta han hildakoaren plantak eginez egon zen⁶⁹⁷. Beraz, hilerrian fusilatu zituzten, tartean bere anaia Pedro Larrea Ormazabal. Harekin batera hildakoena talde handia behar zuen izan, haietako batek itxurak egin eta horretan arrakasta izateko, fusilatzaileak ez konturatzeke moduko itxurak egin behar izan zituen eta hori talde txiki batean gertatzea oso zaila da. Beste testigantza indartsua Martin Dorrontsoro Murgiondok eman digu. Dorrontsoro Murgiondoren arabera, bere amak, bere baseritik, Andramendi baseritik (orduan hilerri zaharretik oso gertu zegoen baserria) ikusi zuen hilerriaren atzeko aldeko hormaren kontra nola hil zituzten presoak⁶⁹⁸.

Beraz, esan dezakegu, orokorrean, presoak hilerrian hilak izan zirela. Salbuespeneko kasuak ere izan ziren; adibidez, Isidro Igartua Polo eta Joan Andres Otaegi Berasategi, azken horren etxean hildakoak, Viktoria Huergo Tofe, ziur aski bere baratzean edo inguruan hildakoa, Jose Ignazio Intsausti Berasategi, bere etxeko leihora hurbildu eta tiro egin ziotena (eta agian bere seme Jose Ignazio Intsausti Baztarrika, etxe horretan aurkitutakoa), eta baliteke Jaime Agurruza, Saturnino San Martin eta Martzelo Bergara ere hilerri kanpo erailak izatea. Baina denak erakusten digu, patroio orokorra hildakoak hilerrian fusilatzea izan zela.

Horren inguruan beste datu interesgarri bat eman digu Jabier Garcia Bergarak. Herritar horrek kontatzen digun moduan, 1950eko hamarkadan, behin elizara joan eta han Jose Luis Guridi frankisten erregimenean lehen alkate izan zena (jada karguan ez zegoen gertakari hau gertatu zenean) beste batzuekin hizketan ikusi zuen. Jabier Garcia Bergarak entzun egin zuen elkarriketa; eta horietako batek Guridiri zer moduz zegoen galdetzerakoan, bere erantzuna hau izan zen: “bihotzean min dut (...) hilerrian fusilatzeak ikustera behartu nindutenetik”⁶⁹⁹. Ez dakigu Jose Luis Guridik esandako hori autojustifikazio-gogoz esan zuen (Joxe Bixente Iraolaren arabera, fusilatzeen ondorengo egunean Guridi ikusi zuen eta fusilatzeak komentatzen ari zela Guridik entzun eta “horiek gezurrak dira” komentatu omen zuen, beraz orduan ez zirudien oso penatua⁷⁰⁰) edo benetan larritu zen hura ikusi zuelako, baina denak erakusten du egia zela esan zuena: bertan egon zela. Izan ere, Jose Luis Guridi obra-kontratista zen, eta bere mendeko langile zen Anastasio Elgea ere berarekin zegoen hilketak gertatu zirenean. Jabier Garcia Bergarak kontatu digunez, Elgeak geroago esan zuen fusilatu berri zituzten pertsonen hankak soka batez lotu behar izan zituztela, eta hala eraman zituztela hobi komunetara⁷⁰¹.

⁶⁸² Jesus Lopez Gallegori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁶⁸³ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁶⁸⁴ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁶⁸⁵ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁶⁸⁶ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarriketa. Donostian, 2015-11-15ean.

⁶⁸⁷ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁶⁸⁸ Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁶⁸⁹ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁶⁹⁰ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁶⁹¹ Sara Unanue Lobetori egindako elkarriketa. Donostian, 2014-10-01ean.

⁶⁹² Ramon Perez Onesimori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁶⁹³ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁶⁹⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarriketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁶⁹⁵ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁶⁹⁶ Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁶⁹⁷ Bernardina Aldasoro Ormazabali egindako elkarriketa. Beasainen, 2014-10-30ean.

⁶⁹⁸ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarriketa. Donostian, 2015-11-15ean. Martin Dorrontsoro Murgiondok elkarriketa horretan une batez parte hartu zuen, hain zuzen ere datu horren ekarpena egiteko.

⁶⁹⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarriketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷⁰⁰ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapuri), 2005, 352. or.

⁷⁰¹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarriketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

Guridi ez zen izan hilerrian egon zen eskuindar bakarra. Jabier Garcia Bergarak beste bi kasu kontatzen dizkigu. Horietako bat, Epifanio Argiñanorena izan zen. Garcia Bergarak kontatzen digunez, Pablo Ventureira deitutako gizon bat, fusilamendu-hormatik bertatik atera zuen, Ventureira “familia handi bateko aita” zela esanez. Beste kasu bat, Jabier Garcia Bergararen aitona izan zen. Beasaingo eskuindar batek, Agapito Oiarbide⁷⁰², beste bati, Rufo Artolaini (gero zinegotzia izan zen) “Bergararekin zer egin” galdetu zionean, Artolainek “Bergara ez ukitu! Herri honetan odol asko isuria izan da jada!” erantzun omen zion⁷⁰³. Beraz horrek erakusten du nahiz eta heriotzen logika militar okupatzaileek martxan jarri, Beasaingo eskuinak izan zuela tarte bat, edo espazioren bat, kasu batzuetan baldintzatzeko edo haien gainetik eragina izateko.

Beraz, nahiko argi dugu guk gehienak hilerrian erail zituztela. Orain beste zalantza birekin egiten dugu topo: non ehortzi zituzten, hilerriaren kanpoko aldean ala barruan? Denak batera ehortzi al zituzten? Kontatzen denez, hobi komunetan ehortzi zituzten (nahiz eta hildakoen senitarteko batzuek, hilerri ingurura joateko adorea izan zuten eta han euren familia-artekoak ezagutzekoa, eta horren ondorioz, euren familiako hilobietan hobiratzeko aukera izan zuten). Hala ere, kontuan izan behar dugu, halako kutsu erlijiosoak hartu zuen “gurutzada” batean, altxatuaren aurkakoak erlijioaren etsaitzat hartzen zirela, beraz, litekeena da batzuk hilerriaren kanpoko aldean ehortzi izana, hildako horiek, sinbolikoki bada ere, “deskristautzeko” asmoz.

Ebidentzien inguruan paratuta, horietako bat, lehenetakoa agian, fusilatzeak gertatu eta hurrengo egunean ematen digu Bernabe Aierdi Beobidek, Mauro Elizondok biltzen duen moduan. Elizondoren arabera, Bernabe Aierdi uztailaren 28ko goizeko hamar eta erdietan Beasaingo hilerria joan zenean, han gorpuekin egindako hiru multzo ikusi zituen, “eskuinean guardia zibilez osatutako multzo bat, eta ezkerrean gizon gazteez osatutako beste multzo bat”⁷⁰⁴. Joxe Bixente Iraolak ere halako testigantza bat entzun zuen hurrengo egunean –uztailaren 28an–, kasu horretan Zesareo Ugarte medikuaren ahotik. Zesareo Ugarteren arabera, hilerrian aurkitu zuen bere aitaren gorpua eta baita beste batzuenak ere⁷⁰⁵. Beraz, baditugu bi testigantza indartsu hildakoak han ehortzi zituztela baieztatzeko.

Zerk eragin digu guri zalantza? Alde batetik, noski, hilerrian, baina hilerriaren itxura-hormatik kanpo fusilatuak izateak. Hilerriaren kanpo aldean fusilatu bazituzten, modu batean logikoa da pentsatzea hildakoak han bertan lurperatu zituztela. Bestetik, testigantza batzuek esaten dute “hilerriaren inguruan” ehortzi zituztela, hau da, kanpoan ehortzi zituztenaren iradokizuna egiten dute. Halako kasua da, adibidez, Iñako Beolarena, bere ustez, hildakoak “hilerritik kanpo” izan ziren lurperatuak (kontuan izan behar da bere aitona Serafin Beola bertan egon zela Jaime Agurruzaren gorpua berreskuratzera etorrira)⁷⁰⁶. Edo Eleuterio Aiestarena, zeinaren arabera, “hilerri atzean, egindako zanga batean lurperatu zituzten”⁷⁰⁷. Baina herri-testigantza gehienek kontrakoa diote; hilerriaren barruan ehortziak izan zirela. Eta une honetatik aurrera hasten dira desadostasunak; bakoitzak hilerri zaharraren toki ezberdin batean kokatzen baititu hildakoen hobiak. Adibidez, Isabel Peñagarikanoren arabera, hildako horien hobi bat “erabat ondo dakit non zegoen. Hilerrian sartu eta eskuinera”⁷⁰⁸. Ramon Perez Onesimok ere berdina diosku: “uste dut hilerriaren eskuin aldean lurperatu zituztela”⁷⁰⁹. Baina Xanti Lasa Aranburuk, Antselmo Ruizek eta

Zesareo Ugarte medikua, 2000. urteko argazki batean.
(Argazkia: FL/MG, 298. or.)

⁷⁰² Agapito Oiarbide hori, Miren Barandiaranen arabera, 1934an, Udalak dimititu zuenean, Gobernadorearen aginduz Udal berria osatzean, zinegotzi kargua onartzekotan egon zen. BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 84-85. or. Jabier Garcia Bergararen ustez, bere burua balkoitik behera botata hil zen, jada zahartzarora iritsita (Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷⁰³ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷⁰⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁷⁰⁵ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352. or.

⁷⁰⁶ Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁷⁰⁷ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

⁷⁰⁸ Frantziska Peñagarikano Dorronsorori eta Isabel Peñagarikano Dorronsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁷⁰⁹ Ramon Perez Onesimori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

or.

Patxi Lasa Imatzek bestelako iritzia dute; hau da, hilerri zaharrean sartu eta ezkerrera ehortzi zituztela hildakoak⁷¹⁰. Bestetik gogorarazi egin behar dugu hasierako Bernabe Aierdiren testigantza, hiru multzotan zeudela gorpua⁷¹¹. Hala ere, dirudienez, nahiko garbi azaltzen zaigu hobi komun batean edo hainbatetan eta identifikatu gabe ehortzi zituztela; horren inguruko adostasuna erabatekoa da.

Beraz, gure ustez, posibleena, hobi komun bat baino gehiago izan zirelakoa da. Hala ere, badakigu izan zela hobi komun horretatik kanpo lurperatutakorik. Horietako bat, kasu, Viktoria Huergo Tofe izan zitekeenaren ia erabateko ziurtasuna dugu. Hori, Frantziska Peñagarikanok kontatzen digu, emakumezko baten gorpua ikusi zutela behin errekaaren ondoan gaizki ehortzita zegoela⁷¹². Antselmo Ruizek ere dio “Viktoria Huergo zanga batean lurperatu zuten, erdia barruan eta erdia agerian”. Hala ere, beraren arabera, hilerriaren atzean zegoen zanga hori⁷¹³. Kasu horretan, toki batean edo bestean izan, argi gelditzen zaiguna da emakume haren lurperatzea erabat iraingarria izan zela. Viktoria Huergo Toferen errespeturik gabeko ehorzketaren inguruabarrei buruz, *El Liberal* egunkariak beste pista bat ematen digu, Huergo Toferen “senitarteko bat pertsona hartaz galdezka ibili zela baina, ez herriko lurperatzaileak, ez beste inork, ez zuela hari buruzko pistarik ematerik izan. Gero herritik kanpo topatu zuten bere gorpua, erdi lurperatuta, erdi agerian”⁷¹⁴ (beraz hortik ondorioztatzen dugu hilerritik at lurperatu zutela). Jesus Lopez Gallegok ere komunikatu digu hobi komunetatik at, beste tokiren batean gorpuren bat lurperatuta egotea posible zela⁷¹⁵. Bestalde, Jabier Garcia Bergararen arabera, guardia zibilen gorpua “erreak” izan ziren, eta hilerriaren atzealdean lurperatuak hain zuzen ere⁷¹⁶.

1.3.e) Familien eta senideen erreakzioa

Hildakoen familien erreakzioa nahiko ezberdina izan zen egun haietan. Izan ere, lehen deskribatu dugun bezala, herrian sartu ziren altxatuen helburu nagusia, herrian beldurra hedatzea izan zen, eta hori lortu, ondo lortu zuten, ez soilik atxiloteten eta heriotzen bidez, baizik eta baita lapurreta arbitrarioen edota mehatxu edota tratatu txarren bidez ere. Lehen kontatu dugu, kasu batzuetan, koltxoia lapurtu eta lapurreta salatzeagatik atxiloteta jasateko puntuan egon zirela batzuk⁷¹⁷.

Hala ere, batzuek fusilatzeen ondoren euren familia-arteak ezagutzera joateko gai izan ziren. Horietako bat Zesareo Ugarte izan zen. Bere aita hil zutenean, Zesareo Ugarte, berak eratutako erizaindegian lanean ari zen. Joxe Bixente Iraolaren arabera, bere aita ez zela etxeratu eta inon ere ez zela agertzen ikusita, konturatzen hasi zen bere aita ere han egon zitekeela⁷¹⁸. Arantza Ugarteren arabera, familia batek ikusi zuen Guillermo Ugarte nola atxilotu zuten, baina ez ziren ausartzen ezer esatera, euren segurtasuna gordetze aldera. Gauez joan omen ziren Zesareo Ugarteri berri hura kontatzera, eta Zesareo hilerrira joan zenerako, Guillermo Ugarte hila zegoen⁷¹⁹. Maria Pilar Lozaresen arabera, Zesareo Ugarte hain aztoratua zegoen, ezen, ezin izan zuela lehenengoan bere aitaren gorpua ezagutu ere, eta bertan, bere semearen bila zebilen Maria Lozares Arinek seinatu behar izan omen zion⁷²⁰. Martzelo Bergara Lozaresen amak bere beste seme baten bitartez jakin zuen Martzelo atxilotu zutela eta Maria Pilar Lozaresen kontatu digun moduan, orduan jabetu zen ez zegoela zer eginik. Hala ere, gauez hilerrira joatea erabaki zuen baina hilerrian sartzeko komeriak izan zituen, hilerrirako bidean bi soldadu baitzeuden inori pasatzen ez uzteko, eta hilerriko atean beste bi. Bai lehenengo bikoteari zein bigarrenari, hainbat aldiz eskatu behar izan zien pasatzen uzteko, eta azkenean, lortu zuen pasatzea. Maria Pilar Lozaresen arabera, Maria Lozaresen seme Martzelo Bergararen gorpua identifikatzea lortu zuenean, zapia atera eta odolez bustitako aurpegia garbitu zion. Ez zen gehiago Beasaingo hilerrira itzuli⁷²¹.

⁷¹⁰ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean; Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean; eta Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷¹¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 45. or.

⁷¹² Frantziska Peñagarikano Dorrontsorori eta Isabel Peñagarikano Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an. Frantziska Peñagarikanoren arabera “jolasean genbiltzala topatu genuen gorpua. Errekaren ondoan zegoen”.

⁷¹³ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean. Hala ere, Antselmo Ruizek ere zehazten du “nik bere gorpua ez nuen ikusi”, beraz, badirudi, orduan herrian entzun zuten bertsio bat izan zela.

⁷¹⁴ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁷¹⁵ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷¹⁶ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷¹⁷ Eleuterio Aiesta Kristobalenari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-11n.

⁷¹⁸ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 351-352. or.

⁷¹⁹ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷²⁰ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁷²¹ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

Ebaristo Mendiaren familia ere bertara joan zen, hain zuzen Luzia Mendia, bere aitaren gorpua ezagutzera. Luzia Mendiak “gestio” batzuk egin behar izan omen zituen hilerrira joan eta gorpua errekuuperatu ahal izateko, baina azkenean lortu zuen eta, ondorenean, familiako panteoian ehortzita egon zen Ebaristo Mendia⁷²². Beste alde batetik, Saturnino San Martinen familiak nahiago izan zuen berrien bila ez ibiltzea eta agertzen zenari itxarotea. Jose Maria San Martin Osinaldek kontatu digun bezala, “lehenengo egunean ez zuten ezer jakin, bigarreanean ere ez, hirugarren egunean jakin zuten fusilatu egin zutela”⁷²³. Ikusten dugun bezala, familia bakoitzak erreakzio ezberdina izan zuen zorigaitzaren aurrean.

Viktoria Huergo Toferen kasuan, *El Liberal* egunkariko kronikaren arabera, Huergo Toferen senitarteko batek ere galdetu omen zuen bere sendiko emakume erailaz, baina “inork ere ez omen zion esan non zegoen”⁷²⁴. Egunkari horren arabera, “herriaren kanpoaldean, erdi lurpean erdi agerian” topatu zuten Huergo Toferen gorpua. Horrek erakusten digu, hildako horren senitartekoak ere saiatu zirela beren familiakoa bilatzen. Bertsio ezberdin bat ematen digu hildakoaren biloba ordiziar batek, Viktoria Martin Lamatak. Beraren arabera, “hil zutenaren abisua pasa zioten haren alabari, eta hilerrira joan zenerako hilda zegoen”⁷²⁵. Hala ere, bertsio horrek badu arazo bat: lehen azaldu dugun moduan, Lamata-Huergo sendiaren artean, bertsio ezberdinen inguruko zalantza handia dago Viktoria Huergo Toferen heriotzaren inguruan. Viktoria Martinen bertsioa “garbiegia” da gero hainbeste zalantza egoteko.

Baina kasurik dramatikoena, Jaime Agurruzaren familiaren kasua izan zen. Lehen komentatu dugu gazte iruindarra erreketekin sartu zela Beasainen, eta preso bati, Guillermo Ugarteri ihes egiten laguntzen saiatzeagatik, bera ere atxilotu eta fusilatu egin zutela. Bera hil zenean, bere familiako baten bat, bere osaba jeltzale Serafin Beolarengana joan zen “zuek hil duzue, zuen ideiek hil dute, zuek ekarriko duzue!” esatera. Beolaren erantzuna “ideiek ez dute hiltzen” izan zen, baina ez zioten jaramonik egin, izan ere “zuen ideiek hil dute!” esaldiak “zuen ideiek hila izan behar du” ideia ezkututzen zuen; beraz, Jaime Agurruzaren heriotzaren “berregite” bat aipatu bide zen, familia karlistaren kontakizunean ondo sar zedin. Kasu horretan, ikusten den bezala, heriotzaren inguruko desitxuratze kontalaria egiten da, gudan hiltzeko gudara joan nahi ez zuenean, guda horretara joatera bultzatu zuenak errua hirugarren bati botatzen dio, eta horrela heriotza “heroikoago” egiten du. Serafin Beola orduan autoz Beasaina etorri zen, eta Beasainen hilerrira sartzea lortu zuen (Iñako Beolaren ustez, familia karlistak harremanak zituen eta horrela lortu zuen senitarteko bat gorpua berreskuratzea joatea), Jaime Agurruza identifikatzera. Identifikatzea lortu zuen, nahiz eta gorpuk “oso deseginda” zeuden. Beolak gau osoa pasatu behar izan zuen gorpua ateratzeko eta bi soldaduren laguntza ere behar izan omen zuen. Gaur egun, Jaime Agurruzaren izena Iruñeko Askatasun Plazan dagoen “erorien” mausoleoan ageri da, “Jainkoaren eta Espainiaren alde” erori zirenekin batera baina hezurraz ez daude han. Jaime Agurruzaren omenezko domina bat ere eman zioten bere familiari. Istorioa (edo historiaren desitxuraketa) sinesgarriagoa egiteko, heriotza-data ere aldatu egin zuten eta 1936ko uztailaren 27an eurek hil zutena, 1938ko uztailaren 28an “*Jainkoaren eta Espainiaren alde*” hilda azaltzen da. Iñako Beolak eman digu horren definiziorik onena: “memoria faltsutzea da hori, argi eta garbi”⁷²⁶.

Ehorzketa horien inguruan, Beasaingo udal frankistak, 1936ko abuztuaren 13ko Osoko Bilkurako aktan dakarrenez, “hamar langile” erabili behar izan zituela dio “sei orduz lan egiten”, “Mugimendu Nazionalaren ondorioz hil zirenak ehorzteko”. Ez du beste xehetasunik ematen (ez eta non edo nola hil ziren zehazten). Ordainketa hori egitea atzeratuta zegoela ohartarazi zuen Beasaingo udal-plenoak⁷²⁷.

Urte batzuen ostean, eraildako familiarteko kide batzuek nolabaiteko erreparazioa eskatu zieten agintari frankistei. Halako kasu bat izan ziren Andres Izagirreren familiarena. Haren alargun Justina Berasategi zegamarrak 1941ean Gipuzkoako FET-JONS alderdi bakarraren buruari idatzi zion “nire senarrarekin egindako bidegabekeria” konpontzeko eskatuz. Idatzi hori Zegamako FET-JONSeko buru zen Julian Aseginolatza Asurmendik abalatu zuen (Justina Berasategi zegamarra zen berez), eta baita Beasaingo borroketan parte hartu zuten zortzi erreketek eta erreketekin etorri zen Oronoz-Mugairiko apaiz Migel Conde Zabaletak ere. Horien arabera, Izagirre “kristau baten moduan” hil zen. Pedro Barrusoren arabera, erreklamazio hori Mugimendu Nazionalaren Idazkaritza Nagusiaren Ministeriora eta Armadaren Ministeriora iritsi zen, baina haiek, Izagirreren heriotza “akatsa” izan zela esan bazuten ere, erreklamazio horri ezezkua eman zioten, helegite hori aintzat hartzeko legerik ez zegoela argudiatuta⁷²⁸.

⁷²² Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁷²³ Jose Maria San Martin Osinalderi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

⁷²⁴ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁷²⁵ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 206. or.

⁷²⁶ Iñako Beolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁷²⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

⁷²⁸ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 113-114. or. Lehen esan dugun bezala, bere seme Luis Izagirre Berasategik 1970ean. Ordiziako plazako horman zegoen Cayuelaren ohorezko plaka harrika puskatu zuen.

or.

1.4 Bestelako berehalako errepresioa

Altxatuak Beasainen sartu zirenean, aipatutako 35 pertsonak hil ostean, beasaindarrekiko jazarpenak ez zuen etenik izan. Hurrengo asteak eta hilabeteak bereziki gogorrak izan ziren beasaindarrentzat.

Beasain hartu eta hurrengo egunean Alberto Ruiz Moriones komandantea etorri zen Beasaina, Beasainen zeuden tropa okupatzaileen ardura hartzeko. Herri-testigantza gehienek arabera, Morionesek hasierako errepresio gogorra nolabait “gelditu” egin zuen; adibidez, Milagros Muxika Aranbururen testigantzaren arabera, “harritu egin zen hainbeste preso ikusi zituenean”⁷²⁹. Jose Antonio Egidok bere liburuan jartzen duenez, Alberto Ruiz Morionesek “berriz ere ordena ezarri zuen, eta ihes egindakoak berriz lanera itzul zitezen dei egin zuen”. Hala ere, Beasaingo fabrikak militarizatu egin zituen, beraz, ihes egindako langileak etxera itzultzeko deia, interesatua izan zen eta ez gizatiarra⁷³⁰. Miren Barandiaranen arabera, 48 ordu eman zizkien ihes egindako langileei lanera itzul zitezen⁷³¹. Herri-testigantza batzuek ere baieztatzen dute Morionesek ardurak hartu zituenetik, anabasa murriztu egin zela eta arbitrariedade gutxiago gertatu zirela. Adibidez, grabatu ezin izan genuen testigantza batean, Paulino Aranburuk, “Morionesek hilketak eten egin zituen” esan zigun. Jesus Lopez Gallegok esaten digun moduan, “falangistek asko lapurtu zuten (...) nire arreba modistari makina bat ere lapurtu zioten, baina Alberto Ruiz Morionesek itzultzeko agindu zuen”⁷³². Arantza Ugarte Azkarateren arabera, bere aitona Pako Azkarateren fondaren kontrako salaketa bat izan zein behin, han bilera klandestinoak egiten zirela-eta (“Pakoren fondara” askotan joaten ziren abertzaleak)⁷³³. Hala ere, Ruiz Moriones bera joan zitzaion Pako Azkarateri ea egia zen hala ez galdezka, eta Pako Azkaratek ezezkua erantzun zionean, Alberto Ruiz Morionesek salaketa apurtu egin omen zuen. Bigarren salaketa batekin ere berdina gertatu omen zen, baina Morionesek ohartarazi egin zuen: “hirugarren salaketa bat iristen bada, nik ezin izango dut apurtu”. Arantza Ugarteren arabera “eskerrak, ez zela hirugarren salaketarik iritsi”⁷³⁴.

1.4.a) Kartzelatuak eta hurrengo asteetan hildakoak

Hala ere, horrek ez du esan nahi errepresioak jarraitu ez zuenik, jarraitu zuen noski, eta oso modu gogorrean gainera. Beasaingo hainbat pertsona, kasu honetan ezkerrekoak edo jeltzaleak, herriko kartzelan sartu zituzten. Joxe Bixente Iraolaren arabera 22 lagun preso sartu zituzten Beasainen (kontuan izan, ezkertiar edo jeltzale gehienek ihes egin zutela)⁷³⁵. *Euzko Deya* egunkariaren arabera, 20 bat pertsona atxilotu zituzten⁷³⁶, beraz zifra horren ingurumariak (20-22) ontzat eman ditzakegu. Preso horietako batzuek, on Pedro Mari Usabiaga apaiza⁷³⁷, Bernabe Aierdi Beobide jeltzalea, Joxe Bixente Iraola Lasa bera⁷³⁸, Viktoriano Oñatibia bankuko kobratzailea⁷³⁹, Gregorio Begue Aguado Tren-konpainiako makinista, errepublikanoa ideiez⁷⁴⁰, Maximino Aranburu Otamendi jeltzalea eta bere anaiak, Eusebio Aranburu Otamendi⁷⁴¹ eta Santiago Aranburu Otamendi⁷⁴², Eusebio Ibarbia Untzueta⁷⁴³, Antselmo Garmendia⁷⁴⁴, abertzalea, Julian Onesimo Palacios “periodista”, *Izquierda Republicana*ko kide zena, Ollakarizketa⁷⁴⁵, agian Amilibia

⁷²⁹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷³⁰ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 95. or.

⁷³¹ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 104. or.

⁷³² Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷³³ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Itxaropena argitaletxea. Zarautz, 1995, 110-111. or.; eta Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

⁷³⁴ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷³⁵ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352. or.

⁷³⁶ *Euzko Deya*, 1937-05-16koa.

⁷³⁷ Apaiz hau frankisten barne-txosten batean “asaldatu” gisa sailkatu zuten. ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 117. or.

⁷³⁸ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁷³⁹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean; eta Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁷⁴⁰ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an; Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean; eta Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷⁴¹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷⁴² Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷⁴³ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁷⁴⁴ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁷⁴⁵ Klara Ollakarizketak Jabier Garcia Bergarari 2014an emandako testigantza. Testigantza hori ez dago grabatua.

izeneko pertsona bat, egurrikatz-negozioa zuena⁷⁴⁶, Telleria doktorea⁷⁴⁷, eta beste zenbait izan ziren (*Euzko Deyaren* arabera, emakume bat ere izan zen atxilotua⁷⁴⁸). Atxilotzeko arrazoiak, batez ere politikoak izan zitezkeen, baina askotan bekaizkeriagatik ere atxilotu zituzten. Adibidez, Gregorio Begueren kasuan, bere jardunik handiena arma bat jasotzea izan zen, Trenbide-konpainiako langile guztiek beren posizioa defendatzeko jaso baitzuten. Antselmo Ruizek, kontatua du Begue nola atxilotu zuten: “Nik ikusi nuen garai hartan Gregorio Begue nola eraman zuten kolpeka”⁷⁴⁹. Hala ere, familiakoen arabera, bekaizkeria-kontuak tarteko salatu zuten Gregorio Begue⁷⁵⁰. Antzeko kasu bat gertatu zen Viktoriano Oñatibiarekin. Oñatibia, bankuko kobratzailea zen eta Joxe Bixente Iraolaren testigantza arabera, Arregi deitutako lankide oñatiar batek salatu zuen, lan-kontuak tarteko⁷⁵¹. Bestetik, Joxe Bixente Iraola bera, arrazoi politikoengatik atxilotzea nahiko gauza arraroa izan zen, kontuan izanik 1930-1931 artean, hau da Primo de Riveraren Diktaduraren osteko urtean (baina Diktadura horren legeak indarrean zeudenean) alkate izan zela, eta Errepublikak izan zela hain zuzen ere kargutik kendu zuena (beraz ez dirudi politikoki ezkerrekoa zenik).

Kartzelan sartutakoei janaria eramatearen ardura, Frantzisko Azkarateren kontura zegoen, Beasaingo Udalaren 1936ko abuztuaren 20ko Udal-bilkurak erabakitakoaren arabera⁷⁵². Hala ere, ez omen zen nahikoa, Maria Karmen Ibarbia Sarriegiren arabera (bere aita Eusebio Ibarbia Untzueta kartzelan egon zen), “gure aitari janaria eta mantak etxetik eraman behar izan zizkieten”⁷⁵³. Preso denek gela berean jan eta lo egiten zuten, eta “egunero erreztatzen genuen”⁷⁵⁴. Batzuek egunez lanera ateratzen zituzten, adibidez, Santiago Aranburu Otamendi, bere biloba Xanti Lasak kontatu digunaren arabera⁷⁵⁵. Joxe Bixente Iraolaren arabera, on Pedro Maria Usabiaga apaiza, bere apaiz-lagunek ere ez zuten bisitatu: “Florentzio Aspe erretorea eta Pedro Garaialde koadjutorea ez ziren behin ere joan bera ikustera. Denbora anitz zuen Aspe euskaldunen kontrako sermoiak botatzeko, baina ez zoritxarrekoak bisitatzen”. Iraolaren arabera, Pedro Maria Usabiagak igandetan soilik eman zezakeen meza⁷⁵⁶. Usabiaga horren kontrako sentimenduak handi samarrak izan ziren Beasaingo altxatuen artean, Beremundo Mendizabalen arabera, Beasaingo gazte karlista batek hala esan zuen: “ez dakit zergatik ez duten hori (Usabiaga) behingoan fusilatzen”. Mendizabalen arabera, Pedro Mokoroa apaiza izan zen Usabiagaren kartzela-aldia arintzen saiatu zen apaiz bakarra, “baina ez zuen ezer lortu”⁷⁵⁷. Emandako tratua nahiko txarra izan omen zen. Aitor Garmendiaren arabera (bere aita Antselmo Garmendia atxilotuta egon zen), behin militar batek “Azkoitiko frontean hiltzen duten bakoitzarengatik, zuetako hogeik hilko ditugu” egin omen zion mehatxu⁷⁵⁸. Hala ere ez zuten mehatxua bete, baina atxilotutako bi behintzat (Gregorio Begue eta Viktoriano Oñatibia) erailak izan ziren. Milagros Aranbururen arabera, “nik uste dut nire aita ez zutela torturatu, baina Iruñera eramandakoak bai”⁷⁵⁹.

Aske utzi zituztenean, Joxe Bixente Iraolaren arabera, 500 pezetako isuna jarri zieten preso batzuei, tartean, on Pedro Maria Usabiagari, Bernabe Aierdiri eta Iraola berari; eta gauero komandantearengana joan beharra ere ezarri zieten⁷⁶⁰. *Euzko Deya* egunkariaren arabera, Telleria doktoreari 12.000 pezetako isuna ordainarazi zioten⁷⁶¹. Beste batzuen arabera, Usabiagari jarritako isuna, handiagoa izan zen. Aske gelditutakoan, Antselmo Garmendiari “jar ezak hire jaka, hoa hemendik eta ez haugu berriz herrian ikusi nahi!” esan omen zioten, bere seme Aitor Garmendiak kontatzen duenaren arabera⁷⁶². Aitor Garmendiak esan digunaren arabera, Antselmo Garmendia “zargalduta” ikusi zuen Beasaingo emakume batek (Anjeles izenekoak) geltokiaren parean, etxerako bidean zihoala, eta hark “zer egin dizute?” galdetzerakoan, Antselmo Garmendiak “kalean ez nautela ikusi nahi”

⁷⁴⁶ Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷⁴⁷ *Euzko Deya*, 1937-05-16koa.

⁷⁴⁸ *Euzko Deya*, 1937-05-16koa.

⁷⁴⁹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁷⁵⁰ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁷⁵¹ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁷⁵² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

⁷⁵³ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁷⁵⁴ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁷⁵⁵ Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷⁵⁶ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁷⁵⁷ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁷⁵⁸ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁷⁵⁹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷⁶⁰ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁷⁶¹ *Euzko Deya*, 1937-05-16koa.

⁷⁶² Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an. Beste alde batetik, Milagros Aranburu Muxikaren arabera, “Antselmo Garmendia abertzalea izateagatik fusilatzen zuten ziren”. Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

or.

esan didate. Hori dela-eta emakume hark Igartzako errotaren atzetik Antzizarra joatea gomendatu omen zion, eta hala egin omen zuen Garmendiak. Aitor Garmendiak kontatu digun bezala “aitak beti esan ohi zigun emakume hark bizia salbatu ziola”⁷⁶³. Beste bat, Julian Onesimo Palacios, aske utzi aurretik Iruñera eraman zuten, “liburu eta aldizkari pornografikoak saltzeaz” salatuta⁷⁶⁴. Eta hura aske gelditu bazen ere, ikusiko dugun moduan, Iruñera eraman zituzten beste batzuk, Gregorio Begue kasu, hil egin zituzten.

Florentzio Aspe erretoreak preso horiek ez bisitatzeko arrazoiak asko izan zitezkeen, baina batez ere, bere frankismoarekiko konpromiso politikoa eta jarrera ideologikoa jarri behar ditugu lehen lerroan. Lazkaoko Beremundo Mendizabalen arabera, Florentzio Aspe Lazkaoko hiru fraide beneditar (aita Beremundo bera, aita Emiliano eta aita Bernardo) salatu zituen eskuinaren blokearen kontra agertzearen⁷⁶⁵. Horrez gain, Florentzio Aspe mezatan sarraskirako deiak eginez egiten zituen hitzaldiak, adibidez, Beremundo Mendizabalen hitzetan, Aspek, (erdaraz) “erreketeok eta falangistok; hil itzazue marxistak, garbitu itzazue!” bezalakoak esaten zituen⁷⁶⁶. Ihes egindako pertsonentzat ere hitz oso gogorrak izan zituen Aspek, askorengatik “joan dira, jada ez dira itzuliko!” esaten baitzuen⁷⁶⁷; edo gorriak “Satalinen (sic; Satan eta Stalinen arteko hitz-jokoa) ikasle” bezala tratatzen zituen sermoietan⁷⁶⁸. Euskararen kontrako jarrera gogorra erakutsi zuen Aspek 1936ko uztailaren 27tik aurrera, baina jada, Errepublika garaian ere, San Ignazio egun batean, honako hau esan zuen espainieraz: “batzuek euskaraz egiten dudalako kritikatzan naute, beste batzuek gaztelaniaz egiten dudalako; nolana ere, nire ama-hizkuntzan egingo dut” esan eta segidan erdaraz hasi zen, bere ama-hizkuntza euskara izan arren. Bota zuen gezur handia entzunda, gazteria arrapaladan hasi zen korutik behera jaisten eta orduan Aspe euskaraz hasi zen⁷⁶⁹.

Atxilotu horiekiko apaiz ezberdinen jarrera komentatu dugunez, tartetxo bat egingo dugu modu laburrean Goierriko elizgizonen joera azaltzeko. Florentzio Aspe alde batetik, eta Beremundo Mendizabal eta Pedro Maria Usabiaga bestetik, Goierriko elizgizonek izan zuten zatiketaren adibidea da. Asperen eta Mendizabalen arteko ezberdintasuna ez zen soilik ideologikoa izan, epaiketaren batean alde ezberdinetan ere egon baitziren. Izan ere, 1937an, Beremundo Mendizabali, Bixente Iraola Amundarain beasaindarrarekin batera, kausa militar bat zabaldu zioten; Ipar Euskal Herrira dirua bidaltzeaz eta, Iraolaren kasuan, “armada nazionalaren” mendeko herrien egoera latza deskribatzen zuen gutun bat Ipar Euskal Herrian zegoen aitari (Joxe Bixenteri) idazteagatik. Florentzio Aspek lekukotza eman zuen kausa horretan, baina hala ere, azkenean Beremundo Mendizabalen ekintzak “ez zirela delitu” ondorioztatu zuen fiskalak⁷⁷⁰.

Altzatuen alde gogor jarri zen beste bat, Zaldibiako apaiza, Modesto Mendizabal, izan zen. Horrek behin, Senpereko futbol-zelaian, hitzaldi batean, erreketeei hala esan bide zien: “nafarrak baldin bazarete, zerura joaterakoan esaiozue hori San Pedrori eta berak ateak zabalduko dizkizue, zerura joateko aski baita nafarra izatea”. Noski, Mendizabalentzat, “nafarren bertutea”, guda zibilean erreketeei egindakoarekin lotzen zuen, ez ordea berez nafarra izatearekin⁷⁷¹. Hitzaldi hori, Lazkaoko Beremundo Mendizabalen arabera, San Migel egunean, irailaren 29ean egin zuen⁷⁷². Altzatuen aldeko beste apaiz bat Olaberriko Alustiza izan zen (Lazkaomendin jaioa bera), Beremundo Mendizabalen arabera abertzaleak “Jainkoaren kontrako” moduan deskalifikatzen zituen mezatan⁷⁷³. Olaberriko testigantzek berdina esan ziguten, adibidez, Sara eta Jose Maria Bujanda neba-arreben arabera “hori oso gaiztoa izan zen gerra galdu zutenen aldeko familiekin”⁷⁷⁴. Sara Bujanda Olaranen arabera, “horrek, guda ostean, dena erdaraz egiten zuen, meza, sermoia...”⁷⁷⁵. Bestetik, Ataungo San Martingo erretore Jose Goikoetxeaundia, udal frankistako kideek deitu zuten udaletxera isunak nola banatu erabakitzeke, eta hark, herrira zigorak iritsiak baziren, onena herritar guztien artean banatzea zela

⁷⁶³ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁷⁶⁴ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2458-38 kausa, Julian Onesimo Palaciosi dagokiona.

⁷⁶⁵ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 118. or.

⁷⁶⁶ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁷⁶⁷ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

⁷⁶⁸ Paulino Aranbururi eskertzen diot datu hau. Testigantza hori ez dago grabatuta.

⁷⁶⁹ SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: “Hitzaurrea” (7-18. or.) in SIADECO: *Euskara Beasainen. Azterketa soziolinguistikoaren laburpena*. Beasaingo Udaleko Euskara Zerbitzua-Beasaingo Udala, Beasain, 1990. 13. eta 14. or.

⁷⁷⁰ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 2645-37 kausa, Bixente Iraola Amundaraini dagokiona.

⁷⁷¹ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an; eta Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷⁷² MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁷⁷³ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁷⁷⁴ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14.

⁷⁷⁵ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14.

esan zien, herritarren arteko bakea bermatzeko. Karlistek zigorrak Ataungo euskal abertzaleen artean soilik banatu nahi zituzten, bertako lekuko Pia Maria Barandiaranen arabera. Azkenean, Barandiaranen esanetan, apaiza haserretu egin omen zen bertako erreketeein; baina horretarako deitua izateak eta bere aholkua entzun nahi izateak, hasiera batean behintzat, Goikoetxeundiak karlistentzako nolabaiteko itzala bazuela erakusten du⁷⁷⁶. Ataunen San Gregorion zegoen Arteaga apaiza ere nahiko karlista omen zen, Pia Maria Barandiaranen arabera, barre egiten baitzien Ataunen ilea mozten zieten emakumeei. Gainera, Durangoko eta Gernikako elizak “gorriek” erre zituztela esaten ibili omen zen eta Ataunen ostatu hartuta zeuden tropa frankistek Ataungo neska gazteak jazartzen zituztenean, eraso horien aurrean tropei kargu hartu beharrean, nesken gurasoei neskak etxean egon zitezen “gomendatzen” omen zien⁷⁷⁷. Frantzisko Perez apaiz ataundarra, Ordizian apaiz zena ere, altxatuen aldekoa omen zen eta honako hau esaten entzun zioten: “Muxikari (On Mateo gotzainari) eta bera bezalako zenbait apaizi lau tiro botaz gero Euskal Herriko arazoa konponduta legoke”⁷⁷⁸. Jabier Garcia Bergarak dio, Goierrin apaiz batzuek, zerrenda beltzak egiten lagundu zutela⁷⁷⁹.

Kontuan izan behar dugu halaber, altxatuak Beasainen apaiz bat euren artean aurretik zutela sartu zirela, “apaiz gizen batekin”, Jesus Lopez Gallegoren arabera⁷⁸⁰. Apaiz horrek pistola bat erabiltzen omen zuen, Arantza Ugarte Azkarateren arabera, “eta nire amak galdetzen zuen nola zitekeen apaiz bat pistolarekin ibiltzea”⁷⁸¹. Jakin badakigu Oronoz-Mugairiko apaiz Migel Conde Zabaleta erreketeein Beasaina etorri zela, eta baita ere hil zituzten batzuek hilerrian konfesatu zituela⁷⁸². Diotenez, Lezaungo apaiza, Moniko Azpilikueta ere bertan ibili zen, erreketeein⁷⁸³; baina Julio Arostegiren arabera, Beasainen ibilitako zutabeetako erreketee asko Leatxeko apaiz Jesus Antzinek errekrutatu zituen, beraz, litekeena da hura izatea Beasaina etorri zena⁷⁸⁴.

Bestetik, izan ziren zigortutako apaizak ere, adibidez, Ezkio-Itsasoko apaiz Sinforoso Ibargureni, Alberto Ruiz Morionesek 2.000 pezetako isuna jarri zion eta “Muxika horrekin batera zuhaitz baten eskegia egon beharko huke hik” esan omen zion⁷⁸⁵. Horiez gain, Ataungo San Gregorioko Martzelino Errezola eta Ataungo Aiako Joxe Paskasio Bikuña apaizei, mila bana pezetako isun bana ezarri zieten altxatuek, bien kasuan ere “abertzaleak” izateagatik. Gainera, Martzelino Errezola apaiza fusilatzeaz egon ziren erreketeeak, bere aurrean esandako “¡Viva España!” oihuari erantzunik eman ez ziolako. Juan Arin apaiz koadjutoreari 50 pezetako isuna jarri zioten abertzaleen aldeko botoa emateagatik⁷⁸⁶. Aramako apaiz Joakin Tolosa ordiziarra ere apaizgotik eta Gipuzkoatik bota egin zuten frankistek, “abertzalea omen zelako” (Beremundo Mendizabalen arabera, ordean, ez zen inongo joera politikoren aldekoa)⁷⁸⁷. Horrez gain, beste lau apaiz ordiziar izan ziren zigortuak: Ordizian bertan zegoen Bonifazio Gogortza, Idiazabalen zegoen Karlos Pikasari Imatz, Altzon zegoen Sekundino Errezola/Rezola Arratibel eta Andoainen zegoen Joakin Bermejo⁷⁸⁸. Agintari berriek Araba, Bizkai eta Gipuzkoako apaiz guztien sailkapena egin zuten eta “asaldatu”, “abertzale” eta “jarraitzaile” gisa sailkatzen zituzten altxatuekin ez zeuden apaiz guztiak. Ordiziako artzapezgoan (Beasain eta Goierriko ekialdea barne zituen barrutian) hogeita bat apaiz sailkatu zituzten hala, tartean Beasaingo apaiz Pedro Maria Usabiaga, Garingo apaiz Teodoro Bikuña, Aratz-Matxinbentako apaiz Joxe Intsausti eta Aratz-Matxinbentan laguntzaile ibilitako Bonifazio Gogortza “asaldatu” gisa sailkatu zituzten agintari frankistek⁷⁸⁹.

Bestetik, elizan espainiera inposatu zuten agintari frankistek, Beremundo Mendizabalen arabera, beneditarren komentuko prioreak erdaraz egin behar zuen “Militarren inposizioz, ordura arte hizkuntza horretan elizkizunak egiteko ohiturarik ez bazen ere”⁷⁹⁰. Ataunen ere elizkizunak erdaraz inposatu zituzten, eta “Ave Maria hitz latinoekin hasarazi (...)” “Agur” hitza esatea ere

⁷⁷⁶ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 650. or.

⁷⁷⁷ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649 eta 652. or.

⁷⁷⁸ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 121. or.

⁷⁷⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁷⁸⁰ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁷⁸¹ Arantza Ugarte Alustizari eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁷⁸² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, 114. or.

⁷⁸³ Andoni Sarriegi Eskisabeli eskertzen diot datu hau.

⁷⁸⁴ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 315. or.

⁷⁸⁵ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 120. or.

⁷⁸⁶ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649-650. or.

⁷⁸⁷ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 121. or.

⁷⁸⁸ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 116. or.

⁷⁸⁹ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 299. or.

⁷⁹⁰ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

or.

debekatu baitzuten (...) Beasaingo komandanteak horregatik Martzelino Errezola apaiza deitu zuen". Pia Maria Barandiaranen arabera "horregatik jende askok uko egin zion elizara joateari" eta "etxe partikularretan, adibidez Ataungo Sutegi etxean euskarazko otoitzaldiak egiten zituzten kristau ataundarrek"⁷⁹¹.

Apaizgo abertzalearekiko, edota abertzale-joerakoekiko zigorrak ez ziren soilik norbanakoen kontrakoak izan. Beremundo Mendizabalen arabera, Lazkaoko beneditarren komentuko arauak aldatu egin behar izan zituzten, Infantadoko dukearen nagusitasuna azpimarratzeko; eta komentu barruan euskaraz hitz egiteko debekua ezarri zuten arau berri horiek. Gainera, "Espainia osoko apaizak" onartzea ontzat ematen zuten arau berriek baina "Frantziatik zetozen apaizak" Lazkaon sartzea debekatu egiten zuten"⁷⁹².

Baina elizgizon abertzaleen kontrako errepresioaren Beasaingo adierazle nagusia Joan Jose Usabiaga Irazustabarrena, "Juan de Iturralde" da, apaiza izateaz gain idazlea eta 1936ko estatu-kolpearen motibazio politiko zein militarren eta nondik-norakoen ikertzailea izan zena. 1936an Juan de Iturralde Tolosako Sakramentu Santuaren komentuan bizi zen. Lehenik, 1936ko abuztuan atxilotu egin zuten Beasainen, Altamira baserrian zegoela bere koinatu karlistarekin izandako eztabaida politiko-erlijioso baten ostean; bere senitartekoak Euskal Estatutua eta Muxika gotzaina iraindu eta Euskal Estatutua kritikatu zituen eta, Iturralde, erantzun egin zion. Hurrengo egunean bi guardia zibilek esan zioten Alberto Ruiz Moriones komandantearengana joan behar zuela; Morionesek, Iturralde "abertzalea" zela eta etxeko atxilo-aldia ezarri zion. Iturralderen arabera, Morionesek informazio horiek Euskal Estatutua defendatzean eta "bandera espainiar monarkikoa mespretxatzean" oinarritu zituen, Iturralde berari geroago Tolosako karlista batzuek esan zioten moduan. Iturralde ziur zegoen bera salatu zuena bere koinatua izan zela, "bere aurrean bakarrik hitz egin nuelako Estatutuaz eta banderaz, eta horri buruz txantxa bat besterik ez nuen egin" baina argitzen du "ziur nago beste norbaitek xaxatu zuela nire kontrako salaketa jartzera"⁷⁹³. Hamabost egunez egon zen Juan de Iturralde Beasainen, arreba baten etxean preso eta gero Tolosara joateko esan zioten, baina komentuan atxilo gelditzeko. Meza ematea ere galarazi egin zioten"⁷⁹⁴.

Iturralderen kontrako bigarren atxiloketa 1937ko maiatzaren 16an izan zen, Tolosan zeuden beste bi fraide sakramentinorekin (Frantzisko Etziolatzarekin eta Anjel Garciarekin) batera. Ondarretako kartzelara eramanez zituzten zuzenean. Han inkomunikatuta egon ziren, bisita gabe eta eskutitzak idazteko aukerarik gabe; eta kartzelan jasotako tratua oso txarra izan zen: bai janaria, bai kartzela-zainen tratua oso txarrak izan ziren. Usabiagaren arabera, bere kontrako salaketa Tolosako komentu barrutik etorri zen, bera berez "etxeko atxilo-aldian" zegoelako eta kanpoko munduarekin ez zuelako batere harremanik. Beraren arabera "pentsamendua" izan zen bera salatzeko arrazoia, eta ez ekintza konkretu bat "Beasainen jasandako atxiloketaren ostean, ez bainuen inorekin politikaz aritzeko gogorik"⁷⁹⁵.

Iturralde kontatzen duenaren arabera, Ondarretako kartzelako agintariek "polizia ona/polizia txarra" jokora jokatzen zuten berarekin eta beste apaiz presoekin; alde batetik kartzelako agintari zibil eta militarrek, gogorrak ziren, eta beste alde batetik, kartzelako agintari erlijiosoak, noizbehinka kontzesio batzuek egiten zituzten, baina beti ere presoek Goma kardinalarekiko edota altxatuen agintaritzarekiko esker ona erakutsi behar zutenaz konbentzitzen saiatuz"⁷⁹⁶. Iturralderen arabera, galdeketa egiteko ez zituzten inolako aginte polizialen edota juridikorengana eramanez, kartzelan bertan egin izan zituzten galderak. Berak esanda utzi zuenez, "joera politikoaz" galdetzerakoan "Acción Popular" (CEDA) alderdiarekiko hurbilekoa zela esan zuen, nolabait, eskuineko alderdi hori aipatuz bere kontrako jarrera areagotu ez zedin (Iturralde jeltzaleen hurbilekoa zen, nahiz eta militantea ez izan eta joera-independentsia mantentzen saiatu)⁷⁹⁷.

Iturralderen arabera, eurak salatu zituenak, epaiketan aurpegia ez ematearren, "gu zigortu nahi izan gintuen, eta lortu zuen, baina akusazio zehatzik gabe". Hala, maiatzaren 31n, Beorlegi izeneko militar nafar batek, askatasuna sinarazi zien, baina

⁷⁹¹ BARANDIARAN, Pia Maria: "Informe de Pia Maria de Barandiaran" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 652. or.

⁷⁹² MENDIZABAL, Beremundo: "Informe del P. Beremundo Mendizabal (8 de Mayo ded 1939)" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (738. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 738. or.

⁷⁹³ USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 234-236. or. Berez persona horren izena Juan Usabiaga da, baina liburu horretan "Juan Usobiaga" azaltzen da; hori dela-eta, testuan "Juan Usabiaga" bezala aipatzen dugu baina aipu bibliograikoetan, aldiz, "Juan Usobiaga" utzi dugu.

⁷⁹⁴ USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 236. or.

⁷⁹⁵ USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 234. eta 238-241. or.

⁷⁹⁶ USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 240. or.

⁷⁹⁷ USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 246-247. or. Iturralde esan zuenez "ni ez nintzen inongo alderditako kide (...) alderdiak albora nitzakeen, baina ezin nituen nire herriaren hizkuntza eta eskubideak alboratu".

kartzelatik atera eta berehala, Gobernadore Militarren erbesteratzeko agindua heldu zen. Jada apaiz erbesteratuak Hendaiara eramango zituen autoa prest zegoen; beraz, amarrua aurretik pentsatua zuten Donostiako agintari frankistek⁷⁹⁸.

Iturraldek, gainera, On Mateo Muxika gotzainak sufritutako jazarpena deskribatzen du. Muxikak berak Errepublikara garaian eskuinaren amorrua piztu zuen, hauteskundeetan ez baitzuen eskuinaren blokea EAJrekiko lehenetsi, baizik eta bi sektoreak parez pare jarri zituen “katolikotzat” (gainera, 1933ko erreferendumean Estatutuaren aldeko botoa eman zuen). Iturralderen arabera, Muxikak eta Iruñeko gotzain Olaetxeak sinatutako pastoralak, Estatu-kolpearen aldeko babesa eman zuena, Isidro Goma kardinalak inposatu zion Muxikari, geroago, Muxikak berak, “*Nire kontzientziak aginduak*” (*Imperativos de mi conciencia*) espainieraz idatzitako liburuan deskribatuko zuena (beraz, Goma kardinalarekin eta Francoren garaiko Espainiako Eliza Katolikoarekin okertu egin ziren bere harremanak)⁷⁹⁹. Bestalde, Iturralderen arabera, Pio XI.a Aita Santuak bi aldeen arteko negoziazioak bultzatu nahi zituen, ez alde baten garaipen militarra, alde horrek bere burua “katolikotzat” bazuen ere⁸⁰⁰. Iturralderen interpretazioaren arabera, Pio XI.ak erabateko babesa eman ez izana Mateo Muxikaren lanarekin lotzen zuen: Hori zela-eta, Erromarako bidaia batez baliatuta, Muxika erbesteratzera (elizbarruti-aldaketa mozorrotua egitera) behartu zuten agintari militarrek⁸⁰¹. Juan de Iturraldek jasotzen duenaren arabera, Muxika gotzaina hiltzear ere egon ziren falangista batzuk Gasteizera joan eta Burgosera eramateko aitzakiarekin eta, antza, fusilatzeke asmoa zuten, baina hark uko egin zion hara joateari, eta horri esker salbatu zuen bere bizia. Dirudenez, Luis Oriol, Arabako eskuindar ezaguna izan zen plan hori pentsatu zuena. Hasieran, eskuindarren lehen asmoa berez fusilatzea izan zen baina Muxikaren arabera “ezagutzen nauen pertsona batek” (Iturraldek gero argitzen du Zegamako apaiza, Andres Oiarbide, izan zela), esan omen zien “Muxika gai da heriotzako hormara purpuraz jantzita joateko. Gotzain bat hala hiltzen baduzue, gure mugimenduaren irudiari eginiko kaltea izugarria izango da”. Orduan pentsatu omen zuten Muxika Burgosa “gonbidatzea” eta bidean hil eta desagerraraztea. Antza denez elizako kargudun batzuek konbentzitu zituzten frankistak, Muxika fusilatzea baino gehiago komeni zitzaizela Muxika erbesteratzea⁸⁰².

Beasainen preso zeuden pertsonengana itzuliko gara orain. Joxe Bixente Iraolaren arabera Beasaingo kartzelan zeuden presoak, abuztuaren 14an atxilotu zituzten eta irailaren 19an atera zituzten. Aitor Garmendiaren arabera “bi hilabete inguru” egin zituzten presoek kartzelan⁸⁰³. Hala ere, preso horietako batzuk hilak izan ziren. Horietako bat, Viktoriano Oñatibia bankuko kobratzailea izan zen. Iraolaren arabera, “askatu eta bi astera”, beraz irailaren azken egunetan suposatzen dugu, berriz atxilotua izan zen, “Arregi izeneko lankide batek jarritako salaketa bat tarteko”⁸⁰⁴. Viktoriano Oñatibia Donostian, Ondarretan fusilatu zuten. Iñaki Egañaren lanaren arabera, Viktoriano Oñatibia Aranburu 1936ko azaroaren 17an fusilatu zuten Ondarretan, Donostian⁸⁰⁵; baina Joxe Manuel Azurmendiren arabera, urriaren 23an fusilatu zuten; eta beraren arabera ere Donostian⁸⁰⁶. (Milagros Aranburu Muxikaren arabera, Iruñera eramane zuten fusilatzea, baina gure ustez hori ez da zuzena)⁸⁰⁷. Erregistroak, kasu honetan Iñaki Egañari ematen dio arrazoi, Beasaingo erregistroan heriotza hori 1936ko azaroaren 17ko dataekin erregistratu baitzen (heriotza 1937ko abuztuaren 23an erregistratu zen). Erregistroari dagokionez, esan beharra dago 1981ean Oñatibiaren alaba Margarita Oñatibia Maizek aurkeztutako eskaera baten ondorioz, 1981eko irailaren 18an erregistroan heriotza-arrazoi bezala “Espainiar Guda Zibila” ezarri zutela. Azurmendik esaten duenez, berak Oñatibia ezagutzen zuen, Oñatibia nazionalista zela esaten digu, beraz bere kasuan, bekaitzez gainera, arrazoi politikoak ere atzeman ditzakegu. Talde horretatik fusilatutako beste bat, Gregorio Begue izan zen, tren-konpainiako makinista. Gregorio Begue Iruñera eramane zuten eta han fusilatu zuten. Bere ilobetako batek, Roberto Begue Sarasolak esan digun bezala, “Iruñera eramane eta ez zen handik itzuli”⁸⁰⁸. Bere familiak esaten duenaren arabera, susmoa dute, Iruñean, “askatasuna” sinatu ostean, fusilatu edo erail zutela, garai hartan altxatuek erabiltzen zuten praktika hori nahiko arrunta zen-eta (*La Voz* egunkariaren arabera, 500 pezeta ordaindu behar izan zituen “aske gelditzeko” eta behin aske utzi zutenean

⁷⁹⁸ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 247-248. or.

⁷⁹⁹ ITURRALDE, Juan: *El catolicismo y la cruzada de Franco*. Egi-Indarra. Paris, 1965, 156. or.

⁸⁰⁰ Egia esan, Pio XI.aren postura, batez ere Francoren aldearen aldekoa izan zen. Kontuan izan behar dugu Juan de Iturralde apaiz sakramentinoa zela, eta hori zela-eta Pio XI.az aldeko irudia azaltzeko nahia izan zezakeela.

⁸⁰¹ ITURRALDE, Juan: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Cómo siguió y triunfó la cruzada*. Egi-Indarra. Paris, 1965, 204. or.

⁸⁰² ITURRALDE, Juan: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Su carácter inicial*. Egi-Indarra. Paris, 1960, 278-285. eta 287-288. or.

⁸⁰³ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁸⁰⁴ IRAOLA, Joxe Bixente: “Informe de Joxe Bixente Iraola” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 353. or.

⁸⁰⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 207. or.

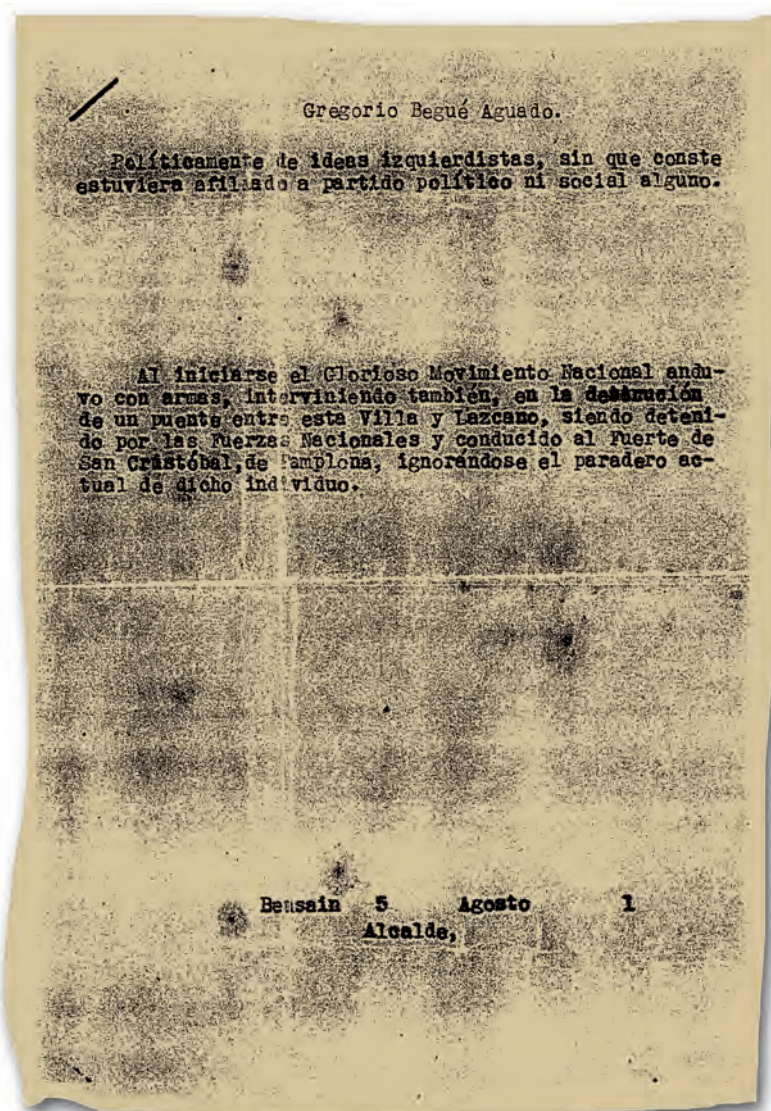
⁸⁰⁶ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁸⁰⁷ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁸⁰⁸ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

or.

fusilatu egin zuten, baina Begue familiak ez digu halakorik esan⁸⁰⁹). Izan ere, Gregorio Begueren biloba Yolanda Begue Redondok kontatzen digun bezala, “aske utzitako baten bat ez zen fidatu eta errepidetik etorri ordezt menditik etorri zen Beasaina. Haren bidez jakin zuten familian fusilatu egin zutela”⁸¹⁰. Gregorio Begueren bi ondorengoen arabera, familiak ez zuen izan fusilatzearen inguruko inolako berri ofizialik eta herritar horren bidez jakin zuten gertatua. Hori dela-eta familiak, Gregorio Begue hil ondoren ere, Iruñeko kartzelara arropa bidaltzen zuen. Oraindik familiak ez daki Begueren gorpua non dagoen⁸¹¹ (La Voz egunkariak dio Beasainen bere “lau seme-alaben aurrean” hil zutela, baina ez dugu uste hori zuzena denik)⁸¹². Yolanda Beguek kontatzen digun moduan, bere aita, Gregorio Begueren semea (Arturo Begue) “behin Falangearen egoitzan sartu zen bere aitaren heriotzaren ingurukoak ikertzera. Ez dakit zer ikusi zuen han, baina ikusitakoaz ez zuen hitzik ere egin nahi izan, zerbait izugarria ikusi behar izan zuen hark”⁸¹³. Bestalde, Ordiziako oroimen historikoari buruzko lanean, Begueren errainak, Tomasa Redondo ordiziarak (bere aita eta anaia bat ere fusilatutak izan ziren) kontatu izan du, bere senarrak, Gregorioren seme Arturo Beguek, “lortu zuela jakitea Gregorio Begue nork salatu zuen. Antza denez, apaiz batek zerikusiren bat izan zuen, baina senarrak ez zidan kontatu zekien dena”⁸¹⁴. Gregorio Begue Aguado 1936ko irailaren 22an fusilatu zuten, Beasaingo erreregistro zibilean agertzen den moduan.

Gregorio Begue eraila izan zen. (Dokumentua: Karlos Begue Aliendek utzia)

Izan ziren halaber etxetik zuzenean atera eta fusilatutako beasaindarrak ere. Horietako bi Igartua sendiko kideak ziren, aita (Jose Maria Igartua Lastra) eta beste seme bat (Hilario Igartua Polo). Kasu horietan, uztailaren 27an hildako Isidro Igartua Polorekin batera, sendi horretako hiru pertsona hil zituztela esan behar dugu. Baina Igartua familiaren tragedia, hildako kopuru handia eta euren erailketen inguruabarrak direla-eta (hildako biren, Jose Mari Igartua Lastraren eta Hilario Igartua Poloren gorpuek ez dira aurkitu), egun ere idatzitako kroniketan ez dira guztiz argitu, izan ere familia horretako hildakoen izenak eta heriotzen zirkunstantziak nahastu egiten dira (hiru hildako izateak eta biren gorpuek ez aurkitzeak, nahasketa horretan “lagundu egiten du”). Esan beharra dago Igartua familia garai hartan oso familia borrokalaria zela, sozialista peto-petoak, eta hiru heriotzez gain, errepresio gogorra jasan zutela, baita gudaren ondoren ere. Familia horren inguruan hainbeste errepresio gauzatu izanak, beste alde batetik, familia horretako norbanako bakoitzaren inguruko zirkunstantziak nahastera eraman dituzte bai kronika-idazleak eta baita berrien iturri diren lekukoak ere.

⁸⁰⁹ La Voz, 1937-05-16koa. Baliteke Gregorio Begue, Iruñera eraman aurretik, Beasaingo kartzelan egondakoa zenez, agian bertan zegoela ezartzea 500 pezetako “askatasun-berme” hori, eta ordaindu ondoren berriz atxilotzea. Viktoriano Oñatibiarekin prozedura hori erabili zuten altxatuak.

⁸¹⁰ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁸¹¹ Yolanda Begue Redondoren aitona zen Gregorio Begue. Emakume horren amaren familiaren (Redondo familiaren) aldeko aitona (Benito Redondo) eta osaba bat (Fausto Redondo) ere hil egin zituzten altxatuak. Gorpu horiek ere ez dira aurkitu.

⁸¹² La Voz, 1937-05-16koa.

⁸¹³ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁸¹⁴ ASKOREN ARTEAN: Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 150. eta 153. or.

Adibidez, Jose Antonio Egidoren liburuan, “Agripina Poloren semeetako bat Zesareo Ugartek artatu ondoren ohetik atera zuten eta fusilatu egin zuten” irakur daiteke⁸¹⁵. Egidok hor Isidro Igartua aipatzen duelakoan gaude, baina hura ez zuen Zesareo Ugartek artatu, baizik eta Joan Andres Otaegik eta bere familiak. Bestalde, *La Voz* eta *Euzko Deyaren* kronikek ere ez dute gauza handirik argitzen. *La Voz*eko kronikan “lehenik, Igartua familiako aita eta bi seme exekutatu zituzten” agertzen da. Egunkari horren arabera, “Jose Luis” izeneko seme bat, zauritua izan zen, eta Iruñera eramán zuten; han aske utzi eta Beasaina itzultzean “bere etxearen aurrean hil zuten”⁸¹⁶. Igartua familian bazen Jose Luis izeneko seme bat, baina ez zen gudan hil. Bestetik, hemen ikusten dugunez, bi historia nahasten ditu egunkariak: zauritua eta Beasainen hila izan zen Isidro Igartuarena eta Iruñerako bidean hil zuten Hilario Igartuarena. Egunkari horrek jarraitzen duenez, “beste seme bat, Jose Maria, “Mutilos” (sic; Mutiloa herriaz ari da) deitutako meatzera eramana eta han biluztua eta hila izan zen”⁸¹⁷. Kasu horretan, esaten duena, nahiko egia bada ere, familiako harremanekin nahastu egiten dira, Jose Maria Igartua familia horretako aita baitzen, ez semeetako bat. *Euzko Deyaren* arabera, “Igartua bat Beasainen hila izan zen”, “beste Igartua bat, Jose Luis, gudan zauritua izan zen eta gero Iruñera eramana, eta han aske geratzen zela sinatu ondoren, hil egin zuten”⁸¹⁸. Kasu bi horietan bi anaien historiak kontatzen ditu, baina izenak nahastuz; izan ere bat, Isidro, Beasainen borrokan hil zen, zauritua izan ondoren errematatuta hain zuzen, eta beste bat, Hilario, Iruñera eramán zuten, antza denez, zauritu ostean atxilotuta eta bidean nonbait hil zuten. Aitaz, Jose Maria Igartuaz kontatzen dutena, “Jose Maria, borrokak bukatu eta ordu batzuetara, Iruñera eramango zutela-eta, Mutiloako meatzera eramán zuten, eta hantxe hil zuten”. Azken hori, ikusiko dugun bezala, errealtatetik nahiko gertu dago⁸¹⁹. Beste alde batetik zenbait kontakizun eta datuk, afera hau gehiago nahasten dute. Iñaki Egañaren lanean, “Jose Luis Igartua Lastra” agertzen da familiako aita bezala, “Beasainen borrokatu zuen, eta Iruñeko kartzelara eramán eta han hil zuten, lau hilabetera” diosku, eta seme bat “Jose Maria Igartua Polo” bezala identifikatuz, “elbarria zela, eta atxilotu eta Mutiloako errepidean bota zutela” dio. Beste semeaz, Isidro Igartua Polo bezala identifikatzen duenaz “uztailaren 27an, UGTren konpainia baten barruan, Beasain defendatzen hil zela” diosku (azken hori zuzenki identifikatzen du, baina esan beharra dago, lehenago frogatu dugun bezala, Isidro Igartua Polo ez zela borrokan hil, baizik eta errematatuta izan zela)⁸²⁰. Mauro Elizondoren bertsioa gehiago hurbiltzen da errealtatera eta beneditarraren arabera, Isidro Igartuaren heriotza gertatu eta bi egunera “bere aita hil zuten” (beraz, uztailaren 29an beharko zukeen), eta hamar egunera “bere anaia” (beraz, abuztuaren 6an)⁸²¹. Kasu horretan egiara nahikoa gerturatzen gara, izan ere, Beasainen, borroka-egunean hildako Isidro Igartuaren izena eta bere familia-kokapena ondo zehazten ditu, eta baita bere familia-kideenak eta datenak ere; hala ere, ez ditu familia-kideen izenak eta beren heriotzen inguruabarrak argitzen. Bukatzeko, Aranzadik luzatu duen txostenak ere, gauzak ez ditu guztiz argitzen, izan ere, aita “Jose Luis Igartua Lastra” deitzen du eta semea “Jose Maria Igartua Polo”.

Igartua familiaren inguruko inguruabarrak, Beasaingo eroldari eta herri-testigantzei esker argitu ditugu. Beasaingo Pablo Iglesias kaleko (egun, Jose Migel Iturriotz kalea) 13. zenbakian bizi zen familia hori, eta 1930eko eroldaren arabera, “Jose Maria Igartua Lasa” (sic; bere bigarren abizena Lastra zen), Deustun jaioa, zen familiako aita⁸²², eta Agripina Polo ama. 1930ean bost seme zituzten: Hilario (Areetan jaioa), Isidro (Begoñan jaioa), Pedro, Jose Luis eta Jose Antonio (azken bi horiek lau urte zituzten 1930ean, beraz hamar urte zituzten 1936an)⁸²³. Berez, badakigu horrela, aita Jose Maria Igartua zela, eta hildako semeak Hilario Igartua eta Isidro Igartua zirela. Isidro Igartuaz jakin badakigu, lehen esan dugun eta frogatu dugun bezala, Beasainen uztailaren 27an hil zela. Beraz, orain aitaren (Jose Maria Igartua Lastraren) eta beste semearen (Hilario Igartua Poloren) heriotzen inguruabarrak argitzea geratzen zaigu.

Lehen esan bezala, Mauro Elizondok esaten duenez, aita, Jose Maria Igartua, “bere seme Isidro baino bi egun beranduago” hil zuten⁸²⁴. Hala ere, bere heriotzaren inguruko inguruabarrak ez dizkigu ematen. Inguruabar horietara gehien hurbiltzen dena, *Euzko Deyaren* kronika da, Mutiloara eramán eta han hila izan zela baitio (hala ere, “Mutiloa” meatze batekin identifikatzen du)⁸²⁵. Herri-testigantzak kontuan izanda, *Euzko Deyak* emandako bertsio hori nahiko zehatza dela esan behar dugu. Felipe

⁸¹⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 93-94. or.

⁸¹⁶ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁸¹⁷ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁸¹⁸ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁸¹⁹ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁸²⁰ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 205. or.

⁸²¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁸²² Bizkaiko Elizaren Artxiboan agertzen da, Deustun 1890eko irailaren 28an bataiatua.

⁸²³ Beasaingo Udal Artxiboa. Beasaingo 1930eko erolda. Beraz, hori ikusta, argi dago hildakoetakoren bat “Jose Luis Igartua” bezala identifikatzea okerra dela.

⁸²⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁸²⁵ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

or.

Ibarbiak argi esaten digu “Igartuatarren aita Mutiloan hil zuten. Bere bi seme ere hil zituzten”⁸²⁶. Joxe Manuel Azurmendik esan zigunez, “nik neuk ikusi nuen nola eraman zuten Igartuatarren aita, etxetik bahitu eta arrastaka. Mutiloara eraman zuten, Liernira, han hiltzera”⁸²⁷. Antselmo Ruizek ere Igartuatarren aita Mutiloara eraman zutela diosku⁸²⁸. Jesus Lopez Gallegok ere, bere amak kontatuta, “herren bat (Jose Maria Igartua Lastra) ikusi zuela etxetik arrastaka ateratzen diosku. Gero bere beste seme bat hil zuten”⁸²⁹. Bernardina Aldasoro mutiloarrak, ordean, Jose Maria Igartua hil zuten toki zehatza ematen digu: “Igartua, Mutiloako Sagasti baserriaren kontra hil zuten, Uhaldeko terrenoetan”⁸³⁰. Pertsona hori, Mauro Elizondoren arabera, esan bezala, bere seme Isidro hil eta bi egunera hil zuten, hau da, uztailaren 29an⁸³¹. Horren alde ateratzen da Jesus Lopez Gallegoren ahozko testigantza: Jose Maria Igartua Lastra (“herrena”), bere “beste semea” baino lehenago hil zuten⁸³², beraz, Hilario Igartua abuztuaren 6an hil zutela jakinda, ez zitekeen oso posiblea abuztuaren 10ean Jose Maria Igartua hiltzea. Hala ere, beste data batzuen arabera, 1936ko abuztuaren 10ean hil zuten, eta data horren alde, Beasaingo erregistroa dugu. Jose Maria Igartua Lastraren heriotza 1942ko martxoaren 30ean erregistratu zuen Alberto Sorondo Udalerriko Bake-epaileak, Tolosako epai-barrutiko instrukzio-epaileak hiru egun lehenago emandako aginduari jarraiki. Erregistro horrek Igartua 1936ko abuztuaren 10ean hila izan zela dio; eta horrez gain, bestelako datu interesgarri batzuk azaltzen zaizkigu: adibidez Mutiloan hil zutela baieztatzen du, eta baita ere Mutiloako hilerrian ehortzi zutela. Are interesgarriagoa zaigu pertsona horren heriotzaren modua, batere ezbairik gabe “fusilamendua” jartzen baitu. Halako kasu bakanetakoa izan zen Igartuarena, sistemak berak eragindako heriotza zela onartu zuena⁸³³.

Orduan, “Iruñerako bidean” hil zuten pertsona, Hilario Igartua Polo, Jose Mariaren semea (Isidro Igartuaren anaia) izan behar du derrigorrez. Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsororen arabera, Ezkabako San Kristobal kartzelatik gertu hil zuten, Zubiaga izaneko falangista bat izan zela hura hiltzearen arduraduna esan zuen Azurmendik⁸³⁴. Hilario Igartuaren atxilotetaren inguruan, dokumentu idatzietan ez dugu batere berririk aurkitu. Soilik zantzu bakarra aurkitu dugu. Zantzu horren arabera, Hilario Igartua Elizako kanpandorrera igo zenean izan zen zauritua eta hara, armarik gabe, Jenaro Sanchezekin batera igo zen. Zauri horren ostean, Igartua eta Sanchez, biak, Arangoiti ospitalera eraman zituzten. Altxatuak Beasainen sartzerakoan bien bila joan ziren, baina Igartua soilik aurkitu zuten, Sanchez, zauri arinagoak zituela-eta, etxera bidali baitzuten⁸³⁵. Jenaro Sanchezen etxera joan zirenean, haren amak, tuberkulosiak jota zegoela esan omen zien soldaduei eta haiek tuberkulosia hitza entzutean ihes egin zuten. Hala Sanchezek bizia salbatu zuen⁸³⁶. Beraz, Hilario Igartua eraman egin zuten eta Iruñerako bidean, tokiren batean, hil egin zuten. Oraindik ez dakigu non hil zuten, ez eta bere gorpua non dagoen ere. Bere heriotzaren data zehatza ere ez dugu zehatz-mehatz ezagutzen, nahiz eta Mauro Elizondoren arabera, “anaia (Isidro Igartua) hil eta hamar egunera”, hau da, abuztuaren 6an hil zuten⁸³⁷.

Badago 1936an hildako bosgarren beasaindar bat, Antonio Zubiaga izenekoa. Bildutako datuen arabera, pertsona hori Getarian hil zuten, 1936ko azaroaren 17an. Iñaki Egañaren arabera, atxilotu eta sei ordura hil zuten⁸³⁸. Hala ere, dirudienez, pertsona horren heriotza, Beasainen gertatu zenarekiko guztiz independentea izan zen (1936an, uztailaren 28az geroztik hildako beste laurak ordean, hau da, Gregorio Begue, Jose Maria Igartua, Hilario Igartua eta Viktoriano Oñatibia hiltzea; uztailaren 27an altxatuak Beasainen sartzearekin lotuta daude), hori dela-eta, gure ustez “Beasaingo heriotzen logikatik” kanpo gertatu zen heriotza hori.

⁸²⁶ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁸²⁷ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁸²⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean.

⁸²⁹ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁸³⁰ Bernardina Aldasoro Ormazabali egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-10-30ean.

⁸³¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁸³² Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁸³³ Hala ere, “fusilamendu” kontzeptuaren atzean gaizki-ulertze bat edota eufemismo txiki bat ere egon daiteke; izan ere, teknikoki eta juridikoki Jose Maria Igartua ez zen fusilatua izan, eraila baino. Fusilamendua, epaiketa batean kondena jaso ostean, fusilamendu-pikete arautu bat osatu ostean burutzen dena eta tiroz egindako exekuzioa da. Igartuaren kasuan, ez zen ez epaiketarik, ez kondenaren aktarik ez pikete arauturik izan, beraz fusilamendua ez, baizik erailketa izan zen.

⁸³⁴ Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsorori egindako elkarrizketa. Donostian, 2014-09-10ean.

⁸³⁵ Kontuan izan behar dugu, *Euzko Deya* egunkariaren arabera (*Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa) “Lau guardia zibil, zaurituak zeudela, ospitaletik atera zituzten fusilatzeke”. Gure ustez ez da oso gertagarria guardia zibil haiek ospitaletik bahitu izana; litekeena da *Euzko Deyak* guardia zibilen gertakizuna eta Hilario Igartuarena nahastea.

⁸³⁶ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Antselmo Ruizi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2013-03-25ean. Andoni Sarriegi Eskisabelek ere datu hori baieztatu dit, grabatu gabeko elkarrizketa batean.

⁸³⁷ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua, 43. or.

⁸³⁸ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 208. or.

Bestalde, hildakoen artean aipatu beharra dago Bujandaren kasua, Beasainen bahitua izan zenarena. Ez dugu Beasaingo estatistiketan sartu, Olaberrikoa baitzen eta Ataunen hil baitzuten, baina Beasainen bahitua izan zenez gero, bere kasua aipatzeko beharra ere badugu. Bujanda CAFeko langilea zen, eta horrez gain, bere seme-alaben arabera, “sindikatu bateko delegatua” zen⁸³⁹. Halako batean, “bekaitzagatik” edo, norbaitek salatu zuelako, eskuindarren pelotoi bat joan zen bere bila. Pelotoi horren buru “gero CAFen segurtasun-guardia edo zaintzaile bezala lan egin zuen bat (...) trenari bere burua bota ziona, Argiñano izeneko bat” zen⁸⁴⁰. Bujanda neba-arrebek azaltzen duten moduan, “makinan lanean ari zela, pelotoi bat etorri zen eta eurekin joateko esan zioten. Gure aitak esan zien jaka hartu behar zuela, eta eurek (erdaraz) “egingo duan bidaiarako ez duk jakaren beharrik izango”⁸⁴¹. Orduan kamioi batean Atauna eraman zuten bertan erailtzeko asmoz. San Gregorio pasatuta, Lizarrustiko mendatea igotzean, mendian hil omen zuten; Bujanda neba-arreben arabera, han lanean, egurretan ari zen pertsona batek ikusi zuen kamioi bat etortzen eta gorde egin zen. Kamioitik bi pertsona ikusi zituen jaisten “aita (Bujanda) eta beste bat, ez dakigu nor eta sekula ez dugu jakin”. Pertsona hori agian Emeterio Garmendia izan liteke, ordiziarra eta EAEko afiliatua, Lizarrustin hila. Bere heriotza, “1936ko abuztaren erdialdera” gertatu arren, 1936ko urriaren 8an erregistratua izan zen. Hala ere ez dugu ziur jakiterik, izan ere, Lizarrustin fusilatze bat baino gehiago izan baitzen⁸⁴². Lizarrustin dagoen “kaxeta” deitutik gertu izan zen, eta “biak Lizarrustira begira jarri eta han hil zituzten”. Gorpuak bide-bazterrean utzi omen zituzten. Bujanda neba-arreben arabera, Lizarrustin zegoen basomutilak, gordeta ikusi zuen dena, bera ere beldurrez baitzegoen. Frankistak joandakoan, Ataungo Aiako apaizari (hots, Joxe Paskasio Bikuñari, abertzalea omen zen eta frankistek mila pezetako isuna jarri zioten arrazoi horregatik⁸⁴³) kontatu zion bi gorpuak han zeudela. Apaizak eta basomutilak Ataungo Aian lurperatu zituzten, toki ezezagun batean⁸⁴⁴. Pia Maria Barandiaranek bertsio hori baieztatu egiten du eta beraren arabera “Olaberriko gazte bat Lizarrustiko produktu kimikoen (QUIFOSA) fabrikaren eta Nafarroako mugako kaxetaren ondoan hil zuten. Harizti baten ondoan lurperatu zuten”⁸⁴⁵. Esan behara dago, Lizarrustiko fusilatze batzuen lekuko izan zela Joxe Agirre Arratibel ataundarra, baina honek hiru gorpu ikusi zituen “Erroindoko inguruetan (...) bertan eskopetarekin zeuden gizon batzuek ez begiratzeko eta aurrera segitzeko esan ziguten” (arrebarekin zihoan Joxe Agirre). Beraren arabera, berak gero Bikuña apaizari hildako horiek hor zeudela esan zion, eta lurperatu egin zituzten⁸⁴⁶. Hala ere, kontuan izanik Lizarrustin fusilatze bat baino gehiago egin zirela, ez dago argi Joxe Agirrek ikusi zituen gorpuetako bat Bujandarena zen ala ez (Bujandaren seme-alabek egun horretan bi fusilatu zituztela esan zuten, eta lekukoa, basomutila “gordeka” zebilela; Joxe Agirrek aldiz, hiru gorpu ikusi zituen, eta gainera, exekutatzailaekin topo egin zuen).

Bujanda neba-arrebek exekutatzailen izenik ez dute ezagutzen, soilik pelotoiaren buru izan zen Argiñanorena. Horrek gainera, herrian, Bujandaz galdetzen ziotenean, “hortik desagertu diren horiengatik egin daitekeen gauzarik onena, euren alde Gure Aita otoitza esatea da” esaten omen zuen⁸⁴⁷. Pia Maria Barandiaranen arabera, Ataunen, aurreko exekuzio batzuetan (Ordiziako bi eta Itsasondoko bat) exekutatzaila moduan aritu zena Jose Antonio Urdangarin izan zen, Ataungo Auzmendi baserrikoa; baina ez du zehazten Bujandaren kasuan ere hala izan zenik⁸⁴⁸.

Azkenik, aipatu beharra dugu baita ere, Iruñean, 1936ko abuztuaren 15ean hildako Escalante deitutako ordiziar bat. Ordiziako memoria historikoaren liburuan agertzen denez, pertsona horren abizena eta fusilatze-data eta tokia soilik ezagutzen dira, ez bere ponteko izena, ez jaiotza-data. Lan hori egin duen lantaldearen arabera, pertsona horren erreferentzia, Euzko Jaurlaritzaren Irargi artxiboan aurkitzen da, *Euzkadi bajo el régimen de Franco: La represión en Guipúzcoa* txostenean. Liburu horretan azaltzen denez, bere lanbidea ere ez dago argi: Euzko Jaurlaritzak egin zuen fitxaren arabera, Tren-geltokiko burua

⁸³⁹ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁸⁴⁰ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an. Deskripzioak Epifanio Argiñanorekin bat egiten du, nahiz eta Bujanda neba-arrebek bere izena espresuki ez esan.

⁸⁴¹ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁸⁴² ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 163. or. Liburu horretan jasotzen den moduan, Lizarrustin fusilatutako bost pertsonetatik, izen-abizenekin erregistratutako bakarra ordiziar hori, Emeterio Garmendia, da; besteak, Bujanda barne, izenik gabe ageri dira.

⁸⁴³ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649. or.

⁸⁴⁴ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁸⁴⁵ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 650. or. Olaberriko gazte hori, Bujanda besterik ezin zitekeen izan, izan ere, Ataunen ez zuten beste olaberriarrik hil, eta gainera, hildako beste guztiak, Barandiaranen arabera, Ataungo Aiako hilerrian lurperatu zituzten (Bujandarekin ez zen halakorik gertatu).

⁸⁴⁶ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 163. or.

⁸⁴⁷ Sara Bujanda Olarani eta Jose Maria Bujanda Olarani egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁸⁴⁸ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 650. or.

or.

zen eta, gainera, Jose Migel Barandiaranek biltzen duenaren arabera, egunkari-saltzailea. Hala ere, guri interesatzen zaiguna, Beasainekin zuen lotura da. Ordiziako memoria historikoa egin duen taldearen arabera, pertsona hori 1936an Beasainen bizi zen, baina ez dute hori baieztatzen duen daturik ematen. Bestetik, Jose Migel Barandiaranek biltzen duenaren arabera, “altxatuak Ordizian sartu zirenean, Beasainen ezkutatu zen. Egun batzuk geroago Beasaingo komandante militarrengana joan zen, eta hark Ordiziako etxera joan zitekeela esan zion, baina hara heltzean, atxilotu, Iruñera eraman, eta han hil egin zuten”⁸⁴⁹.

1.4.b) Usategi baserriko heriotzak

Usategi baserria zenaren inguruan (baserri hori egungo Igartzako errotatik hurbil zegoen gaurko Trenbide kalean), 1936ko urriaren 14an bi heriotza gertatu ziren; 57 urteko Joana Martina Alustiza Goitia eta 28 urteko Maria Ramona Lakarra Alustiza ama-alabak hil ziren. Bi hildako horiek Eusko Jaurlaritzaren txostenaren arabera “fusilatu” gisa agertzen dira. Ane Beledoren Gipuzkoa: Udal errepublikanoetatik frankistetara lanean Joana Martina Alustiza Goitia “exekutatu” izan zela dakar⁸⁵⁰; eta Iñaki Egañak, bere *Guerra Civil en Euskal Herria* lanean dio, bi pertsonak, Alustiza eta Lakarra “beren Usategi baserrian indarkeriaz hilda agertu ziren, inguruabar hauek ez ziren sekula ikertu eta tokiko agintariek ezkutatu egin zituzten”⁸⁵¹. Hori dela-eta, zenbait lanetan bi pertsona horiek exekutatuak edo fusilatuak izan zirenen inpresioa gera daiteke.

Hala ere, ez zen halakorik gertatu: bi pertsona horien heriotza gudaren ondorioa izan zen, baina ez erailketa. Usategi baserriaren beste bizitzan bizi ziren Ibarbiatarrekin izandako elkarriketan kasu hau argitzeko aukera izan dugu. Gertatu zena zen Alustiza-Lakarra familiako osaba batek granada bat topatu zuela soroan eta etxera ekarri zuela bitxikeria moduan. Ama-alabak topatu zituen baserrian, eta haiek, nahi gabe, granadaren uztai askatu zuten eta eragindako eztandak hil zituen biak. Baserriko atarian izan zen hori. Osaba hura, jada barruan, sukaldean zegoelako libratu zen: Maria Karmen Ibarbiaren arabera “Zer egin dut?, Zer egin dut?” oihuka atera omen zen. Ondo gogoratzen du gertakari hura handik gertu zegoen Felipe Ibarbia Alustizak: “danbatekoa indartsua izan zen. Aita eta biok eskailera batekin mahatsa biltzen ari ginen, eta danbatekoak, eskailera eta biok bota gintuen lurrera”⁸⁵². Honenbestez, Joana Martina Alustiza eta Maria Ramona Lakarra, gudaren ondorioz hildako herritarrak ditugu, guda gertatu izan ez balitz istripu hori gertatuko ez zatekeelako, baina ez dira gudan fusilatutako edo exekutututako herritarrak.

1.4.d) Errepresio politikoa

Ihes egindako Udal-langileei enplegua eta soldata bertan behera uztea erabaki zuen Beasaingo Udalak 1936ko abuztuaren 27ko bilkuran, “ihes egitea justifikatzen ez duten artean”⁸⁵³. 1936ko azaroan, behintzat lau langile izan ziren euren postuetatik kanporatuak, Beasaindik ihes egin zutela-eta: Kandelario Aranburu Muxika idazkaritzako ofiziala (euskal abertzalea), Joan Aranburu Irizar arielen arduraduna (Herri Frontearen aldekoa), Segundo Lozares Escobar (sic)⁸⁵⁴ aguazila edo udaltzaina (*Izquierda Republicana* alderdikoa) eta Frantzisko Zabaleta Donazar (joera jakinik gabekoa)⁸⁵⁵. Kandelario Aranbururen kasuan, 1923tik Udal-langilea zen eta 1933tik aurrera idazkaritzako ofiziala; 1944ko abuztuaren 19an izan zen erabat kanporatua. Beasaingo Udalaren akordio baten ondoren (nahiz eta aurretik lanetik apartatua izan). Kanporatze horiei oniritzia eman zien Beasaingo bake-epailea, Eusebio Asla Lapart zinegotzi frankista izan zen. 1979. urtera arte itxaron behar izan zuen bere zahartzaro-saria edo erretiroa eta bestelako eskubideak onartuak izateko⁸⁵⁶. Halako kaleratzeen emaitza bezala topatzen dugu 1936ko azaroan, Udal-langile guztiak, bi izan ezik, denak altxatuen aldekoak (edo eskuindar espainolistak) jarri zituztela⁸⁵⁷.

Irakasleen artean ere berdina gertatu zen. Izan ere, dakigunaren arabera, 1936ko urriaren 1ean, bost irakasle (hiru gizonezko eta bi emakumezko⁸⁵⁸) ez ziren agertu beren klaseak ematera. Hori zela-eta, euren postuak galdu zituzten. Jakin badakigu,

⁸⁴⁹ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udal, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 120-121. or.

⁸⁵⁰ BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010, 56. or.

⁸⁵¹ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 208. or.

⁸⁵² Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁸⁵³ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

⁸⁵⁴ Pertsona horren benetakoa izena Segundo Lozares Escolar zen, ez “Escobar”.

⁸⁵⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11. dokumentu-sorta.

⁸⁵⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 4248. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

⁸⁵⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11. dokumentu-sorta.

⁸⁵⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 03. dokumentu-sorta. Emakumezkoetako bat Teresa Setien izan zen, gaixo zegoena, azaroan itzuli zen bere postura. Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 04. dokumentu-sorta.

urriaren 22an, beste lau pertsona aurkeztu zirela postu horiek betetzera; tartean gudan zebiltzan bi boluntario erreketek (Andres Katarain Urrestaratzu eta Jose Ignazio Aranburu Agirre), eta “izena ez dakigun” falangista bat⁸⁵⁹. Beraz, horietan ere, postuak ideologiaren arabera esleitzen zituztela ikusten dugu. Emakumezko irakasleen postuak betetzeko, kasua bitxiagoa izan zen: 1936ko urriaren 9an Ezkiatxiki baserriko Teresa Lasa Sarasola izeneko andreak eskaini zuen bere burua⁸⁶⁰. Teresa Lasak, 1934ko greban parte hartu zuen eta Rufino Lasa Sarasola abertzalearen arreba zen. Rufino, 1935ean epaitu eta preso egon zen, gero gudari ibili eta berriz preso egon zen, eta aske gelditu ondoren, errepresioa jasan zuen bere burua hil arte.

Horrez gain, armada frankistarentzat diru-bilketa edota material-bilketa egin behar zenean, ezkerreko pertsonak edota abertzaleek ere ekarpenak egin behar izan zituzten (behartuta, edota beste ezbeharren baten beldurrez). Adibidez, 1936ko urriaren 3an Armada frankistaren alde egin zen arropa-bilketan, 67 subjektuk (pertsonak eta familiek) parte hartu zuten, Azpeitiaren familiak (alkateorde errepublikanoa, frankistek kargutik kendutakoa) eta Jazinto Urteagaren (1931-1934 arteko alkate errepublikanoaren) alargunak parte hartu zuten; eta baita ere fusilatu batzuen familiek, Gillermo Ugarterenak eta Andres Izagirrerrenak, adibidez. Eta are gehiago: handik gutxira fusilatuko zuten Viktoriano Oñatibiak ere bi jertse eman zituen⁸⁶¹. Beraz hori esanda, garbi gelditzen da “borondatezko” bilketa horretan behartze handia izan zela, eta hori errepresio bezala har dezakegu, behintzat beasaindar askoren kasuan (nahiz eta egia den bazeudela arropak kideetasun ideologikoagatik, beraz, borondatez eta gogo onez eman zituzten beasaindarrak ere).

Jakina denez, hainbat pertsona zigortzeaz gain, ideia berrien kontrako edozein joera polemiko ere zigortua izan zen. Horien kide aktiborik gehienek Beasaindik ihes egin zuten, eta ia jenderik gabe gelditu baziren ere, euren legezko izaera eta euren jabetzako materiala lapurtu zieten. Hala gertatu zen, adibidez, Batzokiarekin eta FET-JONS alderdi bakarraren egoitza izatera pasatu zen. Alderdi eta sindikatu gehienak Burgosko Gobernuaren erabakiz zuzenean legez kanpo utziak izan ziren eta Euzko Nekazarien Bazkunaren kasuan, Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistaren bidez debekatu zuten. Batzorde horrek, abuztuaren 28an, Tolosan haren egoitza hartu zuenean, agindua bidali zien Euzko Nekazari Bazkuna zegoen altxatuen kontrolpeko herri guztietako alkateei (Beasaingoari barne), erakunde horren izenean ekitaldiak egitea edo han kotizatzea debekatua gelditzen zela azalduz, eta agindu hori nekazari eta albaitari guztiei jakinarazteko agindua eman zien⁸⁶².

Bestalde, esan beharra dago Beasainen, 1936an bertan Udalean Batzorde Txostengilea sortu zela, herritarrei buruzko informazioa batzeko eta haiei buruzko txostenak egiteko. Batzorde horren kideak hiru izan ziren, hirurak Udaleko zinegotziak: Frantzisko Ezkiaga Berakoetxea batzordeburu gisa; eta Frantzisko Untzueta Jauregi eta Eusebio Asla Lapart, batzordeko idazkari lanak tartekatuz egiteko. Batzorde txostengile hori noiz sortu zen ez dakigu, baina, jakin badakigu, zein izan zen euren funtzionatzeko era: Gehienetan kanpoko erakunde batek (militarrek, epaitegiren batek edo agian tren-konpainiak, garai haietan militarki gobernatua zegoenak) eskatzen zuen herritarren “joera politikoari” buruzko txostena egitea, alkateari bidalitako gutun baten bidez. Alkateak, Jose Luis Guridik, txosten hori egiteko enkargua batzordeari pasatzen zion; eta batzordeak txostena egiten zuen, gehienetan bost puntu biltzen zituena: ezkerreko alderdi edo sindikatu batekiko kideak, 1936ko otsaileko bere botoa, 1936ko uztaillean altxatuek Beasainen sartzerakoan erresistentzia jarri ote zuen edo armak erabili ote zituen, mezetara edo erlijio-ospakizunetara joaten ote zen eta bere “jarrera soziala” zein zen. Batzorde horrek, 1936an eta 1937an funtzionatu zuen, eta guztira, 350 bat herritarren txostenak egin zituen⁸⁶³. Kasu batzuetan txostenak alkateak berak egiten zituen, Batzorde Txostengileak parterik hartu gabe, halako kasua da adibidez irakasleei buruzko txostena. Kasu horretan, herrian pertsona ezagunak izaki, posible da alkateak batzorde txostengileari txostena eskatzea beharrezko ikusi ez izana⁸⁶⁴. Beste batzuetan, batez ere 1937. urtetik aurrera, eskatutako txostenak alkateak bakarrik egiten zituen⁸⁶⁵, izan ere, urte horien ostean txostenak egiteko “premia” jaitsi egin zen (jada frankistek euren boterea sendotua ikusi zuten tokietan errepresioa eta kontrol sozialerako behar hori jaitsi egin ziren); edo aurreko txostenen baieztapena zenean. Batzorde txostengileak txostena egin ondoren, alkateari bidaltzen zion, eta alkateak, erakunde eskatzaileari bidaltzen zion (kasu batzuetan txostena pixka bat “moldatzen” zuen alkateak). Ikusten den bezala, batzorde txostengilearen eta alkatearen lan hori erabat politikoa izan zen, ezkertiarren zein abertzaleen kontrako errepresioaren oinarri izan ziren txostenak (haiek egindako txostenak frogatu judizial bezala erabili

⁸⁵⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 06. dokumentu-sorta.

⁸⁶⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 252. karpeta, 21. dokumentu-sorta.

⁸⁶¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 12. dokumentu-sorta.

⁸⁶² Beasaingo Udal Artxiboa. 164. karpeta, 25. dokumentu-sorta.

⁸⁶³ Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 01. dokumentu-sorta; Beasaingo Udal Artxiboa. 073 karpeta, 23. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

⁸⁶⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 152. karpeta, 20. dokumentu-sorta.

⁸⁶⁵ Adibidez; Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 02. dokumentu-sorta; edo Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 03. dokumentu-sorta.

or.

ziren; eta askotan, txostengileek “aukera” hori baliatzen zuten txostenaren subjektu zenaren kontra erabiltzeko, adibidez Viktor Bernedo alkate ohiaren kasuan).

1.4.e) Errepresio ekonomikoa

Errepresio ekonomiko arautuaren kasu handirik aurkitzen ez badugu ere, erreketek gehienetan, salaketak zirela aprobetxatuta, edota guda-garaian familia batzuek etxean erreketek hartzera behartuak izan zirenez, halakoen etxeetan lapurtu edo familien bizkar jaten zuten.

Araututako errepresio ekonomikoen artean, bederatzi kaltetu aurkitzen ditugu; hain zuzen ere Bernabe Aierdi Beobide (Mertxe-enea etxea konfiskatu zioten), Josefa Arbillaga Leturiondo (Otogoena etxea konfiskatu zioten), Pedro Azarola Gorrotxategi (Fermin Galan kaleko –egun, Nafarroa etorbidea- 19. zenbakian zuen etxea konfiskatu zioten), Seberiano Azpeitia Artzelus (bi lursail konfiskatu zizkieten, bata 1.256 metro karratukoa eta bestea 1.464 metro karratukoa), Telesforo Gomez Artze (Igartza aldean zuen lursail baten laurdena konfiskatu zioten), Balentin Gomez Artze (aurreko lursail beraren beste laurden bat kendu zioten), Ladislao Iguain Telleria (Garcia Hernandez kaleko –egun, Nafarroa etorbidea- 7. zenbakiko etxean jabetzan zuen partea (%14) konfiskatu zioten), Zakarias Luengo Gimenez (lursail baten erdia konfiskatu zioten) eta Joan Urbina Saez (Kale berrian –egungo Arana kalea- zuen lursail bat konfiskatu zioten)⁸⁶⁶. Horien artean, bi zinegotzi errepublikano (Pedro Azarola eta Seberiano Azpeitia), Beasaingo jeltzale ezagun bat (Bernabe Aierdi) eta Defentsa Batzordean egondako bi pertsona (Telesforo eta Balentin Gomez Artze anaiak) aurkitzen ditugu. Horietako bat, Balentin Gomez Artze, heriotza-zigorrarekin zigortu zuten (1938ko maiatzean jaso zuen epaia, 1939ko apirilean 30 urteren truke aldatu zioten eta 1951n irten zen kartzelatik); eta beste bi, Telesforo Gomez Artze eta Bernabe Aierdi ere kartzelan egon ziren (Telesforo Gomez Artze bost urtez, 1937an Bizkaian atxilotua izan zenetik 1942ra).

Hala ere, esan bezala, kasurik ezagunenak arautu gabekoak izan ziren. *Euzko Deya* egunkariak esan zuen moduan, “langileei edo dendariei, edozeini lapurtzen zioten”⁸⁶⁷. Errepresio “arautuaren” kasu bakanetako bat, Paulino Azurmendi, Nekola baserriko jabeari, Arapiles erregimenduko zazpigarren batailoiko kideek txahala eramatearena izan zen, gerora balio zuena ordainduko ziotelakoan. Hala ere, dirudienez, diru hori ez zitzaion itzuli, eta azaroaren 11n, Azurmendik alkateari protesta luzatu zion, kexa hori agertuz⁸⁶⁸. Beste alde batetik, lehenago aipatu ditugun atxilotutako batzuek (Joxe Bixente Iraolak, Telleria doktoreak, Pedro Maria Usabiagak edota Bernabe Aierdi Beobidek) aske gelditzeko isunak ordaindu behar izan zituzten. Errepresio ekonomikoak bazuen nolabaiteko atal politikoa ere; adibidez, Lazkaon, Emakume Abertzale Batzako kide guztiei 150 eta 300 pezeta arteko zigorrak jarri zizkieten⁸⁶⁹. Beremundo Mendizabalek kontatzen duenaren arabera, Mutiloan, nekazaritzan sindikatutako kide guztiei isunak jarri zizkieten, baina nekazari karlisten aurkako isuna bost pezetakoa izan zen eta nekazari abertzaleen aurkakoa 50 pezetakoa⁸⁷⁰. Lekuko beraren arabera, “Beasain eta Lazkao arteko etxeetan zegoen guztia lapurtu zuten erreketek eta Nafarroara eraman”⁸⁷¹. Halako lapurreta asko mehatxu bidez egin zituzten, adibidez, *El Liberal* egunkariaren kronikak kontatzen duenaren arabera, etxe batean emakume bati pistola atera zioten, hark, erreketek lapurretan ikustean, “erlijioak ez du horrelakorik baimentzen!” esan omen zuelako⁸⁷². Pia Maria Barandiaranen arabera, “erreketek, Beasainen Ordizian, Tolosan eta Gipuzkoako beste herri askotan, abertzaleen etxeetan altzariak lapurtu eta Nafarroara eraman zituzten eta hainbeste eraman ere, Iruñea Gipuzkoako altzariz beteta zegoela esaten zela”⁸⁷³. Beremundo Mendizabalen arabera, Ordizian ere isun gogorrak jarri zituzten altxatuek, adibidez, Lina Ondarrari 30.000 pezetako isuna eta Perez medikuari 5.000 pezetakoa, bere CAFeko mediku-postutik kalera botatzeaz gainera⁸⁷⁴.

⁸⁶⁶ Eskertzen diot Iñaki Egañari datu hauek eman izana.

⁸⁶⁷ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁸⁶⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 080. karpeta, 15. dokumentu-sorta.

⁸⁶⁹ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁸⁷⁰ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁸⁷¹ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 119. or.

⁸⁷² *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁸⁷³ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 651. or.

⁸⁷⁴ MENDIZABAL, Beremundo: “Informe del P. Beremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 121. or.

Lapurreta nonahi egiten zuten, bai zuzenean, eta baita “etxean eduki beharreko” soldaduek zegokiena baino gehiago beren kontura hartzen zutelako ere. Adibidez, Jesus Lopez Gallegok esan digunaren arabera, “falangistek nonahi lapurtzen zuten, kooperatibatik-eta “lapurtu egin zuten”⁸⁷⁵. Iritzi bera azaldu zion Felipe Ibarbiak Jose Antonio Egidori: “edozein tokitan lapurtu zuten okupatzaileek”⁸⁷⁶. Aitor Garmendiaren etxean ere (okupatutako lehen etxea izan zen), salaketa baten ondoren, erreketee, “maindireak eta abar” eraman zituzten, nahiz-eta kapitaina (arduraduna) etortzean, liburu batzuk eramatea saihestu zuen”⁸⁷⁷. Felipe Ibarbiaren arabera, “gure etxean (egungo Nafarroa etorbidean), atea apurtu eta koltxoak eraman zituzten”⁸⁷⁸. Andoni Sarriegi Eskisabelen arabera, uztailaren 26an, Txintxurreta etxea (Senperen, Lazkao eta Beasain artean) leku arriskutsuan zegoela-eta, familia, etxea utzi eta Arangoiti ospitalera joan zen gaua pasatzera. Altxatuak herrian sartu ondoren itzuli ziren ostera Txintxurretara eta ordurako erreketee bere familiaren etxean, Txintxurretan, lehenengo ezkerrean, sartuak ziren eta okupatua zuten (bere aita eta osaba jeltzaleak ziren; gainera bere aita, Zezilio Sarriegi, ezagunagoa zen herriko EAJren barruan, batzokiko presidente ere izan baitzen) eta familiak (aitajauna, amandrea eta bi izeba) Joxe Joakin Araneta maizterraren etxean (Txintxurretako bigarren eskuinean) bizi behar izan zuen hilabete batzuetan (erreketee heritik alde egin arte; aita Zezilio alde egina zen ordurako Aratz-Matxinbentara eta osaba Joxek Ugartemendin hartu behar izan zuen aterpe (Imatzarren baserrian) San Ignazio egunean ihes egin zuen arte). Gelditu ziren familiako lau kideak beren etxebizitzara itzuli zirenean, etxe osoa arpilatuta eta iraulita aurkitu zuten “balkoietatik ere paperak, gordetako egunkariak, etab., kalera bota zituzten eta harrapatu zuten balioko guztia eraman”⁸⁷⁹. Ebaristo Mendiaren familiaren baserrian ere, Barrendainen, lapurtu egin zuten erreketee eta Errepublikanoen koloreak zituzten katilu batzuk apurtu egin zituzten⁸⁸⁰. Rosario Larreak ere esan digu euren etxean lapurtu egin zutela, eta gainera, amarruak erabiliz: “soldaduek gure etxea toki txarrean zegoela esan ziguten eta etxetik atera behar genuela. Itzuli ginenean dena lapurtu zigutela ikusi genuen. Etxetik alde egin behar izan genuen, ez baikenuen ezer”⁸⁸¹. Ez zen izan lapurreta jasan zuen fusilatuen senitarteko bakarra: Maria Pilar Lozaresen arabera, bere etxea (bere aita Martzelo Bergara Lozaresen lehengusua zen) arpilatu eta okupatu egin zuten erreketee eta bere ama (aita orduan kartzelan zegoen) etxetik kalera bota zuten”⁸⁸². Herri-testigantza ezberdinen arabera, Frantzisko Untzueta zinegotzi frankistak, Batzokiko pianoa ere lapurtu zuen⁸⁸³. Erreketee zeuden etxeetan ere, haiek neurritz kanpo hartzen zuten jana”⁸⁸⁴, adibidez, Aitor Garmendiaren arabera, behin erreketee familiarentzako zen janaria eurentzat hartu nahi izan zuten, eta bere aitonak aurre egin behar izan zien, horren aurrean erreketee batek pistola batekin mehatxatu zuen”⁸⁸⁵. Patxi Lasa Imatzen arabera, ere, soldadu batzuk euren etxean sartu ziren olio- eta urdaiazpiko-bila, etxekoei “eta zuek ez al dakizue *“Arriba España!”* esaten edo zer?” modu txarrean galdetu edo mehatxu egin ondoren”⁸⁸⁶. Oro har hori izan zen herritarrekiko tratua, Milagros Aranburuk esaten duen moduan “nazionalistak (sic; altxatuez ari da, ez jeltzaleez), herrian sartu zirenean oso gaizki portatu ziren”⁸⁸⁷. Arizmendi baserriko Paulino Aranburuk ematen digu deskripziorik onena: “baserri hau erreketee okupatua izan zen, Beasaindik Ordiziarako mendiko bidea kontrolatzeko. Hainbat hilabetetan egon ziren hemen, nahi zutena janez eta edanez. Askotan esaten zuten *“¡Si esto es la guerra que no acabe nunca!”*”⁸⁸⁸.

Etxe partikularrez gain, instituzioetan ere lapurtu zuten tropa okupatzaileek. *El Liberal* egunkariaren arabera, CAFen sartu ziren, eta han suntsiketak eta lapurretak egin zituzten, eta baita ere kooperatiban, hango emakume batzuk errifleekin mehatxatuz. Are okerrago, Udal Aurrezki Kutxan sartu ziren eta han zeuden diru-gordailuak eraman zituzten, Beasaingo herritarren aurrezkiak lapurtuz”⁸⁸⁹.

Ondoko herrietan ere gertatu ziren halako arpilaketak, Sara Bujanda Olan olaberritarraren arabera, “guk ez dugu txikitako argazkirik, gure etxean militarrek sartu eta denak erre zituztelako. Lapurtu ere egin ziguten”⁸⁹⁰. Pia Maria Barandiaranen arabera,

⁸⁷⁵ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014ko ekainaren 25ean. Lehen aipatu izan dugu Lopez Gallegok kontatu zuela bere arreba jostunari falangistek josteko makina lapurtu ziotela, baina Alberto Ruiz Morionesek itzularazi egin zuela.

⁸⁷⁶ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 95. or.

⁸⁷⁷ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁸⁷⁸ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁸⁷⁹ Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

⁸⁸⁰ Mila Mendia Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

⁸⁸¹ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreaki egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

⁸⁸² Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

⁸⁸³ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁸⁸⁴ Hala ere, egon zen salbuespenen bat. Roberto Begue Sarasolaren arabera (bere osaba Gregorio Begue Aguado fusilatua izan zen), “gure amonaren baserria (Ezkia-txiki) okupatu egin zuten altxatuek, handik CAF zaintzeko. Haiek behintzat ondo portatu ziren”. Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁸⁸⁵ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁸⁸⁶ Patxi Lasa Imatzi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

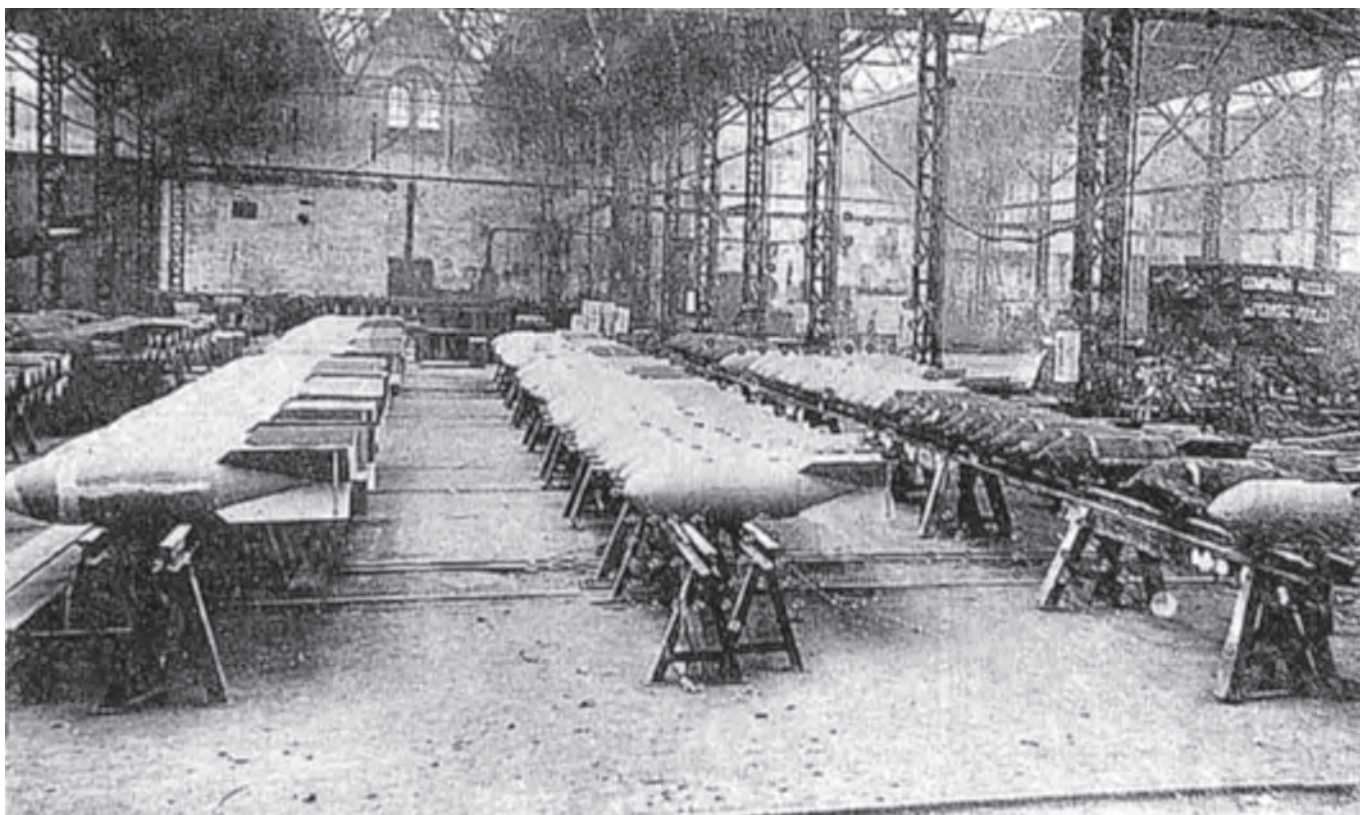
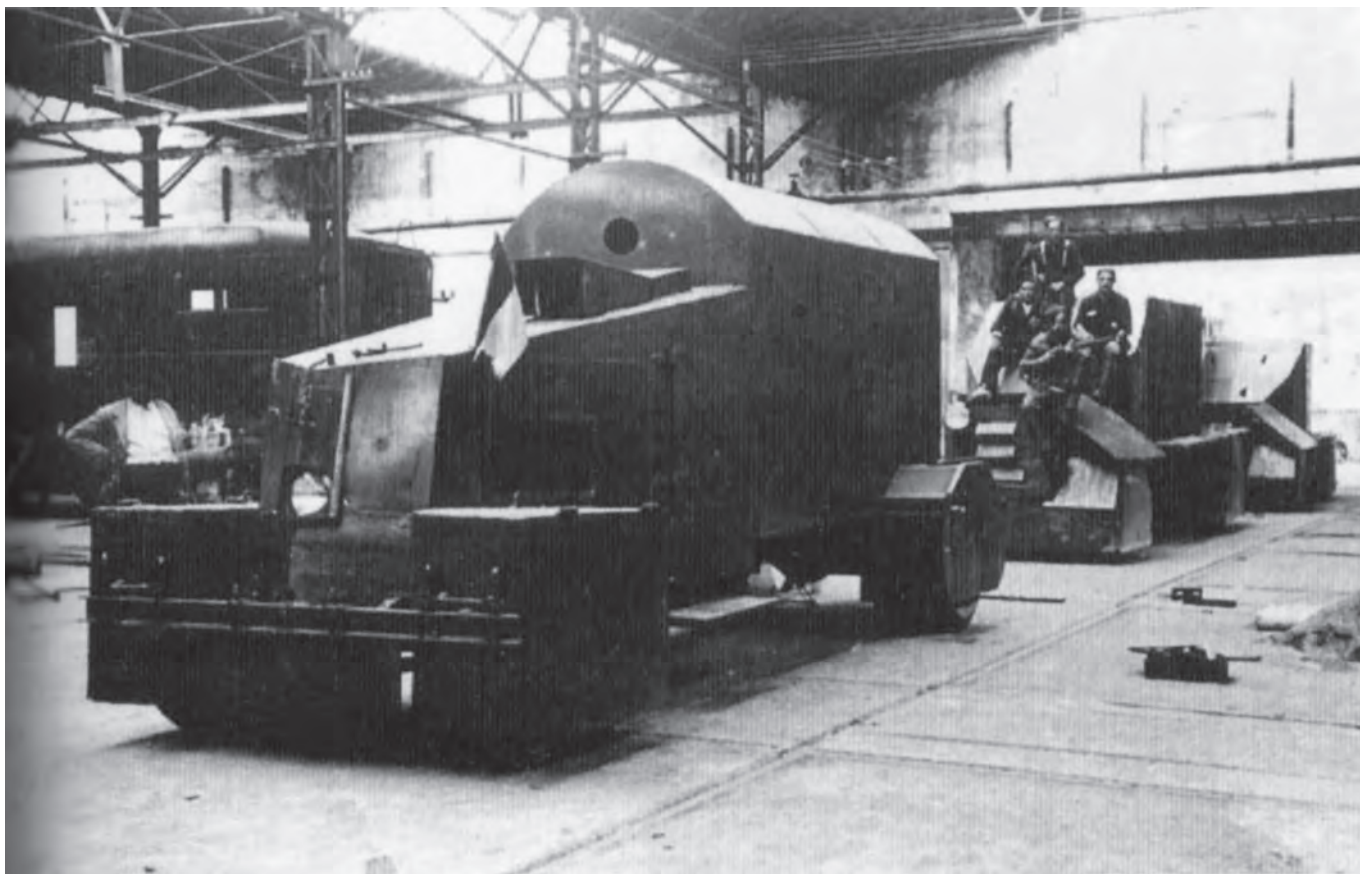
⁸⁸⁷ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁸⁸⁸ Paulino Aranbururen testigantza. Testigantza hau ez dago grabatua.

⁸⁸⁹ *El Liberal*, 1936-08-13koa.

⁸⁹⁰ Sara Bujanda Olanari eta Jose Maria Bujanda Olanari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

or.

Guda Zibilean ekoizpen industrialak erabat militarizatu zen. Ekintza horrek Beasain eta CAF ere harrapatu zituen. Irudietan, CAFen egindako tankeak (1. go argazkia) eta bonbak (2. argazkia). (Argazkiak: FL/MG, 123. or.)

Ataunen hogeita hamar bat herritarrei jarri zizkieten isunak, tartean alkateari, lau zinegotziri eta San Gregorioko eta Aiako auzo-alkateei⁸⁹¹. Barandiaranen arabera, Ataungo batzokian irratia lapurtu zuten, eta Ataungo Euzko Nekazari Bazkunean 17.000 bat pezeta⁸⁹². Ordizian, azokako postu bat lortzeko, postu hori nahi zuenak, Ordiziako Falangeko buruaren oniritzia behar zuen. Ordizian ere izan ziren etxeen zakuratzeak eta etxe-husteak⁸⁹³.

Errepresio ekonomikoaren beste arlo bat enpresak militarizatzea izan zen. Isabel Peñagarikano dioskun bezala: “hemen dena militarizatu zuten; fabrikak, enpresak, trenbideak, dena”⁸⁹⁴. Horren bidez, praktikan, herriko ekonomia osoa altxatuen gerra-beharrizanen zerbitzura jarri zuten. Lehen esan dugu jada, matxinoek Beasain hartzeko asmoetako bat CAF hartzea eta berori militarizatzea izan zela, eta horretarako ez zuten denbora askorik behar izan: 1936ko azaroan fabrika militarizatua zegoen⁸⁹⁵; abuztuaren 4an osteria lanean hasi bazen ere, Beasainen gertatutako ihesaldiak eragina izan zuen “fabrika handian”; Elena Legorbururen arabera, 1936ko abuztuaren 4an, 633 langilerekin soilik hasi zen CAF lanean⁸⁹⁶. Aitor Garmendiaren arabera, “han bonbak egin ziren”⁸⁹⁷. Hala ere, ez zen militarizatutako fabrika bakarra izan eta kargutik kendu eta 1937an atxilotutako Viktor Bernedo alkate-ohiaren fabrika ere, militarizatu egin zuten, Felipe Ibarbia Alustizak kontatzen digun moduan: “nire aita, Joxe Manuel Ibarbia Untzueta, han aritu zen lanean, militarizatuta”⁸⁹⁸. Viktor Bernedoren fabrikako produkzio militarizatuaz arduratu behar zuena, Aguado izeneko pertsona bat zen, Jabier Garciak kontatzen duenaren arabera⁸⁹⁹. Beasain okupatuta, ondoko herria, Ormaiztegi okupatzen hilabete behar izan zuten, irailaren 17an izan baitzen okupatua. *La Voz* egunkariaren arabera, lanaren militarizatzeko, hots, “lehentasun ekonomikoak markatzeko” horren arabera, herria pobretu egin zen eta bertara joan beharreko langileek “soilik eguneko bi otordu eskasen truke”, lanegun luzeetan lan egin behar izan zuten. Emakumeak ere han lan egitera behartu zituzten; eta halako lan-kontzentrazioaren ondorioz, “Beasaingo landa-eremua erein gabe dago”⁹⁰⁰. Jabier Garcia Bergarak ere hau dio: “frontea Bergaran eta Aretxabaletan egon zen artean, Udal abere-hiltegiaren animalia asko hil zituzten soldaduak elikatze”⁹⁰¹; horrek Beasaingo herritarrentzat kalte ekonomikoa ekarri zuen. *La Voz*ek, 1937ko maiatzean hau zion “Beasaingo ekonomiaren egoera miseriakoa da”⁹⁰².

Hala ere, egia da parte batean, tropa frankistek faktura batzuk ordaindu zituztela. Eskura ditugun dokumentu batzuen arabera, 1936ko uztailaren eta azaroaren artean 7.844 pezeta ordaindu zuten kontsumoarengatik, batez ere esnearengatik, nahiz eta jakin badakigun, gastu asko ez zirela ordaintzen eta lapurreta handiak egin zirela⁹⁰³. Bestetik, Beasaingo Zirkulu Tradizionalistak Leon Aranbururen alargunari, abuztuaren egindako gastuengatik 100 pezeta ordaindu zizkion⁹⁰⁴. Militarren goi-karguak bertan egon ziren artean, Pako Azkarateren fondan hartu zuten ostatu batzuek, eta beste batzuek, CAFeko teknikarien txaletetan⁹⁰⁵.

1.4.f) Emakumeen kontrako errepresioa

Horrez gain, bereziki aztertu beharreko gai bezala azaltzen zaigu emakumeen kontrako errepresioa. Izan ere, emakumeek nolabaiteko errepresio berezi eta propioa jasan zuten 1936ko gudan zehar, baita Beasainen ere. Oso zaharra da gizateriaren historian gudetan emakumezkoak “gauzatzat hartzea”, hots, gudako “garaikur” bezala erabiltzea edota tratatzea. Historian zehar, kasu askotan, emakumeak umiliatuz “etsaiaren gizartea” umiliatzea bilatu izan du armada garaileak. 1936ko gudan, ezagunak dira Sevillatik altxatuen jeneral Gontzalo Queipo de Llanok botatzen zituenak, “gorrien andreak” bortxatzeko dei eginez.

⁸⁹¹ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649-650. or.

⁸⁹² BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 648. or.

⁸⁹³ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udal, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 120-121. or.

⁸⁹⁴ Frantziska Peñagarikano Dorronsorori eta Isabel Peñagarikano Dorronsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁸⁹⁵ LEGORBURU FAUS, Elena: “Fabrika haundie”. *Beasaingo Construcciones y Auxiliar de Ferrocarrilesen historia*. (Beasaingo paperak bildumaren 5. zk.). Beasaingo Udaltzaia. Beasain, 1996, 126. or.

⁸⁹⁶ LEGORBURU FAUS, Elena: “Fabrika haundie”. *Beasaingo Construcciones y Auxiliar de Ferrocarrilesen historia*. (Beasaingo paperak bildumaren 5. zk.). Beasaingo Udaltzaia. Beasain, 1996, 125. or.

⁸⁹⁷ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁸⁹⁸ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁸⁹⁹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁹⁰⁰ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁹⁰¹ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁹⁰² *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁹⁰³ Beasaingo Udal Artxiboa. A034 karpeta, 05. dokumentu-sorta.

⁹⁰⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. A034 karpeta, 05. dokumentu-sorta.

⁹⁰⁵ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

or.

Beasainen, altxatuek euren nagusitasuna finkatu zutenean, emakumeen kontrako errepresioa ere ezarri zuten. Halako "errepresio" berezi hedatuenetakoa, emakumeei ilea zeroan edo ondo-ondotik moztea izan zen. Ez dugu ezagutzen Beasainen umiliazio mota hori aplikatu zitzaion gizonezkorik. Horren bidez, bi helburu lortu nahi zituzten altxatuek: alde batetik, umiliatutako emakumeak bistaratzea eta "markatzea" (ikusgarri egitea), eta bestetik, emakumeak publikoki lotsa araztea, beren gorputzaren parte bat (ilea) eraitsiz. Beasainen hainbat emakumeri moztu zioten ilea, halere, kopurua eta horietako batzuen identitatea zehaztea zaila izan zaigu; bai iturrien aniztasunagatik eta bai kasu horretan, erailak izan ez zirelako, beraz, ziurrenik hainbeste ere hunkitu ez zutelako eta iturrien gogoratzeko gaitasuna ere hain osatua ez dagoelako⁹⁰⁶. Horietako batzuk fusilatuen alargunak izan ziren. Ematen duenez, Beasainen nahiko orokorra izan zen hori, eta gainera kasu askotan, errizino-olioa edan araztea aipatzen dute testigantzek, hau da libragarritarako erabiltzen zen olio edanarazi eta horren ondorio nardagarriak jasanez zigortutako emakumeak are gehiago lotsarazi Hori iturri askok baieztatu digute, adibidez *Euzko Deyaren* eta *La Vozen* kronikek⁹⁰⁷. Baita ere zenbait herri-testigantzek: Aitor Garmendiaren⁹⁰⁸, Joan Ramon Imatzen⁹⁰⁹, Amaia Gamarraren⁹¹⁰, Milagros Aranburu Muxikaren⁹¹¹, Pako Ruiz de Apodakaren⁹¹², Jabier Garcia Bergararen eta Xanti Lasa Aranbururen⁹¹³ arabera, zigorra kolektiboa izan zen. Azken honek zehaztu digunez "ez dakit nortzuk izan ziren ilea moztutakoak, baina bai ilea moztzen nortzuk ibiltzen ziren: Montejo anaien ama zen bat (Zarate abizena zuen), karlista, margaritetakoa"⁹¹⁴. *Euzko Deyaren* eta *La Vozen* kronikek ere praktika horiez ohartarazten gaituzte. *La Vozen* arabera, Herri Frontearen pean zerbitzatu zuten erizain guztiei ilea moztu zieten eta plazan biluztu egin zituzten⁹¹⁵. Egunkari horren arabera, "emakumeen kontrako errepresioa bereziki gogorra izan zen". *Euzko Deya* egunkariaren arabera, erizain horiek lau ziren "Hiru gazte eta ezkontutako bat"; eta lau horietako bat, "ezkongabe bat", publikoki biluztu zuten plazan⁹¹⁶. Beraz, emakumeen kontrako umiliazioa bilatzen zuten frankistek zigor horien bidez. Hildakoen kasuan emakume-kopurua txikia izan bazen ere (uztailaren 27an guztiz ziurtzat eman ditzakegun hildakoen artean soilik emakume bat dugu), geroko errepresioa, jomugatzat hartutako emakumeen aurka bereziki gogorra izan zen.

Ilea moztutako emakume batzuen identitatea zehaztea lortu dugu. Horietako bat, adibidez, Joakina Sanchez izan zen, fusilatutako Gregorio Begueren familiakoa⁹¹⁷. Jesus Lopez Gallegoren arabera, Sarasola izeneko emakume bati ere zigor hori jarri zioten: ilea moztea eta errizino-olioa edatea⁹¹⁸. Milagros Aranburu Muxikaren arabera, "Atzeko kaleko" (Arana kalea) emakume askori moztu zieten ilea, "tartearen "Migeleta" deitzen zioten bati"⁹¹⁹. Frantziska Peñagarikano eta Isabel Peñagarikanoren arabera, Bizenta Gonzalez Gaspar izeneko emakume batek ere zigor hori pairatu behar izan zuen⁹²⁰. Herriko testigantza batzuen arabera (grabatu gabekoak) Emilia Tolosa izeneko bat ere modu horretan zigortu zuten⁹²¹. Maria Karmen Ibarbia eta Felipe Ibarbiaren arabera, Ines Manso deitutako emakume bati ere ilea moztu eta errizino-olioa eman zioten, burla egiten zioten bitartean, "baina hura burua tente zuela joaten zen "nirekin ezin duzue!" esaten ariko balitz bezala"⁹²². Bistan da emakume batzuek desafioaren aldeko hautua egiteko adina adore topatu zutela. Ibarbia lehengusu-lehengusinen arabera "Ezkiaga auzoko Lamata abizena zuen bati ere ilea moztu zioten"⁹²³. Kasu horretan esan beharra dago "Lamata" hori ez dela uztailaren 27an eraildako Viktoria Huergo Toferekin egindako nahasketa bat (Huergo Tofe egungo Martina Maiz kalean bizi zen, ez Ezkiaga auzoan), baizik eta familia hartako beste emakume batez ari direla. Fusilatuen alargun batzuei ere ilea moztu zieten, Jabier Garcia Bergarak zehatz-mehatz azaltzen digu

⁹⁰⁶ Kontuan izan behar dugu iturri gehienak "bigarren mailako iturriak" direla, hau da, hura bizi izan zuen norbaiten semeak/alabak, ilobak edo bilobak kontatuak (eta hura bizi izan zutenak ere askotan umeak ziren gertatu zenean). Beraz, euren beste norbaitek transmititutakoa transmititu digute. Heriotza batek asko hunkitzen du, gizartearen kontrako eraso delako, betirako delako (hildakoaren falta betirako gelditzen da, ez da itzultzen) eta gainera, hura gogoratzeko nolabaiteko gogoia sortzen du "injustizia oroitu eta erreparatzeko" gogoia ekartzen du. Ilea moztearena, azken finean, zigor "personalizatuagoa" da (itxuraz behintzat), "ahazteko gogoia" ere ekartzen du. Eta, ile-mozte horiek badute bigarren ondorio bat; "erasotutakoaren gizartea" apurtzea edo arrakalatzeta.

⁹⁰⁷ *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa; eta *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁹⁰⁸ Aitor Garmendia Goitiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

⁹⁰⁹ Joan Ramon Imatz Crespori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹¹⁰ Amaia Gamarrari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-01ean.

⁹¹¹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹¹² Pako Ruiz de Apodaka Galartzari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-18an.

⁹¹³ Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹¹⁴ Xanti Lasa Aranbururi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹¹⁵ *La Voz*, 1937-05-16koa.

⁹¹⁶ *Euzko Deya*, 1937-05-16koa.

⁹¹⁷ Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-27an.

⁹¹⁸ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

⁹¹⁹ Milagros Aranburu Muxikari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹²⁰ Frantziska Peñagarikano Dorronsorori eta Isabel Peñagarikano Dorronsorori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-09an.

⁹²¹ Migel Anjel Ruiz de Gauna Lopez beasaindar herriarrari eskertzen diot datu hau.

⁹²² Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

⁹²³ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

Emeteria Igartzabal Zumalderi, Joana Alustiza Murgiondori eta Bernarda Elizegiri ere moztu zieten ilea: “Viktor Uribe-Etxebarria, Ramon Crespo Igartzeta eta Ebaristo Mendiaren alargunei hain zuzen ere; ilea moztu, errizino-olioa edateko eman eta gainera Udal-banda musika jotzen zela kalejiran atera zituzten”⁹²⁴. Garcia Bergararen arabera “uste dut fusilatuen alargun guztiekin berdina egin zutela, baina hori jada ez dakit hain ziur”, beraz zigorra “kolektiboa” zatekeen. Batzuetan mehatxuak ere egin zituzten, hala gertatu zen adibidez, fusilatu batzuen alargunekin, Gillermo Ugarteren alargunarekin (Estefania Peñagarikano) eta 500 pezetako isuna ordaintzea edo ilea moztearen “aukera” eman zioten. Arantza Ugarte Azkarate bilobaren arabera, “ez zizkiela ordainduko erantzun zien, eta ilea moztu nahi bazioten, mozteko, baina azkenean, ez zioten moztu”⁹²⁵. Joan Andres Otaegiren alargun Bixenta Agirrek ere mehatxu bera jaso zuen; Lourdes Martinez Otaegiren arabera, “tropei agur ez egiteagatik” jaso zuen mehatxu hori⁹²⁶. Hala ere, lehen esan dugun bezala, euren kasuen berri izan dugun emakume horiez gain, badaude beste asko ilea moztu zietenak, eta testigantzek aipatu diguten bezala, “ilea moztu eta errizino-olioa edateko eman” orokorki aipatzen dute, kolektiboki ezarri zen zigor gisa.

Beasainez gain, inguruko herrietan ere gertatu ziren halakoak. Adibidez, Ataunen, irailaren 9an, Etxarri Aranazko alkateak hainbat emakumeri ilea moztu zien, esate baterako, Sutegi etxeko Karmele Arreseri⁹²⁷. Pia Maria Barandiaranen arabera, erreketek batek Arrese apuntatu egin zuen armaz, ilea mozten zioten artean. Ataunen eskuindarrekin, tartean Arteaga apaizak, burla egiten zioten elizara joaten zen bakoitzean⁹²⁸. Olaberrian ere gauza bera egin zioten, Bujandatarren familiako emakume bati. Jose Maria Bujanda Olaranek kontatzen duen moduan “gu laguntzera etorri zen Vianako lehengusina bati ere ilea moztu zioten, “¡Arriba España!” esaten zuten bitartean (...) Gure amak esan zion burua zapi batez estaltzeko, eta berak ezetz, ez zuela zertaz lotsatu, bere burua ilea moztu ziotenen lotsarako zela”⁹²⁹. Kasu honetan ere desafioaren aldeko hautua egin zuen beste emakume bat topatu dugu. Ane Barandiaranek ere, Lazkaon emakume batzuei ilea moztu zieten dio⁹³⁰.

Bestalde, emakume batzuek Beasaindik alde egin behar izan zuten euren familiekin. Honako hauek alde egin zuten: Josefa Barber, Purificacion Barber, Rosalia Bernardo, Maria Busnadiago, Rosario Busnadiago, Sabina Collado, Manuela Txintxurreta, Segunda Txintxurreta, Ascension Del Valle, Akilina Deba, Katalina Elortza, Alejandra Garcia Alvarez, Nici Gotor Garcia, Anjeles Hernandez, Felisa Hernandez Marcos, Maria Lasa Aranburu, Prudentzia Lozano, Maria Martin, Isidora Mateos, Dolores Mendizabal, Teresa Negueruela Agripina Polo, Luisa San Miguel, Rosario Sanchez eta Dolores Belasko. Hogeita bost emakume horien

Agripina Polo Polo andrea bere lau seme-alaba gazteenekin. 1936an, senarra, Jose Maria Igartua Lastra eta bi seme, Hilario eta Isidro Igartua Polo, erail zizkioten. Bizimodu ahal zuen bezala atera behar izan zuen familia aurrera ateratzeko eta duintasun handiarekin gaztaina errekin saltzen jardun zuen urte askotan. (Argazkia: FL/MG, 121. or.)

⁹²⁴ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁹²⁵ Arantza Ugarte Azkarateri eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

⁹²⁶ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri egindako elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

⁹²⁷ Etxarri Aranazko alkate hori, Anjel Irigorasen arabera, Benedikto Barandalla zen. IRIGORAS, Anjel: Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 *Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 169 or. Pia Maria Barandiaranen arabera, ordean, Martzelino Jauregi zen. BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649. or.

⁹²⁸ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 649. or.

⁹²⁹ Sara Bujanda Olaran eta Jose Maria Bujanda Olaran egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁹³⁰ Ane Barandiaran Erauskini eta Xabier Aierdi Aldasorori egindako elkarrizketa. Getarian, 2014-09-12an.

or.

izenak, Iñaki Egañaren *La Guerra Civil en Euskal Herria* historia-lanaren zortzigarren liburukian, *Los protagonistas de la guerra* izeneko alean, agertzen dira⁹³¹.

Azkenik, memoriaren lapurretak eta horien saiakerak ere gertatu ziren 1936ko gudan, hau da, fusilatutakoen alargunei euren senar-emazteen heriotzaz bertsio faltsuak emateko eskaintzak (ezkertiarrek hil zituztela) zenbait "laguntzaren" truke. Kasu horietan, askotan txirotasunean gelditutako "alargunaren" egoeraz baliatzea bilatzen zuten altxatuek. Beasainen praktika horren kasu bat behintzat ezagutzen dugu, Agripina Poloren kasua (emakume hori Francoren emaztearen lehengusina zen); haren senar Jose Maria Igartua Lastra eta bi seme, Isidro Igartua Polo eta Hilario Igartua Polo hil zituzten eskuindarrek. Eta agintari frankistek, Agripina Polori, bere senarra eta semeak "gorriek hil zituztela" esaten baldin bazuen, bere egoera gainditzeko lagunduko ziotela agindu zioten, beste semeek debalde ikasiko zutela, eta abar. *Euzko Deya* egunkariaren arabera, semeak "Italiara edo Alemaniara" eramango zituztela "gizon eginda itzul zitezen", eta Polok ezetz esaterakoan, ez zituela bere semeak frankisten esku utziko esatean, "ez zaitez ergela izan" erantzun omen zioten⁹³². Iturri hori nahiko ahula dela iruditzen zaionak (azken finean *Euzko Deyaren* artikuluak ikusi dugun bezala datu batzuk nahastuak ditu), Martinez Otaegi neba-arreben testigantza entzun dezake (neba-arreba horien aitona Joan Andres Otaegi, Agripina Poloren seme Isidro Igartuarekin batera hil zuten eta garai batean harremana izan zuten bi familiek). Martinez Otaegitarren arabera, semeak eta senarra "gorriek hil zituztela" esanez gero, laguntza izango zuela agindu zioten; "baina berak ezetz esan zuen, berak ez zuela gertatuaz zertan lotsaturik"⁹³³. Egoera kritikoa gelditutako emakume horiek, alde egin behar izan zuten eta, adibidez, Bujanda Olanen neba-arreben amak, Nafarroako Vianara ihes egin behar izan zuen bere lau seme-alabekin, Goierriin bertako frankisten presioa ez jasateko⁹³⁴.

Izan ere, alargun gelditutako familiek oso gaizki pasatu zuten; seme-alabak eurek bakarrik hazi eta hezi behar izan zituzten, eta horrez gain, agintarien etengabeko presiopean bizi behar izan zuten. Gainera, kontuan hartu, garai hartako gizartean, normalean, etxetik kanpoko lana gizonezkoek egiten zutela eta emakumezkoak lan-merkatutik kanpo zeudela. Hori ikusten da errolda gehienetan (Beasaingo 1930eko erroldan, adibidez), kalean (ez baserrietan) bizi ziren emakume askoren zeregina "etxeko lanak (*sus labores*)" bezala agertzean. Halako presio ekonomikoa, Agripina Polori egindako xantailan agertzen da (kontuan izan behar da Agripina Polo gaztaina-saltzaile moduan aritu zela Beasainen bizi ahal izateko). Baina ez zen kasu bakarra izan. Bujanda Olanen neba-arrebek esandako moduan "gure familian, gure amak pasatu zuen okerran, lau seme-alaba zituen, eta berak bakarrik hazi eta hezi behar izan gintuen"⁹³⁵ (Bujandaren alargunak, Olanen andreak, taberna zuen Olaberrian, baina halere, agintarien presioa jasan behar izan zuen). Beste batzuen kasuan, bizi ziren etxetik irten egin behar izan zuten, errenta ordaintzeko modurik ez zutelako (ez eta agintarien aldetik inongo laguntzarik ere). Hori gertatu zitzaion, adibidez, Joana Alustizari eta Emeteria Igartzabali (hurrenez hurren, Ramon Cresporen eta Viktor Uribe-Etxebarriaren alargunak)⁹³⁶. Rosario Larreak ere, eurek (etxeko aita, Pedro Larrea Ormazabal, eraila izan zen) pairamen berdina jasan zuten: "beste etxe batzuetara joan behar izan genuen, gure etxean geneukan dena lapurtu baitziguten (soldaduek)"⁹³⁷. Klara Ollakarizketaren arabera, bere familiak ere pairamen bera jasan zuen, Leku-alai etxea utzi behar izan baitzuten⁹³⁸. Jabier Garcia Bergararen arabera, Bideluzen bizi zen Begue izeneko emakume batek "bere senarrak eta sei semeak errepublikanoak eta gorriak izateagatik Beasaindik ihes egin behar izan zuten", beren etxeko jabeak etxetik bota baitzituen errenta ordaintzeko ezer ez zutelako. Begue andereak, legea alde zuela argudiatuta ere "zure senarra eta semeak ez dira Beasaina itzuliko, gorriak baitira, eta ez duzue nola ordaindurik izango" erantzun zion⁹³⁹. Kasu horietan, errepresio ekonomikoa eta emakumeen kontrako errepresioa elkartu eta bilbatu egin ziren.

Beasainen, galdetu dugun arren, ez dugu aurkitu bortxaketen inguruko testigantza eman duen inor. Hala ere, badago nahiko arrazoi pentsatzeko, Beasainen ere gertatu zirela. Pia Maria Barandiaranen arabera "Beasainen, Ordizian eta inguruko herrietan, falangistek hainbatekoak egin zituzten". Haren arabera, 1937ko udazkenean, Zaldibian "bi ume mairutxo" jaio ziren, hau da, Francoren armada mairuak egindako bortxaketen ondorioetako bat huraxe izan zen⁹⁴⁰. Lekuko beraren arabera, Ataunen

⁹³¹ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (VIII lib., *Los protagonistas de la guerra*). Aise liburuak. Andoain, 1999.

⁹³² *Euzko Deya*, 1937-03-21ekoa.

⁹³³ Lourdes Martinez Otaegiri eta Pello Martinez Otaegiri eginiko elkarrizketa. Ordizian, 2014-12-17an.

⁹³⁴ Sara Bujanda Olanen eta Jose Maria Bujanda Olanen egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁹³⁵ Sara Bujanda Olanen eta Jose Maria Bujanda Olanen egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-14an.

⁹³⁶ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

⁹³⁷ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreaki egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

⁹³⁸ Klara Ollakarizketak Jabier Garcia Bergarari 2014an emandako testigantza. Testigantza hau ez dago grabatua.

⁹³⁹ Jabier Garcia Bergarari eskertzen diot datu hau eman izana.

⁹⁴⁰ BARANDIARAN, Pia Maria: "Informe de Pia Maria de Barandiaran" in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, 651. or.

1937an, han atseden hartzen ari ziren tropa frankistek bertako neskak jazartzen zituzten⁹⁴¹. Beraz pentsatzekoa da eta oso litekeena da Beasainen ere halako bortxaketak egin izatea, izan ere, ez baita sinesgarria altxatuaren tropek Zaldibian eta Ataunen halako sexu-erasoak egin izana, eta Beasainen, Goierriin beste inon baino hilketa gehiago gertatu ziren tokian eta neurrigabeko bortzikeria erakutsi zuten tokian, halako gehiegikeriarik ez egitea; baina oraingo, hipotesi gisa soilik hitz egin dezakegu, ez baitugu halakoak frogatzeko daturik aurkitu.

1.5 Beasaingo agintari frankistak

Beasainen, tropa frankistak sartu bezain laster, hartutako lehen erabakia indarrean zegoen legezko Udala kentzea izan zen. Errepublikako Udal hautetsiko agintariak (nagusiki ezkertiarak) Pablo Cayuelak kargugabetu egin zituen, uztailaren 28an⁹⁴². Hurrengo egunean, uztailaren 29an, Alberto Ruiz Morionesek Udal berria ezarri zuen⁹⁴³. Honenbestez bukatu zen Beasainek izan zuen lehen alkate sozialista Viktor Bernedo Zubiaurreren agintaldi laburra.

Bernedok, orduan ihes egina zegoenak, “erbestean” artean errepublikanoek kontrolatzen zuten lurretan, nolabaiteko “Udal antifaxista” bat eratu zuen, Donostiako Aldundiaren egoitzan. Udal hark, Donostian, bere langileei ordaintzeko 5.000 pezeta atera zituen banketxetik, beraz, nolabaiteko funtzionamendua bazuen, modu horretan zilegitasuna lehiatzeko asmoa agertu zuen (Pedro Lasa Seguiolaren kontrako kausan, Gipuzkoako Kutxak, Beasaingo Udalak 1936ko uztailaren 18an bertan 25.000 pezeta atera zituela esan zuen, baina *arteana indarrean zegoen* Udala zen hura)⁹⁴⁴. Donostia ebakuatu ostean, Bilbon zein Getxon ezarri zen Udal hura⁹⁴⁵. Udal-egitura haren langile izan ziren Joan Aranburu Irizar, Seberiano Azpeitia Artzelus, Frantzisko Donazar Zabaltza, Restituto Garcia Segura, Pedro Lasa Seguiola eta Segundo Lozares Escolar⁹⁴⁶. Aranburu, *Izquierda Republicanako* kidea, Beasaingo Defentsa Batzordeko kide ere izan zen, Donostian sartu zen Udal hartan, eta gero, Bilbon, aste batzuek gudar ibili zen. Azpeitia, *Izquierda Republicanako*, Defentsa Batzordeko kide eta Udaleko alkateorde zen. Donazar, Beasainen gauzaina izan zena, Donostiako Aldundian gehitu zitzaion erakunde hari. Donostia ebakuatzerakoan, 1936ko apirillean, Bilboko Udalaren zerbitzuan jarri zen, udaltzain bezala⁹⁴⁷. Restituto Garcia, Beasaingo Defentsa Batzordeko kidea eta UGTri lotutako Trenbideko Sindikatuko Beasaingo buru izan zena ere egitura haren parte izan zen⁹⁴⁸. Pedro Lasa Seguiola ez zen Batzordeko kidea, 1931n zinegotzi sozialista aukeratua izan bazen ere (berak, geroago, bere kontrako epaiketan esan zuen, 1934an Alderdi horretatik baja eman zuela eta *Izquierda Republicanan* izena eman zuela; horrek bere kide-ohiekin liskarren bat ekarri zion. Ez dugu datu hori berrestarik izan⁹⁴⁹). Segundo Lozares Escolar, Beasainen aguazila izan zena eta guda garaian ere Defentsa Batzordeko kide zena, ordenantza moduan aritu zen “erbesteko” Udal haren lanetan⁹⁵⁰.

Viktor Bernedo Zubiaurre, Elgoibarren jaioetako pertsona, Eibartik etorri zen Beasaina. Berez enpresaduna eta enpresa-bokazioko gizona bazen ere, konbikzio sozialista indartsuak zituen gizona ere izan zen. Klase sozial baten parte izan eta beste baten interesak uztartzea garai haietan zaila zenez, halakoetan salbuespena dugu Bernedo; hala ere, bere osotasuna dela-eta, lortu zuen enpresa-arloan zuzentasunez jokatzeko eta politika-arloan langileen alde egitea. Elgoibartarra jaioz eta Beasainen alkate izan bazen ere, “kultura” aldetik eibartar petoa genuen Bernedo; eta ez soilik bere jardura politikoak Eibarren hasi zituelako, baizik eta Eibarko tradizio bi elkartu zituelako: armagintza batetik (arma-enpresaria izan baitzen) eta sozialismoa

⁹⁴¹ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia Maria de Barandiaran” in BARANDIARAN, Jose Migel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 652. or.

⁹⁴² LOPEZ GONZALEZ, Migel Anjel (zuz.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987, 269. or.; eta BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010, 57. or.

⁹⁴³ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006, 175 or.; eta BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikanoetatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010, 57. or.

⁹⁴⁴ Pedro Lasak deklaratu zuen, berak hilean 400 pezeta kobratzen zituela, beraz, erbesteko Udal honetarako erreferentzia moduan datu hau erabil dezakegu). Pedro Lasa Seguiolari dagokiona; eta Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 12827-38 kausa, Segundo Lozares Escolarri dagokiona.

⁹⁴⁵ Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 196-36 kausa, Viktor Bernedo Zubiaurreri dagokiona.

⁹⁴⁶ Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2532-37 eta Gipuzkoa 16148-39 kausak, Joan Aranburu Irizarri dagokionak; Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 4215-42 kausa, Seberiano Azpeitia Artzelusi dagokiona; Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 692-37 kausa, Frantzisko Donazar Zabaltzari dagokiona; Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 15427-38 kausa, Restituto Garcia Segurari dagokiona; Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 3168-38 kausa, Pedro Lasa Seguiolari dagokiona; eta Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 12827-38 kausa, Segundo Lozares Escolarri dagokiona.

⁹⁴⁷ Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Gipuzkoa 692-37 kausa, Frantzisko Donazar Zabaltzari dagokiona.

⁹⁴⁸ Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 15427-38 kausa, Restituto Garcia Segurari dagokiona.

⁹⁴⁹ Kontutan hartu behar da, epaitegi frankisten aurrean Alderdi Sozialistak Izquierda Republicanak baino “erru-karga” handiagoa zuela. Pedro Lasa Seguiolari dagokiona; eta Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 12827-38 kausa, Segundo Lozares Escolarri dagokiona.

⁹⁵⁰ Espainiako Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 12827-38 kausa, Segundo Lozares Escolarri dagokiona.

or.

bestetik. 1912 eta 1920 artean (1913an ireki zuen bere tailerra, Aristondo enpresariari erosi ostean) izan zuen arma-enpresa Eibarren; baina aurretik Jose Acedo deitutako beste eibartar sozialista batekin mekanika-tailer bat zuen, eta tailer hark, arma-enpresa erosteko adinako aberastasuna ekarri zion⁹⁵¹. Viktor Bernedo enpresari arrakastatsua izan zenik ezin dugu ukatu: bere enpresa arrakastatsua izan zen, bai enplegatutako langile-kopuruaren arabera (1914an 10-20 langile artean zituen, 1916an 20-30 artean, 1917an 30-40 artean, eta 1919an krisi bat izan ostean, 1920an berriz ere 20-30 langile izatera iritsi zen)⁹⁵², eta baita bi patente ere atera zituelako: pistolen kanoiak zultzeko makina bat (1909an⁹⁵³) eta pistola oso bat, 1919an, 6,35 milimetroko kanoiduna eta 69952 patente-zk. izan zuena (nahiz eta bere fabrikari 7,65 milimetroko pistolak “Eibar motakoak” ere ekoitzi)⁹⁵⁴. Bere markak “VB”, “Bc” eta “Bernedo” etiketekin saltzen ziren⁹⁵⁵. Batez ere Frantziara saltzen zituen pistolak, non akatsen bat tarteko “Vincent Bernedo” bezala komertzializatzen ziren. 1921ean etorri zen Eibartik, bere tailerra Bonifazio Etxebarriari, orduko Eibarko armagintzako enpresariarik garrantzitsuenari saldu ostean⁹⁵⁶, eta Beasainen erreminta-tailer bat ireki zuen. Beasaina etortzean, sozialista izan arren, posizio sozialaren arabera bertako “elitearen” kide ere bazenez, Usurbe elkarteko kide egin zen.

Politikoki, Beasaina etorri aurretik Eibarren *¡Adelante!* astekariaren zuzendari izan zen. Toribio Etxebarria Eibarko buruzagi sozialista ospetsuaren arabera, Eibarko sozialismoa eta baita *¡Adelante!* astekaria ere sortu zituen taldekoa izan zen Bernedo⁹⁵⁷. 1905ean idatzitako artikulua batek, 1906an Auzitegi Gorenak, hiru urte eta sei hilabeteko kartzela-zigorra ezartzea ekarri zion, eta baita 250 pezetako multa ordainaraztea ere⁹⁵⁸ (zigor hori errebisatua izatekotan zen 1906ko azaroan⁹⁵⁹). Horrez gain, zinegotzi sozialista izan zen, 1910eko hamarkadan⁹⁶⁰. 1917ko maiatzean, Eibarko *Liga Antigermanofila* sortu zuen Eibarko beste sozialista eta liberal batzuekin batera (taldean Joan Etxebarria eta Akilino Amuategi Eibarko sozialista historikoak). Liga horren helburua, iritzi publikoa I. Mundu Gudan borrokan ari ziren aldean Mendebaldeko aliatuen alde mobilizatzea izan zen, alemaniarren aurka. Izan ere iritzi aurrerazaleen parte batek (errepublikanoek eta sozialista moderatuek), Frantziaren eta Britainia Handiaren aliantzan demokraziaren balioen defentsa ikusi zuten, Alemaniak Erregimen Zaharra defendatzen omen zuen bitartean⁹⁶¹. Viktor Bernedo *Liga Antigermanofilako* bokala izan zen⁹⁶². Hala ere, kontuan izanik, Viktor Bernedo orduan Eibarko enpresari-armagina zela eta batez ere Frantziara saltzen zuela, litekeena da pentsatzea bere *Liga Antigermanofilarekiko* konpromisoa, ideologikoaz gain, pertsonala ere bazela. Guztira 11.500 pistola saldu zizkien Bernedok aliatuei⁹⁶³. Bere kontrako kausan, Bernedok, Beasaina etortzean, Alderdi Sozialistan militatzeari utzi ziola dio, 1920tik aurrera jada ez zela alderdiko kide, eta 1931ko hauteskundeetan “sozialista independente” bezala aurkeztu zela. Bernedok dioenez, bera, 1933an Manuel Azaña buru zuen *Acción Republicana* alderdiko kide egin zen (1934an *Izquierda Republicana* bilakatu zen alderdia). Hala ere, gerta daiteke adierazpen hori epaitegi frankistaren aurrean (orduko sistema judizialak batez ere presoan izaera politikoaren arabera funtzionatzen zuen) beraren kontrako susmoak leuntzeko modu bat izatea⁹⁶⁴.

Zenbait bertsioik Viktor Bernedo guda-garaian fusilatua izan zela esaten dute. Adibidez hori dio Iñaki Egañak, Bilbon fusilatu zutela zehaztuz⁹⁶⁵; eta *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara* lanak ere berdina dio⁹⁶⁶. Gipuzkoako Batzar Nagusiek egindako omenaldi batean ere gauza bera agertzen da⁹⁶⁷. Eusko Jaurlaritzaren txostenak ere Bilbon fusilatua izan zela dio. Hala

⁹⁵¹ ETXEBARRIA, Toribio: *Viaje por el país de los recuerdos*. Sociedad guipuzcoana de editores. Donostia, 1990. Etxebarriak liburu horretan anekdota hau kontatzen du Bernedo enpresariari: “Euskaldunak gaztelarrak eta katalanak bereizten zituen. Euskaldun bat tailerera etortzen bazitzaion, agur egin aurretik “lanik ba al dago?” galdetzen omen zuen. Gaztelar bat etortzen bazitzaion, agur egin ondoren “soldatarik ba al dago?” galdetzen omen zuen. Katalanak, hamaika agur egin ostean, “negoziorik ba al dago?” galdetzen omen zuen”.

⁹⁵² Ikus lotura: <http://www.catalogacionarmas.com/public/42-eibar-9.pdf> Hala ere beste lotura honen arabera (http://apps.elsevier.es/watermark/ctl_servlet?f=10&pidet_articulo=90050051&pidet_usuario=0&pcontactid=&pidet_revista=328&ty=83&accion=L&origen=zonadelectura&web=www.elsevier.es&lan=es&fichero=328v06n16a90050051pdf001.pdf, 1914an Viktor Bernedok 38 langile zituen.

⁹⁵³ Espainiako Buletin Ofiziala, 1910-01-22koa.

⁹⁵⁴ Ikus lotura: <http://www.catalogacionarmas.com/public/42-eibar-9.pdf>

⁹⁵⁵ Ikus www.historiadelasarmasdefuego.blogspot.com bloga Bernedoren pistolen inguruko informazio gehiago lortzeko.

⁹⁵⁶ Bonifazio Etxebarriak Guardia Zibilarentzako 56.000 “Star” motako pistolen eskaera lortu zuen 1921ean.

⁹⁵⁷ ETXEBARRIA, Toribio: *Viaje por el país de los recuerdos*. Sociedad guipuzcoana de editores. Donostia, 1990.

⁹⁵⁸ *El Socialista*, 1906-07-27koa.

⁹⁵⁹ *El Socialista*, 1906-11-10ekoa.

⁹⁶⁰ NARBAIZA AZKUE, Antxon: *Akilino Amuategi (1877-1919). XX. mende hasierako mitinlari sozialista*. Eibarko Udala. Astigarraga, 1984, 20. or.

⁹⁶¹ Mugimendu sozialista osoak ez zuen ikuskera hori babestu. Izan ere, sozialista batzuen neutraltasuna aldarrikatu zuten Zimmerwaldeko 1915eko Konferentzian, eta horietako batzuek, Leninek gidaturik, “nazioarteko guda klase-guda” bihurtzeko deia egin zuten, mugimendu komunista eratuz.

⁹⁶² NARBAIZA AZKUE, Antxon: *Akilino Amuategi (1877-1919). XX. mende hasierako mitinlari sozialista*. Eibarko Udala. Astigarraga, 1984, 86-87. or.

⁹⁶³ Lotura honetan informazioa: http://www.usc.es/estaticos/congresos/histec05/b3_goni_mendizabal.pdf

⁹⁶⁴ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 196-36 kausa, Viktor Bernedo Zubiaurreri dagokiona.

⁹⁶⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, 208. or.

⁹⁶⁶ BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010, 56. or.

⁹⁶⁷ *Diario Vasco*, 2011-03-04koa.

ere, hori ez zen hala gertatu. Egia da Viktor Bernedok altxatuak Beasainen sartu erreko egunean Azpeitira ihes egin zuela⁹⁶⁸, eta handik Bilbora eta han Castaños kalean bizi izan zela. Han izan zen atxilotua, 1937ko ekainaren 20an, atxilotzaileen artean, beasaindar bat, 1941ean alkate izan zen Martin Esnaola Elizegi⁹⁶⁹; baina ez zen fusilatua izan: 1937ko uztailaren 20ko epaian, heriotza-zigorra jaso zuen arren. 1937ko uztailaren 31n, 30 urteko kartzela-zigorragatik aldatu zioten kondena; eta zigor hori 1943ko urtarrilaren 4an berriz aldatua izan zuen, 12 urteko kartzela-zigorrenengatik. Viktor Bernedok kartzela-aldia Segoviako kartzelan pasatu zuen 1937ko urriaren 9tik aurrera; harik eta 1944ko uztailaren 4an Bilboko San Simon kartzelara ekarri zuten arte⁹⁷⁰. 1944ko urte-bukaeran, gaixotasunak jota hilzorian zegoela, atera zuten kartzelatik, etxean hil zedin eta 1944ko abenduaren 17an hil zen. Hain zuzen ere, kartzelatik ateratzen lagundu ziona, orduan Udaletxean idazkari-laguntzaile zen Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro izan zen. Berak gogoratu digu: “Nik neuk hartu nuen parte Bernedo kartzelatik ateratzeko kudeaketetan. Bitartekaritza-lan hura haren suhiak eskatuta egin genuen”⁹⁷¹.

Uztailaren 29an Udal berria izendatu zuen Alberto Ruiz Moriones komandante militarrek. Udal berria osatzen zutenen artean, Jose Luis Guridi alkatea, Migel Cerrajería Tiffe eta Pedro Arana Gaiztarro alkateordeak, Restituto Urteaga Otegi zinegotzi-sindikoa eta Jose Aranburu Aranburu, Rufo Artolain Gaztañategi, Eusebio Asla Lapart, Martin Esnaola Elizegi, Frantzisko Ezkiaga Berakoetxea, Jose Luis Garin Intsausti, Jose Mendia Lasa, Frantzisko Untzueta Jauregi eta Jerman Zaballos Imatz zinegotziak zeuden. Udal berriarekin, klase-aldetik ere aldaketa bat gertatu zen. Izan ere, ia zinegotzi denak, erdi-mailako klaseetakoak-edo ziren. Hori arrunta zen XX. mendeko Beasaingo udaletan, baina Errepublikara garaian, behe-klaseko zinegotzi gehiago sartu ziren (Aguado, Carrascal eta Lasa Segurola sozialistak langileak ziren, eta Sarriegi eskuindarra baserritarra) eta orekatze bat gauzatu zen; aldiz, faxisten izendapen horrekin, osterako kontrako bidera itzuli zen Udalak: burgesiaren nagusitasuna gertatu zen; Jose Luis Guridi obra-kontratista zen, Pedro Arana Gaiztarro tinta-enpresa baten jabea (bere aita Joxe Martin Arana CAFeko akziodun nagusia eta fundatzailea izan zen), eta Migel Cerrajería burdin enpresa baten jabea. Bestetik, enplegatu kualifikatuak ere bazeuden, Jerman Zaballosek Bernedoren fabrika lan egiten zuen, Eusebio Aslak CAFen edo Frantzisko Untzuetak trenbide-konpainian, Tolosan, faktore gisa lan egiten zuen baina hirurek ere postu kualifikatuak. Zinegotzi gehienak enpresa txikiak jabe ziren: Aranburuk okindegi bat zuen, Urteagak elikagaien denda bat, Ezkiagak inprimategi bat eta Esnaolak burdindegia bat. Salbuespena, langile bakarra, Rufo Artolain Gaztañategi zen, CAFen langile baitzen⁹⁷².

Udalak batez ere karlista zen, zinegotzi gehienak ere joera horretakoak ziren. Udalak azaroaren 24an Gipuzkoa eta Bizkaiko Gobernadore Zibilaria bidali zion dokumentu bati esker dakizkigu Udaleko zinegotzi bakoitzaren joerak. Dokumentu horren arabera, “kargudun berezidunetz”, hots, alkateak, alkateordeak eta zinegotzi-sindikoa “filiazio politikorik gabekoa, eskuindarra eta erabat espainolista” esaten du dokumentuak. (“Filiatio politikorik gabekoa” esaldiarekin, ulertu bedi Armada altxatua babesten zuen fakzio konkretu batekoak –falangistak, karlistak, CEDAkoak– ez zirela, baina ez “apolitikoak” edo “neutralak”; baizik eta betiere eskuinaren barruan edo altxatuen erregimenari atxikimendua erakutsiz, haren barneko fakzio batean kokatu gabe “gutxiengo minimoekin” bat zetorren pertsona bat). Hala ere Cerrajería “Falangeko tokiko burua” zela esaten zen; hemendik ondorioztatzen dugu Cerrajería ez zeramala denbora asko Falangean, 1936 aurretik Beasainen ez baitzegoen Falangeko ordezkariarik, eta gainera, Cerrajería 1934 eta 1936ko urtarrilaren arteko Udalean zinegotzi izan zen. Beste zortzi zinegotziz; Aranburuz, Artolainez, Aslaz, Esnaolaz, Ezkiagaz, Mendiaz, Untzuetaz eta Zaballosez, “filiazio tradizionalistakoak” zirela esaten du agiriak (Jose Luis Garin Intsausti da zerrendan agertzen ez den bakarra, huts bategatik agian)⁹⁷³. Rufo Artolain kasuan, bere biloba Joan Unanua esan digun moduan “nire aitona, frankista baino karlista zen gehiago”⁹⁷⁴. Dokumentu hori, 1936ko azaroaren 4an, Jose Maria Arellano Gipuzkoako eta Bizkaiko Gobernadore Zibilek bidalitako agindu baten fruitua da, agindu horretan Arellanok, frankisten kontrolpeko Gipuzkoako eta Bizkaiko herri guztietako Udal-taldeak kideak eta Udal-langileak zerrendatzea eta haien “joera politikoak” deskribatzea eskatu zuen. Agindu hori Gipuzkoako Buletin Ofizialean, azaroaren 6an agertu zen⁹⁷⁵. Horrez gain, Errepublikaren garaian zinegotzi horietako batzuek politikoki euren joerak erakutsi zituzten. Adibidez, horietako bi Errepublikaren garaian ere zinegotziak izan ziren: Restituto Urteaga Otegi 1931n aukeratua (eta 1936an berrezarria) izan zen “eskuineko

⁹⁶⁸ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalen Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 95. or. Datu bera agertzen da Martin Esnaola alkate frankistak idatzi zuen txosten batean. Beasaingo Udal Artxiboa. A088 karpeta, 03 dokumentu-sorta.

⁹⁶⁹ Atxilotu zuen beste pertsonak Juan Migel Etxeberri zuen izena. Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 196-36 kausa, Viktor Bernedo Zubiaurreri dagokiona.

⁹⁷⁰ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 196-36 kausa, Viktor Bernedo Zubiaurreri dagokiona.

⁹⁷¹ Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarrizketa. Donostia, 2014-09-10ean.

⁹⁷² Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁹⁷³ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11. dokumentu-sorta.

⁹⁷⁴ Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁹⁷⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11. dokumentu-sorta.

or.

Agintari frankista zibil eta militarrek CAF bisitatzen. (Argazkia: FL/MG, 122. or.)

independente gisa". 1934an ezkerreko zinegotzi guztiek bezala (Serafin Aranak izan ezik) dimititu egin zuen Jazinto Urteaga alkateari elkartasuna erakutsiz, beraz, "Udalen mugimenduarekin" ados zegoela erakutsi zuen. 1936an, Fronte Popularrak bere karguan berretsi zuenean, euskararen aldeko mozio bat ere aurkeztu zuen; Udal-langile berriak kontratatzerakoan haiek euskara jakin zezaten exijituz. Kasu horretan, nahiko ezustekoa izan daiteke ezkerreko nahiko hurbil egon zen zinegotzi bat orain erregimen frankistaren aldera pasatzea. Restituto Urteagaren arrazoiak zeintzuk ziren ez dakigu, baina Rufo Artolaini buruz bere biloba Joan Unanuak kontatzen duenez "agian aitonak beldur pixka bat zuen eta horregatik sartu zen Udalean (...) nire aitona frankista baino karlista baitzen"⁹⁷⁶ eta agian Urteagak arrazoi horiek izan zitzakeen (hala ere, ezin dugu baztertu, agian Rufo Artolainek bere bilobari emandako testigantzetan nolabaiteko autojustifikazio bat egon daitekeenik). Migel Cerrajería Tiffe eta Eusebio Asla Lapart, 1934ko urrian Gobernadoreak izendatutako Udal eskuindarreko zinegotzi izan ziren, 1936ko otsailean Herri Frontearen gobernuak 1931n aukeratutako Udala berriz indarrean jarri zuen arte (gainera, Cerrajería, 1931ko apirilaren 12an, Beasainen baliogabetuak izan ziren hauteskundeetan ere aukeratu egin zuten). Bi horiez gain; Rufo Artolain, Eusebio Asla, Frantzisko Ezkiaga, Jose Mendia eta Frantzisko Untzueta Estatu-kolpearen ondoko egunetan errepublikanoek atxilotuak izan ziren⁹⁷⁷. Zinegotzi horietako batzuek aurretik eskuineko joera erakutsi zuten: Jose Luis Guridi alkate berria Errepublika garaian, Hiri Lurren Jabeen Elkartea Askeko (*Asociación Libre de Propietarios de Fincas Urbanas*) lehendakaria izan zen; eta Jose Luis Garin zinegotziak Nekazarien Sindikatuaren parte hartu zuen, 1933 eta 1935 artean bertako lehendakari izanez⁹⁷⁸. Bestetik, Pedro Arana Gaiztarro, 1931n zinegotzi aukeratutako Serafin Arana Gaiztarroren anaia zen, eta horrez gain, 1920ko apirilaren eta 1922ko martxoaren artean (Alfontso XIII.aren monarkiaren garaian) Beasaingo alkate izandakoa zen⁹⁷⁹. Pedro Arana Gaiztarro garai hartan Beasainen nagusi zen koalizio liberalaren kide zen (monarkikoez eta errepublikanoez osatua), Alderdi Karlistari aurre egiten zion koaliziokoa (sozialistek eta jeltzaleek, Beasainen ez zuten hainbeste indar garai hartan). Beraz, nahiko arraroa izan daiteke karlisten kontra lehiatzen zen liberal bat orain Udal karlista batean zinegotzi gisa ikustea eta zertan eta "Liberalismoaren kontra" omen zegoen erregimen bat ordezkatzeko; baina horrek erakusten digu, frankismoaren oinarri sozialaren nahiko parte handia, euren klase-interesek gidaturik, euren interesak eta jabetzak defendatzen omen zituenaren alde lerratutako pertsonen osatua zegoela, ideologia konkretuen gainetik (antzeko kasu bat gertatzen da Migel Cerrajeríarekin,

⁹⁷⁶ Joan Unanua Artolaini egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-09-05ean.

⁹⁷⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 38. dokumentu-sorta.

⁹⁷⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 121. karpeta, 29. dokumentua; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 113. karpeta, 10. dokumentua.

⁹⁷⁹ ZUFIAURRE GOYA, Jose: "Alcaldes de Beasain" in *Beasain Jaieran* urtekaria, 2001 (17-21. or.), 18. or.

zeina, 1934an eskuineko Gobernuak Beasaingo zinegotzi izendatu zuenean, “kolorerik gabeko errepublikano” gisa definitu zuen bere burua). Martin Esnaola Elizegi, dokumentuak “tradizionalista” definitutakoa, 1941eko otsailetik aurrera, Beasaingo Udaleko alkate izan zen eta 1949ra arte iraun zuen. Bere ostean, aipatu dugun Migel Cerrajería Tiffe izan zen alkate (1949 eta 1954 artean), eta horren ondoren Jerman Zaballos Imatz (1954 eta 1957 artean)⁹⁸⁰. Beraz, 1957. urteari itxaron behar izan zitzaion Udal-talde horretan parte hartu ez zuen alkate bat (Pablo Hunolt Arana) Beasain zuzentzen ikusteko⁹⁸¹. Lehen Udal-talde horretan parte hartutako kideek alkate-postuan hainbeste irauteak erakusten du, lehenengo asmoak gora-behera (karlisten kasuan erregimen tradizionalera itzultzea), eta euren proiektuaren porrotaren gainetik, frankismoaren inguruko “koalizioa” osatzen zuten fakzioetako kide asko erregimenaren dinamiketan txertatu zirela eta hori izan zen praktikan, fakzio horietako sektore “maximalistenen” porrota gehien lagundu zuen faktoreetako bat. Azkenik, orain arte aipatu ez dugun bakarra Jose Aranburu zinegotzia da. Aranburu, “Santinekua” ezinenez eta okina ogibidez, herritarren ustez, “borondate oneko pertsona” zen, gudan galtzaileen aldean zeuden pertsonak (ezkertiarak eta abertzaleak) asko lagundu zituen.

Horrez gain, 1936ko azaroaren 24ko dokumentu horrek, Udalaren langileak ere zerrendatzen dizkigu, beren ideologiarekin batera. Idazkari postuan Jose Beriztain Zubiaga tradizionalista zegoen, gordailuzain-postuan Bautista Tellería Aiestaran, tradizionalista halaber, arielen administratzaile gisa, Frantzisko Eltzo Urrestaratzu eta beraren laguntzaile gisa Martin Aranburu Urteaga⁹⁸² (tradizionalistak biak), mediku titular Hilario Urteaga Otegi⁹⁸³ (monarkikoa, joera tradizionalistekin), praktikante Justo Aguado Baza (tradizionalista)⁹⁸⁴, garbiketa-ikuskatzaile Pedro Urkia Goena (independentea baina erabat espainiar eskuindarra), hiltegiako abere-hiltzaile, Jose Antonio Aduritz Isasa (independentea, baina euskal nazionalista joerakoa), tripaki-garbizaile, Antonia Bares Tolosa (ezkertiarra, UGTko kidea), Udal-bandaren zuzendari Pedro Jose Iguain Tellería (independentea, baina erabat espainiar eskuindarra⁹⁸⁵), atabal-jole, Viktoriano Tellería (euskal nazionalista, “baina Armadan zerbitzuan”), sobrestante, Felix Arizmendi Etxenike (independentea baina erabat espainiar eskuindarra), aguazilen edo udaltzainen kabo Meltxor García Josa (independentea, baina joera tradizionalistakoa), aguazil edo udaltzain Esteban Peñagarikano Arazko (independentea, baina erabat eskuindar espainiarra), gauzain Ignazio Irastortza Uranga (independentea, erabat eskuindar espainiarra), kale-garbizaileak Jose Kerexeta Gogortza, Fermin Cid Arraras (tradizionalistak biak), Agustín Cacho Mendia, Josefa Aranburu Uranga eta Sabina García García (hirurak, independenteak, espainiar eskuinekoak)⁹⁸⁶. Horrez gain, “Indar nazionalak” Beasainen sartu zirenean, ihes egiteagatik, bost langile euren postuetatik kanpo utzi zirela deskribatzen du dokumentu horrek: Kandelario Aranburu Muxika idazkari-ofiziala (euskal abertzalea), Joan Aranburu Irizar arielen arduraduna (Herri Frontearen aldekoa), Segundo Lozares Escobar (sic)⁹⁸⁷ aguazila edo udaltzaina (*Izquierda Republicana* alderdikoa) eta Frantzisko Zabaleta Donazar (joera jakinik gabekoa)⁹⁸⁸. Bosgarrenaz, idazkaritzako laguntzaile Emilio Muñoz Novilloz, “Fronte Popularraren aldekoa, baina gaur egun Falangearen lerroetan borrokan” zebilela esan zuten⁹⁸⁹. Hala ere, azken hori ez dugu ziurtat jotzen, kontuan izan behar baitugu Fronte Popularraren garaian, Emilio Muñoz Novillo kalean atxilotua izan zela “Gora faxismoa!” oihuka ibiltzeagatik⁹⁹⁰, beraz ulertzen dugu ez zela inondik inora azken orduan Falangean izena emandako “Fronte Popularraren aldekoa”; baizik eta Falangearekiko aldeotasuna lehenagokoa izango zuela. Ikusten dugun bezala, “garbiketa” egin ostean, Udal-langileen talde ia osoa eskuindarra zen (karlisten gehiengo batekin), soilik bi salbuespenekin: Aduriz abere-hiltzailea eta Bares tripaki-garbizailea.

Irakasleei dagokionean, ere ordezteak (garbiketak) egin ziren. Errepublikaren, edo jeltzaleen aldeko irakasleek, herritik ihes egin zuten, erregimen berriaren indarren errepresioaren jomugan egon zitezkeelako. Hala, 1936ko urriaren 1ean (urriaren 8an

⁹⁸⁰ ZUFIAURRE GOYA, Jose: “Alcaldes de Beasain” in *Beasain Jailetan* urtekaria, 2001 (17-21. or.), 19-20. or.

⁹⁸¹ Hala ere, Pablo Hunolt ez zen 1936ko Gudarekiko arrotza; 1936ko Gudan Loinazko San Martinen erreketekonpainian altxatuen alde borrokatu baitzuen.

⁹⁸² Gaur egun kale bat dago Martin Aranbururen izenean Beasainen, Foru kalearen eta Nabarro Larreategi kalearen artean.

⁹⁸³ Hilario Urteaga izan zen 1936ko uztailaren Olaberrian tropa okupatzaileei “Beasain hartzea oso erraza izango zaizue” esan ziena. Bere anaia bat, Restituto Urteaga Otegi, zinegotzia zen.

⁹⁸⁴ Justo Aguado Baza, 1937ko martxoan gudan hil zen Aretxabaletan, erreketek gisa borrokan ari zela.

⁹⁸⁵ Pertsona hori, dokumentu horretan hala markatuta egon arren, oso euskaltzale bezala ezagutua izan da herrian eta lekuko moduan hor daude berak euskaraz sortutako kantuak eta abesbatzarekin garai hartan euskaraz eta euskal kulturaren arloan egindako lan guztiak. Beste kasu batzuetan ere litekeena da dokumentu horrek agertzen dituenak hain nabarmenak ez izatea eta “itxura ona” emateko jarritakoak izatea. Andoni Sarriegi Eskisabeli eskertzen diot datu hau eman izana.

⁹⁸⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11. dokumentu-sorta. Ideologiaren datuak dokumentu horretan azaltzen diren moduan bildu ditugu. Ez gaude ziur hor jasotzen diren kasu guztientzat hori hala denez.

⁹⁸⁷ Pertsona honen benetako izena Segundo Lozares Escolar zen, ez “Escobar”.

⁹⁸⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11 dokumentu-sorta.

⁹⁸⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 11 dokumentu-sorta.

⁹⁹⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentua. Emilio Muñoz Novillo gudan hil zen, 1938ko martxoan, Jaengo probintzian, Legioaren 2. tertzioko 11. banderakoekin borrokan ari zela.

or.

alkateak Gobernadore Zibilari bidalitako dokumentu baten arabera), Beasaingo hamalau irakasleetatik zortzi bakarrik azaldu ziren: bederatzi emakumezko irakasleetatik sei (Dolores Mendiola Otegi, Saturnina Lopez Rey, Teresa Puente Paz⁹⁹¹, Justa Ibero Larraiotz, Isabel Herrera Ruiz de Azua eta Maria Consolacion Iturriotz; zazpigarren bat, Teresa Setien gaixo zegoen eta azaroan itzuli zen bere lanpostura. Azken hori atxilotuta zegoen Adolfo Crespo Saiz irakaslearen emaztea zen⁹⁹²), eta bost gizonezko irakasleetatik bi (Alvaro Garcia eta Domingo Garcia). Irakasleetako bat, Adolfo Crespo, ideia sozialistetakoa eta UGTko kidea izanik, Lasarten atxilotuta zegoen ordurako (1937ko martxoan irten zen kalera)⁹⁹³. Bestetik, Astigarretako (Teresa Arrieta) eta Arriarango (Maria Teresa Arrillaga) irakasleak, beren postuan zeudela esaten du dokumentuak; Aratz-Matxinbentako eskolakoa (Jose Garcia Zapico), ordea, "Asturiasen zegoela" dio; beste xehetasunik eman gabe⁹⁹⁴. Joandako irakasleen postuak betetzeko, urriaren 22rako lau pertsonen euren buruak eskaini zituztela jakinarazi zuen Udalak: bi karlistak eta erreketak ziren; Jose Ignazio Aranburu Agirre eta Andres Katarain Urrestaratzu, hirugarrena Guillermo Garate Agirre zen, eta laugarrena "bere izena ez dakigun falangista bat"⁹⁹⁵. Eskolei dagokienez, neskatoen eskolan 200 neska zeuden matrikulatuta, baina eskolako dokumentuen arabera "matrikulatzeko adinean dauden 24 neska heritik kanpo daude" eta beste 4 ez ziren klasera azaltzen. Mutikoen eskolari zegokionez, 163 mutil zeuden matrikulatuta⁹⁹⁶.

Beasaingo Udal frankistak bere lehen osoko bilkura eraginkorra abuztuaren 6an egin zuen. Bere lehen lana, zinegotziak batzordeka banatzea izan zen; hala Pedro Arana alkateorde kargurako eta Restituto Urteaga zinegotzi-sindikotz kargurako jartzeaz gain; Hornikuntza-batzorderako Jose Aranburu, Eusebio Asla eta Restituto Urteaga izendatu zituzten (Pedro Garin laguntzaile zutela); Gurutze Gorriaren eta Ongintzaren batzordean Pedro Arana eta Martin Esnaola jarri zituzten (Hilario Urteaga medikua laguntzaile zutela); Garbitasunaren batzordean, Frantzisko Untzueta eta Jose Mendia (laguntzaile Feliziano Arizmendi Udal-sobrestantea zutela); eta Asistentzia Sozialean Frantzisko Ezkiaga, Rufo Artolain, Jose Luis Garin eta Jerman Zaballos, Pedro Jose Iguain laguntzaile zutela. (Hala ere, momentuz Ogasun-batzordea ez zen eratu eta eratu bitartean, Pedro Arana eta alkatea aritu ziren arduradun gisa). Batzorde denetako burua alkatea izatea ere adostu zuten⁹⁹⁷. Abuztuaren 13an osatu zituzten batzorde berriak: Ongintza, Udal-banda eta Gobernazioan (udaltzaingoa), Migel Cerrajería, Jose Aranburu eta Rufo Artolain egongo ziren; Ogasun-batzordean, Guridi alkatea, Jose Mendia eta Pedro Arana; Uren batzordean, Frantzisko Untzueta, Frantzisko Ezkiaga eta Martin Esnaola; eta Hornikuntza eta Azoka batzordean Restituto Urteaga, Jose Luis Garin eta Jerman Zaballos. Horrez gain, Arangoiti ospitalerako ordezkari Guridi alkatea jartzea adostu zuten; eskoletarako ordezkari, Eusebio Asla, Eskolako jangelarako Guridi alkatea, Pedro Arana eta Eusebio Asla eta Hauteskunde Zentsurako ordezkari, Migel Cerrajería⁹⁹⁸. Udal horrek, ekainetik abendura bitartean Osoko Bilkurak astero egin bazituen ere, abenduaren 3an, Eusebio Asla zinegotziak hala proposatuta, hamabostean behin egitea erabaki zuen⁹⁹⁹. Azkenik, irailaren 3an Lehen Hezkuntzako Udal kontseilua osatu zen, Guridi alkateak, Migel Cerrajería eta Eusebio Asla zinegotziek (hau da, udalaren Hezkuntza batzordeak) Florentzio Aspe erretoreak, Hilario Urteaga medikuak eta gurasoen bi ordezkari (Natalia Azurzak eta Jose Albizuk) osatu zuten. Batzorde horren esku egon zen irailaren 15ean hasi behar zuen ikasturte berriari hasiera emateko ekitaldiak antolatzea. Ikasturte berriaren hasierak beste esanahi bat izan zuen: askoz ere erlijiosoagoa eta tradizionalagoa zena, "*Estatu Berriaren*" ildoari jarraiki¹⁰⁰⁰. Batzorde horien helburua (Gipuzkoako herri bakoitzean bat eratu zen), 1936ko abuztuaren 31n Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistak dokumentu batean esan bezala "Irakaskuntzaren bidez", umeengan "Izpiritu espainiarra eta katolikoa hedatzea" izan zen. Horretarako, eskola publikoetan ikasturtea irailaren 15ean hasi behar zela esateaz gain, eskola publiko zein pribatu guztietan espainiar bandera jarri behar zutela, irakaskuntzak "katolikoa eta espainolista" izan behar zuela, ikasteguna hasi eta bukatzerakoan Aita Gurea errezatu behar zela, "euskaldunek eta bereziki gipuzkoarrek nazio espainiarrari egindako ekarpenak gogo biziz" erakutsi behar zirela, eta azkenik, "euskaraz bakarrik dakien umeari, euskaraz erakutsiko zaio, baina erdara grina osoz erakutsiz. Erdara dakienari, erdaraz erakutsiko zaio" (hots, bi hizkuntzak zekizkienari erdaraz erakutsiko zitzaion, eta

⁹⁹¹ Irakasle honi buruz, badaukagu Beasaingo alkateak, Jose Luis Guridik, 1936ko azaroaren 3an idatzitako "jarrera-txosten" bat. Txosten horren arabera, Puente Pazek "portaera erlijioso ona" zuen eta "bere joera politikoa ezezaguna" zen. Beasaingo Udal Artxiboa. 252. karpeta, 21. dokumentu-sorta.

⁹⁹² Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 04. dokumentu-sorta.

⁹⁹³ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 03. dokumentu-sorta; eta Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 279-37 kausa, Adolfo Crespo Saizi dagokiona.

⁹⁹⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 03. dokumentu-sorta.

⁹⁹⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 06. dokumentu-sorta.

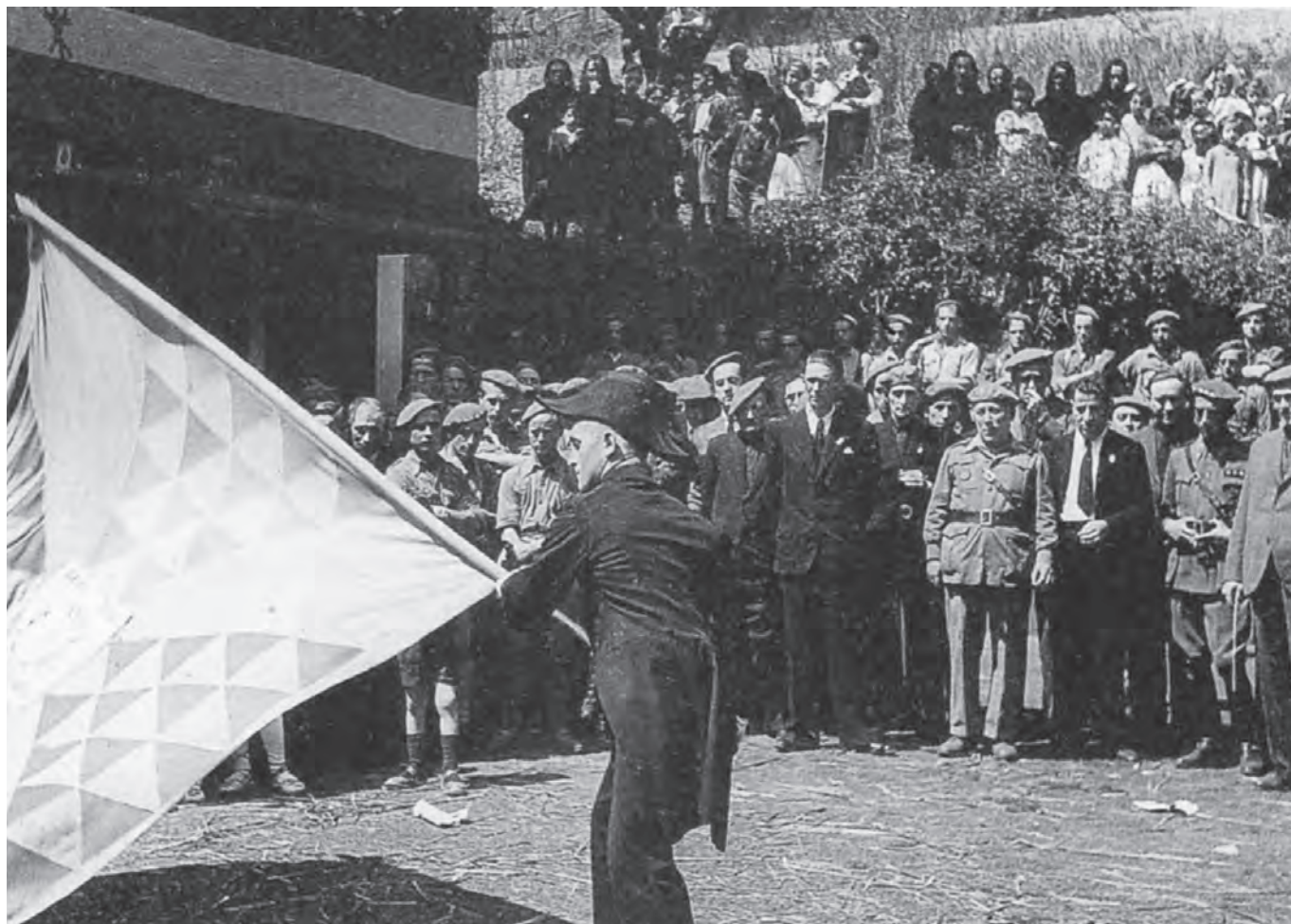
⁹⁹⁶ Nesken inguruko informea Maria Dolores Mendiola irakasleak egin zuen, eta mutilei zegokiena, Domingo Garciak. Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 07. dokumentu-sorta.

⁹⁹⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

⁹⁹⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

⁹⁹⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 252. karpeta, 21. dokumentu-sorta.

Loinazko San Martinen bandera-dantza 1938-05-30ean (Loinatz bigarreanean) San Martinen. Saleteko Santos Lasa bandera dantzatzen. Atzean erreketak eta militarrek eta eskuinaldean Jose Luis Guridi, altxatuek jarritako alkatea, eskuan zumea (alkate-makila) duela. (Argazkia: JZG, 72. or.)

euskaraz zekienari, euskaraz, soilik erdaraz ikasi arte, euskaraz jakitea aldi bateko ezgaitasun bezala hartzen zen praktikoki). Gipuzkoako Hezkuntzako Ikuskatzaile, Manuel Jimenez Cachon jarri zuten¹⁰⁰¹.

Udal berriaren kolore karlista berehala nabari izan zen eta ez soilik Udalaren osaketari begira, baizik eta bere lehen ekintzak ere halakoak izan zirelako. Zinegotziak batzordeetan banatu ondoren, hartu zuten lehen erabakia Lizarrako alkateari “esker oneko telegrama bat bidaltzea izan zen” (Beasain hartu zuten zutabeetako bat Lizarratik abiatu zelako), eta bigarreana, “Guda Batzorde Karlistaren aginduei jaramon eginez” (agindu horiek Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistak abuztuaren 5ean eman zituen, Ordiziatik); bandera (bi koloredun monarkikoa, artean altxatuen aldean ofiziala ez zena) eraikin ofizialetan jartzea, eskoletan berriro gurutzea jartzea, Udaletxean Jesusen Bihotz Sakratuaren irudia errege-aulkian jartzea eta Udala ekitaldi erlijioso denetara joatea¹⁰⁰². Azken puntu hori Udalak azaroaren 25ean aurkeztutako mozio baten bidez bete zuen eta mezataria joaterakoan alkatea (edo bere orde zihuan zinegotzia) aginte-makilarekin joan behar zuela jaso zuen¹⁰⁰³. Horrez gain, Udalak “mugimendura boluntario batzen ziren guztiei neurriak hartu” behar zizkiela agintzen zen instrukzio horietan (beraz, Udalak Guda-Batzorde Karlistak antolatutako mugimenduan kolaboratu beharko zukeela adierazten zuten)¹⁰⁰⁴. Udal berriak, abuztuaren 13an, Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistari hamabi mila pezeta ematea adostu zuen, nahiz eta “Udalaren egoera kaskarra dela-eta”; lehen epe batean soilik zortzi mila pezeta eman¹⁰⁰⁵. Hala ere, abuztuaren 23ko bilkuran, Udalak, beasaingarren artean Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistarentzako “diru-bilketa herrikoia” antolatzea erabaki zuen¹⁰⁰⁶. Bestalde, “zilegitasun juridikoaren” arloan, ere, Beasaingo

¹⁰⁰¹ Beasaingo Udal Artxiboa. E073 karpeta, 13. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 23. dokumentu-sorta. Lizarrako alkateari bidalitako telegramarena, Joxe Manuel Azurmendik ere kontatu digu. Joxe Manuel Azurmendi Dorronsorori egindako elkarriketa. Donostian, 2014-09-10ean.

¹⁰⁰³ Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 23. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

or.

Udal frankistak, “altxatuen” aldeko merituak ere erakutsi nahi izan zituen; irailaren 3ko Osoko Bilkuran, Donostiako Udalean (orduan artean Donostia errepublikanoen esku zegoen eta egindako aldaketa baten inguruan), Guridi alkateak zinegotzien aldaketa hori “legez kanpoko” zela iritzi zion eta hori zela-eta “protesta” bat bidaltzea erabaki zuen Udalak. Praktikoki, “kexu” hori, borroka sinbolikoaren barnean ulertu behar da (pentsaezina da errepublikanoen alde zegoen udal batek, eta Gipuzkoako hiriburukoa izanda; kolpisten aldean eta altxamenduaren alde zegoen Udal bati bere barne-funtzionamenduaren berri eman behar izatea): zilegitasuna ez aitortzeko egindako mugimendu bat besterik ez zen izan¹⁰⁰⁷. 1936ko urriaren 3an, azkenik, Jose Luis Guridi alkateak, Franco jeneralari, altxatuen aldeko militar taldeak irailaren bukaeran “Estatu-buru” (altxatuen aldean zeuden lurraldeetan eraikitzen ari ziren erregimenaren Estatu-buru, alegia) izendatu zuela-eta, zoriontzeko telegrama bat bidali zion¹⁰⁰⁸.

Bestalde, karlisten eta falangisten arteko tirabirak Beasainen hainbeste nabarmendu ez baziren ere (batez ere bertako eskuinaren gainean karlismoak zuen nagusitasuna oso handia zela kontuan hartuta, halako tirabiretarako tarte oso txikia zegoen), karlisten aldetik egon zen noski falangistekiko mesfidantza. 1936ko urriaren 1eko Udal-bilkuran, Eusebio Asla zinegotziaren galdera izan zen, ea zergatik jarri behar zen eskola publikoen kanpoaldean Falangeari erreferentzia egiten zion kartel bat eta alderdi horren bandera, hura alderdi haren zentro politiko bihur zitekeela-eta. Guridi alkateak erantzun zion bertan ez zela zentro politikorik egingo, baizik eta emakume batzuek boluntario eskaini ziotela beren burua bertako komandante militarri (Alberto Ruiz Morionesi) frontean zeuden soldaduentzat arropak josteko eta eskola erabili zutela arropa horiek josteko, beraz, jarduera horrek iraun bitartean egongo zirela Falangearen bandera eta kartela eskola publikoaren eraikinean¹⁰⁰⁹. Jabier Garcia Bergarak ere hori baieztatu egiten digu: “guda garaian, emakume falangista batzuek, tropa nazionalentzako arropa-jostea antolatu zuten”¹⁰¹⁰.

Herriaren egoera dramatikoa zen, ez bakarrik errepresio aldetik, baita gosearen aldetik ere. *La Voz* egunkariak 1937an esan zuen “Beasainen jendeak beldurra du kalera irteteko” eta “miseria nonahi aurki daiteke”¹⁰¹¹. *La Voz* egunkariak hura 1937ko maiatzean esan bazuen ere, badirudi 1936an ere egoera bertsua zela, abuztuaren 13ko plenoak, herritarren artean, bakoitzari bina kilo patata eta dozena bana arrautza banatzeko erabakia hartu baitzuen. Horrez gain, CAFi, herritarren artean banatzeko ikatz pixka bat emateko eskaera negoziatzea adostu zuen Udalak¹⁰¹². Baina, dirudienez, ikatza CAFetik lortzeko kudeaketek ez zuten helburua lortu eta abuztuaren 20ko Udal Bilkuran ikatza Tolosatik ekartzeko kudeaketak aztertzea erabaki zuten¹⁰¹³, eta urriaren 8ko Udal Bilkuran, Ponferradako enpresa bati ehun tona ikatz eskatu zitzaizkiola egin zen publiko. Ponferradako enpresak ehun tonak bidaltzea ezinezkoa zela esan zuen, eta beraz, CAFi berriz eskatzea erabaki zuen Udalak, CAFek urriaren 15ean eskaera horri baiezkota eman zion¹⁰¹⁴. Abuztuaren 23an, Beasaingo merkatariei “Udalak premiazko produktuak eros zitzaizkion”, 10.000 pezetako dohaintza egitea eskatu zitzaizkion. Eskaera hori merkatariek onartu egin zuten eta hartarako udal-ordezkaria Serafin Arana zinegotzi errepublikano-ohia (1934an dimititu ez zuena) izan zen¹⁰¹⁵. Serafin Arana, Udal faxistako Pedro Arana alkateordearen anaia zen, beraz horrek ondo erakusten du elite liberal-burgesak frankismoaren alde egindako apustua. Azaroan, adibidez, Eskolako Jantokia zabaldu behar izan zuten, goserik zegoen jendeari jaten emateko (agindua azaroan eman bazen ere, inaugurazioaren berri abenduaren 3ko bilkuran eman zen)¹⁰¹⁶. Jose Luis Guridi alkateak sinatutako dokumentu baten arabera, 1937ko urtarrilean, 90 umek jaten zuten jantoki sozial horretan¹⁰¹⁷ (Milagros Larreak kontatzen duenaren arabera “han ematen zutena ez zegoen jaterik”¹⁰¹⁸). CAFek, azaroaren 12an, egunean bost litro-esne ematea erabaki zuen, Udalak ez baitzuen errekurso nahikorik¹⁰¹⁹. Ez zen izan hura CAFek egin zuen ekarpen bakarra: abenduaren 10eko bilkuran, CAFek, jantoki horretarako hilean ehun pezetako laguntza emango zuela jakinarazi zuen Udalak¹⁰²⁰. Beasaingo pobrezia oso handia zen, 1936ko azaroaren 10eko dokumentu baten arabera, Beasaingo 138 familia Udalaren laguntza jasotzeko zerrenda batean izena emanda zeuden. Egoera hori, Errepublikako krisi ekonomikoak ekarri zuena baino askoz larriagoa izan zen¹⁰²¹. 1937ko urtarrilean

¹⁰⁰⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 3186. karpeta, 45. dokumentu-sorta.

¹⁰⁰⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁰ Jabier Garcia Bergarari egindako elkarrizketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹⁰¹¹ *La Voz*, 1937-05-16koa.

¹⁰¹² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹³ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

¹⁰¹⁸ Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

¹⁰¹⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 2941. karpeta, 35. dokumentu-sorta. Rosario Larrearen arabera, han ematen zuten esnea umezurtz gelditu zirenentzako izan zen –bere kasua ere halakoa zen-. Alberto Alonso Cacharro eta Josu Lopez Castañaresek Rosario Larreari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2012-04-14an.

¹⁰²⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰²¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 3255. karpeta, 08. dokumentu-sorta.

Ongintza Batzordea sortu behar izan zuen Beasaingo Udalak, alkatea, zinegotzi batzuk, erretorea, medikua eta irakasle bat kide zirela; egoerari erantzun bat emateko ardurarekin¹⁰²². Batzorde horrek, beste gauza batzuen artean, Beasaingo herritarrei Jantoki Sozialeko laguntza ematea zuen helburutzat¹⁰²³.

Udalaren egoera oker zezakeen beste afera bat, Salbatoretik Garinako bidea gaizki egin izana (behar baino luzeagoa) izan zen eta bidea behar baino luzeagoa egiteak, Gipuzkoako Aldundiarekiko zergak igotzea ekarri zuen. 1936ko urriaren 15eko Udal Bilkuran, artean Gipuzkoako Foru Aldundi frankista eratuta ez zegoenez, eratzen zenerako Cerrajería eta Ezkiaga zinegotziak zerga horren ingurukoak negoziatzeko arduradun izendatzea erabaki zuten¹⁰²⁴.

Udal horrek berehala hartu zuen beste erabaki bat, Martina Maiz kaleko eskolak, publikoak izan behar zutenak, pribatizatu eta moja karmeliten eskuetan uztea izan zen “lokal horiek libre gelditu baitziren”. Migel Cerrajería izan zen erabaki horren bultzatzaile nagusia eta bere argudioa “haur-eskolako eskola nazionalen maila jada ez zela beharrezkoa” izan zen, baina Udaleko Hezkuntza Batzordeak (Cerrajeríak berak, Guridi alkateak eta Eusebio Aslak osatutakoak, herriko beste ordezkari batzuekin batera) baiezkota eman zion proiektu hari. Beraz, Errepublikara garaian han eskola publikoa egiteko proiektua bazegoen ere, hain eztabaidatua izan zen proiektu hura, segituan desegin zuen Udal frankistak, Migel Cerrajeríaren bulkadaz hartutako erabaki baten ondoren¹⁰²⁵. Eskola horiek, irailaren 13an, igandez, bedeinkatzeko ekitaldia antolatzea erabaki zuen Beasaingo udalak irailaren 3ko bilkuran eta bedeinkapen-ekitaldia meza batekin hasi zen¹⁰²⁶. Bestalde, Beasaingo Lehen Hezkuntzako Udal-batzordeak (lehen esan bezala; alkateak –Guridik–, bi zinegotzik –Aslak eta Cerrajeríak–, medikuak, erretoreak eta gurasoen bi ordezkari osatutakoak) irailaren zazpian egindako bilkura batean hura berretsi zuten. Batzorde horren arabera, eskola-eraikin horren inaugurazio ofiziala “Errepublikara garaian” egin zenez eta inaugurazio hark “bedeinkapena falta izan zuenez”, ezin zen benetako inauguraziotzat hartu, beraz, bedeinkapen erlijiosoa egitea beharrezkoa zen¹⁰²⁷. Udalak, ekitaldi horretara, Probintziako Lehen Hezkuntzako Ikuskatzailea (Manuel Jimenez Cachon) ere gonbidatu zuen eta garrantzi handia eman zion¹⁰²⁸. Botere erlijiosoa eta botere zibila bat eginda beraz, Estatu berriaren sektore elizkoi edota tradizionalistak nahi zuen ildotik; eta aldi berean, Errepublikaren aztarna guztiak ezabatu nahi ziren: hau da, Errepublikaren lorpen bat (Beasainako eskola berri bat lortzea) “baliogabetu” egin nahi izan zuten: lorpen hura ez zela onuragarria erakutsi nahi zuten, Estatu Berriaren oinarri ideologikoekin (espazio publikoa “erlijiosotzearekin” kasu horretan) bat ez zetorrelako, beraz “berriz, modu zuzenean” inauguratu behar zen, lorpen hura “baliagarria” izan zedin. Gainera, esan beharra dago hori ez zela izan bat-bateko erabaki bat, izan ere, karmelitek, udan klaseak emateko baimena eskatu zioten Udalari eta lortu egin zuten Udalarengandik. 1936ko abuztuaren 18an egin zuten eskaera horretan, beste gauza batzuen artean, “gure klaseak zabaltzeko baimena” eskatu zioten alkateari, hau da, klaseak emateko toki bat izango zutela praktikoki egitatetzat zuten¹⁰²⁹.

Azkenik, zerbitzuei dagokienez, Bandaren egoera eskasa zela-eta (bere kiderik gehienak ihes eginda baitzeuden), irailaren 17ko bilkuran banda berrantolatzeke erabakia hartu zuen Beasaingo Udalak¹⁰³⁰. Egoeraren berri ematen digu Pedro Jose Iguain Tellería zuzendariak 1936ko abuztuaren 4an idatzitako dokumentu batek eta uztailaren 30eko bileran bederatzi musikari soilik agertu zirela dio (Jose Mendia¹⁰³¹, Jerman Martin, Abundio Montejo, Fermin Montejo, Endrike Montejo, Jose Maria Zaballo, Santiago Muñoz, Joan Peñagarikano eta Eujenio Uribe); geroago hamargarren bat, Paskual Urbina, bildu zen¹⁰³². Udalak, banda antolatzeke, ihes egindako musikariak botatzea eta euren familiei etxean zituzten instrumentuak entregatzeko eskatzea erabaki zuen abuztuaren 27an, Pedro Jose Iguaini jakinarazi zion moduan. Bandan ere, pertsonal-ordezkatze bat izan zen, ezkerreko pertsonen eta jeltzaleen kalterako¹⁰³³. Banda ez zen pertsonak falta ziren toki bakarra. Azaroaren 8an, Udalak, Arte eta Ofizioen Eskolarako bedel berri bat kontratatzeke beharra adierazi zuen, aurrekoa “ez dago-eta” (ihes eginda zegoen). Behin-behinekotasunez, postu horretan Ignazio Esnaola jartzea erabaki zuten Udalak¹⁰³⁴.

¹⁰²² Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

¹⁰²³ Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. E073 karpeta, 13. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 252. karpeta, 21. dokumentu-sorta.

¹⁰²⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 252. karpeta, 21. dokumentu-sorta.

¹⁰³⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰³¹ Jose Mendia Udaleko zinegotzia ere bazen.

¹⁰³² Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 45. dokumentu-sorta. Ikusten dugun bezala, Udal-bandan gelditu zirenen artean, eskuineko elementuak ziren nagusi, tartean Montejo familia ezaguneko kideak edota Santiago Muñoz.

¹⁰³³ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 45. dokumentu-sorta.

¹⁰³⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

or.

Uraren arduradun berri, Frantzisko Eltzo Urrestaratzu izendatu zuten, hala azaltzen du irailaren 17ko Udal-bilkurako aktak¹⁰³⁵, aurretik Anjel Aiestaran edo Pedro Garin ere postu horretan ibiliak ziren arren. Bestetik, azaroaren 28ko bilkuran, Trenen Konpainiako Ikuskatzaile Julio Migel Martinek, Beasainen tranbia-trenak geratzeko baimena eman zuela komunikatu zuen¹⁰³⁶.

1936ko azaroaren 7ko Udal-bilkuran, Gipuzkoako eta Bizkaiko lehen Gobernadore Zibilak, Hornikuntza Batzordeko kide gisa, arrautzen prezioak ezarri zituela jakinarazi zen; 4 pezeta dozenako¹⁰³⁷. Hala ere, azaroaren 23ko Buletin Ofizialean, bestelako prezio batzuk azaldu ziren; 4 pezeta dozenako, estra motako arrautzentzako, 3,75 arrautza arrunten dozenarentzako eta 3,25 “Kutxako arrautzen” dozena bakoitzarentzako¹⁰³⁸. Arroz-kilo bakoitzak 1,60 pezeta balio zuen, eta Eskoziako edo Islandiako bakailaoak kiloko 3,30 pezeta. Gatz industrialeko tona 70 pezetan zegoen, eta lixiba, litroko 0,50 eta 0,55 pezeta artean¹⁰³⁹. Altxatuen mendeko lehen hilabeteetako merkatuko prezioen bilakaera txiki bat ere jar dezakegu (prezioak pezetatan):

PRODUKTUA	1936-XII ¹⁰⁴⁰	1937-II ¹⁰⁴¹	1937-III ¹⁰⁴²
Arrautzak (dozena)	4	3,40	2,25
Gazta (kiloa)	5	6	3,30
Mahats beltza (kiloa)	0,80	-----	-----
Udareak (kiloa)	-----	2	2
Sagar bereziak (otzara)	1	1,50	2,20
Sagar arruntak (otzara)	0,60	0,90	1,80
Gaztainak (anega)	20	-----	-----
Babarrunak (kiloa)	3,75	3,25	3,50
Patatak (kiloa)	0,30	0,35	0,25
Azak (burua)	0,30	0,40	0,40
Kipulak (dozena)	0,90	1,20	1,60
Oilo-parea	12	12	12
Oilasko-parea	10/11	12	12
Untxia (kiloa)	10,90	Parea: 1,90	Parea: 1,80
Usoak	2	2,25	2,25
Txahala (kiloa)	3,60	2,70	5
Behikia (kiloa)	2,80	2,70	2,80
Ahuntz-haragia (kiloa)	1,20	-----	
Arkumea (kiloa)	-----	4	1,75
Txerriak	40	35	32
Legatza (kiloa)	6	6	6,75
Merlenka (kiloa)	3	2,50	2,80
Muxila (kiloa)	3	3	3
Bisigua (kiloa)	2,50	2	2,50
Txipiroiak (kiloa)	3	-----	1,20
Krispetak (kiloa)	-----	1,90	-----

Egoera nahiko kritikoa zela erakusten duen beste zantzu bat, Alberto Ruiz Morionesek 1936ko azaroaren 13an, diruaren espekulazioaren eta metaketaren kontra atera zuen dekretua izan zen eta halako metaketa egiten duena “patriota txar bezala

¹⁰³⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081 karpeta, 24 dokumentu-sorta.
¹⁰³⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081 karpeta, 24 dokumentu-sorta.
¹⁰³⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 081 karpeta, 24 dokumentu-sorta.
¹⁰³⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. A070 karpeta, 01 dokumentu-sorta.
¹⁰³⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. A070 karpeta, 01 dokumentu-sorta.
¹⁰⁴⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 171 karpeta, 23 dokumentu-sorta.
¹⁰⁴¹ Beasaingo Udal Artxiboa. A070 karpeta, 01 dokumentu-sorta.
¹⁰⁴² Beasaingo Udal Artxiboa. A070 karpeta, 01 dokumentu-sorta.

hartua (...) eta gogorki zigortua” izango zela ohartarazi zuen; beraz, halako dekretu bat atera behar izanak erakusten du halako gauzak gertatzen ari zirela¹⁰⁴³.

1936ko urriaren 22ko dokumentu baten arabera (dokumentu hori, urriaren 18an Beasaingo Guardia Zibilaren buru berriak, Joakin Garridok, alkateari eskatutako zerrenda baten ostean idatzi zuen Beasaingo alkateak), Beasainen hamabi ostatu edo taberna zeuden: Jazinto Urteagaren alargunarena (sic; hala izendatzen du dokumentuak) geltoki ondoan, “Pakoren fonda” (sic) Kale Nagusian, Zeferino Azarolarena Nafarroa etorbidean, Joan Agirrerena Kale Nagusian, Fernando Errazkinena Andre Mari kalean, Martzelino Garinena, Martzelino Olabarrietarena, Ignazio Gorrotxategirena, Joan Gonzalezena, Felix Urkiarena, Luzio Orunarena eta Felix Lapedrizarena; zazpi hauek Jose Migel Iturriotz kalean; eta autoentzako lau garaje eta gasolindegia: Jazinto Urteagaren alargunarena (sic; hala izendatzen du dokumentuak) Geltoki parean, Bernabe Aierdirena eta Pablo Irizarrena Nafarroa etorbidean eta Raimundo Suarezena Kale Nagusian¹⁰⁴⁴.

Bestalde, oso bitxia da ikustea, Udal horrek nola desitxuratu zuen gertuko oroimena. Abuztuaren 27an hartutako erabaki baten arabera, “Elizaren ondoko pabilioia konpontzeko” erabakia hartu zuen Udalak, baina kaltetutako pabilioi hori (eraikin erlijiosoa zena) nola kaltetu zen ez zuen azaldu. Kaltetze hori, uztailleko borrokaldien ondorio besterik ezin zitekeen izan, nahiz eta Guridik zuzendutako Udal karlistak ez zuen hori esan nahi, Francoren tropek “gurutzada” batean borrokatzen zutela zioen irudiarentzako kaltegarria izan zitekeelako¹⁰⁴⁵. Azaroaren 28ko bileran, Pedro Arana zinegotziak “Kale Nagusian su hartu zuten etxeen hondarrak erretiratzeko” mozio bat ere aurkeztu zuen. Ez mozio horretan, ez aktan, ez zen esan zer zela-eta hartu zuten su etxe horiek (1936an Beasainen altxatuek eragindako suteak izan ziren eta ez zen bestelako suterik izan)¹⁰⁴⁶.

1.6 Beasaingo aginte frankistaren auto-ospakizunak

Jaiak antolatzea betidanik, eta are gehiago masa-gizarte modernoetan, edozein botere politikoren egiteko garrantzitsua izan da, uste baino garrantzitsuagoa. Jaiak botere politiko batentzat hiru funtzio garrantzitsu betetzen dituzte: mezu propioa “kodetzea” (sinplifikatzea), populazioaren “parte-hartzea” irudikatzea (betiere oso bide estuan eta gidoi prestatu baten barruan) populazioaren eta gobernuaren arteko “zanga itxiz” (aldi baterako bada ere), eta azkenik “espazio publikoa” okupatzea (fisikoa, hau da, kalea, desfileen edo monumentuen bidez; edota adimenekoa, adibidez egutegian erregimenak egun “bereziak” markatzea, edo hizkera eta komunikazio-kode batzuk inposatzea).

Erregimen faxista edota totalitarioetan (frankismoaren izaerari buruz eztabaidatzea ez da lan honen helburua; baina inork gutxi jarriko zukeen zalantzan 1945 urtera arte behintzat frankismoa ezaugarri faxistak nagusi ziren erregimen totalitarioa izan zela), jaiak, erregimenaren ideologiarekin bat eginez, faxismoak bilatzen zuen komunitate nazional batu (klase-gatazkarik gabeko), homogeneo eta liderraren mendekoa irudikatzeko balio izan dute. Frankismoa ez zen salbuespena izan.

Zira Box estatubatuar irakasleak ondo aztertu du frankismoaren jaien dinamika¹⁰⁴⁷. Bere ustez, 1936ko uztailaren 18an altxatutako edo altxamendu hori babestu zuten sektore militar eta zibilen arteko “koalizioa”, “negatiboan” definitzen zen berez, hau da, zerbaiten alde egotea edo egitea baino gehiago zen zerbaiten aurka joatea; marxismoaren kontra, liberalismoaren kontra, Errepublikaren kontra eta abar¹⁰⁴⁸. Hori zela-eta, frankismoarentzat “Espainia”, “Benetako Espainia” 1936ko uztailaren 18an eta 1939ko apirilaren 1ean hasi zen, horiek baitziren Estatu berria eraikitzeko mugariak. Beraz, jai ezberdinetan, bi data horiek goratu zituzten beti; “kanpora begira” ospatzeko, hau da, “kanpokoak”, hots, gudan galtzaileak, ospakizun horietatik, beraz Estatu berritik kanpo utziz. Beste alde batetik, kontuan izan behar da halaber, Francoren Espainia “garaipen” batean sortutako estatua zela, beraz “garaipen” hori oso garrantzitsua zen Estatu berriaren iruditeria-entzatzat. Behin eta berriz ospatzen zuten hori, handitasunez eta “izugarritzko ospez beteta”¹⁰⁴⁹. Baina garaipen guztiek, galtzaile bat dute, eta kasu horretan alde errepublikanoan egon zirenak izan ziren. Beraz, ospakizun horien eta horiek zabaltzen laguntzen zuten irudien bidez, Estatu berritik kanpo zeudela adierazten zieten.

Beste alde batetik, “barnera begira”, halako jaiak frankismoaren fakzio ezberdinentzako eta euren arteko lehia politiko erdi-ezkatukoarentzako borroka-zelai izan ziren. Hau da, bakoitzak gudan aliatu eta politikan lehiakide ziren beste fakzioekiko

¹⁰⁴³ Beasaingo Udal Artxiboa. 2112. karpeta, 57. dokumentu-sorta.

¹⁰⁴⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 545. karpeta, 40. dokumentu-sorta.

¹⁰⁴⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁴⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁴⁷ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010.

¹⁰⁴⁸ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 24-25. eta 30. or.

¹⁰⁴⁹ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 24-25. eta 365. or.

1938ko Loinatz bigarreneko prozesioa. Ospakizun erlijiosoaren eta erregimen berriaren ospakizunen arteko nahasketaren lekuko da. (Argazkiak: Jose Manuel Azurmendi Dorrontsorok utziak)

zelaia markatzeko erabiltzen zituen. Francoren aldeak “Jainkoa eta Espainia” zuen goiburu gisa, baina fakzio guztientzat, “Jainkoak” eta “Espainiak” elkarren artean izan behar zuten harremana ez zen berdina. Falangistentzat nazioa zen denaren hasiera eta bukaera, erlijioaren gainetik, horri nolabaiteko paper “historikoa” onartzen bazioten ere¹⁰⁵⁰, karlistentzat eta nazionalismo erlijioso baten aldekoentzat oro har, erlijioa eta moral katolikoa Estatuaren gainetik zeuden, nazioak berak erabat katolikoa izan behar baitzuen, bestela ez zen Espainiarik¹⁰⁵¹. “Espainia” horren definizioan ere ez zetozen erabat bat; karlistentzat iraganeko zerbait zen, Erregimen Zaharrekoa, “tradizioaren legearen arabera” gobernatu behar zena, hots, “itzultzeke” zegoen zerbait zen; falangistentzat ordea, faxismoaren jarraitzaile gisa, etorkizun faxista batek moldeatuko zuen zerbait zen, “eraikitzeke” zegoen zerbait zen¹⁰⁵². Hori fakzio bi aipatzearren, bestelakoek –Elizak, monarkiko alfonsotarrek, militarrek– bestelako proiektuak izan zitzaizkiren. Estatuaren paperaren inguruan (falangistentzat Estatuak totalitarioa izan behar zuen, beste fakzioentzat beste gorputzekin batera orekatu behar zen –Elizarekin, bestelako elkarteekin, “lege tradizionalarekin” eta abarrekin–¹⁰⁵³). Jai horien bitartez, fakzio bakoitzak “Espainia” definitzeko aukera bilatzen zuen, hau da, bere proiektu politikoa frankismoaren beste fakzioen proiektuen aurretik aurrerazteko. Kontuan izan behar da fakzio ezberdinetako batek ere ez zuela lortu bere kabuz irabaztea, eta 1936ko gudan garaipena lortu zuten arren, 1939ko garaipen hori ez zen fakzio ezberdinetako batek ere %100ean nahi zuena. Zira Boxek esaten duen moduan “erregimenaren itxurazko batasunaren azpian (...) Estatu Berriaren sinbologia, nazioaren esentziak norberaren arabera definitu nahirik, fakzio ezberdinen arteko borroka-zelai bilakatu zen”¹⁰⁵⁴. Hala ere, 1936ko gudan, talde horiek beren arteko nolabaiteko “minimalismoa” eta euren arteko batasuna lehenetsi behar izan zuten, bakoitzaren programaren gainetik. Altxatuen aldearen alde zeuden talde horiek batzen zituen erregimenak, eta bere muinak (Francok eta armadak), eskuindar ezberdinen arteko “komuntasan” hori zabaltzeko (eta batzuen zein besteen maximalismoak baztertzeko) erabiltzen zituen jai haiek¹⁰⁵⁵.

Beasain, karlistek kontrolatutako, edo karlistek pisu handia zuten herria izanik, kontuan hartu behar da jaiak ere zentzu horretan joan zirela, gehiago iraganeko sinboloak berreskuratuz, sinbolo berrien eraikuntzara (eraikuntza faxistara) baino. Adibidez, Beasaingo lehenengo jai-omenaldia, 1936ko urriaren 2an egin zen eta “banderari omenaldia” egiteko izan zen, non Espainiako bandera monarkikoa omentzeaz gain, Erreketeen Loinazko San Martin Konpainiaren burua (Jesus Ibañez Arcajo) gonbidatu zuten¹⁰⁵⁶. Bestetik, urriaren 1ean bertan, Frantzisko Ezkiaga zinegotziaren proposamenez, urriaren 25ean, Kristo Erregeren egunean (jai hori berez elizakoa zen, ez erregimen frankistak asmatutakoa) Jesusen Bihotz Sakratua Udalaren Batzar-aretoan errege-aulkian jartzea onartu zuen Udalak¹⁰⁵⁷. Jesusen Bihotz Sakratua errege-aulkian ezartzea nahiko sinbolikoa bazen ere, gurutzeak edozein tokitan jartzeko erabakia hartu zuen Udalak eta lehen aipatu dugunez, eskola publikoan gurutzea eta bandera jartzea Udal berriaren lehen erabakia izan zen eta, urriaren 15ean, Arriarango eskoletan jartzea erabaki zuten, horretarako Zonaldeko Komandante Militarra bera ere gonbidatuz¹⁰⁵⁸. Horrez gain, abenduaren 3an egindako Osoko Bilkuran, Udalak igandetako meza nagusira ordezkaritza bidal zezala adostu zuen Udal-bilkurak, Eusebio Asla eta Frantzisko Ezkiaga zinegotziek proposatuta¹⁰⁵⁹.

Udal frankistak (eta bere agintariek) gudan zehar gehien omendu zuten elementua armada frankista bera izan zen. Guda hori, “mugimendu nazionalaren” edo “mugimendu salbatzailearen” arabera, “iraultzatik” eta “kanpoko potentzien nagusitasunetik” (bai masoneriatik edo baita Sobietar Batasunaren eraginpetik ere) “aberria salbatzeko” mugimendu bat izan zen, beraz, bertan parte hartzea “hiritarraren betebehara” bezala ikusten zen, edota bestela esanda, ekintza eredugarri gisa. Beasainen izan, nagusiki bertako erreketek osatutako batailoi bat izan zen, Oriamendi herenaren edo tertzioaren barneko “Laugarren Konpainia: Loinazko San Martinen Konpainia”, nagusiki beasaindarrez osatua (ataundar, lazkaotar eta olaberritar batzuek barruan izan arren eta gudak aurrera egin ahala, beste formazio batzuetatik sartutako erreketek ere izan arren). Beraz, Oriamendi herenaren edo tertzioaren barruko Loinazko San Martinen Konpainiako erreketek omenaldi aunitz jasotzea “arrunta” bilakatu zen

¹⁰⁵⁰ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 34-40. or.

¹⁰⁵¹ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 41-44. or.

¹⁰⁵² BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 87-89. or.

¹⁰⁵³ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 109-113. eta 116. or.

¹⁰⁵⁴ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 360. or.

¹⁰⁵⁵ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 363. or. Zira Boxen arabera, erregimenak bere itxura aldatzeko gaitasuna mantendu zuen (lehen urtetako falangismotik “nazionalkatolizismora” edo teknokratismora) hain zuzen, fakzio ezberdinen arteko batuketa zelako, eta zati horien arteko orekari eustea lortu zuelako, baita eraikuntza sinbolikoari dagokionean ere. Hain zuzen ere, erregimenak, bere fakzioak, falangistak batez ere, “erabiltzea” lortu zuen.

¹⁰⁵⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁵⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁵⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁵⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

or.

1938ko erreketen desfile militarra. Guda garaiko eta ondorengo paisaia tipikoa. Andre Mari kalearen hasieran ateratako argazkia. Atzean, ezkerrean, Espainiako bandera dagoen balkoi horretan Zirkulu Tradizionalista zegoen. Eskuinean, beste espainiar bandera bat duen etxe bat ageri da, orduko alkate Jose Luis Guridiren etxea. (Argazkia: FL/MG, 124. or.)

frankismoaren lehen urteetako agintaldiaren garaian. Guk dakigunez, 1937ko azaroan 7an, bazkari bat egin zen Beasainen konpainia horretako kideak ohoratzeko¹⁰⁶⁰. Hala ere, askoz handiagoa izan zen 1939ko maiatzean (herriko festetan, Loinatz jaietan) gudaren bukaera ospatzeko Beasainen Loinazko San Martinen konpainiaren omenez egin zen jaia. Erreketeak frontetik ekartzeko, maiatzaren 16an kamioi bat eta 17an bi bagoi ere eskatu zizkion Udalak CAFi, eta maiatzaren 16an, Ormaiztegiko Jose Luis Telleria izeneko gizon bati beste kamioi bat ere bai; soldaduak Carrascosa del Campo herritik (Espainiako Cuenca probintziako herria) Beasaina ekartzeko¹⁰⁶¹. Carrascosa del Campo herrira Migel Cerrajería eta Jose Aranburu zinegotziak joan ziren Udalaren izenean, handik Beasainako bidaia erreketekin batera egiteko. Bazkarirako txartelak 15 pezetan saldu ziren, eta Ataungo, Olaberriko eta Lazkaoko alkateak ere gonbidatu zituen Beasaingo Udalak. Dokumentuen arabera, konpainia 1939ko maiatzaren 20an (larunbatez) iritsi zen Beasaina eta, 22an (astelehenez), Loinazko San Martinen omenezko ohiko prozesioan parte hartu zuen, eta bazkaria, maiatzaren 28an (hurrengo igandean) egin zen¹⁰⁶².

Loinazko San Martinen Konpainiaren aldeko jaiek, guda bukatuta ere iraun zuten, Adibidez, 1940ko uztailaren 7an, Estatuak erreketek Armadako “ohorezko lotinant edo teniente” egin zituztela ospatzeko, Beasaingo Udalak ospakizun batzuk pentsatu zituen, eta horien artean, Loinazko San Martinen Basilikan meza eta basilikarako Konpainiaren bandera entregatzea izan ziren (ekitaldi horren berri Guridi alkateak Espainiako Barne Ministroari jakinarazi zion, 1940ko ekainaren 10ean)¹⁰⁶³. Ekitaldi horretan Epifanio Argiñano kapitaina ere egon zen, ez soilik konpainiaren ordezkari legez, baizik eta baita Gipuzkoako FET-JONSeko miliziaren ordezkari legez ere. Hala ere, joaterik izan ez zuena, Alberto Ruiz Moriones jenerala izan zen, 1936an Beasaingo plazako komandante izandakoa, eta telegrama bat bidali zuen ez joateagatik barkamena eskatuz. Bestalde, jaiez kanpo, 1938an Udalak, Loinazko San Martinen Konpainiaren aldeko diru-bilketa kanpaina bat hasi zuen¹⁰⁶⁴.

Beste alde batetik, hildakoen inguruko ospakizunak ere egiten ziren. Izan ere, gudan hildakoen aldeko ospakizunek ere funtzio bat betetzen zuten. Hildako horiek “eginkizun goren batean” (guda batean, “Aberria salbatzeko gurutzadan”) hildakoak izan zirenez, “eredugarri” ziren beste herritarrentzat eta Nazioarentzat. Hau da, beren matxinadaren alde hildakoen memoriaren aldeko ospakizunak familiaren esparrua gainditzen zuen nazioaren esparruan sartzeko, nazioarentzat eredu izan behar zutelako (kontuan hartuta noski, Errepublikaren –“marxismoaren”, “separatismoaren”, “liberalismoaren”– aurka guda egiten ari zirela,

¹⁰⁶⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁶¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁶² Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁶³ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁶⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

guda hori egitea eredugarria zela espainiarrentzat, edo tokiko kasua hartuta, beasaindarrentzat). Zira Boxen arabera, hildakoen inguruko halako ospakizunak, hildakoak sagaratu bihurtze hori, ez zuen faxismoak asmatu, nahiz eta bere egin zuen. Halako ospakizunak lehenbizi Frantziako Iraultzan hasi ziren erabiltzen¹⁰⁶⁵ (bitxia bada ere, faxistek gorrotatzen zuten iraultzan¹⁰⁶⁶), eta 1914-1918ko Munduko Gudan berreskuratu egin ziren (ziurrenik hortik hartu zuten faxistek halako ehorzketak erritual bezala erabiltzeko ohitura. Gogora dezagun Europako lider faxista askok Lehen Mundu Gudan borrokatu zutela)¹⁰⁶⁷. Baina Boxen arabera bazegoen beste arrazoi bat heriotza horiek hainbeste santifikatzeko: guda zibilean gertatutako heriotza-kopuru handia (bai borrokan eta baita atzeguardiako errepresioan ere, kasu horretan Francoren aldeak eragindakoak, bereziki). Beste erregimen faxistak ez ziren boterera iritsi guda baten bidez (eurentzat esperientzia odoltsu hori Bigarren Mundu Guda izan zen, eurek, faxistek, probokatutakoa)¹⁰⁶⁸. Francoren erregimena bai ordea. Horregatik, hilketa horiek “leuntzeko”, heriotza horiei esangura berri bat ematea beharrezkoa gertatu zitzaizen: “Aberri berriaren kimuak” izango ziren¹⁰⁶⁹. Hala ere, hildakoen inguruko ospakizun horiek ere, falangisten eta karlisten (eta beste sektoreen) arteko tirabiretatik ez ziren libratu. Lehen komentatu dugu “Jainkoaren” eta “Espainiaren” arteko harremana definitzea zela falangisten eta sektore katolikoen (karlistak barne) arteko tirabiretako bat. Hildakoen aldeko omenaldien inguruan, tirabira horiek berriro egin ziren; nolakoak izan behar zuten ehorzketa horiek? Fakzio bakoitzak bere erantzuna zuen galdera horri erantzuteko: karlistentzako Espainiaren alde hiltzen zena Jainkoaren alde hiltzen zen, hau da, heriotza erlijioso bat zen sufritu zuena; falangistentzako Espainiaren alde, eta horrekin datorrenaren alde: Estatu berriaren alde, ideia faxisten alde, etorkizuneko Espainiaren alde hil ziren, ez Jainkoaren alde bereziki¹⁰⁷⁰. Gainera, kontuan izan behar dugu halako ospakizun handi “politikoak”, tradizio katolikoan gertatzen ez zirenak, arrotzak zirela berez Elizarentzat eta karlistentzat, beraz, horiek halako ospakizunetan eroso egoteko, beharrezkoa zuten “esanahi erlijioso” oso kargatua ematea¹⁰⁷¹.

Beasainen hildako horiek (beren alde hildakoak soilik, noski) ohoratzeko asmoa segituan erakutsi zuen Udal frankista berriak. 1936ko irailaren 10ean egin zen halako lehen omenaldi bat, berez Beasainekin lotura zuzenik ez zuen pertsona baten omenez.

1939ko maiatzean, Loinatz bigarreneko prozesioaren argazki bat. Epifanio Argiñano, erreketeen Loinazko San Martinen Konpainiako orduko kapitaina azaltzen da. (Argazkia: FL/MG, 107. or.)

¹⁰⁶⁵ Gogora dezagun Frantzia izan zela “soldadu ezezagunari” ehortzoki bat eskaini zion lehen Estatu. Hau da, ehortzoki hori ez zen pertsona jakin bati eskainia izan, baizik eta “Aberriaren aldeko borrokalariei”. Horrek, noski, Estatuaren sakralizazioaren zentzu bat du, pertsonaren sakralizazioaren gainetik. Jakina denez, halako ehortzokiak eraikitzeak ere nolabaiteko zentzu laikoa edo “antierlijioso” ere badu, hain zuzen ere, “erlijio laiko” baten asmakuntzan sartzen da (kristau-erlijioaren arabera, hileta, elizkizun garrantzitsua da, eta gorputza, eritu katolikoaren arabera ehortzi behar da. Gorputz jakinik gabeko hileta batek ez du zentzu handirik pentsamendu kristauaren arabera. Horregatik diogu erlijioa faxisten nazioaren erlijioaz ordeztzeko pausua izan zela hori).

¹⁰⁶⁶ Faxistendako, Frantziar Iraultza, demokraziaren, liberalismoaren, materialismoaren eta pentsamendu arrazionalaren garaipen gisa, ukatzekoa zen. Hala ere, kontuan izan behar dugu faxismoak bazituela zenbait elementu Frantziar Iraultzatik hartuak: adibidez, nazio-estatuaren sakralizazioa ororen gainetik, Estatuaren lehentasuna eta Estatuaren zein nazioan oinarritutako “erlijio laikoa” zutarri bihurtzea. Hori ez zen gertatu tradizionalisten (karlisten) kasuan, horiengan, Frantziar Iraultzarekiko arbuioa erabatekoa baitzen.

¹⁰⁶⁷ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 121-122. or.

¹⁰⁶⁸ Gogora dezagun frankismoaren monumenturik adierazgarriena, “Valle de los Caidos/Erortakoen harana” dela, 1936ko Gudan beren hildakoei egindako hilerri erraldoia.

¹⁰⁶⁹ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 122-123. or.

¹⁰⁷⁰ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 124-127. or.

¹⁰⁷¹ Falangistak halako ehorzketak Errepublikara garaian antolatzen hasi ziren, artean Gudarik ez zen garaian. Ikus BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 131-134. or. eta 146-150. or.

or.

Pertsona hori Joakin Beuntza nafar zuzendari karlista zen (1931n eta 1932an Euskal Estatutuaren aldeko jarrera erakutsi zuena). Beuntza Ondarretako kartzelan hil zen, irailaren 4an eta fusilatua izan zen. Beuntzak Beasainekin lotura eskasa zuen, bere seme Daniel Beuntza, Goierriko eskualdean, Seguran notario izatea baino ez. Lotura eskasa beraz, baina hala ere, Beasaingo Udalak bat egin zuen Daniel Beuntzarekin eta Segurako Udalarekin, Joakin Beuntzaren aldeko meza eta omenaldia antolatzerakoan¹⁰⁷².

Beuntzaren ondoren, tronurako errege-aulkirako hautagai karlista zenaren heriotza etorri zen. Alfontso Karlos Borbonena, 1936an bertan hil baitzen, eta Zirkulu Tradizionalistak, 1936ko urriaren 15ean udala haren aldeko elizkizunera joateko gonbidatu zuen. Udalak onartu egin zuen gonbidapen hura¹⁰⁷³.

Altxatuen aldean zuzendaritza-lanetan aritu ziren militarren alde ere egin ziren halako hileta-omenaldiak: 1937ko ekainaren 13an, Udalak, Emilio Molaren aldeko hileta antolatu zuen, eta horretarako, Zirkulu Tradizionalistari, kideak eta "miliziak" (erreketek-laguntzako kideak), uniformatuta joan behar zutela agindu zien (1937ko ekainaren 11ko agindua). Mezatarak joan aurretik, Udaleko alkate eta zinegotziak eta kide karlistak, hamaikak laurden gutxiagotan Loinazko San Martinen plazan egon behar zutela agindu zuen Udalak, Elizara denak batera segizioan joan zitezen¹⁰⁷⁴.

Oriamendi hereneko edo tertzioko Loinazko San Martinen Konpainian borrokan ari ziren erreketeen heriotzak gertatzen ere, Udalak omenaldiak egin zituen eta, kasurik gehienetan, Udaleko ordezkariak, erreketek haien alde emandako mezetara joaten ziren. Hala gertatu zen adibidez, 1937ko urtarrilaren batean Simon Balerdiren aldeko mezara joateko mozioa onartzerakoan¹⁰⁷⁵, baita 1937ko apirilaren 4an ere, igandez, Justo Aguado eta Migel Aparicio erreketeen aldeko mezara Udalak bera joan zenean¹⁰⁷⁶, edo apirilaren 11n Jesus Ibañez konpainiako kapitainaren aldeko mezara joan zenean, adibidez¹⁰⁷⁷. 1938ko urtarrilaren 20an, Udalak Alberto Mendia erreketek hilaren aldeko mezara joateko erabakia hartu zuen, urtarrilaren 21ean Tomas Jauregiren aldeko hiletara joatekoa, eta urtarrilaren 29an Andres Arkarazoren, Joan Antonio Odriozolaren, Ezekiel Izagirreren eta Bernardo Aierberen aldeko hiletara joatekoa (gainera, azken kasu horretan gehitu behar dugu, azken bost horiek ez zirela beasaindarrak: Bernardo Aierbe, Ezekiel Izagirre eta Tomas Jauregi ataundarrak ziren; Andres Arkarazo, lazkaotarra, eta Joan Antonio Odriozola, olaberritarra)¹⁰⁷⁸. 1938ko uztailaren 21ean, Udalak Seberiano Garijo beasaindar karlistari, borrokan hildako bere anaia Endrike Garijo Sesma erreketearen aldeko mezan parte hartuko zuela jakinarazi zion¹⁰⁷⁹. Uztailaren 29an, Ignazio Intsaustiri jakinarazi zion Jose Intsausti hildako erreketearen aldeko mezara ere joango zela Udalak¹⁰⁸⁰. 1938ko urtarrilaren 22an, Udalak, Endrike Gimenez Porras kapitainaren heriotza zela-eta, bere familiakoei doluminak ematea adostu zuen eta bere aldeko hileta ere antolatu zuen, Ordiziako alkatea ere bertan zela (Gimenez Porras Mallorcakoa zen. Hala ere, kontuan izan behar da Loinazko San Martinen Konpainiako kapitain izan zela Jesus Ibañez hil ostean¹⁰⁸¹). Antzeko formula erabili zuen (famiari doluminak erakustea eta hileta handia antolatzea), konpainiako hurrengo kapitain izan zen Joakin Amenabar Kortaxarena hil zenean ere¹⁰⁸². Kasu batzuetan, beasaindarrak ez ziren erreketek Beasainen ehortzea ere gertatu zen. Hori gertatu zen Manuel Gimenez Porras kapitainarekin eta baita Leongo Novalto herriko Manuel del Prado Alvarez erreketearekin ere (Kataluniako frontean hila) eta 1939ko urtarrilaren 19an, Guridi alkateak, Beasainen ehortzi zutela jakinarazi zien haren senitartekoei¹⁰⁸³. Beasaingo Udalak, hildako soldaduen senitarteko ziren soldaduak hiletara etor zitezen ere, lizentziak eskatu zituen, adibidez, 1939ko urtarrilaren 20an, hildako Isidro Aranburu Nazabal soldadu erregularren hiletara etortzeko baimena eskatu zuen bere anaia Frantzisko Aranburu Nazabal erreketearentzat.¹⁰⁸⁴

Jaien inguruko beste borroka-zelai bat egutegiaren ingurukoa izan zen; hau da, "Espainia Berriko" jaiegun ofizialak zeintzuk izan behar zuten erabakitzea. Egutegiak, sinbolismo garrantzitsua du, herritar denen bizitza antolatzeko edo baldintzatzeko

¹⁰⁷² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁷³ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁷⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 23. dokumentu-sorta.

¹⁰⁷⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. A010 karpeta, 06. dokumentu-sorta.

¹⁰⁷⁶ 1937ko apirilean Justo Aguadoren aita Leovigildo Aguadok Beasaingo Udalari eskertu egin zion bere semearen aldeko hileta antolatzea eta bertara joatea. (Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta).

¹⁰⁷⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta. Meza hori Beasaingo Udalak berak ordaindu zuen, hori Jesus Ibañezen alargun Filomena Navarrok Udalari bidali zion esker oneko telegrama baten bidez jakin dugu (Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta). Ibañez lehen momentuan Beasainen ehortzia izan bazen ere, geroago bere jaioterrira, Burgosa, eraman zuten gorpua, han hilobiratzeko.

¹⁰⁷⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁷⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁸⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁸¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; eta Endrike Gimenez Porrasen erreketek-fitxa: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2924.pdf

¹⁰⁸² Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; eta Joakin Amenabar Kortaxarenaren erreketek-fitxa: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2141.pdf

¹⁰⁸³ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁸⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

gaitasuna baitu (jaiegun “bereziak” markatzearena, zergatik egin behar ziren jai, jaiegun horien eta esanahiaren inguruko propaganda eta abar). Izan ere, fakzio ezberdinek, jatorri ezberdinekoak izaki, bakoitzak bere ikurrak zituen “egutegian” ere. Beraz, erregimenak, nahiz eta fakzio ezberdinen egutegiak partzialki “hartu”, denen artean orekatzen saiatzeko beharra zuen.

Frankismoak bestalde bere “jaiegun ofizialak” egutegian jarri zituen. Horietako batzuk jada lehendik zeuden jaiak ziren; erlijiosoak edota espainiar estatuari erreferentzia egiten zioten datak (maiatzaren 2a edo urriaren 12a); erregimenak bere egindakoak. Bestetik erregimenak berak sortutako datak zeuden: apirilaren 1a (1936ko Guda irabaztea ospatzen zuena), apirilaren 19a (FET-JONSen bateratze-eguna), uztailaren 18a (Estatu-kolpearen eguna), urriaren 1a (“Caudilloaren” eguna) eta azaroaren 20a (Falangearen sortzaile Primo de Rivera hil zuten eguna)¹⁰⁸⁵. Alde horretatik karlistak gelditu ziren galtzaile, eurentzat garrantzitsua zen “Tradizioaren Martirien Eguna”, martxoaren 9a, ez baitzen erregimenaren jaiegun bezala ezarri, nahiz eta Gipuzkoan (eta Hego Euskal Herrian), eskuinaren barruan karlismoak zuen garrantziagatik, erregimeneko kargu gehienak edo asko behintzat karlistak zirenez, jai horren ospakizuna egin¹⁰⁸⁶.

Beste jaiegun batzuk, hiri garrantzitsuren bat hartzen zen egunari egindako omenaldiak izaten ziren. Beasainen kasuan, badakigu 1937ko uztailaren 27an eta 1938ko uztailaren 27an, Beasain frankistek konkistatu zuteneko lehen eta bigarren urteurrenak ospatu zituztela¹⁰⁸⁷.

Ikusten dugun bezala, eta Beasainen ere bere isla izan zuen horrek, “Madril hartzeak” berebiziko garrantzia izan zuen erregimen frankistarentzat. Militar altxatuek lehen unetik uste zuten Estatu-kolpea “periferiako probintzietan” gauzatu behar zela lehenik, eta gero norabide ezberdinetan Madril ena joko. Hala ere, Madril hartzea nahiko erraztat zuten frankistek eta 1936ko udazkenean bertan hartu behar zutela zioten: 1936ko irailaren bukaeran Toledo hartuta, lau eguneko kontua izango zela uste baitzuten¹⁰⁸⁸. Bai prentsa frankistak zein nazioartekoak, Madril Francoren tropen eskuetan erortzea berehalakotzat jotzen zuten¹⁰⁸⁹. 1936ko azaroan, sobietar laguntza Espainiaratzearekin batera, goizegi iragarritako alaitasun haiek bukatu egin ziren, baina hala ere, bitartean, “Madril hartzearen” inguruko jaialdi batzuk prestatu ziren (baita Beasainen ere). 1936ko azaroaren 11ko Gipuzkoako Probintziako Buletin Ofizialak adierazi zuenez, Madril hartzea komunikatu orduko Beasainen kanpaiak jotzeko eta etxafuegoak botatzeko agindua eman zuen Jose Luis Guridi alkateak. Egun hartan Udal-bandak Beasainen zehar kalejira egin behar zuen eta herritarrek euren balkoietan Espainiako bandera (hori-gorri monarkikoa) jarri behar zuten. Hori gertatu eta hurrengo egunean, goizeko bederatzieta, Udal-bandak kalejira bat egin behar zuen, eta hamarretan, meza eman behar zen, Udala, komandante militarra (Alberto Ruiz Moriones) eta falangistak, emakume karlistak (margaritak) eta gazte karlistak (pelaioak) uniforme zintzita joateko. Meza bukatuta, manifestazio bat egitekoa zen Loinazko San Martinen plazaraino, eta ordu batean, zazpi pezetaren truke, herri-bazkaria kuartelean. Arratsaldean, bostetatik zazpietara Loinazko San Martinen plazan Udal-bandak jotzea aurreikusita zegoen. Bestetik,

Prozesio erlijiosoa, Nafarroa etorbidean zehar. (Argazkia: JZG, 72. or.)

¹⁰⁸⁵ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 131-134. or. eta 199-200. or.

¹⁰⁸⁶ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 152-154. or. Egun hori karlismoak presentzia handia zuen probintzietatik at ere ospatu zen, baina askoz ere herri-babes gutxiagorekin, eta gainera, askoz ere “kutsu karlista” txikiagoarekin. Ikus BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 122-156-159. or.

¹⁰⁸⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹⁰⁸⁸ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 59. or.

¹⁰⁸⁹ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010, 60-63. or.

or.

herriko denda guztiak itxita egotea eskatzen zuen Guridiren agindua¹⁰⁹⁰. Hala ere, ikusi dugun bezala, 1936ko azarorako aurreikusia zegoen ospakizun hori ez zen egiterik izan eta altxatuek Madril, ez zuten hartu 1939ko martxoaren 28a arte (guda ofizialki bukatu baino hiru egun lehenago arte) eta bitartean itxaron egin behar izan zuten; hala ere, ondo adierazten du 1936ko udazkenean altxatuen aldetik zegoen bozkario-gogoa, eta beste alde batetik Madril hartzeak altxatuentzat balio zuena; Madril hartzea altxatuentzat euren garaipenaren sinbolo moduan ospatzeko arrazoia zen, are gehiago, alde aurretik ospakizunak prest izateko adinakoa ere bai.

Azkenik, zentzu zabalean ospakizun bezala sar dezakegu, behitzat bai iruditeriaren proiektzio gisa, kaleen izenen aldaketa. Beasainen, Udal frankistak 1936ko urriaren 1ean erabaki zuen kaleen izenak aldatzea, iraganeko izen errepublikanoak kendu eta Errepublikaren aztarnak Beasaindik ezabatzeke; eta herriari “Estatu Berriarekin” bat zetorren proiektzioa eman zion. Izan berri horiek Fermin Galan eta Garcia Hernandez kaleen ordez, *Avenida de Navarra* jartzea (egun, Nafarroa etorbidea, euskaraz); Pablo Iglesias kaleari Jose Migel Iturriotz kalea jartzea (egun izen bera du, egia esan, Errepublika aurretik ere izen hori zuen)¹⁰⁹¹, 1931-1936 arteko Jose Migel Iturriotz kaleari *Santa Maria* kalea jartzea (izen hori, berria ez baizik eta aurreko izenaren berreskurapena izan zen baina espainieraz jarria; egun kale hori, antzina bezala, Andre Mari kalea da), *Plaza de la República*ren ordez *Plaza de España* jartzea (egun, Bideluze plaza), eta Elizarako Galtzada zelakoari Martina Maiz jartzea (egun, izen bera du). Bestetik, haur-eskolen gelei “Leon Arregi Haur Eskolak” (espainieraz noski *Escuelas Infantiles León Arregui*) izena jartzea erabaki zuten (aurreko kapituluan azaldu dugun moduan, Leon Arregi CAFeko eskolako irakaslea izan zen)¹⁰⁹². Izan-aldaketa horietan, alde batetik aurreko izenak berreskuratzeko saiakera bat egin zen, adibidez, tokien izen erlijiosoak berreskuratuz, Errepublikaren “akats laikoa” zuzendu beharra bailegokeen. Baina beste batzuetan izenak Francoren Estatu berriaren karga politiko zuzena izan zuten, adibidez Nafarroa etorbideak (erreketeen omenez jarritako izena izaki), edo Espainiako plazak (nazionalismo espainiarrari egindako omenaldia). Hirugarren talde batean, Beasaingo pertsonalitateen errebindikazioa aurkitzen dugu, Leon Arregi irakaslearena, edo Martina Maiz aberats ongilearena (lehen kapituluan azaldu bezala, Arangoiti ospitalea finantzatzen lagundu zuen). Kasu horretan, berez oso irudi politikoak ez baziren ere, hiritar burges “eredugarriak” errebindikatzeko bidean ikus daitezke. Kale horien izen berrien plaken erakuste-jaia, urriaren 25ean egin zen, hain zuzen ere, Kristo Erregeren egunean, Udaleko bilkura-aretoan Jesusen Bihotz Sakratua bere errege-aulkian jarri zuten egun berean. Urriaren 22ko Udal-bilkuraren aktak erakusten duen bezala, Kristo errege bere errege-aulkian eta kaleen izen berriak zeramatzaten plakak erakustearekin batera, “Urteaga alkate-ohiaren alargunaren fondan” Udalak eta “beste agintariak” bazkari bat egitea aurreikusi zuten. Ikusten den moduan, berriz ere agintari zibilak eta erlijiosoak, ekitaldi zibil bat (kaleen izan-aldaketa) eta erlijioso bat (Bihotz Sakratua errege-aulkian jartzea) elkarrekin agertzen dira. Ekitaldi horretara Nafarroako Foru Aldundia ere gonbidatu zuten, azkenean ordezkariak agertu ez bazen ere¹⁰⁹³.

Esan bezala, Falangeak, Beasaingo espazio publikoan beren “alderdikide” karlistek baino (1937ko apirilean Francok falangisten eta karlisten arteko bateratzea agindu zuen) askoz ere presentzia txikiagoa zuten. Tokiko Falangeko burua, Migel Cerrajería Tiffe zen¹⁰⁹⁴. Cerrajería, 1934ko Manuel Perez alkatearen Udal-talde eskuindarrean zinegotzi izan zen, eta orduan “kolorerik gabeko errepublikano” bezala deskribatu zuen bere burua. Bera, lanbidez, txatarra eta burdin-bilketako enpresa baten jabea zen (eta geroago alkate ere izan zen). Cerrajería berez, frankismoaren oinarri sozialaren eredu oso garbia izan zen; hau da, tokiko burgesia kontserbadorekoa, baina Fronte Popularraren aurka, klase-interesa zela-eta, Francoren aldera pasatutakoa. Halako sektoreak, Falangeko kide egiterakoan, “Falangekoak” eurak baino, “Francoren alderdikoagoak” egin ziren, hau da, euren lehenengo leialtasuna, proiektu falangistarentzako eta horrek ezarri nahi zuen “Estatu nazionalistakalistentzako” baino, militarrek ezarri zuten *statu quo*arekikoa zen¹⁰⁹⁵. Baina izatez, Beasainen, Falangeak bere aldetik (1937tik aurrera juridikoki karlistak Falangeko parte izan arte) ez zuen presentziarik, beraz, bereziki falangistak ziren jaiak oso gutxi izan ziren. Migel Cerrajeríak, garai hartan zinegotzi izan zenak, abenduaren 16ko bilkuran proposatu zuen Falangeak, “bandera omentzeko jaiak” Udal-bandak jo zezala eta Udalak bat egin zuen horrekin, baina “oraindik jai horretarako egunik ez da ezarri”¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁹⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 3155. karpeta, 04. dokumentu-sorta.

¹⁰⁹¹ 1936ko urriaren 22an Nafarroako Foru Aldundiaren telegrama bat irakurri zuen alkateak Osoko Bilkuran, bertan, Nafarroako Aldundiaren esker ona azaltzen zen Beasaingo etorbide horrek Nafarroaren izena izango zuelako. Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁹² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹⁰⁹³ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta. Azaroaren zazpiko Osoko-bilkuran agertu zen Nafarroako Foru Aldundiaren desenkusa.

¹⁰⁹⁴ Markel Olanok Alfontso Ibaibarriagari eta Antonio Zubillagari egindako elkarrizketa. Beasaingo EAJko ordezkari Jose Antonio Imatzek utzia.

¹⁰⁹⁵ Garai hartan, Falangeko militante beteteranoen, edo “alkandora zaharren” artean kritika batzuk agertu ziren, halako militante berri “oportunistak” alderdian izena eman zutelako eta Falangearen jatorriko proiektua aurrera eramatea zailagoa izango zelako.

¹⁰⁹⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

Francoren, Jesusen Bihotzaren eta Primo de Riveraren irudiak udaletxeko Batzar Aretoan. Irudi hori botere berriaren ikur adierazgarria izan zen. (1958an ateratako argazkia). (Argazkia: JZG, 14. or.)

Euzko gudarosteko Amaiur batailoiko batzuen argazkia. Batailoi hori Kandido Sasetak antolatu zuen eta bera izan zen batailoiko komandantea. 1937-02-23an Asturiasko Areces herrian hil zuten Saseta Amaiurko beste 80 gudarirekin batera. (Argazkia: Gipuzkoa fundazioa, <http://www.guregipuzkoa.eus/irudia/?pid=152447>)

or.

1.7 Beasaindarrak Gudan

Beasaindarrek Gudan bi aldeetan borrokatu zuten, alde errepublikanoan zein matxinoen aldean. Suposatzekoa da bi aldeetan benetako boluntarioak eta behartuta joanarazitakoak izan zirela; baina kontuan izan behar da matxinoek Beasain hain laster hartuta, alde batetik, Beasainen gelditutako gazteak modu “antolatuagoan” errekrutatzeak aukera izan zutela..., eta bestetik, derrigortuta errekrutatzeak aukera ere bai.

Errepublikazaleen aldetik hainbat gudarik parte hartu zuten gudan. Guk zuzenean ikusi ditugun datuak eta beste batzuk aipatutakoak batuta, guztira, 216 gudari aurkitu ditugu Beasainen. Hala ere, kontuan izan behar da, gehiago ere izan zitezkeela. Izan ere, Beasain, guda hasi eta berehala, frankisten mende erori izanak, guda osoan zehar Udala frankisten aldekoa izatea ekarri zuen, eta horren bidez, Udal honetara iristen zen informazio guztia edo ia guztia frankisten aldekoa izan zen. Gudariei buruzko informazioa, batez ere ahozko testigantzetatik, edo Iñaki Egañaren zerrendatik lortu dugu¹⁰⁹⁷. Hala ere, kontuan izan behar da, azken zerrenda horretan, gudarien jatorrizko herriak ez direla agertzen, beraz, beste informazio-iturri batzuen bidez (herrian txostenak jaso zituzten pertsonen bidez, herriko altxatuen aldeko kinta-deialdien aurrean ihes egin zuten pertsonen zerrenden bidez eta halakoen bidez), izenekin bat datozen pertsonak bilatu ditugu. Hala ere, oso litekeena da izen batzuek guri ihes egitea eta zerrenda osoa handiagoa izatea.

Guztira hogeita bi beasaindar hil ziren Errepublikaren alde: Tomas Ajuriagerra Bergaretxe, Zelestino Arrieta Letamendi, Julian Blanco Blanco, Fernando Briz Artze, Fabrizioano Diez Remiro, Faustino Garcia Luis, Felipe Goikoetxea Fernandez, Teodomiro Gonzalez Alonso¹⁰⁹⁸, Karlos Gonzalez Garzon, Abdon Gonzalez de Galdeano Ruiz de Azua, Frantzisko Holgado Hernandez, Martzelino Lantziego Martinez, Felix Lasa Etxaniz, Fabian Lopez Gallego, Eutimio Lopez Gallego, Lorentzo Lopez Gallego, Luis Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz¹⁰⁹⁹, Jose Soto Arizmendi, Martzelino Wangeneberg Apaolatza, Frantzisko Zabaleta Gerriko, Jose Zaldúa Txintxurreta eta Emilio Zarate Seguino. Hogeita hirugarren pertsona bat, Antonio Lozares Escolar gudan desagertua izan zen¹¹⁰⁰. Ez zen gudan hil ordea, Bixente Martinez Nograro, Eusko Jaurilaritzaren zerrendek hala azaltzen badute ere. Pertsona horrek, Sacco y Vanzetti batailoian borrokatu bazuen ere, ez zen hil, baizik eta Bilbo altxatuen alde erortzerakoan, Bizkaitik irtetea lortu zuen eta Zaragozan atxilotua izan zen. Bere kontrako kausa militarra ireki eta kausa hori sobreseitua edo balio gabetua izan arren, Langile Batailoi batera kondenatua izan zen Bixente Martinez¹¹⁰¹.

Horietako gehienak, Euskal Herriko fronteetan hil ziren, baina izan ziren batzuk Asturiasen hil zirenak, adibidez, Abdon Gonzalez de Galdeano (1936ko urrian, beraz badirudi euskaldunek asturiarrei Oviedo konkistatzeko ofentsibara bidali zituzten laguntza-tropen parte zela¹¹⁰²), edo Martzelino Lantziego¹¹⁰³. Fabrizioano Diez Remiro Madrilen hil zen, baina Felix Lasa Etxaniz, ordea, Cartagenan hil zen, gudaren bukaeran, 1939ko martxoan, beraz, Cartagenan, posibletzat jotzen dugu errepublikazaleen aldean izan ziren barne-borroketan hil izana¹¹⁰⁴. Etxanizen heriotza, Beasaingo Bake Epaitegian erregistratu zen 1944ko apirilaren 13an; bere heriotza 1939ko martxoaren 6an gertatu zela esan zuen orduko Udalerriko Bake Epaila Alberto Sorondo Legarrak, eta heriotzaren kausa bezala “guda” aipatu zuen, ez besterik. Bestetik, Jose Zaldúa Txintxurretaren heriotza-tokia ez dugu ondo ezagutzen, nahiz eta 1937ko maiatzaren 15ean hil zutela kontuan izanda, ziurrenik, altxatuek Bilboren kontra bideratu zuten azken erasoan hil zen (Amuategi batailoiko kide izan zen).

Horietatik hiltzen lehena, Karlos Gonzalez Garzon izan zen, 1936ko uztailaren 30ean, Ordizian. Gonzalez Garzon esan bezala, Beasaingo Guardia Zibileko postuko burua zen (kaporal edo kabo), eta Beasaingo defentsa antolatzen ibili zenetako bat izan zen. Beraz, litekeena da, Beasain altxatuek hartua izatean, Ordiziara alde egitea lortu izana eta han borrokan jarraitzea. Beasaingo postuko burua izateak, Beasainen hila edo fusilatua izan zela pentsarazi dezakeen arren, lehen esan dugun moduan, litekeena da Ordizian hila izatea. Bere kasuaren ñabardurak lehenago aipatu ditugu.

Gutxi gorabehera egitura militar antolatu baten pean borrokatuz hil ziren lehen boluntarioak Fernando Briz eta Felipe Goikoetxea izan ziren, Akondian (Eibar inguruan), 1936ko bukaeran; eta kronologikoki aldi berean Frantzisko Zabaleta Gerrico

¹⁰⁹⁷ EGAÑA, Iñaki: *La guerra civil en Euskal Herria*. (8 lib.: *Los protagonistas de la guerra*). Aralar liburuak. Andoain, 2000, 410-457 or.

¹⁰⁹⁸ Teodomiro Gonzalez ez zen borrokan hila izan, frontearen eraila baino.

¹⁰⁹⁹ Bere anaia Frantzisko Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz Beasainen eraila izan zen.

¹¹⁰⁰ Maria Pilar Lozaresi egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-03an.

¹¹⁰¹ Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxiboko Militarra, Ferrol, Galizia. Bizkaia 2784-37 kausa, Bixente Martinez Nograron dagokiona.

¹¹⁰² MAOC-Gipuzkoa edo “Larrañaga” batailoiaaren parte zen. Larrañagak ofentsiba horietan parte hartu zuen.

¹¹⁰³ Asturiasen hil zen halaber Teodomiro Gonzalez Alonso, baina ez 1936an, baizik eta 1937an, frankistek “Iparraldeko fronte” osoa garbitu zutenean.

¹¹⁰⁴ 1939ko martxoan, ordura arte Errepublikaren alde borrokan ari ziren militar batzuek, Segismundo Casado jenerala buru, Juan Negrin sozialistaren Gobernuaren kontra altxatu ziren, eskuindarekin negoziazioak hasi eta nolabaiteko “bake ohoretsu” bat lortzeko asmoarekin. Matxinada hori Madrilen eta Cartagenan izan zen (Madrilen arrakasta izan zuen, Cartagenan ez). Casadoren alde zenbait errepublikano, sozialista eta anarkista jarri ziren, eta Madrilen, boterea lortu ostean, komunisten kontrako errepresioa agindu zuen, hiria Francori entregatu arte.

hil zen, Urduñan. 1937ko martxo-apiriletan Gipuzkoako frontea puskatu zenean, Fabian Lopez Gallego (Udala mendian) eta Faustino Garcia Luis (Akondian) hil ziren; eta garai berdinean (1937ko apirilaren 7an), Jose Soto Arizmendi hil zen Barazarren. Eraso horren barruan hil zen Emilio Zarate Seguino ere, Durangon bertan, frankistek herri hori bonbardatu zutenean. Frantzisko Holgado (1937ko martxoaren 31n) Araban hil zen, Eusko Jaurlaritzak Legutio askatzeko egin zuen erasoan. Guda Euskal Herrian bukatzen ari zela, Amorebietako eta Sollubeko frontean hiru gudari hil ziren: Martzelino Wangeneberg Apaolatza (Solluben, 1937ko maiatzaren 4an), Lorentzo Lopez Gallego (Euban, 1937ko maiatzaren 10ean) eta Luis Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz (Bizkargin, 1937ko maiatzaren 11n). Eutimio Lopez Gallegoren heriotza-datarik ez dugu, baina bere anaia Jesus Lopezen arabera, Lemoako Haitzetako borrokan hil zen¹¹⁰⁵. Gudaren bukaeran, 1937ko ekainaren 13an, Zelestino Arrieta eta Julian Blanco hil ziren, Basurtoko erietxe zibilean.

Badaude euren heriotza nolabaiteko kasu berezitzat hartzen ditugun gudari batzuk. Horietako bat, Teodomiro Gonzalez Alonso da, eta bera ez zen izan borrokan hila, baizik eta frontean harrapatu eta exekutatu. Bestetik, Tomas Ajuriagerra Bergaretxe Durangoko ospitalean hil zen, herri hartako bonbardaketaren ondoren. Hala ere, Eusko Jaurlaritzaren batailoi bateko partaide izateagatik (Ordena Publikoaren batailoiko partaide), zerrenda honetan sartzea erabaki dugu. Azkenik, kontuan izan behar da Antonio Irizar Zurutuza gudaria, Lazkaon jaioa izan arren, urte askoz Beasainen bizi izan zena, Otxandion hildakoa. Tiburtzio Lopezen kasua ere aipatu behar dugu, Ingeniarien 2. Batailoiko gudari izan zen eta gudan gaixotasunez hil zen¹¹⁰⁶.

Hildako gudarien inguruan ezagutzen ditugun filiazioei buruz, esan, gehienak ezkerreko batailoietako kideak zirela: 20 horietatik bederatzi, guk dakigunez (ziurrenik hamar) ezkerreko langile-batailoietako kide izan ziren; sei komunisten batailoietakoak (EPK edo JSU gazteriaren batailoietakoak): Julian Blanco Blanco (Rusia batailoikoa), Faustino Garcia Ruiz (Stalin batailoikoa), Abdon Gonzalez de Galdeano Ruiz de Azua (Larrañaga edo MAOC-Gipuzkoa), Frantzisko Holgado Sanchez (Dragones batailoikoa), Lorentzo Lopez Gallego (Larrañaga batailoikoa) eta Jose Soto Arizmendi (Perezaguakoa).

Beste bat batailoi anarkistetakoa kide izan zen: Fabian Lopez Gallego (Malatesta batailoikoa). Jose Zaldia Txintxurreta Amuategi batailoi sozialistakoa zen; eta bederatzigarrena, Fernando Briz Artze, Herri Milizietan ibili zen, beraz, ezkerreko erakunde batekoa zela pentsatzen dugu (esan beharra dago, 1936ko azaroaren 18an hil zela, artean Eusko Gudarosteko batailoi denak osatuak ez zeudela eta aurreko antolaketa-ereduaren aztarnak zeudela). Bestalde, Eutimio Lopez Gallego, bere anaia Jesus Lopez Gallegoren esanetan, ideia komunistetakoa zen eta ziurrenik, ezkerreko batailoiren batean izena emanda egon zen¹¹⁰⁷. Hamaikagarren bat, Fabrizioano Diez Remiro, Errepublikaren Armadan borrokan ari zela hil zen, Madrilen, Moncloako sektorean¹¹⁰⁸. Pertsona hori, Beasainen frankistak sartu eta gutxira, Valladolidera ihes egindakoa zen, bere familiaren etxera¹¹⁰⁹, eta litekeena da handik Madrilerara joan izana alizatzera. Ez dugu jakiterik izan Fabrizioano Diez Madrilgo Euskal Milizia Antifaxisten¹¹¹⁰ barruan lerratu zen edo ez, milizia horiek ere Moncloako sektorean borrokatu baitzuten¹¹¹¹. Beste bi EAE-ANV alderdi abertzale aurrerakoiaren batailoietako kide zirela hil ziren: Luis Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz eta Martzelino Wangeneberg Apaolatza (beraz, esan dezakegu, guztira hamabi edo hamahiru –Eutimio Lopez Gallego barruan sartuz gero– beasaindar hil zirela ezkerreko alderdien batailoietako partaide zirela). Batailoi jeltzaleetan parte zirela hil zirenen artean beasaindar bakarra aurkitu dugu; Loiola batailoiko partaide zen Frantzisko Zabaleta Gerriko, hain zuzen ere, 1934ko greban parte hartu zuen gudari bat. Beste hiru, zuzenean Eusko Jaurlaritzak zuzendutako

Antonio Irizar Zurutuza lazkaotar gudaria, gudan hila, Beasainen bizi izan zen urte askotan.
(Argazkia: Teresa eta Ixabel Irizar Aranburuk utzia)

¹¹⁰⁵ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹¹⁰⁶ Migel Anjel Ruiz de Gauna Lopezi eskertzen diot datu hau.

¹¹⁰⁷ Jesus Lopez Gallegori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹¹⁰⁸ Dorabel Diez Mosquerari eskertzen diot datu hau. Testigantza hori ez dago grabatua.

¹¹⁰⁹ Dorabel Diez Mosquerari eskertzen diot datu hau. Testigantza hori ez dago grabatua.

¹¹¹⁰ Euskal Milizia Antifaxistak (*Milicias Vascas Antifascistas*) Madrilgo euskaldunak biltzen zituen unitate militarra zen, batez ere komunistek sortua, nahiz eta alderdi guztietako militanteak batzen zituen. Horri buruz gehiago: VELASCO NUÑEZ, Alfredo: *Euskal Milizia Antifaxistak Espainiar Faxista Altxamenduan Zehar (1936-1939)*. DDT Liburuak. Bilbo, 2014.

¹¹¹¹ VELASCO NUÑEZ, Alfredo: *Euskal Milizia Antifaxistak Espainiar Faxista Altxamenduan Zehar (1936-1939)*. DDT Liburuak. Bilbo, 2014, 45-61. or.

or.

Bizkaian, Eusko Jaurlaritzarentzat guda-industrian lanean aritu ziren beasaindar batzuen guda-zedulak: Jose Sarriegirena (ezkerrean) eta Zezilio Sarriegirena (eskuinean). (Dokumentuak: Andoni Sarriegi Eskisabelek utziak)

batailoietako partaide izan ziren: Tomas Ajuriagerra Ordena Publikoaren batailoiko kide zen, Teodomiro Gonzalez Ingeniarien lehen batailoiko partaide eta Emilio Zarate Guda Komisaldegiaren batailoiko partaide. Zelestino Arrietaren, Julian Blancoren, Felipe Goikoetxearen, Martzelino Lantziegoren eta Felix Lasa Etxanizen batailoiei buruz ez dugu berririk.

Baina errepublikazaleen eta altxatuen artean, beasaindarrei dagokienez, bada gauza bat bi aldeak bereizten dituena; hain zuzen ere, beasaindarrek, alde batean eta bestean izan zuten garrantziaren inguruan ari gara. Gipuzkoan guda izan zen lehen momentutik, Jesus Larrañaga beasaindarrek erantzukizun argiak izan zituen. Hain zuzen ere, lehen komentatu dugun bezala, uztailaren 27an sortu zen Gipuzkoako Defentsa Batzordeko Guda Komisario izan zen. Uztailaren 28an Leon Carrasco Amilibia hil zuten momentutik, Gipuzkoako Defentsa Batzordearen Guda Komisariotza izan zen Gipuzkoan ezkertiarren aldeko aferra militarren arduradun nagusia; eta Pedro Barrusoren arabera, lehenago ere bai¹¹¹². Hori berresten digute halaber, bere alaba Rosa Larrañagak eta iloba Miren Atxagak: “ardura handiko postua hartu zuen”¹¹¹³. Lehen egunetan, kontuan hartu behar da Perez Garmendia komandante errepublikanoa Oiartzungo frontean altxatuek preso hartu zutela eta Madrilgo Gobernuak Alberto Montaud komandantea bidali zuela Gipuzkoako operazio militarrek zuzentzera, baina Montaud ez zela iritsi abuztuko lehen egunetara arte (abuztuaren 3an iritsi omen zen)¹¹¹⁴. Horrek esan nahi du Larrañaga bera, egun batzuetan, zegozkionak baino ardura handiagoak hartu beharrean gertatu zela. Adibidez, abuztuaren lehen egunetan Ormaiztegin frontea finkatu beharra izan zuen Larrañagak (altxatuak irailera arte ez zuten Ormaiztegi hartzerik izan)¹¹¹⁵. Pedro Barrusoren arabera, Montauden gudako ekintzak Jesus Larrañagaren kontrolpean egon ziren beti¹¹¹⁶.

Jesus Larrañagaren lanen artean, Gipuzkoako milizien antolaketa egitea egon zen. Lehen unean, arazo larri bat izan zuten errepublikazaleek, izan ere, anarkistek Loiolako kuartelen kontrako asaltoan lortu zituzten armak ez zituzten beste taldeen artean banatu¹¹¹⁷. Abuztuan izan zen Gipuzkoako milizia ezberdinak osatzeko prozesua, Langile eta Baserritarren Milizia Antifaxistak (*Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*) eratu ziren, eta gerora, milizia horiek Eusko Gudarosteko partaide izan ziren¹¹¹⁸. Larrañagaren iloba Miren Atxaga Larrañagaren arabera, Batailoi hori 1936ko bukaeran sortu zen, Eibarren, gazte komunistez osatuta¹¹¹⁹. Hala ere, Larrañagak osatutako miliziek betiko arazoa zuten: armen falta¹¹²⁰. Larrañagak Bizkaiko Defentsa Batzordeko lehendakari Paulino Gomez Beltrani arma batzuk eskatu zizkion, baina hark ez zizkion eman (Gipuzkoako sozialistei ere ez), berak ez zituela soberan argudiatuta. Frantzian erosten saiatu zen, Frantziako komunista batzuen bitartez, baina han ere ez zituen lortu¹¹²¹.

¹¹¹² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 213. or.

¹¹¹³ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹¹⁴ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 213. or.

¹¹¹⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 90. or.

¹¹¹⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 129-130. or.

¹¹¹⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 89-90. or.

¹¹¹⁸ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 131-132. or.

¹¹¹⁹ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹²⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 133. or.

¹¹²¹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 98. or.

Bestetik, ebakuazioa ere prestatu behar izan zuen. Izan ere, irailean altxatuek Donostialdean frontea puskatu zutenean (abuztuaren 13an Tolosa hartu zuten, eta irailaren 13an, Donostia), Errepublikari leialak zitzaizkion soldaduak eta euren armak (eta baita arma astunak ere) modu ordenatuan aterarazi behar izan zituzten Donostiatik. Francesc Ciutat Errepublikaren aldeko jeneralak Larrañagaren ebakuazio-plan zehatzak eta eraginkorrak txalotu egin zituen. Larrañagari esker, frontea Eibar-Intxorta-Kanpazar aldean kokatu zen, eta han iraun zuen apirilera arte, defentsa-lerro egokia sortuta. Larrañagak halako ebakuazio-plana berak defendatu behar izan zuen Alberto Montaud komandantearen aurrean, Montaudek, "fantasiazko ebakuazio-planak aurkezten zituen-eta"¹¹²².

Guda Komisariotza horren barruan esan behar da, kontuan hartu behar dela Justizia Militarra aplikatzea Guda Komisariotzaren eskuduntzakoa zela. Lehenago, Gipuzkoan gertatu zen "bortizkeria gorriaz" hitz egiterakoan, horri buruz ere pixka bat aritu gara. Izan ere, esan dugu, batez ere abuztutik aurrera, Gipuzkoan justizia militarra indartzen eta antolatzen aritu zela. Batez ere, Gipuzkoako justizia militarrek Donostian uztailaren 20tik 27ra iraun zuen militarren altxamendua ikertu zuen. Uztailaren 27an, Infanteriako komandante Felix Villalon izendatu zuten matxinada hori ikertzeko epaile-instruktore, eta abuztuaren 13a arte iraun zuen instrukzio-aldiak, 115 pertsona epaituz¹¹²³. Hala ere, abuztuaren 13an bertan, bi ontzi frankistek ("España" eta "Almirante Cervera" gurutze-ontziek) Donostia bonbardatu zuten eta donostiar gehienengan eskuindarren aurkako haserre piztu zuen; horrek eragin zuen eskuineko presoen kontrako oldarraldiaren aldeko ahotsak areagotzea¹¹²⁴.

Barruso Baresen arabera, Gipuzkoako Defentsa Batzordeak, eta batez ere Guda Komisariotzak, Gipuzkoan halako epaiketa bat antolatzea "iraultzak gainezka egitearen" erudia eta Estatuoko aginteetatik kanpo egindako epaiketa izan zen (artean sortu gabea zen Eusko Jaurilaritza eta sortu gabeak ziren abuztuaren bukaeran Bilbon sortu ziren Euzkadiko Herri Epaitategia eta Euzkadiko Epaitegi Militarra ere)¹¹²⁵. Hots, *ad hoc*, Estatu errepublikanoa ordeztzen zuen erakunde baten mendean sortutako erakunde batek antolatu zuenez halako epaiketa hori, "justizia iraultzailearen" kasu batean egongo ginateke. Nire ustez, ez zen hainbesterakoa izan. Egia da, Gipuzkoako Defentsa Batzordea Estatu errepublikanoaren hutsunetik (edo hondoratzetik sortu zela) eta egia da indar iraultzaileek bertan indar handia izan zutela. Baina Defentsa Batzorde horren programa ez zen iraultzailea, baizik eta Fronte Popularraren programa betetzea eta mota guztietako indarrei zabalik zegoen. Hots, bere asmoa ez zen inolaz ere zegoen markoa gainditzea. Gainera, azken finean, epaitutakoak Errepublikaren legea urratzeagatik epaitu zituzten. Azken finean Gipuzkoako Defentsa Batzordea ez zen iraultza sozialista burutzen ari, eta haren mendeko justizia ez zen klase langilearen boterearen justizia ezartzen ari. Beraz, nire ustez, halako ezaugarritzeak kontuz hartu behar dira.

Abuztuaren 13an, uztailaren 20ko matxinada militarren zortzi zuzendari epaitu eta fusilatu zituzten¹¹²⁶. Abuztuaren 18an beste zazpi pertsona (sei militar eta zibil bat) epaitu zituzten, haietako lau heriotzara kondenatuz. Azkenik, uztailaren 27an Muslera jenerala eta Baselga bere laguntzailea epaitu eta heriotzara kondenatu zituzten¹¹²⁷. Horiek izan ziren praktikan justizia militarrek egin zituen epaketak, nahiz eta ez ziren epaiketa bakarrak izan, izan baziren-eta epaiketa zibilak ere (Hondarribian,

Ezkerrean Luis Ruiz de Apodaka, Bizkargin hildako gudari beasainarra. Eskuinean, bere anaia Anjel Ruiz de Apodaka, gudaria hura ere, atxilotua izan zena. (Argazkia: Pako Ruiz de Apodaka Galartzak utzia)

¹¹²² EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 99-100. or.

¹¹²³ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 137. or.

¹¹²⁴ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 138. or.

¹¹²⁵ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 139. or.

¹¹²⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 140-142. or.

¹¹²⁷ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 143-144. or.

or.

abuztuaren 19an, herri-epaitegi batek hamahiru pertsona epaitu zituen, eta 1936ko irail hasieran Gipuzkoako Herri Epaitegia sortu zen, eta hark ere epaiketa zibil batzuk egin zituen¹¹²⁸.

Beste alde batetik, Larrañagak nolabaiteko desadostasunak izan zituen UGTrekin ere; izan ere, Lan Komisariotza sortu aurretik (1936ko abuztuaren 24an), industriaren gaineko ardura Guda Komisariotzaren gain izan zen. Guda Komisariotzak uztailaren 31n langileak lanera itzul zitezen agindu zuen (matxinada militarrek iraun zuen artean langileak matxinada horren kontra borrokatzeko jardunetik irten egin baitziren), baina abuztuaren 3an UGTk “langile-erakundeek kontrakoa agindu arte, lanera itzultzea debekatua zegoela” erabaki zuen. Pedro Barrusoren arabera, UGTren erabaki horretan, hau da, lanera itzultzeko agintzeko eskuduntza “langile-elkarteetan” ezartzerakoan (UGT bezalako elkarteetan), alde batetik beste sindikatuen aurrean, baina batez ere Gipuzkoako Defentsa Batzordearen aurrean, indar erakustaldi bat egin nahi izan zuen. Hala ere, halako desadostasunek, langile gipuzkoarrak (errepublikazaleen aldean zeudenak behintzat) abuztuaren 10a arte lanera ez itzultzea ekarri zuen, horrek zekarren larritasunarekin¹¹²⁹.

Gipuzkoa matxinatuen mende erorita, Larrañaga Eusko Jaurlaritzaren mendeko Eusko Gudarostean ibili zen. Eusko Gudarostea Eusko Jaurlaritzaren Defentsa Sailaren mende zegoen. Haren buru Agirre lehendakaria zenez, eta hainbat ardura bazituenez, praktikan, Defentsa Sailaren egunerokoa Joseba Rezola ordiziarren ardurapean zegoen. Larrañagak eta Rezolak ondo ezagutzen zuten elkar, bai biak goierritarrak zirelako, eta baita Gipuzkoako Defentsa Batzordeko Guda Komisariotzaren batera lan egin zutelako ere (orduan Rezola zegoen Larrañagaren mendean, gero alderantziz). Larrañagak praktikan fronte guztietan borrokatu zuen; Legutioren kontrako erasoan, Intxortan, Amorebietan eta abar. Batailoi bat, Gipuzkoako Langile eta Baserritarren Milizia Antifaxisten inguruan sortutako “MAOC-1” batailoia berak zuzentzen zuen eta hori zela eta jarri zioten “*Larrañaga batailoia*” ezizena. Abenduan, Eusko Jaurlaritzak Arabaren kontrako eraso prestatu zuenean, Larrañagak zuzendutako gudariak Arrasate hartzea lortu zuten eta mugimendu hori Legutioren kontrako mugimendu handiaren arreata desbideratzeko izan zen¹¹³⁰. 1937ko apirillean Larrañagak Kanpazar mendatean (Arrasate eta Elorrio artean) borrokatu zuen, eta han, 1937ko apirilaren 22an, CNTren bi batailoiren desertzioari inprobisazioz aurre egin behar izan zion. Jesus Larrañagak berak frontea salbatu ahal izan zuen, baina bi egun geroago, apirilaren 24an, Euskal V. Brigadako buru Pablo Beldarrainek, “erresistentzia heroiko” bezala definitu zuenaren ondoren, posizioak utzi egin behar izan zituen¹¹³¹. 1937ko maiatzaren 10ean, Bizkargi defendatu behar izan zuen, zenbait batailoi jeltzalerekin batera¹¹³². Larrañagaren lana handia izan zen Eusko Gudarostean, Francesc Ciutat jeneral errepublikazalearen loreak jasotzeraino: “bera izan zen morala goian mantendu zuena”¹¹³³. Joan Ambou militante eta historiagile komunistaren arabera “Iparraldeko Frontean (Euskal Herria, Kantabria eta Asturias hartzen zituena) Jesus Larrañaga izan zen erresistentziaren ikurra”¹¹³⁴.

Bestetik, Eusko Jaurlaritzaren armadaren barruan, Euskal Herritik kanpo ere borrokatu zuen, Asturiasera joan behar izan zuen, Oviedo hartzeko eraso batean parte hartzera (Asturias gehiena Errepublikaren aldean gelditu zen, baina Oviedo altxatuen aldean). Urrian izan ziren borroka horiek; borroka gogorrak benetan. Larrañagaren batailoiak Grado herria hartzeko borrokatu zuen. Batailoia urriaren 30ean itzuli zen Euskal Herrira¹¹³⁵.

Armadaren komisario ere izan zen; hasiera batean, bera, Larrañaga izendatu zuten Eusko Gudarosteko komisario-ikuskatzaile, baina EAJ eta Eusko Jaurlaritzak ez zeuden izendapen horrekin ados nonbait¹¹³⁶, eta azkenean bost komisario izendatu zituzten, horien izendapena eta balizko kargugabetzea ere Eusko Jaurlaritzaren kontrolpean zirela. Jose Antonio Egidoren liburuan agertzen den moduan, Joan Astigarribia Eusko Jaurlaritzako Lan Sailburu komunistaren arabera, Espainiako orduko presidente Frantzisko Largo Caballero ziria sartu zion Jesus Larrañagari, izendapena jarri zion aurrea sinatzeko eta Goierri irakurri gabe sinatuko zuen ziur aski; jabetu izan balitz ez baitzukeen halako kargu bat onartuko¹¹³⁷. Beraz, EAJrekiko bere harremanak ez ziren guztiz onak izan, nahiz eta Jose Antonio Agirre lehendakariak berarekiko nolabaiteko estimua izan zuen: “Agirrek benetan

¹¹²⁸ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 145. or.

¹¹²⁹ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 185-188. or.

¹¹³⁰ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 104. or.

¹¹³¹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 110. or.

¹¹³² EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 111. or.

¹¹³³ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 109. or.

¹¹³⁴ AMBOU, Juan: *Los comunistas en la resistencia nacional republicana*. Hispamerca. Madril, 1987, 249 or.

¹¹³⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 101-102. or.

¹¹³⁶ Jose Antonio Egidoren arabera, hori, komunistei halako postu garrantzitsu bat ez ematearren izan zen. EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 107. or. Horrekin bat egiten du Larrañagaren familiak, “EAJk ez zion komunistak bati halako ardurarik eman nahi” (Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an). Hala ere, Manuel Irujoaren arabera, Eusko Jaurlaritzak komisarioaren figura bera sortzearen kontrako mesfidantza izan zuen.

¹¹³⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 107-108. or.

estimua zion (...) Behin esan omen zuen “a zer mutila utzi dugun joaten!”, Larrañaga komunista izan baino lehenago EAJkoa zelako”, dioskue bere alaba Rosa Larrañagak eta iloba Miren Atxagak¹¹³⁸.

Hori ez zen izan Eusko Jaurlaritzaren gehiengoaren eta Jesus Larrañagaren arteko krisi-puntu nagusia. Frankistak Bilbon sartzeraz zihoazela, Jesus Larrañagak, Bilbo inguruko industria suntsitu nahi zuen, hura altxatuentzat gudan baliagarri izan ez zedin, baina jeltzaleak horren kontra agertu ziren, euskal ekonomia hondoratzeko beldur izan baitziren. Jose Antonio Egidoren arabera, Bizkaiko Labe Garaien fabrika inguruan Larrañaga Batailoaren (ofizialki, MAOC-1) eta Gordexola batailoi jeltzalearen arteko tiroak izan ziren¹¹³⁹. Ebakuazioaren ostean, Larrañaga Santander-Asturiasko XIV. Armada Taldean sartu zen komisario gisa, Prada jeneralaren mende. Ebakuazioarekin batera are gehiago gaiztotu ziren Larrañagaren eta beste alderdien arteko harremanak; Egidoren arabera, Larrañagak Turtziozen egindako hitzaldi bortitz baten ostean, Indalezio Prietok, orduan Espainiako Defentsa Ministroa zenak, kargutik kendu egin zuen. Horrez gain, Santanderren aterpe hartuta zegoen Eusko Jaurlaritzak Euzkadi Roja komunisten egunkaria ateratzea debekatu egin zuen¹¹⁴⁰. Kargua galdu ostean, Larrañaga, oinezko soldadu gisa ibili zen, 134. brigadan, Joan Ibarrolaren mende¹¹⁴¹; urriaren 20an, Asturias faxistek hartu zutenean alde egin behar zuen arte.

Jose Antonio Egidoren arabera, itsasontziz Frantziara ihes egin ostean, Bartzelonara itzuli zen, han borrokan jarraitzeko. Alderdi barruan ere tirabirak izan zituen, adibidez, 1937an Joan Astigarribia eta bera Espainiako Alderdi Komunistak autokritika egitera deituak izan ziren (eta Astigarribia alderditik kanporatua izan zen). Miren Atxagaren arabera, “Astigarribiak, nonbait, zenbait gauza ez zituen ondo egin, eta orduan bai bata eta bai bestea bidali zituzten autokritika egitera”¹¹⁴². Autokritika horren helburuak ez daude oso argi, izan ere, alde batetik “nazionalismoa” leporatzen baitzitzairen, eta bestetik “EPKk EAJren mendeko politika egitea”; baina Astigarribia izan zen kanporatua, eta ez Larrañaga, Egidoren arabera (Sebastian Zapirain eta Zosimo Garcia alderdikideen esanetan oinarrituta), EPKko abertzaleenetakoa zena, Astigarribia baino abertzaleagoa¹¹⁴³. Bere familiaren arabera, Larrañagak mitin guztiak Gora Euskadi askatuta! oihuarekin bukatzen zituen¹¹⁴⁴.

1939an, Egidoren arabera, guda azkenetan zela eta Alderdi Komunista erregimen frankistari aurka egin beharreko erresistentzia egiten, PCEko zuzendaritza klandestino bateko kide zen Larrañaga (gogoratu behar dugu Espainiako PCEko Komite Zentraleko kide zela)¹¹⁴⁵ eta PCEk, Monovarreko aerodromoan, Alacanten ondoan, egin zuen bileretako azkenekoan parte hartu zuen (Ramon Salas Larrazabal historiagile frankistaren arabera PCEk ez zuen beste bilerarik egin Iberiar Penintsulan 1970eko hamarkada iritsi arte)¹¹⁴⁶. Baina azkenean ezin izan zuen ihes egin, eta Albaceteko kontzentrazio-eremuan sartu zuten¹¹⁴⁷. Bere familiaren arabera, “frankistek bazekiten Albaceteko kontzentrazio-eremuan zutenetako bat Larrañaga zela, baina ez zekiten nor zen. Espioiak eta guzti bidali zituzten hara bera atzematera”¹¹⁴⁸. Jesus Larrañagak atxilo-aldi horretatik ihes egitea lortu zuen, eta Nafarroara egin zuen ihes, handik, Manuel Kristobal Errandonea irundar komunistaren laguntzaz muga pasatzeko¹¹⁴⁹.

Gipuzkoan guda garaian arduradun ibili zen beste beasaindarra Jose Ibarbia Untzueta izan zen. Ibarbia, Gipuzkoako Defentsa Batzordearen agindupean, 1936ko abuztuaren 24an sortu zen Lan Komisariotzako lehendakariorde izan zen, lehendakaria UGTko zuzendari historikoa, Guillermo Torrijos donostiarra zela eta beste lehendakariordea Manuel Chiapuso anarkista¹¹⁵⁰. Lan Komisariotzak Gipuzkoako industria, lan-gatazkak eta portuko itsasontziak (itsasontzi zibilak) zituen bere ardurapean¹¹⁵¹. Gipuzkoako industria osoa Komisariotza horren ardurapean izan zen, 41 industria “nazionalizatuz” (hots, Defentsa Batzordearen mende jarritz) eta beste 52 “interbenituz” (Defentsa Batzordearekin adostutako Lantegi Komiteen mende jarritz)¹¹⁵² (normalean Lantegi Komite horiek, Lan Komisariotzaren antzeko egitura zuten: bi kide sozialista, ELAko bi, eta bi anarkista)¹¹⁵³.

¹¹³⁸ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹³⁹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 112. or.

¹¹⁴⁰ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 112-113. or.

¹¹⁴¹ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 115. or.

¹¹⁴² Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹⁴³ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 117-120. or.

¹¹⁴⁴ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹⁴⁵ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 125. or.

¹¹⁴⁶ SALAS LARRAZABAL, Ramon: *Historia general de la guerra de España*. Rialp. Madril, 1986, 408. or.

¹¹⁴⁷ EGIDO SIGÜENZA, Jose Antonio: *Jesus Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren Kultura Batzordea. Beasain, 1993, 125-126. or.

¹¹⁴⁸ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹⁴⁹ Rosa Larrañaga Agarristari eta Miren Atxaga Larrañagari egindako elkarrizketa. Gasteizen, 2015-05-26an.

¹¹⁵⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 179-180. or.

¹¹⁵¹ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 180-181. or.

¹¹⁵² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 181. or.

¹¹⁵³ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, 181-183. or.

or.

1.7.a) Errepresioa frontean errepublikazale beasaindarren kontra

Frontean, errepresioa jasan zuten beasaindarrek, batez ere, Loinazko San Martinen erreketek-konpainiako kideetatik, euren ezagun eta erkideekin topo eginez gero. Hori adierazten digu adibidez; Ignazio Imatz gudariaren kasuak. Imatz, italiarrek atxilotu zuten Santoñan, baina bere biloba Joan Ramon Imatz Cresporen arabera, bera atxilotzeko zerrenda egiten "Beasaingo erreketek" parte hartu zuten, tartean "geroago bere buruaz beste egin zuen batek (Epifanio Argiñanok)"¹¹⁵⁴. Gudari beasaindar gehienak, atxilotuak izatean, langile-batailoietara bidaltzen zituzten edota, beste batzuen kasuan, heriotza-zigorra ezartzen zieten (Balentin Gomez Artzeri, Rufino Sarasolari, Bonifazio Apalategiri edo Pablo Aguadori, adibidez) edo kartzela-zigor luzeak beste hainbati.

Hiru beasaindar, guda-kontseiluen epaiketetan heriotza-zigorrera kondenatu ondoren, gudak zirauen artean hil zituzten: Lazaro Cebrian, Jose Ibarbia eta Valerio Polo. Jose Ibarbiari buruz esana dugu ELAko kide moduan Gipuzkoako Defentsa Batzordeko kide izan zela, Lan Komisariotzan. Donostia erori zenean, Bizkaira joan zen, eta han atxilotu zuten. Behin atxilotuta Kantabriara eraman zuten, Santoñako Dueso kartzelara. Ibarbiak, kartzelan zegoela eskutitzak bidali zizkion familiari, eta eskutitz horietan agertzen den moduan, jakitun zen fusilatu egingo zutenaz. 1937ko urriaren 15ean fusilatu zuten, beste 13 pertsonekin batera. Ibarbiarekin fusilatu zituztenen artean, sozialistak, komunistak, errepublikanoak zein jeltzaleak zeuden; frankistek Agirreren Gobernuan indar ezberdinek zuten ordezkaritzaaren arabera osatu zuten fusilatu beharreko 14 lagun horien taldea¹¹⁵⁵ (hala ere Antonio Ontañon kantabiar historialariaren arabera, 14 horietatik denak ez ziren euskaldunak, hiru kantabiar ere bai baitzeuden¹¹⁵⁶). Bere ondorengoen arabera, Joan Ajuriagerra zuzendari jeltzalea ere bertan zegoen, baina hura jeltzaleek "trukatzea" lortu zuten¹¹⁵⁷. Ibarbiak hil aurretik Jauna hartzea eta konfesatzea lortu zuen eta, kartzelako apaizak, Beasaingo familiari gutun batean idatzi zion bezala "kristau onaren moduan jardun zuen eta hala hil zen". Bere iloba Maria Karmen Ibarbiaren arabera, bere aita Eusebio Ibarbia Untzuetak ere, Joserren anaiak (Beasainen frankistak sartu ostean aste batzuetan Beasaingo kartzelan egon zenak) apaiz harekin hitz egitea lortu zuen, eta hark esan bide zion "ez dakit nola esaten duten "Gora Kristo Errege!" oihukatuz hil ziren pertsona batzuek gorriak zirela"¹¹⁵⁸. Jose Ibarbia Untzuetaren lehengusu bat, Frantzisko Untzueta, orduan Beasaingo Udal frankistako zinegotzi zen, eta Joserren familia laguntza eskatzera joan zitzaion. Untzuetak ez zituen euren erreguak entzun ere nahi izan eta erantzun oso hotza eman zien: "Aberriaren alde bizitza eman behar bada, familiatik hasiko gara!" esan omen zien¹¹⁵⁹. Jose Ibarbia eta berarekin batera fusilatutakoak Santoñako hondartzan exekutatu zituzten; Antonio Ontañonen arabera, hori salbuespena izan zen, exekutatzeko, gehienak Santanderrera eramaten baitzituzten¹¹⁶⁰. Datu bitxi bezala, Jose Ibarbia EAJko zuzendari Joan Ajuriagerrarekin preso egon zela aipatu digute Ibarbia lehengusu-lehengusinek "baina hura EAJkoek preso eskuindar batzuegatik trukatu egin zuten"¹¹⁶¹.

Jose Ibarbia, beasaindar fusilatua, eskuinean, Iruñean, bi lagunekin. Erdikoa Pablo Irizar da, eta ezkerrekoa Fermin Amundarain. (Argazkia: Felipe Ibarbia Alustizak eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegik utzia)

¹¹⁵⁴ Juan Ramon Imatz Crespori egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹¹⁵⁵ EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, 224. or.

¹¹⁵⁶ ONTANÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004, 71. or.

¹¹⁵⁷ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

¹¹⁵⁸ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

¹¹⁵⁹ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

¹¹⁶⁰ ONTANÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004, 71. or.

¹¹⁶¹ Felipe Ibarbia Alustizari eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-19an.

Santoña 14 de Octubre de 1922
 Queridos Padres, Hermanos y demás familiares
 Jamás me olvido el tener que escribir esta
 carta en una noche tan inquietada como
 esta que ora para vosotros algo como inmenso
 inabarcable y como digo también me olvido el
 tener que despedirme de unos padres tan
 queridos, para siempre pues ya no volveré
 al lado de donde mis padres se encuentran
 pero de mi vida me voy con este gran
 regalo en compañía de Dios me voy con
 ellos se conocen muchos algunos otros pen-
 sa mayoría meo natistas, éste es el carácter
 pero no hay más remedio que marcharse

Y encomendar el alma a Dios que so-
lo por mí cuenta perder ciudad que ya
no soy pacífico con toda mi fe, porqu
es el único recurso que me queda. Llegar
al Cielo cuanto antes tengo la conciencia
transquila y por lo tanto no temo a la
justicia divina espero que Dios me pue-
da dar más que sus propios de la tierra
lamentable es el odio que soy no acomu-
nando por mí parte lo perdono todo que
esto pagan de toda providencia de mi amor
y es recomiendo a todos que lo agas me
puedo pues temer la providencia que nos
y juzgara a todos.

Solo vivo una pena... de este mundo
que separa de pasar una separación
tan larga que no le haya podido abarcar
por no oírme cada día... y en el día
por día que se me muera este tengo algún
dolor en los brazos de Días y finalmente
fuerzas para vivir para el día con esta
noticia a través de la misma con el dolor
que tengo en el día que está el el
Banc ahora me despierto hasta la
extremidad Aguar una día a día, sin
anavar ~~tan~~ Gerlin avaria parentis
darak para avariaK etc. etc.

Zekerrrean Alexandra Iraola zegamarra, orduan Jose Ibarbiaren andreagaia zena. Beste hiru irudiak Josek kartzelatik, fusilatua izan aurretik idatzi zituen gutun batenak dira. (Argazkia eta gutuna: Felipe Ibarbia Alustizak eta Maria Karmen Ibarbia Sarriegik utziak)

Lazaro Cebrian Blanco milizianoa bi hilabete geroago hil zuten, Derioko hilerrian. Cebrian, Gazteria Sozialista Batuak antolatutako Rusia Batailoiko kide izan zen. Gazteria Sozialista Batuak 1936an Gazteria Sozialistaren eta Gazteria Komunistaren batasunaren emaitza bezala sortutako erakundea zen eta Alderdi Komunistaren eraginpean zegoen. Santanderren preso hartu zuten, baina Bizkaira lekualdatu zuten. Derioko hilerriko erregistroen arabera, 1937ko abenduaren 16an hila izan zen. Cebrian bere azken lekukotzak emateko gai izan zen. *Udal errepublikanoetatik frankistetara* lanaren arabera, honako hau idatzi zuen: “ideal bat azken unera arte defendatu duen gizon bat bezala hiltzen naiz. Rusia batailoiko kidea naiz eta espero dut noizbait gaizkile hauen (frankisten) kontrako justizia egingo dela”¹¹⁶². Beste lan batek, fusilatuen testigantzak biltzen dituen *Cómo mueren los vascos* liburuak, bere azken gutuna osorik dakar. Horrela zioen: “Nire bizitzako azken lau hitzak esango ditut. Bere idealaren alde azken unera arte borrokatu duen gizon baten moduan hiltzen naiz. Ulermen-gaitasuna nuenetik sozialista izandako gazte bat naiz, eta uztailaren 18an gaizkileen kontra armak hartu nituen, gazte sozialista baten betebeharra hori baitzen. Errusia batailoikoa izan naiz, kaporala (kabo), eta gaizkile hauen kontra noizbait justizia egin dadin besterik ez dut espero. Errepublikaren alde borrokatu dut eta beregatik hilko naiz. Gora Errepublika! Gora Euzkadi Askatuta!”¹¹⁶³.

¹¹⁶² BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010, 56. or.

¹¹⁶³ ASKOREN ARTEAN: *Cómo mueren los vascos. Testimonios póstumos de los fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 2009, 23. or.

or.

Valerio Polo Carrascal 1938ko martxoaren 26an hil zuten, Santanderren ondoko Ciriegoko hilerrian. Hau ere Rusia batailoiko kidea zen¹¹⁶⁴. Berak epaiketaren aurrean emandako testigantzen arabera, Rusia batailoian alistatu zen (aurretik infanteriako 3. batailoian egon zen)¹¹⁶⁵, eta Bizkaian, eta Kantabrian borroka egin zuen. 1937ko apirilaren 4an zauritua izan zen eta abuztuaren 22an atxilotu zuten. Ez zuen Beasaingo defentsan parte hartu, bere anaia Rafaelek egin bezala¹¹⁶⁶; izan ere, Donostiara joan zen borrokatzera (nahiz eta azkenean borroketan ez parte hartu)¹¹⁶⁷. Duesoko kartzelan eduki zuten eta bere familiako Mikel Apaolatza Poloren arabera “litekeena da kartzelan Lazaro Cebrian Blancorekin batera egon izana”¹¹⁶⁸. Apaolatzaren arabera, martxoaren 24an Santoñatik Santanderrera eraman zuten eta handik bi egunetara fusilatu¹¹⁶⁹. Mikel Apaolatzak dio, Polo, Ciriegoko hilerriko hegoaldeko hormaren ondoan lurperatu zutela¹¹⁷⁰. Apaolatzak esaten duenaren arabera, “desagertu” bezala apuntatu zuen apaizak, ez “hildako” bezala, eta hori, “Ciriegoko hilerrian hildakoekin gauza arrunta izan zen”¹¹⁷¹. Antonio Ontañon historialariaren arabera, apaiz hura Tomas Soto Pidal zen¹¹⁷². 1927tik 1962ra Ciriegoko hilerriko Administrazioaile-kapilau izan zen. Valerio Poloren iloba Alizia Poloren arabera, “geroago apaiz horrek gutun bat bidali zion familiari, baina nik gutun hori ez nuen ikusi”¹¹⁷³. Antonio Ontañon historialariaren arabera, Ciriegoko hilerrian hildakoak “ezezagun” gisa apuntatu zituzten, hilerriaren araudia hautsiz¹¹⁷⁴. Ontañonek dio, bertan hildakoak ezagunak zirela agintari frankistentzat, fusilatzen zirela zihoan pelotoiaren buruak preso bakoitzaren izena eta zenbaki bat zeramalak. Apaizak, Ciriegoko Hilerriko araudiaren arabera Hilerriko buru nagusi zenak, egun bakoitzean egun hartan fusilatuak ziren presoek zenbakiak erregistratzen zituen, baina ez izenak, horiek, besterik gabe, “ezezagun” bezala ezarri; beraz, “ezezagun” bezala erregistratze horren atzean, berariazko arrazoi politikoak izan ziren¹¹⁷⁵. Alizia Poloren eta Mikel Apaolatzaren arabera, mediku batek Valerio Poloren gorpua identifikatu zuelako jakin ahal izan zuten familian Valerio Polo fusilatua izan zela. Frankistek Valerio Polo hil ostean ere ez zuten bakean utzi, 1939an bere kontrako epaiketa sumarisimo bat hasi zuten¹¹⁷⁶.

Laugarrena, Teodomiro Gonzalez Alonso, Ingeniariaren 1. Batailoikoa Asturiasen hil zen fusilatua, baina kasu horretan ez zioten guda-kontseilurik ez epaiketarik egin. Frankistek, antza, aurkitu zutenean hil egin zuten, 1937ko urriaren 24an. Jabier Garcia Bergararen testigantzen arabera, Gonzalez Alonsoren alaba Pepi Gonzalezek Epifanio Argiñano erreketea egin zuen hilketa horren errudun, behin berak entzun zuen elkarriketa batean, “eta Epifanio Argiñanok burua jaitsi zuen”¹¹⁷⁷. (Gudaren ostean botere handiko pertsona zen Argiñano, nahiz eta Udalean kargurik ez izan). Kontuan izan behar dugu, lehen aipatu bezala, Argiñanok Ordiziako Fausto Redondo soldadu errepublikanoaren heriotza agindu zuela Asturiasen¹¹⁷⁸; beraz Garcia Bergararen kontakizuna nahiko zuzena izan daiteke.

Lazaro Cebrian Blanco. (Argazkia: Karlos Begue Aliendek utzia)

¹¹⁶⁴ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁶⁵ APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2013 (82-85. or.), 83. or.

¹¹⁶⁶ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁶⁷ APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2013 (82-85. or.), 83. or.

¹¹⁶⁸ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁶⁹ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁷⁰ APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2013 (82-85. or.), 84. or.

¹¹⁷¹ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁷² ONTAÑON, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004, 322. or. 1964.ean Santanderko Udalak Tomas Soto bere Seme Kutun izendatu zuen.

¹¹⁷³ Alizia Polo eta Mikel Apaolatzari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-07-30ean.

¹¹⁷⁴ ONTAÑON, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004, 322. or.

¹¹⁷⁵ ONTAÑON, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004, 322. or.

¹¹⁷⁶ APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2013 (82-85. or.), 85. or.

¹¹⁷⁷ Jabier Garcia Bergarari eginiko elkarriketa (bi zatitan: Beasainen, 2014-07-03an eta 2014-07-22an).

¹¹⁷⁸ ASKOREN ARTEAN: *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Aranzadi. Ordizia, 2014, 292. or.; eta Yolanda Begue Redondori eta Roberto Begue Sarasolari eginiko elkarriketa. Beasainen, 2014-06-27an.

1.7.b) Altxatuen alde borrokatu zuten beasaindarrak

Beasaingo erreketek, Loinazko San Martinen Konpainia, Oriamendi hereneko laugarren konpainia osatu zuten. Unitate hori, 1936ko urriaren 1ean sortu zen. Egun horretan egin zuten bandera-hartze eta -emate ekitaldia eta Udala bera ere gonbidatu zuten¹¹⁷⁹. Une hartan, Epifanio Argiñano zen bertako erreketeen buru; hala ere, erreketeen talde hura frontera joan eta osorik militarizatu zenean, kapitain gisa Jesus Ibañez jarri zuten. Erreketeen historia ikertu duen Julio Arostegiren arabera, ofizialki Oriamendi herena edo tertzioa urrian sortu zen¹¹⁸⁰, beraz, Loinazko San Martinen Konpainiarekin batera (horrek esan nahi du konpainia hori berehala sartu zela Oriamendin). Ekitaldi hori goizeko zortzietan hasi zen, erreketek eta “pelaioak” (gaztekeraz, *pelayos*, Alderdi Karlistaren gazteak) bedeinkatuz; gero, hamabietan Beasaingo kaleetan zehar Konpainia sortu berriko kideek desfile militarra egin eta ordu batean bazkaria egin zuten¹¹⁸¹. Hala ere, kontuan izan behar dugu paramilitar karlisten eta Beasaingo Udalaren arteko kolaborazioa ez zela egun horretan sortu. 1936ko abuztuaren 5ean, Ordizian egoitza zuen Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistak, Udalek, “mugimenduan boluntarioki parte hartu nahi dutenei erraztasunak emateko neurriak hartzeko” agindu zuen; hau da, Gipuzkoako Guda Batzorde Karlistak antolatutako mugimenduan parte hartzeko erraztasunak ematea agindu zion Beasaingo Udalari ere¹¹⁸². Hau da, errekrutatzeak nolabaiteko kutsu “ofiziala” izan zuten, Beasaingo Udalak berak, parte hartu baitzuen horretan (beraz, pentsatzekoa da, bere datuak, errola eta abar, erakunde paramilitarraren esku jarri zituela). Joxe Apalategiren arabera, “batzokia zen eraikinean, FET-JONSen egoitza bihurtuta, egiten zuten errekrutatzea”¹¹⁸³. Apalategiren arabera, Jesus Ibañez kapitaina izan zen errekrutatze-lanen buru¹¹⁸⁴. Datu hori Julio Arostegi historiagileak ere berretsi egiten du¹¹⁸⁵.

Beraz, bai orduan Beasainen bizi izan zen beldur- eta mehatxu-giroak eta baita errekrutatze-lanetan Udalak parte hartu izanak (laguntzaile bezala bada ere), beasaindar asko konpainia horretan izena ematera behartuta egotea ekarri zuen. Halako kasua izan zen Florentzio Mendiarena, bere aita fusilatu eta bere ama ilea moztu eta publikoki Beasainen kalera atera ondoren. Mila Mendiak kontatzen duen bezala, “familiako disgustu handiarekin eraman zuten”¹¹⁸⁶. Mila Mendiaren arabera, bere aita, Florentzio Mendi, “erreketeen agintariekin ez zen ondo konpontzen; bai ordea behe-mailako soldaduekin”¹¹⁸⁷. Behartua izan zen beste pertsona bat, Jose Usabiaga izan zen, gudan hil zena, Beasainen EAJ fundatu zuen taldeko Pedro Usabiaga kidearen semea. Jose Usabiaga Donostian ari zen ikasten baina altxatuak Beasainen sartu zirenean, bertan harrapatu zuten. Bere familiaren arabera, “Zesareo Ugarteren behin-behineko erizaindegian erizain sartu eta kamuflatzen saiatu zen”, baina “nor bait konturatu zen han zegoela eta salatu egin zuen”. Hala gertatu zen behartua Oriamendi hereneko Loinazko San Martinen Konpainian izena ematera¹¹⁸⁸. Usabiaga 1937ko ekainean hil zen, Bizkaian, baina familiaren arabera, ez zen frontean hil, baizik eta frontetik etxerako bidean (agian zauritua izan ondoren)¹¹⁸⁹. Horiek ez ziren izan kasu bakarrak eta erreketekin “boluntario” joan behar izan zuten beste pertsona bat Ignazio Garmendia Goitia izan zen, Antselmo Garmendia Goitia abertzalearen anaia¹¹⁹⁰. Errekrutatzeari uko egin ziona Zesareo Ugarte medikua izan zen, baina geroago mediku bezala altxatuen aldeko Armada erregularrak errekrutatu zuen. Errekrutatzeari ihes egiteak zigorra ekartzen zuen, Zesareo Ugarteren bi anaia, Martin eta Anjel Ugarte Peñagarikano, Oñatin kartzelan egon ziren arrazoi horregatik¹¹⁹¹.

Andoni Sarriegiren arabera, erreketek Senpereko futbol-zelaian egiten zuten instrukzioa, frontera abiatu baino lehen¹¹⁹². Frontera, azaroaren 4an bidali zituzten, Aretxabaleta-Arrasateko frontera hain zuzen ere, Luis Maria Intxaurremendieta apaizarekin, Ibañez kapitaina Loinazko San Martin konpainiako buru zela eta Luis Guijosa Oriamendi tertzio osoaren buru

¹¹⁷⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 501. karpeta, 32. dokumentu-sorta.

¹¹⁸⁰ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 461-462. or. Arostegik, konpainia honen sortzaile gisa “Argiñano” (aipatu dugun Epifanio Argiñano), “Montejo” (abizen horrekin hiru anaia karlista zeuden Beasainen, Abundio Montejo, Endrike Montejo eta Fermin Montejo) eta “Aparicio” (Miguel Aparicio, gudan hil zena izan zitekeen) aipatzen ditu.

¹¹⁸¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 501. karpeta, 32. dokumentu-sorta.

¹¹⁸² Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 23. dokumentu-sorta.

¹¹⁸³ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹¹⁸⁴ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹¹⁸⁵ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 466. or.

¹¹⁸⁶ Mila Mendi Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

¹¹⁸⁷ Mila Mendi Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

¹¹⁸⁸ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

¹¹⁸⁹ Arantza Ibaibarriaga Usabiagari eta Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiagari egindako elkarrizketa. Donostian, 2015-11-15ean.

¹¹⁹⁰ Aitor Garmendia Goitiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-16an.

¹¹⁹¹ Arantza Ugarte Alustizari eta Maria Rosario Ugarte Sukiari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-08-05ean.

¹¹⁹² Andoni Sarriegi Eskisabeli egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-06an.

or.

zela¹¹⁹³. Julio Arostegiren arabera, lehenengo hilabeteen, 1937ko martxora bitartean, lasaitasunezko hilabeteak izan ziren¹¹⁹⁴; eta datuek hala esaten digute, 1937ko martxoaren aurretik oso hildako gutxi gertatu baitziren Loinazko erreketen lerroetan. 1937ko martxoaren aurretik, beasaindarrak zirenak edo Beasainekin zerikusia zutenen artean bi pertsona soilik hil ziren, eta batik ere ez erreketen artean: Bonifazio Martinez guardia zibila, Oiartzungo frontean desagertu zen,¹¹⁹⁵ eta Ignazio Oiartzabal Olano olaberritarra, CAFeko langilea (soldadua zen eta ez erreketea)¹¹⁹⁶.

1937ko martxoaren 31n izan zituen konpainia horrek bere lehen hildakoak. Migel Aparicio Aldanondo kaporal edo kabo zumarragarra eta Justo Aguado Baza alferrez beasaindarrak izan ziren (Arostegiren arabera Konpainiaren antolatzaileetakoa izan zena)¹¹⁹⁷. Migel Aparicioz eta Justo Aguadoz gain, Aretxabaletatik Bilbora arteko frontean hil zirenen artean lau erreketen beasaindar ditugu: aipatu dugun Jose Usabiaga Muxika, Jabier Urteaga Eltzo, Jose Joakin Iraola, eta Bixente Lasa Larrea. Azken hori ez zen Oriamendi herenekoa, Loiolako San Ignazio herenekoa baizik, azpeitiarrekin batera zebilena, Aratz-Matxinbenta auzokoa baitzen. Loinazko San Martin Konpainiako kide ziren beste hiru lagun ere hil ziren erasoaldi horietan; Frantzisko Murua Zurutuza lazkaotarra, Jose Antonio Urdangarin Munduate ataundarra eta Jesus Ibañez kapitaina¹¹⁹⁸. Bizkaiko frontean hil zen halaber Bixente Murua Aizpurua ordiziarra, CAFeko langile zena¹¹⁹⁹.

Joxe Apalategiaren arabera, Jesus Ibañez kapitaina "Iruñetik etorri zen militarra", bere gizonen hil zuten, atzetik tirokatuta, "benetan gizon gaiztoa baitzen"¹²⁰⁰. Jesus Ibañezen fitxan bere heriotza eragin zuen zauria "eremu sakratuan, ondeste-eremuaren (eremu perirrektalaren) zuloa zeharkatuta" izan zela argitzen du. Beraz, horrek, Joxe Apalategik emandako bertsioaren alde egiten du eta tiroa atzetik izan zela baieztatzen du (horrek ez du esan nahi ezinbestean bere gizonen tirokatu zutenik, baina bertsio horrek indarra hartzen du)¹²⁰¹.

Bizkaiko frontean, gainera Loinazko San Martinen konpainian eta Oriamendi tertzioan aldaketa batzuk gertatu ziren. Alde batetik, Gipuzkoako Zumalakarregi tertzioaren bigarren eta hirugarren konpainiek Oriamendirekin bat egin zuten. Hemen gertakari bat kontatu behar dugu, izan ere, Zumalakarregi tertzioaren hirugarren konpainia horretan, errusiar zuri batzuk zeuden¹²⁰². Horrez gain, 1937ko abenduan, Loinazko San Martinen konpainian, Bizkaiko erreketen batzuk sartu ziren.

Hortik aurrera, beste hainbat frontetan ibili ziren erreketen beasaindarrak eta bestelakoak; adibidez, Santander-Asturiasko frontean (praktikan Bizkaiko frontearen jarraipen bat izan zen), Teruelen eta Katalunian¹²⁰³. Teruelgo frontean beste bost erreketen beasaindar hil ziren: Joan Blas Albitsu Atseginolatza, Gontzalo Arana Altolagirre, Joan Bautista Zeberio Jauregi, Alberto Mendi Mendi¹²⁰⁴ eta Jose Saltsamendi Iraola¹²⁰⁵; baina baita beasaindarrak ez ziren Loinazko San Martin Konpainiako beste hamahiru erreketen ere. Beraz, dudarik gabe, Teruelgo frontea izan zen Loinazko San Martinen Konpainiarentzat punturik beltzena. Beste lau karlista beasaindar Kataluniako frontean hil ziren: Pedro Esnaola Arregi, Endrike Garijo Sesma, Jose Lahidalga Lopez de la Calle¹²⁰⁶ eta Pedro Zaldua Urquiola¹²⁰⁷; eta horrez gain, konpainiako beste hiru erreketen ere han hil ziren.

Konpainiako buruak kapitain maila zuen. Lau kapitain izan zituen Loinazko San Martinen Konpainiak: Jesus Ibañez Arcajo burgostarra, Endrike Gimenez Porras mallorkarra, Joakin Amenabar Kortaxarena andoaindarrak eta Epifanio Argiñano Arzotz beasaindarrak, tropa altxatuak Beasainen sartu zirenean errepresio-lanetan nabarmendu zena. Hiru aldaketen arrazoia, aurreko

¹¹⁹³ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 463. or.

¹¹⁹⁴ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 463. or.

¹¹⁹⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169 karpeta, 01 dokumentu-sorta.

¹¹⁹⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 525 karpeta, 46 dokumentu-sorta.

¹¹⁹⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 543 karpeta, 48 dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169 karpeta, 02 dokumentu-sorta. Bien erreketen-fitxak lotura honetan aurki daitezke: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹¹⁹⁸ Hauen fitxak lotura honetan ikus daitezke: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹¹⁹⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 525 karpeta, 46 dokumentu-sorta.

¹²⁰⁰ Joxe Apalategi Etxeberriari egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-06-25ean.

¹²⁰¹ Ikus interneteko lotura honetan dioena: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2020.pdf

¹²⁰² AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madril, 2013, 489. or. Lotura honen arabera <http://www.requetes.com/rusos.html> Zumalakarregi tertzioan zerrendatu zen errusiar bakarra Nikolai Xinkarenko-Brusilov jenerala izan zen.

¹²⁰³ Mila Mendi Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

¹²⁰⁴ Alberto Mendiak oso harreman handia zuen behartuta erreketen joan zen Florentzio Mendiarekin (Ebaristo Mendi fusilatua semearekin). Mila Mendi Aramendiri egindako elkarrizketa. Beasainen, 2014-07-02an.

¹²⁰⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta. Horien erreketen-fitxak lotura honetan aurki daitezke: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹²⁰⁶ Jose Lahidalga CAFeko langilea zen. Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 46. dokumentu-sorta.

¹²⁰⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 46. dokumentu-sorta; Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa, 1170. karpeta, 01. dokumentu-sorta. Hauen erreketen-fitxak lotura honetan aurki daitezke: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

Erreketeak Beasaingo plazan, formatuta. Aurrean, erdian, Epifanio Argiñano. (Argazkia: Beasaino Batzokiko bildumakoa)

kapitainaren heriotza izan zen. Aipatu dugu jada Jesus Ibañez Arcajo Aretxabaletako frontean hil zela. Endrike Gimenez Porras Teruelgo frontean hil zen, 1938ko urtarrilaren 11n. Hil ostean, Beasainen bere gizonekin batera lurperatzea eskatu zuen¹²⁰⁸. Joakin Amenabar Kortaxarena 1938ko abenduaren 28an hil zen, Kataluniako frontean, Pallars Jussa eskualdean, Tremp herriaren inguruan¹²⁰⁹.

Hala ere, azken aldaketa ez zen izan uste izan zen bezain erraza. Izan ere, Andoainen sortu eta Legorretan bizi zen Joakin Amenabar Kortaxarena hil zenean, postu hori egun batzuez bete gabe egon zen. Hala, Beasaingo alkate Jose Luis Guridik, Arroyo koronelari 1939ko urtarrilaren 5ean bidali zion gutun batean, Jesus Pagola Arana beasaindarrak postu hori har zezan gomendatu zion (orduan Nuestra Señora del Camino konpainian zegoen), "herriarentzako oso berri pozgarria zatekeelako" (ez zuen Epifanio Argiñano Arzotzez aipamenik egin)¹²¹⁰.

Guztira, Loinazko San Martin Konpainiak 34 gizon galdu zituen; horietako 14 beasaindarrak ziren, eta beste 20ak kanpokoak¹²¹¹. Horiei gehitu egin behar zaie Bixente Lasa Larrea erreketek beasaindarra, San Ignazio tertzio azpeitiarrean borrokatu zuena, eta CAFen lan egiten zuten Urdaneta konpainia ordiziarreko bi erreketek ordiziar: Bixente Murua Aizpurua eta Auxentzio Olangua Martinez¹²¹². Beraz, gudan 15 erreketek beasaindar, eta beasaindarrak izan gabe Beasainekin nolabaiteko zerikusia zuten beste 22 erreketek hil ziren.

Gainera, bigarren lerroko erreketek ere baziren Beasainen, bigarren lerroan edo atzeguardian zeuden erreketek ere bazeuden, "Errekete Laguntzaileen" (Requeté Auxiliar) taldeko kideak. 1936ko azaroaren 10ean Jose Luis Guridi alkateak sinatutako dokumentu baten arabera, 51 kide zituen Errekete laguntzaileen taldeak Beasainen eta beste 13 Olaberrian¹²¹³. Hala ere, 1937ko urtarrilerako, Beasainen 17 kide berri sartu ziren (68 bilduz) eta Olaberrian, sei gehiago (19 bilduz); ez batean eta ez bestean, bakarrik ez zen izan¹²¹⁴.

¹²⁰⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169 karpeta, 02 dokumentu-sorta; eta Gimenez Porrasen erreketek-fitxa http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2924.pdf loturan.

¹²⁰⁹ Joakin Amenabar Kortaxarenaren erreketek-fitxa http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2141.pdf loturan.

¹²¹⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

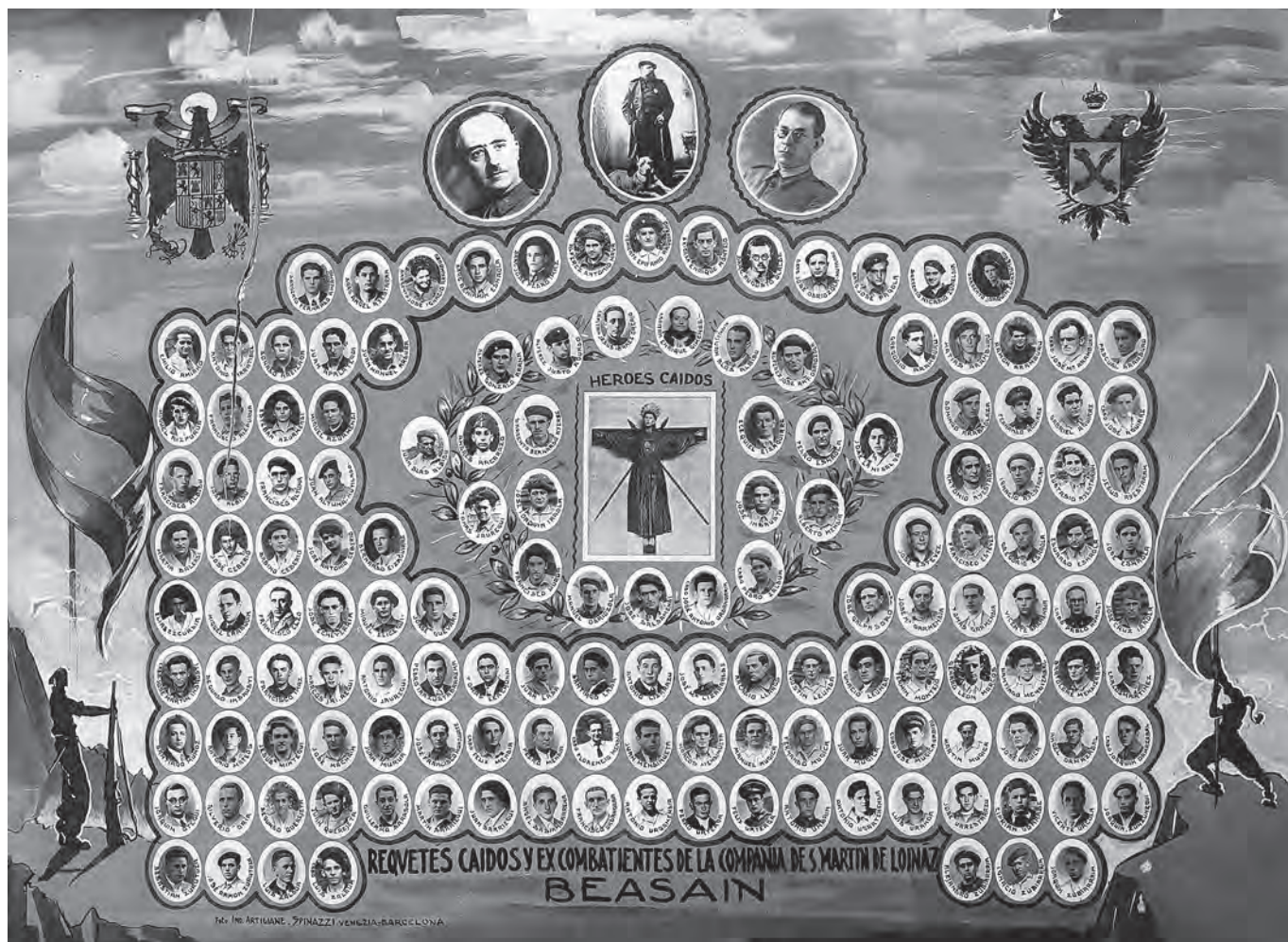
¹²¹¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 01. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169- karpeta, 02. dokumentu-sorta.

¹²¹² Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 46. dokumentu-sorta.

¹²¹³ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

¹²¹⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

or.

Erreketeen Loinazko San Martinen konpainiako kideak biltzen dituen koadroa. (Argazkia: Mila Mendia Aramendik utzia)

Horrez gain, abenduaren 10ean egindako idatzi batean, Beasaingo Udalak, "Erreketek Laguntzaileei" (Beasainen gelditu ziren erreketeko kideei), herrian guardia egiten zebiltzala oturuntza bat ematea adostu zuen eta Seberiano Garijo Erreketek Laguntzaileen ordezkariari hala jakinarazi zioten¹²¹⁵. Hori berretsi egin zen 1937ko urtarrilaren 21ean¹²¹⁶. 1937ko urtarrilaren 23an harago joan zen Beasaingo Udala, eta Erreketek Laguntzaileen taldeko kideei gauzain-soldata ematea adostu zuen¹²¹⁷.

Loinazko San Martinen Konpainia babesteko Beasaingo Udalak hainbat ekitaldi antolatu zituen, adibidez, aipatu dugu lehen 1936an arropa-bilketa bat antolatu zuela (non fusilatuen familiek ere parte hartu behar izan zuten)¹²¹⁸, 1938an beste diru-eta material-bilketa bat egin zuen (Erreketek frontetik eskertu zioten Udalari)¹²¹⁹. Urte horretako otsailean, konpainia horren mesederako pilota-partidak antolatu zituzten Beasaingo frontoian¹²²⁰.

Erreketeez gain, Beasainen izan ziren altxatuen alde soldadu erregular bezala borrokatu zutenak. 1937ko, 1938ko eta 1939ko kintak deitu zituzten lehenik. Hala ere, soldadu erregularren errekrutatzea ez zen oso arrakastatsua izan; alde batetik, Beasain ezkertiarren herria izanda, gazte asko ihes eginda zegoelako (bai 1936ko uztailan altxatuak herrian sartu zirenean errepresioaren beldur, edo baita 1937an bertan ere errekrutatze-deiaren berri jakitean, askok, errepublikazaleen kontra ez borrokatzeko ihes egin zutelako). Gainera, errekrutatze prest zeudenekiko (eskuindarrak zirelako, edo herrian geldituta, gaitz handiagoren bat saihesteko gudara joateko prest zeudelako), armada erregularrean sartu aurretik, Loinazko San Martinen Konpainian izena ematen zuten, beraz, altxatuen armada erregularraren errekrutatzea asko murriztu zen. Adibidez, 1937ko

¹²¹⁵ Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 24. dokumentu-sorta.

¹²¹⁶ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 501. karpeta, 32. dokumentu-sorta.

¹²¹⁷ Beasaingo Udal Artxiboa. 501. karpeta, 32. dokumentu-sorta.

¹²¹⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 151. karpeta, 12. dokumentu-sorta.

¹²¹⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 501. karpeta, 32. dokumentu-sorta.

¹²²⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 543. karpeta, 48. dokumentu-sorta.

deialdian aurkez zitezkeen 56 mutiletatik 32 jada ihes eginda zeuden, bik osasun-arazoak zirela medio erreklamazioa aurkeztu zuten, 12 jada Loinazko San Martinen erreketek-konpainian aliatuta zeuden; beraz, armada erregularrarekin soilik 10 aliatu ziren (eta deitu zituzten 1933ko kintako beste sei soldaduetatik hiru ere, ihes eginda zeuden, eta beste batek helegitea jarri zuen. 1935eko kintatik deitu zituzten bost gazteetatik bat ere ihes eginda zegoen)¹²²¹. 1939an deitu behar ziren kintak, frankistek 1937an deitzea erabaki zuten; kinta horretan 66 gaztetatik 34 ez ziren deialdira aurkeztu eta “iheslari” gisa gelditu ziren. Gainerako 30etatik, 22 aliatu ziren armada erregularrean (bi laguntzaile gisa, eta beste bi azken unean Beasaindik kanpo), eta zortzik jada erreketek zebiltzala esan zuten¹²²². 1938ko deialdian, ordea, deitutako 82 gaztetatik 58 pertsona izan ziren deialdira joan ez zirenak, beraz, “iheslari” gisa markatuak gelditu ziren¹²²³. Beste 24 gaztetatik 11 jada erreketetan aliatuta zeuden, eta 3 “erabat ezgai” kontsideratuak izan ziren¹²²⁴. Beraz, soilik 10 pertsona errekrutatzea izan zuen altxatuen armada erregularrak, gainera haietako bat laguntza-lanetarako soilik deitu ahal izan zuen¹²²⁵. Datu horiek erakusten dutena da, Beasainen, altxatuekiko eta erregimen frankistarekiko oposizio handia zegoela eta oposizio hori aktiboa izan zela (mutilek berariaz ihes egin zutela, erregimen frankistaren alde ez borrokatzeko) edo jarrera pasiboa izanda ere, zigorren beldur ihes egin zutela, izan ere, 1937ko, 1938ko eta 1939ko kintetan deitutako 204 mutiletatik 124k uko egin zioten hartarako aurkezteari; eta beste alde batetik, Beasaingo erregimen berriaren barruan, karlismoak indar handia zuela, Udalaren eta Loinazko San Martinen Konpainiaren arteko kideztza oso emankorra izan zela karlistentzat: kinta ofizialeterako deituak izan ziren mutilak soilik kontuan hartuz, Loinazko San Martinen Konpainiak ia armada erregularrak beste gazte errekrutatzea lortu zuen: 33 lagun talde paramilitar karlistan eta 42 armada erregularrean (gainera, Loinazko San Martinen Konpainiak “soldaduskara joateko adinetik” kanpo zeuden pertsonak ere bildu zituen boluntario moduan).

17 soldadu erregular beasaindar hil ziren 1936ko gudan: Jose Maria Agirrezabal Lizarralde, Jose Ramon Aranburu Elizegi, Isidro Aranburu Nazabal, Sekundino Arrugaeta Rodriguez, Simon Balerdi Albitsu, Jose Goena Urteaga, Frantzisko Landa Mendia, Joan Margareto Prieto, Kandido Muñoz Novillo, Emilio Muñoz Novillo, Joan Odriozola Aranburu, Benito Oiarbide Rezusta, Joan Luis Rezusta Irastortza, Anjel Rodriguez Adeba,¹²²⁶ Damian Sarasola Etxabe, Ramon Zabaleta Gerriko¹²²⁷ eta Rufino Zufiaurre Jauregi. Gainera, CAFen lan egiten zuten beste bost hildako ere kontatu behar ditugu: Frantzisko Garmendia Apalategi zaldibiarra, Sabino Larrañaga Irizar lazkaotarra, Luis Lopez de Etxezarreta Belez de Mendizabal ordiziarra, Jose Olano Iparragirre lazkaotarra eta Ignazio Oiartzabal Olano olaberritarra¹²²⁸. Hogeita bi horiei, beste lau gizonezko gehitu behar zaizkie, Ignazio Agirregomezkorta Peñagarikano, bere unitate militarra ezezaguna zaiguna¹²²⁹, Ignazio Aranburu Mendizabal beasaindarra, Falangeko 5. banderan borrokatu zuena (1938ko apirilean Huescan hila)¹²³⁰, eta Borja Arteaga, Infantadoko dukearen semea, Bizkaian hildakoa¹²³¹; eta bere anaia Jaime Arteaga¹²³². Beraz, erreketek, erregularrak eta beste indarretakoak gehituz, Beasainekin harremana zuten 63 pertsona hil ziren; horietako 34 beasaindarrek ziren, eta beste 29 Beasainekin nolabaiteko harremana izan zutenak (20 Loinazko San Martinen Konpainiako kideak, CAFeko 7 langile¹²³³ eta Infantadoko dukearen bi semeak). Zerrenda horretan, desagertutako bat ere, agian 64. hildakoa zatekeena, gehitu behar dugu: Oiartzungo frontean desagertutako Bonifazio Martinez guardia zibila¹²³⁴.

¹²²¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 01. dokumentu-sorta.

¹²²² Beasaingo Udal Artxiboa. 1170. karpeta, 01. dokumentu-sorta.

¹²²³ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

¹²²⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

¹²²⁵ Azken mutil hori Joan Jose Garcia Urtelaieta izan zen, hain zuzen ere Beasaingo sarraskiari buruz lekukotza idatzia utzi diguna.

¹²²⁶ Horren anaia bat, Julio Rodriguez Adeba, errepublikanoen alde borrokan hila izan zen.

¹²²⁷ Honen anaia bat, Frantzisko Zabaleta Gerriko, 1934ko greban parte hartu eta atxilotuetako bat izan zen. Frantzisko Zabaleta ELAko kidea zen.

¹²²⁸ Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 46. dokumentu-sorta.

¹²²⁹ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

¹²³⁰ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta.

¹²³¹ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 01. dokumentu-sorta.

¹²³² Beasaingo Udal Artxiboa. 081. karpeta, 22. dokumentu-sorta.

¹²³³ CAFek zortzi langile galdu zituen altxatuen alde borrokan; beste bi, aipatu ditugun bezala, bi erreketek ordiziarrek ziren (Bixente Murua Aizpurua eta Auxentzio Olangua Martinez), eta zortzigarrena Jose Lahidalga Lopez de la Calle beasaindarra izan zen. Beasaingo Udal Artxiboa. 525. karpeta, 46. dokumentu-sorta; eta Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 02. dokumentu-sorta. Gainera, Jose Lahidalgaren erreketek-fitxa http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_1692.pdf loturan ikus daiteke.

¹²³⁴ Beasaingo Udal Artxiboa. 1169. karpeta, 01. dokumentu-sorta.

Frankistas en Beasain

La represión y la oscura noche del 27 de Julio

Índice

PRESENTACIÓN	139
1. FRANQUISTAS EN BEASAIN: LA REPRESIÓN Y LA OSCURA NOCHE DEL 27 DE JULIO	142
1.1. El golpe de estado y los primeros días.....	142
1.2. Batalla y entrada de los golpistas.....	143
1.2.a) Beasain durante el mandato del Comité de Defensa.....	143
1.2.b) Batalla de Beasain	155
1.3. Asesinatos	166
1.3.a) Asesinados en Beasain del 27 al 28 de julio de 1936.....	166
1.3.b) Casos de asesinatos sin esclarecer ni demostrar que ocurrieron fuera de Beasain pero que aparecen en las fuentes.....	194
1.3.d) Lugares de fusilamiento y enterramiento	198
1.3.e) La reacción de familia y allegados	201
1.4. Otros tipos de represión inmediata.....	203
1.4.a) Encarcelados y muertos en las próximas semanas	203
1.4.b) Las muertes del caserío <i>Usategi</i>	213
1.4.d) Represión política.....	213
1.4.e) Represión económica.....	215
1.4.f) Represión contra las mujeres.....	217
1.5. Los dirigentes franquistas de Beasain.....	221
1.6. Las autocelebraciones de los dirigentes franquistas en Beasain.....	230
1.7. Beasaindarras en la guerra	236
1.7.a) Represión en el frente contra los beasaindarras republicanos	242
1.7.b) Beasaindarras que combatieron con los sublevados.....	244
2. FUENTES Y BIBLIOGRAFÍA	249

Nota. – Una obra bilingüe de estas características, en la que han participado tantas personas, se puede publicar, en teoría, de varias maneras.

La primera es hacerlo en dos volúmenes: el primero con la obra escrita en euskera y el segundo con su correspondiente traducción al castellano. En ellos aparecería el nombre del pueblo de Beasain al que se refiere esta obra, escrito de la misma manera en los dos volúmenes ya que se dice igual en euskara y en castellano. Sin embargo un nombre, elegido al azar, escrito en euskera *Karlos Gonzalez*, en la traducción castellana estaría escrito correctamente *Carlos González*.

Una segunda forma, como es en nuestro caso, es publicarla en 4 tomos donde cada uno tiene una parte de la escrita en euskera con su correspondiente traducción, y su Bibliografía.

Por otra parte, como varias empresas se han encargado de la traducción al castellano de esta obra queremos decir también que:

Si analizamos, como ejemplo, las decenas de referencias que estas empresas hacen en cada tomo al Archivo Municipal de Beasain, en los Pies de Página, comprobaremos que cada una tiene su estilo. Así, en ellos, después de escribir documento, una deja un espacio libre antes de poner el número (documento 12), otra escribe en medio dos puntos (documento: 12), mientras que una tercera pondrá el signo nº (documento nº 12). Nosotros hemos respetado estas formas porque las consideramos correctas sin optar por ninguna de las tres.

Lo mismo ocurre en las traducciones al escribir las fechas de las entrevistas realizadas de los testigos citados en esta obra. Mientras alguna utiliza, por ejemplo, la forma *1 de diciembre de 2014*, otra escribe así la misma fecha *01/12/2014*. En la medida que las dos son también correctas, no las hemos modificado. Lo mismo ocurre con las abreviaturas de página, que se pueden escribir p., pág., que son correctas.

Más problemático es escribir en una obra bilingüe de estas características los nombres y los apellidos de las personas, así como los de los lugares. Aquí, en teoría, tampoco hay ningún problema en escribir un nombre escrito en euskera *Gonzalo Queipo de Llano*, escribirlo en la versión castellana *Gonzalo Queipo de Llano*. El problema surge cuando de las dos formas, hay ya una que está escrita en la Bibliografía. Además se puede dar la paradoja que en ella aparezcan nombres en las fuentes orales nombres como *Joan*, *Jabier*, *Frantziska*... y los mismos nombres de otras personas escritos en la Bibliografía como *Juan*, *Javier*, *Francisco*. Lo mismo podemos decir de los apellidos. Es decir, escritos de dos formas.

En la misma línea, si una persona entrevistada se llama Alfontso Ibaibarriaga, se escribe así en el texto escrito en euskara, evidentemente también en la Bibliografía, y también cada vez que se le cita en los tomos en los pies de página. Eso sí, ¿cómo se escribe este nombre Alfontso en la traducción castellana? ¿Cómo se escribe el entrevistado Jabier, con –v-? ¿Cómo se escribe también Joan, Frantziska, y todos los demás nombres? Se podrá argumentar sensatamente que en una obra de estas características lo mejor es escribir los nombres en euskara en el texto vasco, y en castellano en la traducción. De acuerdo, ¿pero qué hacemos con los pies de página y sus referencias en la Bibliografía? ¿Las cambiamos también? Hay cientos de nombres y miles de pies de página en total en los 4 tomos.

Por todo ello, y visto que el problema no tiene una clara solución, se ha decidido respetar íntegramente los nombres propios en el texto escrito en euskera sin modificarlos, no se modifican tampoco los nombres que aparecen en las Fuentes ni en la Bibliografía, y obviamente tampoco los que aparecen en los pies de página que son los mismos. En las traducciones se escribirán los nombres correctamente en grafía castellana, aunque a veces también aparezca algún Txomin, o algún apellido euskaldun que por el más elemental respeto no lo hemos cambiado.

ALBERTO ALONSO,
KARLOS BEGUE,
MIKEL DORRONSORO,
JAVIER GARCIA,
JOAN JOSE LASA,
JOSU LOPEZ,
MIGEL ANJEL RUIZ DE GAUNA,
ANDONI SARRIEGI

REMEMORACION DE LOS SUCESOS DE BEASAIN

En Beasain, la noche del 26 y 27 de julio de 1936, mataron a 35 personas ya confirmadas (existen dudas aun no aclaradas sobre otra persona que sería la 36ava), Después del levantamiento realizado en Nafarroa el 18 de julio, las tropas compuestas por militares, requetés y falangistas, entraron por Lizarrusti, Eitzagarate (Etzegarate) y Otsaurte bajo el mando del Teniente Coronel Pablo Cayuela y el Comandante Albero Ruiz Moriones. Además, hasta 1942, mataron a otras 16 personas (de Beasain o en Beasain) en diferentes modos: llevándolas a alguna parte y matándolas a tiros, fusilándolas después de juicios militares, apaleándolas hasta matarlas, etc.

Otras 4 personas murieron como consecuencia directa de la guerra. En la lucha armada de los frentes murieron 30 personas (de Beasain o en Beasain) defendiendo la República como milicianos o gudarís; otros 34 beasaindarras murieron luchando con los sublevados (algunos de ellos llevados a la fuerza), a 1 se dio por desaparecido y además murieron otras 29 personas de la zona relacionadas con Beasain (que anduvieron en la compañía de requetés San Martín de Loinaz).

Por otro lado, estuvieron encarcelados más de 300 beasaindarras; algunos con pena de muerte y a continuación pasaron largos años en la cárcel con largas penas sustitutorias, muy lejos de casa y en muy malas condiciones, otros hicieron menos años pero pasaron lo suyo y, finalmente, hubo personas con encarcelamiento de algunos meses, pero no sin apuros. Además, hubo muchos que tuvieron que trabajar en los batallones de trabajadores en trabajos forzados y en muy malas condiciones, o personas que las sacaron a trabajar a la industria pero tuvieron que trabajar sin cobrar durante una temporada.

Asimismo muchos beasaindarras tuvieron que pagar multas en los años de dura represión. Prohibieron hablar en euskara y los vecinos tuvieron que soportar castigos por hacerlo. A algunas mujeres se les cortó el pelo al cero y se les dio a beber aceite de ricino para luego andarlas exhibiendo por las calles con la consiguiente diarrea. Los beasaindarras tuvieron que soportar asimismo, hambre, racionamiento, estraperlo o comercio sumergido... Pero a partir de julio de 1936, aun cuando se vivió todo eso, aquí no fue posible hablar ni escribir sobre todo eso. Solamente se podían contar esas cosas al oído entre la gente de confianza. A los que no vivimos en aquella época, la información sobre todos esos sucesos, nos ha llegado con cuentagotas y nosotros aquí y ahora, expondremos de dónde y cómo nos han ido llegando esas gotas de información a través de los años.

- En el diario de izquierdas *El liberal* de Bilbao, se publicó una crónica sobre los sucesos de Beasain el día 13-08-1936. Menciona 60 muertos en Beasain y esa cifra, tal y como se ha visto posteriormente, no es correcta. En esta obra, 35 muertes han sido probadas pero hay algunos casos más, dudosos, no probados totalmente que precisan una investigación. De todas formas, en esa crónica aparecen detalles de muchos sucesos aun cuando los nombres y otros datos presentan errores. Fue la primera publicación escrita sobre lo ocurrido en Beasain, pero esa información no llegó a Beasain.
- La revista *Euzko Deya* que fue publicación próxima al Gobierno Vasco el 21-03-1937, publicó en París en francés, un artículo sobre la masacre de Beasain, pero aquella información llegó a muy poca gente de Euskal Herria y menos a los de Beasain.
- Asimismo, en los diarios publicados en los territorios que gobernaba la República tuvieron su reflejo los sucesos de Beasain, pero no llegaron al conocimiento de los beasaindarras.
- Como hemos sabido hace poco, la información sobre algunos de esos sucesos, se dio en el Madrid republicano; el diario *LA VOZ*¹ publicó cierta información el 06-05-1937. Aun cuando algunos nombres y apellidos aparecen mal escritos o con faltas, resultan comprensibles para el que quiere profundizar sobre el tema, o para el que tiene conocimiento sobre los nombres y apellidos de las personas de Beasain de aquella época. Por lo que parece, la información fue enviada en aquella época de

⁽¹⁾ Diario *LA VOZ*. Madrid. 06-05-1937 (jueves). N° 5.107

un Hospital de Donostia. Nosotros lo hemos encontrado en internet. Hay también errores en los relatos de los sucesos, pero teniendo en cuenta los medios que dispusieron para ello en aquél tiempo, nos ofrece unos rasgos muy valiosos sin ninguna duda. Desgraciadamente, al triunfar Franco en la guerra, no hemos tenido ningún rastro de esas informaciones en Beasain y en Euskal Herria hasta llegar a la década de 1980.

- Durante el período de la dictadura de 40 años de Franco, ese tema no tuvo ninguna mención permitida en Euskal Herria Sur. Solamente en los trabajos de historia publicados fuera del Estado de España aparecieron informaciones que aquí se ocultaron. En nuestro caso, un autor que publicó trabajos profundos sobre el tema fue el beasaindarra sacramentino Juan José Usabiaga con el seudónimo de *Juan de Iturralde*. Publicó tres tomos con el título general de *El catolicismo y la cruzada de Franco* (Editorial EGI-INDARRA). Son también libros de la misma línea los publicados por la misma editorial en nombre del clero vasco: *El pueblo vasco frente a la cruzada franquista* y *El clero vasco frente a la cruzada franquista*². En esos libros, se hace un análisis profundo de la guerra de 1936 y de los motivos del por qué de la guerra, sobre todo desde un punto de vista católico. Los sucesos concretos de Beasain no se mencionan con detalle pero sí otros muchos de los pueblos del Goierri (Zegama, Zerain, etc.) y también de otros pueblos y provincias de Euskal Herria, así como la historia de la propia guerra. Los tomos de esos libros se pasaron clandestinamente al Sur de Euskal Herria en la década de 1960 y después de distribuirlos de la misma manera, se guardaron escondidos debajo de los colchones de algunas casas o en los lugares más recónditos de las viviendas, pasándolos de mano en mano y leyéndolos.

Además de esas publicaciones, es probable que haya más publicaciones escritas en aquella época, pero nosotros no las conocemos, o si fueron escritas en aquella época vieron la luz después de 1980. Y de los que han salido a la luz, mencionaremos a continuación los que tienen un interés de primer orden para Beasain:

- En 1987, en el libro: *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia / Beasain, Historia de un municipio guipuzcoano*³, Miguel Ángel López dio cuenta de la masacre del 27 y 28 de julio de 1936 y nombró a 35 muertos. Es un trabajo de historia muy estricto el que se hizo entonces. No obstante, no recogió información sobre los muertos de los próximos años. Aún y todo, por la difusión que tuvo, en Beasain se tuvo por primera vez información pública sobre aquellos sucesos.
- Más tarde, en 1993, la revista *IKUSKA*⁴ publicó dos artículos largos que daban información testimonial sobre el tema. Uno en el nº 3 de aquel año⁵, escrito por Juan José García Urcelayeta, con el título, *Beasain: una noche sangrienta, 27-28 de julio de 1936*, que aunque lo publicó después de transcurrir muchos años desde los sucesos, contó lo que le sucedió a él, y el otro artículo, en el nº 4 del mismo año⁶, donde el fraile benedictino de Lazkao Mauro Elizondo, describió con el mismo título los testimonios dados por otras personas. Los dos son parciales, es decir, describen una parte de los sucesos (cuentan lo vivido o la información recibida) pero los dos son complementarios entre sí y de un valor inestimable. García Urcelayeta en su relato menciona a los que estuvieron a su lado y los mataron (8 en total). El relato de los testimonios recogidos por Mauro Elizondo sube hasta 20 el número. Finalmente, se han confirmado al menos 35 muertes entre los días 27 y 28 de julio de 1936.
- En diciembre de 1998, se publicó la obra, *1936: Gerra zibila Euskal Herrian / 1936 La Guerra Civil en Euskal Herria*⁷, en el tomo IV se publicó (*Gerra zibila Gipuzkoan / La Guerra Civil en Gipuzkoa*). Autor: Iñaki Egaña. En Beasain aparecen 44 muertos en ese trabajo entre el 27-07-1936 y 1942, pero algunos nombres y datos no son correctos y se deben corregir. Según lo sabido estrictamente hasta ahora, son 35+16=51 los que mataron en ese plazo en Beasain o gente de Beasain en otros lugares, pero hay también otras 4 personas que resultaron muertas a consecuencia de la guerra. Eso sin tener en cuenta los que murieron en los frentes de guerra por las dos partes.
- El año 2005 se publicó el libro *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiarán*⁸. Entre los testimonios recogidos en esa obra, están el del ex alcalde José Vicente Iraola⁹, el del fraile sacramentino beasaindarra Juan José Usabiaga¹⁰ (de sobrenombre *Juan de Iturralde*, autor del libro en 3 tomos llamado *El catolicismo y la cruzada de Franco*), el de Veremundo Mendizabal fraile benedictino de Lazkao¹¹ y el de Pilar Barandiaran de Ataun¹² (en el libro aparece con el nombre de Pia M⁸) que hablan de los sucesos de Beasain o de la gente de Beasain.

⁽²⁾ Bajo la autoría de *Publicación del Clero Vasco*, se publicaron dos libros como complemento a los tres anteriores de Iturralde: *El pueblo vasco frente a la cruzada franquista* (marzo de 1966) y *El clero vasco ante la cruzada franquista* (diciembre de 1966). Los dos se publicaron en la imprenta *Imprimerie du Sud* de Toulouse (Francia).

⁽³⁾ *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia / Beasain, Historia de un municipio guipuzcoano*. Beasaingo Udala, 1987. (págs. 269-277).

⁽⁴⁾ *Ikuska*. Revista creada por iniciativa de José Miguel Barandiaran y el grupo *Institut Basque de Recherches* el año 1946. En un principio se publicó entre los años 1946-1951. Después de un largo período de inactividad, vio la luz de nuevo el año 1993 hasta 1996. El año 2013, inició un tercer período de publicación.

⁽⁵⁾ *Ikuska*. 1993, 3er. trimestre. nº 3 (págs. 53-74).

⁽⁶⁾ *Ikuska*, 1993, 4º trimestre, nº 4 (págs. 43-48).

⁽⁷⁾ *1936: La guerra civil en Euskal Herria / 1936: Gerra zibila Euskal Herrian*. Tomo IV. *La Guerra Civil en Gipuzkoa / Gerra zibila Gipuzkoan* publicado en español y en euskara (págs. 205-208).

⁽⁸⁾ *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiarán*. 2005. Gipuzkoako Foru Aldundia. Bidasoa sorta nº 10.

⁽⁹⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (págs. 351-353).

⁽¹⁰⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (págs. 233-248).

⁽¹¹⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (págs. 118-122 y 738).

⁽¹²⁾ *La guerra civil en Euzkadi...* (págs. 647-653).

- Hay asimismo otra publicación que da cuenta de algunos sucesos de Beasain. Es el libro *José Miguel de Barandiaran. Diario personal. Volumen II (1936-1953)*¹³ publicado por la Fundación José Miguel de Barandiarán el año 2009.

Pero más allá de los libros, en Beasain hasta el año 2006 no ha habido ningún estamento o grupo que haya realizado algo para elaborar la memoria y recordar aquellos sucesos. Que sepamos, ha habido dos o tres personas que algunos años, el día 27 de julio al atardecer, acudieron a la plaza José Miguel Barandiaran, lugar donde estuvo ubicado el cementerio antiguo, con algunas velas encendidas, para recordar la memoria de los muertos. Por lo demás nada de nada.

El Ayuntamiento de Beasain, en la sesión plenaria celebrada el 20-07-2006, tomó oficialmente algunos acuerdos (con los votos en contra de los 2 miembros del PP), para condenar el alzamiento de 1936, anular el nombramiento de alcalde honor de Franco, condenar la muertes causadas, etc., y acordó realizar un acto de reconocimiento y reparación con los familiares de los muertos de 1936 el 27-07-2006. Aquel acto fue abierto y se reunieron los familiares de los muertos que pudieron localizarse junto con otros beasaindarras. El Alcalde, además de hacer mención del reconocimiento, les repartió unos diplomas recordatorios a los familiares de los muertos. Entre otros, Luis Izagirre, (hijo del asesinado Andrés Izagirre), aun cuando tarde, dio por buena la realización del acto pero hizo una petición firme al Ayuntamiento de Beasain para que pidiera responsabilidades y reparación del daño al Ejército Español. El Alcalde le respondió que eso no estaba en sus manos y así terminó el acto con sabor agríndice. Hubo un acto de recuerdo pero, en el pueblo, excepto en los papeles, no quedó ningún rastro visible del mismo.

El año 2012, los que encendían las velas el 27 de julio y otros, se reunieron unas 5 personas y empezaron a pensar para poner algo duradero y visible en el pueblo. Hablaron con el artista Jokin Tellería y aquel les presentó una maqueta elaborada en torno a una idea. Les gustó el proyecto y junto con otros dos que se les agregaron, desarrollaron el tema y las intenciones de construir un monumento fueron haciéndose realidad. El día 07-11-2012, miércoles, el historiador Iñaki Egaña y el médico forense y presidente de Aranzadi Paco Etxeberria dieron una charla muy interesante en el palacio de Igartza repleto de gente en sus dos plantas.

Y el 10-11-2012, sábado, a las 11 de la mañana, el Ayuntamiento de Beasain recibió a los familiares en el salón de plenos con las palabras de bienvenida del Alcalde. A continuación, se les repartió los pañuelos de los dantzaris y familiares, txistularis, Ayuntamiento y vecinos en general, desfilaron desde Loinazko San Martín plaza hasta el final de Nafarroa etorbidea, lugar de ubicación del monumento (desgraciadamente para aquel día solamente se pudieron presentar los cimientos) ejecutándose en el trayecto la marcha fúnebre *Gernika hileta martxa* de Pablo Sorozabal. Llegados al lugar, los dantzaris dieron la bienvenida a los familiares y recogieron los pañuelos entregados por los mismos haciéndoles pasar por el arco formado. Se escuchó la Txalaparta, las palabras de presentación y el artista Jokin Tellería expresó su idea por medio de la maqueta construida. Se dió lectura a los textos escritos en el panel y a continuación se hizo una ofrenda floral nombrando a todos los que mataron. Se escucharon melodías dulces de violín y acordeón y los dantzaris ejecutaron una soka dantza con coreografía especial para la ocasión. Los familiares no tuvieron valor para hablar y el acto acabó con las palabras de agradecimiento de los presentadores. Por primera vez, los muertos fueron recordados en las calles de Beasain y el monumento recordatorio empezó a construirse ante la presencia de los beasaindarras.

El 08-03-2013 el monumento quedó terminado y, desde entonces, todos los años, el día 27 de julio, a las 7 de la tarde, se hace un acto público recordatorio en ese lugar. Una parte del monumento se financió por medio de unos bonos comprados por la gente y el resto lo puso el Ayuntamiento. El acto del 2016 fue algo más especial dado que se cumplió el 80 aniversario y dos familiares leyeron documentos de los fusilados.

Para terminar tenemos que decir que el 30-03-2014 firmaron un convenio el Ayuntamiento de Beasain y la Sociedad de Ciencias Aranzadi para realizar y publicar un trabajo de investigación sobre la historia de aquellos sucesos. Para ello, eligieron al historiador de EHU/UPV Jon Kortazar, que ha estado trabajando sobre el tema unos tres años. Al historiador le ha acompañado un grupo de voluntarios para realizar las tareas más corrientes. Ese grupo es el que se creó para la construcción del monumento, 8 personas en total, aunque ha habido algunos cambios desde el comienzo hasta el final. Por otra parte, el año 2014 se hizo un llamamiento público a la gente para que el que tuviera algo que decir o aportar sobre aquellos sucesos tuviera la oportunidad de hacerlo. 52 personas han ofrecido sus versiones, documentos, fotos, etc. y se han obtenido los testimonios de otras 2, por lo tanto, en total son testimonios de 54 personas, y el historiador Jon Kortazar ha fundamentado su trabajo en los documentos localizados, en los libros y en los testimonios de esas personas. Se pensaba publicar el trabajo de investigación el año 2016 porque era el 80 aniversario, pero no pudo ser. Esperamos que este año vea la luz...

Decir por nuestra parte que como promotores y ayudantes de este trabajo, nos satisface enormemente ver terminado y publicado esta investigación. No será perfecta, se han podido recoger muy pocos testimonios de la primera generación y la mayoría son de la segunda generación, pero entre todos, creemos que se ha podido recoger lo suficiente para recuperar la memoria y pedir la justicia y la reparación. Queremos manifestar nuestro agradecimiento a la Sociedad de Ciencias Aranzadi y al Ayuntamiento de Beasain por la firma del convenio y el compromiso adquirido y especialmente a todos los que habéis aportado vuestros testimonios y al historiador que ha ejecutado el trabajo.

En Beasain, julio de 2017.

⁽¹³⁾ José Miguel de Barandiaran. *Diario personal. Volumen II (1936-1953)*. Colección Sara nº 8 Tomo II (págs. 516-517).

Franquistas en BEASAIN: la represión y la oscura noche del 27 de Julio

1.1 El golpe de estado y los primeros días

En Beasain, el golpe de estado fue inesperado. Aunque es cierto que la CAF interrumpió su producción —con 1.154 empleados en plantilla estaba en pleno proceso de renovación¹, pero, por lo demás, teniendo en cuenta el ambiente del pueblo el golpe de Estado fue bastante inesperado.

De hecho, era sabido que el PNV había organizado una fiesta en su nuevo batzoki para celebrar la inauguración del mismo. Según cuenta Alfonso Ibaibarriaga, quisieron traer a mitineros de alto nivel a la fiesta, como Estepan Urkiaga “Lauaxeta” o Manuel Irujo. También estuvieron a punto de traer al zumarragarra Carlos Linazasoro, “Altzeta”, quien gozaba de gran fama entre los jeltzales de Gipuzkoa. Pero los jóvenes abertzales de Urretxu (Ibaibarriaga menciona a un tal Arratibel, “presidente de los Mendigoizales de Urretxu”) anunciaron que boicotearían el acto si aparecía Linazasoro. De hecho, el sector maderero estaba en conflicto durante aquellas fechas, y Linazasoro, dueño de un taller, representaba al sector más duro de la patronal. Por ese motivo, los Mendigoizales de Urretxu no podían ni verlo. Según relata Ibaibarriaga, tuvo que volver a Donostia para solicitar el cambio de orador². Cuenta Ibaibarriaga que Irujo envió un telegrama desde Madrid diciendo que la situación era convulsa y, por lo tanto, solicitaba cancelar el acto político³. Aún así, algunas de las actividades llegaron a celebrarse. Según Ibaibarriaga, fueron sobre todo las matinales: contaron chistes, los actores de Zumarraga representaron una obra de teatro y se celebraron la misa de inauguración y, después, la comida. Cabe recordar que el batzoki situado en el edificio de Goierriko Alkartasuna llevaba abierto desde 1935, aunque, debido al convulso ambiente, fueron retrasando los actos y la misa de inauguración. La noticia del alzamiento llegó durante la comida y, acto seguido, el bertsolari “Basarri”, campeón del primer Campeonato de Bertsolaris de Euskal Herria en 1935, cantó unos bertsos. La fiesta se acabó tras los bertsos de Basarri, según Ibaibarriaga, “aún cuando habíamos preparado una fiesta increíble para la tarde: con bertsolaris, txistularis, etc...”⁴.

Según Miren Barandiaran, también trajeron al Orfeón de Ordizia con la intención de que participara en la inauguración. Añade que, además, había conciertos y partidos de pelota anunciados⁵. Miren Barandiaran nos cuenta que los oradores anunciados eran Agirre, Irujo y Monzon (por lo que entendemos que, tras las gestiones de Ibaibarriaga, Monzon sustituyó a Linazasoro “Altzeta”)⁶. En cualquier caso, parece que Irujo no pudo estar en la fiesta de inauguración pues, como afirman Barandiaran e

¹ LEGORBURU FAUS, Elena: “Fabrika haundie” (La gran fábrica). *Historia de Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles de Beasain*. (Tomo 5 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1996, pág. 125.

² Entrevista realizada por Markel Olano a Alfonso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

³ Según el testimonio de Ibaibarriaga, en castellano: “Situación confusa aquí, suspendan los actos políticos”. Entrevista realizada por Markel Olano a Alfonso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁴ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfonso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁵ *Euzkadi*; del 16/07/1936; *El Día*, del 16/07/1936; y BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 91-93.

⁶ Eso sí, aquí aparece otra duda: Si fue Agirre o Estepan Urkiaga BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 91-93.

Ibaibarriaga, fue él quien envió un telegrama desde Madrid pidiendo que se cancelaran los actos políticos (ambos creen que Irujo envió el telegrama a Bernabé Aierdi)⁷. Según Miren Barandiaran, el anuncio de que el alzamiento había comenzado provocó que mucha gente regulara. De hecho, solo 100 de las 200 personas que se apuntaron a la comida en un principio asistieron⁸.

Otro de los temas que generó polémica en aquella comida fue el asunto del cura. Como el PNV era un partido oficialmente católico, consideró necesario que fuera un cura el que inaugurara el batzoki. El que en aquel momento era rector de la parroquia de Beasain, Florencio Aspe, tenía muy mala fama entre los jeltzales de Beasain. Según cuenta Alfonso Ibaibarriaga, él prefería traer algún benedictino de Lazkao para la fiesta de inauguración, pero finalmente se impuso la opinión de Bernabé Aierdi, que optó por Florencio Aspe⁹. Florencio Aspe tuvo palabras de agradecimiento para los abertzales: Ibaibarriaga afirma que la religión católica está a salvo en Beasain gracias al Partido Nacionalista Vasco¹⁰. Según el testimonio de Andoni Sarriegi, Aspe afirmó: “aquí os entrego vuestra casa, habéis hecho algo grande para la juventud”¹¹. Cuando nueve días después los falangistas ocuparon el Batzoki, Aspe utilizó las mismas palabras en la “nueva bendición” que estos le pidieron.

Más adelante, durante la posguerra, Florencio Aspe se comportó como un fanático del lado de los franquistas; mostrando abiertamente una actitud contraria al euskera y un odio particular contra aquellos que perdieron la guerra. Pero, según algunas fuentes, como resultado de esa bendición del batzoki, Florencio Aspe debió pasarlo bastante mal poco después de la entrada de los franquistas. Andoni Sarriegi cuenta que lo tuvieron preso en algún sitio, puede que en la estación de tren o en Matias-enea¹². José Antonio Egido va más allá y afirma que estuvieron a punto de fusilar a Aspe¹³. Según el ex-alcalde José Vicente Iraola, no detuvieron a Florencio Aspe por bendecir el batzoki, sino por haber escrito un informe favorable sobre un empleado de la farmacia Sagarminaga con la intención de evitar que lo detuvieran¹⁴ (En cualquier caso, esto último resulta difícil de creer, pues durante la guerra y en los años posteriores Florencio Aspe presentó varias denuncias y se negó a firmar informes favorables sobre varias personas).

1.2 Batalla y entrada de los golpistas

Como ya hemos dicho, las tropas franquistas entraron en Beasain el 27 de julio. Aunque entraron pocos días después del golpe de estado, no les resultó nada fácil. Pero no fue, como se dice a menudo, una batalla entre “locales y foráneos”. La guerra de 1936 fue una guerra ideológica y, aunque la mayoría de la población de Beasain era contraria al alzamiento, también había gente de su lado. También en Euskal Herria fue una guerra sobre todo ideológica (no podemos olvidar que el 33% de los gipuzkoanos votó a la derecha en las elecciones celebradas en febrero de 1936; igualmente, un tercio de los diputados elegidos en Euskal Herria —8 de 24— eran de derechas) aunque, en cuanto a las consecuencias se refiere, la victoria de los golpistas se tradujo en ataques contra el euskara y contra la identidad propia de Euskal Herria, casi hasta el extremo de eliminarla.

1.2.a) Beasain durante el mandato del Comité de Defensa

En Beasain también había un grupo organizado de requetés. Estos grupos eran muy fuertes, sobre todo en Navarra, y estaban a la espera del levantamiento desde el mismo día en que se proclamó la República, siempre bajo el mando del Partido Carlista, cuyos dirigentes políticos se encargaban de los preparativos para el golpe. Fueron el mayor componente humano del alzamiento de Mola en Iruñea. Pero también había muchos de ellos fuera de Navarra, uno de ellos en Beasain. Más adelante

⁷ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 91-93.; y entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁸ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 91-93.

⁹ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

¹⁰ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain. Ibaibarriaga lo dice en castellano: “gracias al Partido Nacionalista Vasco la Religión Católica está a salvo en Beasain”.

¹¹ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014. Debí decirlo con estas palabras, en castellano: “Aquí os entrego vuestro hogar. Habéis hecho una cosa grande para la juventud”. Alfontso Ibaibarriaga coincide con esta versión: Al parecer les dijo “aquí os entrego vuestra casa”. Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

¹² Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

¹³ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 92-95.

¹⁴ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

pag.

formaron la Compañía de San Martín de Loinaz dentro del tercio gipuzcoano Oriamendi. Aitor Garmendia Goitia nos cuenta que este grupo se entrenaba en el túnel de Antzizar, y allí había muchas personas de especial relevancia en el pueblo¹⁵ (no es de extrañar teniendo en cuenta que la principal fuerza de la derecha fueron los carlistas, no los falangistas). Como nos dice Arantza Ibaibarriaga, “en Beasain también había un grupo esperando a que los golpistas entraran al pueblo”¹⁶. Aunque este grupo formaba parte de los requetés (que no surgieron durante la Guerra Civil, sino antes, a principios de siglo, y después recobraron fuerza como milicias paramilitares creadas por el Partido Carlista), la Compañía IV del tercio Oriamendi (la Compañía de San Martín de Loinaz) no estaba dentro. Se formaron compañías y tercios como estos también en zonas donde el carlismo no era hegemónico cuando, en 1936, los carlistas formaron un ejército (el tercio Oriamendi se formó en octubre de 1936¹⁷). Aún así, la continuidad de la Compañía San Martín de Loinaz y de los requetés que formaron parte de esas unidades autónomas fue evidente. Hasta tal el extremo de que, Jesús Ibañez Arcajo¹⁸, quien fue entrenador de esa unidad, fue después capitán de la Compañía San Martín de Loinaz¹⁹. Según Alfonso Ibaibarriaga, ese grupo también utilizaba armas. Las guardaba en la ferretería de Martín Esnaola²⁰.

Evidentemente, el legítimo gobierno republicano de Beasain también se preparaba para la guerra. En cualquier caso, como comprobaremos, no tuvo oportunidad de prepararse mucho: cuando el 20 de julio los militares se levantaron en Donostia todas las fuerzas en defensa de la República —entre ellas los tres mil hombres dispuestos preparados para atacar Gasteiz que se encontraban entre Eibar y Arrasate— se dirigieron hacia la capital gipuzcoana²¹. No obstante, pudieron organizar una suerte de pequeña unidad de defensa. El Ayuntamiento de Beasain creó un Comité de Defensa —hay que tener en cuenta que toda la información al respecto proviene de informes de juicios contra miembros de la izquierda y escritos de José Luis Guridi y, por lo tanto, es documentación franquista y tenemos que tener especial cuidado con ella—. Ignacio Cortes Ceballos, tendero y dirigente de *Izquierda Republicana*, presidió el Comité Municipal. Por ello, Cortes fue condenado a seis años de cárcel; aunque inicialmente la pena fue de 30 años, el auditor la redujo a seis. Sin embargo, durante el juicio Cortes negó haber dirigido el Comité²². Aunque no figura en muchas fuentes, su sucesor como presidente del Comité fue Severiano Azpeitia Artzelus, también miembro de *Izquierda Republicana* y teniente de alcalde. Azpeitia también negó haber sido organizador de las fuerzas rojas y, por lo que dice, una noche, un cabo o caporal y cuatro agentes la Guardia Civil vinieron a mi casa diciendo que me necesitaban, y según él, fue así como lo metieron en la defensa de los republicanos²³. El resto de miembros fueron: Doroteo Aguado Larriche, Juan Aranburu Irizar, Candelario Aranburu Múgica²⁴, Justo Arnaez Rodríguez, Marcelo Arnaez Rodríguez, Bernabé Aierdi Beobide, Severiano Azpeitia Artzelus, Agustín Txapartegi Goenaga, Joaquín Etxeberria Múgica, Miguel Garbaio Larrain, Victoriano García Pérez²⁵, Restituto García Segura²⁶, Telesforo Gómez Artze, Valentín Gómez Artze, Teodomiro González Alonso, Manuel Gorrotxategi Urrebazo, Alfonso Ibaibarriaga Badiola, Santiago Juanes

¹⁵ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

¹⁶ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

¹⁷ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, págs. 461-462.

¹⁸ Hemos tenido dudas en torno al nombre real: Jesús Ibañez Orcajo o Jesús Ibañez Arcajo —pues ambas aparecen en diversas fuentes—. Hemos optado por la segunda ya que, en su ficha de requeté —http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2020.pdf— se puede ver “Arcajo” escrito sobre “Orcajo”, como una corrección. En la esquila también aparece como “Jesús Ibañez Arcajo”. Aunque también hemos encontrado escrito, en algún caso, “Jesús Ibañez Areajo”.

¹⁹ Se puede ver la ficha del requeté Jesús Ibañez Arcajo en la página web de la Fundación Popular de Estudios Vascos: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2020.pdf —aunque en el buscador, también por error, dicen “Jesús Ibañez Areajo”—. Ibañez Orcajo murió el 6 de abril de 1937, después de haber sido herido en el frente de Aretxabaleta. Archivo Municipal de Beasain; carpeta 1.109, apartado número 2; y Archivo Municipal de Beasain; carpeta 543, apartado número 48.

²⁰ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

²¹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, pág. 28. Para entonces, varios beasaindarras se habían ido a Donostia a parar el levantamiento. En los juicios celebrados en su contra, acusaron a Antonio Lorenzo Sanchez, Santiago Peñagarikano Amundarain y Balentin Gomez Artze de asaltar el cuartel de Loiola. Aunque debamos tener especial cuidado con la documentación franquista, creemos que es probable que más de un beasaindarra fuera a combatir allí, pues acusaron a más de uno de ello —aunque no pretendemos afirmar categóricamente que la acusación contra ellos tres fuera cierta—.

²² Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos Según se explica en su juicio, cuando los golpistas tomaron Beasain, Cortes se marchó a Ordizia y también fue miembro del Comité de Defensa de Ordizia —durante cuatro días—, hasta que los golpistas entraron en Ordizia.

²³ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2413-41, correspondiente a Agustín Txapartegi Goenaga; Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 4215-42, correspondiente a Severiano Azpeitia Artzelus.

²⁴ Varias fuentes mencionan que esta persona es “Sandalio Aranburu Muxika”, por ejemplo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 14922-39, correspondiente a Telesforo Gomez Artze.

²⁵ Varias fuentes mencionan que esta persona es “Víctor García Pérez”, por ejemplo: el Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 15515-39, correspondiente a Rafael Polo Carrascal.

²⁶ Cuando José Luis Guridi redactó un listado con la ayuda de los miembros del comité, escribió, por error, “Restituto García Pérez”. (Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 36. Así lo constata también la causa contra Manuel Gorrotxategi Urrebazo (Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3079-39, correspondiente a Manuel Gorrotxategi Urrebazo). En otras fuentes aparece como “Restituto García Segurola”. Aún así, gracias también a la causa contra él, sabemos que era Restituto García Segura —Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia—. Causa Bizkaia 14527-38, correspondiente a Restituto García Segura.

Duque, Bernardo Larrañaga Gereñu, Segundo Lozares Escobar (sic)²⁷, Konstantino Maiz Maiz, Aurelio Mateo Navazo, José Miralles Fando, Cecilio Sarriegi Aldanondo y Manuel Verdugo Perez. En cualquier caso, según nuestras fuentes, la lista podría ser más larga²⁸. Parece que el que fuera secretario del Comité, Aurelio Mateo Navazo, firmaba “vales y salvoconductos”²⁹. Joaquín Etxeberria Múgica trabajó como juez municipal después de la detención y expulsión del juez Joaquín Gaitan de Ayala. Aún así, Joaquín Etxeberria en su propio juicio afirmó que los interrogatorios los hacía el cabo o el caporal de la Guardia Civil, Carlos González³⁰.

Hay que decir que esos cargos —presidente y vicepresidente del comité, secretario, juez-municipal... eran bastante formales; cuando, más tarde, los antifranquistas de Beasain fueron juzgados, dijeron que los auténticos organizadores o los que realmente componían la columna vertebral del orden público y la administración fueron otros. En ese caso, la mayoría señala al socialista Antonio Menaza Bermudez y a Carlos González Garzón, quien comandaba el puesto de la Guardia Civil en Beasain —conocido como el cabo o caporal de la Guardia Civil—. Algunos partidarios de la derecha llamados como testigos afirmaron que Manuel Gorrotxategi Urrebazo estaba entre esos responsables.

Podemos comprobar que aunque la presencia de componentes de izquierdas era notoria (entre ellos, el presidente del Comité Ignacio Cortes, el teniente de alcalde republicano Severiano Azpeitia y el concejal socialista Doroteo Aguado) también había miembros abertzales en ese Comité. Esto demuestra que, por lo menos en Beasain, los jeltzales se comprometieron desde el principio en defensa de la República, sin esperar a ver qué ocurría con el Estatuto³¹. Según Alfonso Ibaibarriaga, el Comité se formó el mismo 18 de julio y los miembros del PNV acudieron a ofrecer su ayuda al día siguiente. Ibaibarriaga cree que fue una discusión breve pero dura, y que había capas negras —sotanas—, de por medio. Podría tratarse del representante del partido Bernabé Aierdi, ya que, según ha afirmado Ibaibarriaga siempre, Aierdi era cercano a la religión y a la iglesia; por su cercanía a Florencio Aspe y porque así justificó coaligarse con la derecha en las elecciones de 1931. Aún así, según Ibaibarriaga, la decisión del PNV de Beasain contaba con la aprobación del PNV de Gipuzkoa, o por lo menos era conocida. “Así me lo dijo el mismo día 19, en Donostia, Ander Artzelus: el partido ya había tomado la decisión de unirse a la causa republicana”³². Miren Barandiaran confirma esta versión y añade que fue la noche del 18 al 19 cuando el PNV fijó su posición contra el fascismo³³. Cesáreo Ugarte, hijo de Guillermo Ugarte, médico del pueblo en aquella época, nos cuenta otra versión. Según contó Ugarte a José Antonio Egido, el PNV había sido muy pasivo hasta entonces, pero los asesinatos de Beasain lo llevaron a unirse a las filas republicanas³⁴.

Una de las primeras acciones del Comité fue dar cobijo a los refugiados que venían de Altsasu (el 20 de julio, las tropas de Cayuela tomaron Altsasu y ejercieron gran represión). Después de la guerra, un informe de la Guardia Civil narra que un hombre llamado Ángel Artigas reunió en un tren a los refugiados que iban de Altsasua a Beasain³⁵. Sin embargo, en el juicio que se celebró contra él, Marcelo Arnaez fue acusado de dar cobijo a esos refugiados³⁶. También hubo quien, veniendo de Altsasua, tomó las armas en defensa de Beasain; un tal José García Atuédo, por ejemplo³⁷.

²⁷ Sabemos que el segundo apellido de esa persona era “Escolar”, no “Escobar”. Su hermano José María era representante de ELA en Beasain.

²⁸ Hemos obtenido estos datos a través de dos fuentes: Por un lado, en dos documentos firmados por el entonces alcalde franquista José Luis Guridi en 1941 —el 25 de enero de 1941 y el 24 de junio de 1941—. José Luis Guridi responde al juez instructor del Tribunal Militar número 4 de Donostia con esa lista. Según Guridi, “como entonces las cosas no estaban claras y los rojos no estaban muy organizados [...] es muy difícil hacer una lista y señalar a cargos que no sean el presidente del comité”. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 36. Por otro lado, disponemos de las causas de guerra encontradas en el Archivo Militar de Ferrol, concretamente en el Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2413-41, correspondiente a Agustín Txapartegi Goenaga; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3079-39, correspondiente a Manuel Gorrotxategi Urrebazo.

²⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo.

³⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 1722-38, correspondiente a Joaquín Etxeberria Múgica.

³¹ Muchos autores relacionan el asunto del estatuto con la decisión que tomó el PNV de unirse a la legitimidad republicana. Según este argumento, el PNV podría haber dudado entre la derecha totalitaria y la izquierda que toleraba el Estatuto pero rechazaba la religión —su pragmatismo nacional lo decantaba hacia un lado pero, en lo que respectaba a la “religión y a la ideología”, estaba más cerca de la derecha—. Según otros —entre ellos los autores jeltzales—, dejando el asunto del Estatuto a un lado, el PNV se había distanciado de la derecha por su giro hacia el autoritarismo, incluso antes de las elecciones, lo que demostraba su “carácter democrático”. Desde nuestro punto de vista, ambas teorías tienen sentido y ambas tienen parte de verdad: es cierto que el PNV ya había empezado a acercarse al centro y que se distanciaba completamente del autoritarismo y el totalitarismo. Aún así, esto no quiere decir que una coalición con el Frente Popular —que, recordemos, tenía un programa moderado aunque en él también había miembros de partidos radicales— le fuera agradable; y en ese momento esa coalición representaba la legalidad republicana —la guerra, por lo tanto, estaba muy polarizada ideológicamente—. Este debate no pertenece a nuestro campo, y aquí no profundizaremos en ella; solo pretendemos aclarar el caso de Beasain.

³² Entrevista realizada por Markel Olano a Alfonso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

³³ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 91-93.

³⁴ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 92. No podemos considerar a Cesáreo Ugarte una persona que tuviera prejuicios contra el PNV, pues perteneció al grupo que reactivó al PNV en 1979, después del franquismo.

³⁵ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 1238-38, correspondiente a Ángel Artigas Arin.

³⁶ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 2613-37, correspondiente a Marcelo Arnaez Rodríguez.

³⁷ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 268-37, correspondiente a José García Atuédo.

Por otro lado, el Ayuntamiento de Beasain realizó algunas detenciones entre los derechistas del pueblo. La represión política durante la Guerra Civil tuvo lugar en ambos bandos, no hay por qué ocultarlo (ya que ocultarlo solo beneficiaría a los revisionistas). Aún así, es necesario afirmar que la represión, igual que la motivación de la misma, no fue ni cuantitativa ni cualitativamente igual en ambos bandos. Hoy en día, sobre todo gracias a los que han investigado la represión, podemos hacer un esquema general de la represión durante la llamada Guerra Civil. Los teóricos, historiadores e investigadores de la represión distinguen bien entre las represiones ocurridas en cada bando: la franquista — o represión azul —; y la de los partidarios de la legítima República (la de los grupos que defendían más o menos el Frente Popular, llamada represión roja). Tanto desde la cantidad (en lo que a las cifras se refiere), hasta el método pasando por las motivaciones³⁸. No podemos tomar un atajo y decir que la represión solo se dio en un bando (pues no fue así) o narrar una versión maniqueísta de la historia. Pero tampoco es aceptable utilizar frases impersonales como fue una masacre terrible o “ambos bandos cometieron crímenes”, ya que esto supondría caer en tópicos tergiversadores y alienantes. Hay que analizar la represión de ambos bandos para delimitar bien las diferencias entre ellas y establecer adecuadamente las responsabilidades³⁹.

Según Francisco Espinosa Maestre la “represión azul” provenía del golpe de Estado, del alzamiento en contra de la república. En la práctica, fue otra arma del Estado franquista. Sin embargo, la “violencia roja” provino de la radicalización política⁴⁰, resultante de la reacción contra el golpe de Estado. Según Espinosa Maestre, el Gobierno de la República no utilizó la violencia roja como arma; los que sí lo utilizaron como arma fueron los distintos grupos que luchaban en defensa de la república, basándose en la interpretación de sus propios objetivos, pero nunca fue auspiciado por el Gobierno republicano. Es más, según Francisco Espinosa, unos meses después, el Gobierno republicano logró parar ese tipo de violencia descontrolada (pues su intención era pararla). Franco, sin embargo, no detuvo su rabia exterminadora ni siquiera después de la guerra; de hecho, su objetivo no era solo ganar la guerra, sino borrar la República junto con cualquier vestigio de la misma (incluidos sus seguidores) de España, a fin de evitar que pudiera haber otro proceso republicano de transformación⁴¹. Por otro lado, según Julio Prada Rodríguez, desde 1936 en adelante se dio cierto tipo de cantonalismo en la zona republicana; había que considerar que, durante unos meses, el comité local o la sección de los partidos correspondiente a cada lugar pudieron erigirse dueños y señores de aquellos territorios por encima del Gobierno o de su propio partido⁴². José Luis Ledesma marca cuatro diferencias importantes entre las dos violencias: la primera, la cantidad (la violencia franquista fue mucho mayor); la segunda, la naturaleza de sus objetivos: el objetivo de la “violencia azul” eran los partidarios de la República o los militantes de izquierdas, sobre todo los de masas, con la intención de eliminar las ideas republicanas. No obstante, los objetivos de la “violencia roja” eran sobre todo personas de alto nivel que se identificaban con el “anterior orden” social y destacaban en el mismo (concejales y diputados de derechas, dueños, responsables de empresas, curas etc). Por lo tanto, el carácter de clase se convirtió en un factor clave⁴³; aunque, como afirma el mismo José Luis Ledesma, “el Frente Popular no pretendía “eliminar” a su rival ni existía un plan sistemático para ello”⁴⁴ (Julio Prada añade algunos matices a esto). Según él, aunque no hubiera un plan sistemático, los comités izquierdistas locales tenían a los “enemigos de la revolución” como objetivo y concebían la represión como una

³⁸ He tomado los términos “represión azul” y “represión roja” del libro que coordinó Francisco Espinosa Maestre: *“Violencia roja y azul. España 1936-1950”* ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950*. Crítica. Barcelona, 2010.

³⁹ Por poner un ejemplo, miremos el aspecto cuantitativo. Según Francisco Espinosa Maestre, aunque aún no se haya realizado una investigación que permita conocer las cifras completas de la represión franquista, estos mataron por lo menos a 130.199 personas; y, los republicanos —las cifras de su represión son más conocidas pues no había dictadura dedicada a borrar sus huellas—, 49.272. Podemos comparar esto con lo que sostiene el historiador franquista Ramón Salas Larrazabal, según el cual, los franquistas mataron a 57.808 personas y los republicanos a 72.337. ESPINOSA MAESTRE, Francisco: *“La represión franquista: un combate por la historia y la memoria”* de ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 15-78). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 15 y 77-78.

⁴⁰ He aquí la paradoja de los golpistas: Dijeron una y otra vez que el golpe de Estado pretendía “evitar la revolución”, pero no había ninguna revolución durante la primavera o el principio del verano de 1936 en España; de hecho, el golpe de Estado provocó la revolución en las zonas que quedaron del lado de la República. Además, hay otra paradoja: Según los propagandistas del régimen de Franco o los periodistas que han intentado quitar peso al franquismo y maquillar su historia, “Moscu” controlaba la República, cuando la URSS no tenía intención de meter mano en España. La URSS intervino en España como consecuencia del golpe de Estado, no por otra cosa —debemos comparar esto con el comportamiento que tuvieron antes de la guerra los golpistas que negociaban con Italia, pues habían acordado la protección y ayuda de Italia antes del golpe de Estado—.

⁴¹ ESPINOSA MAESTRE, Francisco: “Introducción” en ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 8-13). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 8-11. Según Espinosa Maestre, las medidas represivas de Franco fueron tan duras que el fin de la guerra no supuso ninguna diferencia. Por otro lado, debemos tener en cuenta que las órdenes de Emilio Mola para el levantamiento dejan claro que la “purga o exterminio” fue una herramienta imprescindible para el golpe.

⁴² PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, pág. 396.

⁴³ LEDESMA, José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 176-177. Julio Prada Rodríguez coincide con esa tesis: PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, pág. 403.

⁴⁴ LEDESMA, José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 200-201.

herramienta “en defensa de la revolución”⁴⁵. Y eso nos lleva a la tercera diferencia: “aunque la “represión azul” fue algo, sobre todo, dirigido “desde arriba” y con un claro plan exterminador diseñado por las altas instancias, muchos militantes carlistas o falangistas situados en la parte baja de la “escala azul” no necesitaban recibir órdenes “de arriba”, más aún, a menudo se adelantaban o incluso las desobedecían. En la “represión roja” no ocurría nada así, al menos no de manera aislada: fue una violencia nacida desde abajo, consentida pero no auspiciada por las instancias oficiales (a pesar de que, a menudo, las organizaciones revolucionarias asumían la responsabilidad de dicha represión). Por último, hay un cuarto tipo de diferencia: la “represión azul” no terminó con la guerra, continuó durante los primeros años de la posguerra. La “represión roja”, sin embargo, tuvo su cenit en el verano de 1936, pero después se redujo casi por completo pues así lo quisieron las organizaciones revolucionarias⁴⁶. De hecho, en el bando republicano, algunas personalidades del Gobierno hicieron llamamientos para que esa violencia acabara (entre ellos, Azaña o Indalecio Prieto). Los franquistas no hicieron ningún esfuerzo por limitar la violencia ni, como hicieron los republicanos, publicaron ningún comunicado en nombre de las organizaciones más radicales proclamando que las injusticias serían castigadas con pena de muerte ni con el fin de juzgar los propios excesos⁴⁷. Julio Prada Rodríguez establece una quinta diferencia: a pesar de que ambos bandos se consideraban atacados y consideraban al otro “atacante” (para los golpistas la revolución “atacaba el orden” y, por lo tanto, tenían “derecho a defender” ese orden; para la izquierda, el fascismo o los militares habían atacado a la República y al pueblo), solo una de las dos versiones era legítima el 18 de julio de 1936: La del Gobierno republicano, que emanaba de las urnas, pues suyas eran las herramientas democráticas para designar quiénes eran los atacantes y cuáles eran esos ataques⁴⁸. Mikel Aizpuru, en su trabajo sobre Hernani, dice que la represión azul tuvo tres objetivos: que la gente que hasta entonces se había mostrado neutral se posicionara del lado del levantamiento, parar a los partidarios de la república y evitar que se crearan nuevos movimientos en la retaguardia. Por lo tanto, para Aizpuru, las operaciones bélicas y la represión azul fueron indistinguibles⁴⁹.

Las detenciones llevadas a cabo por la izquierda de Beasain afectaron a conocidos derechistas. Los detenidos eran: Justo Aguado Baza, Martín Aranburu Urteaga, Epifanio Argiñano Arzotz, Rufo Artolain Gaztañategi, Eusebio Asla Lapart, Pablo Txintxurreta Amundarain, Francisco Ezkiaga Berakoetxea, Florencio Gallego Saez, Joaquín Gaitan de Aiala Belarroa, Antonio Hernando Villahoz, Daniel Intxausti Dorronsoro⁵⁰, Juan Jauregi Amiano, Germán Martín Olmedo, Ismael Mateos Navazo (sic)⁵¹, José Mendia Lasa, Endrike Montejo Zarate, Fermín Pérez Martínez, Miguel Quintas Fernandez y Luis Zubiaga Imatz⁵². Diecinueve en total. Por lo menos varios de ellos fueron detenidos durante la noche⁵³. Tuvieron a esas diecinueve personas detenidas en el sótano de la cárcel municipal, en el edificio de los cursos de verano municipales. Otras seis personas, entre ellas Mikaela Arrieta Ayestarán, Martín Esnaola Gorostidi, Kandido Iraola Korta, Abundio Montejo Zarate, Fermín Montejo Zarate y Francisco Untzueta Jauregi también fueron retenidos en sus casas⁵⁴. Como podemos comprobar, entre los detenidos, la mayoría eran Carlistas: algunos, después, fueron concejales durante el franquismo (Rufo Artolain, Eusebio Asla, Francisco Ezkiaga, Francisco Untzueta y José Mendia), también otros que fueron requetés, como Justo Aguado Baza —que murió en la guerra— y Epifanio Argiñano, su capitán. Según Juan Unanue “la mayoría de los detenidos eran habituales en los círculos carlistas”⁵⁵. La mayoría de detenidos fueron testigos fidedignos en los juicios contra los republicanos (se les llamaba como testigos por su ideología de derechas) y en esos juicios declararon haber sido detenidos el 21 de julio y liberados el 27, cuando las tropas del levantamiento entraron en Beasain. Aún así, salieron de la cárcel antes de que las tropas de los golpistas llegaran. Y, a pesar de que alguno de ellos —Epifanio Argiñano, por ejemplo— dijeran que fueron las tropas nacionales, los golpistas los que los liberaron, no fue

⁴⁵ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, págs. 402-403.

⁴⁶ LEDESMA, José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 202-209.

⁴⁷ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, págs. 394-395.

⁴⁸ Es el caso, por ejemplo, de Rufo Artolain Gaztañategi. Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁴⁹ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolaza, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani, 2007, págs. 99-100.

⁵⁰ Dicha persona nació en Ataun y vivía en Bilbao. Lo detuvieron en Ataun.

⁵¹ El primer apellido de dicha persona era “Mateo”, no Mateos.

⁵² Dicha persona vivía en Amorebieta. Lo detuvieron en Olaberria. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁵³ Es el caso, por ejemplo, de Rufo Artolain Gaztañategi. Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁵⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 38. En este caso, nuestra fuente, una vez más, es un documento firmado por el alcalde franquista José Luis Guridi. Ese documento se firmó el 24 de mayo de 1940, por requerimiento del Juzgado Militar número 10 de Donostia. El tribunal militar solicitó que se utilizara esa otra relación que estableció Guridi en la causa contra Ignazio Cortes Ceballos, presidente del Comité de Defensa de Beasain —Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁵⁵ Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

así⁵⁶. Hubo casos en los que se exceptuaba el esquema consistente en la detención del 21 de julio y la liberación del 27. En Ataun, por ejemplo, Daniel Intxausti fue detenido el 19 de julio⁵⁷, y, Joaquín Gaitan de Aiala, juez municipal hasta el momento, fue detenido en Astigarreta el 22 de julio⁵⁸. Aunque también hubo quien salió antes: Endrike Montejo, por ejemplo —que salió el 24 de julio—⁵⁹, o Rufo Artolain, el 25 de julio⁶⁰. El 22 de febrero de 1943, Martín Esnaola Elizegi, quien ya era alcalde franquista (y quien, como hemos comprobado ahora, estaba esos días bajo arresto domiciliario), redactó en un informe diciendo que fue Ignacio Cortes, presidente del Comité de Defensa, quien ordenó esas detenciones (informe encargado por el Gobierno Civil de Gipuzkoa)⁶¹. Aún así, la versión de Esnaola carece de credibilidad para nosotros; como comprobaremos a continuación, pocos días después, fue el mismo Cortes quien ordenó que los liberaran. Por otro lado, la mayoría de los que realizaban detenciones dijeron que no era Cortes quien daba las órdenes (como hemos visto, él también negó haber sido presidente del Comité, aunque puede que lo hiciera para reducir la condena en un juicio franquista), sino el cabo de la Guardia Civil Carlos González, Manuel Gorrotxategi o Miguel Garbaio. Aunque algunos miembros de la derecha (como Eusebio Asla y Francisco Ezkiaga) afirmaron que los interrogatorios los hacía Cortes⁶², parece que fue Carlos González, jefe de la Guardia Civil en Beasain, quien los dirigía (así lo confirma el que entonces era juez municipal, Joaquín Etxeberria)⁶³.

La experiencia durante el tiempo que estuvieron detenidos no fue muy dura. Juan Unanua Artolain, nieto de uno de los detenidos, nos comentó que la comida se la llevaba alguien del *Bar Navarro*, que se apellidaba Arretxea (no se fiaban de la comida que les daban en la cárcel pues corrían rumores de que podía estar envenenada)⁶⁴. Algunos milicianos, como Rafael Polo, también hacían encargos para algunos presos⁶⁵. En 1936 no era habitual llevarles comida de un restaurante a los presos con el consentimiento de los mandos. Por otro lado, como nos cuenta el propio Juan Unanua, “los liberaron pocos días después, cuando los mandos se dieron cuenta de que los detenidos (aquellos derechistas) no podía hacer nada. Los liberaron antes de que entraran las tropas de Cayuela”⁶⁶. José Antonio Egido recoge en su libro que el entonces alcalde socialista Víctor Bernedo garantizó a José Mendia Lasa, uno de los presos, que no les ocurriría nada a los detenidos⁶⁷. Además, algunos jeltzales de Ataun vinieron a plantear su preocupación por la detención de Daniel Intxausti y recibieron la promesa por parte de los izquierdistas de que no trasladarían al detenido⁶⁸. La mayoría de los detenidos dijeron (cuando declararon como testigos en distintas causas en contra de la izquierda) que no recibieron un trato malo por parte del Comité, como también declaró un juzgado franquista en la causa contra el miembro del Comité Aurelio Mateo Navazo⁶⁹. Algunos derechistas dijeron que, como mucho, fueron insultados. Así lo dijo, por ejemplo, Eusebio Asla, en la causa en contra del presidente del Comité Ignacio Cortes⁷⁰. Después de la guerra se abrieron dos causas contra las mujeres como resultado de sus insultos e intentos de envenenamiento en contra de los presos. Esas dos mujeres, jóvenes socialistas, eran María Socorro Sánchez Begue y Nikolasa Zarate Belasko. Aún así, parece que la intención de matar a los presos (envenenándolos o azuzando a los milicianos en su contra) no era tal ni, como corroboraron la mayoría de testigos —de los cuales, muchos otros, también negaron la existencia de insultos—⁷¹. Por lo que

⁵⁶ Lo dijo cuanto atestiguó en la causa contra Victorino García Pérez. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2152-39, correspondiente a Victorino García Pérez.

⁵⁷ Detuvieron a los beasaíndarras Daniel Intxausti, Ángel Zufiaurre, Eujenio Etura y Felipe Bueno, según declararon en su juicio, por orden de un “cabo de la Guardia Civil de Beasain”. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2110-38, correspondiente a Eujenio Etura Berasategi.

⁵⁸ Según Joaquín Gaitan de Aiala, Manuel Gorrotxategi Urrebazo fue a detenerlo en un coche. Gaitan de Aiala cuenta que lo detuvo “por si acaso”, y le dijo “puede que tú estés más seguro en la cárcel que en casa”. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3079-39, correspondiente a Manuel Gorrotxategi Urrebazo.

⁵⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁶⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 153-37, correspondiente a Mariano Olea Fernández.

⁶¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 01. José Luis Guridi daba esta misma versión unos años antes, en febrero de 1939: Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A008, conjunto documental: 02.

⁶² Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁶³ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 1722-38, correspondiente a Joaquín Etxeberria Múgica.

⁶⁴ Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁶⁵ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 15515-39, correspondiente a Rafael Polo Carrasacal. Rafael Polo también medió para que liberaran a algunos presos, como hizo en el caso de Epifanio Argiñano. Su hermano Valerio Polo fue fusilado en la guerra.

⁶⁶ Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁶⁷ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 90-91.

⁶⁸ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdí), 2005, pág. 647.

⁶⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo.

⁷⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁷¹ Ambos corrieron una suerte parecida: El juez condenó a seis años de cárcel a María Sokorro Sánchez y, en el caso de Nikolasa Zarate, el fiscal retiró la causa antes de que comenzara. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2329-39, correspondiente a María Sokorro Sánchez Begue; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 1781-39, correspondiente a Nikolasa Zarate Belasko.

parece, liberaron a los presos en la puerta del Ayuntamiento. En el interrogatorio realizado a unos de los que vigilaba a los presos, Julián Margareto, este reconoció haber sido el responsable de llevar a los presos frente al Ayuntamiento desde el colegio municipal de Beasain, donde estaba la cárcel. Según Eusebio Asla (preso de derechas en aquel momento), Margareto los sacó de muy malas maneras, como si fueran criminales y solo la llegada del Ejército Nacional evitó que fueran fusilados. Sin embargo, esto no parece ser cierto pues otros testigos, Germán Martín Olmedo, por ejemplo, no mencionaron dicho maltrato (además, ya hemos constatado y demostrado que es falso que fueran liberados por el Ejército de los golpistas)⁷².

En el caso del envenenamiento, quien más tarde jurara el cargo de jefe de la policía municipal bajo las órdenes del Ayuntamiento franquista, dijo lo siguiente en la causa contra Ignacio Cortes Ceballos: escuché a Cortes cómo contaba a un miliciano, quizás en broma, que tenían que comprar el veneno más potente de la farmacia para metérselo a estos en el desayuno y, entonces, solicitó que lo relevaran del puesto y lo mandaran al frente⁷³. Otros tres testimonios afirmaron en ese juicio que unos milicianos pidieron las llaves de la cárcel a los responsables del Comité, pero estos se las negaron. Esos testimonios corresponden al presidente del Comité Ignacio Cortes, al secretario Aurelio Mateo y al vigilante nocturno Francisco Donazar⁷⁴. Es cierto que tenemos que tener especial cuidado con lo dicho en los juicios (al fin y al cabo, se trata de juicios franquistas de naturaleza política, donde se amenaza a los acusados con grandes penas); aunque los acusados puedan calificar el hecho de que los milicianos solicitaran las llaves como un “intento de asalto”, contamos con tres testimonios que corroboran esta versión. Así, parece que los dirigentes beasaindarras defendieron la vida y velaron por el bienestar de los presos, ya fuera por motivos sinceros o no. Por lo tanto, podemos decir que los dirigentes puestos en Beasain cuidaron con especial cuidado la vida de sus rivales, y así lo reconocieron estos últimos. En la causa contra Ignacio Cortes, el testigo Miguel Cerrajería (quien más tarde fue concejal franquista) dijo que “no hubo víctimas en Beasain gracias a Ignacio Cortes”. Así lo demuestra también el auto de ese juicio, que precisa que Cortes “evitó el asalto a la cárcel de Beasain”. En cualquier caso, puede que interpretar que los milicianos solicitaran las llaves como un intento de asalto y atribuir todo el mérito de que no hubiera víctimas a una sola persona puede ser una manera de destacar la “maldad colectiva” de los republicanos —como si la ausencia de víctimas se debiera a la “bondad” de un solo individuo y no a que la represión en los territorios republicanos fuera más pequeña—⁷⁵. En el juicio contra Aurelio Mateo, la misma sentencia afirma que “gracias al Comité, en Beasain no se cometieron atrocidades”⁷⁶.

Por otro lado, el Comité de Defensa dotó de defensas armadas las zonas donde habitaban monjas. Según Ibaibarriaga, ese Comité de Defensa mandó a varios jóvenes armados de izquierdas a las monjas⁷⁷. Aún así, debido a su extraño aspecto y a que no los conocían, las monjas los recibieron con miedo. Después, muchos de los que hicieron esas guardias contaron en los juicios que se celebraron contra ellos que habían recibido órdenes de no causar ningún daño a las monjas —así lo constata, por ejemplo, el testimonio de Mariano Olea Fernandez⁷⁸. Cuando Ibaibarriaga se presentó, según su relato, una de las monjas que conocía (Gloria Markiegi) le pidió que cambiara el relevo y que “el Partido (el PNV) pusieran a sus chicos”. De hecho, parece que confiaban más en un partido más cercano a religiosos que en los representantes del Frente Popular laico. Eso lo cuenta Ibaibarriaga, aunque destaca que “los que estuvieron allí antes que nosotros también eran buenos chicos”⁷⁹. Tal y como cuenta el propio Alfonso Ibaibarriaga, acudió al Comité de Defensa ese mismo día para hablar del cambio de guardia, y encajaron bien la noticia. “Ahí estaban Ignacio Cortes, Severiano Azpeitia y el sindicalista (Doroteo) Aguado entre otros”. Esto demuestra que, al menos en Beasain, la relación entre los distintos miembros del Comité de Defensa era buena⁸⁰. Tampoco hicieron ningún registro en el monasterio benedictino de Lazkao, a diferencia de lo que harían más tarde los franquistas⁸¹.

Además, más allá de Beasain, debemos informar de un juicio celebrado en Bilbo. En Bilbo, después de varios decretos de la República del 23 y 25 de agosto, se constituyeron Tribunales Populares en Gipuzkoa y Bizkaia —que, de noviembre en adelante, se denominaron Juzgados Populares de Euzkadi—. Después también se creó el Tribunal Militar de Euzkadi. El

⁷² Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 1781-39, correspondiente a Nikolasa Zarate Belasko.

⁷³ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁷⁴ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 692-37, correspondiente a Francisco Donazar Zabaltza; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo.

⁷⁵ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignazio Cortes Ceballos.

⁷⁶ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo.

⁷⁷ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁷⁸ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 153-37, correspondiente a Mariano Olea Fernandez.

⁷⁹ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁸⁰ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁸¹ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, pág. 118.

11 de septiembre, cuando casi toda Gipuzkoa ya estaba en manos de los golpistas —excepto Eibar y Elgeta— y Donostia estaba a punto de caer, el Tribunal Popular de Euzkadi apenas tuvo influencia en Gipuzkoa, aunque eso no quiere decir que no juzgara a los gipuzkoarras que se encontraban en Bizkaia o los que eran detenidos y llevados a Bizkaia. En total juzgaron a 171 guipuzcoanos⁸², entre ellos un beasaindarra, Matias Oruezabal Asurabarrena, alcalde pedáneo de Astigarreta. Además, Oruezabal era el único abertzale entre los gipuzcoanos juzgados. Sobre el pesaba el cargo de haber llamado al alzamiento a los quintos de 1933, 1934 y 1935 y, por lo tanto, haber ayudado al alzamiento militar. Oruezabal fue detenido en Bilbo en diciembre de 1936. Lo detuvo la Ertzaintza del Gobierno Vasco y lo retuvieron en el cuartel de la calle Elkano (la notificación, escrita por el Director de Seguridad del Gobierno Vasco, la enviaron al Departamento de Interior del Gobierno Vasco). El 22 de febrero de 1937, el juez decano del Tribunal Popular de Euzkadi, Manuel Bellido, decretó prisión sin fianza hasta la celebración del juicio⁸³. La primera Instrucción del Tribunal Popular de Euzkadi la juzgó el Tribunal Especial, en la causa número 22, y el fiscal publicó las diligencias en su contra el 1 de marzo 1937⁸⁴. El abogado de Matias Oruezabal fue Aurelio Rozas Quintanilla⁸⁵. En el juicio oral del 10 de marzo de 1937 (el juicio comenzó a las 11.30 de la mañana), Matias Oruezabal reconoció haber sido alcalde pedáneo de Astigarreta, pero negó haber llamado a los quintos de 1933, 1934 y 1935; sostuvo que contó a varias personas del pueblo, en el bar, lo que el secretario le había dicho, pero que él no sabía que fueron los golpistas quienes dieron la orden (en aquella época Astigarreta quedaba entre varios frentes, era tierra de nadie). El tribunal presidido por Dionisio Mazorra y José Luis Lanbarri lo declaró inocente⁸⁶.

Además de ese juicio, en Bilbo hubo dos detenciones contra los beasaindarras: Emilio Amiano Imatz, empleado de la Diputación Foral de Bizkaia, y Ricardo Amiano Garmendia, profesor de la academia. Con ellos detuvieron también al donostiarra Juan Urteaga, por su ideología carlista —Emilio Amiano era afiliado del Círculo Tradicionalista de Beasain desde 1927—, en la cafetería Rhin de Bilbo. El autor de las detenciones era natural de Beasain, Victorino García Pérez, miembro del Comité de Defensa de Beasain y de Izquierda Republicana. Más tarde, en febrero de 1940, acusaron y condenaron a Victorino García a 12 años de prisión⁸⁷. Según dijo Emilio Amiano en el juicio contra García, la primera intención de los autores de las detenciones era subirlos al coche y pasearlo —es decir, ejecutarlos ilegalmente—. Pero gracias a que Amiano se lo dijera repetidas veces, no les quedó más remedio que llevarlos a la sede del Gobierno Civil. Aún así, esta versión pierde credibilidad teniendo en cuenta que los detenidos fueron liberados tres horas más tarde y que Emilio Amiano siguiera trabajando en la Diputación de Bizkaia —hasta que, en 1936, el Gobierno de Euzkadi lo llamó a filas⁸⁸. Un joven derechista de Beasain también estuvo detenido en Bilbo: Santiago Aranburu Eliceigi. Parece que este, sin embargo, salió pronto del aprieto gracias a la mediación de unos miembros de la izquierda o abertzales de Beasain⁸⁹.

Por otro lado, y de la misma forma, —ya fuera por sospechas, por falta de disciplina o por sucesos del día a día— los republicanos también detuvieron y juzgaron a beasaindarras que estaban de su lado. Por ejemplo: en abril de 1937 juzgaron en Bilbao al socialista José Alfonso Busquet por una pelea⁹⁰. Durante el juicio en su contra, Endrike Maeso Mardones dijo que lo detuvieron en Urrestilla cuando huía hacia Azpeitia, aunque lo soltaron en seguida⁹¹. Francisco Donazar, por su parte, dijo que había pasado dos días en la cárcel de Santander⁹². Y, para terminar con la lista de miembros de la izquierda detenidos por los republicanos, Victorino García: lo detuvieron por viajar de Santander a Barcelona —pasando por Francia— sin pasaporte. Fue liberado en seguida⁹³.

⁸² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 2005, pág. 92.

⁸³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2734, conjunto documental: 19.

⁸⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2734, conjunto documental: 19.

⁸⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2734, conjunto documental: 19.

⁸⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2734, conjunto documental: 19. Pedro Barruso Bares también recoge este caso pero, como “Matias Ormazabal Arruabarrena”, comete algún error cuando menciona al juzgado. BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, págs. 93-94.

⁸⁷ En agosto de 1940 le conmutaron esa pena inicial por una pena de seis años.

⁸⁸ Información de este párrafo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2152-39, correspondiente a Victorino García Pérez.

⁸⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causas Bizkaia 2532-37 y Gipuzkoa 16148-39, correspondientes a Joan Aranburu Irizar; Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causas Bizkaia 12804-38 y Gipuzkoa 12804-38, correspondientes a José Sarriegi Aldanondo.

⁹⁰ Información de este párrafo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 10032-39, correspondiente a José Alfonso Busquet.

⁹¹ Información de este párrafo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 54-37, correspondiente a Endrike Maeso Mardones.

⁹² Información de este párrafo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 692-37, correspondiente a Francisco Donazar Zabaltza.

⁹³ Información de este párrafo: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2152-39, correspondiente a Victorino García Pérez.

Por lo que nosotros sabemos, esta es la única represión del bando republicano en Beasain. Según hemos visto, no superaba el marco legal y se limitó a utilizar motivos políticos para realizar detenciones. Además, lo hizo solo después del golpe de Estado, y no antes —a pesar de que los requetés ya estuvieran entrenando—⁹⁴. El gobierno municipal, de izquierdas, no emitió ninguna orden de detención. Probablemente porque no lo sabían, pero el desconocimiento muestra que no había mucha opresión política en Beasain. En realidad, respetó completamente a las personas. Esas detenciones entran en la “lógica de respuesta o reacción”⁹⁵, como protección preventiva contra el golpe de Estado. Es cierto que en algunos sitios la violencia revolucionaria —sobre todo en Andalucía— cometió descontroladamente algunos asesinatos⁹⁶; Pero no fue así en el caso de nuestro pueblo. Para terminar, debemos mencionar que, aún cuando en nuestro pueblo se creó un nuevo órgano (el Comité de Defensa) aparte de la autoridad legal previa a la guerra (es decir, aparte del Ayuntamiento) y que el mismo fue responsable de ejecutar esas detenciones, el mencionado Comité estaba formado por los diferentes partidos (incluido el PNV) que conformaban la legitimidad republicana, y no solo por “revolucionarios” y por las fuerzas que querían “superar” el régimen de 1931. El presidente de dicho Comité, Ignacio Cortes Ceballos, miembro de *Izquierda Republicana*, era un hombre muy moderado y equilibrado. Como ya hemos dicho, fue él quien medió para que liberaran a los presos de la derecha en Beasain. Y a Beasain no vino ningún grupo de hombres armados de ningún sitio a “establecer justicia revolucionaria”. Además, cabe decir que la mayoría de hombres armados en defensa de la legitimidad marcharon a defender Donostia, por lo que no es probable que tal cosa sucediera. Además, en Beasain, no hubo ninguna toma de poder revolucionaria consecuyente o en forma de respuesta al golpe de Estado. Los milicianos que pidieron las llaves de la cárcel al presidente del Comité Ignacio Cortes, al secretario Aurelio Mateo y al vigilante nocturno Francisco Donazar fue el único intento de dominación que hubo. En cualquier caso, debemos poner en tela de juicio que esto ocurriera pues las únicas fuentes que así lo constatan provienen de la documentación de tribunales franquistas⁹⁷. Aunque ese no fue el panorama general en Gipuzkoa o en Euskal Herria. En estos territorios también hubo violencia en masa. Por ejemplo, los republicanos detuvieron a varias personas en Tolosa y los llevaron a Donostia, donde los fusilaron. Este hecho provocó la dimisión del responsable de Orden del Comité de Defensa Telesforo Monzon⁹⁸. Además, en Donostia, aunque los militares se levantaron el 20 de julio y se rindieron el 27, varios miembros de la izquierda asesinaron a algunos de ellos.

Según Pedro Barruso, en la capital de Gipuzkoa, en Donostia, los partidos del Herri Fronte eran mayoría, por lo menos a partir del “21 de julio”. Por supuesto es sabido que, en Donostia, el levantamiento militar comenzó desde dentro —no desde fuera, como en Beasain—. En Donostia, el gobierno de entonces pudo funcionar de manera más efectiva sin que lo sustituyera un gobierno más revolucionario. Es decir, al igual que sucedió en otros lugares (Madrid, Barcelona) hubo una “toma de poder revolucionaria”, esto es, el Estado republicano no fue capaz de hacer frente al levantamiento, y en muchos sitios tuvo lugar un proceso bastante parecido a una nueva manera de crear poder *ad hoc*. Aún así, debemos tener en cuenta que, en Donostia, la transición de una forma de poder a otra se realizó de forma ordenada y bastante pacífica; el Comité de Defensa de Gipuzkoa —organización creada el 27 de julio—, con Miguel Amilibia al frente, reunió a todos los partidos del lado del gobierno republicano —incluido el PNV—. El Comité defendía un programa amplio, no estaba formado por un único partido ni defendía un único programa. Además, hay que mencionar que los partidos revolucionarios, anarquistas y comunistas eran más fuertes de lo que demostraron las urnas, por lo que el nuevo gobierno también tenía un claro carácter revolucionario⁹⁹. Miguel Amilibia fue presidente del Comité de Defensa de Gipuzkoa creado el 27 de julio. Según cuenta Miren Larrañaga, sobrino de Jesús Larrañaga, tras volver de su exilio en Argentina empezó a escribir en la revista *Punto y Hora* y fue próximo a HB durante la transición¹⁰⁰ y ostentó seis Comisariados; entre ellos, un Comisariado de Guerra a la orden del comunista beasaindarra Jesús Larrañaga. Además, uno de los miembros del Comisariado de Guerra era de Ordizia: Joseba Rezola. Los otros cinco Comisariados fueron: Abastecimiento (dirigido por el socialista Sergio Etxeberria), Transporte (dirigido por el miembro de *Izquierda Republicana* José Aguado), Orden Público (dirigido por el jeltzale Telesforo Monzón), Información (dirigido por el anarquista Miguel González Inestal) y Finanzas (dirigido por el miembro de EAE José Imatz). El 28 de julio y durante los días siguientes, el periódico *Frente*

⁹⁴ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁹⁵ LEDESMA, José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 157-163.

⁹⁶ LEDESMA, José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 152-154.

⁹⁷ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3044-40, correspondiente a Ignacio Cortes Ceballos; Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 976-38, correspondiente a Aurelio Mateo Navazo; Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 692-37, correspondiente a Francisco Donazar Zabaltza.

⁹⁸ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, págs. 28-29.

⁹⁹ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, págs. 110-111.

¹⁰⁰ Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

pag.

Popular publicó a todos los Comisariados y a sus miembros¹⁰¹. El 27 de julio se crearon otros dos Comisariados: El Comisariado de Empleo (con el socialista Guillermo Torrijos al mando) y el Comisariado de Ayudas Sociales (dirigido por Rafael García). Había otro beasaindarra entre los miembros del Comisariado de Empleo: José Ibarbia, que más tarde fue fusilado en Santoña¹⁰². En otros lugares de Gipuzkoa, “la toma de poder revolucionaria” fue mucho mayor que en Donostia. En Tolosa, por ejemplo, un Comité Socialista Revolucionario se impuso al mismo Frente Popular de Tolosa. No obstante, en otros sitios como Rentería, Irún o Pasaia, fue el Frente Popular quien formó los Comités de Defensa locales —con gran presencia del Partido Comunista en muchos casos—. Pero en el Oeste de Gipuzkoa (en Debagoiena y Urola), los Comités de Defensa los formaban miembros del PNV y del Frente Popular. Como hemos visto en Beasain, el Comité de Defensa local siguió ese esquema: se abrió paso junto con todos los contrarios a los golpistas. Además, las fuerzas moderadas —socialistas y republicanos— eran mayoría.

Pedro Barruso Bares ha sido el que mejor ha investigado la “violencia roja” en Gipuzkoa. Según él, hubo dos tipos de “violencia roja”. La inicial, es decir, la que ocurrió hasta que aplastaron el levantamiento en Donostia —hasta el 27 de julio—, y la que ocurrió a partir de esa fecha, del 27 de julio a agosto-septiembre. En la primera fase, eran los representantes del Comité local los que decidían a quién detener y a quién no. A menudo detuvieron a personas sospechosas de ser de derechas. También hubo asesinatos, como ocurrió, por ejemplo, en Irún o en Tolosa, donde el “Comité Revolucionario Socialista” del lugar —compuesto por socialistas— era independiente a los concejales socialistas y a la Organización Socialista de Tolosa. En cualquier caso, según Barruso, hubo poca violencia durante esa primera fase¹⁰³. Pero tras vencer al levantamiento en Donostia, la cosa cambió: se cometieron asesinatos el 30 de julio en Ondarreta, el 31 de julio en Tolosa y el 30 de agosto en el fuerte de Guadalupe, en Hondarribia. Para explicar estos asesinatos en orden cronológico, debemos tener en cuenta la victoria sobre el levantamiento en Donostia además de la represión vivida en Beasain; es muy probable que, considerando que ocurrieron justo después, dichos asesinatos fueran la reacción a estos hechos. Según Barruso, los asesinatos se cometieron sin tener en consideración a las principales fuerzas de Gipuzkoa. Se cometieron de forma repentina y sin permiso de la autoridad legal de Gipuzkoa. El presidente beasaindarra del Comisariado de Guerra Jesús Larrañaga después de frustrar el levantamiento afirmó: “debemos llevar a los culpables ante la Justicia”. Después del asesinato de los presos de Tolosa, Monzón dimitió y el PNV envió algunos hombres a Guadalupe con la intención de proteger la vida del preso derechista¹⁰⁴. Por lo tanto, ocurrieron de repente; los de Tolosa, por ejemplo, los cometieron varios miembros de la izquierda a pesar de la voluntad de las instituciones —que representaban a la izquierda—. La masacre de Ondarreta es la más dudosa de todas: según ha documentado Egido utilizando como fuente al comunista Francisco Cuenca, fue el comunista goierritarra Jesús Larrañaga quien dio la orden. Este ostentaba el cargo de Comisario de Guerra de Gipuzkoa, del que era miembro desde su creación el 27 de julio. Como dijo Cuenca a Egido: “Larrañagak esan zidan, “ve a Ondarreta y fusíalos”¹⁰⁵. Aún así, la familia de Larrañaga cuenta una versión distinta. Según su sobrina Miren Atxaga Larrañaga, este acudió con la intención de mediar para evitar el fusilamiento del antiguo Gobernador Militar de Gipuzkoa, León Carrasco —al que ejecutaron el 29 de julio—. Sin embargo, para cuando llegó, ya lo habían fusilado¹⁰⁶. A menudo se ha explicado este suceso como venganza por el alzamiento militar ocurrido en los días previos en Donostia. Pero debemos tener en cuenta que, pocos días antes —el 27 de julio—, ocurrió otro suceso de mayor interés: la masacre realizada por los sublevados en Beasain. Por lo que, cronológicamente, la “represión azul” fue anterior a la “represión roja” en Gipuzkoa. Según José Antonio Egido, teniendo en cuenta que Jesús Larrañaga era natural de Beasain, probablemente permitió el asesinato de aquellos presos de la derecha en Ondarreta por lo ocurrido previamente en su localidad natal¹⁰⁷. El comportamiento que mostró Larrañaga con Carrasco contradice las responsabilidades que se le atribuyen en torno a los asesinatos de Ondarreta. Para terminar con el suceso de los asesinatos en Ondarreta, debemos mencionar que había un preso beasaindarra entre ellos, Agapito Oiarbide. Este declaró en un juicio de 1939: “Mientras Beasain estaba en manos de los rojos —del 18 al 27 de julio de 1936 y, por lo tanto, durante los días cronológicamente próximos a dichos asesinatos— yo estaba preso en Ondarreta”¹⁰⁸.

¹⁰¹ *Frente Popular*, de 28/07/1936; y *Frente Popular*, de 29/07/1936.

¹⁰² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, pág. 117.

¹⁰³ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” en URGOITIA, José Antonio: *Cronica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II)*, (págs. 315-334). Sendoa. Oiartzun, 1984, págs. 316-317.

¹⁰⁴ BARRUSO BARES, Pedro: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II)*, (págs. 315-334). Sendoa. Oiartzun, 1984, págs. 321-323.

¹⁰⁵ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 90.

¹⁰⁶ Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹⁰⁷ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 90.

¹⁰⁸ Declaraciones realizadas por Agapito Oiarbide en calidad de testigo en la causa Gregorio Antonio Beotibar. Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2090-38, correspondiente a Gregorio Antonio Beotibar Castell.

Tal y como menciona el profesor José Luis Ledesma, también en el caso de Ondarreta vemos que la “represión roja” responde al esquema de “represión de respuesta”. Por otro lado, hay que añadir un pequeño matiz: hay que tener en cuenta que el Comité de Defensa de Gipuzkoa no aprobó esos asesinatos. No fueron consecuencia de una decisión política consciente; como muestra de ello, disponemos de las discusiones y enfados entre los miembros del PNV y Larrañaga, o la voluntad que mostró Manuel Irujo el 29 de julio de evitar el fusilamiento del ex Gobernador Militar Leon Carrasco Amilibia. No obstante, parece que los soldados decidieron matar a Carrasco de manera unilateral, sin recibir orden alguna de Larrañaga¹⁰⁹. De hecho, para evitar que fuera fusilado, fueron en busca de la esposa de Larrañaga para que este mediara “pero, para cuando lo encontraron, ya lo habían fusilado”¹¹⁰).

Mikel Errazkin y Joxemi Saizar han investigado el asesinato de los 11 tolosarras y un albizurtarra derechistas del 31 de julio. Del 19 al 26 de julio, el Comité Socialista Revolucionario de Tolosa detuvo a 78 hombres y mujeres tolosarras. Errazkin y Saizar afirman que el 1 de agosto varios milicianos “sin control” se llevaron a 12 presos de Tolosa a Donosti y los mataron en el Paseo Nuevo donostiarra. Entre ellos estaban el anterior alcalde de Tolosa, Pedro Caballero, y el jefe de los requetés de Tolosa José María Raguán. El 3 de mayo de 1939, en Donostia, condenaron a muerte al beasaindarra Félix Gaztañaga Urrutia, miembro del partido socialista y de UGT. Fue acusado de ser uno de los responsables de los mencionados asesinatos y, finalmente, fue ejecutado el 13 de noviembre de 1939 en Donostia¹¹¹. Como consecuencia y por disconformidad con dichos asesinatos, el Frente Popular de Tolosa presentó su dimisión. El resto de presos detenidos en Tolosa corrieron una suerte muy distinta, pues a pesar de que los llevaron a Ondarreta el 10 de agosto, los liberaron poco después¹¹². Como podemos comprobar, en este caso los fusilamientos también ocurrieron mientras los golpistas tenían el poder, por lo que no formaban parte de un plan coordinado de la izquierda y se realizaron sin que así lo ordenara ninguna autoridad. Esto quiere decir que, también en Gipuzkoa, la represión roja se dio desde abajo hacia arriba, a pesar de que, en algún caso, como en el de Ondarreta, algún miembro de las “altas” instancias también fuera responsable.

En cuanto se tranquilizó la situación en Gipuzkoa —aunque fuera durante poco tiempo— se “legalizó” la represión roja. Muestra de ello fue el juicio celebrado el 13 de agosto contra los ocho militares que dirigieron el levantamiento del 20 de julio. El beasaindarra Jesús Larrañaga fue juez durante aquel juicio. Los acusados —todos comandantes, coroneles, capitanes o tenientes— tuvieron un abogado para su defensa: Alberto Intsausti. Finalmente, se les aplicó pena de muerte a dichos militares¹¹³. También se celebraron otros dos juicios: uno el 18 de agosto, donde se juzgó a seis militares y dos civiles —con cuatro penas de muerte—; y otro, el 26 de agosto, donde condenaron al general Muslera y el coronel Baselga. Fueron ejecutados al día siguiente¹¹⁴. Aún así, Pedro Barruso afirma que la aplicación de esas penas de muerte causó rencillas dentro del Comité de Defensa de Gipuzkoa. El Departamento de Orden Público, por ejemplo, que estaba bajo el control del PNV, era contrario a la ejecución de presos.

Según Pedro Barruso, la mayoría de las veces, los derechistas gipuzcoanos apresados fueron retenidos en cárceles oficiales, y no las de los partidos —más tarde llamadas checas—. La única “checa” que hubo en Donostia fue la del CNT en la calle Larramendi, pero duró unos pocos días¹¹⁵. Según Barruso, el hecho de que el departamento de Orden Público estuviera en manos del PNV contribuyó a que la represión tuviera cierto control —aunque se dieron algunos asaltos contra presos—. De las 260 personas que detuvo la izquierda durante su mandato en Gipuzkoa, el Comité de Defensa de Gipuzkoa liberó a 105. Por otro lado, cabe destacar que la mayoría de asaltos ocurrieron justo después del levantamiento de la derecha en Donostia o del bombardeo de Irun. Además, cuando Donostia estaba a punto de caer en manos de los golpistas, el 8 de septiembre, el Comité de Defensa de Gipuzkoa ordenó trasladar a Bilbo en barco a los presos de la derecha. Según Barruso, “esto fue

¹⁰⁹ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 90.

¹¹⁰ Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹¹¹ En el juicio, varios testigos afirmaron que Félix Gaztañaga era el “jefe” de la prisión, y también que el 31 de julio de 1936 fue a las celdas de algunas personas que fueron ejecutadas y les ordenó que salieran. Profundizaremos más sobre este caso en el siguiente capítulo. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 14346-38, correspondiente a Félix Gaztañaga Urrutia.

¹¹² ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel y SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean*. (Recuerdos de la guerra de 1936 en las comarcas de Tolosaldea y Leitzaldea) Asociación Galtzaundi Euskara Taldea y diario Hitz de Tolosaldea y Leitzaldea. Tolosa, 2008, págs. 62-63.

¹¹³ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” en URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II), (págs. 315-333). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 326.

¹¹⁴ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” en URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II), (págs. 315-333). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 328.

¹¹⁵ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” en URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II), (págs. 315-333). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 330.

pag.

un intento de respetar las vidas de los prisioneros ante el peligro de que los militantes de la izquierda más radicales pudieran realizar otro asalto”¹¹⁶.

De este modo, la mayoría de asesinatos que cometió la “violencia roja” en Gipuzkoa ocurrieron cuando se frustró el intento de rebelión o alzamiento en Donostia. Según Pedro Barruso¹¹⁷, en total, la “represión roja” cometió “repentinamente” 340 asesinatos. La mayoría, a excepción de los asesinatos del 1 de agosto en Tolosa, ocurrieron en Donostia y pueblos cercanos —como Hernani o Irún—. En Donostia, entre otros, estaba José María Paternina, alcalde de derechas entre 1934 y 1935, asesinado el 14 de agosto. A lo que hay que sumar los 8 militares ejecutados “legalmente” el 13 de agosto, los cuatro ejecutados el 18 de agosto y los dos ejecutados el día 27 del mismo mes. En total, 350 muertos. La mayoría murieron entre el 20 y el 27 de julio, lo que demuestra que aquella “justicia repentina” descontrolada —que tuvo lugar justo después de que se frustrara el intento de levantamiento en la ciudad— entró en declive a medida que la izquierda comenzaba a restituirse en las instituciones.

¿Por que la represión no fue tal en Beasain? Es evidente que, aunque el “Control Republicano” se limitara solo a unos días del verano de 1936 —es decir, a la época en la que la “violencia roja” experimentaba su climax—¹¹⁸, en Beasain no existió dicho control. Aunque no podemos responder completamente esta cuestión, podemos encontrar varias razones que nos llevan a afirmarlo. Una de ellas podría ser la moderación ideológica de la clase trabajadora beasaindarra y sus organizaciones. El principal ejemplo de esto fue el comportamiento de los beasaindarras durante la huelga revolucionaria de 1934: una representación sindical —compuesta por el socialista Antonio Menaza Bermudez, el anarquista Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz y un jeltzale, probablemente José Ibarbia— acudió, dispuesto a negociar, a dar el aviso de huelga al director de la CAF Antonio Sierra. Además, a diferencia de como ocurrió en otros sitios, en Beasain no hubo intentos de asaltar el poder. Por otro lado, los partidos más fuertes en Beasain eran las asociaciones socialistas y republicanas: en 1935 se instauró en Beasain el primer sindicato anarquista y, en 1936, se formó la primera organización comunista a favor de los presos. Esto significa que eran fieles al régimen de abril de 1931 y no tenían ningún interés en dejarlo atrás. Como consecuencia, estas fuerzas se alineaban en defensa de dicho régimen, no pretendían derrocarlo —menos aún mediante la fuerza—¹¹⁹. En segundo lugar, el PNV —que se hacía fuerte en Beasain— se unió rápidamente al Comité de Defensa. Este pudo ser otro factor moderador: parece que durante el transcurso de la guerra la relación entre los miembros de la izquierda y los jeltzales fue buena. En tercer lugar, incluso bajo el Gobierno Municipal de derechas impuesto en Beasain, se realizaron gestos en favor de la concordia y el acercamiento. Por ejemplo, se crearon asambleas para la defensa de los puestos de trabajo; o las asambleas para debatir el trabajo y el sueldo de los que fueron apresados por la huelga revolucionaria de 1934. La derecha no copió esa actitud de la izquierda. Cuando, el 27 de julio de 1936, los golpistas entraron en Beasain, muchos de partidarios de la derecha se dedicaron a delatar y a señalar.

En cualquier caso, estos no fueron los únicos factores. De hecho, en otros lugares de Gipuzkoa —como Deba o Arrasate— donde los Comités de Defensa eran bastante plurales —con el PNV entre sus filas— solo se cometieron unos pocos asesinatos¹²⁰. ¿Por qué no ocurrió así en Beasain? Bueno, en primer lugar, debemos tener en cuenta que todos los detenidos en Beasain eran naturales del pueblo y, por lo tanto, conocidos por los que los detuvieron. Por otro lado —y, a diferencia de otros pueblos— no había personalidades destacadas entre los detenidos; puede que el único fuera Daniel Intxausti, de Ataun, pero los miembros de la izquierda hicieron un pacto con los abertzales de Ataun para no trasladar al preso ningún sitio. Además, es probable los derechistas beasaindarras no tuvieran ninguna relación con el levantamiento militar de Donostia. También hay que tener en cuenta que la moderación imperó entre las personalidades más destacadas —Ignacio Cortes, Severiano Azpeitia, Alfonso Ibaibarriaga y Doroteo Aguado entre otros— del Comité de Defensa de Beasain. Podemos comprobarlo, como hemos mencionado antes, en el hecho de que Ignacio Cortes —quien parece que fuera el presidente del Comité de Defensa de

¹¹⁶ BARRUSO BARES, Pedro: “La represión en Guipúzcoa” en URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte II)*, (págs. 315-333). Sendoa. Oñartzun, 1984, pág. 332.

¹¹⁷ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 2005, pág. 54.

¹¹⁸ El esquema cronológico de la ascensión de la “represión roja” en el verano de 1936 y su “congelación” tras la entrada del otoño es fruto de la investigación de José Luis Ledesma. LEDESMA; José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010.

¹¹⁹ Según, José Luis Ledesma, en las zonas en las que se mostraron a favor de la legitimidad de la República, en los lugares donde se mantuvo de pie la estructura previa a la República y en los lugares donde no ocurrió la toma de poder revolucionaria (por ejemplo, en Bizkaia) la “represión roja” fue mucho menor. Se puede incluir a Beasain en dicho esquema. LEDESMA; José Luis: “Una retaguardia al rojo” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 147-247). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 186-187.

¹²⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, págs. 122-123.

Beasain— y otros miembros se negaron a entregar las llaves de la cárcel a unos milicianos. De hecho, conservaron las llaves en sus manos en todo momento a fin de evitar poner en riesgo la seguridad de los presos de la derecha.

1.2.b) Batalla de Beasain

Es poco probable que los republicanos realizaran una defensa armada de Beasain. En Gipuzkoa, casi todas las fuerzas en defensa del legítimo gobierno fueron destinadas a Donostia a fin de poder aplastar el levantamiento en la capital. Según narra la crónica del 13 de agosto de 1936 del periódico *El Liberal*, los guardias civiles de Beasain también se trasladaron a Donostia¹²¹. Además, debemos tener en cuenta que, durante los primeros días después del golpe de Estado, una columna del militar republicano Pérez Garmendia había planeado pasar por Beasain de camino a tomar Gasteiz. Sin embargo, debido al levantamiento en Donostia, se vio obligada a regresar. Anselmo Ruiz dejó escrito que, en la plaza de Beasain, Miguel Amilibia informó del levantamiento militar ocurrido en Donostia, y todos los soldados tuvieron que volver allí. Tuvieron que defender la ciudad solo con las armas que encontraron allí. Ruiz añade que la mayoría de los que fueron de Beasain a Donostia eran “miembros del EAE de Galdakao”¹²². Martín José Mendia dijo a José Antonio Egido que daban pena ya que solo tenían las escopetas de casa para defenderse¹²³. El único capital armamentístico que los beasaindarras podían utilizar en su defensa eran, además de las armas de la Guardia Civil, las armas que robaron durante los primeros días en la tienda que Felipe Bueno Arizmendi tenía en Ordizia¹²⁴, algunas más que encontraron en la CAF¹²⁵ y unas conseguidas en Eibar. Los acusados de las idas y venidas a Eibar para la obtención de armas fueron el socialista Marcelo Arnaez Rodríguez, el anarquista Antonio Lorentzo Sánchez y el teniente de alcalde republicano Severiano Azpeitia Artzelus¹²⁶. Según se lee en la acusación contra Marcelo Arnaez, el “acusado hizo tratos con el jefe de la Policía Municipal de Eibar —Amos Ruiz—”, por lo que, seguramente, fue durante esos viajes cuando negociaron traer a varios milicianos de Eibar¹²⁷. Acusaron a Agustín Txapartegi Goenaga de coger 20 kilos de plomo de la CAF y fundirlos en el taller del carlista Martín Esnaola para hacer balas¹²⁸. En cuanto a la cantidad, eran bastante pocos como aparece en la causa contra Severiano Azpeitia donde se lee que del 19 al 20 de julio eran entre 150 y 200 personas¹²⁹. Cabe recordar que, en torno al 23 de Eibar, vinieron varios milicianos y Guardias Civiles de Eibar, pero, si la mayoría de eibartarras se movilizaron a Donostia para frustrar el levantamiento militar, no pudieron ser muchos. Calculando que, en total, había 250 republicanos armados en Beasain, se quedaron más bien pocos.

Además, durante esos días ocurrieron cosas raras en Beasain, quizás relacionadas con la inteligencia de los golpistas. Según Jabier García Bergara, “pocos días antes de que los militares de derechas entraran al pueblo, tres mujeres vinieron a Beasain diciendo que estos no tenían intención de entrar por esta localidad a Gipuzkoa. Intentaron engañar a las autoridades”¹³⁰. En una ocasión, “de camino a la iglesia” Francisca Penagarikano vio cómo un avión sobrevolaba Beasain¹³¹. Según contó Martín José Mendia a José Antonio Egido, pocos días antes de que los golpistas atacaran Beasain hubo un coche descapotable entrando y saliendo del pueblo... (...) puede que fueran espías de los golpistas¹³². Esto puede estar relacionado con lo que Anselmo Ruiz nos hizo llegar a través de una nota: “había muchos rumores y coches entrando y saliendo. El beasaindarra Martín Aranburu fue víctima de un tiroteo cuando conducía su coche en Ordizia. Un joven de Galdakao (voluntario de EAE) murió en él”¹³³.

¹²¹ *El Liberal*, del 13/08/1936. Tal y como veremos, este dato no era totalmente correcto, ya que al menos tres guardias civiles detenidos y fusilados en Beasain estaban destinados en Beasain con anterioridad.

¹²² Testimonio escrito del testigo Anselmo Ruiz.

¹²³ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 91.

¹²⁴ Causa contra Balentin Gomez Artze. Gomez Artze fue acusado de saquear algunas tiendas de armas en Beasain, pero la acusación no era cierta, puesto que las tiendas de armas de Beasain no fueron saqueadas. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 41-38, correspondiente a Balentin Gomez Artze.

¹²⁵ Agustín Txapartegi Goenaga fue acusado de coger de la CAF 10 ametralladoras, pero no parece que fuera muy probable que hubiera diez ametralladoras en la CAF (es posible que hubiera otro tipo de armas ligeras). Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2413-41, correspondiente a Agustín Txapartegi Goenaga.

¹²⁶ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 2613-37, correspondiente a Marcelo Arnaez Rodríguez; Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 4215-42, correspondiente a Severiano Azpeitia Artzelus; Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causas Bizkaia 11895-38 y Santander 172-37, correspondientes a Antonio Lorenzo Sanchez.

¹²⁷ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 2613-37, correspondiente a Marcelo Arnaez Rodríguez).

¹²⁸ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2413-41, correspondiente a Agustín Txapartegi Goenaga.

¹²⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 4215-42, correspondiente a Severiano Azpeitia Artzelus.

¹³⁰ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹³¹ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

¹³² EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 91.

¹³³ Testimonio del testigo Anselmo Ruiz.

Los beasaindarras salieron e hicieron batidas alrededor del pueblo con intención de parar o al menos vigilar a las tropas golpistas. La batida realizada el 22 de julio a Zegama fue la mayor de ellas¹³⁴. El único refuerzo externo fue el de unos voluntarios que vinieron de Eibar. Según cuenta Jabier García Bergara, “los milicianos vinieron durante la noche, en un camión”¹³⁵. Alejo Beñaran Garin, capitán de la Guardia Civil, estaba al mando de los milicianos eibartarras que vinieron. Entre ellos, varios murieron luchando —como veremos más adelante—, Beñaran trajo a “unos cuatro o cinco” Guardias Civiles con él; de estos últimos hablaremos más tarde¹³⁶. El jefe de la Policía Municipal de Eibar, Amos Ruiz, también vino a defender Beasain¹³⁷. Un informe escrito por el alcalde franquista José Luis Guridi y enviado al Tribunal de Confiscación de Bienes en febrero de 1939, el teniente de alcalde Severiano Azpeitia fue quien negoció para que —Guardias Civiles y policías municipales incluidos— vinieran a defender Beasain; y “llegaron el 24 de julio”. En cualquier caso, teniendo en cuenta las implicaciones políticas del alcalde Guridi, debemos poner en duda esta información¹³⁸. La mayoría de milicianos que vinieron de Eibar a Beasain eran miembros de las milicias de Amuategi —aunque, como veremos más adelante, no todos—. Estas milicias se formaron el 18 de julio en defensa de la República, y su actividad se extendía por toda Gipuzkoa —no todos vinieron a Beasain, muchos marcharon a hacer frente al levantamiento de Donostia¹³⁹. El capitán Beñaran, entonces destinado en Eibar, era natural de Urretxu. Hasta 1934 estuvo destinado en Beasain¹⁴⁰ y era un hombre con mucho carisma. Al parecer, tenía muy buena relación con el pueblo y sus habitantes. Francisca Peñagarikano recuerda que “solía moverse a lomos de un caballo blanco”¹⁴¹. José Apalategi Etxeberria también dice lo mismo: “solía ir montado sobre su caballo blanco y era muy querido en el pueblo”¹⁴². Milagros Aranburu Múgica también lo confirma: “era un hombre muy elegante, siempre iba a lomos de su caballo blanco”¹⁴³. José Manuel Azurmendi Dorronsoro cuenta lo siguiente: “cuando él estaba aquí nosotros éramos unos críos, pero lo conocíamos; era muy amable. “¡Buenas tardes!” le decíamos, y él siempre nos devolvía el saludo. Era un hombre muy euskaldun; muy querido”¹⁴⁴. Arantza Ugarte Azkarate, hija del médico Cesáreo Ugarte, nos cuenta que “era un hombre muy elegante y bello. Aunque él no tuviera ninguno, le encantaban los niños”¹⁴⁵. Los médicos Cesáreo Ugarte y Roman Unanue estaban entre las amistades que hizo Beñaran en el pueblo. Así nos lo cuentan sus hijas: tal y como nos ha dicho Arantza Ugarte, mi padre hablaba muy bien de Beñaran¹⁴⁶ “mi padre era muy amigo de Beñaran”, dice, por su parte, Sara Unanue¹⁴⁷. En el caso de los Ugarte, además, Arantza Ugarte cuenta que “estaba casado con una tía de mi madre” (la esposa de Beñaran se llamaba Teresa Del Puente Urbieto¹⁴⁸). Por lo tanto, el consenso en torno a Beñaran en el pueblo es —o era— evidente. Anselmo Ruiz relata que la gente del pueblo estaba segura de que Beñaran no los traicionaría, por lo que confiaban mucho en él¹⁴⁹. En cualquier caso, debemos tener en cuenta que, por su cargo de Capitán, su mayor responsabilidad era el de la defensa militar; el responsable, en mayor medida, del área de orden público era el Cabo o Caporal Carlos González.

¹³⁴ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 14405-38, correspondiente a Julio Martínez Romeo.

¹³⁵ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹³⁶ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 91.

¹³⁷ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 91; y GUTIERREZ AROSA, Jesús: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Ayuntamiento de Eibar y Ayuntamiento de Elgeta. Eibar y Elgeta, 2007, pág. 27.

¹³⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 02. Según otro informe elaborado en 1942 por el alcalde Martín Esnaola, Azpeitia fue “uno de los organizadores de la resistencia armada”, pero no dice que fuera a Eibar a traer milicianos de allí. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 073, conjunto documental: 23.

¹³⁹ Archivo Irargi del Gobierno Vasco. Caja: 11; conjunto documental: 3.

¹⁴⁰ El motivo por el que Beñaran se trasladase en 1934 de Beasain a Eibar pudiera ser su ascenso, ya que lo ascendieron del cargo de teniente al cargo de capitán. En este enlace se puede encontrar una noticia sobre su ascenso: (Boletín Oficial del Ministerio de Guerra, del 06/03/1934): http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=14822 Entró en la Guardia Civil en 1901; he aquí el enlace (Boletín Oficial del Ministerio de Guerra, del 21/07/1901): http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=6045 No obstante, algunos, por error, dicen que Beñaran vino de Oñati, por ejemplo; LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano) (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 269. José Antonio Egido identifica a Beñaran como de “Oñati” pero era natural de Urretxu. EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 91. El periódico *El Liberal*, en su ejemplar del 13 de agosto de 1936, menciona a un “teniente de Oñati”, pero no lo relaciona con Beñaran (ya que lo identifica como “Villaran”), sino con un guardia civil que les “traicionó”. *El Liberal*, del 13/08/1936.

¹⁴¹ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorronsoro e Isabel Peñagarikano Dorronsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

¹⁴² Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

¹⁴³ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁴⁴ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

¹⁴⁵ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁴⁶ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁴⁷ Entrevista realizada a Sara Unanue Lobeto. En Donostia, a 01/10/2014.

¹⁴⁸ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁴⁹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

Beñaran era simpatizante de la derecha, monárquico,¹⁵⁰ pero, aún así, vino de Eibar a Beasain en defensa de la República —no obstante, también hay quien lo identifica como republicano¹⁵¹—. Varios motivos apuntan en esta dirección. La primera: juró lealtad a la República¹⁵². La segunda —y en relación con la anterior—: según sus ideales, es probable que Beñaran condenara el golpe de Estado y optara por no levantarse contra un gobierno elegido por el pueblo. Y, por último: puede que las matanzas de los golpistas en Altsasu durante los días próximos al levantamiento conmovieran a Beñaran y se preocupara de lo que podía ocurrir en Beasain. Sin embargo, no creo que ese fuera el principal motivo para que Beñaran se uniera a la causa republicana. De hecho, mientras él ostentaba el cargo de Capitán en Eibar, la Guardia Civil cogió 3.000 pistolas Mauser-Beistegui de la fábrica de armas *Beistegui Hermanos* y las repartió entre los republicanos. Esto ocurrió poco después del levantamiento, antes de la masacre de Altsasu. Por lo tanto, aunque es probable que el suceso conmoviera a Beñaran, no fue decisivo para que este optara por unirse al bando republicano; había tomado la decisión previamente¹⁵³. Puede que, aún así, la matanza de Altsasu lo empujara a tomar otra decisión en su defensa de la República: venir a Beasain —y no quedarse en Eibar o ir a Donostia—. Al parecer, Beñaran era un capitán de gran prestigio; ambos bandos intentaron atraerlo a sus filas: José Manuel Azurmendi cuenta que golpistas y republicanos lo querían de su lado... habló mucho por teléfono con el Gobernador Militar León Carrasco¹⁵⁴. Según el periódico *El Liberal*, “el Capitán Villarán [sic], de ideología católica y monárquica”, dio un discurso “a los que estaban bajo su mando”: “Lucharemos, y puede que muramos, en defensa de la ley; en defensa del Gobierno de la República, pues es la única causa legítima”¹⁵⁵.

Tras investigar lo ocurrido en Eibar durante la guerra de 1936, Jesús Gutierrez Arosa cuenta cómo Beñaran y sus hombres fabricaron una especie de tanque artesanal, que después conduciría Valentín Lluvia¹⁵⁶. Este vehículo causó muchos quebraderos de cabeza a los falangistas durante la batalla. Además, como comprobaremos, muchos indicios apuntan a que ese era el vehículo que ardía junto a la fábrica de tinta Hunolt la tarde del 27 de julio —Guillermo Ugarte murió por avisar de ello—.

También debemos considerar que, para entonces, la mayoría de la gente se había ido ya. Según le dijeron a José Antonio Egido, mucha gente se había ido de Beasain antes de que los golpistas entraran en el pueblo; bien porque eran objetivo de los golpistas o bien por la intención de trasladarse a lugares con una defensa mejor organizada¹⁵⁷. Según Miren Barandiaran, “el 25 de julio la mayoría de gente ya se había marchado del pueblo”¹⁵⁸. Alfonso Ibaibarriaga cuenta que lo ocurrido esos días en Beasain fue una “desbandada”¹⁵⁹. Victor Bernedo, alcalde del pueblo, huyó a Azpeitia el 26 de julio¹⁶⁰. El socialista Valerio Polo Carrascal fue otro de los que abandonó Beasain para unirse al ejército republicano que ya se estaba formando en Gipuzkoa¹⁶¹. Como hicieron los hermanos abertzales Ángel y Luis Ruiz de Apodaka. Su hermano, el anarquista Francisco Ruiz de Apodaka, sin embargo, se quedó a defender Beasain; allí lo mataron los franquistas¹⁶². El mismo Ibaibarriaga y su suegro Pedro Usabiaga también huyeron a Ondarroa, a la casa de la familia Ibaibarriaga¹⁶³. Andoni Sarriegi cuenta que fue su padre Cecilio Sarriegi se salvó gracias a que huyó del pueblo, pues los golpistas anduvieron preguntando por Cecilio¹⁶⁴. El nacionalista José Luis Lasa, también obligado a irse, fue a Azpeitia¹⁶⁵. Hay que aportar un dato: el 30 de julio de 1936, poco después de que entraran los golpistas, solo había nueve personas en la banda del pueblo de Beasain, más o menos un tercio de los miembros —así se constató en el Pleno Municipal del 20 de agosto de 1936—¹⁶⁶.

¹⁵⁰ Según Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro, “en el pueblo ya era conocido que era de derechas y monárquico”. Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

¹⁵¹ Arantza Ugarte Azkarate nos dice que “yo creo que Beñaran era republicano”. Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁵² Entre los testimonios de los vecinos, coinciden con dicha interpretación Felipe Ibarbia (entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi en Beasain a 19/06/2014), Joxe Apalategi (entrevista realizada a Joxe Apalategi en Beasain a 25/06/2014), Milagros Aranburu (entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika a 05/08/2014) y Sara Unanue (entrevista realizada a Sara Unanue Lobeto en Donostia, a 01/10/2014).

¹⁵³ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Ayuntamiento de Eibar y Ayuntamiento de Elgeta. Eibar y Elgeta, 2007, pág. 19.

¹⁵⁴ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

¹⁵⁵ *El Liberal*, del 13/08/1936.

¹⁵⁶ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Ayuntamiento de Eibar y Ayuntamiento de Elgeta. Eibar y Elgeta, 2007, pág. 27.

¹⁵⁷ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 91-92.

¹⁵⁸ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, pág. 100.

¹⁵⁹ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

¹⁶⁰ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95.

¹⁶¹ Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolaza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹⁶² Entrevista realizada a Pako Ruiz de Apodaka Galartza. En Beasain, a 18/06/2014.

¹⁶³ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

¹⁶⁴ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

¹⁶⁵ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

¹⁶⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

A medida que se acercaban los golpistas, la mayoría de habitantes del pueblo huyó a los caseríos cercanos con intención de protegerse de los enfrentamientos armados y esperar a ver cómo transcurría la situación. Así lo hizo, por ejemplo, José Vicente Iraola: el 26 de julio subió al caserío de Basartegoiko y no volvió a Beasain hasta la tarde del 27 de julio —cuando el casco ya estaba en manos de los golpistas—¹⁶⁷. Muchos habitantes del pueblo hicieron algo similar: Aitor Garmendia, por ejemplo, recuerda cómo tuvo que huir a Gudugarreta con su abuela y, de camino, tuvieron que pasar cerca del campo de tiro¹⁶⁸. Francisca Peñagarikano también cuenta que, cuando los golpistas entraron en Beasain, su abuela y ella tuvieron que huir, y también escucharon disparos cerca¹⁶⁹. Patxi Lasa Imatz y su familia fueron a Ugartemendi¹⁷⁰. Cerca del pueblo, la familia Ibarbia —que vivía en el caserío Usategi—, tuvo que huir a un caserío que había después de subir San Martín. Felipe Ibarbia lo recuerda bien: “recuerdo que, ese día, de postre comí arroz con leche”¹⁷¹. El padre de Jabier García Bergara también tuvo que marcharse; fue al caserío Gantzarain¹⁷². Como bombardearon la casa que tenían en la actual Avenida Nafarroa, la familia de Xanti Lasa Aranburu se fue al caserío Antxusietia¹⁷³. La historia de los Mendia, de la familia Barrendain, fue bastante trágica: toda la familia se fue al barrio Erauskin, pero Ebaristo Mendia y su hijo Florencio Mendia se quedaron en casa porque la vaca estaba a punto de dar a luz a un ternero. Ebaristo perdió la vida por esta decisión; Florencio casi también¹⁷⁴. La mayoría de ellos volvieron a Beasain cuando terminaron los tiroteos. Según Jabier García, era una mujer, Joakina Gillen Azurmendi, quien avisaba a la gente de que podía bajar al pueblo¹⁷⁵.

Otros se cobijaron en el hospital Arangoiti, como lo hicieron los suegros y dos tías de Andoni Sarriegi: Juan Antonio Sarriegi Aldanondo, Joxepa María Aldanondo Aranburu, Martina Sarriegi Aldanondo y Romana Sarriegi Aldanondo. Su padre, Cecilio Sarriegi Aldanondo, se marchó a Aratz-Matxinbenta; su tío, José Sarriegi Aldanondo, se protegió en un caserío de Ugartemendi¹⁷⁶. También Milagros Aranburu¹⁷⁷. Los que no tenían dónde ir en Beasain, pusieron colchones en las ventanas para protegerse de las balas¹⁷⁸; así lo hizo, por ejemplo, la familia de Eleuterio Ayestarán en la calle Andre Mari¹⁷⁹. Juan José García Urcelayeta también lo menciona en un breve artículo¹⁸⁰.

Por otro lado, según Juan José García Urcelayeta, el Comité de Defensa dinamitó los puentes alrededor de Beasain. Así hicieron, por ejemplo, con el puente de Lazkaibar —Malkasko—, en la frontera con Ordizia. Ezekiel Etxezabal se encargó de esa labor¹⁸¹. Aún así, en la causa contra Etxezabal, el líder del Partido Socialista Antonio Menaza Bermudez dijo que lo obligaron a hacerlo en contra de su voluntad, cuando ya estaba enfermo; fueron el cabo de la Guardia Civil Carlos González y el alguacil Segundo Lozares quienes lo obligaron. Después también derribaron los puentes de Jeronimo-enea —de camino a Idiazabal— y Makinetxe, de camino a Ormaiztegui. Los obligaron a ello: así lo afirman dos de los que participaron en el derribo: Benigno Martínez eta Manuel Palacios Ferrer¹⁸². El Ayuntamiento de Ordizia ya había tomado la decisión de cancelar las fiestas del pueblo de ese año. Además, según Pia María Barandiaran, los militantes de izquierdas derribaron el puente de Kaxeta, en Ataun, el 19 de julio por orden del jeltzale de Ordizia Joseba Rezola —quien, más adelante, se convertiría en vicepresidente del Departamento de Defensa del Gobierno Vasco—. También

¹⁶⁷ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 351.

¹⁶⁸ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

¹⁶⁹ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

¹⁷⁰ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

¹⁷¹ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹⁷² Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹⁷³ Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

¹⁷⁴ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

¹⁷⁵ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹⁷⁶ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

¹⁷⁷ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. 05/08/2014.

¹⁷⁸ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹⁷⁹ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

¹⁸⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 60.

¹⁸¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 57.

¹⁸² Respecto al derribo de puentes, puede consultarse la causa contra Ezekiel Etxezabal. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Cipuzkoa 1858-38, correspondiente a Ezekiel Etxezabal Belozpide, Benigno Martínez López y Manuel Palacios Ferrer. Según dicha causa, Etxezabal participó en el derribo de los tres puentes; los otros dos, en cambio, solo en el derribo de uno o dos de los tres (Palacios en los de Lazkaibar y Jeronimo enea; y Martínez solo en el de Jeronimo enea; Etxezabal también identifica a Benigno Martínez en el de Makinetxe). Causa contra otra persona que ayudó a derribar el de Makinetxe: Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 13074-38, correspondiente a Gregorio Sánchez García.

bloquearon con árboles la carretera de Kaxeta a Lizarrusti¹⁸³. Encontramos referencias al derribo del puente de Kaxeta en las causas contra los militantes de izquierdas de Beasain. El beasaindarra Felipe Bueno declara con precisión que él y dos Guardias Civiles de Ordizia — Ignacio Sebastian Fernandez y Joaquín Pérez Gaibar— cogieron dinamita de la tienda de armas Otegi, en Ordizia, con la intención de tirar el puente de Kaxeta¹⁸⁴. De camino, añade, se encontraron con otros dos beasaindarras: Ángel Zubiaurre y Eujenio Etura. Por la tarde, después de haber tirado el puente, detuvieron a Daniel Intxausti en Ataun¹⁸⁵. Además, según Barandiaran, algunos coches que llevaban a los miembros de la izquierda de Beasain anduvieron patrullando por Ataun, “pero no gritaron eslóganes ni molestaron a nadie”¹⁸⁶. Pero en Beasain no ocurrió como en Ataun, que los golpistas entraron y asustaron a la gente del pueblo —como a los Sutegi—, cerraron el batzoki, pusieron multas, humillaron a la gente y demás. Ocho cadáveres aparecieron pocos días después de que estos entraran en Ataun, lo que advertía de lo que podían hacer en Beasain¹⁸⁷. Según la testigo Klara Ollakarizketa, los milicianos venidos de Eibar hacían guardia cada noche en Beasain¹⁸⁸.

Los republicanos controlaron de manera relativamente fácil la rebelión, sobre todo gracias a los anarquistas. Los soldados que se rebelaron en Donostia el 21 de julio tuvieron que volver a sus cuarteles¹⁸⁹, pero no se venció completamente hasta el 27 de julio, hasta el mismo día en que los golpistas tomaron Beasain. Una de las claves para vencer a los rebeldes fue la resistencia que hicieron en Oiartzun ante los militares golpistas Beorlegi y Ortiz de Zarate. Estos pudieron tomar Oiartzun los primeros días de agosto, cuando el levantamiento en Donostia ya estaba frustrado¹⁹⁰. Según Beldarrain, muchos soldados franquistas se rindieron. Pero, aún así, como consecuencia de la violencia de las masas, mataron a muchos¹⁹¹; entre ellos, al ex Gobernador Militar de Gipuzkoa León Carrasco Amilibia. La mayoría de sus fusiles quedaron en manos de la CNT, y no los repartieron entre otras organizaciones¹⁹². Ese mismo día crearon el Comité de Defensa de Gipuzkoa, con Miguel Amilibia al frente y el beasaindarra Jesús Larrañaga como Comisario de Guerra¹⁹³.

El principal problema de los defensores de Gipuzkoa era la falta de armas. Por lo que parece, la gestión que unos militantes de izquierdas de Bizkaia hicieron en Francia no fue suficiente: Según el presidente del Comité de Defensa de Gipuzkoa, Miguel Amilibia, “casi no teníamos balas. Cada día venía un avión de Madrid que traía 40 cajas. Cada una de estas contenía 1.600 balas, pero en un tiroteo se podían gastar 16.000 balas”¹⁹⁴.

En ese momento, los golpistas atacaban Gipuzkoa por tres frentes. Uno, como ya hemos dicho, era el frente de Oiartzun. Otro, como también hemos mencionado, era el de Goierri, que atacaba Beasain. El tercero constituía la ocupación de Tolosaldea. De hecho, el 22 de julio los golpistas llegaron a Betelu y, el 23, entraron en la frontera con Gipuzkoa. El 25 de julio ocuparon Lizartza por orden del comandante Becerra. Otro grupo, con Tutor al frente, ocupó los Berastegi y el monte Urto. El 30 de julio ambos grupos se reunirían en Leaburu, preparados para atacar Tolosa¹⁹⁵.

Las tropas golpistas que vinieron a Beasain eran numerosas. Según Julio Arostegi, 400 soldados en total vinieron a Goierri¹⁹⁶, pero, teniendo en cuenta todos los datos, puede que fueran entre 600 y 700 —algunas fuentes apuntan a que solo en la columna de Malcampo había más de 300 requetés—. Los que entraron aquí fueron los requetés y los soldados del batallón Arapiles del Ejército regular; el teniente-coronel Pablo Cayuela lideró la columna. Los militares entraron en tres columnas a Beasain. El

¹⁸³ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 647-648.

¹⁸⁴ En la causa contra Felipe Bueno, él dijo que la orden a los dos guardias civiles de Ordizia provino de Ángel Latorre, comandante del puesto de Ordizia; ellos, en cambio, dijeron que la orden la dio Carlos González Garzón, jefe del puesto de Beasain. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3088-38, correspondiente a Felipe Bueno Arizmendi.

¹⁸⁵ Archivo militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3088-38, correspondiente a Felipe Bueno Arizmendi; Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2110-38, correspondiente a Ángel Zufiaurre Camino y Eujenio Etura Berasategi. Respecto a dicha detención, los tres coinciden en que la orden la dio Carlos González.

¹⁸⁶ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 648.

¹⁸⁷ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 648-650.

¹⁸⁸ Agradezco a Jabier García Bergara el haberme proporcionado este dato.

¹⁸⁹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, pág. 28.

¹⁹⁰ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, págs. 28-29.

¹⁹¹ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, pág. 29.

¹⁹² BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, págs. 29-30.

¹⁹³ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I), (págs. 193-233). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 209.

¹⁹⁴ BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Asociación Cultural Intxorta. Oñati, 2012, pág. 31.

¹⁹⁵ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, págs. 214-215.

¹⁹⁶ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 316.

pag.

historiador Julio Arostegi, en su libro sobre los requetés, clasifica así a los que entraron: Una columna liderada por José Malcampo, que salió de Iruña, atravesó Lizarrusti pasando por Arbizu y entró en Ataun el 24 de julio¹⁹⁷. Además de entre 100 y 300 requetés —según fuentes distintas— había miembros del Tercer Cuerpo Expedicionario del Tercio de Jurrumendi y la Compañía de Nuestra Señora; unos 80 falangistas¹⁹⁸. José Antonio Urgoitia cuenta que había 300 requetés en esa columna¹⁹⁹. Miren Barandiaran confirma ese dato²⁰⁰. Las tropas de Malcampo también eran conocidas como el Tercio de Caparros; Ángel Irigoras también utiliza ese nombre²⁰¹. Sin embargo, ese no fue su nombre oficial pues, después de que Malcampo fuera herido en combate, dejaron de utilizarlo y, la mayoría de los requetés entró en el Tercio Nuestra Señora del Camino, creado en febrero de 1937²⁰². A las órdenes de Malcampo vinieron los tenientes Sardina y Val, y los oficiales Muruzabal y Martínez de Irujo. En esa columna también vino Borja Arteaga, hijo del Señor de Lazkao —Duque del Infantado—²⁰³. Nada más entrar las tropas de Malcampo en Ataun, amenazaron a la gente —dijeron que iban a quemar la casa de los Sutegi—, impusieron varios castigos y cometieron varios robos²⁰⁴. Según cuentan Andoni Sarriegi y Aitor Garmendia, los requetés que entraron en Beasain no eran de zonas vascoparlantes de Nafarroa: la mayoría “sí eran navarros, pero no euskaldunes. No lo eran generalmente, aunque había alguno entre ellos”²⁰⁵.

Por otro lado, Pablo Cayuela Ferreira —el que fuera teniente-coronel del batallón Arapiles— partió de Estella con el séptimo batallón de la misma compañía, siempre según Julio Arostegi, con 27 requetés; estos eran minoría entre los que formaban las columnas a las órdenes de Cayuela, la mayoría eran regulares y soldados militares. Los requetés que obedecían a Cayuela no pertenecían a la compañía formada posteriormente: La Primera Compañía de Requetés de Lizarra²⁰⁶. Esta compañía llegó a Altsasu el 19 de julio y su represión en el pueblo fue brutal. Anselmo Ruiz cuenta que cientos de personas pasaron al otro lado, a Beasain, para huir de la represión sufrida allí²⁰⁷. Cayuela disponía allí de dos compañías de fusileros, una sección de ametralladores, una sección de máquinas destinadas a la coordinación de los movimientos de las tropas, una sección de la Falange y otra de los requetés²⁰⁸. Los capitanes Roca, TMellid y Kortazar estaban también bajo su mando²⁰⁹. Y, la tercera columna, obedecía las órdenes de Jesús Albizu. Las tropas del capitán Jesús Albizu salieron de Lizarra el 24 de julio y tomaron Zegama ese mismo día²¹⁰. El grupo etxarriarra de Benedicto Barandalla fue la única unidad militar que no participó en la batalla de Beasain. Estuvieron en Beasain, pero después de la batalla. Los soldados republicanos detuvieron a más de una veintena de ellos el 29 de julio, cuando estos estaban entre Lazkao y Ordizia.

El 25 de julio, las tropas de Cayuela llegaron a Idiazabal por Altsasu —aunque la enciclopedia Auñamendi dice, erróneamente, que el 20 ya estaban en Idiazabal—. Allí se reunieron con las tropas de Albizu y los requetés de Malcampo, que venían de Zegama y Ataun respectivamente²¹¹. Cayuela escribió en su diario de guerra²¹² que fue entonces cuando entró en contacto con las tropas de Albizu y asumió el mando de su columna, así como la de Malcampo. El capitán Francisco Roca quedó al mando de la columna de Cayuela²¹³.

¹⁹⁷ Según Pia Maria Barandiaran, llegaron a San Martín de Ataun el día 25 (BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 648. Teniendo en cuenta que —tal y como mencionaremos más adelante— según Julio Arostegi el día 25 estaban oficialmente en Idiazabal con la columna de Cayuela pero que no coincidieron físicamente, es posible que ambas versiones tengan una parte de razón: que hayan entrado en tierras del municipio de Ataun el 24, pero que llegaran a San Martín el 25.

¹⁹⁸ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 314.

¹⁹⁹ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Cronica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I), (págs. 193-233). Sendoa. Oñartzun, 1984, pág. 225.

²⁰⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, pág. 96.

²⁰¹ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinar pertsona guztientzat*. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas) Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 174.

²⁰² AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 314.

²⁰³ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, págs. 315-316.

²⁰⁴ BARANDIARAN, Pia Maria: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, 352.

²⁰⁵ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014; y entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²⁰⁶ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 314.

²⁰⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²⁰⁸ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 314.

²⁰⁹ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, págs. 314-315.

²¹⁰ AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 314.

²¹¹ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Cronica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I), (págs. 193-233). Sendoa. Oñartzun, 1984, pág. 225.

²¹² Archivo General Militar de Ávila, C-2677, 23-B, carpeta.

²¹³ De todas maneras, según Julio Arostegi, esa unificación fue solamente a nivel “oficial”, ya que en la práctica las tres columnas de los sublevados se unieron el 26 de julio. Arostegi, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 316.

José Antonio Urgoitia afirma que, el 26 de julio, las columnas de Albizu y Roca —dirigidos por Cayuela— hicieron un intento contra Beasain. Según Urgoitia, durante la tarde de ese mismo día, los soldados de Albizu sustituyeron a los de Roca en primera línea de combate. No pudieron tomar Beasain ese día; cambiaron de objetivo: Malcampo ocupó Lazkao y, Albizu y Roca, Olaberria²¹⁴. Así lo constata el diario de guerra de Cayuela. (Según Ángel Irigoras, ocuparon Olaberria el día anterior a ese fallido intento y no como consecuencia de este²¹⁵). El testigo Anselmo Ruiz nos dejó escrito el relato de la ocupación de Beasain: La víspera del día en que los golpistas entraron en Beasain —es decir, el 26 de julio—, muchos beasaindarras vinieron corriendo a través de Olaberria porque los habían atacado. Dos de ellos eran Juanito Valdivielso y Valentín Gómez^{216, 217}. Según Veremundo Mendizabal, los golpistas ocuparon Lazkao el 26 de julio, y el alférez Martínez ordenó registrar el convento benedictino —cosa que la izquierda no hizo—²¹⁸. La testigo Ane Barandiaran estaba en Lazkao ese día y dice haber visto a los soldados. Barandiaran cuenta que “hubo tiroteos en Lazkao, creo que alguno entre ellos”. Según afirma Barandiaran, en Lazkao cortaron el pelo a varias mujeres²¹⁹.

La noche del 26 de julio —según Irigoras, del 25—²²⁰, mientras los sublevados estaban concentrados en Olaberria, un médico de Beasain fue a avisarlos de que “en Beasain no había ningún tipo de defensa y el sereno estará esperando a que lleguéis para tocar la campana”. Era Hilario Urteaga, médico del pueblo, como cuentan algunos testigos. José Antonio Egido y Ángel Irigoras se equivocan al afirmar que ese médico era Roman Unanue²²¹. En este caso, podemos decir que esta información es errónea, pues la mayoría de testimonios del pueblo cuentan lo contrario y, además, porque los sublevados estuvieron a punto de fusilar al mismo Roman Unanue “por separatista y abertzale”²²².

Aquel ataque del 26 de julio debió enfurecer a los golpistas. Según el mismo Cayuela, “teniendo en cuenta la fuerza del enemigo —de los republicanos— tuvimos que cambiar de objetivo [...] el tiroteo con el enemigo fue duro”. De hecho, los defensores eran muchos menos —y tenían menos armas— pero, parece ser que estaban organizados y contaban con francotiradores hábiles. El capitán Beñaran posicinó a sus hombres en el monte²²³. Según Paulino Aranburu, disparaba con mucha puntería. “Si Beñaran disparaba veinte tiros, caían veinte navarros al suelo —se refiere a los requetés—”²²⁴. Jesús López Gallego afirma: “se oía un ¡pa-cún! y los soldados decían: “ha muerto un oficial. Ese tiro ha ido contra un oficial”²²⁵. Milagros Aranburu Múgica también lo confirma: “Con cada uno de sus disparos moría un golpista”²²⁶. Otros izquierdistas, sin embargo, estaban en la torre del Ayuntamiento. No había ningún izquierdista en el campanario, aunque los golpistas después los acusaran de ello, sobre todo a Beñaran²²⁷. Según Mila Mendia, “ese primer ataque fue por Lazkao, pero tuvieron varias bajas. Puede eso que eso los enfureciera. El siguiente intento fue por Loinazpe, por Antzizar”²²⁸. El relato de Mila Mendia se ajusta bastante a la realidad, ya que el primer objetivo de los golpistas fue la estación de tren y, además, en el intento de ocupación en el que tuvieron éxito, primero tomaron Antzizar²²⁹. Según Miren Barandiaran, el 26 de julio también intentaron tomar la estación de tren [...] pero antes tomaron el camino a Zumarraga²³⁰; es decir, el barrio de Antzizar. Como veremos más adelante, tomaron el resto

²¹⁴ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I)*, (págs. 193-233). Sendoa. Oñate, 1984, pág. 226.

²¹⁵ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 174.

²¹⁶ Balentin Gomez Artze, miembro del Comité de Defensa de Beasain y gudari, quien recibió la pena de muerte tras la guerra (conmutada posteriormente).

²¹⁷ Testimonio escrito de Anselmo Ruiz.

²¹⁸ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 118.

²¹⁹ Entrevista realizada a Ane Barandiaran Erauskin y Xabier Aierdi Aldasoro. En Getaria, el 12/09/2014.

²²⁰ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 174.

²²¹ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 92; e IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, págs. 174-175.

²²² Entrevista realizada a Sara Unanue Lobeto. En Donostia, a 10/01/2014. Castigaron a Roman Unanue “por nacionalista, separatista y gran propagandista”, en palabras de Sara Unanue.

²²³ *El Liberal*, del 13/08/1936.

²²⁴ Ese testimonio no está grabado.

²²⁵ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

²²⁶ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014

²²⁷ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 120-121.

²²⁸ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

²²⁹ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²³⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 99-100.

pag.

el día siguiente. Según Juan José García Urcelayeta, durante la tarde del 26 de julio, la derecha intentó entrar a Beasain por Olaberria²³¹. Según Jabier García Bergara, los republicanos intentaron hacer frente a las tropas de Mola cerca del caserío Altuna de Senpere. Después, los golpistas castigaron a la familia Sarriegi²³². Esta versión coincide con el testimonio de Anselmo Ruiz: “La víspera del día en que entraron a Beasain, vimos que había muchos soldados en el entorno del cementerio de Lazkao —en la zona de Luberri—. Algunos Guardias Civiles y otros Guardias de Asalto se colocaron en Senpere y en la fábrica grande”²³³.

El último ataque contra Beasain fue el 27 de julio; Malcampo vino por el flanco derecho, por el sudeste —por Lazkao—; Roca vino por el sur —fue contra la estación— y Albizu por el oeste —por la zona de Antzizar e Igartza—. Según el diario de guerra de Cayuela, este empezó a atacar Beasain por la mañana. Los republicanos lucharon duramente esas horas, pero eran menos y, finalmente, los vencieron. Hirieron a Malcampo y Roca, y Soltxaga tuvo que venir de Iruña para concluir la acción. La resistencia fue muy dura. José Apalategi lo confirma: “Aquí recibieron muy mal a los golpistas de Franco. Ellos creían que iban a tomar Beasain con mucha facilidad”²³⁴.

Esa batalla del 27 de julio fue muy dura. Aunque la resistencia fue dura, los golpistas eran muchos más y tenían más armas: eran entre 400 y 600 personas contra los, como mucho, 100 que defendían el pueblo. Eso también explica que hubiera más muertos de la derecha que de la izquierda. Además, en cuanto a las armas, tenían superioridad: en Olaberria tenían un cañón con el que disparaban contra la gente. José Apalategi Etxeberria cuenta que los golpistas dispararon un obús contra la que entonces era su casa —en la actual avenida Nafarroa²³⁵. Los primos María Carmen Ibarbia y Felipe Ibarbia también cuentan que bombardearon Beasain con artillería, y añaden que también que quemaron varias casas²³⁶. Anselmo Ruiz recuerda como dispararon un cañonazo contra su casa, en la calle Bideluze —la actual calle J. M. Arana—²³⁷. También dice que quemaron algunas casas del centro de Beasain, como la “casa de los Catarain”, por ejemplo²³⁸. Así mismo, José Vicente Iraola Lasa dijo que quemaron su casa —el número 25 de la Kale Nagusia— y algunas de alrededor²³⁹. Los republicanos no tenían gran cosa: algunos fusiles —según Jabier García²⁴⁰, los que trajeron los milicianos de Eibar eran mejores que los que tenían— y, como mucho, algunas granadas. Así lo cuenta Jabier García Bergara: “algunos de mis familiares se encontraron con unos republicanos, y vieron que estos llevaban granadas”²⁴¹. En torno a esas granadas hay que decir que, como escribió José Luis Guridi después de la guerra, el alcalde Víctor Bernedo estaba entre los que repartieron granadas entre la gente del pueblo hacer frente al glorioso Movimiento Nacional²⁴² —detrás de esta acusación puede haber motivos políticos. En otros informes, los dirigentes franquistas acusan al abertzale Cecilio Sarriegi de repartir las armas entre los izquierdistas, aunque para entonces, este ya había huido a Matxinbenta²⁴³. Por otro lado, los republicanos también tenían un tanque fabricado de manera artesanal por iniciativa de los milicianos de Eibar y Beñaran, con Valentín Lluvia al volante. Ese tanque era solo un coche blindado y dotado de una ametralladora móvil u otra arma.

Como ya hemos dicho, después de varios intentos durante los días anteriores, los golpistas entraron en Beasain el 27 de julio. Según José Manuel Azurmendi, los disparos empezaron a las seis de la mañana²⁴⁴. Azurmendi Dorrontsoro cuenta que

²³¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 59.

²³² Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²³³ Testimonio escrito de Anselmo Ruiz.

²³⁴ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

²³⁵ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

²³⁶ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustizay María Carmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

²³⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²³⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²³⁹ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352. Joxe Manuel Azurmendi cuenta que vio caer ese obús (entrevista realizada a Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsoro en Donostia, a 10/09/2014). La casa de Iraola y la casa de Catarain estaban una al lado de la otra, eran respectivamente los números 25 y 23 de la Calle Mayor.

²⁴⁰ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁴¹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁴² Estos tres informes se redactaron el 13 de julio de 1937, el 29 de marzo de 1938 y el 10 de enero de 1940, cuando Bernedo estaba en la cárcel; por lo que podemos pensar que tenían mucha influencia cuando condenaron a Bernedo a pena de muerte. Estos informes se encuentran en el apartado 01 de la carpeta A088. Por otro lado, Martín Esnaola, que era alcalde, se sumó a esta acusación, pues así lo confirmaron en un informe no fechado. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 03.

²⁴³ El primero de estos informes lo redactó Francisco Ezkiaga, presidente del “comité responsable de los informes”, el 24 de diciembre de 1937, y lo confirmó el alcalde José Luis Guridi el 10 de junio de 1938 —Archivo Municipal de Beasain—. Carpeta A088, conjunto documental: 03). José Luis Guridi repitió elaboró otro informe, el 8 de noviembre de 1938, en el que repitió estas acusaciones. El comité responsable de elaborar los informes, por su parte, redactó un nuevo informe el 24 de diciembre de 1938 —esta vez, sin firma, aunque sabemos que Eusebio Asla y Francisco participaron en su elaboración junto con Ezkiaga—. Archivo Municipal de Beasain Carpeta A088, conjunto documental: 01). Guridi y Ezkiaga basaron su acusación en las declaraciones de Endrike Zubizarreta. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 01.

²⁴⁴ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

entraron por el barrio de Antzizar, por Ihurre y Olaberria²⁴⁵. Aitor Garmendia Goitia afirma que los golpistas tomaron primero el caserío de su familia, llamado Antzizarberri —como hemos dicho anteriormente, este caserío también había sido una sidrería—²⁴⁶. Evidentemente, conscientes de que venían a por ellos, la familia Garmendia Goitia huyó. Tal y como nos ha contado el propio Aitor Garmendia, aunque no la alcanzaron, dispararon a su abuela cuando esta huía con él en brazos. Más adelante, según cuenta Garmendia Goitia, presentarían una denuncia contra su familia; con duras acusaciones, además. Nos dieron un ultimátum de 48 horas para que les dijéramos dónde estaba nuestro abuelo —Alejandro Garmendia—. Nos amenazaron con quemar nuestra casa si no se lo decíamos. Según sus palabras, “la denuncia la puso alguien del pueblo, pero no sabemos quién”²⁴⁷. Fueron los requetés los que tomaron su casa, “navarros, pero no euskaldunes, no hablaban euskera”²⁴⁸. Garmendia Goitia cuenta que utilizaron duras acusaciones cuando los denunciaron y, cuando los requetés entraron en su casa, robaron las sábanas y todo lo demás. No fue el único caso de robo —como veremos más adelante, fue generalizado en Beasain—, ni la única denuncia presentada por alguien del pueblo; tampoco la única huida a los barrios. Aitor Garmendia cuenta cómo cuando llegó el capitán, vio los libros y dijo este no es el que yo buscaba; y archivaron la denuncia, pero el daño ya estaba hecho. Aún así, terminada la batalla, detuvieron al padre de Aitor, Anselmo Garmendia²⁴⁹. Jabier García Bergara confirma la entrada por Antzizar. Según su testimonio, los golpistas entraron en Beasain por la zona donde estaba la fundición Estanda. Continuaron por Antzizar, por el camino Sorobideta —la actual calle Oriamendi— hacia el pueblo²⁵⁰. Después de pasar Antzizar, según el diario de guerra de Cayuela, hirieron al capitán Francisco Roca y Cayuela tuvo que ocupar su lugar. Con él iban el capitán Jacinto Lasa, el teniente Gabriel Pairat, el alférez Antonio Oña y el sargento José Rodríguez.

Dada la superioridad de los ocupantes, las fuerzas leales a la república tuvieron que retroceder. Según Cayuela, después de ocupar la estación de tren “empezamos a ocupar el resto de edificios del pueblo, tras duros tiroteos”. Según cuenta José Manuel Azurmendi, “la Guardia Civil se parapetó en las escuelas”²⁵¹. Anselmo Ruiz así lo confirma, “los guardias civiles estaban en las nuevas escuelas y en la estación”²⁵². Puede que esto ocurriera durante la última fase, cuando bajaron del monte. Según los testigos, los guardias civiles disparaban desde arriba, como francotiradores. De hecho, Ramón Pérez Onésimo cuenta que los golpistas detuvieron a su tío, Ignacio Pérez Onésimo, cuando bajaba del monte²⁵³. Según *El Liberal*, un teniente venido de Oñati tomó la decisión de bajar del monte [...] y, como consecuencia de esa decisión, las fuerzas en defensa del Gobierno perdieron la superioridad estratégica. Es probable que ese teniente fuera un traidor, pues los fieles a la república no supieron nada de él después del suceso, seguramente se pasara al bando golpista²⁵⁴. También es probable que algunos estuvieran en el monte y otros en el pueblo. No obstante, según Jabier García Bergara, el presidente del Comité de Defensa —Ignacio Cortes— y algunos guardias civiles estuvieron en la torre del Ayuntamiento; según José Antonio Egido, también el Jefe de la Policía Municipal, Amos Ruiz²⁵⁵. Esto tiene sentido pues, desde ahí, podían actuar como francotiradores²⁵⁶. En las horas siguientes, los republicanos lanzaron varias granadas desde el edificio de la estación de tren con intención de parar el avance de los golpistas. Según Jabier García Bergara, estos después mataron a los matrimonios que vivían en aquella casa²⁵⁷. A partir de ahí, según este habitante del pueblo, hubo un tiroteo muy cerca de la Kale Nagusia. Los republicanos disparaban desde la casa que había sobre el bar Loinaz —ahora cerrado—, y los requetés desde la casa que está ahora en ruinas. Esas dos casas están en la Kale Nagusia, casi frente a frente²⁵⁸. Según este testigo, los republicanos dispararon desde la torre del Ayuntamiento hasta el final, incluso cuando ya habían sido heridos.

Aún así, por la tarde la derecha empezó a imponerse en Beasain. Puede haber dos factores para ello. Por un lado, como cuenta el periódico *El Liberal*, la traición del teniente venido de Oñati —que hizo bajar del monte a los republicanos, perdiendo

²⁴⁵ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

²⁴⁶ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²⁴⁷ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²⁴⁸ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²⁴⁹ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

²⁵⁰ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁵¹ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

²⁵² Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²⁵³ Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo En Beasain, a 30/07/2014.

²⁵⁴ *El Liberal*, del 13/08/1936.

²⁵⁵ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 92-93.

²⁵⁶ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁵⁷ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁵⁸ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

así su superioridad geográfica y su ventajoso punto de tiro. Por otro lado, que el tanque artesanal dotado de un mortero móvil que conducía Valentín Lluvia se rompiera. Según Jabier García Bergara, el responsable del tanque durante esa tarde fue Alejo Beñaran: “En cuanto el mortero dejó de funcionar, detuvieron a Beñaran en un portal”²⁵⁹. Con el teniente Melliz a la cabeza, un mortero de artillería y unos 40 o 50 soldados, la derecha estaba preparada para asaltar el Ayuntamiento, el último punto de defensa republicano. Parece ser que, en ese momento, Melliz pidió al médico Cesáreo Ugarte que mediara para que los republicanos del Ayuntamiento se rindieran²⁶⁰. No sabemos por qué solicitaron esa mediación, puede que no quisieran más bajas entre sus tropas. Amos Ruiz escribió la oferta de rendición. Cuando Cesáreo Ugarte volvió con un escrito en la mano, pidió media hora. El capitán Melliz solo les dio cinco minutos, que bastaron para que Amos Ruiz y sus hombres huyeran. Según José Fernández Irurita, huyeron por la parte trasera de los milicianos²⁶¹. Ese día, algunos huyeron antes de ser detenidos. El socialista Rafael Polo fue uno de ellos; hizo frente al ataque de los golpistas desde el Ayuntamiento. Por lo que parece, huyó en el último momento²⁶². A través de Anselmo Ruiz hemos sabido que “utilizaron cuerdas para escapar del Ayuntamiento a las rasquetas del lavadero, de ahí a la cárcel de Beasain y, después, a la huerta de las carmelitas”²⁶³. Cesáreo Ugarte estaba asustado, pensaba que lo iban a matar, pero no lo hicieron; según él, “gracias a que les parecí simpático a los hermanos Pozueta, médicos de las tropas de Cayuela”²⁶⁴. Nada más entrar los franquistas, impusieron el toque de queda y ordenaron a la gente del pueblo —al menos a los que había en la calle— que fueran a la iglesia²⁶⁵.

Durante la batalla, el médico Cesáreo Ugarte estableció una enfermería provisional en la escuela de los lasalletarras San Martín de Loinaz. El médico Roman Unanue también estuvo allí atendiendo a los heridos²⁶⁶. En esa enfermería atendieron a civiles y a combatientes de ambos bandos²⁶⁷. Según el libro de José Antonio Egido, Ugarte tuvo que atender a 27 heridos, la mayoría de ellos golpistas; los milicianos republicanos provocaron muchas bajas²⁶⁸. El abertzale José Usabiaga fue otro de los que estuvo ayudando en la enfermería de Cesáreo Ugarte. Aún así, cuando los golpistas pasaron por allí, lo reconocieron y obligaron a ir con ellos como requeté²⁶⁹. También hubo sucesos trágicos: por ejemplo, pocos días después de que entraran, los golpistas fueron en busca de los militantes de izquierda Hilario Igartua y Jenaro Sanchez, que estaban heridos. La madre de Sánchez les dijo que tenía una enfermedad contagiosa —el tifus, o algo así— y que estaba en la cama; asustados, no lo detuvieron. A Igartua, sin embargo, lo llevaron preso y lo mataron de camino a Iruñea²⁷⁰. Según Veremundo Mendizabal, Ugarte incluso tuvo que curar al teniente coronel Pablo Cayuela Ferreira, aunque este fuera quien ordenó fusilar al padre del médico, Guillermo Ugarte. Mendizabal cuenta que “Cayuela pidió perdón a Ugarte”²⁷¹.

Según el diario de guerra de Cayuela, hubo más de 5 muertos y 20 heridos entre los golpistas; el comandante José Malcampo, Francisco Roca, los capitanes Eduardo Gortazar y Jacinto Lasa, y el teniente Julio Montero eran algunos de ellos. El capitán Guillermo Ezkurra fue una de las bajas. En el lado republicano murieron siete personas durante los combates: Los eibartarras Jacinto Arias Garmendia, Vicente Kortazar Bengoa, Víctor Kortazar Bengoa y Vicente Kortazar Longarte. También el donostiarra Matias Jimenez Perez, el basauriarra Pedro Iraguen Gurtubai y el bilbotarra Antonio Santin Lopez. Los dos hermanos Kortazar Bengoa eran miembros de ELA²⁷². Al parecer, Vicente Kortazar Longarte era socialista, pues formaba parte de las

²⁵⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

²⁶⁰ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 92.

²⁶¹ FERNANDEZ IRURITA, José: “Testimonio: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; y VILLANUEVA TELLERIA, José Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (págs. 69-92). Asociación Socialista de Tolosa. Tolosa, 1991, pág. 80.

²⁶² Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolaza. En Beasain, a 30/07/2014.

²⁶³ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²⁶⁴ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 92-93.

²⁶⁵ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014; entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014; y entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

²⁶⁶ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

²⁶⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 72.

²⁶⁸ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 92.

²⁶⁹ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

²⁷⁰ Agradezco a Andoni Sarriegi Eskisabel el haberme proporcionado este dato.

²⁷¹ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

²⁷² GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Ayuntamiento de Eibar y Ayuntamiento de Elgeta. Eibar y Elgeta, 2007, pág. 30.

milicias de Amuategi²⁷³. Según el socialista tolosarra José Fernandez Irurita, quien participó en los combates, puede que hubiera más muertes en el bando republicano: “Les hicimos frente en la estación, y allí murieron muchos milicianos”²⁷⁴. Por otro lado, el 24 de julio una civil murió en Beasain; era Miren Abasolo Gordobil y solo tenía dos años. Aún así, resulta complicado vincular esta muerte con la guerra, pues el 24 de julio las tropas golpistas aún estaban en Ataun y Zegama, aún no habían llegado a Idiazabal.

Según José Manuel Azurmendi, los tiroteos sucedieron “a las dos de la tarde”²⁷⁵. José Antonio Egido sitúa antes las primeras negociaciones de rendición. Parece que la primera fue a mediodía²⁷⁶. Según Juan José García Urcelayeta, “a las cuatro ya no se oían disparos” y, además, “ya había banderas blancas en el Ayuntamiento y otros edificios”; cuenta que los franquistas lo detuvieron a las cuatro y media en el centro de Beasain²⁷⁷. Anselmo Ruiz sostiene que la resistencia duró hasta las cinco²⁷⁸. El ex concejal republicano y empresario Serafin Arana lo ratifica su declaración en la causa contra el miembro de *Izquierda Republicana* Carlos Gereñu: “afortunadamente, las fuerzas nacionales lograron entrar en el pueblo a las cinco”²⁷⁹. José Vicente Iraola “vio cómo los requetés retiraban las barricadas de los republicanos a las seis y media de la tarde”²⁸⁰. Según José Antonio Urgoitia, la batalla terminó a las siete de la tarde con la victoria de los golpistas²⁸¹. Cayuela también coincide con esta versión, así lo relata su diario de guerra: a las 19 —las siete de la tarde— ya habían ocupado todos los edificios del pueblo. El 28 de julio, Pablo Cayuela destituyó el Gobierno Municipal republicano. El comandante Alberto Ruiz Moriones llegó los próximos días, con 100 falangistas —lo que incrementó la fuerza de los golpistas en Goierri—, y formó un Gobierno Municipal de su gusto. Por lo tanto, en Beasain se impuso el régimen creado por los golpistas, poniendo fin a la experiencia republicana.

La prensa favorable a la república no informó de lo ocurrido inmediatamente y, cuando lo hizo, utilizó un tono mucho más optimista que el que inspiraba la realidad. El periódico *Frente Popular* publicó la noticia en Donostia el 27 de julio —escrita, aunque parte en euskera, sobre todo, en castellano— y como consecuencia del optimismo resultante de la llamada a liberar Nafarroa²⁸². También informaba de que la rebelión fascista en España está a punto de ser aplastada²⁸³. En Goierri —Ataun, Zegama, Idiazabal, Olaberria, Lazkao— no tuvimos noticias del avance de los golpistas. El 28, la noticia de que el levantamiento había sido aplastado en Donostia iba en portada —“el Gobierno legal republicano ha recuperado el control sobre la ciudad” —²⁸⁴; y, en segunda página, decía “los milicianos de Tolosa han logrado parar a los requetés en Beasain y han evitado que entren en el centro del pueblo”²⁸⁵. La crónica narraba que “a pesar de que ha habido muchos heridos, no ha muerto ningún combatiente”²⁸⁶. El 29 de julio publicaba: “las milicias de Tolosa han logrado parar a los rebeldes en toda la comarca”²⁸⁷. Esta misma crónica añade: las milicias civiles fueron a Ordizia y Beasain por el monte, con intención de recuperar esta última. Por lo tanto, en este caso, se reconoce que los golpistas ya habían tomado Beasain. En cualquier caso, cuenta también que el ataque de artillería fue tan fuerte que los golpistas tuvieron que refugiarse en la fábrica de vagones de Beasain [...] Abatieron a muchos golpistas —el primer intento de los golpistas contra Ordizia fue el 29 de julio—. Es cierto que los milicianos tolosarras llegaron el 28 de julio y bombardearon la CAF, aunque muy débilmente. La crónica del periódico *Frente Popular* también relata que “las fuerzas leales controlaban toda la parte derecha de Beasain, evitando que los golpistas pudieran abastecerse por allí”²⁸⁸. El periódico se refiere a la zona de Mariaras, entre los barrios Ezkiaga y Ordizia de Beasain. Más aún, el 30 de julio *Frente Popular* publica esto en primera página: “las

²⁷³ Archivo Irargi del Gobierno Vasco. Caja: 11; conjunto documental: 3. Los socialistas de Eibar fundaron las milicias de Amuategi, que lucharon en toda Gipuzkoa: en Beasain, Ordizia, Tolosa y Donostia. De esas milicias surgió, después, el “batallón Amuategi”, pero cuando ocurrió la batalla de Beasain el Ejército Vasco no estaba organizado. Es decir, formalmente, no eran un “batallón”.

²⁷⁴ FERNANDEZ IRURITA, José: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; y VILLANUEVA TELLERIA, José Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (págs. 69-92). Asociación Socialista de Tolosa. Tolosa, 1991, pág. 80.

²⁷⁵ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

²⁷⁶ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 92-93.

²⁷⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 60.

²⁷⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

²⁷⁹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 11502-38, correspondiente a Carlos Gereñu Aizpeolea.

²⁸⁰ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

²⁸¹ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I), (págs. 193-233). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 209.

²⁸² *Frente Popular*, de 27/07/1936.

²⁸³ *Frente Popular*, de 27/07/1936.

²⁸⁴ *Frente Popular*, de 28/07/1936.

²⁸⁵ *Frente Popular*, de 28/07/1936.

²⁸⁶ *Frente Popular*, de 28/07/1936.

²⁸⁷ *Frente Popular*, de 29/07/1936.

²⁸⁸ *Frente Popular*, de 29/07/1936.

milicias antifascistas han detenido a 22 requetés en Beasain”, aunque después añade que “fueron detenidos en una escuela de Lazkao”²⁸⁹. Esos detenidos —apresados en las inmediaciones de Lazkaomendi, entre Ordizia y Lazkaomendi— formaban parte del grupo de Benedicto Barandalla; hasta los primeros días de agosto los franquistas no tomaron Zaldibia. Según Jabier Ugarte, ese grupo era autónomo —es decir, oficialmente, no formó parte de los Requetés de Navarra— hasta que, el 8 de agosto, les ordenaron ponerse al mando de Cayuela²⁹⁰. Ugarte sitúa esa detención el 29 de julio en Lazkao²⁹¹. Teniendo en cuenta que a partir del 26 de julio Lazkao estaba tomada por los franquistas, es probable que esa escuela fuera la del barrio de Lazkaomendi, ya que en ese momento sí que había una escuela allí. El mismo periódico *Frente Popular* cuenta que los milicianos de Ordizia fueron a Beasain por la cordillera que se extiende hacia Nafarroa. Detuvieron a los requetés en un ataque sorpresa a la escuela de Lazkaomendi. Endrike Mendoza García y Daniel Osua García lideraron el grupo de republicanos²⁹². Según José Fernández Irurita, el responsable de estos hechos fue el capitán de los miqueletes Eduardo Urtizberea²⁹³. El jefe de los 22 requetés detenidos, no obstante, era el concejal de Etxarri-Aranaz Fernando Ijurko. Según declararon los carlistas detenidos, debajo del lugar donde estaban —¿en Lazkao?— había un regimiento fuerte, con un oficial de la Armada al mando²⁹⁴. Encarcelaron a los detenidos en Donostia. Allí mataron a Fernando Ijurko²⁹⁵. Hasta el 31 de julio, el *Frente Popular* contaba que los grupos carlistas han recibido un duro castigo en Oiartzun y Beasain. Aún así, al parecer, incluían el frente en torno a Beasain cuando se referían a “Beasain”. De hecho, dice que “los carlistas intentaron tomar los montes alrededor de Ordizia, pero no lo lograron”, lo que significa que hablaba más de la defensa de Ordizia que la de Beasain²⁹⁶. Una batería que estaba en Itsasondo contaba que les impidieron tomar Ordizia, y que era esa misma batería la que bombardeaba el frente de la fábrica de Beasain²⁹⁷. El 1 de agosto, el periódico de izquierdas publicaba en portada: hemos echado al enemigo de sus posiciones en Oiartzun y Beasain²⁹⁸. Aún así, también decía que los requetés habían matado al teniente Rafael Conde²⁹⁹. Añade que “el enemigo no tenía munición” y “el jefe de las operaciones militares de Ordizia organizó una columna para atacar a los carlistas después de analizar su comportamiento”³⁰⁰. Como resultado, “hemos tomado las posiciones del enemigo”³⁰¹. Según el periódico *Frente Popular*, “en Beasain, los requetés situaban a mujeres en las ventanas y disparaban cubiertos detrás de ellas [...] utilizaron este tipo de conductas criminales”³⁰². Aún así, ese tono era muy positivo, pues los golpistas lograron tomar Ordizia el 1 de agosto.

No obstante, el periódico *Euzkadi* del PNV afirma que el 29 de julio los golpistas fueron totalmente derrotados en Gipuzkoa. En primera página aparecía el titular “La insurrección ha quedado totalmente dominada en Gipuzkoa”³⁰³. Aún así, la crónica era totalmente en torno al aplastamiento del levantamiento en Donostia, no informaba sobre el avance de los golpistas en el sur de Gipuzkoa. El periódico afirmó que el 4 de agosto la normalidad reinaba en Beasain y Ordizia. Dijo que la artillería atacó las posiciones de los requetés en el monte y añadió que los golpistas están muy bajos de moral³⁰⁴.

1.3 Asesinatos

1.3.a) Asesinados en Beasain del 27 al 28 de julio de 1936

Se han solido dar varias cifras respecto a los asesinatos. La parroquia de Beasain, por ejemplo, asegura que 20 personas murieron durante la mañana del 28 de julio de 1936³⁰⁵. Según un informe de 1939 que el Gobierno Vasco redactó durante su

²⁸⁹ *Frente Popular*, de 30/07/1936.

²⁹⁰ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, pág. 401.

²⁹¹ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, pág. 401.

²⁹² *Frente Popular*, de 30/07/1936.

²⁹³ FERNANDEZ IRURITA, José: “Testimonio: “Testimonio: José Fernández Irurita” in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; y VILLANUEVA TELLERIA, José Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (págs. 69-92). Asociación Socialista de Tolosa. Tolosa, 1991, pág. 80. Según Fernandez Irurita, detuvieron a 19 requetés, y no a 22.

²⁹⁴ *Frente Popular*, de 30/07/1936.

²⁹⁵ UGARTE TELLERIA, Jabier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madrid, 1998, pág. 401.

²⁹⁶ *Frente Popular*, de 31/07/1936.

²⁹⁷ *Frente Popular*, de 31/07/1936.

²⁹⁸ *Frente Popular*, de 01/08/1936.

²⁹⁹ *Frente Popular*, de 01/08/1936.

³⁰⁰ *Frente Popular*, de 01/08/1936.

³⁰¹ *Frente Popular*, de 01/08/1936.

³⁰² *Frente Popular*, de 01/08/1936.

³⁰³ *Euzkadi*, de 29/07/1936.

³⁰⁴ *Euzkadi*, de 04/08/1936.

³⁰⁵ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43. El mismo Elizondo dice que “en esa lista, no aparecen todos los fusilados en Beasain”.

exilio, hubo 21 muertes en Beasain, aunque también dice que podrían ser “alrededor de 30”³⁰⁶. El trabajo de equipo sobre Hernani que dirigió Mikel Aizpuru, cita “entre 25 y 32” personas³⁰⁷. Miguel Ángel González incluye a 35 muertos en su libro³⁰⁸, y Miren Barandiaran Contreras coincide con esta cifra³⁰⁹. José Miguel Barandiaran, según sus fuentes, cuenta hasta 37 muertos³¹⁰. Tanto la cifra de 37 muertos como la de 35 son verosímiles teniendo en cuenta que aún hay muchos casos por esclarecer. En el trabajo grupal *Ahaztuen Mindura* —el dolor de los olvidados— realizado con intención de recoger la memoria de Ordizia, se dice que la noche del 27 de julio mataron cerca de 60 personas³¹¹. Este dato se basa en el trabajo del profesor Pedro Barruso Bares, pues es ahí donde se aporta el dato de 60 muertos “según fuentes de aquel momento”³¹². Esa fuente es una crónica de el periódico *El Liberal*, de Bilbo³¹³. Aún así, como dice el mismo Barruso “es probable que el número de muertos sea tan alto como precisa *El Liberal*”³¹⁴. Esta cifra es desmedida, y es probable que sea resultado de la suma de los fusilados en Beasain y los fusilados, asesinados o muertos de forma indirecta a posteriori —pues la suma asciende a un total de 54—.

Según nuestros datos, ese día, el Ejército golpista mató a 35 personas en Beasain. Cuando hablamos de asesinatos, excluimos los muertos en combate, ya que consideramos que los asesinatos se cometen, conscientemente, desde una posición de superioridad y sin que los contrarios tengan ninguna manera de defenderse, por lo que los distinguimos de los muertos en combate. Por lo tanto, tenemos estos tres factores en cuenta: la superioridad armamentística, la incapacidad del enemigo y la consciencia de este mismo acto y de sus circunstancias. Excepto tres casos, hemos identificado casi todos. Dos de ellos son dos militares republicanos: los dos que Juan José García Urcelayeta menciona en su famoso artículo publicado en la revista *Ikuska*. Y, el tercero, un soldado. Hemos esclarecido a medias la identidad de los dos militares. De hecho, el mismo García Urcelayeta sostiene que los dos militares que detuvieron con él venían de Gasteiz —durante la guerra, Gasteiz quedó de lado de los golpistas— para unirse a los republicanos. Mauro Elizondo matiza que los detuvieron en Idiazabal³¹⁵. La prensa de la época —tanto el periódico *Euzko Deya* como *La Voz*— mencionan a un tal “Albania” [sic], seguramente “Albaina”, y a un tal “Lanciego”; y añade que el gasteiztarra es “Albania”³¹⁶. Desde nuestro punto de vista, hay indicios para pensar que los dos militares muertos en Beasain fueron ellos, pues, según el testimonio de García Urcelayeta, venían de Gasteiz y los dos apellidos son alaveses. En cualquier caso, no podemos asegurarlo. De momento, no hay rastro de los soldados.

Los demás están identificados en gran medida, pero esto no quiere decir que dispongamos de la misma información en torno a todos ellos. Tampoco que hayamos podido aclarar adecuadamente las circunstancias de estos casos. Hemos reconstruido lo sucedido ese día utilizando dos fuentes: por un lado, el testimonio de los habitantes del pueblo —tanto de los descendientes de los fusilados como del resto de habitantes— y, por otro lado, de las crónicas de la prensa. Hemos encontrado tres crónicas en la prensa del momento, todas basadas en testimonios de personas que tuvieron que huir de Beasain: Una publicada en el periódico *El Liberal* —medio de comunicación de ideología socialista— el 13 de agosto de 1936. La segunda, publicada en la revista del Gobierno Vasco *Euzko Deya* —que se vendía en París— el 21 de marzo de 1937. Y, la tercera, —el 16 de mayo de 1937— en el periódico *La Voz*, que se publicaba en Madrid. A pesar de dar una visión de lo ocurrido con los fusilados, estas tres últimas crónicas tenían también sus límites. De hecho, la fuente de esos periódicos la conforman las dos crónicas hechas —son bastante similares— utilizando los testimonios de personas expulsadas de Beasain como fuente. Esas crónicas tratan de

³⁰⁶ *Euzkadi bajo el régimen de Franco: La represión en Guipúzcoa*. Archivo del Gobierno Vasco, fondo de Sancho de Beurko, caja número 13, conjunto documental: 5, documento número 5:1.

³⁰⁷ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolaza, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 101.

³⁰⁸ LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel: “Gerra Zibila: Beasainen erorketa” (La Guerra Civil: la caída de Beasain) in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia* (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano) (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. En Beasain, 1987, pág. 276.

³⁰⁹ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs.100-101.

³¹⁰ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapudi), 2005, pág. 652.; y FUNDACIÓN BARANDIARAN: *José Miguel Barandiaran. Diario personal. Volumen II* (1936-1953). *Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Fundación Barandiaran Ataun, Gipuzkoa, 2009, pág. 517.

³¹¹ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia). Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 54.

³¹² BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, pág. 213.

³¹³ *El Liberal*, del 13/08/1936. En cualquier caso, según esta crónica “mataron a 22 en un solo día, 60 en total”: Según *El Liberal*, hubo asesinatos durante más de un día y, en total, mataron a 60 personas. Aún así, exceptuando la masacre del 27 al 28 de julio de 1936, los golpistas solo mataron a cinco beasaindarras; por ello, debemos decir que las cifras de *El Liberal* están infladas. Aunque es verdad que, hasta 1942, murieron 54 personas.

³¹⁴ BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984, pág. 213.

³¹⁵ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 63; eta ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 45.

³¹⁶ *El Liberal*, del 13/08/1936; *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

pag.

relatar todos los casos de personas asesinadas en Beasain, pero disponen de fuentes de segunda mano —no las escribió un cronista que se encontrara en el lugar—. Además, debemos tener en cuenta que las detenciones no ocurrieron ni en el mismo lugar, ni al mismo tiempo; las detenciones tampoco respondían a un único patrón —hemos mencionado que el protagonista en la mayoría de asesinatos era la furia exterminadora de los soldados golpistas—. Esta furia, sin embargo, —y, precisamente, por eso— suele ser de naturaleza católica, lo que dificulta la identificación de los muertos por parte de los testigos. También tenemos que tener en cuenta que, según estos dos periódicos, esos testigos fueron expulsados de Beasain a Bilbo, por lo que cabe la posibilidad de que sus testimonios fueran provocados por la conmoción. En 1993, el beasaindarra Juan José García Urcelayeta relata otro testimonio en el número 3 de la revista *Ikuska*. Beasain: *Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)*³¹⁷. García Urcelayeta, a quien estuvieron a punto de fusilar el 27 de julio, pasó mucho tiempo preso junto con otras personas que sí fusilaron después. Por ello, nos cuenta de primera mano lo ocurrido esa noche y nos hace un esquema de los sucesos —por lo menos en cuanto a lo que los fusilados se refiere—. Los límites del relato de García Urcelayeta son otros: desde que ocurrieron los fusilamientos [1936] hasta que los contó [1993] pasaron 57 años, por lo que hay margen de sobra para contradicciones. De hecho, aunque su relato sea bastante completo, las hay. En el siguiente número de la revista *Ikuska*, el beneditino Mauro Elizondo matiza a Juan José García Urcelayeta³¹⁸. Elizondo nos presenta una lista —incompleta, pues solo aparecen 20— de muertos elaborada por la parroquia de Beasain. Por último, entre otros trabajos, también contamos con el de Miguel Ángel López González —*La Guerra Civil: La caída de Beasain*, incluido en el trabajo *Historia de un Municipio de Gipuzkoa* que dirigió—³¹⁹. Nos trae la lista de los 32 nombres que apareció durante el registro de Beasain. Esta es la más completa hasta el momento. Por otro lado, también disponemos del trabajo de Iñaki Egaña³²⁰, fundamentado en gran medida en el informe *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Gipuzkoa*, guardado en el archivo Irargi que el Gobierno Vasco tiene en Bilbao³²¹. Por último, hemos utilizado libros que relatan la historia de otros pueblos de Goierri para completar nuestros datos. Uno de ellos, por ejemplo, es el libro de Ángel Irigoras *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat* [Algunos testimonios de pueblos oprimidos. 1936-2006 Antes, ahora y siempre: los mismos derechos para todas las personas]. Este libro, escrito sin pretensiones académicas, se centra en Zegama. Aún así, tenemos que tener en cuenta que tres de los fusilados en Beasain eran naturales de Zegama. Además, uno de los que fusilaron aquel día —Andrés Izagirre— y otro, al que fusilaron más tarde, —Gregorio Begue— estaban casados con personas de Zegama. Por ello, este libro nos ha sido útil a la hora de completar esos datos³²². También hemos consultado el libro sobre *Ordizia Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*, [El dolor de los olvidados: el franquismo y la guerra de 1936 en Ordizia]; pero en él apenas se aportan datos sobre los fusilados en Beasain³²³. Además, José Miguel Barandiaran, dejó su testimonio de lo ocurrido en Beasain escrito en dos libros. Estos libros son *La Guerra Civil en Euzkadi*³²⁴ y su propio diario³²⁵. Pero, en este caso —y con la misma importancia que los escritos—, el testimonio de los familiares y los habitantes del pueblo fue oral y nos han ayudado a rellenar muchos huecos. Aparte de aportar datos, nos han ofrecido nuevos puntos de vista personales y, mediante estos, se nos han abierto nuevas puertas; por ejemplo, relativas a las reacciones de los familiares de los fusilados, de las denuncias, o del trato diario entre soldados y gente del pueblo. Estos testimonios orales han sido el principal sustento utilizado para reconstruir y aclarar lo ocurrido.

Otro de los problemas lo ha supuesto buscar una identidad colectiva entre los muertos y reflexionar acerca de si esta ayudaba a aclarar la lógica detrás de las muertes y de las órdenes que las provocaron. Que los muertos pertenezcan a contextos sociales, económicos e ideológicos tan distintos, y las circunstancias que rodean la muerte de muchos, muestran —en nuestra opinión— dos cosas: a) las muertes no tuvieron relación con lo ocurrido durante los años anteriores en Beasain; b) no fue la derecha local de Beasain quien ordenó los asesinatos, sino mandos militares que venían del exterior. Eso no quita que algunos miembros o elementos de la derecha de Beasain estuvieran relacionados con tales órdenes o recomendaciones,

³¹⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993.

³¹⁸ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993.

³¹⁹ LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987.

³²⁰ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa). Aise liburuak. Andoain, 1999, págs. 205-208.

³²¹ Archivo del Gobierno Vasco, fondo de Sancho de Beurko, caja número 13, conjunto documental: 5, documento número 5:1.

³²² IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006.

³²³ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia). Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014.

³²⁴ BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi*. Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.

³²⁵ FUNDACIÓN BARANDIARAN: *José Miguel Barandiaran. Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Fundación Barandiaran Ataun, Gipuzkoa, 2009.

tampoco que participaran en las ejecuciones. De la misma manera, no podemos descartar que el hecho de que se tratara de Beasain no estuviera relacionado. Si atendemos, sobre todo, a la composición ideológica y sociológica de Beasain, percibimos rápidamente que los asesinatos responden a cierto tipo de lógica beasaindarra. En cualquier caso, la responsabilidad de poner en marcha esa cruel lógica fue, en mayor medida, de los militares, y no de la derecha de Beasain.

De hecho, el objetivo de exterminar al enemigo mediante la represión militar existió desde el momento en que dieron el golpe de Estado. Los favorables al golpe de Estado empezaron a sembrar el pánico nada más salir a la calle. Según Julio Prada Rodríguez, la represión de aquellos primeros días no tuvo ningún tipo de oposición³²⁶, tampoco en Beasain.

Casi con toda probabilidad, Isidro Igartua Polo y Juan Andrés Otaegi fueron los primeros asesinados durante esos días. Mataron a los el mismo 27 de julio, mientras la batalla estaba en su punto álgido. Isidro Igartua pertenecía a una familia venida de Bizkaia. Como veremos más adelante, los golpistas también asesinaron a su padre —José María Igartua Lastra— y un hermano suyo —Hilario Igartua Polo—. Juan Andrés Otaegi, no obstante, era natural de Zegama. Él era la persona que trabajaba en la estación. Mataron a ambos en torno a las cuatro de la tarde, cuando la lucha armada aún no había terminado. No podemos considerarlos muertos en combate —aunque, debido a la confusión de fechas y horas, algunos los consideran así—. Aún así, en este trabajo y gracias a los testimonios aquí reunidos, hemos podido aclarar que fueron asesinados.

Además de los tres militares no identificados, entre el resto de asesinados había ocho personas a las que detuvieron y asesinaron por hacerles frente en la batalla. Estas personas eran los siete guardias civiles asesinados y el hijo del periodista Ignacio Onésimo Matute, detenido junto a ellos —en este caso no podemos entender la palabra periodista como periodista, sino como quiosquero—. Además de esos doce, el capitán de los miqueletes Luis Ibañez de Opakua Lartzabal, Isidro Igartua —al que remataron después de haber sido herido en combate— y, quizás, Francisco Ruiz de Apodaka, al que debemos sumar pues es probable que corriera la misma suerte—. En otro caso, el de Ebaristo Mendia, podría tratarse de un asesinato provocado por la paranoia de los golpistas. Otro caso parecido sería el del iruindarra Jaime Agurruza, que murió en circunstancias similares, aunque parece que realmente intentó ayudar a un preso.

Más allá de esos diecisiete —que murieron por la relación que tenían, o podrían tener, con actos de guerra—, no encontramos ningún patrón en común que pudiera explicar los asesinatos de personas no relacionadas con la batalla. En este caso, no estoy de acuerdo con lo que sostiene el grupo que dirige Mikel Aizpuru: “[En Beasain, los golpistas] mataron a los que eran de barrios sospechosos”³²⁷. Como veremos, la sospecha a menudo no era necesaria para matar a alguien. Asesinaron a gente de distinta ideología, edad y posición social. No fueron en busca de los más activistas del pueblo. Solo dos de esos diecinueve —Marcelo Bergara y Saturnino San Martín, miembros de las Juventudes Socialistas— eran civiles asesinados por su relación con la militancia política. Aún así, debemos tener en cuenta que tanto Bergara como San Martín eran jóvenes cuando los mataron; no eran las personas más conocidas en dentro del Partido Socialista de Beasain. Así mismo, cabe considerar que, para entonces, mucha gente había huido del pueblo y, poco a poco, había empezado a ofrecerse como voluntario en distintos grupos que se estaban creando en Gipuzkoa. Puede que ese fuera su único elemento en común: haberse quejado al ejército ocupante y, como mucho, haberse cruzado en su camino.

Por lo tanto, las personas a las que mataron eran: Jaime Agurruza Martínez (Iruñea, 28 años), Ángel Álvarez García (Trobajo del Cerecedo, Leon, 37 años), Ángel Álvarez Telletxea (Cintruenigo, Nafarroa, 45 años), Blas Aranburu Irastortza (Gaintza, 73 años), Pedro Martín Arrizabalaga Ariztimuño (Zegama, 40 años), Alejo Beñaran Garín (Urretxu, 54 años), Marcelo Bergara Lozares (Beasain, 18 años), Francisco Txokarro Martínez (Bebintzana, Nafarroa 30 años), Ramón Crespo Igartza (Villanueva de la Peña, Cantabria, 40 años), Klaro Felipe Sánchez (San Esteban de los Catos, Avila, 42 años), Domiziano García Díez (Burgos, 16 años), Antonio García Hernández, Juan Miguel Garmendia Mendia (Beasain, 37 años), Juan González, Luis González Hernández (Salamanca, 50 años), Victoria Huergo Tofe (Gravalos, Errioxa, 54 años), Luis Ibañez de Opakua Lartzabal (Irun, 33 años), Isidro Igartua Polo (Begoña, Bizkaia, 20 años), José Ignacio Intsausti Baztarrika (Beasain, 34 años), José Ignacio Intsausti Berastegi (Olaberria, 72 años), Andrés Izagirre Aldanondo (Barakaldo, Bizkaia, 32 años), Pedro Larrea Ormazabal (Zegama, 46 años), Ebaristo Mendia Zabalo (Legazpi, 58 años), Teófilo Miguel Merino (Celadilla-Sotobrin, Burgos, 37 años), Ignacio Onésimo Matute (Beasain, 19 años), Ignacio Ormaetxea Aroma (Urbina, Araba, 47 años), Juan Andrés Otaegi Berasategi (Zegama, 39

³²⁶ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, pág. 119.

³²⁷ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolaza, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 53. Aún así, más adelante, “en respuesta a la resistencia —que había opuesto el pueblo—, los soldados y requetés navarros cometieron atrocidades en el pueblo, lo que supuso un castigo para todos por igual” Esto es más correcto, en mi opinión. AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolaza, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, págs. 95. y 97.

pag.

años), Francisco Recio Ruiz (Nueva Montaña, Kantabria, 19 años), Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz (Beasain, 25 años), Saturnino San Martín Gibaja (Beasain, 22 años), Guillermo Ugarte Aeta (Oñati, 58 años), Víctor Uribe-Etxebarria Bengoa (Aretxabaleta, 64 años) y tres militares sin identificar (dos con rango y uno común)³²⁸.

Un dato llama la atención entre estas personas: el escaso número de nacidos en Beasain. Aún apartando a los militares, es decir, a los que participaron de forma activa en la batalla o habían sido destinados allí —los tres sin identificar, el mikelete Ibañez de Opakua, Agurruza y los siete guardias civiles que vinieron con los golpistas aunque después los asesinaran: Alvarez Garcia, Beñaran, Txokarro, Felipe, García Hernández, Ormaetxea y Recio—. De los 23 civiles asesinados, solo seis eran nacidos en Beasain —otros ocho eran naturales de otros pueblos de Gipuzkoa, seis de ellos en Goierri, y tres de otros pueblos de Euskal Herria. Otras cinco personas nacieron fuera de Euskal Herria; desconocemos el lugar de nacimiento de uno de ellos. — Esto nos permite hacernos una idea de la gran tasa de inmigración que había en Beasain. Por otro lado, ninguno entre los fusilados era miembro del Comité de Defensa de Beasain —la mayoría de sus miembros se había marchado, lo que demuestra que aquellos que temían represalias por su ideología política huyeron del pueblo y en él no quedaron personas que hubieran destacado en política. Además, aunque murieron miembros de distintos partidos de izquierdas o del PNV, el único motivado por causas políticas fue el de Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz; pasó año y medio en la cárcel por su implicación implicado en la huelga revolucionaria de 1934 —fue representante de CNT—. Esto muestra que los que entraron en Beasain habían pensado previamente en una purga, pero no habían pensado a quién purgar. Gracias a esto, tenemos una nueva pista en torno a las muertes: no fue una sucesión de homicidios selectivos, y tampoco encajan en la lógica de una masacre por la causa; corresponden al patrón de una matanza caótica motivada por la ira. Además, debemos tener en cuenta que mucha gente —incluso el alcalde, Víctor Bernedo— huyó de Beasain entre el 25 y el 26 de julio. Por lo tanto, es cierto que muchos políticos comprometidos —en el ámbito civil o político— no se quedaron en Beasain. De hecho, fueron muchos los que, más tarde, formaron parte del Euzko Gudarostea. Por último, cabe destacar que mataron a estas personas sin celebrar ningún tipo de juicio, de forma totalmente arbitraria y repentina. Todos los interrogatorios se hicieron sin ningún tipo de garantías y ha quedado demostrado el uso de torturas en algunos de ellos —en el caso de los siete guardias civiles, por ejemplo, o en el del vecino Ebaristo Mendiá³²⁹; y puede que Ignacio Onésimo Matute también sufriera torturas. Remataron a algunos —Isidro Igartua Polo o Francisco Ruiz de Apodaka— después de haber sido heridos. Aún así, estas ejecuciones ilegales —a menudo, además, sin constancia en el registro— fueron habituales por parte de los golpistas. Según el investigador Francisco Espinosa Maestre, el uso ilegal que los franquistas hicieron de los bandos de guerra fue muy extendido, y así fue a principios de 1936 y 1937 —la mayoría de las veces, no registraban a todas las víctimas—. En el caso de Beasain hemos sido afortunados y la mayoría de víctimas fueron registradas³³⁰. Los golpistas utilizaban el argumento de la ayuda a la rebelión. Esto es, según ellos, defender la República era defender la rebelión, pues así se provocaba volver a la situación histórica anterior. Aún así, jurídicamente, estos conceptos no tuvieron mucha importancia en la masacre de Beasain pues, como ya hemos dicho, en Beasain, los fusilamientos fueron ilegales. Pero eso no quiere decir que la represión fuera descontrolada. Como decían Francisco Espinosa y José María García Márquez, “no podemos decir que los voluntarios de derechas —requetés o falangistas— fueran responsables de la mayor parte de la represión [...] la Falange, los requetés y la Guardia Civil eran peones de una gran maquinaria, y obedecían lo que esta le ordenaba”³³¹. Esto significa que no hubo una represión fanática y violenta, sino una represión medida y calculada.

³²⁸ Miguel Ángel López González identifica a 35 personas fundamentándose, sobre todo, en el registro civil. No incluye a Joan González en esa lista. Por otro lado, mataron al soldado que Lopez Gonzalez no identificó cuando “este intentó ayudar a huir a un preso”. Es decir, la historia de ese soldado y la de Agurruza coinciden —aunque haga referencia a ambas como Agurruza “Agurrura”—. LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel: “Gerra Zibila: Beasainen erorketa” (La Guerra Civil: la caída de Beasain) in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 276. Mauro Elizondo, sin embargo, menciona a 20 personas fundamentado en la lista de la parroquia —donde aparecen 20 nombres—: Jaime “Arruza” (sic) Martínez, Pedro Martín Agirrezabala Ariztimuño, Alejo Beñaran Garin, Marcelo Bergara Lozares, Ramon Crespo Igartza, Domiziano García Díez, Joan Miguel Garmendia Mendiá, Luis Gonzalez Hernandez, Victoria Huergo “Tofo” (sic), Isidro Igartua Polo, José Ignazio Intsausti Baztarrika, José Ignazio Intsausti Berastegi, Andrés Izaguirre Aldanondo, Pedro Larrea Ormazabal, Ebaristo Mendiá Zabalo, Teofilo Miguel Merino, Ignazio Onésimo Matute, Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz, Saturnino San Martín Gibaja, Guillermo Ugarte “Asta” (sic) y Víctor Uribe-Etxebarria. En esa lista solo incluye a “civiles”, con la excepción de un único “militar”: Alejo Beñaran Garin. Solo menciona a 19 de los 23 civiles; a todos excepto a Blas Aranburu Irastorza, Joan González, José Ignazio Intsausti Berastegi y Joan Andrés Otaegi Berastegi. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 46.

³²⁹ En el caso de Ebaristo Mendiá, Juan José García Urcelayeta lo vio suplicando a los soldados golpistas que lo mataran de una vez. GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

³³⁰ ESPINOSA MAESTRE, Francisco: “La represión franquista: un combate por la historia y la memoria” de ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 15-78). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 15 y 18.

³³¹ ESPINOSA MAESTRE, Francisco eta GARCIA MARQUEZ, José María: “La desinfección del solar patrio. La represión judicial militar: Huelva (1936-1945)” in NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (285-429. or.). Editorial Flor de Viento. Barcelona, 2009, pág. 316.

Teniendo en cuenta que no hubo violencia roja o ningún tipo de revolución en Beasain y que su población era bastante moderada —como muestran los hechos posteriores a 1934—, ¿por qué hubo tanta violencia azul en nuestro pueblo? ¿Por qué mataron a tantas personas? ¿Por qué mataron, además, a gente de derechas o gente que no era del pueblo? ¿Podríamos hablar de una lógica represiva de Beasain?

En respuesta a la primera pregunta, debemos tener en cuenta que a los golpistas les resultó especialmente difícil tomar Beasain. Aunque Beasain no fuera un pueblo tan grande ni dispusiera de muchas defensas —pues la mayoría de tropas republicanas estaban en Donosti, parando la rebelión allí— les costó más de lo esperado tomar el pueblo: aunque intentaron entrar el 26 de julio, no lo lograron hasta el 27. Tened en cuenta que apenas encontraron resistencia desde que salieron de Iruñea en dirección norte, el camino les resultó fácil hasta entonces. Además, el médico Hilario Urteaga les dijo en Olaberria que era muy fácil entrar en Beasain, por lo que podemos suponer que no esperaban mucha resistencia. Que finalmente no fuera así pudo enfurecerlos. Aún así, debemos tener en cuenta que las tropas golpistas no solían tener ningún tipo de piedad con la gente de los pueblos que tomaban³³². Según Julio Prada Rodríguez, esta represión respondía a una intención estratégica: purgaban estos lugares para afianzar el futuro del golpe de Estado —acababan de perder el control sobre Madrid y Barcelona, dos lugares de principal importancia— y para lograr sus objetivos estratégicos militares lo antes posible —asediar Madrid y, en este caso, cerrar el paso por Irun a Lapurdi y el estado francés—. La derecha era minoría en Beasain y Gipuzkoa, por lo que los golpistas consideraron que podía ser territorio enemigo, y debían purgar cualquier zona que opusiera resistencia, ya fuera real o hipotética. Según el investigador Santiago Vega Sombria, un distintivo de la represión franquista fue la condición de clase, esto es, castigaban los pueblos y barrios con mayoría de votos a partidos de izquierda; en Sevilla, por ejemplo, los barrios de Triana y Macarena fueron los más castigados³³³. El Partido Socialista era el partido más fuerte en Beasain, y UGT el sindicato más populado; era uno de los pocos lugares en Gipuzkoa donde ganaba la izquierda. Puede que esta fuera la razón por la que la represión azul decidiera purgar el mal de Beasain; recordemos que la represión azul, coordinada y destructora, había comenzado con el objetivo de eliminar la idea de la República de raíz. Como dice el mismo investigador, la moderación anterior —como ya hemos dicho, en Beasain no hubo ningún caso de violencia durante la República— ya no estaba garantizada. La represión de la derecha castigó con dureza lugares pacíficos que no habían experimentado un proceso revolucionario previamente, como en el caso de Soria o Segovia³³⁴. El hecho de que hubiera un proceso revolucionario servía de dato para endurecer y generalizar la represión, pero no ocurría al contrario: la ausencia de un proceso revolucionario no suponía un salvoconducto ante la represión azul. Según Pedro Barruso Bares, los franquistas no se habían encontrado antes con una resistencia tan dura como la de Beasain. Eso explicaría, en cierta medida, la represión en Beasain. Por otro lado, matar también a miembros de la derecha era una forma de aterrar a los beasaindarras y gipuzkoanos³³⁵.

Pero resulta igualmente cierto que, Beasain —quizás también Arrasate— fueron casos excepcionales en lo que respecta a la intensidad de la violencia durante los primeros momentos. El primer día en Beasain mataron a 35 personas —según hemos podido identificar nosotros, hay indicios para añadir tres más a esa lista—, más los cuatro beasaindarras que mataron a lo largo de 1936; aunque en noviembre de ese mismo año mataron a un quinto beasaindarra en Getaria, Antonio Zubiaga, este queda fuera de la lógica de Beasain por haber muerto en Getaria. Teniendo en cuenta que, en 1931, el censo de Beasain era de 5.260 habitantes y que, según José Gabriel Zurbano Melero, en 1936 vivían 5.172 personas en Beasain³³⁶, concluimos que ese día mataron al 0,67% de la población. Como consecuencia de la aplicación de la “lógica de Beasain”, sin embargo, murió el 0,75% de la población —si añadimos los casos en duda rondaría entre 0,73% y 0,81%). Esto sitúa a Beasain entre las regiones reprimidas con mayor dureza del Estado —en Andalucía: un 1,9% en Granada, 1,7% en Huelva, 1,7% en Córdoba, 1,4% en Sevilla y 1,2% en Málaga; en Zaragoza, Aragón, 1,2%; en Castilla y León: León 1,3%, Valladolid 1,1%; en Badajoz, Extremadura, 1%; y, en la Rioja, 1%. Navarra, Asturias y Toledo tienen cifras parecidas —con porcentajes de 0,9, 0,9 y 0,8 respectivamente³³⁷. Huelga decir que Beasain fue uno de los pueblos que sufrieron la represión más dura. El porcentaje de Beasain estaba muy por encima del 0,3 de Gipuzkoa y del porcentaje de Euskal Herria. Al menos al principio, considerando la cantidad de muertos, la represión no fue tan dura como, por ejemplo, en Andalucía y Castilla; por un lado, porque no hubo

³³² PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, pág. 406.

³³³ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2011, pág. 41.

³³⁴ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2011, pág. 43.

³³⁵ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, págs. 114-115.

³³⁶ ZURBANO MELERO, José Gabriel: *El proceso de industrialización y modernización social en Beasain (1860-1936)*. (Tomo 3 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 48.

³³⁷ He obtenido dichas cifras del libro de Julio Prada Rodríguez, aunque él las ha puesto en proporción de millares. PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, págs. 432-438.

pag.

ningún proceso revolucionario —en Euskal Herria, las diferencias entre clases y los modos de producción eran muy distintos, apenas hubiera podido surgir un proceso revolucionario. Y, por otro, los militares que habían luchado en África no tenían tanto peso. Podemos encontrar muchos motivos. Aún así, debemos decir que solo son datos que nosotros utilizamos para aclarar y contar lo ocurrido en Beasain. No se trata de quién reprimió más, menos aún de un debate para dirimir la legitimidad política.

En la práctica, en Gipuzkoa no hay consenso en torno a las cifras de la “represión azul”. De hecho, los informes y crónicas escritos en un primer momento provienen del boca a boca e impresiones, y en ellos predomina el tono de denuncia, lo que muestra una tendencia a inflar las cifras³³⁸. Además, disponemos de la investigación del historiador militar franquista Ramón Salas Larrazabal, fundamentado —casi exclusivamente— en el Registro Civil; concluye que la “represión azul” mató a 324 personas en Gipuzkoa³³⁹. El grupo que dirige Mikel Aizpuru plantea, con acierto, una corrección: Los Registros Civiles no son suficientes; precisamente porque, como hemos dicho antes, “la represión de los golpistas fue ilegal”, es decir, sin registrar³⁴⁰. El investigador Pedro Barruso afirma que, según un cálculo conservador, la cifra de muertos podría estar entre 485 y 500³⁴¹. En su estimación, Barruso solo cuenta las muertes que han sido documentadas; el beasainarra Jesús Larrañaga y el hernaniarra Imanol Asarta serían los dos últimos, ambos muertos en 1942 en Madrid. Aún así, como cuenta él, “se dice que se pueden encontrar muchos cuerpos en fosas comunes que hay en Oiartzun y Hernani”³⁴². De hecho, no haber escrito información al respecto y haber intentado eliminar del recuerdo gran parte de la represión dificulta que podamos sacar números en claro. Según Barruso, hay otros testimonios. Por ejemplo, según el embajador de Francia, mataron a 400 personas entre el 15 de octubre y al 15 de noviembre³⁴³; según el aviador francés Jean Pelletier —quien estuvo preso junto con el abertzale Aitzol— mataron en torno a 800 personas durante ese mes³⁴⁴. Iñaki Egaña sitúa esa cifra en 1.000, y aporta numerosos nombres y apellidos³⁴⁵. En cualquier caso, después de investigar los fusilamientos de Hernani, el grupo de Mikel Aizpuru afirma que, aunque pueda servir de cimiento, el trabajo de Egaña tiene algunas limitaciones: no incluir referencias a las fuentes, varios errores —agravados por el factor anterior— que presenta la lista y la falta de un trabajo teórico en torno a los patrones tras las muertes y su caracterización³⁴⁶. El grupo que ha investigado los fusilamientos de Hernani se ha solido mostrar muy crítico con la manera de analizar la represión azul en Gipuzkoa; sostienen que hasta ahora no se ha realizado ninguna investigación sistemática y que esto dificulta hablar de cifras concretas³⁴⁷, sobre todo considerando que la represión no legal en Gipuzkoa —la no registrada— tuvo especial importancia. También han denunciado que las instituciones han destruido pruebas y han puesto dificultades a la investigación³⁴⁸. “Aunque sea casi imposible conocer la cantidad exacta” este grupo de investigadores da por bueno —como hemos dicho antes, aunque con tiento— los números de Iñaki Egaña, que habla de 1.000 muertos como consecuencia de la represión azul en Gipuzkoa³⁴⁹.

Según Pedro Barruso, en Gipuzkoa, la mayoría de muertes extrajudiciales ocurrieron durante los primeros meses de la represión³⁵⁰; esto significa que, en comparación con la represión roja, el patrón es bastante parecido: en un primer momento

³³⁸ El Gobierno Vasco elaboró tres informes. El primero se titulaba *La represión franquista en Euzkadi*, publicada en marzo de 1938, en Hego Euskal Herria, y sostiene que mataron a 20.000 personas. El segundo, *Datos numéricos de la persecución en Euzkadi*, publicado en abril de 1938. Según este informe, los franquistas mataron a 13.853 personas en Hego Euskal Herria, de los cuales, 2.500 en Gipuzkoa. Publicaron el tercer informe en mayo de 1939, bajo el nombre de Euzkadi bajo el régimen de Franco. Hemos utilizado este último informe como fuente para el caso de Beasain, pues identifica a varias personas que murieron en el pueblo. Este informe sostiene que mataron a 3.000 personas en Gipuzkoa, aunque solo identifica a 340 —21 en Beasain—. El informe está disponible para su consulta en el Archivo del Gobierno Vasco, fondo de Sancho de Beurko, caja número 13, conjunto documental: 5, documento número 5:1.

³³⁹ SALAS LARRAZABAL, Ramón: *Pérdidas de la guerra*. Planeta, Barcelona, pág. 213.

³⁴⁰ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 96.

³⁴¹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, págs. 120-121.

³⁴² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 120.

³⁴³ Este testimonio fue recogido en la tesis de doctorado *Poder y consenso en Gipuzkoa durante el franquismo, 1936-1951*, publicado en 1994 en la Universidad de Salamanca. BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 120.

³⁴⁴ PELLETIER, Jean: *Seis meses en las prisiones de Franco. Crónica de los hechos vividos*. Madrid, 1937, pág. 97.

³⁴⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999

³⁴⁶ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 97.

³⁴⁷ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 96.

³⁴⁸ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, págs. 87-88, 96 y 99.

³⁴⁹ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak*. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani) Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, págs. 95 y 97.

³⁵⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 121.

es repentina y después la sustituye una represión más regulada. Según Barruso, en 1938 ya no ejecutaban a la mayoría de los condenados, finalmente les cambiaban la pena³⁵¹. Barruso afirma que este cambio de pena o conmutación, también fuera de Gipuzkoa, fue normalizándose a medida que pasaba el tiempo, por lo que, en este caso, Gipuzkoa no difiere de otros lugares³⁵².

Por otro lado, cabe recordar que los aspectos incontrolables que plantea en su análisis de la represión azul no eran tan incontrolables. Es decir, la represión fue absoluta, y se llevó a cabo con el beneplácito de los gobernantes franquistas de Gipuzkoa. Ya hemos dicho que, según el grupo de Mikel Aizpuru, la represión de los golpistas y las operaciones de guerra eran dos caras de la misma moneda³⁵³. Este grupo clasifica en cuatro tipos de muertes lo ocurrido en Gipuzkoa: los rematados en el frente, los detenidos en casa y asesinados enseguida, los que llevaban a la cárcel y mataban después de liberarlos —esta fue la táctica que usaron para matar a la mayoría de Hernani— y, por último, los que mataron mediante consejos de guerra —es decir, aplicando el Bando de guerra o celebrando juicios sin ningún tipo de garantías—³⁵⁴. Como veremos, la mayoría de los que mataron en Beasain corresponden al segundo grupo: los detuvieron en el mismo pueblo —en casa o en la calle—. Aún así, remataron a varios después de la batalla —a Isidro Igartua o Francisco Ruiz de Apodaka, por ejemplo—, también mataron a varios después de liberarlos —como hicieron con Gregorio Begue— y, a otros cinco beasaindarras, los mataron después de ser juzgados.

Mikel Aizpuru, Urko Apaolatz, Jesús Mari Gómez y Jon Odriozola afirma que la represión “no regulada” en Gipuzkoa continuó después de los primeros días, es decir, cuando ya tenían controlados el valle de Oria y la zona de Goierri-Beterri —con las ciudades más grandes de Gipuzkoa y carretera principal—. En marzo de 1937 mataron a varias personas en Mendaro y Elgeta³⁵⁵. En estos casos, en Gipuzkoa ocurrió como en España y el Estado fascista que se erigía en el poder no dejó de utilizar la violencia ciega —ilegal— no renunció a ella antes de afianzar su poder, cuando las fuerzas podían ser más difíciles de controlar; ni siquiera cuando ya se estableció en el poder renunció al uso de una violencia tal.

Pedro Barruso sostiene que, geográficamente, los puntos más significativos en cuanto a la cantidad de muertos son —sin contar Donostia— Tolosa, Arrasate y Eibar³⁵⁶. Arrasate fue, junto con Beasain, el lugar donde mataron a más gente. Sin embargo, la mayoría de muertes tras ser condenados fue en Arrasate y Eibar —las conclusiones de Barruso son parciales, pues no tiene en cuenta las cifras de la fosa común de Hernani—. Según Pedro Barruso, asesinaron a 43 personas y fusilaron por pena de muerte a otros 13 en Arrasate. En Beasain, no obstante, asesinaron a 40 personas —tanto en 1936 como durante los meses siguientes— y solo fusilaron a uno³⁵⁷. Por lo que nosotros sabemos, los fusilados beasaindarras eran cinco en total: José Ibarbia, Valerio Polo, Lazaro Blanco, Félix Gaztañaga y Jesús Larrañaga; además de ellos, condenaron con pena de muerte a otros cinco beasaindarras, aunque les conmutaron —o les cambiaron— las penas³⁵⁸. Según los datos de Barruso, los siguientes municipios con mayor número de muertos fueron: Errenteria, con 30 asesinatos y 9 fusilados; Eibar, 29 asesinatos y 4 fusilados; Pasaia, 14 asesinatos y 8 fusilados; y Tolosa, con 20 asesinatos³⁵⁹. En Donostia, casi ninguno de los que fusilaron era donostiarra. Allí mataron a 78 personas sin que fueran juzgados y otros 47 que sí juzgaron; 125 personas en total³⁶⁰. Aún

³⁵¹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 121. Barruso, por ejemplo, menciona que, en 1938, entre los condenados a muerte, de 109 presos a los que “revisaron” su condena a 94 se la conmutaron o la modificaron.

³⁵² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 124.

³⁵³ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 100.

³⁵⁴ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 100.

³⁵⁵ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 101.

³⁵⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, págs. 208-209.

³⁵⁷ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 210.

³⁵⁸ Cinco de ellos fueron: Bonifacio Apalategi, Víctor Bernedo (el alcalde legal), Balentin Gomez Artze, Santiago Juanes y Antonio Lorenzo. Un sexto relacionado con Beasain, el donostiarra Esteban Asensio Areitzaga también tenía esa pena en un principio, aunque posteriormente se la conmutaron o modificaron.

³⁵⁹ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 210. Aún así, más tarde, Mikel Errazkin y Joxemi Saizar demostraron que 85 tolosarras fueron fusilados durante la guerra (en Tolosa) 54 personas, tolosarras o foráneos). ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel y SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean. (Recuerdos de la guerra de 1936 en las comarcas de Tolosaldea y Leitzaldea)* Asociación Galtzaundi Euskara Taldea y diario Hitz de Tolosaldea y Leitzaldea. Tolosa, 2008, págs. 69-72.

³⁶⁰ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 211.

pag.

así, debemos tener en cuenta que esta investigación salió a la luz en 2005 y, por lo tanto, algunos datos están obsoletos; en Beasain, por ejemplo, sostiene que son 48 los asesinados en total.

Según los datos se actualizan, de los datos de Barruso podemos concluir que la mayoría de las muertes y las condenas de muerte se dieron en Donostia y en pueblos grandes —suponen el 78%—; y, si excluimos Donostia, hay dos lugares en los que esa represión arbitraria inicial fue especialmente dura: Beasain y Arrasate. En otros casos, a pesar de que la represión fuera grave, no fue como la que acompañó a los golpistas cuando estos entraron en Beasain. En Tolosa, por ejemplo, mataron a 54 personas —los Tolosarras que mataron dentro o fuera del municipio fueron 85 en total—; los días siguientes a la entrada de los golpistas en Tolosa, el 11 de agosto, mataron a 15 personas. En todo el mes, otras 21³⁶¹. En Beasain mataron a 35 personas en un solo día, 40 si sumamos los días siguientes. Esto significa que, en Beasain —a pesar de ser más pequeño que Tolosa—, la mayor parte de la represión ocurrió cuando entraron y, en ese sentido, fue una excepción en Gipuzkoa.

Aún así, cabe destacar que, en estos dos casos, la motivación de la represión pudo ser bastante diferente, pues cada una se había desarrollado a su manera durante la República. En Beasain reinaba la tranquilidad durante la República y también durante la guerra, antes de que entraran los golpistas. En Arrasate, no obstante, hubo sucesos violentos durante las huelgas de 1934; mataron a dos personas de derechas: el miembro del partido republicano de derechas de Lerroux, Dagoberto Rezusta, y el carlista Martzelino Oreja. Ambos pertenecían al consejo de administración de la fábrica Unión Cerrajera. Por lo tanto, puede que en Arrasate hubiera un factor de venganza, tanto por parte de los militares como por parte de los partidarios de la derecha locales. En Beasain, sin embargo, nada apunta a una sed de venganza así, lo que, quizás, demuestra que la decisión de llevar a cabo una masacre así y las razones que la motivaron eran puramente militares —es decir, que pretendían “sosegar y dominar” a la población de Gipuzkoa mediante el miedo—; a pesar de que, después de haber puesto a girar “la rueda de la muerte”, muchos derechistas participaron en ella. En Arrasate, sin embargo, podríamos pensar que la combinación entre factores externos e internos fue mayor, y que fueron los factores internos los que comenzaron a “girar la rueda” —lo que queda claro si vemos la gran cantidad de penas de muerte y denuncias que hubo en Arrasate durante los días posteriores—.

Puede que el carácter de Beasain causara cierto odio entre la derecha, lo que explicaría la intensidad de la violencia durante la intrusión. El teniente coronel Pablo Cayuela, por ejemplo, debió afirmar una vez que “Beasain era un pueblo de izquierdistas y comunistas”³⁶². Mila Mendiá nos explica muy bien las circunstancias en torno a esto: sostiene que el odio contra los habitantes del pueblo podría radicar en los sindicalistas de la CAF pero, en cualquier caso, no todos aquellos a los que mataron eran de la CAF³⁶³; lo que significa que la situación que había en la CAF llevó a los militares a tener una visión muy negativa de Beasain. Pero no solo mataron a miembros de la CAF —lo que demuestra que su ánimo de purga no se limitaba al ámbito sindicalista, a la militancia de izquierdas y a la misma CAF—. Cesáreo Ugarte cree que “mataron a tanta gente para meternos miedo”³⁶⁴. Además, cabe recordar que habían previsto una conquista fácil —hasta entonces no habían topado resistencia durante su entrada en Goierri, tampoco en el valle de Berastegi, en Tolosaldea, y eran muy superiores en lo que a cantidad de armas y tropas se refiere—. Sin embargo, su entrada al pueblo se complicó y necesitaron día y medio, con el número de heridos y bajas que esto supone.

Por lo tanto, desde nuestro punto de vista, los siguientes tres aspectos definen la lógica de Beasain: primero, fundamentados en su objetivo de asustar Gipuzkoa y a la resistencia, y castigar la resistencia militar de los beasaindarras, los militares decidieron llevar a cabo un matanza; segundo, el odio contra toda una comunidad y la voluntad de castigar a todos sus miembros por igual —fundamentados en el carácter de izquierdas del pueblo, podían acusar a cualquiera que el 27 de julio hubiera estado allí³⁶⁵, tanto natural del pueblo como venido de fuera, de lo que habían hecho: oponer resistencia—. Beasain se convirtió en un ente colectivo y sobre él cayó la responsabilidad de lo que habían hecho algunos habitantes concretos —ser de izquierdas o insultar a los ocupadores—. La rabia de los militares también cargó contra algunos partidarios de la derecha. Y, tercero, la lógica de aplicar una pena con agilidad, rápida, repentina y total. Mataron a 35 personas en un solo día, y otras cuatro los días siguientes, en Beasain. Por lo tanto, la entrada al pueblo valida la represión. Además, a algunas familias les impusieron una pena peor que la muerte; cortaron el pelo a las viudas de algunos fusilados y las humillaron públicamente.

³⁶¹ ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel y SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean. (Recuerdos de la guerra de 1936 en las comarcas de Tolosaldea y Leitzaldea)* Asociación Galtzaundi Euskara Taldea y diario Hitza de Tolosaldea y Leitzaldea. Tolosa, 2008, págs. 71-72.

³⁶² Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014). Según cuenta Jabier García Bergara, lo escuchó de boca del vecino de Beasain Fernando Laborde.

³⁶³ Entrevista realizada a Mila Mendiá Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

³⁶⁴ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95.

³⁶⁵ Por ello, consideramos como asesinados por la “lógica de muerte en Beasain” a los fallecidos en Beasain entre el 27 y 28 de julio aunque no fueran de la localidad, pero excluimos al beasaindarra fallecido en Getaria en noviembre de 1936, Antonio Zubiaga.

Al mismo tiempo que mataban en Beasain, los golpistas llevaron a cabo más de una matanza arbitraria —es decir, fuera de la ley que ellos habían implantado—. En Pikoketa, por ejemplo, el 14 de agosto mataron a 14 combatientes comunistas que se habían rendido y sin celebrar ningún tipo de juicio. Pedro Barruso cuenta que esta justicia arbitraria no desapareció después de que los golpistas impusieran su Estado en Gipuzkoa —cuando ya habían impuesto sus formas—; en abril de 1937, de hecho, los franquistas cometieron crímenes similares cuando entraron en Elgeta³⁶⁶.

En cualquier caso, aunque la ira viniera de fuera, hubo derechistas de Beasain que participaron en las muertes. Según los periódicos *La Voz* y *Euzko Deya*, los mayores responsables de la represión fueron el alcalde José Luis Guridi y Roberto Mariones —sic, se trata de Alberto Ruiz Moriones—³⁶⁷. Debemos tener en cuenta que Alberto Ruiz Moriones llegó el día siguiente a Beasain, el 29 de julio, acompañado de 100 hombres, por lo que no pudo tomar ninguna decisión en torno a las muertes del 27 al 28 de julio —aunque esto no lo exime de ninguna responsabilidad sobre cierto tipo de represión, sobre del 29 de julio en adelante—. Las crónicas en torno a lo ocurrido en Beasain señalan al Comité Carlista de Guerra de Beasain como principal responsable de denunciar y señalar a los que había que matar. Según *Euzko Deya*, ese Comité lo formaban Epifanio Argiñano³⁶⁸, Agustín Mendia³⁶⁹, “un tal Ezkioga” [sic]³⁷⁰, “otro llamado Asla”³⁷¹, y Fermín Pérez³⁷². José Apalategi Etxeberria los nombra uno a uno; eran los jefes de entonces³⁷³. Sin embargo, la mayoría de testimonios del pueblo señala a Epifanio Argiñano como responsable de las denuncias. Milagros Aranburu Múgica, por ejemplo, nos dice: “Epifanio Argiñano y Eusebio Asla eran peores que el alcalde Guridi”³⁷⁴. Los primos Ibarbia cuentan que “Epifanio Argiñano y algunos de sus hermanos y hermanas —Jesús Argiñano, el que fuera a la División Azul, o su hermana Felisa...— se portaron peor”³⁷⁵. Yolanda Begue Redondo sostiene que también participaron, de alguna manera, en la represión de Ordizia: la persona que denunció a mi madre —Tomas Redondo tenía una tienda en Ordizia— terminó tirándose, después, a las vías del tren. Esa persona mató a mucha gente en Ordizia³⁷⁶. Según algunos testimonios del pueblo, los allegados a las víctimas preguntaban dónde estaban a Argiñano y, este, les respondía con excusas y evasivas. Aún así, la personas que más preguntas recibía por parte de las familias de las víctimas era él, lo que demuestra que las familias —algunas— tenían bastante claro que este debía tener mucho que ver con algunas muertes. Así fue en el caso de Sara Bujanda Olan, por ejemplo³⁷⁷. Fuera de Beasain, también tuvo alguna responsabilidad sobre la represión practicada en la guerra, como en la muerte de Teodomiro González —en Asturias—. Según Jabier García Bergara, la hija de Teodomiro González, Pepi González, se enfrentó más de una vez a Epifanio Argiñano pidiéndole que aclarara la muerte de su padre³⁷⁸. A veces negó cualquier participación en lo sucedido. Así lo hizo, por ejemplo, con los descendientes de Juan Andrés Otaegi³⁷⁹. Otras veces anduvo pidiendo perdón, como hizo con los familiares del encarcelado Alfonso Ibaibarriaga — se arrodillaba y nos pedía perdón —³⁸⁰. Aparte de esos casos, también intervino en el caso del cementerio de Beasain: logró, por ejemplo, que no fusilaran a Pablo Ventureira —aunque no hizo lo mismo con otros vecinos, por lo que creemos que el caso de Ventureira es excepcional—. Por otro lado, Jabier García Bergara nos ha contado que los miembros de la derecha no mataron a su abuelo, un jeltzale apellidado Bergara, después de que los de derechas discutieran entre ellos³⁸¹. Muchos testimonios populares nos llevan a identificar al concejal José Aranburu como el concejal que intentó ayudar a los vecinos del pueblo. Esto nos muestra que, aunque la arbitrariedad local se diera siempre a merced de la arbitrariedad militar externa —eran consecuencia y causa— la primera pudo intervenir hasta cierto punto.

³⁶⁶ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 118.

³⁶⁷ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937

³⁶⁸ Epifanio Argiñano fue un conocido carlista de Beasain, y llegó a tener el grado de capitán en los requetés, a partir de 1938, fue jefe de la compañía de requetés de San Martín de Loinaz.

³⁶⁹ Esa persona era Agustín Mendia Zufiria, quien redactó informes en calidad de “testigo” en numerosas causas contra izquierdistas y abertzales.

³⁷⁰ Dicho “Ezkioga”, era Francisco Ezkiaga Berakoetxea, dueño de una imprenta, concejal del Ayuntamiento franquista y presidente de la comisión informativa designada por parte del Ayuntamiento franquista en 1936. *La Voz*, por error, lo llama “Juan Ezquiega” (*La Voz*, de 16/05/1937).

³⁷¹ Asla era Eusebio Asla Lapart, empleado de la CAF, concejal de Ayuntamiento franquista y miembro de la comisión informativa designada por el Ayuntamiento en 1936. *La Voz*, por error, lo llama “Juan Asla”. (*La Voz*, del 16/05/1937).

³⁷² *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

³⁷³ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

³⁷⁴ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

³⁷⁵ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

³⁷⁶ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

³⁷⁷ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014; entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

³⁷⁸ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

³⁷⁹ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

³⁸⁰ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

³⁸¹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

pag.

Las muertes del 27 al 28 de julio, como hemos dicho, pudieron ser ordenadas por los militares. No hubo ningún juicio en esos casos, “algún cuestionario”, como mucho “(...) aunque ya estaban condenados previamente”³⁸². Por lo tanto, en Beasain, técnicamente, no “fusilaron” a la gente, sino que los “asesinaron”; no hubo juicio alguno, ni se condenó a nadie, ni se formó un pelotón según mandan las leyes de guerra. Directamente, los asesinaron³⁸³. Debemos tener en cuenta que la Junta de Defensa Nacional publicó el primer bando sobre la represión ocurrida hasta el momento el 28 de julio de 1936³⁸⁴. Por lo tanto, la represión fue muy descontrolada hasta ese instante y estuvo en manos de los militares, falangistas, requetés u otros partidarios de la derecha; aún así, como ya hemos dicho antes, esto no quiere decir que esta “represión no ordenada” fuera una represión descoordinada, o que ocurriera “fuera del Estado de los golpistas”. Tampoco quiere decir que los mismos golpistas cumplieran “las normas que habían impuesto”, menos aún que la “represión azul ordenada” hiciera desaparecer la “represión azul no ordenada”.

La ausencia de juicio no fue, en absoluto, consecuencia de la falta de control de los franquistas, sino un arma que los franquistas utilizaron desde el principio para impartir justicia. El historiador José María García Márquez ha analizado bastante bien la aplicación del “bando de guerra”, que trascendía cualquier ley, y afirma que, al menos en 1936, la violencia militar se sostenía sobre “grupos de guerra” con juicios como estos³⁸⁵. El Estado franquista disponía de los consejos de guerra desde el principio, lo que evidencia que el hecho de que casi todos los fusilamientos o ejecuciones de 1936 no se hicieron extrajudicialmente por necesidad, ni porque no había otra opción; de hecho continuaron hasta 1939. Según algunos autores, no hay relación entre el aumento de ejecuciones extrajudiciales y la aparente falta de solidez del Estado de Franco; el Estado utilizó las ejecuciones como arma hasta que terminó la guerra³⁸⁶. Pablo Gil Vico va más allá y afirma que las ejecuciones extrajudiciales y los consejos de guerra “regulados” fueron “dos herramientas que utilizó un único cerebro”³⁸⁷. Al principio, sobre todo, se hacían “consejos de guerra” a las personas más destacadas, pero normalmente fusilaban sin respetar las reglas³⁸⁸. El grupo que dirige Mikel Aizpuru sostiene que los fusilamientos no regulados descendieron a partir de 1937 y, en adelante, pasaron a suponer una pequeña porción de la represión golpista. Afirma que, a partir de 1937, la mayoría de las muertes contaban con la aprobación de Franco, no estaban totalmente fuera de control; obedecían, en cierto sentido, al orden y la regulación franquista. En cualquier caso, esto no significa que las garantías aumentaran; solo implica que el poder de Franco respecto a los comandantes o mandos locales aumentó. Más que un aumento de las garantías, fue un aumento de efectividad³⁸⁹. Según Mirta Nuñez Díaz-Balarte, la represión sí tenía un objetivo: que la población adoptara cuanto antes la doctrina de los golpistas³⁹⁰.

En Beasain, fueron muchas menos las personas que mataron ya reguladamente en comparación con las que mataron de manera no regulada; y ninguna de las sucedidas del 27 al 28 de julio fue regulada. Solo conocemos cinco beasaindarras que tuvieron una especie de juicio, aunque corrieron la misma suerte —fusilaron a tres de ellos en el frente: Lazaro Cebrian, José Ibarbia y Valerio Polo—. Los dos restantes eran Félix Gaztañaga —joven que vivía en Tolosa— y el conocido dirigente comunista Jesús Larrañaga. Sabemos que, además de las 35 personas que mataron del 27 al 28 de julio, los golpistas mataron a otros diez beasaindarras durante los días, semanas y meses siguientes.

El beneditino Mauro Elizondo hace añadir algunas correcciones al testimonio legado por Juan José García Urcelayeta, el más completo en torno a las circunstancias de los fusilamientos del 27 al 28 de julio de 1936. Ese ha sido nuestro fundamento hasta hoy, y nos parece un artículo muy meritorio, pues establece las bases de lo ocurrido ese día: el perfil de los detenidos —es decir, que todos fueron aleatoriamente detenidos en la calle—, su posterior estancia en la improvisada cárcel de la estación de tren y, finalmente, su traslado a Matias-enea para comunicarles las condiciones de su liberación —que cada uno llevara tres

³⁸² Mila Mendia Aramendi, por ejemplo, nos ha dicho que hicieron un “interrogatorio” similar antes del fusilamiento de su abuelo Ebaristo Mendia. Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

³⁸³ Una vez realizada esta observación, a fin de facilitar la lectura al lector, no haremos distinciones entre los términos “asesinato” y “fusilamiento”. Debemos añadirle el modo de funcionamiento de la justicia militar golpista de aquel momento, prácticamente se trataba de ratificar decisiones previamente adoptadas.

³⁸⁴ VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2011, pág. 79.

³⁸⁵ GARCIA MARQUEZ, José María: “El triunfo del golpe militar” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 79-145). Crítica. Barcelona, 2010.

³⁸⁶ PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Editorial Alianza. Madrid, 2010, págs. 410-411. Según Prada Rodríguez, es cierto que los comandantes franquistas locales gozaban de cierto poder de decisión a la hora de concretar cómo sería la represión, pero de ninguna manera se utilizaban métodos sin la autorización o aprobación del Estado.

³⁸⁷ GIL VICO, Pablo: “Derecho y ficción” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 249-346). Crítica. Barcelona, 2010, págs. 270-271.

³⁸⁸ GIL VICO, Pablo: “Derecho y ficción” in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; y LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (págs. 249-346). Crítica. Barcelona, 2010, pág. 274.

³⁸⁹ AIZPURU, Mikel (dir.); Apaolatz, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; y ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernaniko fusilatzeak. (El otoño de 1936. Los fusilamientos de Hernani)* Alberdania y Ayuntamiento de Hernani. Hernani, 2007, pág. 170-174.

³⁹⁰ NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: “El porqué y para qué de la represión” en NUÑEZ DIAZ-BALART (dir.): *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (págs. 21-52). Editorial Flor de Viento. Barcelona, 2009, pág. 21.

armas— y matarlos durante las primeras horas del 28 de julio. Aún así, debemos mencionar que no todos los fusilados pasaron por ese proceso, mataron a muchos en el mismo lugar en que los detuvieron —tampoco todos los fusilamientos fuera de combate ocurrieron en las mismas circunstancias—. Además, por lo que cuenta García Urcelayeta, los fusilamientos se dieron al amanecer y, aunque oyó ruidos en Matias-enea, no puede afirmar que los fusilamientos se produjeran allí.

Podemos decir, casi con total seguridad, que los primeros asesinados fueron Isidro Igartua Polo y Juan Andrés Otaegi Berasategi. Los mataron en Beasain, precisamente en Karolarena, en la casa de los empleados del tren y la estación; la casa donde hoy en día hay un pequeño frontón, en el paseo Gernika. Juan Andrés Otaegi Berasategi, conocido como Juan txiki, nació el 8 de junio de 1897 en Zegama, en el caserío Gorospel-erota, y tenía dos hermanos. Su mujer, Bixenta Agirre —del caserío Arrietaundi—, también era natural de Zegama. Tenían tres hijos: Juana, Josefa y Luis. Se mudaron a Beasain, precisamente a la casa Karolarena, cuando encontraron trabajo en la estación. En cuanto a ideología política, eran republicanos³⁹¹. Isidro Igartua, por su lado, vino a Beasain de Bizkaia. Sus padres —José María Igartua y Agripina Polo— nacieron en Begoña, Bizkaia, como también lo hizo él; Begoña aún no era Bilbo en aquella época y no lo sería hasta 1923. Miembro de una familia socialista, él también lo era³⁹². Vivía en el número 13 de la calle Pablo Iglesias de Beasain —la actual José Miguel Iturriotz—. Anselmo Ruiz cuenta que “Isidro era un hombre muy valiente”³⁹³. El libro sobre Zegama de Ángel Irigoras narra la muerte de estas dos personas. Se titula *Herri Zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat* —Testimonios sobre Represión Popular. 1936-2006. Antes, ahora y siempre: iguales derechos para personas iguales—. Aún así, como comprobaremos, hay un error en el relato de Irigoras. Este relato recoge los testimonios orales de los familiares de Otaegi Berasategi, Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. Estos dos testigos afirman que Isidro Igartua, tras ser herido en combate, acudió a Karolarena pidiendo ayuda, y que Juan Andrés Otaegi lo ayudó³⁹⁴. Según los hermanos de Martínez Otaegi, para curar a Isidro Igartua, herido, lo tumbaron sobre un colchón³⁹⁵. En ese instante las tropas franquistas llamaron a la puerta de la casa de Juan Andrés Otaegi y Bixenta Agirre —Anselmo Ruiz coincide con esta descripción de los hechos—³⁹⁶. Aquí aparece la primera diferencia entre ambos relatos: Ángel Irigoras cuenta que Bixenta Agirre y sus tres hijos se cobijaron en el sótano³⁹⁷. Según los hermanos de Martínez Otaegi, Bixenta Agirre se dispuso a abrirles la puerta cuando Juan Andrés Otaegi se ofreció a hacerlo —por lo que Bixenta no se resguardó en el sótano—³⁹⁸. Pello Martínez Otaegi cuenta que entraron en su casa con mucha violencia, pues lo tiraron al suelo nada más entrar. Además, parece ser que mataron a Isidro Igartua y “el abuelo les pidió que lo mataran también a él, como a su amigo”³⁹⁹. Por lo que los franquistas los mataron en esa misma casa, y se llevaron la escopeta de Juan Andrés Otaegi⁴⁰⁰.

Que Isidro Igartua estuviera bajo cuidados ha creado cierta confusión bibliográfica a posteriori. Muchos sostienen que fue Cesáreo Ugarte quien lo cuidó, pues este recibió a muchos heridos —de ahí la confusión—. El libro de José Antonio Egido así lo afirma, por ejemplo; mataron a uno de los hijos de Agripina Polo después de que lo curara Cesáreo Ugarte⁴⁰¹. Estamos seguros de que Egido se refiere a Isidro Igartua. El periódico *La Voz* lo cuenta así: “Curaron de sus heridas” a “José Luis Igartua, uno de los hijos de los Igartua,” “para llevarlo después a Iruñea y, tras liberarlo allí, lo mataron en Beasain”⁴⁰². En ese relato se mezclan varios hechos. De hecho, José María Igartua Lastra era el padre de la familia Igartua. Además, han mezclado las historias de los dos hijos y las han sumado en una sola —son las consecuencias de disponer de fuentes de segunda mano, pues el periódico *La Voz* se publicaba en Madrid—: el que mataron de camino a Iruñea era Hilario Igartua Polo. Por otro lado, tanto *La Voz* como

³⁹¹ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas) Erroteta. Bizkaia, 2006. pág. 99; y entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

³⁹² Agripina Polo, era prima de Carmen Polo, la esposa de Franco.

³⁹³ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

³⁹⁴ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas) Erroteta. Bizkaia, 2006. pág. 99; y entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

³⁹⁵ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

³⁹⁶ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

³⁹⁷ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas) Erroteta. Bizkaia, 2006. (pág. 99). Según Irigoras, cuando Agirre y sus tres hijos volvieron a subir a la cocina vieron cómo los soldados se llevaban ya muerto a Joan Andrés Otaegi hacia la zona del cementerio.

³⁹⁸ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

³⁹⁹ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

⁴⁰⁰ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

⁴⁰¹ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 93-94.

⁴⁰² *La Voz*, de 16/05/1937.

pag.

Euzko Deya cuentan que mataron a “dos hijos de una mujer llamada Carlota”⁴⁰³. Desde nuestro punto de vista, esta confusión se debe a que la casa en la que vivían los empleados de la estación en Beasain —y, por lo tanto, también Juan Andrés Otaegi— se conocía como Karolarena; casa de los Karola.

Uno de los que mataron primero fue Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz. Fue, probablemente, el que más destacaba por su militancia entre los asesinados; participó en la huelga de octubre de 1934 como representante de CNT, y en 1935 lo juzgaron y condenaron a pena de cárcel. Aún así, las circunstancias en torno a su asesinato fueron mucho más oscuras. Solo disponemos de un testimonio: el relato oral de su sobrino Pako Ruiz de Apodaka. Como hemos dicho en el anterior capítulo, Francisco, fue uno de los que participó en la huelga de octubre de 1934, donde ejerció como representante de la CNT ante la dirección de CAF. Aún así, como cuenta Pako Ruiz de Apodaka, en su casa eran partidarios de EAE-ANV. De hecho, dos de sus hermanos, Ángel Ruiz de Apodaka —padre de Pako Ruiz de Apodaka— y Luis Ruiz de Apodaka fueron miembros del Batallón Indarra de EAE-ANV⁴⁰⁴. Luis murió en combate, en Bizkargi. Pako Ruiz de Apodaka nos cuenta lo que le escuchó a su madre, que Francisco Ruiz de Apodaka salió de casa herido y, quizás, una bala le dió en el corazón. En ese instante lo remataron en la misma calle⁴⁰⁵.

Aún así, tenemos una pequeña duda respecto a la cronología de los hechos, no en torno a la muerte. Según el testigo Jabier García Bergara, cuando los requetés y, en general, los golpistas entraron en Beasain, los combatientes izquierdistas lanzaron varias granadas desde la estación de tren de Beasain. Cuando, más tarde, los requetés entraron en esa casa, no encontraron a miembros de la izquierda, sino un matrimonio, y los debieron matar allí mismo⁴⁰⁶. De ser así, se trataría de los primeros civiles que murieron en Beasain el 27 de julio. De hecho, como Otaegi e Igartua, habrían sido asesinados antes de que tomaran el pueblo por completo; teniendo en cuenta que los golpistas entraron por el barrio de Antzizar, es probable que mataran a este matrimonio antes que a Igartua y Otaegi, que estaban en Karolarena. Aún así, no hemos podido contrastar este relato con otras fuentes, y tampoco hemos podido identificar a dicho matrimonio. Volveremos a este punto más adelante.

Ante hemos mencionado que, en 1993, Juan José García Urcelayeta hizo un esquema bastante completo de lo ocurrido. Según García Urcelayeta, aunque los combates empezaron por la mañana, a las cuatro ya no se oía nada, por lo que deducimos que, en ese momento, las tropas golpistas ya habían entrado en Beasain —por lo tanto, es probable que las muertes de Otaegi e Isidro Igartua ocurrieran o bien en ese mismo instante, o bien un poco antes—. García Urcelayeta sostiene que cuando iba de camino a la estación de tren con intención de hacer un recado para su padre —vivía en la calle Arana—, lo detuvieron en la calle, enfrente de la casa de Urbi, en torno a las cuatro de la tarde. La casa de Urbi estaba en el lugar que hoy en día ocupa Urbietxea, en los números 2 y 4 de la avenida Nafarroa, es decir, muy cerca de Karolarena, justo delante. García Urcelayeta no menciona haber visto violencia en casa en Karolarena, tampoco que hubiera oído disparos. Por lo tanto, según su relato, creemos que en ese momento ya habían matado a Juan Andrés Otaegi e Isidro Igartua⁴⁰⁷. Ángel Irigoras dice, equivocadamente, que no mataron a Isidro Igartua allí, sino que esperaron a que se curara y lo mataron de camino a la cárcel provincial de Iruñea. Esto no fue así pues, como ya hemos dicho, mataron a Hilario Igartua —y no a Isidro— de camino a Nafarroa; de camino a Iruñea, no en la cárcel, como dice Irigoras⁴⁰⁸. Por lo tanto, entre todos los que mataron, estas personas se encuentran entre los primeros asesinados. Los hermanos Martínez Otaegi no descartan que fueran denunciados —que alguien hubiera dicho a los franquistas que Igartua estaba en Karolarena— aunque “no hemos podido averiguar quién los delató”⁴⁰⁹.

Según los testimonios, detuvieron a Urcelayeta —como a muchos otros— por estar en la calle. Continuando con el testimonio de García Urcelayeta, le preguntaron si llevaba armas. García contestó que no, que solo llevaba un encargo de su padre —resulta significativo que le preguntaran por las armas pues, esa noche, dijeron a los presos que iban a fusilar que si querían ser liberados tenían que traer tres armas—. Estuvo detenido hora y media y, en torno a las seis, dos guardas de la CAF, también

⁴⁰³ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁴⁰⁴ Entrevista realizada a Pako Ruiz de Apodaka Galartza. En Beasain, a 18/06/2014.

⁴⁰⁵ Entrevista realizada a Pako Ruiz de Apodaka Galartza. En Beasain, a 18/06/2014.

⁴⁰⁶ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014)

⁴⁰⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 61.

⁴⁰⁸ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006. pág. 99. A decir verdad, el hecho de que murieran el padre y dos hijos de la familia Igartua, y teniendo en cuenta que las diversas fuentes a menudo confunden los nombres de los diversos Igartuas, pensamos que ello ha llevado a la confusión a Irigoras.

⁴⁰⁹ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014. Dicen que “una persona que luego se tiró al tren” (es decir, Epifanio Argiñano, el que fuera capitán de los requetés) pudo ser el denunciante, ya que la familia sospechaba porque al parecer una vez les dijo a su tío, Luis Otaegi, hijo de Joan Andrés Otaegi “yo no tengo nada que ver con lo de tu padre”.

presos, pasaron junto a él. Eran Víctor Uribe-Etxebarria y Matías Álvarez, y llevaron a los tres a la estación de tren⁴¹⁰. Según cuenta García Urcelayeta, al llegar a la estación de tren vieron a uno de los soldados que murió —puede que fuera fusilado entonces, pues ya eran las seis y, de no ser así, los golpistas hubieran tenido tiempo para mover el cuerpo— y varios presos: alguno de los trabajadores de la estación, varios vecinos del pueblo —no los identifica—, dos militares —tampoco los nombra—⁴¹¹. Después trajeron a más gente. “Andrés Izaguirre” (sic)⁴¹², Guillermo Ugarte, Miguel Quintas, Epifanio Argiñano⁴¹³, Marcelo Bergara, Saturnino San Martín, “yo diría que un empleado de la estación llamado Gallego”⁴¹⁴, “uno al que llamaban Pajarero” (Ramón Crespo Igartza) y “uno apodado Farro”⁴¹⁵. García Urcelayeta dice que “había alguien más, pero ahora no lo recuerdo”⁴¹⁶. No es el único error de García Urcelayeta. De hecho, al parecer, Marcelo Bergara y Saturnino San Martín no estuvieron en la estación de tren, sino que los detuvieron frente a la Herriko Etxea del PSOE y los llevaron directamente para fusilarlos. Aparte, García Urcelayeta añade: “nadie de los que estábamos ahí éramos de izquierdas”⁴¹⁷. Aún así, sabemos que Marcelo Bergara y Saturnino San Martín eran miembros de las Juventudes Socialistas y, “Farro”, formaba parte del Partido Socialista. En cualquier caso, excepto estos errores, podemos decir que el testimonio de García Urcelayeta es de bastante credibilidad⁴¹⁸. Según este, mataron después a Andrés Izaguirre, Ramón Crespo, Juan González Farro y Guillermo Ugarte⁴¹⁹, que fueron detenidos antes de las seis —después de apresar a García Urcelayeta— y, seguramente, antes de las cuatro y media; a Víctor Uribe Etxebarria y Matías Álvarez, sin embargo, los mataron un poco antes de las seis, junto con Juan José García Urcelayeta. Los dos militares y varios vecinos, todos no identificados —entre ellos algún empleado de la estación—, fueron detenidos antes de las seis. Es decir, antes de que detuvieran a Juan José García Urcelayeta, pues ya estaban allí⁴²⁰. Así mismo, según Urtzlaia, obtuvo el testimonio de varios de los que estaban detenidos en la estación de tren. Estos coinciden con los relatos que, más tarde, nos han contado los testigos de Beasain. Urcelayeta cuenta que Andrés Izaguirre —presidente del Círculo Tradicionalista— intentó mediar en defensa del conocido como “Pajarero” cuando vio que lo llevaban preso; lo que, finalmente, provocó que también lo detuvieran a él. Según García Urcelayeta, el cura Pedro Mokoroa estaba defendiendo a Ramón Crespo frente a los militares antes de que llegara Izaguirre. Izaguirre se mostró “contento” con la llegada de los golpistas al pueblo, hasta les ofreció carne de su carnicería⁴²¹, quizás convencido de que no lo iban a detener por ser miembro del Círculo Tradicionalista. Aún así, cuando dijo a Mokoroa que iba a seguir él con la defensa de Crespo, no logró nada; solo que lo detuvieran y lo mataran⁴²². Según cuenta García Urcelayeta, Guillermo Ugarte —que era carlista— llamó la atención de los militares cuando vieron que quería, junto a otros, quemar un coche cerca de la fábrica de tinta Hunolt. Y lo detuvieron⁴²³. Guillermo Ugarte Aeta, natural de Oñati, fue concejal junto al alcalde José Guridi Balantzategi durante la dictadura de Miguel Primo de Rivera; era el padre del médico Cesáreo Ugarte⁴²⁴.

⁴¹⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 61-62.

⁴¹¹ Juan José García Urcelayeta afirma que uno “tenía una estrella de seis puntas”, así que ostentaría algún tipo de cargo. GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62. Según Mauro Elizondo, esos dos militares venían huyendo de Gasteiz para unirse a los republicanos y fueron detenidos en Idiazabal. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43.

⁴¹² En el siguiente número de la revista *Ikuska*, el mismo Mauro Elizondo concreta que era Andrés Izaguirre, y no Eizaguirre. ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 46.

⁴¹³ Epifanio Argiñano fue a abrazar a los golpistas cuando entraron los requetés, según lo contado por Anselmo Ruiz. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴¹⁴ Es probable que un tal Florencio Gallego fuera empleado de la estación, era de derechas. No fue el único de derechas detenido ese día. Agradezco a Andoni Sarriegi Eskisabel el haberme proporcionado este dato.

⁴¹⁵ Su nombre real era Joan González. Iñaki Egaña lo identifica como “Juan González Farro” y dice que era “socialista”.

⁴¹⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62.

⁴¹⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), octubre-diciembre de 1993, pág. 63.

⁴¹⁸ Hemos de tener en cuenta que García Urcelayeta tenía dichos recuerdos desde 1936 pero no fue hasta 1993 cuando los escribió, es decir, 57 años más tarde; por tanto, es normal que no recuerde tan bien algunas cuestiones.

⁴¹⁹ Según Antselmo Ruiz, detuvieron a la vez a “Farro” y Guillermo Ugarte. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013. García Urcelayeta no lo menciona.

⁴²⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62.

⁴²¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 63. Contó eso en la entrevista, y, por tanto, ello indicaba la “alegría” de Izaguirre en aquel momento. Fue a la tarde, por tanto, hemos de tener en cuenta que, en aquel entonces, los que serían posteriormente fusilados no tenían noticia de cuál sería su destino.

⁴²² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 62 y 71-72.

⁴²³ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 62-63.

⁴²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 72.

pag.

La mayoría de testimonios que hemos obtenido coinciden con esas frases de Juan José García Urcelayeta. Más de uno menciona, por ejemplo, el esquema del caso de Izagirre y Crespo: que primero detuvieran a Crespo y después Izagirre saliera en su defensa⁴²⁵. Eso sí, no hay tantas referencias a lo que cuenta García Urcelayeta sobre la intervención del cura Pedro Mokoroa. Juan Ramón Imatz Crespo, descendiente de Ramón Crespo Igartza, tampoco da muchos detalles en torno a su detención. Según él, cuando los golpistas entraron en el pueblo ordenaron a los vecinos acudir a la iglesia. Pero al ver que su hija Ramona Crespo no estaba en casa —solía trabajar en casa del secretario—, salió a la calle en su búsqueda. Juan Ramón Imatz cuenta que detuvieron a Ramón Crespo cuando estaba cerca de la estación de tren, en “las pérgolas” —el actual paseo Gernika—⁴²⁶. Según Imatz Crespo, un carlista —Izagirre— fue a defender a Ramón Crespo; porque debieron verlo en el balcón gritando “¡este es buena persona!”, y se llevaron, a los dos, detenidos a la estación de tren⁴²⁷.

El de Juan Ramón Imatz no es el único testimonio. Según José Antonio Egido, en primer lugar, Ramón Crespo se escondió en la iglesia, pero allí se dio cuenta de que faltaba su hija Ramona y lo detuvieron cuando salió a por ella⁴²⁸. Como la mujer del carlista Andrés Izagirre, Justina Berasategi, también era de Zegama, Ángel Irigoras habla de este caso en el libro que escribió sobre esa localidad. Según Irigoras, la hija Ramona Crespo y Pedro Mokoroa acudieron a Izagirre cuando supieron de la detención de Ramón Crespo. Irigoras añade que Izagirre intentó mediar con los soldados para que liberaran a Crespo Igartza, les dijo que no era miembro de ningún partido, pero solo logró que lo detuvieran también a él. Según Irigoras, Izagirre también intentó que liberaran a otros presos⁴²⁹. Jesús López Gallego confirma que Izagirre vio cómo se llevaban a una persona que vivía en la calle Andre Mari —Ramón Crespo— para fusilarlo, y entonces gritó ¡Ese es buena persona! —de forma que coincide con el testimonio de Juan Ramón Imatz Crespo—. Los soldados, sin embargo, al parecer le contestaron “¿Ah, sí? ¡Pues a ti también te vamos a fusilar!”⁴³⁰. Los primos Felipe Ibarbia Alustiza y María Carmen Ibarbia Sarriegi también nos han ofrecido una versión muy parecida⁴³¹. Varias personas más han confirmado que detuvieron a Ramón Crespo cuando salió en busca de su hija; Eleuterio Aiesta⁴³², Patxi Lasa Imatz⁴³³, Anselmo Ruiz⁴³⁴ y Jabier García Bergara⁴³⁵, entre otros⁴³⁶. Las dos fuentes de prensa, *La Voz* y *Euzko Deya*, publican que detuvieron a Andrés Izagirre cuando este intentó ayudar a Ramón Crespo —y ambas destacan su afiliación carlista. Por lo tanto, este caso queda bastante esclarecido⁴³⁷.

En torno a la detención de Guillermo Ugarte, contamos con los testimonios de sus familiares: Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. Según ellas, Guillermo Ugarte vio cómo intentaban prender fuego a un camión junto a la fábrica de Hunolt, y bajó a advertir a los golpistas de que no podían quemarlo allí; si lo hacían, la misma fábrica y todas las casas alrededor podrían arder —Guillermo Ugarte vivía frente al cine, en la calle Iturriotz—. Entonces, los soldados también se lo llevaron a él en el camión⁴³⁸. Según las primas de Ugarte, uno de los que venía con las tropas golpistas, “el que creemos que era el chófer”,

⁴²⁵ Una excepción sea quizás el informe “*Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa*” (Archivo del Gobierno Vasco, fondo de Sancho de Beurko, caja número 13, conjunto documental: 5, documento número 5:1). En el mismo, se afirma que Andrés Izagirre defendió al republicano Gregorio Begue. No nos parece muy probable, ya que no mataron a Gregorio Begue ese día, sino unas semanas más tarde.

⁴²⁶ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴²⁷ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴²⁸ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 93-94.

⁴²⁹ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, págs. 108-111. Según Antselmo Ruiz, Andrés Izagirre les comentó a los militares sobre Crespo que “¡Este es de los nuestros (de derechas)!”, y parece que los militares les contestaron “¡Seáis o no de los nuestros, ambos tenéis que venir con nosotros!”. De todas maneras, no lo consideramos probable ya que nadie ha identificado a Crespo como de derechas. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴³⁰ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25 de junio de 2014.

⁴³¹ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁴³² Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

⁴³³ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴³⁴ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴³⁵ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁴³⁶ Por tanto, la manifestación tan evidente de que se intentó matar a Izagirre por mediar a favor de Crespo echa atrás la hipótesis dada por Iñaki Egaña en algún trabajo. Según Egaña, “los mandos del Partido Carlista de Beasain optaron por posicionarse a favor de la República”. En nuestra opinión, no fue así; es cierto que mataron a tres carlistas conocidos (el mismo Izagirre, Ebaristo Mendía y Guillermo Ugarte), pero a ninguno de ellos lo mataron “por posicionarse a favor del Gobierno legal” (es más, Izagirre, antes de ser detenido, les ofreció productos de su carnicería a los sublevados que estaban ocupando Beasain). Además, debemos tener en cuenta que los carlistas beasaindarras formaron una compañía de requetés posteriormente para luchar en la armada de Franco y que el primer Ayuntamiento franquista de Beasain estaba compuesto casi en su totalidad por carlistas. EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. 1936-1940*. Txalaparta. Tafalla, 2009, pág. 98.

⁴³⁷ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937. *Euzko Deya*, dice “Itzaguirre”, en vez de Izagirre. Por otra parte, *La Voz* afirma que Crespo era un “chico” y no es correcto.

⁴³⁸ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

intentó ayudar a Ugarte, pero no lo consiguió y también fue detenido⁴³⁹. Según María Rosario Ugarte Sukia, una vez detenido, se llevaron a Guillermo Ugarte a la estación de tren —donde estuvo con García Urcelayeta y otros presos—; de ahí lo llevaron a Matias-enea, una casa situada junto al actual cruce entre la calle Zapatari y la avenida Nafarroa, cerca del monumento en memoria de los fusilados aquel día⁴⁴⁰. Anselmo Ruiz, que se encontraba muy cerca cuando detuvieron a Ugarte, ha ratificado que “se lo llevaron al cementerio”⁴⁴¹. Anselmo Ruiz añade más detalles: según él, cuando Guillermo Ugarte vio el vehículo, entró en la tienda de un tal Antolin diciéndole van a quemar un autobús y, con el viento que hace, podrían quemar todo el pueblo. El mismo Antolín no se atrevió a decir nada — mira cómo están, dijo— pero, Guillermo Ugarte, confiando, quizás, en su pertenencia a la derecha, sí lo hizo. Anselmo Ruiz, que en ese momento se encontraba en la tienda, escuchó toda la conversación⁴⁴².

Esta fue la versión que contó la prensa de la época, tanto *Euzko Deya* como *La Voz*⁴⁴³. Otros testimonios, como el de Jesús López Gallego, por ejemplo, confirman también esta versión. Según él, Ugarte — un tendero, según palabras textuales— al parecer dijo a los militares: no podéis quemar esto aquí . En cualquier caso, López Gallego cuenta que, por lo que había oído, creía que habían matado a Ugarte en ese mismo momento, aunque parece que no fue así⁴⁴⁴. Ramón Pérez Onésimo también coincide con la versión de la familia y de García Urcelayeta: detuvieron y fusilaron a Ugarte por intentar evitar que quemaran el vehículo⁴⁴⁵. Juan Ramón Imatz Crespo también nos dice que metieron a “un carlista” —Guillermo Ugarte— en el camión, con la intención de quemarlos allí, pero un soldado debió decir que aquello no era justo y le abrió la puerta para que saliera⁴⁴⁶. Por lo que parece, también fusilaron a ese soldado. José Apalategi Etxeberria nos da otro elemento: parece ser que intentaron matar a Ugarte en el mismo autobús —¿quemándolo?—, aunque un soldado intentó ayudarlos y logró evitarlo — en un primer instante, intentaron matarlos en el autobús; fue entonces cuando, como relatan García Urcelayeta y los familiares de Ugarte, se llevaron al detenido a la estación de tren⁴⁴⁷. Esta es, por lo tanto, la versión más creíble —la confirman tanto los testimonios orales, incluidos los de la familia, como los escritos, además de un testigo que estuvo con él—: decidieron matar a Ugarte cuando esté salió a advertirles de que no quemaran el vehículo junto a la fábrica de tinta de Hunolt y, aunque no lo mataron en el autobús, se lo llevaron y lo fusilaron.

Aún así, hemos escuchado otras versiones sobre la detención de Ugarte. Según Ángel Lamata Villahoz, por ejemplo, no fue Guillermo Ugarte quien pidió a los militares que no quemaran el vehículo, sino su abuela Victoria Huergo Tofe —a quien también fusilaron—. Según la versión que escuchó Ángel Lamata, detuvieron a Guillermo Ugarte cuando se interpuso en la detención de Victoria Huergo, pero no fue él quien les advirtió en un primer momento del peligro de quemar el vehículo⁴⁴⁸. Hay más versiones que sitúan ahí a Guillermo Ugarte, intentando evitar la detención de otra persona. Según José María San Martín Osinalde, por ejemplo, detuvieron a Ugarte cuando intentó evitar que detuvieran al que fue antecesor de San Martín, Saturnino San Martín Gibaja, y a su amigo Marcelo Bergara Lozares⁴⁴⁹. (Volveremos más adelante a los casos de Victoria Huergo, Marcelo Bergara y Saturnino San Martín. Ahora diremos que, según José María San Martín, se llevaron a Saturnino San Martín y Marcelo Bergara directamente al cementerio, por lo que no pasaron por la estación de tren; a Ugarte, no obstante, sí que lo llevaron a la estación⁴⁵⁰). Según la versión que escuchó Xanti Lasa Aranburu en su casa, detuvieron al padre del médico Cesáreo Ugarte cuando vio que detenían a una persona y salió en su defensa. En su versión, Xanti Lasa no identifica al joven que Ugarte intentó defender⁴⁵¹. Por último, según Amaia Gamarra, fue Víctor Uribe-Etxebarria, y no Guillermo Ugarte, quien intentó evitar que quemaran el vehículo⁴⁵². Por otro lado, según una crónica que publicaba *El Liberal* el 13 de agosto de 1936, mataron a un hombre carlista, padre del médico —solo puede ser Guillermo Ugarte— cuando este salió a alertar a los golpistas de lo

⁴³⁹ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴⁴⁰ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴⁴¹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013. Anselmo Ruiz no menciona que antes los llevaran a la estación de tren o a Matias-enea (sin embargo, tampoco lo niega)

⁴⁴² Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴⁴³ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁴⁴⁴ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁴⁵ Entrevista realizada a Ramon Perez Onésimo En Beasain, a 30/07/2014. Perez Onésimo menciona al “padre del médico Cesáreo Ugarte”.

⁴⁴⁶ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴⁴⁷ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁴⁸ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁴⁹ Entrevista realizada a José María San Martín Osinalde En Beasain, a 30/07/2014.

⁴⁵⁰ Entrevista realizada a José María San Martín Osinalde En Beasain, a 30/07/2014.

⁴⁵¹ Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

⁴⁵² Entrevista realizada a Amaia Gamarra. En Beasain, a 01/08/2014. Amaia Gamarra identifica a Víctor Uribe-Etxebarria como “de derechas”, pero era jeltzale. Quizás aquí se encuentren mezclados dos recuerdos (uno sobre Uribe-Etxebarria y otro sobre Ugarte).

pag.

peligroso que era quemar ese vehículo ahí; lo mataron allí mismo. Por lo tanto, *El Liberal* coincide con la versión general en torno a esto, pero no dice que metieran a Ugarte en el vehículo, ni tampoco que un soldado intentara ayudarlo. *El Liberal* describe otro contexto en torno a estos casos⁴⁵³.

Existe otro testimonio que menciona a otra persona. Según Anselmo Ruiz, era Farro —Juan González—, padre de doce hijos, el que estaba con Ugarte. Este testimonio, como ya comprobaremos, no es muy importante. De hecho, la muerte del tal Farro no está registrada. García Urcelayeta, quien estuvo preso junto con Farro y Guillermo Ugarte en la estación de tren y Matias-enea, no menciona este dato⁴⁵⁴.

Como vemos, el caso de Ugarte se parece mucho al de Igartua y Otaegi, y al de Crespo e Izagirre; es decir, una “cadena de solidaridad” los llevó a la muerte. En el primer caso, Otaegi intentó ayudar a Igartua, que había sido herido, y terminaron matando a los dos; en el segundo caso, Crespo salió a la calle preocupado por su hija, y lo detuvieron junto con Andrés Izagirre Aldanondo, que intentó ayudarlo. Detuvieron y mataron también a los dos. En el caso de Ugarte, les pidió a los militares que no quemaran el vehículo en ese lugar —con la intención de evitar el riesgo de que ardiera toda la fábrica de tinta y las casas junto a ella—; lo detuvieron y asesinaron. Entonces, como ya hemos dicho, un soldado salió en su defensa, lo que provocó también que detuvieran y mataran a ese soldado.

Pero aquí aún tenemos dos elementos: el vehículo y el soldado. ¿Quién era el soldado que salió en defensa de Ugarte? ¿Por qué intentaron los soldados golpistas quemar ese vehículo en esas circunstancias tan peligrosas? En cuanto al vehículo, hemos mencionado varias versiones. Por un lado, según José Apalategi Etxeberria, aquel vehículo era el autobús que realizaba el trayecto entre Ormaiztegui y Gabiria⁴⁵⁵. Jesús López Gallego, no obstante, sostiene que era un coche destartado. Al principio pensé que era el vehículo de la fábrica, pues tenían uno [...] Intentaron quemarlo después de disparar a una rueda. Más tarde escuché que lo utilizaban para traer milicianos de Eibar⁴⁵⁶. Anselmo Ruiz lo confirma: “en ese vehículo vinieron las fuerzas en defensa de Beasain”, además precisa que se trata de un autobús⁴⁵⁷. Las ganas que tenían los golpistas de atacar el vehículo eran evidentes. Además, no podemos olvidar que los defensores de Beasain, especialmente los hombres que vinieron de Eibar a las órdenes de Beñaran, parapetaron un vehículo para utilizarlo como tanque. No podemos descartar que podría tratarse del vehículo que intentaron quemar junto a la fábrica de Hunolt. Así mismo, Beñaran y los milicianos podrían haber reutilizado el autobús que realizaba el viaje entre Ormaiztegui y Gabiria como tanque; también podría tratarse del coche destartado del que habla Jesús Lopez. En cualquier caso, que intentaran quemar el vehículo en un sitio tan peligroso como ese, junto a la fábrica de Hunolt, demuestra que tenían unas ganas furiosas de quemarlo.

En cuanto al soldado, podemos afirmar casi con total seguridad que quien intentó ayudar a Guillermo Ugarte era Jaime Agurruza. Aunque parte de su familia era carlista —incluidos sus padres—, Jaime Agurruza Martínez era abertzale. Otra parte de la familia de Jaime Agurruza era abertzale. Así nos lo ha contado el familiar de Serafin Beola, Iñako Beola: “admiraban a Arturo Kanpion” y, al parecer, Jaime Agurruza tenía mucha relación con esa parte de la familia⁴⁵⁸. Cuando el 18 de julio los requetés se reunieron en Iruñea, Iñako Beola nos cuenta que Serafin Beola tuvo que esconderse, por lo que perdió el contacto con Jaime Agurruza. Aún así, parece ser que, poco después del golpe de Estado, Jaime Agurruza tuvo ocasión de reunirse con Serafin Beola. Fue entonces cuando le dijo: “me han alistado”. Alguien de su familia carlista lo debía haber alistado en contra de su voluntad. Según el testimonio de Iñako Beola, Serafin Beola le recomendó que huyera a Jaime Agurruza⁴⁵⁹. Pero este no huyó, fue primero de Iruñea a Altsasua y, después, de Altsasua a Beasain, donde las tropas golpistas lo mataron. Por lo tanto, de esta persona conocemos lo siguiente: un requeté llamado Jaime Agurruza fue reclutado en contra de su voluntad en Iruñea; puede que intentara huir, pero no lo consiguió⁴⁶⁰, y finalmente llegó a Beasain con los requetés. Lo ocurrido a partir de ahí no está tan claro.

Es verdad que uno de los que venía con los golpistas —un soldado— intentó ayudar al preso Guillermo Ugarte. Así lo confirman varios testimonios. Es posible que el soldado fuera Jaime Agurruza quien intentó ayudar al preso: fue el único miembro de sus tropas que mataron y no sabemos de nadie más entre los golpistas que intentara ayudar a los que iban a fusilar. Pero

⁴⁵³ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁴⁵⁴ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴⁵⁵ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁵⁶ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁵⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴⁵⁸ Entrevista realizada a Iñako Beola. En Beasain, a 03/07/2014.

⁴⁵⁹ Entrevista realizada a Iñako Beola. En Beasain, a 03/07/2014.

⁴⁶⁰ Iñako Beolak nos cuenta que “en Altsasu algunos requetés lograron huir mezclándose con los civiles, pero desconocemos por qué Jaime Agurruza no pudo huir, ni en Iruñea, ni en Altsasu”. Entrevista realizada a Iñako Beola En Beasain, a 03/07/2014.

tampoco podemos asegurar que fuera así. De hecho, Iñako Beola cuenta que puede que Jaime Agurruza intentara ayudar a Ugarte, pero puede que lo hiciera para aprovechar el momento y escapar. Según Beola, si quería escapar, lo más lógico sería vestirse como un civil y no con el uniforme militar —otros testigos afirman que era un “soldado” el que intentó ayudar a Ugarte—⁴⁶¹. Por otro lado, Iñako Beola deja abierta la posibilidad de que fueran dos militares, como narra el relato de Juan José García Urcelayeta; puede que uno de ellos fuera Jaime Agurruza. De ser así, los muertos en Beasain serían 34, no 35. Desde nuestro punto de vista, esta no es la opción más probable por varios motivos. El primero: según el testimonio de García Urcelayeta, basado en lo que escuchó de boca de los militares, dos militares vinieron de Gasteiz, no de Iruñea, con intención de unirse a las fuerzas republicanas —pues en Gasteiz y en Araba el golpe se impuso—⁴⁶². El segundo: cuando el detenido llegó a la estación de tren a las seis de la tarde, los dos militares ya estaban allí, y Ugarte llegó más tarde⁴⁶³. Y, el tercero: según Urcelayeta, uno de los militares era de rango —por lo que no podría ser Agurruza, al que alistaron en contra de su voluntad— y el otro iba vestido de azul —el uniforme de los requetés era de color marrón, no azul—⁴⁶⁴. Es más probable que Agurruza fuera el “soldado muerto” que García Urcelayeta vio en la estación de tren cuando llegó —no describe cómo iba vestido—. Reconozco que cabe la posibilidad de que fuera así, pero me decanto por pensar que ese soldado y Jaime Agurruza eran dos personas distintas. De hecho, cronológicamente, ese soldado ya estaba muerto cuando García Urcelayeta llegó a la estación de tren, y Ugarte llegó después. Puede que mataran al soldado por traición y lo tuvieran allí durante un tiempo, como tuvieron a García Urcelayeta —al fin y al cabo, avisar de algo e intentar ayudar a un preso son delitos muy distintos desde un punto de vista militar—. Pero, teniendo en cuenta que detuvieron y llevaron enseguida a la estación de tren a aquellas personas que se enfrentaron a los militares para ayudar a sus compañeros, no creo que con Ugarte hicieran una excepción. Debemos considerar, también, que los militares detuvieron a Ugarte cuando fue a advertirles de que no quemaran el vehículo en el centro del pueblo; por lo tanto, los militares ya controlaban todo el pueblo cuando lo detuvieron. Esto significa que el suceso no pudo ocurrir durante las primeras horas de la tarde ni a mediodía —mientras sonaban los disparos y el pueblo aún no estaba tomado—, sino bien entrada la tarde. Si, por lo tanto, Ugarte llegó a la estación a partir de las seis —después de García Urcelayeta— es posible que lo detuvieran y se lo llevaran en seguida; pero el soldado muerto ya estaba ahí. Por otro lado, García Urcelayeta no señala que Ugarte lo reconociera “como el soldado que había intentado ayudar”⁴⁶⁵. Por ello, aunque no podamos afirmarlo rotundamente, desde nuestro punto de vista, Agurruza no era uno de los tres soldados sin identificar que había en la estación de tren.

El Liberal nos da una versión totalmente distinta sobre el soldado que intentó ayudar a los presos —sin mencionar nombre alguno—. Según el periódico de izquierdas bilbotarra, después de saquear la sede socialista —la Herriko Etxea— [...] detuvieron a dos chicas que se encontraron allí [...] y las metieron en un vehículo con intención de quemarlas dentro. En ese instante, uno de los soldados que iba con los requetés abrió la puerta trasera para que estas huyeran, aunque esta ayuda no les sirvió de nada [...] Las fusilaron en el cementerio”⁴⁶⁶. Esto significa que, según *El Liberal*, fusilaron a Jaime Agurruza por mostrarse solidario con los presos que iban a fusilar. Pero, según esta versión —y es excepcional—, Agurruza no intentó ayudar a Guillermo Ugarte, sino a las dos chicas que habían detenido en la Herriko Etxea. No creemos que esta última versión sea posible, pues no encontramos ninguna otra fuente que la confirme⁴⁶⁷.

Víctor Uribe-Etxebarria fue otro de los que llegaron allí. Detuvieron a Uribe-Etxebarria en torno a las seis de la tarde, y llegó junto con Matías Álvarez y Juan José García Urcelayeta. Víctor Uribe-Etxebarria y Matías Álvarez eran empleados de seguridad de la CAF —vigilantes o guardias— y detuvieron a Víctor Uribe-Etxebarria cuando se quejó porque quemaron su casa⁴⁶⁸. El *Euzko Deya*, publicado en París, coincide con esta versión: Detuvieron a Uribe-Etxebarria cuando se quejó de que quemaran su casa⁴⁶⁹.

⁴⁶¹ Entrevista realizada a Iñako Beola. En Beasain, a 03/07/2014.

⁴⁶² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 63.

⁴⁶³ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62.

⁴⁶⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62.

⁴⁶⁵ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 43-74), julio-septiembre de 1993, págs. 62-63.

⁴⁶⁶ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁴⁶⁷ Estas “chicas” que menciona la crónica de *El Liberal* eran seguramente Marcelo Bergara y Saturnino San Martín, pues sabemos que fueron detenidos en la Herriko Etxea.

⁴⁶⁸ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 63 y 71.

⁴⁶⁹ *Euzko Deya*; de 21/03/1937.

pag.

Aunque esta sea la versión más probable en torno a Víctor Uribe-Etxebarria, existen otras. Ya hemos dicho que, según Amaia Gamarra, Víctor Uribe-Etxebarria fue quien advirtió a los militares que estaban quemando el vehículo junto a la fábrica Hunolt⁴⁷⁰. Por otro lado, según José María Alonso Lamata, detuvieron a Víctor Uribe-Etxebarria cuando vio que se llevaban a Victoria Huergo Tofe y salió en su defensa⁴⁷¹. José María Alonso escuchó esta versión en su casa —Victoria Huergo era su abuela—. Aún así, debemos tener en cuenta que García Urcelayeta —que estuvo preso junto con Uribe-Etxebarria— no vio ninguna mujer detenida ni en la estación de tren ni en Matias-enea. Además, durante su detención, parece ser que Uribe-Etxebarria comentó que lo detuvieron por quejarse de que habían quemado su casa⁴⁷². Según el periódico *La Voz*, llevaron a Víctor Uribe-Etxebarria al cementerio y lo fusilaron allí por haberse quejado de que habían quemado las casas⁴⁷³. El beneditino Veremundo Mendizabal coincide con esta versión: como dijo a José Miguel Barandiaran, “¡qué pena que quemaran esas casas!”. Según Mendizabal, una “margarita” —una mujer carlista—, apellidada Argiñano, se acercó diciendo “¡este hombre no ha hecho nada!” pero los militares no le hicieron caso⁴⁷⁴. No sabemos si esa versión que nos cuenta Mendizabal es verdadera o no; en cualquier caso, como podemos comprobar, muchos de los testimonios de Beasain hablan de personas que se acercaron para salvar a los que iban a ser fusilados.

Como vemos, tanto en los casos de Otaegi-Igartua como en el de Crespo-Izagirre o Ugarte-Agurruza, en los tres casos, se repite el esquema de la “cadena de solidaridad”. En estos casos, estas personas no murieron en respuesta a un esquema selectivo —bien porque habían hecho algo en el pasado o por su conocida implicación delito—, fueron más bien víctimas de la furia de los que habían entrado en Beasain. Cabe recordar que en ninguno de estos tres casos habían insultado a los miembros del ejército golpista, ni habían hecho nada contra ellos; más aún, les dijeron cosas bastante comedidas —además, Andrés Izagirre y Guillermo Ugarte eran de derechas—. El caso de Víctor Uribe-Etxebarria sí que estuvo relacionado con insultos a los golpistas, pues no lo detuvieron por intentar ayudar a otra persona, sino por quejarse con sentido: habían quemado las casas de muchos vecinos. Matias Alvarez fue detenido junto a él, aunque este finalmente se libró del fusilamiento. Por lo tanto, en la práctica, podemos responsabilizar a la psicología del ejército de estas muertes: parece que fue la psicología —que, como ya hemos dicho antes, sin influencia de ningún componente de la derecha de Beasain ni ninguna de sus motivaciones— que ya habían desarrollado antes de entrar en Beasain —y que, por ejemplo, se fundamentaba en que Gipuzkoa podía ser una provincia enemiga — la culpable de las muertes. Los testigos que nos han prestado testimonio de estos hechos lo confirman. Según los primos María Carmen Ibarbia y Felipe Ibarbia, por ejemplo, “la mayoría de los fusilados fueron detenidos en la calle, eran inocentes”⁴⁷⁵. Patxi Lasa Imatz nos cuenta algo parecido: “Los golpistas se llevaban a todo el que se encontraran”⁴⁷⁶. Jesús López Gallego cuenta que entraron con los curas, muy chulescos, como si fueran matones. Los curas gritaban “Viva Cristo Rey, me cago en la hostia!”⁴⁷⁷. Eleuterio Aiesta también nos lo ha dicho: Los requetés entraban totalmente fanatizados al pueblo, como si estuvieran drogados, vete tú a saber. Su comportamiento no fue en absoluto normal”⁴⁷⁸. En el caso de Eleuterio Ayestarán, los militares estuvieron a punto de detener a su madre, Francisca Kristobalena Markiz, pues esta fue a quejarse de que le habían quitado un colchón y, entonces, dos requetés de Mendigorria la pararon y le dijeron “¡toma tu colchón y no vuelvas por aquí!”. Según Aiesta, su madre Francisca Kristobalena contaba que no la mataron porque ella era nacida en Navarra⁴⁷⁹. El periódico *El Liberal* de Bilbo coincide con esta versión en una crónica del 13 de agosto de 1936: Los requetés y los soldados que iban con ellos se dedicaron a detener y matar a cualquier persona que encontraran, sin preguntar si apoyaban o no su causa. También mataron a varios que tenían de su lado”⁴⁸⁰. La fuente de este periódico era un matrimonio que había huido de Beasain y coincide con el testimonio popular; tanto en lo que respecta a la forma de explicar el comportamiento de los golpistas como al precisar que los que cometieron la mayoría de los asesinatos fueron los requetés.

⁴⁷⁰ Entrevista realizada a Amaia Gamarra. En Beasain, a 01/08/2014.

⁴⁷¹ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁷² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 63 y 71.

⁴⁷³ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁴⁷⁴ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁴⁷⁵ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁴⁷⁶ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁷⁷ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁴⁷⁸ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014. Según los primos Felipe Ibarbia y Maria Karmen Ibarbia, los requetés “entraron muy chulescos”. Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁴⁷⁹ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

⁴⁸⁰ *El Liberal*, del 13/08/1936.

Otras dos peronas que detuvieron y mataron sin motivo alguno fueron Pedro Martín Arrizabalaga Ariztimuño y Pedro Larrea Ormazabal, el empleado zegamarra de la estación de tren. Detuvieron a estos junto al hermano de Pedro Larrea, Lino Larrea, en Karolarena, aunque aún no conocemos los motivos. La hija de Larrea, Rosario Larrea, dice que “mi padre no estaba metido en ningún partido, [...] puede que fuera cercano al PNV, pero sé que no era miembro”⁴⁸¹. Quizás el motivo de su detención fue haber presenciado la muerte de su compañero Juan Andrés Otaegi Berasategi y haber protestado en contra. Aún así, según contó el antiguo alcalde de Beasain José Vicente Iraola a José Miguel Barandiaran, “lo mataron, por orden de sus superiores, por hacer guardia en las vías del tren [...] solo por eso, sin delito alguno”⁴⁸² (Iraola fue alcalde desde 1930 hasta 1931, poco antes de que se proclamara la República, por lo que no era ningún radical de izquierdas). Otros testimonios confirman esa frase de Iraola. Gregorio Begue —que fue maquinista de RENFE—, debió andar por ahí armado con un fusil después de haber sido detenido⁴⁸³. Llevaron a estos tres a la cárcel del pueblo, y de ahí a Matias-enea —no parece que pasaran por la estación de tren, pues García Urcelayeta no los vio allí⁴⁸⁴.

Otras de las muertes resultantes de esa rabia destructora de los militares fue la de Victoria Huerto Tofe. Según la prensa de la época —concretamente, según el periódico *La Voz*, que se editaba en Madrid—, detuvieron en la calle a una mujer apodada *La mata* [sic]⁴⁸⁵ cuando esta sollozaba mientras rompía su ropa porque le habían matado a los hijos. Los militares le preguntaron ¿qué eran tus hijos?, y ella respondió comunistas, como yo. Entonces, al parecer, fusilaron a Huergo allí mismo⁴⁸⁶. Según el periódico *La Voz*, fueron los falangistas quienes mataron a Victoria Huergo. Aunque es posible, es poco probable, ya que fueron los militares y requetés los que entraron, sobre todo; los voluntarios falangistas eran muy pocos. Por otro lado, según el periódico *Euzko Deya*, publicado en París, fueron los requetés los que preguntaron a Huergo, pero, en todo lo demás, coincide con la versión publicada en *La Voz*⁴⁸⁷. Según el *Euzko Deya*, los franquistas llevaron a Bilbo a uno de los hijos jóvenes de Huergo Tofe⁴⁸⁸. Aún así, la familia sostiene que esta versión no es correcta. Como nos ha contado Amaia Alonso Garate: “a mí esa versión no me gusta [...] induce a echar la culpa a la familia”⁴⁸⁹. Según menciona este entrevistado, no es creíble que estuviera en la calle rompiendo su ropa y gritando por sus hijos. Puede que Victoria Huergo padeciera alguna enfermedad, pero no sabemos en qué medida ni si llegaba a ese extremo. Además, no mataron a sus hijos; lucharon en la guerra⁴⁹⁰. Por otro lado, por lo que nos ha contado el tío de Amaia Alonso —sobrino de Victoria Huergo Tofe—, Ángel Lamata: “mi padre —Francisco Lamata— era socialista, no comunista” (tanto *La Voz* como *Euzko Deya* afirman que Victoria Huergo dijo “mis hijos son comunistas, como yo”)⁴⁹¹. Tres miembros de su familia plantean tres versiones distintas en torno a la muerte de Huergo Tofe. Aún así, dicen que estas versiones no son resultado de la experiencia propia, sino que se limitan a lo escuchado y vivido en casa.

El mismo Ángel Lamata Villahoz dice que mi padre, Francisco Lamata —hijo de Victoria Huergo— cuando salió de la cárcel, nunca quiso hablar de lo ocurrido. Según la versión que escuchó Lamata Villahoz, los golpistas quemaron un vehículo junto a la fábrica de tinta y, entonces, nuestra abuela les dijo que no podían quemarlo allí, que corrían el riesgo de quemar muchas más casas. La detuvieron y fue entonces cuando Guillermo Ugarte preguntó dónde la llevaban y, finalmente, se llevaron a ambos presos⁴⁹². Cuando hemos contado la detención de Guillermo Ugarte, hemos contado que la mayoría de vecinos del pueblo señalan que lo detuvieron por advertirles de que no podían quemar ese vehículo ahí. Por ello, no creemos que esta última versión sea cierta. Ángel Lamata sugiere que, “quizás, se llevaron a Victoria Huergo Tofe a Matias-enea, junto con los demás”⁴⁹³. Aún así, Juan José García Urcelayeta, que pasó toda la noche allí, no dice haber visto a Victoria Huergo Tofe⁴⁹⁴. Según la versión que escuchó José María Alonso Lamata, lo detuvieron en la calle, cuando iba a llevarle unas cebollas a su hermana. Víctor

⁴⁸¹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

⁴⁸² IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

⁴⁸³ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁴⁸⁴ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, págs. 100-101.

⁴⁸⁵ Lamata era el apellido del marido de Victoria Huergo.

⁴⁸⁶ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁴⁸⁷ *Euzko Deya*; de 21/03/1937.

⁴⁸⁸ *Euzko Deya*; de 21/03/1937.

⁴⁸⁹ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹⁰ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹¹ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹² Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹³ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993.

pag.

Uribe-Etxebarria vio cómo lo detenían y preguntó a los militares ¿adónde os lleváis a esa mujer que tiene once hijos? Entonces detuvieron también al mismo Víctor Uribe-Etxebarria⁴⁹⁵. Tampoco creemos que estas versiones sean muy creíbles. De hecho, el mismo García Urcelayeta menciona que estuvo con Uribe-Etxebarria tanto en la estación de tren como en Matias-enea. García Urcelayeta no menciona que Uribe-Etxebarria le dijera nada sobre Victoria Huergo⁴⁹⁶. Por último, tenemos la versión de Amaia Alonso Garate. De acuerdo con lo que ella nos ha transmitido, “seguramente se lo encontraron en la calle pasada la hora límite, y lo detuvieron y mataron por no respetar el “toque de queda”. Amaia Alonso Garate cuenta que “fueron a su huerta a detenerlo”⁴⁹⁷.

Según nuestros datos, esta última versión es la más fiable; por un lado, porque existen suficientes detalles para situar a los protagonistas de las otras dos versiones en lugares distintos; y, por otro, como nos ha dicho Sara Alonso Lamata, yo en mi casa siempre he escuchado que lo encontraron en la huerta —y no en la calle—, por lo que es muy difícil que otra persona hubiera ayudado a Victoria Huergo en ese momento⁴⁹⁸. También conocemos, aproximadamente, el lugar en el que mataron y enterraron a Víctor Uribe-Etxebarria y Guillermo Ugarte. No sabemos con seguridad dónde mataron y sepultaron a Victoria Huergo Tofe —si Uribe-Etxebarria y Ugarte la ayudaron, podrían estar cerca—⁴⁹⁹. Conociendo la ira con la que entraron los golpistas en Beasain, cabe suponer que la detuvieron y mataron en su huerta —a pesar de que no respetara “el toque de queda”—⁵⁰⁰. La crónica de *El Liberal*, no obstante, afirma que la llevaron al cementerio y la mataron allí —también es posible—⁵⁰¹. Victoria Martín Lamata, una de las nietas de Huergo Tofe, que vive en Ordizia, coincide con esta versión: “fusilaron a mi abuela en la pared del cementerio de Beasain”⁵⁰². Aún así, existe otra versión que no proviene de la familia: María Pílares Lozares —familiar del fallecido Marcelo Bergara Lozares— afirma que detuvieron a este, a su amigo Saturnino San Martín y a Victoria en la calle Iturriotz, cerca del bar Norte —recordemos que la sede socialista estaba sobre lo que entonces era el bar Norte—; huían de los golpistas con otra mujer. Teniendo en cuenta que fusilaron a Bergara y San Martín, es muy probable que también fusilaran a esa mujer. Por ello, podemos pensar que esa mujer era Victoria Huergo Tofe⁵⁰³. El *Liberal*, no obstante, distingue las circunstancias en torno al caso de Huergo Tofe —mataron en el cementerio a una mujer que estaba enferma— y el de otra mujer que encontraron en la Herriko Etxea⁵⁰⁴. Así, si esto fuera cierto, los franquistas habrían fusilado a una segunda mujer. Como nos ha resumido Amaia Alonso, lo único que queda claro es que mataron a una madre de once hijos. A partir de ahí comienzan las versiones⁵⁰⁵. Victoria Huergo Tofe había nacido en el pueblo riojano de Gravalos, y murió con 54 años. Vivía en el número 5 del camino de la iglesia —en la actual calle Martina Maiz—⁵⁰⁶. Por lo que nosotros hemos podido demostrar, fue la única mujer que mataron los golpistas ese día en Beasain.

La muerte de José Ignacio Intsausti Berasategi, natural de Olaberria, fue un caso similar. También lo mataron por no respetar el toque de queda. El cura de Zumarraga Veremundo Mendizabal —que, entonces, estaba entre los benedictinos de Lazkao— nos ofrece un testimonio de la muerte de Intsausti; la crónica de *El Liberal* es el segundo relato y, en este caso, confirma el primero. Mendizabal habla de un tal Ignacio, de Olaberria y empleado en la CAF, por lo que solo puede tratarse de Ignacio Intsausti. Según Veremundo Mendizabal, Ignacio estaba totalmente sordo —lo que coincide con su edad, 72 años—. Por lo que cuenta Mendizabal, Intsausti no escuchó que, con el toque de queda, tenían prohibido asomarse a los balcones y ventanas de las casas; le dispararon y mataron en cuanto lo hizo. Después de matarlo, al parecer, los golpistas saquearon su casa⁵⁰⁷. Según *El Liberal*, pasaron “dos días” hasta que enterraron el cadáver de José Ignacio Intsausti⁵⁰⁸. Las tropas golpistas

⁴⁹⁵ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁴⁹⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993.

⁴⁹⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)”, in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

⁴⁹⁸ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014. Además, Antselmo Ruiz también (cuando sucedió tenía 13 años, por tanto era lo bastante mayor como para darse cuenta de lo sucedido) lo confirma: “Entonces fue cuando detuvieron a la madre de los Lamata”. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁴⁹⁹ Amaia Alonso Garate nos contó que “no sabemos dónde la enterraron, pero hay mucha leyenda negra al respecto”. Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁵⁰⁰ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁵⁰¹ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵⁰² ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 206.

⁵⁰³ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁵⁰⁴ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵⁰⁵ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, José María Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁵⁰⁶ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁵⁰⁷ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafra (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁵⁰⁸ *El Liberal*, del 13/08/1936.

también asesinaron a José Ignacio Intsausti Baztarrika, hijo del olaberritarra José Ignacio Intsausti Berasategi. Es posible que lo que cuenta Veremundo Mendizabal sea cierto: que saquearon la casa de Intsausti después de matarlo y, cuando se encontraron allí a su hijo, lo mataron. *El Liberal*, sin embargo, cuenta que el anciano Ignacio Intsausti estaba solo en casa⁵⁰⁹; esto significa que también podría ser que mataran a Intsausti Baztarrika cuando este supo de la muerte de su padre y fue a quejarse. La casa de Intsausti estaba en el número 19 de la calle Pablo Iglesias —en la actual calle José Miguel Iturriotz—⁵¹⁰.

En algunos casos, podemos relacionar tal “ira” con la “razón de causa”. Es decir, que la ira o el ánimo de purga se acrecentaban, también por el propio comportamiento de los militares, hasta convertirse en “razón” para justificar su conducta y la purga de esas personas. Esa autojustificación funcionó en el caso del asesinato de Ebaristo Mendia. Según todas las versiones, Ebaristo Mendia acudió con una vela para iluminar y así ayudar a su vaca a dar a luz en su caserío de Barrendain⁵¹¹; los militares pensaron que estaba haciendo señales. Ebaristo Mendia era carlista⁵¹², aunque era muy generoso —Mila Mendia, su nieta, nos dice que era de esos siempre dispuestos a ayudar a los demás⁵¹³— era miembro de una familia muy conocida, pues era el responsable de bailar y portar la bandera municipal en la procesión de San Martín de Loinaz⁵¹⁴. Vivía en el caserío Barrendain, en el caserío que había junto a la plaza con el mismo nombre —frente a la estación de tren—⁵¹⁵. Según su familiar Mila Mendia, ese día casi todos los miembros de la familia huyeron del caserío a Erauskin. Los únicos que se quedaron fueron Ebaristo Mendia y su hijo Florencio Mendia, precisamente para ayudar a la vaca a dar a luz⁵¹⁶. Como dicen que anduvieron con una vela, podemos concluir que ya era de noche cuando los detuvieron. Por lo tanto, puede que fueran de los últimos en ser detenidos en Beasain. Según el testimonio de Mila Mendia, los llevaron a Matias-enea y allí interrogaron brevemente “a mi abuelo, Ebaristo Mendia; pero ya estaba condenado”⁵¹⁷. Francisco Eltzo Urrestarazu —el que fuera portero de la Real en la década de 1930— intentó consolar a Ebaristo Mendia cuando lo detuvieron, y los militares también amenazaron con detenerlo a él⁵¹⁸. Como ya hemos dicho, y de acuerdo con el testimonio de Juan José García Urcelayeta, llevaron a Ebaristo Mendia a Matias-enea, pero no a la estación de tren. Esto quiere decir que los detuvieron de noche, como ya comprobaremos, pues para entonces llevaron a los que habían sido detenidos en la estación de tren a Matias-enea⁵¹⁹. Mila Mendia nos ha contado —como probablemente le contó su abuelo Florencio Mendia— que la mayoría de personas detenidas eran desconocidas, aunque entre ellos sí que había uno, natural de Zegama, que podía testificar en mi favor, pero no lo hizo. Nunca hemos sabido quién era⁵²⁰. La crónica de *La Voz* contó que llevaron a Ebaristo Mendia hasta el cementerio a golpe de fusil y ordenaron a su hijo Florencio Mendia que cavara su tumba con una azada⁵²¹. Aún así, como ya hemos visto, los testimonios sitúan a Ebaristo Mendia en Matias-enea —en cualquier caso, aunque lo llevaran a Matias-enea, resulta creíble que lo llevara a golpe de fusil; Juan José García Urcelayeta cuenta que, cuando lo encontró, Ebaristo Mendia tenía marcas terribles de golpes, “tanto que pedía constantemente que lo fusilaran”⁵²². Además, los golpistas saquearon el caserío de los Mendia. Según Mila Mendia, hasta “rompieron unas tazas con los colores de la bandera republicana”⁵²³.

⁵⁰⁹ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵¹⁰ Archivo Municipal de Beasain. Corrección de 1934 en el censo de Beasain.

⁵¹¹ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014. Según la mayoría de las fuentes, en aquel momento, Ebaristo Mendia unas “luces” con él. El periódico *Eusko Deya* —del 21/03/1937— y *La Voz* —16/05/1937 así lo confirman.

⁵¹² José Antonio Egido dice que Ebaristo Mendia estaba entre “el carlismo y el PNV”. EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 93-94. Aún así, otras fuentes consideran carlista a Ebaristo Mendia, entre ellas las crónicas de *La Voz* —*La Voz*, 16/05/1937— y *Eusko Deya*, 21/03/1937.

⁵¹³ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014. Mila Mendia pone en duda que su abuelo Ebaristo Mendia fuera carlista —“sí, así nos lo han dicho, pero no sabemos si es verdad”. Por otro lado, Felipe Ibarbia nos ha comentado que “mataron a gente totalmente inocente, Mendia, por ejemplo”. Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁵¹⁴ ZUFIAURRE GOYA, José: Los nombres de las calles de Beasain. (Tomo 4 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1995, págs. 68-70. y 18-20.

⁵¹⁵ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵¹⁶ 1022 Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵¹⁷ 1023 Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵¹⁸ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 93-94. Según Mila Mendia, el comportamiento de Francisco Eltzo Urrestarazu fue mejorando con el tiempo incluso cuando pasaron unos años: “Francisco Eltzo se portó muy bien con nuestro padre”. Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵¹⁹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁵²⁰ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵²¹ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁵²² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁵²³ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

Marcelo Bergara Lozares y Saturnino San Martín Gibaja fueron otros dos de los fusilados. Juan José García Urcelayeta narra que, en su caso, los vio en la estación de tren⁵²⁴. Aún así, creemos que, en lo que a ellos respecta, se equivoca: muchos otros testimonios difieren de su versión. Eran íntimos amigos y miembros de las Juventudes Socialistas. Ambos eran pareja de la hermana del otro, por lo que su relación era muy estrecha⁵²⁵. Dos de los entrevistados, ambos descendientes de estos jóvenes, cuentan que los detuvieron en la actual calle Iturriotz —entonces llamada Pablo Iglesias—⁵²⁶. José María San Martín coincide: los detuvieron en la calle Iturriotz, cuando estaban en un portal. Pasó un camión y se los llevó⁵²⁷. María Pilar Lozares cuenta que la madre de Marcelo Bergara —de quien era familiar— le contó que su único delito fue huir por la calle cuando vieron que venían los golpistas. Puede que se escondieran en el bar Norte, donde estaba la Herriko Etxea⁵²⁸. Según el testimonio de Lozares, “se escondió junto a una mujer que después fue fusilada”⁵²⁹. Esa mujer podría ser Victoria Huergo Tofe, pues, como ya hemos precisado, esta fue la única mujer que mataron en Beasain. Pero, por un lado, una de las versiones en torno a Huergo Tofe no menciona que estuviera en la Herriko Etxea —hemos dicho que lo más probable es que esta fuera detenida en su huerta—. Y, por otro, según el periódico *El Liberal*, la mujer que mataron en la Herriko Etxea no era Huergo Tofe, pues identifican a esta en otro lugar —y este periódico menciona a dos mujeres—⁵³⁰. Siempre según *El Liberal*, mataron a esa mujer por decir que la sede socialista también era la casa de los vecinos. Por lo tanto, esto añade otra posible muerte. Aún así, debemos decir que *El Liberal* comete ciertos errores: Sitúa a los dos jóvenes vistos en la Herriko Etxea —que, según todos los testimonios, eran Bergara y San Martín— con dos chicas, no dos chicos; además, dice que un soldado que venía con los requetés —Jaime Agurruza— intentó salvarlas cuando ya estaban detenidas⁵³¹. Detuvieron a Jaime Agurruza porque intentó salvar a Guillermo Ugarte, no a ellas. Por ello, algunos detalles de esta crónica se nos plantean oscuros.

María Pilar Lozares nos ha dicho que supieron bastante rápido que habían detenido a Marcelo en casa de Bergara, pues un hermano se lo dijo a su madre. Las palabras de su madre, al parecer, fueron: “creo que no volveremos a verlo”⁵³². Por lo que parece, llevaron a José María San Martín y Marcelo Bergara directamente al cementerio y allí los fusilaron. No fue así según la versión de José María San Martín Osinalde, tampoco en la versión de María Pilar Lozares Sarasketa: ninguna menciona la estación de tren o Matias-enea, por lo que no creemos que estuvieran allí —*El Liberal* sostiene que llevaron a “las dos jóvenes chicas” que detuvieron en la Herriko Etxea al cementerio y allí las fusilaron—⁵³³. Según escribieron *La Voz* y *Euzko Deya* en aquella época, les prepararon una trampa ya que avisaron de que iban a bombardear el edificio de la Herriko Etxea, obligándolos a salir. Los detuvieron en cuanto salieron a la calle⁵³⁴. Según esas crónicas de la prensa, las fusilaron allí mismo, en la calle. Aún así, esto no parece cierto; de hecho, según María Pilar Lozares, un hermano de Marcelo Bergara informó de la detención a su madre —porque la vio o compartieron alguna experiencia— pero no le dijo nada de su muerte. Esto nos lleva a pensar que pasó algún tiempo entre la detención y su posterior asesinato⁵³⁵. Según Anselmo Ruiz, aquellas detenciones y la de Ugarte —y, en su opinión, la de Juan González también— ocurrieron de manera más o menos seguida, en muy poco tiempo. Ruiz cuenta que comenzaron a quemar las casas y a decir a los vecinos que salieran, que el fuego podía propagarse entre las casas. Este añade que aquellos detenidos no eran conscientes de lo que iba a pasar [...] Cuando yo los vi, cerca de la plaza, no los trataron mal⁵³⁶ —aunque, a la mayoría de detenidos, iban a sufrir—. Fue entonces cuando detuvieron a San Martín y a Bergara⁵³⁷. Marcelo Bergara tenía 18 años cuando lo fusilaron y vivía en el número 12 de la calle Arana. Saturnino San Martín tenía 21 años y vivía en el número 18 de la Kale Nagusia⁵³⁸.

De todos los civiles que mataron, Bergara y San Martín eran los más politizados; ambos eran miembros de las Juventudes Socialistas. Aún así, no parece que destacaran en ninguna actividad política. Según José María San Martín Osinalde los

⁵²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62. Además, según García Urcelayeta, San Martín y Bergara no era de izquierdas —ninguno de los detenidos en la estación de tren eramos de izquierdas—, pero ambos eran de las Juventudes Socialistas.

⁵²⁵ Entrevista realizada a Jose María San Martín Osinalde. En Beasain, a 30/07/2014.

⁵²⁶ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014. Entrevista realizada a Jose María San Martín Osinalde En Beasain, a 30/07/2014.

⁵²⁷ Entrevista realizada a Jose María San Martín Osinalde En Beasain, a 30/07/2014.

⁵²⁸ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁵²⁹ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁵³⁰ *El Liberal*, del 13/08/1936. En esa otra escena se refiere a Huergo Tofe como “la mujer que tenía una enfermedad.”

⁵³¹ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵³² Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁵³³ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵³⁴ *La Voz*, del 16/05/1937; y *Euzko Deya*, del 21/03/1937.

⁵³⁵ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁵³⁶ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵³⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵³⁸ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

detuvieron en la calle, sin que hubieran hecho nada. Alguna vez hemos oído que estaban repartiendo panfletos, pero nunca nos hemos creído esa versión”⁵³⁹.

Según Anselmo Ruiz, los rebeldes estuvieron a punto de matar a otra persona aparte de Marcelo Bergara y Saturnino San Martín —y también la mujer desconocida que mataron—: el dueño del bar Norte, “mi amigo, el padre de Pedrotxo”⁵⁴⁰. Ruiz cuenta que detuvieron a ese hombre, pero cuando se lo llevaban, vio que algunas casas ardían y les dijo a los militares yo soy bombero. Así, ellos le contestaron “¡Pues entonces ve y apaga ese fuego!”, y este se marchó al puesto de bomberos, dio el aviso, se puso el uniforme y volvió a apagar el fuego; de esta manera, logró salvar su vida”⁵⁴¹.

No fue el único caso en que una persona se salvó por los pelos. Por lo que nos ha contado María Carme Ibarbia, entraron, por ejemplo, a por su abuelo en su casa: Mi abuelo, Felipe Ibarbia, se escondió en un almiar de hierba y, aunque los golpistas intentaron encontrarlo clavando la horca una y otra vez en el almiar, pero, afortunadamente, no lo tocaron y, así, por casualidad, se salvó”⁵⁴². Los golpistas también entraron en casa de la familia Peñagarikano Dorrontsoro en busca de Esteban Peñagarikano, pero su mujer logró salvar al marido diciéndoles: “no, no está. Se ha ido”⁵⁴³.

Por último, debemos tener en cuenta la detención de los siete guardias civiles que lucharon en defensa de la República. Con ellos, o entre ellos, detuvieron al vecino Ignacio Onésimo Matute. Como nos ha contado su sobrino Ramón Pérez Onésimo, Ignacio Onésimo decidió unirse a la resistencia que planeaba enfrentarse a la derecha. Mi abuela, la madre de Ignacio Onésimo —Abelina Matute— no quiso... pero como Ignacio tenía diecinueve años y era joven...”⁵⁴⁴. Ignacio Onésimo Matute era de marcada ideología de izquierdas. Su hermano, Severiano Onésimo, fue uno de los que participó en la huelga de 1934 y, por ello, pasó un tiempo en la cárcel. Aunque no podemos saber dónde los detuvieron concretamente —o si los detuvieron a todos juntos—, de momento pensamos que detuvieron a varios de ellos —también a Ignacio Onésimo— en la falda del monte Usurbe, cerca de Beasainmendi⁵⁴⁵. Aún así, hay quien sitúa la detención de Beñaran en otro lugar. Jabier García Bergara, por ejemplo, cuenta que Beñaran estaba disparando con un mortero —probablemente se tratara del vehículo fabricado con los eibartarras— pero que lo detuvieron en la avenida Nafarroa, en cuanto lo perdió”⁵⁴⁶. Según José Antoni Urgoiti, “detuvieron al capitán de la Guardia Civil que luchaba en defensa de la República junto a la estación de tren”⁵⁴⁷ (aún así, no creemos que esta versión sea exacta, pues los que estuvieron detenidos en la estación de tren habrían visto algo). Después de matar a Ignacio Onésimo saquearon la tienda de su madre, Abelina Matute⁵⁴⁸. Tanto *La Voz* como *Euzko Deya* cuentan que saquearon la casa de Onésimo —del hijo del periodista—⁵⁴⁹, pero, según el testimonio de Ramón Pérez Onésimo, debemos decir que es posible que confundieran la casa y la tienda familiar.

Después de detenerlos, dieron una paliza a los guardias civiles —y es probable que también a Ignacio Onésimo Matute—; sobre todo al capitán Beñaran, con quien llegaron al sadismo. Según todas las fuentes, aquellos malos tratos y humillaciones los dirigía el Capitán Baeza, de la Guardia Civil y, al parecer, ocurrieron en Matias-enea⁵⁵⁰. Juan José García Urcelayeta dejó escrito eso sobre el capitán Baeza⁵⁵¹. Aún así, tenemos otro testimonio: el de José Manuel Azurmendi Dorrontsoro. Un

⁵³⁹ Entrevista realizada a Jose Maria San Martin Osinalde En Beasain, a 30/07/2014.

⁵⁴⁰ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵⁴¹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵⁴² Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁵⁴³ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁵⁴⁴ Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo. En Beasain, a 30/07/2014.

⁵⁴⁵ Según *La Voz* en y *Euzko Deya*, detuvieron a cuatro de ellos mientras estaban heridos en la enfermería. Aún así, este último periódico sostiene que “uno era gallego, el otro un brigada llegado recientemente y los otros dos navarros”. En Beasain mataron al único guardia civil navarro, Francisco Txokarro, pero no a los gallegos. Por otro lado, no había nadie que tuviera el rango de brigada. (*Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937).

⁵⁴⁶ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁵⁴⁷ URGOITIA BADIOLA, José Antonio: “La insurrección en Guipúzcoa” in URGOITIA, José Antonio: Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa lib. I, parte I), (págs. 193-233). Sendoa. Oiartzun, 1984, pág. 226.

⁵⁴⁸ Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo. En Beasain, a 30/07/2014.

⁵⁴⁹ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁵⁵⁰ También hay quien habla de malos tratos contra Beñaran y sitúa los fusilamientos en otro lugar. Felipe Ibarbia cuenta, por ejemplo, que estuvo en el cuartel de la Guardia Civil —en el cuartel que estaba al lado de la actual fábrica Olan—. Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014. Según José María Bujanda Olan, fusilaron a Beñaran en Lazkaomendi. Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014. Según José Vicente Iraola, “Los mataron junto a un cristo [...] cerca de Matias-enea”. IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352. Según la crónica del periódico *El Liberal*, lo torturaron y mataron en el cementerio; *El Liberal*, 13 de agosto de 1936.

⁵⁵¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 74. IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

conocido le contó lo que padeció Beñaran. Según él, Baeza lo llamaba ¡traidor! una y otra vez, y le decía frases como tú y yo somos capitanes, ¡pero tú has traicionado al cuerpo y yo no!. Según José Miguel Barandiaran, Beñaran les contestaba: “no soy un traidor, como decís vosotros; soy leal, leal a mi honor”⁵⁵². Cuando Beñaran se levantó del suelo para recoger su tricordio, Baeza le debió pegar un tortazo⁵⁵³. Anselmo Ruiz —que entonces tenía 13 años y, por lo tanto, era capaz de enterarse de lo que se comentaba en el pueblo— también lo contó así: Torturaron a Beñaran en Matias-enea⁵⁵⁴. Según Jabier García Bergara, también le arrancaron las uñas con unos alicates, le amputaron las piernas y le quemaron el bigote y los genitales —García Bergara cree que “hicieron lo mismo a todos los guardias civiles”—⁵⁵⁵. Es posible que, en ese caso, también torturaran a Ignacio Onésimo Matute. El periódico *La Voz* añade que “desmembraron su cuerpo a golpe de machete”⁵⁵⁶). José Apalategi también nos ha contado que torturaron de esta forma a Beñaran⁵⁵⁷; también lo ha hecho Anselmo Ruiz⁵⁵⁸. Las torturas fueron tan graves que los gritos se podían oír desde los caseríos cercanos, como el de Usategi, por ejemplo⁵⁵⁹. Según los testimonios que hemos escuchado, los últimos instantes de Beñaran fueron dramáticos. Uno de los golpistas le dio un fusil a Beñaran, pero este lo rechazó y les dijo que tendrían que matarlo ellos mismos⁵⁶⁰. Según escuchó Arantza Ugarte a su madre, Beñaran murió gritando “¡Viva la República!”⁵⁶¹. El capitán Baeza estuvo dirigiendo la represión en Lizarra antes de ir a Beasain. Según Cesáreo Ugarte, “fue especialmente malvado, puedes preguntar por él en Lizarra”⁵⁶². Baeza fue herido más tarde en el frente de Intxorta⁵⁶³.

Como hemos dicho, llevaron a esos detenidos a Matias-enea, junto a los demás, y los fusilaron en el cementerio —volveremos más adelante al lugar en el que los fusilaron—. Ignacio Onésimo Matute tenía 19 años cuando lo fusilaron y vivía en el número 3 de la calle Arana —según el censo de Beasain en 1930—⁵⁶⁴. Como ya hemos dicho antes, le llamaban el hijo del periodista por que sus padres se dedicaban a vender periódicos. Cuando lo mataron, saquearon la tienda de periódicos “y creo que la tienda de comestibles también”⁵⁶⁵.

De los guardias civiles asesinados en Beasain⁵⁶⁶, algunos eran de los que estaban en Beasain y otros venidos de fuera. Dos de los siete fusilados estaban destinados en Beasain en ese momento: Ignacio Ormaetxea Aroma —que estuvo al menos desde 1930 en Beasain—⁵⁶⁷ y Klaro Felipe Sánchez —destinado en Beasain desde, al menos, 1932—⁵⁶⁸. Muchas listas incluyen al que en 1936 era cabo del cuartel de Beasain, Carlos González⁵⁶⁹, entre los asesinados en esa localidad⁵⁷⁰. Pero no murió allí, sino el 30 de julio de 1936, mientras combatía en Ordizia. El tercer fusilado fue Beñaran, que había venido de Eibar —estuvo en Beasain hasta que en 1934 fue ascendido de teniente a capitán—. Por lo tanto, este dato desmiente lo que publicó *El Liberal* el 13 de agosto de 1936: que la Guardia Civil de Beasain fue trasladada, a excepción del “capitán

⁵⁵² FUNDACIÓN BARANDIARAN: José Miguel Barandiaran. *Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Fundación Barandiaran Ataun, Gipuzkoa, 2009, págs. 34-35. Barandiaran ha obtenido ese dato a través de Veremundo Mendizabal: MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁵⁵³ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

⁵⁵⁴ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵⁵⁵ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁵⁵⁶ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁵⁵⁷ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁵⁵⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵⁵⁹ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁵⁶⁰ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

⁵⁶¹ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁵⁶² EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95.

⁵⁶³ GUTIERREZ AROSA, Jesus: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Ayuntamiento de Eibar y Ayuntamiento de Elgeta. Eibar y Elgeta, 2007, pág. 30.

⁵⁶⁴ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁵⁶⁵ Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo. En Beasain, a 30/07/2014. Como ya hemos dicho antes, los periódicos *Euzko Deya* y *La Voz*, por error, dijeron que saquearon su casa en lugar de su tienda —*Euzko Deya* de 21 de marzo de 1937 y *La Voz* de 16 de mayo de 1937—.

⁵⁶⁶ Según Antselmo Ruiz, también había un guardia civil que luchó con los republicanos y al que no fusilaron: “quizás porque se rindió antes”. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁵⁶⁷ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁵⁶⁸ Archivo Municipal de Beasain. Corrección del censo de Beasain de 1934. También debemos decir que, según los datos que dio Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro, tanto Klaro Felipe Sanchez como Ignazio Ormaetxea Aroma estaban en Arrasate en 1936. Si estos datos fueran correctos, cabría pensar que los trasladaron en 1936.

⁵⁶⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24. Aparece en los plenos municipales de febrero.

⁵⁷⁰ En la lista que presenta Iñaki Egaña, por ejemplo. EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 206. El informe del Gobierno Vasco también afirma que Carlos González Garzón murió en Beasain el 28 de julio de 1936.

Villaran" [sic] —se refieren a Beñaran—, a Donostia para frustrar el levantamiento⁵⁷¹. También hay otro guardia civil que vino de Eibar: el cabo Francisco Txokarro Martínez⁵⁷². Aún así, esta persona no constaba en el censo de Eibar de 1935⁵⁷³. Por lo tanto, podríamos pensar que lo trasladaron a Eibar poco antes del golpe de Estado. Otros dos vinieron de Arrasate: Ángel Álvarez García y Francisco Recio Ruiz⁵⁷⁴. En el último caso, el de Antonio García Hernández, no hemos podido saber de dónde procedía; no hemos encontrado su nombre ni en el censo de Ordizia de 1930, ni tampoco en el de Eibar de 1935⁵⁷⁵. Así, podría haber sido trasladado a Gipuzkoa pocos días antes del golpe de Estado, pero no sabemos a qué pueblo —puede que a Ordizia, Eibar o, directamente, a Beasain—. Cabe mencionar que, entre ellos, la viuda de Carlos González Garzón solicitó más tarde la pensión de viudedad, pero no se la dieron. En 1944, la viuda de Ignacio Ormaetxea, Francisca Letona, pidió una pensión de viudedad en relación con estas muertes. Un juez debió iniciar las diligencias "para esclarecer aquella muerte ocurrida bajo el gobierno rojo" y, en ellas, se remarcaba especialmente "su buena labor como guardia civil [...] pero finalmente se puso del lado de los rebeldes" [sic] —así llamaban los franquistas a los republicanos—, "y tomó las armas en contra del Movimiento Nacional"⁵⁷⁶. Según Iñaki Egaña, "este fue uno de los pocos casos en los que el Estado franquista reconoció haber matado a una persona"⁵⁷⁷.

Cuando comenzó a oscurecer, los que estaban detenidos en la estación de tren empezaron a sentir hambre. En un momento dado, pidieron a una de las familias del caserío Barrendain, a la familia Amundarain o "Xerbera" —el caserío estaba dividido en dos, y ya hemos dicho que en una de las mitades vivía la familia de Ebaristo Mendiá⁵⁷⁸, que les llevaran comida. Al parecer, en torno a las nueve, la hija de los Xerbera, Iluminada Amundarain, se acercó a llevarles algo. Según cuenta García Urcelayeta, Andrés Izagirre pidió a Amundarain que le dijera a su mujer que no se preocupara, que estaba ahí; lo que nos hace pensar que no pensaban que fueran a fusilarlos⁵⁷⁹. Poco después, a las diez, uno de los militares golpistas ordenó que vinieran los rojos que habían sido detenidos y Epifanio Argiñano y Miguel Quintas salieron ambos armados con fusiles. En ese momento Andrés Izagirre les pidió que hicieran algo por los demás, a lo que Argiñano contestó ya sabes que no puedo hacer nada en este momento. García Urcelayeta los vio con un fusil, por lo que podemos pensar que estuvieron vigilando a los presos —los anteriormente detenidos— durante cierto tiempo⁵⁸⁰.

Según García Urcelayeta, a las once, uno de los militares detenidos pidió permiso para ir al baño y los militares golpistas lo acusaron de intentar escapar. A las doce, Gallego —empleado de la estación—, les debió decir que estaba mareado, a lo que uno de los golpistas respondió: tranquilo, no será por mucho tiempo. Os vamos a fusilar. Esa fue, según Juan José García, la primera vez que les dijeron que los iban a fusilar, por lo que es probable que ese grupo se diera cuenta en ese momento de que los iban a fusilar⁵⁸¹. Poco después los llevaron en fila india, con Guillermo Ugarte a la cabeza, hacia Matias-enea, a la casa que había junto al lugar en el que hoy hay una obra conmemorativa en honor de los fusilados —según García Urcelayeta en el camino a Ormaiztegui —⁵⁸². Juan José García cuenta que intentó escapar, pero no lo consiguió. Según García Urcelayeta, las luces de la calle estaban apagadas y un camión iba iluminándolos tras ellos; cada preso iba escoltado por un preso armado que había junto a él⁵⁸³. Cuando llegaron a Matias-enea, el teniente-coronel —es decir, Cayuela— les ordenó que entraran de uno en uno, y otro militar —que llevaba una estrella de seis puntas según García Urcelayeta—, les dijo que si no traían tres armas

⁵⁷¹ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁵⁷² Agradezco a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro el haberme proporcionado este dato.

⁵⁷³ Archivo Municipal de Eibar. Censo de Eibar de 1935.

⁵⁷⁴ Agradezco a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro el haberme proporcionado este dato.

⁵⁷⁵ Archivo Municipal de Ordizia. Censo de Ordizia en 1930; y Archivo Municipal de Eibar. Censo de Eibar de 1935.

⁵⁷⁶ EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, pág. 99.

⁵⁷⁷ EGAÑA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, pág. 99.

⁵⁷⁸ El apodo "Xerbera" de esa familia se debía a que traían el vino de Cervera, en Cataluña.

⁵⁷⁹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: "Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)" en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 63.

⁵⁸⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan José: "Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)" en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 63-64.

⁵⁸¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: "Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)" en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 64.

⁵⁸² GARCIA URCELAYETA, Juan José: "Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)" en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 65.

⁵⁸³ Juan José García Urcelayeta cuenta que ya era de noche cuando llegaron a la estación de tren. Aún así, según Frantziska Peñagarikano Dorronsoro, su madre vio a varios presos atados en Matias-enea "por la tarde [...] y todos eran conocidos". Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorronsoro e Isabel Peñagarikano Dorronsoro. En Beasain, a 09/07/2014. De todas maneras, parece que dicho grupo no era el que llegó con Juan José García Urcelayeta. Más adelante explicaremos que no podemos indicar las circunstancias de algunos de los fallecidos (de ocho, en concreto). ¿Serían esos los mencionados por Frantziska Peñagarikano?

pag.

los iban a fusilar; los militares republicanos no recibieron esta oferta y los clasificaron directamente para fusilar⁵⁸⁴. Por lo tanto, sabemos que cuando se hizo esa oferta, el teniente-coronel Pablo Cayuela Ferreyra ya estaba allí⁵⁸⁵.

La mayoría de los presos dijeron que no podían lograr tres armas. Solo dos dijeron que podían traerlas, aunque con poca seguridad: Matias Alvarez, guardia en la CAF —que fue detenido junto a Víctor Uribe-Etxebarria— y el mismo Juan José García Urcelayeta⁵⁸⁶. Por este motivo, los separaron de los demás y les ordenaron que fueran a buscar sus armas. Aún así, Matias Alvarez les dijo que no podía traer ningún arma de noche, por lo que acordaron que las traería a la mañana del día siguiente⁵⁸⁷. La mañana siguiente, un militar debió decir a García y a Alvarez que tenían que traer “cinco armas, no tres”⁵⁸⁸. En un momento dado, el mismo García Urcelayeta pensó que los iban a matar y, con un lápiz, escribió, en castellano, en una pared: “Juan José García Urcelayeta, fusilado el 28 de julio de 1936”⁵⁸⁹. García Urcelayeta salió de Matias-enea a las ocho en busca de las armas, vivo⁵⁹⁰; y Matias Álvarez salió poco después⁵⁹¹. El padre de García Urcelayeta había sido Guardia Civil y trabajaba como vigilante de la estación de tren, por lo que pensó que podría encontrar algún arma en su casa; de camino, en dirección a la calle Arana, los dos soldados que iban con él lo amenazaron cuando este avisó a un vecino del pueblo, mediante gestos, de los fusilamientos⁵⁹². Aunque, como no pudo verlos, García Urcelayeta no menciona a más supervivientes, pero Álvarez y él no fueron los únicos. Los empleados de la farmacia Florencio Mendia y Paulino Paredes lograron salvarse gracias a que trajeron un arma —hablaremos más adelante de estos casos con mayor detalle—⁵⁹³. Por otra parte, tampoco sabemos qué ocurrió con Gallego, el empleado de la estación; García Urcelayeta no lo aclara del todo, pero sabemos que no lo fusilaron ese día. Aún así, según Andoni Sarriegi Eskisabel, Gallego quedó seguramente libre por ser de derechas —aunque, según García Urcelayeta, no lo liberaron junto a los otros dos miembros de la derecha, Epifanio Argiñano y Miguel Quintas—.

Llevaron a Matias-enea para matarlos allí a: Guillermo Ugarte, Víctor Uribe-Etxebarria, Andrés Izagirre, Ignacio Onésimo Matute, Ramón Crespo Igartza, Pedro Larrea Ormazabal, Pedro Martín Arrizabalaga y, quizás, Saturnino San Martín y Marcelo Bergara —aunque, desde mi punto de vista, también debemos poner en duda estos casos—, además de Ebaristo Mendia, los dos militares sin identificar y los siete guardias civiles.

Guillermo Ugarte, el padre del médico Cesáreo Ugarte, era dueño de una tienda de alimentos —conocida por el nombre de “La tienda de las pepitas”—. Era carlista y, como ya hemos dicho, fue concejal durante dictadura de Primo de Rivera —cuando José Guridi Balantzategi era Alcalde—. Nació en Oñati. Murió con 58 años.

Víctor Uribe-Etxebarria tenía 64 años cuando lo fusilaron. Aunque nació en Aretxabaleta, vivía en el número 25 de la Kale Nagusia de Beasain. Estaba casado con Emeteria Igartzabal y tenía seis hijos⁵⁹⁴. Era guarda jurado en la CAF. Cuando murió,

⁵⁸⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 65.

⁵⁸⁵ Esta “oferta” fue bastante general. Según Jose Maria San Martin Osinalde, les hicieron la misma oferta a Marcelo Bergara y Saturnino San Martin —aunque, en su caso, no sabemos con exactitud si estuvieron en Matias-enea o no—. Entrevista realizada a Jose Maria San Martin Osinalde. En Beasain, a 30/07/2014. El testigo Andoni Sarriegi afirma que también le dijeron al cura Florencio Aspe que tenía que traer dos armas. Otro cura, llamado Pedro Maria, debió conseguirse las. Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014. Según el testigo Jabier Garcia Bergara, le dijeron lo mismo a un tal Sarriegi, que vivía en el caserío Altune de Lazkao; debió lograr las armas “con mucho esfuerzo”. Entrevista realizada, en dos partes, a Jabier Garcia Bergara. En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014. Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro nos ha contado que su madre vio en el pueblo a un hombre al que llamaban “Tristone”, que también andaba buscando armas para los golpistas; amenazaron con matarlo si no las traía. Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014. Según Rosario Larrea, a su tío —mataron a su padre Pedro Larrea Ormazabal— le pidieron que trajera las armas, pero como no tenía, “huyó por el monte a Zegama para salvar su vida”. Entrevista de Alberto Alonso Cacharro y Josu Lopez Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2014. Según Mila Mendia Aramendia, su padre, Florencio Aramendia —hijo de Ebaristo Mendia— se libró por poco al traer un arma. Entrevista a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014).

⁵⁸⁶ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, págs. 65-67.

⁵⁸⁷ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁵⁸⁸ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁵⁸⁹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 69.

⁵⁹⁰ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 69-70.

⁵⁹¹ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 70.

⁵⁹² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 70.

⁵⁹³ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁵⁹⁴ Archivo Municipal de Beasain, censo de Beasain en 1930.

Emeteria Igartzabal tuvo que abandonar su casa pues no podía pagar el alquiler y, por lo que cuenta Jabier García Bergara: “estuvo viviendo en casa de nuestra familia durante una temporada”⁵⁹⁵.

Ramón Crespo Igartza tenía 40 años cuando lo mataron. Era natural de Cantabria. De profesión era moldeador⁵⁹⁶, aunque algunas fuentes dicen que era jornalero⁵⁹⁷. Aún así, su afición —que le dio cierta fama en el pueblo— era atrapar y cuidar pájaros; por eso le llamaban “Pajarero”. Como dice su descendiente Juan Ramón Imatz, “era un artista, podía atrapar cualquier pájaro”⁵⁹⁸. Vivía en la calle Andre Mari, irónicamente, en la casa que perteneció al que fuera el primer alcalde de Beasain con el régimen franquista: José Luis Guridi⁵⁹⁹. Tenía siete hijos. Cuando lo mataron, su mujer, Juana Alustiza, se vio obligada a abandonar la casa por que era incapaz de pagar la renta⁶⁰⁰. No debía ser miembro de ningún partido.

Andrés Izagirre Aldanondo nació en Barakaldo y era carnicero. Estaba casado con una de Zegama, Justina Berasategi, del caserío Lokatxa⁶⁰¹, y tenían un hijo: Luis. Este tenía tres años cuando mataron a su padre. Como ya hemos dicho, Andrés Izagirre era presidente del Círculo Tradicionalista y, por lo que parece, se alegró cuando los militares y requetés entraron en Beasain. Por lo que menciona Juan José García Urcelayeta, les ofreció carne cuando entraron en Beasain⁶⁰². Como hemos aclarado, lo mataron por defender a Ramón Crespo Igartza. El Círculo Carlista organizó una misa en su honor el 25 de octubre, en Beasain, pero no dijo quién lo mató. Su hijo Luis Izagirre Berasategi envió una carta al Ayuntamiento de Ordizia en 1970. En ella les daba 30 días para retirar la placa en honor a Pablo Cayuela Ferreyra. Como el Ayuntamiento de Ordizia no la retiró, rompió la placa a pedradas.

Ebaristo Mendia Zabalo había nacido en Legazpi y tenía 54 años cuando lo mataron en Beasain. Vivía en el caserío Barrendain y, como ya hemos dicho, según la mayoría de las fuentes, era carlista, aunque su familiar Mila Mendia lo pone en duda⁶⁰³. Tenía siete hijos y, aunque ganaba algo con el caserío, según el censo de 1930, era empleado⁶⁰⁴. Según la versión que se extendió cuando lo mataron, ordenaron a su hijo Florencio Mendia —a quien detuvieron junto a él— que cavara un hoyo para enterrar a su padre⁶⁰⁵. Aún así, la nieta de Ebaristo Mendia e hija de Florencio Mendia, Mila, no coincide con esto: “Algunos textos mencionan que obligaron a mi padre a cavar el hoyo en el que iban a enterrar a mi abuelo, pero yo nunca oí nada de eso en mi casa”⁶⁰⁶. Aunque es cierto que, según su hija, Florencio Mendia sufrió “ataques de temblor” durante muchos años⁶⁰⁷. Además, después de matar a su padre, obligaron a Florencio a marchar a la guerra como requeté.

Pedro Arrizabalaga Ariztimuño nació en el caserío Arrietagara de Zegama el 21 de enero de 1896, y tenía 40 años cuando lo fusilaron⁶⁰⁸. Vivía en Karolarena, en la calle entonces llamada Fermín Galán —la actual avenida Nafarroa—. Según el censo de Beasain, estaba casado con María Zabaleta Azurmendi⁶⁰⁹, pero, según Ángel Irigoras, se casó con Eusebia Azurmendi Mendizabal, del caserío Astregi de Zegama, y tuvieron tres hijos: María Arrizabalaga, Rufina Arrizabalaga y Juan Arrizabalaga —que murió cuando era niño—⁶¹⁰.

Pedro Larrea Ormazabal también era natural de Zegama, del caserío Osiñe, y se casó con Katalina Agirre —también de Zegama—. Vivía en el número 6 del camino a Lazkao, en Beasain⁶¹¹. Tenía dos hijos: Juan y Rosario. Según esta última, nuestro

⁵⁹⁵ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁵⁹⁶ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁵⁹⁷ LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 276; y EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 205.

⁵⁹⁸ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

⁵⁹⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014). Aún así, el censo de 1930 dice que vivía en Lazkaibar (Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930).

⁶⁰⁰ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁶⁰¹ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, págs. 107 y 111.

⁶⁰² GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 63.

⁶⁰³ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁶⁰⁴ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁶⁰⁵ Así lo mencionan, entre otras, las crónicas de la época —*La Voz*, 16/05/1937, y *Euzko Deya*, 1937/03/21—. Iñaki Egaña se fundamenta en esta interpretación (EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 205.

⁶⁰⁶ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁶⁰⁷ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁶⁰⁸ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)*. Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 100.

⁶⁰⁹ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁶¹⁰ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)*. Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 100.

⁶¹¹ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

padre se quedó en casa por no dejarnos a solos a nosotros. Lo que, finalmente, le trajo la muerte”⁶¹². A Pedro Larrea también lo mataron en el cementerio, después de llevarlo a Matias-enea⁶¹³. Junto a él, detuvieron a Lino Larrea Ormazabal, y él fue el único que logró escapar —según cuentan Ángel Irigoras⁶¹⁴, y José Apalategi⁶¹⁵. Al parecer, Lino Larrea escapó de la casa Matias-enea y, al parecer, del fusilamiento. Según su familiar natural de Mutiloa, Bernardina Aldasoro, se tiró al suelo junto con la primera descarga del fusilamiento y fingió su muerte. Los golpistas pensaron que estaba muerto y no le pegaron el tiro de gracia. Se quedó escondido allí, por lo que cuenta Aldasoro, no creo que por mucho tiempo, hasta que logró escapar por un rincón y volver a casa”⁶¹⁶. Fue de los únicos casos así. Según Rosario Larrea, hija de Pedro Larrea, “ordenaron a mi tío que trajera un arma [...] pero nosotros no teníamos armas [...] Entonces, nuestra madre le dijo que fuera a Zegama, que si no lo iban a matar. Y eso hizo”⁶¹⁷.

No hemos podido concretar por completo los ocho asesinatos y los fusilamientos. Los ocho asesinados eran: Ángel Alvarez Telletxea, Blas Aranburu Irastortza, Domiziano García Diez, Juan Miguel Garmendia Mendia, Juan González, Luis González Hernández, Luis Ibañez de Opakua Lartzabal y Teofilo Miguel Merino. Aún así, siete de esos ocho asesinatos constan en el registro civil⁶¹⁸, y cinco en el registro parroquial⁶¹⁹, por lo que no cabe duda. De esos siete, las crónicas de la prensa de 1937 mencionan el caso de Luis González. Según esos dos periódicos, lo llevaron a Matias-enea y lo mataron allí⁶²⁰. Ambos periódicos señalan a un tal “Manuel Lartzabal” como uno de los que mataron; se refieren, seguramente, a Luis Ibañez Opakua, pues su segundo apellido era Lartzabal⁶²¹. Aún así, como ya hemos dicho, casi no hay dudas en torno a su registro. El único caso que deja espacio a la duda es el de Juan González, pues este no aparece en ningún registro y sus menciones son bastante contradictorias. Según el informe *Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Gipuzkoa*, redactado en mayo de 1939⁶²², mataron a una persona llamada Juan González Farro, socialista, “cuando las tropas entraron” en Beasain. Iñaki Egaña también recoge este dato⁶²³. Por otro lado, Juan José García Urcelayeta, que estuvo con él en la estación y después en Matias-enea, menciona a un tal Farro entre los fusilados, aunque deja claro que Farro era el apodo —Juan José García escribió en castellano uno apodado Farro—⁶²⁴. Anselmo Ruiz coincide con esta versión en su testimonio oral, pues también lo llama “el Farro”⁶²⁵. Por último, la vecina Milagros Aranburu Múgica también habla de una persona llamada “Farro” en su testimonio oral⁶²⁶. Debemos decir que en el censo de 1930 hemos encontrado a una persona llamada “Juan González”⁶²⁷. Por lo tanto, desde nuestro punto de vista, es muy probable que un socialista llamado Juan González fuera asesinado en Beasain, y que Farro y él fueran la misma persona; pero no podemos confirmar que Farro fuera el apodo o apellido de Juan González. Aún así, el testigo Anselmo Ruiz nos ofrece un relato bastante certero sobre la muerte de Farro, pues este vio cómo lo detenían⁶²⁸.

1.3.b) Casos de asesinatos sin esclarecer ni demostrar que ocurrieron fuera de Beasain pero que aparecen en las fuentes

Ahora que hemos elaborado la lista de las 35 personas que mataron y hemos detallado sus circunstancias, debemos hablar de los casos menos claros. De hecho, varias fuentes hablan de distintos nombres, pero no necesitamos tantas pruebas para afirmar que murieron durante la noche y el amanecer del 27 al 28 de julio.

⁶¹² Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

⁶¹³ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)*. Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 101.

⁶¹⁴ IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)*. Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 101.

⁶¹⁵ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁶¹⁶ Entrevista realizada a Bernardina Aldasoro Ormazabali. En Beasain, a 30/10/2014.

⁶¹⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

⁶¹⁸ LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 176. Joan González falta en las listas de los registros que aporta Lopez.

⁶¹⁹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43. En el registro de la iglesia que nos ofrece Elizondo, faltan Blas Aranburu Irastortza, Joan González y Luis Ibañez de Opakua Lartzabal.

⁶²⁰ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶²¹ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶²² *Informe Euzkadi bajo el régimen de Franco: la represión en Guipúzcoa*. Archivo Irargi del Gobierno Vasco. Caja número 13, conjunto documental: 5, documento número 5:2.

⁶²³ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa)*. Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 205.

⁶²⁴ GARCIA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 62.

⁶²⁵ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁶²⁶ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁶²⁷ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930.

⁶²⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

Jabier García Bergara menciona a varios de ellos. Ya hemos mencionado que, según los testimonios de los vecinos, los golpistas entraron por la tarde en la casa que había encima de la estación de tren, lanzaron una granada y mataron al matrimonio que vivía allí. No obstante, este vecino nos ha contado, según escuchó a su madre, y como ya hemos mencionado, que mataron a otra mujer en el barrio Ezkiaga de Beasain⁶²⁹. En lo que respecta al primer caso, en torno a ese matrimonio, el reportaje que hemos mencionado en *El Liberal* también dice algo sobre este caso, pero no sitúa a ese matrimonio asesinado en la casa que había sobre la estación de tren, sino en Karolarena, en la casa donde vivían los empleados de la estación⁶³⁰. Otra diferencia entre *El Liberal* y Jabier García Bergara es que García dice que mataron a esta pareja en la misma casa, mientras que el periódico sostiene que los mataron cuando salían de casa. Anselmo Ruiz, sin embargo, dice que “encontraron dos cuerpos en casa del pintor”, por lo que es probable que esos cuerpos fueran los del caso al que nos referimos⁶³¹. En cualquier caso, son tres fuentes las que mencionan ese matrimonio aún sin identificar y, además, mencionan conceptos y localizaciones similares —una fuente señala la estación de tren, y la otra la casa de los empleados de la estación; estaban muy cerca la una de la otra— por lo tanto, concluimos que se trata del mismo caso. Por lo tanto, no podemos descartar que estuvieran entre los muertos, y debemos dejar alguna puerta abierta a la posibilidad de incluirlos en la lista.

Nos ocurre lo mismo con la mujer que *El Liberal* sitúa en la Herriko Etxea⁶³². María Pilar Lozares también nos dice que esa mujer —sin identificar, aunque Lozares sostiene que la fusilaron— fue detenida junto a Marcelo Bergara y Saturnino San Martín en la Herriko Etxea⁶³³. Por lo tanto, en este caso, más de una fuente valida esta posibilidad.

Anselmo Ruiz cuenta que, en una ocasión, “un mes o dos después de que los militares entraran en Beasain” escuchó a unos jóvenes requetés —“que eran de Ordizia, uno se llamaba Elkorro” — decir a un soldado que estaba de guardia “dame una pistola del teniente Martínez”, que vamos a llevar a uno “de paseo”⁶³⁴. Más adelante, dice que “cuando estaba haciendo la mili” se dio cuenta (con la ayuda de la conversación que mantuvo con un amigo) de que la persona que mataron en Mutiloa podría ser aquel hombre al que vio una vez en Beasain⁶³⁵. De esta forma, serían tres los muertos fuera de cualquier lista.

Otro de los casos podría ser el de Paulino Paredes. Ese Paulino era mozo del farmacéutico Antonio Sagarminaga. Juan José García Urcelayeta dice que lo vio rezando en Matias-enea, junto a su madre, y que esta no paraba de llorar⁶³⁶. Las dos crónicas, tanto la de *La Voz* como la de *Euzko Deya* hablan de que asesinaron a un empleado de Samaniego⁶³⁷ (*Euzko Deya* sitúa este asesinato en Ormaiztegui⁶³⁸ y *La Voz*, por su parte, añade que el tal Samaniego era de derechas⁶³⁹). En ese caso, queda bastante claro que el tal Samaniego y Antonio Sagarminaga eran la misma persona y que su empleado era Paulino Paredes, el hombre que vio Juan José García. Aún así, aunque no menciona al tal Juan José García —pues no lo vio—, no lo fusilaron. Según Mila Mendia Aramendi, Paredes y Florencio Mendia lograron hacerse con las armas. Según su testimonio, prometieron a mi padre y a un empleado de la farmacia Sagarminaga que, si encontraban un arma, los liberarían. Fueron al caserío Barrendain y, aunque ahí no había armas, si encontraron una⁶⁴⁰. El ex-alcalde José Vicente Iraola nos da otra versión: según él, el rector Florencio Aspe intentó mediar en favor de Paulino Paredes, pero el informe que escribió fue tan favorable que los militares no se lo creyeron, y detuvieron al mismo Aspe y le pidieron también a él que trajera dos armas⁶⁴¹. Desde nuestro punto de vista, la versión de Mila Mendia es más creíble teniendo en cuenta cuál fue el comportamiento de Aspe después de la guerra.

El caso que más dudas nos provoca es el de Carlos González Garzón, como ya hemos dicho antes. González Garzón era cabo de la Guardia Civil en el cuartel de Beasain en 1936 —no fue teniente, aunque en algunas fuentes se precise así— y, como ya hemos dicho antes, por ley, fue uno de los organizadores de la defensa de Beasain, pues daba órdenes y demás. Por

⁶²⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁶³⁰ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁶³¹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁶³² *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁶³³ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁶³⁴ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁶³⁵ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁶³⁶ GARCÍA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁶³⁷ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶³⁸ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁶³⁹ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁶⁴⁰ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁶⁴¹ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

pag.

lo tanto, podemos concluir que González Garzón era una persona con fuertes convicciones de izquierdas. Carlos González, nacido en el pueblo Madrigal de las Altas Torres, entró como soldado de Infantería de la Armada en 1921, y llegó a ser sargento en el sexto batallón de la compañía Saboya. Entró en la Guardia Civil en 1923, y lo ascendieron a cabo o caporal en 1930⁶⁴². En 1935 lo trasladaron a Beasain⁶⁴³. El Juez de Paz Municipal, Alberto Sorondo Legarra, y Antonio Ayestarán Irastorza, su secretario, registraron la muerte de González Garzón el 24 de febrero de 1941 en Beasain por orden de un juez de instrucción del distrito de Tolosa del 22 de febrero de 1941. Según este registro, Carlos González Garzón murió el 30 de julio de 1936, “por heridas de arma de fuego”, aunque no concretaron dónde⁶⁴⁴. Es posible que esto, el que su muerte se registrara en Beasain (y que por ello se deduzca automáticamente que su muerte se produjo allí) y que la fecha sea cercana al 28 de Julio hizo pensar, y llegar a la conclusión, a Iñaki Egaña que su muerte se produjo allí⁶⁴⁵. No fue así; según los datos que ha obtenido su descendiente María Soledad Malaxetxebarria González, González Garzón murió en Ordizia en combate⁶⁴⁶. Existen otros datos que refuerzan la hipótesis de Malaxetxebarria: en la causa contra Agustín Txapartegi Goenaga, por ejemplo —antes hemos mencionado que acusaron a Txapartegi Goenaga de coger plomo de la CAF y hacer balas con él, ante lo que, este, contestó que obedecía órdenes de González Garzón— los dirigentes franquistas dicen que Carlos González Garzón murió “en el bando rojo”⁶⁴⁷. Por lo tanto, es imposible que fuera fusilado en Beasain, los golpistas no tomaron Ordizia hasta el 1 de agosto de 1936 por lo que, hasta que murió el 30 de julio de 1936, Carlos González formó parte del “bando rojo”. Así, podemos afirmar que Carlos González Garzón fue el primer “beasaindarra” que murió durante un acto de guerra en defensa de la República. Esta circunstancia no ayudó a su familia a esclarecer las circunstancias en torno a la muerte de su familiar. La viuda de González Garzón, por ejemplo, solicitó la pensión de viudedad, pero no se la dieron y, según María Soledad Malaxetxebarria, “tuvimos que esperar hasta la década de 1980 para recibir la pensión que, por otro lado, era muy escasa. Tampoco tuvieron en cuenta su cargo de teniente. Además, aunque resulte sorprendente, cuando rellenamos las solicitudes, tuvimos que redactar una disculpa dirigida al rey”⁶⁴⁸.

Al hablar de *Euzko Deya* y de *La Voz*, estos mencionan varios nombres en referencia a los muertos en Beasain: Txintxurreta, el secretario de la CAF Domingo Martínez, Oñatibia, Redondo, el empleado y “miembro de la banda de Beasain” Soto, y “Pedro Mori”, por ejemplo⁶⁴⁹. Aunque en las crónicas posteriores se precise así, Txintxurreta, Redondo y Soto eran nacidos en Ordizia y no fueron fusilados en Beasain. Alejandro Txintxurreta era miembro de UGT, había participado en la huelga revolucionaria de 1934 y fue juzgado en 1935. Lo fusilaron en Iruñea el 1 de diciembre de 1936⁶⁵⁰. El empleado del Ayuntamiento anarquista Francisco Miguel Soto era miembro de la banda de txistularis de Ordizia —no de la de Beasain, como dicen los periódicos. Lo fusilaron en Donostia el 17 de noviembre de 1936. Después de matarlo, los franquistas mintieron a su viuda, Esperanza Sánchez, y le dijeron que habían liberado a su marido⁶⁵¹. Por último, Benito Redondo, tendero de Ordizia, era apolítico. Según su nieta Yolanda Begue Rendondo, “era de los que se llevaba bien con todos [...] vendía a todos, así que no se posicionaba”⁶⁵². Según Yolanda Begue, “denunciaron a Benito Redondo por envidia”⁶⁵³. Se llevaron a Redondo a la cárcel San Kristobal que había en el monte Ezkaba de Iruñea y lo fusilaron el 4 de diciembre de 1936, entre Altsasua y Etxarri Aranatz⁶⁵⁴. Su familia aún no ha encontrado su cuerpo⁶⁵⁵. También fusilaron a uno de los hijos de Benito Redondo después de que lo detuvieran en Asturias.

⁶⁴² Esta información aparece en la causa contra el beasaindarra Felipe Bueno Arizmendi. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3088-38, correspondiente a Felipe Bueno Arizmendi.

⁶⁴³ Agradezco este dato a María Soledad Malaxetxebarria Gonzalez. Dicho dato tiene su origen en el historial de Carlos González Garzón, solicitado por ella misma a la Guardia Civil.

⁶⁴⁴ Se puede encontrar el registro en el Juzgado de Paz de Beasain o en la causa contra Felipe Bueno Arizmendi (Archivo Militar del Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3088-38, correspondiente a Felipe Bueno Arizmendi).

⁶⁴⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa)*. Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 206.

⁶⁴⁶ Agradezco este dato a María Soledad Malaxetxebarria Gonzalez. Dicho dato tiene su origen en el historial de Carlos González Garzón, solicitado por ella misma a la Guardia Civil.

⁶⁴⁷ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2413-41, correspondiente a Agustín Txapartegi Goenaga.

⁶⁴⁸ Agradezco este dato a María Soledad Malaxetxebarria. Ese testimonio no está grabado.

⁶⁴⁹ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶⁵⁰ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 299.

⁶⁵¹ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 298.

⁶⁵² Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁶⁵³ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁶⁵⁴ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 291; entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁶⁵⁵ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

Lo denunciaron y fusilaron unos requetés de Beasain el 27 de noviembre de 1937⁶⁵⁶. Según su familia, Epifanio Argiñano era el jefe de esos requetés de Beasain⁶⁵⁷.

“Pedro Mori”, al que ambos periódicos describen como el “cura que mataron”⁶⁵⁸, solo puede ser el cura Pedro María Usabiaga. Usabiaga, al que detuvieron pocos días después, estuvo preso en la cárcel del pueblo, pero no lo fusilaron —aunque sí le pusieron una multa de 3.000 pesetas—⁶⁵⁹. Según Miren Barandiaran, “desapareció”⁶⁶⁰, pero Iraola y Veremundo Mendizabal dicen que sí lo detuvieron. Iraola, además, estuvo preso con él.

Fusilaron al secretario de la CAF Domingo Martínez y al cobrador del banco, Oñatibia, unas semanas después, no ese día. Entendemos que, como fueron escritas pocos días después de que tomaran Beasain, hicieron un listado completo de todos los que mataron. Aún así, informaremos de ello en el siguiente capítulo, pues hemos distinguido las listas de los que murieron del 27 al 28 de julio. Fusilaron a Oñatibia en Beasain en 1936, y a Martínez en Iruñea, en 1938. Debemos tener en cuenta que las crónicas son de 1937, por lo que cabe la posibilidad de que los informantes de esas crónicas los dieran por muertos al conocer la noticia de su detención.

Uno de los casos que mencionan los dos periódicos es el de un tabernero. El *Euzko Deya* menciona al “tabernero de Olaberria”⁶⁶¹, y *La Voz*, “el tabernero Olavarria”⁶⁶². Ese “tabernero” era un tal Bujanda, natural de Viana —Navarra— aunque vivía en Olaberria. En realidad era empleado de la CAF, no tabernero. Su mujer sí tenía un bar en Olaberria. Mataron a ese tal Bujanda en Ataun, cuando lo secuestraron mientras trabajaba en la CAF⁶⁶³. También daremos más adelante los detalles de este caso.

Por otro lado, tanto *La Voz* como *Euzko Deya* dicen que “fusilaron al presidente de Joko Elkartea —la Sociedad Deportiva—, después de que lo denunciara un tal Fermín Perez”⁶⁶⁴. La única sociedad llamada “Joko Elkartea” era la Trenbideko Langileen Joko Elkartea —Sociedad Deportiva de los Empleados de la Estación—. En junio de 1936, su presidente era Valentín Toribio Toranzo⁶⁶⁵. Pero a este no lo fusilaron y no sufrió ningún tipo de represión —no hemos podido obtener datos sobre su afiliación política—. Había otra sociedad de tiempo libre, el Casino de Juego del Equipo de Fútbol de Beasain. Su presidente era Juan Aranburu Irizar, y también lo encarcelaron; salió en 1940, pero no lo fusilaron⁶⁶⁶. Ambas sociedades eran bastante de izquierdas, por lo que podemos pensar que varios de los fusilados eran socios, pero no fusilaron a los presidentes —aunque solo fuera porque hubo un cambio de presidente de última hora que nosotros desconocemos—.

Por último, el caso que más dudas nos plantea a nosotros es el de Julio Rodríguez Adeba. Miguel Ángel López González recoge que mataron a esa persona en Beasain el 27 de julio de 1936⁶⁶⁷; se fundamenta en el registro de su muerte, y esto supone un dato importante en favor de su tesis. Pero, por lo que nos ha dicho la familia de Julio Rodríguez Adeba, no fusilaron a Rodríguez Adeba; debieron matarlo en el frente de Teruel, cuando luchaba en defensa de la República. Aunque el registro lo considere muerto en Beasain, tenemos indicios para pensar lo contrario; ese registro ocurrió en Tolosa, en el distrito al que correspondía el juez —no en Beasain—, en 1948, doce años más tarde de que ocurriera el supuesto suceso. Por lo tanto, no fue un registro convencional. Aparte de esta pista, disponemos de datos más decisivos: lo llamaron al servicio militar en 1937. El nombre de Julio Rodríguez Adeba aparece en las listas de ese año, como “incluido en la lista” del 31 de enero de 1937⁶⁶⁸,

⁶⁵⁶ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 292.

⁶⁵⁷ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁶⁵⁸ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶⁵⁹ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 352-353.; y MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁶⁶⁰ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, pág. 100-101.

⁶⁶¹ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁶⁶² *La Voz*, de 16/05/1937.

⁶⁶³ Entrevista realizada a Jose Maria Bujanda Olan y Sara Bujanda Olan. En Beasain, a 18/09/2014.

⁶⁶⁴ *Euzko Deya*, del 21/03/1937; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁶⁶⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

⁶⁶⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta F012, conjunto documental: 01.

⁶⁶⁷ LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (dir.): *Beasain, Udalerri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 276.

⁶⁶⁸ El sistema para reclutar en aquella época era el siguiente: en primer lugar se elaboraba una lista previa con todos los jóvenes nacidos en la quinta de un año determinado. Después una segunda lista definitiva con la suma de todos los que “habían entrado en la lista” —también si eran nacidos en otro pueblo pero vivían en Beasain— y restando los que “habían quedado fuera” —por un lado los que habían nacido en Beasain pero se habían marchado a vivir a otro pueblo, por lo tanto, en la segunda lista; y, por último, los fallecidos—. Llamaban a los que estaban en esa última “lista definitiva” para que pasaran el reconocimiento, y en ese momento los jóvenes reclutados podían presentar alegaciones —que padecían alguna enfermedad, por ejemplo,— y el comité y los médicos decidían si incluirlos en la convocatoria o dejarlos fuera. No acudir a esa convocatoria suponía un delito y clasificaron al joven como “prófugo”.

pag.

pues no nació en Beasain, sino en Castromonte, en la provincia de Valladolid. Las personas a las que mataban quedaban “fuera de la lista”, pero no fue así con Julio Rodríguez Adebá —aunque sí en el caso de Saturnino San Martín, que era de la misma quinta y mataron el 27 de julio de 1936—. Julio Rodríguez no se presentó a la rueda de reconocimiento que convocaron y el Ayuntamiento franquista de Beasain ordenó que le abrieran un expediente como “prófugo”⁶⁶⁹. Por lo tanto, esto nos demuestra que alguien —los dirigentes de Beasain— esperaba que Julio Rodríguez estuviera aquí ese día —o así se lo exigía—. Esto supone una prueba contundente contra la hipótesis de que lo mataran el 27 de julio de 1936. Más aún, sabiendo que fue el gobierno de Beasain quien preparó las listas para esa convocatoria y conocían lo que había ocurrido ese día en Beasain⁶⁷⁰.

De esta forma, aunque, según las fuentes, estos casos se han considerado muertes, hemos querido aclarar —para evitar confusiones al lector— que: o no los mataron en Beasain, o los mataron después o, directamente, no los mataron. Aún así, hemos tenido casos en los que ni siquiera hemos podido aclarar esta circunstancia; Jaber García Bergara o la crónica de *El Liberal* hacen referencia a ellos, pero dejamos abierta la posibilidad de que engrosaran la lista de los que mataron esa noche en Beasain.

1.3.d) Lugares de fusilamiento y enterramiento

Uno de los datos que nos ha costado precisar es si los mataron en Matias-enea o en el cementerio. Según Juan José García Urcelayeta, este escuchó cómo mataban a gente cuando estaba en Matias-enea. Por lo que dice, metieron a este y a Matias Álvarez —los únicos presos que venían de la estación de tren y que pudieron traer armas a los golpistas— en una habitación y, después, escuchó disparos de fusilamiento. Según García Urcelayeta, “no sabemos si algún cura los absolvió”⁶⁷¹. Pero José Miguel Barandiarán contó que los absolvió un cura requeté⁶⁷². Por otro lado, como bien documenta el libro de Pedro Barruso, fue el cura de Oronoz Miguel Conde Zabaleta quien dio la absolución a los fusilados en el último momento, aunque solo fuera en el caso de Andrés Izagirre⁶⁷³. Por lo tanto, leyendo el testimonio de García Urcelayeta, parece que lo mataron en el mismo Matias-enea, aunque no lo deja claro. Aún así, debemos tener en cuenta que el cementerio estaba cerca de allí; y, según muchos testimonios, los enterraron en el mismo cementerio o alrededor. Según Mauro Elizondo, los días siguientes a los fusilamientos, el 28 de julio, un camionero con la ropa ensangrentada fue a la gasolinera de Bernabé Aierdi a pedir gasolina y, cuando este le preguntó qué había hecho para ensuciarse así, el camionero le contestó “¡ni me lo recuerdes! Los militares han matado a más de treinta personas [...] los han enterrado en el cementerio y me han utilizado para transportarlos”. Bernabé Aierdi cuenta que fue al cementerio en torno a las diez y media de la misma mañana del 28 de julio, y que allí vio tres pilas de cuerpos⁶⁷⁴. Por lo tanto, aunque desde un principio nos ha quedado claro que los enterraron cerca del cementerio, dudamos de si los mataron en Matias-enea o en el mismo cementerio; de hecho, aunque los asesinatos se cometieron en el cementerio, no fue muy lógico cargar con los cuerpos desde Matias-enea hasta allí, podían haberlos llevado vivos. Pero, por otro lado, García Urcelayeta cuenta que oyó disparos de fusilamiento. Por último, debemos tener en cuenta que, el viejo cementerio —donde hoy en día está la plaza José Miguel Barandiarán, cerca de Igarza— estaba muy cerca de Matias-enea, y es posible que Juan José García escuchara los disparos aunque los fusilamientos ocurrieran en el cementerio. ¿Dónde los fusilaron?

El testimonio de García Urcelayeta no es el único que afirma que los fusilamientos ocurrían en Matias-enea. Algunos testimonios del pueblo también lo dicen así. Aitor Garmendia Goitia, por ejemplo⁶⁷⁵, y Juan Ramón Imatz Crespo⁶⁷⁶. Lo que es evidente es que retuvieron a los detenidos en Matias-enea, aunque fuera solo durante un tiempo, y allí los torturaron. Según José Apalategi Etxeberria —quien cree que los mataron en el cementerio—, “los retenían un tiempo en Matias-enea—en la

⁶⁶⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.

⁶⁷⁰ No sería nada convincente responder que los dirigentes franquistas de Beasain incluyeron a Julio Rodríguez Adebá entre los llamados al servicio militar para ocultar su asesinato; pues sobre Saturnino San Martín Gibaja, al que mataron el 27 de julio, que por quinta debería estar en esa lista, dicen que “no está en la lista porque ya está muerto”. ¿Si Rodríguez Adebá ya estaba muerto el 27 de julio, por qué no hacer lo mismo con él?

⁶⁷¹ GARCÍA URCELAYETA, Juan José: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 3. (págs. 56-74), julio-septiembre de 1993, pág. 67.

⁶⁷² FUNDACIÓN BARANDIARAN: José Miguel Barandiarán. *Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Fundación Barandiarán Ataun, Gipuzkoa, 2009, págs. 34-35. Barandiarán recoge este dato de Veremundo Mendizabal. MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁶⁷³ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, pág. 144. Pedro Barruso utiliza el testimonio de Miguel Conde Zabaleta como prueba de lo que sostiene en un recurso presentado por la viuda de Andrés Izagirre, Justina Berasategi, en 1941. Los pormenores de dicho recurso de encuentran en el *Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares*.

⁶⁷⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 44-45.

⁶⁷⁵ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁶⁷⁶ Entrevista realizada a Joan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

casa de Zapatarí—⁶⁷⁷. Según María Carmen Ibarbia Sarriegi y Felipe Ibarbia Alustiza, “se oían los gritos de las torturas desde nuestra casa —su familia vivía en el caserío Usategi, cerca de Igartza, aún hoy en día hay unas casas en esa zona—”⁶⁷⁸. Jabier García Bergara nos dice lo mismo: según le contó su abuela, “se oían los gritos de las torturas desde la calle”⁶⁷⁹. Francisca Peñagarikano Dorrontsoro cuenta que su madre “por la tarde, vio a unos presos atados en el patio de Matias-enea”⁶⁸⁰. Por otro lado, José María Alonso Lamata sitúa en torno a la una de la mañana la hora de la muerte —no precisa el lugar—, “pues un vecino oyó cantidad de disparos desde ahí”⁶⁸¹.

Aún así, otros testimonios sostienen que fusilaban a los presos en el cementerio. Entre ellos están los de: Jesús López Gallego⁶⁸², Mila Mendiá Aramendia⁶⁸³, José Apalategi Etxeberria⁶⁸⁴, Milagros Aranburu Múgica⁶⁸⁵, Arantza Ibaibarriaga Usabiaga⁶⁸⁶, María Carmen Ibarbia Sarriegi⁶⁸⁷, Francisca Peñagarikano Dorrontsoro⁶⁸⁸, María Pilar Lozares Sarasketa⁶⁸⁹, Arantza Ugarte Azkarate⁶⁹⁰, Sara Unanue Lobeto⁶⁹¹, Ramón Pérez Onésimo⁶⁹² y José María San Martín Osinalde⁶⁹³. José Manuel Azurmendi tiene sus dudas, pues nos dice que “mataron a alguno en el cementerio”⁶⁹⁴. Algunos, José Apalategi⁶⁹⁵, y Francisca Peñagarikano Dorrontsoro⁶⁹⁶, por ejemplo, dicen que, aunque los asesinatos ocurrieran en el cementerio, dicen que oyeron disparos —este último dice que “contó 27 tiros”—. Por lo tanto, la mayoría de testimonios de los vecinos del pueblo coinciden con la hipótesis de que mataron a la mayoría en el cementerio. Aún así, además, hay algunos testimonios que refuerzan aún más la hipótesis del cementerio. Bernardina Aldasoro Ormazabal nos ofrece una de ellas. Este, siendo familiar del único preso que había logrado escapar —Lino Larrea— recibió su testimonio directo⁶⁹⁷. Por lo tanto, los fusilaron en el cementerio, también a Pedro Larrea Ormazabal. El grupo que murió con ellos debía ser grande para que uno de ellos fingiera, con éxito, su muerte; difícilmente hubiera ocurrido en un grupo pequeño. Martín Dorrontsoro Murgiondo nos da otro testimonio contundente. Según Dorrontsoro Murgiondo, su madre vio cómo fusilaban a los presos contra la pared detrás del cementerio desde su caserío —el caserío Andramendi, entonces muy cerca del cementerio⁶⁹⁸.

Por lo tanto, podemos decir que, en general, fusilaron a los presos en el cementerio. También hubo casos excepcionales como, por ejemplo: el de Isidro Igartua Polo y Juan Andrés Otaegi Berasategi, o la muerte de los que estaban en casa de este último; también el caso de Victoria Huergo Tofe, a quien mataron en su huerta; o el de José Ignacio Intsausti Berasategi, al que mataron por asomarse a la ventana de su casa —y puede que también en el caso de José Ignacio Intsausti Baztarrika, al que encontraron en la casa—. Es probable que, así mismo, mataran a Jaime Agurruza, Saturnino San Martín y Marcelo Bergara fuera del cementerio. Pero todo nos demuestra que el patrón general era fusilarlos en el cementerio.

Jabier García Bergara nos da otro dato interesante en torno a esto. Como nos cuenta este vecino, en la década de 1950, fue en una ocasión a la iglesia y allí vio al que fuera el primer alcalde del régimen franquista, José Luis Guridi —aunque ya no estaba en el cargo cuando esto sucedió—. Jabier García Bergara escuchó la conversación: uno de ellos le pregunto a Guridi cómo

⁶⁷⁷ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁶⁷⁸ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁶⁷⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁶⁸⁰ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁶⁸¹ Entrevista realizada a Amaia Alonso Garate, Jose Maria Alonso Lamata, Sara Alonso Lamata y Anjel Lamata Villahoz. En Donostia, a 17/07/2014.

⁶⁸² Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁶⁸³ Entrevista realizada a Mila Mendiá Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

⁶⁸⁴ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁶⁸⁵ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁶⁸⁶ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

⁶⁸⁷ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁶⁸⁸ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁶⁸⁹ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁶⁹⁰ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁶⁹¹ Entrevista realizada a Sara Unanue Lobeto. En Donostia, a 01/10/2014.

⁶⁹² Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo. En Beasain, a 30/07/2014.

⁶⁹³ Entrevista realizada a Jose Maria San Martin Osinalde. En Beasain, a 30/07/2014.

⁶⁹⁴ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorrontsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

⁶⁹⁵ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

⁶⁹⁶ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁶⁹⁷ Entrevista realizada a Bernardina Aldasoro Ormazabali. En Beasain, a 30/10/2014.

⁶⁹⁸ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015. Martín Dorrontsoro Murgiondo participó en dicha entrevista por un momento, en concreto para aportar dicho dato.

estaba, y este le contestó “me duele el corazón [...] desde que me obligaron a ver los fusilamientos del pueblo”⁶⁹⁹. No sabemos si José Luis Guridi dijo aquello con ánimo de justificarse —según José Vicente Iraola—, el día siguiente a los fusilamientos vio a Guridi y, cuando este oyó lo que comentaban, dijo “eso son mentiras”; por lo que no parece que estuviera muy apenado⁷⁰⁰ o porque estaba realmente preocupado, pero todo apunta a que lo que dijo era cierto: que estuvo allí. De hecho, José Luis Guridi era contratista de obra y Anastasio Elgea estaba con él cuando sucedieron las muertes. Por lo que nos ha contado Jabier García Bergara, Elgea dijo más tarde que tuvieron que atar con cuerdas por las piernas a los fusilados y llevarlo así a las fosas comunes⁷⁰¹.

Guridi no fue el único miembro de la derecha que estuvo en el cementerio. Jabier García Bergara nos cuenta otros dos casos. Uno de ellos es el de Epifanio Argiñano. Por lo que nos cuenta García Bergara, sacó a un hombre llamado Pablo Ventureira del paredón de fusilamiento diciendo que “Ventureira era padre de una gran familia”. Otro caso es el del abuelo de Jabier García Bergara. Un partidario de la derecha de Beasain, Agapito Oiarbide⁷⁰², le preguntó “qué hacer con Beasain” a otro, Rufo Artolain —que después fue concejal—. Artolain debió contestarle: “¡No toquéis Bergara! ¡Ya se ha derramado mucha sangre en este pueblo!”⁷⁰³. Esto muestra, por lo tanto, que a pesar de que fuera la lógica militar de los que ocuparon el pueblo la que provocó las muertes, los miembros de la derecha de Beasain tuvieron cierto margen de intervención en algunos casos.

Por lo tanto, nosotros tenemos bastante claro que asesinaron a la mayoría en el cementerio. Ahora nos encontramos con otras dos dudas: ¿dónde los mataron, dentro o fuera del cementerio? ¿Los mataron a todos juntos? Según cuentan, los enterraron en fosas comunes —aunque algunos familiares tuvieron el valor de acercarse al cementerio, reconocer a sus allegados y, como consecuencia, enterrarlos en las tumbas de sus familias—. Aún así, debemos tener en cuenta que, en una “cruzada” con una connotación religiosa tal, consideraban a los contrarios de los golpistas enemigos de la religión. Por ello, es probable que enterraran a muchos fuera del cementerio para, aunque solo fuera simbólicamente, “des cristianizarlos”.

Si nos paramos a analizar las pruebas, Bernabé Aierdi Beobide nos da la suya justo el día siguiente a los fusilamientos —quizás de las primeras—, como recoge Mauro Elizondo. Según Elizondo, cuando Bernabé Aierdi fue al cementerio de Beasain en torno a las diez y media de la mañana del 28 de julio, allí vio tres pilas de cuerpos: “el de la derecha formado por guardias civiles y, el de la izquierda, por jóvenes hombres”⁷⁰⁴. José Vicente Iraola también escuchó un testimonio así el día siguiente —el 28 de julio—, en este caso de boca del médico Cesáreo Ugarte. Según Cesáreo Ugarte, encontraron el cuerpo de su padre, y el de otros, en el cementerio⁷⁰⁵. Por lo tanto, tenemos dos testimonios contundentes que afirman que los enterraron allí.

¿Qué es lo que nos ha hecho dudar? Por un lado, que fueran fusilados no dentro del cementerio, sino en la parte de fuera del cementerio. Si los fusilaron fuera del cementerio, en cierto sentido, es lógico pensar que los enterraron allí. Por un lado, algunos testimonios sostienen que los enterraron “en el entorno del cementerio”, es decir, sugieren que los enterraron fuera. Es el caso, por ejemplo, de Iñako Beola. Desde su punto de vista enterraron a los fusilados “fuera del cementerio” —debemos tener en cuenta que su abuelo, Serafin Beola, acudió allí con intención de recuperar el cuerpo de Jaime Agurruza—⁷⁰⁶. O el de Eleuterio Ayestarán, según el cual “los enterraron en una zanja que hicieron detrás del cementerio”⁷⁰⁷. Pero la mayoría de testimonios populares señalan lo contrario, que los mataron dentro del cementerio. Y ahí comienzan los desacuerdos, pues cada uno sitúa las fosas en un lugar distinto. Según Isabel Peñagarikano, por ejemplo, “sé muy bien dónde estaba una de esas fosas”. En la parte derecha nada más entrar en el cementerio⁷⁰⁸. Ramón Pérez Onésimo también dice algo parecido: “creo que los enterraron en el lado derecho del cementerio”⁷⁰⁹. Pero Xanti Lasa Aranburu, Anselmo Ruiz y Patxi Lasa Imatz no opinan igual: sostienen que los enterraron en la parte

⁶⁹⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁰⁰ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

⁷⁰¹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁰² Dicho Agapito Oiarbide, según Miren Barandiaran, en 1934, cuando dimitió el gobierno municipal, a la hora de formar el nuevo gobierno municipal por orden del Gobernador, estuvo a punto de aceptar el cargo de concejal. BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia)*. EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 84-85. Zarautz, 1995, págs. 84-85. En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁰³ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁰⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43.

⁷⁰⁵ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

⁷⁰⁶ Entrevista realizada a Iñako Beola. En Beasain, a 03/07/2014.

⁷⁰⁷ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

⁷⁰⁸ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁷⁰⁹ Entrevista realizada a Ramon Perez Onesimo. En Beasain, a 30/07/2014.

izquierda nada más entrar al cementerio⁷¹⁰. Por otro lado, debemos recordar el testimonio inicial de Bernabé Aierdi: que había tres pilas de cuerpos⁷¹¹. Aún así, parece que los enterraron sin identificar en varias fosas: el consenso es pleno en torno a esto.

Por lo tanto, desde nuestro punto de vista, lo más probable es que hubiera más de una fosa común. Aún así, sabemos que hubo a quien enterraron fuera de esas fosas comunes. Estamos casi totalmente seguros de que uno de estos casos fue el de Victoria Huergo Tofe. Francisca Peñagarikano nos cuenta esto, que una vez, junto al río, vieron el cuerpo de una mujer mal enterrado⁷¹². Anselmo Ruiz lo confirma “enterraron a Victoria Huergo en una zanja, medio cuerpo dentro y medio cuerpo fuera”. Aún así, según él, esa zanja estaba detrás del cementerio⁷¹³. En ese caso, fuera donde fuera, queda claro que enterraron a esa mujer de manera totalmente humillante. El periódico *El Liberal* aporta unos datos sobre las circunstancias del entierro irrespetuoso de Victoria Huergo Tofe, dice que un familiar “estuvo preguntando por el caso, pero nadie, tampoco el enterrador del pueblo, pudo dar ninguna pista. Después encontraron su cuerpo fuera del pueblo, medio enterrado medio a la vista”⁷¹⁴ —de esto deducimos que la enterraron fuera del cementerio—. Jesús López Gallego también nos ha comunicado que es posible que enterraran los cuerpos en un lugar que no fueran las fosas comunes⁷¹⁵. Por otro lado, según Jabier García Bergara, “quemaron” los cuerpos de los guardias civiles y los enterraron detrás del cementerio⁷¹⁶.

1.3.e) La reacción de familia y allegados

Las reacciones de los familiares de las víctimas fueron muy distintas durante esos días. De hecho, como hemos descrito antes, el principal objetivo de los golpistas que entraron en el pueblo era extender el miedo, y lo consiguieron con creces; no solo mediante las muertes y las detenciones, también mediante robos arbitrarios, amenazas o malos tratos. Antes hemos contado que estuvieron a punto de detener a los que denunciaban que les habían robado el colchón⁷¹⁷.

Aún así, algunos familiares fueron capaces de ir a reconocer a los cuerpos de sus allegados. Cesáreo Ugarte fue uno de ellos. Cesáreo Ugarte estaba trabajando en la enfermería que él mismo había montado cuando mataron a su padre. Según José Vicente Iraola, empezó a darse cuenta de que su padre también podía estar ahí cuando se percató de que aún no había llegado a casa y tampoco aparecía por ningún lado⁷¹⁸. Según Arantza Ugarte, una familia vio cómo detenían a Guillermo Ugarte, pero no se atrevieron a decir nada por preservar su seguridad. Debieron ir a avisar a Cesáreo Ugarte de noche y, para cuando este fue al cementerio, ya habían matado a Guillermo Ugarte⁷¹⁹. Según María Pilar Lozares, Cesáreo Ugarte estaba tan alterado que, la primera vez, no pudo reconocer el cuerpo de su padre; fue María Lozares Arin quien tuvo que señalárselo⁷²⁰. La madre de Marcelo Bergara Lozares supo que habían detenido a Marcelo a través de otro hijo suyo, como nos ha contado María Pilar Lozares; entonces se dio cuenta de que no había nada que hacer. Aún así, decidió ir de noche al cementerio, pero tuvo dificultades para entrar: había dos soldados en el camino y dos en la puerta, y no dejaban pasar a nadie. Tuvo que pedir varias veces, tanto a la primera como a la segunda pareja, que le dejaran pasar; y, al fin, lo consiguió. Según María Pilar Lozares, cuando María Lozares logró identificar el cuerpo de su hijo Marcelo Bergara, sacó su pañuelo y le limpió la cara, que estaba llena de sangre. Nunca volvió al cementerio de Beasain⁷²¹.

La familia de Ebaristo Mendia también se acercó —Luzia Mendia, para ser exactos— para identificar el cuerpo de su padre. Luzia Mendia debió realizar algunas “gestiones” para poder ir al cementerio y recuperar el cuerpo, pero al final lo lograron y, después, enterraron a Ebaristo Mendia en el panteón familiar⁷²². Por otro lado, la familia de Saturnino San Martín prefirió no ir

⁷¹⁰ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2014; entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014; y entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷¹¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 45.

⁷¹² Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorrontsoro e Isabel Peñagarikano Dorrontsoro. En Beasain, a 09/07/2014. Según cuenta Frantziska Peñagarikano, “encontramos el cuerpo mientras estábamos jugando, Estaba al lado del río”.

⁷¹³ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013. Sin embargo, Antselmo Ruiz también concreta que “yo no vi su cuerpo”, por lo que tal vez fue una versión que escucharon en aquel entonces en el pueblo.

⁷¹⁴ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁷¹⁵ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷¹⁶ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷¹⁷ Entrevista realizada a Eleuterio Aiesta Kristobalena. En Beasain, a 11/06/2014.

⁷¹⁸ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 351-352.

⁷¹⁹ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷²⁰ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁷²¹ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁷²² Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

pag.

en busca de noticias y esperar a quien apareciera. Como nos ha contado José María San Martín Osinalde, “no supieron nada el primer día, tampoco el segundo, se enteraron de que lo habían fusilado el tercer día”⁷²³. Como podemos comprobar, cada familia tuvo una reacción distinta ante esta tragedia.

En el caso de Victoria Huergo Tofe, según la crónica del periódico *El Liberal*, un familiar de Huergo Tofe debió preguntar por su familiar asesinado, pero “nadie debió decirle ni siquiera dónde estaba”⁷²⁴. Según este periódico, encontraron el cuerpo de Huergo Tofe “medio enterrado, medio fuera” en las afueras del pueblo. Esto demuestra que sus allegados también intentaron encontrar a su familiar. Una de sus familiares de Oridiza, Victoria Martín Lamata, nos da una versión distinta. Según ella, “avisaron a su hija de su muerte; cuando llegó al cementerio ya la habían matado”⁷²⁵. Aún así, esta versión plantea un problema: como ya hemos explicado antes, entre los familiares de Lamata-Huergo, existen dudas sobre las distintas versiones de lo ocurrido a Victoria Huergo Tofe. La versión de Victoria Martín es demasiado “clara” como para que haya tantas dudas.

Pero el caso más dramático fue el de la familia de Jaime Agurruza. Antes hemos comentado que el joven iruindarra entró en Beasain con los requetés y que lo detuvieron y fusilaron por intentar ayudar al preso Guillermo Ugarte. Cuando este murió, alguno de su familia acudió a su tío jeltzale Serafin Beola y le dijo “¡Lo habéis matado vosotros! ¡Lo han matado vuestras ideas y vosotros lo traeréis de vuelta!” La respuesta de Beola fue “las ideas no matan”, pero no le hicieron caso. De hecho, la frase “¡Lo han matado vuestras ideas!” esconde la frase “ha tenido que morir por vuestras ideas”; de esta manera se “rehacía” relato de la muerte de Jaime Agurruza y se creaba uno que encajara con el relato de la familia carlista. En ese caso, como podemos comprobar, se hace una distorsión en cuanto al relato de la muerte: el auténtico instigador de que Agurruza —en contra de su voluntad— fuera a la guerra responsabiliza a un tercero de su muerte, convirtiéndola en más “heróica”. Entonces Serafin Beola vino en coche a Beasain, y allí logró entrar al cementerio a identificar a Jaime Agurruza —según Iñako Beola, la familia carlista tenía contactos, logró ir a recuperar el cuerpo de su familiar gracias a ellos. Logró identificarlos aunque los cuerpos estuvieran “muy descompuestos”. Beola tuvo que pasar toda la noche para sacar el cuerpo, y también debió necesitar la ayuda de los soldados. Hoy en día, el nombre de Jaime Agurruza aparece en el mausoleo “a los caídos” que hay en la Plaza Askatasuna de Iruñea, entre los caídos “por Dios y por España”, pero sus huesos no están allí. También dieron a su familia una medalla en memoria de Jaime Agurruza. Para hacer la historia —o la distorsión de la historia— más creíble, también cambiaron la fecha de su muerte y la registraron el 28 de julio de 1936 “por Dios y por España”, según consta —y no el 27 de julio de 1936, como ocurrió en realidad—. Iñako Beola nos ha dado la mejor definición de esto: “eso es, evidentemente, falsear la memoria”⁷²⁶.

El acta del Pleno Municipal del 13 de agosto de 1936 recoge que el Ayuntamiento franquista de Beasain tuvo que utilizar “diez trabajadores durante seis horas” para enterrar a los “caídos por consecuencia del Movimiento Nacional”. No da más detalles —tampoco detalla dónde o cómo los mataron—. El pleno del Ayuntamiento de Beasain avisó de que el pago quedaba retrasado⁷²⁷.

Después de unos años, varios familiares de las víctimas pidieron algún tipo de reparación a los dirigentes franquistas. Uno de estos casos fue el de la familia de Andrés Izagirre. En 1941, su viuda Justina Berasategi, natural de Zegama, escribió al líder del único partido de FET-JONS de Gipuzkoa pidiéndoles que arreglaran “la injusticia cometida contra su marido”. Julián Aseginolatzas Asurmendi, líder de la FET-JONS de Zegama —Justina era de Zegama, avaló este escrito. Así lo hizo, también ocho requetés que participaron en los combates de Beasain, venidos con el cura de Oronoz-Mugairi Miguel Conde Zabaleta. Según ellos, “Izagirre murió como un cristiano”. Pedro Barruso cuenta esa reclamación llegó al Ministerio de Secretaría Principal y al Ministerio del Ejército del Movimiento Nacional; pero, estos, aunque dijeron que la muerte de Izagirre fue un “error”, rechazaron esa reclamación argumentando que no había ley para tomar esa petición en consideración⁷²⁸.

⁷²³ Entrevista realizada a Jose Maria San Martin Osinalde. En Beasain, a 30/07/2014.

⁷²⁴ *El Liberal*, del 13/08/1936.

⁷²⁵ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 206.

⁷²⁶ Entrevista realizada a Iñako Beola. En Beasain, a 03/07/2014.

⁷²⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

⁷²⁸ BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005, páginas 113-114. Como ya hemos dicho antes, su hijo Luis Izagirre Berasategi, en 1970. Rompió la placa que había en honor de Cayuela en Ordizia a pedradas.

1.4 Otro tipo de represión inmediata

Cuando los sublevados entraron en Beasain, tras asesinar a las 35 personas mencionadas, la persecución contra los habitantes de Beasain no fue interrumpida. Las próximas semanas y meses fueron especialmente duros para los beasaindarras.

El día siguiente a tomar Beasain, el comandante Alberto Ruiz Moriones llegó a la localidad, para hacerse cargo de las tropas de ocupación que allí se encontraban. Según la mayoría de los testimonios populares, Moriones “detuvo” en cierta medida esa represión inicial. Por ejemplo, según el propio testimonio de Milagros Aranburu Múgica, “se sorprendió al ver tantos presos”⁷²⁹. Por lo que cuenta José Antonio Egido en su libro, Alberto Ruiz Moriones “estableció de nuevo el orden, y llamó a los huidos para que volvieran al trabajo”. Aún así, militarizó las fábricas de Beasain, por lo que la petición de regreso a los huidos fue interesada y no humanitaria⁷³⁰. Según Miren Barandiaran, a los huidos les concedieron un plazo de 48 horas para regresar al trabajo⁷³¹. Algunos testimonios del pueblo también afirman que desde que Moriones asumió las responsabilidades, el caos disminuyó y se actuó con menos arbitrariedad. Por ejemplo, mediante un testimonio que no pudimos grabar, Paulino Aranburu nos dijo: “Moriones paralizó los asesinatos”. Como nos dice Jesús López Gallego: “Los falangistas robaron mucho (...), a mi hermana modista le robaron incluso la máquina, pero Alberto Ruiz Moriones ordenó que le fuera devuelta”⁷³². Según Arantza Ugarte Azkarate, una vez denunciaron su abuelo Pako Azkarate porque en su residencia hacía reuniones clandestinas (los nacionalistas frecuentaban la “residencia de Pako”)⁷³³. Aún así, el mismo Ruiz Moriones acudió a Pako Azkarate para preguntarle si era cierto, y al negarlo, debió de romper la denuncia. Con una segunda denuncia debió de pasar lo mismo, pero Moriones advirtió lo siguiente: “Si llega una tercera denuncia, no podré destruirla”. Arantza Ugarte dice: “Por suerte, no hubo una tercera denuncia”⁷³⁴.

1.4.a) Encarcelados y muertos en las próximas semanas

Sin embargo, todo eso no significa que la represión no tuviera continuidad. Por supuesto que la tuvo, y de una manera muy cruel, además. Numerosas personas de Beasain, izquierdistas o jeltzales en este caso, fueron encarcelados en la cárcel del pueblo. Según José Vicente Iraola, 22 personas fueron apresadas en Beasain (teniendo en cuenta que la mayoría de los de izquierdas o jeltzales huyeron)⁷³⁵. Según el periódico *Euzko Deya*, apresaron a unas 20 personas⁷³⁶, así que podemos dar por buenas las cifras próximas a esa (20-22). Algunos de esos presos fueron los siguientes: el padre don Pedro Mari Usabiaga⁷³⁷; el jeltzale Bernabé Aierdi Beobide; el propio José Vicente Iraola Lasa⁷³⁸; el cobrador bancario Victoriano Oñatibia⁷³⁹; el maquinista de la compañía ferroviaria Gregorio Begue Aguado, de ideas republicanas⁷⁴⁰; el jeltzale Máximo Aranburu Otamendi y sus hermanos, Eusebio Aranburu Otamendi⁷⁴¹ y Santiago Aranburu Otamendi⁷⁴²; Eusebio Ibarbia Untzueta⁷⁴³, el nacionalista Anselmo

⁷²⁹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷³⁰ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95.

⁷³¹ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, pág. 104.

⁷³² Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷³³ BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. (El Partido Nacionalista Vasco en Beasain. 100 años de historia). EAJ-PNV de Beasain. Editorial Itxaropena. Zarautz, 1995, págs. 110-111; y entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

⁷³⁴ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷³⁵ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 352.

⁷³⁶ *Euzko Deya*, de 16/05/1937.

⁷³⁷ Este cura fue clasificado en un informe interno de los franquistas como “sublevado”. ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian*. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia). Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 117.

⁷³⁸ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁷³⁹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, el 05/08/2014; y entrevista realizada a José Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia-San Sebastián, a 10-09/2014.

⁷⁴⁰ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014; entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014; y entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷⁴¹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁴² Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁴³ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

Garmendia⁷⁴⁴, el periodista Julián Onésimo Palacios, miembro de *Izquierda Republicana*; Ollakarizketa⁷⁴⁵, posiblemente una persona de nombre Amilibia, que tenía un negocio de carbón de leña⁷⁴⁶; el doctor Tellería⁷⁴⁷, y otros tantos (según *Euzko Deya*, una mujer también fue encarcelada⁷⁴⁸). Los motivos para la detención eran mayormente políticos, pero a veces era por envidia. Por ejemplo, en el caso de Gregorio Begue, su acto más importante fue coger un arma, pues todos los trabajadores de la compañía ferroviaria la obtuvieron para defender su posición. Anselmo Ruiz cuenta cómo detuvieron a Begue: “Yo vi en aquella época cómo se llevaban a golpes a Gregorio Begue”⁷⁴⁹. Aún así, según sus familiares, a Gregorio Begue le denunciaron por cuestiones de envidia⁷⁵⁰. El caso de Victoriano Oñatibia fue parecido. Oñatibia era cobrador del banco y, según el testimonio de José Vicente Iraola, fue denunciado por un colega de Oñati llamado Arregi, por motivos laborales⁷⁵¹. Por otro lado, fue bastante extraño la detención del propio José Vicente Iraola por razones políticas, pues entre 1930-1931, esto es, el año posterior a la dictadura de Primo de Rivera fue alcalde (cuando todavía estaban en vigor las leyes de dicha dictadura), y fue la República quien le retiró de su cargo (por lo que se puede deducir que políticamente no era de izquierdas).

El pleno municipal del Ayuntamiento de Beasain, en sesión celebrada el 20 de agosto de 1936, encomendó la tarea de llevar comida a los encarcelados a Francisco Azkarate⁷⁵². Pero esa comida no debía de ser suficiente. María Carmen Ibarbia Sarriegi nos dice (su padre Eusebio Ibarbia Untzueta estuvo en la cárcel): “A nuestro padre le tuvieron que llevar comida y mantas de casa”⁷⁵³. Todos los presos comían y dormían en la misma habitación, y “Rezábamos todos los días”⁷⁵⁴. A algunos los sacaban de día para trabajar, como por ejemplo, a Santiago Aranburu Otamendi, por lo que nos ha contado su nieto Xanti Lasa⁷⁵⁵. Por lo que cuenta José Vicente Iraola el padre don Pedro María Usabiaga no fue visitado por sus amigos curas: “El rector Florencio Aspe y el coadjutor Pedro Garaialde nunca iban a verlo. Aspe se tomaba el tiempo suficiente para dar sermones en contra de los vascos, no así para visitar a los detenidos”. Iraola cuenta que Pedro María Usabiaga solo podía oficiar la misa los domingos⁷⁵⁶. Los sentimientos en contra de Usabiaga fueron intensos entre los sublevados de Beasain. Veremundo Mendizabal nos relata que un joven carlista de Beasain llegó a decir: “No sé porque no fusilan de una vez a ese (Usabiaga)”. Cuenta Mendizabal que el padre Pedro Mokoroa fue el único que trató de aligerar la encarcelación de Usabiaga, “pero no tuvo éxito”⁷⁵⁷. Debieron de darle un trato muy malo. Aitor Garmendia (su padre Anselmo Garmendia estuvo preso) nos relata que una vez un militar le amenazó: “Por cada uno que maten en el frente de Azkoitia, vamos a matar a veinte de vosotros”⁷⁵⁸. Y aunque no cumplieron la amenaza, al menos dos presos fueron asesinados (Gregorio Begue y Victoriano Oñatibia). Esto nos dice Milagros Aranburu: “Yo creo a que a mi padre no lo torturaron, pero a los que se llevaron a Pamplona, sí”⁷⁵⁹.

Cuando los soltaron, cuenta José Vicente Iraola que a algunos presos les impusieron una multa de 500 pesetas, entre ellos, a don Pedro María Usabiaga, Bernabé Aierdi y al propio Iraola; además, les obligaron a acudir cada noche al comandante⁷⁶⁰. Por lo que cuenta el periódico *Euzko Deya* el doctor Tellería tuvo que pagar una multa de 12.000 pesetas⁷⁶¹. Otros nos dicen que la multa impuesta a Usabiaga era aún mayor. Por lo que cuenta su hijo Aitor Garmendia, al quedar en libertad, a Anselmo

⁷⁴⁴ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁷⁴⁵ Testimonio dado por Klara Ollakarizketa a Jabier García Bergara en 2014. Ese testimonio no está grabado.

⁷⁴⁶ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷⁴⁷ *Euzko Deya*, de 16/05/1937.

⁷⁴⁸ *Euzko Deya*, de 16/05/1937.

⁷⁴⁹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Anselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁷⁵⁰ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁷⁵¹ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁷⁵² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

⁷⁵³ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁷⁵⁴ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁷⁵⁵ Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁵⁶ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁷⁵⁷ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁷⁵⁸ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁷⁵⁹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁶⁰ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁷⁶¹ *Euzko Deya*, de 16/05/1937.

Garmendia le debieron de decir: "Ponte la chaqueta, lárgate de aquí y no te queremos volver a ver en el pueblo"⁷⁶². En base al relato de Aitor Garmendia, una mujer de Beasain (de nombre Anjeles) vio demacrado a Anselmo Garmendia cuando lo encontró delante de la estación, de camino a casa, y al preguntarle: "¿Qué te han hecho?", Anselmo Garmendia le respondió diciéndole: "Me han dicho que no me quieren ver en la calle". Por eso, esa mujer le recomendó ir a Antzizar por detrás del molino de Igartza, y así lo hizo Garmendia. Aitor Garmendia nos cuenta: "Nuestro padre siempre nos dijo que aquella mujer le había salvado la vida"⁷⁶³. A Julián Onésimo Palacios le llevaron a Pamplona antes de dejarlo libre, "acusado de vender libros y revistas pornográficas"⁷⁶⁴. Y aunque él quedó libre, como veremos, a otros como a Gregorio Begue los llevaron a Pamplona y los mataron.

El rector Florencio Aspe podía tener multitud de razones para no visitar a esos presos, pero la más destacable es su compromiso político con el franquismo y su conducta ideológica. Según Veremundo Mendizabal de Lazcano, Florencio Aspe denunció a tres frailes benedictinos de Lazcano (el padre Veremundo, el padre Emiliano y el padre Bernardo) por pronunciarse en contra del bloque derechista⁷⁶⁵. Además de eso, Florencio Aspe llamaba a la masacre en los discursos de sus misas. Por ejemplo, en palabras de Veremundo Mendizabal, Aspe (en castellano) decía cosas como esta: "Requetés y falangistas; ¡matad a los marxistas, haced limpieza!"⁷⁶⁶. Aspe también tenía palabras muy duras para aquellos que se habían exiliado. De ellos decía que "se han marchado, ¡y no van a volver!"⁷⁶⁷, o en los sermones tildaba a los rojos de "aprendices de Satalin (sic; juego de palabras entre Satán y Stalin)"⁷⁶⁸. A partir del 27 de julio de 1936 Aspe adquirió una actitud muy dura contra el euskera, pero ya en la época de la República, un día de San Ignacio, manifestó esto en español: "Algunos me critican porque hablo en euskera, otros, porque hablo en español; así que hablaré en mi lengua materna". Acto seguido, habló en español, a pesar de que su lengua materna era el euskera. Al escuchar la mentira que había dicho, la juventud comenzó a bajar rápidamente del coro y entonces Aspe empezó a hablar en euskera⁷⁶⁹.

Como hemos comentado la actitud de varios sacerdotes hacia dichos presos, explicaremos brevemente la tendencia de los clérigos del Goierri. Florencio Aspe, por un lado, y Veremundo Mendizabal y Pedro María Usabiaga, por otro, son ejemplo de la división que existió entre los clérigos del Goierri. La división entre Aspe y Mendizabal no fue puramente ideológica, pues en algún juicio también se mostraron disconformes. En efecto, en 1937, a Veremundo Mendizabal y al beasaindarra Vicente Iraola Amundarain les abrieron una causa militar, por enviar dinero al país vascofrancés. En el caso de Iraola, por enviar una carta a su padre (Joxe Bixente), quien se encontraba en el país vascofrancés, mediante la cual explicaba la cruda situación que se vivía en los pueblos sometidos por la "armada nacional". Florencio Aspe dio testimonio en aquella causa, pero, aún así, el fiscal concluyó que los hechos de Veremundo Mendizabal no constituían delito alguno⁷⁷⁰.

Otro que se mostró muy severamente a favor de los sublevados fue el cura de Zaldibia, Modesto Mendizabal. En una ocasión, en un discurso pronunciado en el campo de fútbol de Senpere, dijo lo siguiente a los requetés: "Si sois navarros, cuando vayáis al cielo decídselo a San Pedro y él os abrirá las puertas, pues para ir al cielo basta con ser navarro". Por supuesto, Mendizabal relacionaba la «virtud navarra» con lo que habían hecho los requetés durante la guerra civil, no con el hecho de ser navarro⁷⁷¹. Ese discurso, según Veremundo Mendizabal de Lazcano, lo realizó el día de San Miguel, el 29 de septiembre⁷⁷². Otro cura que estuvo del lado de los sublevados fue el padre Alustiza de Olaberria (nacido en Lazkaoendi), quien, por lo que dice Veremundo Mendizabal, descalificaba en las misas a los nacionalistas y decía que "iban en contra de

⁷⁶² Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014. Por otro lado, según Milagros Aranburu Muxika, "estuvieron a punto de fusilar a Anselmo Garmendia por ser nacionalista". Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁶³ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁷⁶⁴ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2458-38, correspondiente a Julián Onésimo Palacios.

⁷⁶⁵ MENDIZABAL, Veremundo: "Informe del P. Veremundo Mendizabal" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 118.

⁷⁶⁶ MENDIZABAL, Veremundo: "Informe del P. Veremundo Mendizabal" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁷⁶⁷ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

⁷⁶⁸ Este dato se lo agradezco a Paulino Aranburu. Ese testimonio no está grabado.

⁷⁶⁹ SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: "Hitzaurrea" (Prólogo) (págs. 7-18) en SIADeco: *Euskara Beasainen. Azterketa soziolinguistikoren laburpena. (El euskera en Beasain. Resumen del análisis sociolingüístico)*. Servicio de Euskera del Ayuntamiento de Beasain -Ayuntamiento de Beasain, Beasain, 1990. Págs. 13. y 14.

⁷⁷⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 2645-37, correspondiente a Vicente Iraola Amundarain.

⁷⁷¹ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014; y entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁷² MENDIZABAL, Veremundo: "Informe del P. Veremundo Mendizabal" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

la voluntad de Dios⁷⁷³. Los testimonios recogidos en Olaberria nos cuentan lo mismo. Por ejemplo, los hermanos Sara y José María Bujanda mencionan al respecto que “fue muy malvado con las familias que perdieron la guerra”⁷⁷⁴. Según Sara Bujanda Olan, “tras la guerra, hacía todo en castellano, la misa, el sermón...”⁷⁷⁵. Por otra parte, el rector de San Martín de Ataun, José Goikoetxeaundia, fue convocado al ayuntamiento por los miembros franquistas del municipio para tomar la decisión de cómo distribuir las multas, y él decidió que si al pueblo se le habían impuesto castigos, lo mejor era repartirlos entre todos los vecinos, para garantizar la paz entre vecinos. Los carlistas querían distribuir los castigos solo entre los nacionalistas de Ataun, según la testigo local Pia María Barandiaran. Finalmente, en palabras de Barandiaran, el cura se debió de enfadar con los requetés de allí, pero el hecho de que le llamaran y le pidieran consejo, al menos en un principio, muestra que Goikoetxeaundia tenía cierto aprecio hacia los carlistas⁷⁷⁶. El cura Arteaga de San Gregorio de Ataun, al parecer, también era bastante carlista, pues por lo que cuenta Pia María Barandiaran, se mofaba de las mujeres de Ataun a las que cortaban el cabello. Además, solía decir que los rojos quemaron las iglesias de Durango y Gernika; y cuando las tropas franquistas hospedadas en Ataun forzaban a las jóvenes muchachas de Ataun, en vez de tomar reprimendas en contra de esos abusos, sugería a los padres de las jóvenes que debían quedarse en casa⁷⁷⁷. El cura Francisco Perez, natural de Ataun, quien también fue cura en Ordizia, debía de estar del lado de los sublevados, y debió de decir lo siguiente: “A Múgica (el obispo don Mateo) y a los curas como él habría que meterles cuatro tiros, y se acabaría el problema de Euskal Herria”⁷⁷⁸. Jabier García Bergara dice que algunos curas de Goierri prestaron ayuda para hacer listas negras⁷⁷⁹.

Hay que tener en cuenta, a su vez, que los sublevados entraron en Beasain con un cura que venía delante de ellos, “un cura gordo”, según Jesús López Gallego⁷⁸⁰. Dicho cura debía de llevar pistola, por lo que cuenta Arantza Ugarte Azkarate, “y mi madre se preguntaba cómo era posible que un cura llevara pistola”⁷⁸¹. Sabemos que el cura de Oronoz Mugairi, Miguel Conde Zabaleta, fue a Beasain con los requetés, y también que dio confesión en el cementerio a algunos de los que fueron asesinados⁷⁸². Por lo que dicen, el cura de Lezaun, Moniko Azpilikueta también anduvo por ahí con los requetés⁷⁸³; pero según Julio Arostegi, muchos de los requetés de las columnas que estuvieron en Beasain fueron reclutados por el cura de Leatxe Jesús Antzine, de modo que es posible que fuera él quien vino a Beasain⁷⁸⁴.

Por otra parte, también hubo curas castigados, como por ejemplo, el cura Sinforoso Ibarguren de Ezkio-Itsaso, a quien Alberto Ruiz Moriones le puso una multa de 2.000 pesetas y le debió de decir: “Deberías estar colgado de un árbol junto con ese Múgica”⁷⁸⁵. Además de a ellos, los sublevados les impusieron una sanción de mil pesetas al cura de la iglesia San Gregorio de Ataun, Martzelino Errezola, y al de la iglesia de Aia de Ataun, José Paskasio Bikuña, por ser nacionalistas en ambos casos. Además de eso, los requetés estuvieron a punto de fusilar al padre Martzelino Errezola, por no haber respondido al grito de “¡Viva España!”. Al cura coadjutor Juan Arin le impusieron una multa de 50 pesetas por votar a los nacionalistas⁷⁸⁶. Al cura de Arama, Joaquín Tolosa, natural de Ordizia también le despojaron del sacerdocio y le echaron Gipuzkoa los franquistas, “porque era nacionalista” (según dice Veremundo Mendizabal, sin embargo, no tenía ningún tipo de tendencia política)⁷⁸⁷. Otros cuatro curas de Ordizia fueron castigados también: Bonifacio Gogortza que estaba en Ordizia mismo, Carlos Pikasari Imatz

⁷⁷³ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁷⁷⁴ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁷⁷⁵ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁷⁷⁶ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 650.

⁷⁷⁷ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 649 y 652.

⁷⁷⁸ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 121.

⁷⁷⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁷⁸⁰ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁷⁸¹ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁷⁸² BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 2005, pág. 114.

⁷⁸³ Este dato se lo agradezco a Andoni Sarriegi Eskisabel.

⁷⁸⁴ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 315.

⁷⁸⁵ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 120.

⁷⁸⁶ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 649-650.

⁷⁸⁷ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 121.

que se encontraba en Idiazabal, Sekundino Rezola Arratibel que estaba en Alzo y Joaquín Bermejo que estaba en Andoain⁷⁸⁸. Los nuevos mandatarios hicieron una clasificación de todos los curas de Álava, Bizkaia y Gipuzkoa, y distribuyeron a todos los que no eran sublevados como “alzados”, “nacionalistas” y “partidarios”. En el arciprestazgo de Ordizia (distrito que reunía la región de Beasain y el este del Goierri) clasificaron de esa manera a veintidós curas, entre ellos, al cura de Beasain Pedro María Usabiaga, al cura de Garín Teodoro Bikuña, al cura de Aratz Matxinbenta José Intsausti y al ayudante del cura de Aratz Matxinbenta Bonifacio Gogortza, que fueron clasificados como “alzados” por los mandatarios franquistas⁷⁸⁹.

Por otro lado, los mandatarios franquistas impusieron el español en la iglesia. Según Veremundo Mendizabal, el prior del convento benedictino tuvo que hablar en español debido a la “imposición militar, a pesar de que hasta entonces entre los clérigos no había costumbre de hacerlo”⁷⁹⁰. En Ataun también les impusieron el español a los clérigos. El “Ave María lo tenían que empezar con palabras latinas (...), pues les prohibieron emplear la palabra “agur” (...). El comandante de Beasain llamó la atención al cura Martzelino Errezola por ese motivo”. Según Pia María Barandiaran, “muchacha gente dejó de acudir a la iglesia por eso” y “en casas particulares, por ejemplo, en la casa Sutegi de Ataun, los cristianos locales hacían sesión de rezo en euskera”⁷⁹¹.

Respecto al curato nacionalista o hacia los de tendencia nacionalista, los castigos no fueron individuales. Cuenta Veremundo Mendizabal que en el convento benedictino de Lazcano tuvieron que cambiar las normas para recalcar el dominio del duque de Infantado y, en consecuencia, dentro del convento se prohibió hablar en euskera. Además, las nuevas normas dieron por buena la aceptación de “todos los curas de España”, pero prohibieron la entrada en Lazkao de los “curas provenientes de Francia”⁷⁹².

Pero el principal caso de la represión contra los clérigos nacionalistas en Beasain es Juan José Usabiaga Irazustabarrena, “Juan de Iturralde”, quien, además de cura, fue escritor e investigó los pormenores de la motivación política y militar del golpe de estado de 1936. En 1936 Juan de Iturralde vivía en el convento del Santo Sacramento de Tolosa. Primeramente, fue detenido en Beasain en agosto de 1936, tras una discusión política y religiosa que mantuvo con su cuñado mientras estaban en el caserío Altamira. Sus familiares insultaron al obispo Múgica y criticaron el Estatuto vasco, e Iturralde respondió. Al día siguiente dos guardias civiles le comunicaron que debía personarse ante el comandante Alberto Ruiz Moriones. Moriones ordenó su arresto domiciliario por “nacionalista”. Según Iturralde, Moriones basó esas informaciones en la defensa del Estatuto Vasco y en el “desprecio a la bandera monárquica española”, tal y como más adelante le contaron unos carlistas al mismo Iturralde. Iturralde estaba seguro que fue su cuñado quien le denunció, “pues solo hablé delante de él sobre el Estatuto y las banderas, y tan solo hice una broma al respecto” pero aclara que “alguien le indujo a que interpusiera una denuncia en mi contra”⁷⁹³. Juan de Iturralde permaneció durante quince días en Beasain, preso en casa de una hermana, y después, le dijeron que fuera a Tolosa, para quedar retenido en el convento. También le impidieron oficiar la misa⁷⁹⁴.

La segunda detención de Iturralde fue el 16 de mayo de 1937, junto con otros dos frailes sacramentinos que estaban en Tolosa (Francisco Etziolatz y Ángel García). Los llevaron directamente a la cárcel de Ondarreta. Allí estuvieron incomunicados, sin derecho a visitas y sin oportunidad de escribir cartas y recibieron un trato muy malo en esa estancia. La comida y el trato fueron nefastos. Según Usabiaga, la denuncia en su contra provino de dentro del complejo del convento de Tolosa, ya que él se encontraba en arresto domiciliario y no tenía ningún contacto con el mundo exterior. Según él, su “pensamiento” fue la única causa para denunciarlo, no ninguna acción concreta, ya que “tras la detención sufrida en Beasain, no tenía ganas de hablar de política con nadie”⁷⁹⁵.

Por lo que cuenta Iturralde, los mandatarios de la cárcel de Ondarreta jugaban con él y con otros presos al juego del “policía bueno/policía malo”. Por un lado, los mandatarios civiles y militares eran los duros, y, por otro, los dirigentes religiosos

⁷⁸⁸ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 116.

⁷⁸⁹ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 299.

⁷⁹⁰ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁷⁹¹ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 652.

⁷⁹² MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” (8 de mayo de 1939) in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (pág. 738). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 738.

⁷⁹³ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 234-236. En realidad, el nombre de esa persona es Juan Usabiaga, pero en ese libro aparece “Juan Usobiaga”; por eso, en el texto lo mencionamos como “Juan Usabiaga” pero en las menciones bibliográficas, sin embargo, hemos dejado “Juan Usobiaga”.

⁷⁹⁴ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 236.

⁷⁹⁵ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 234 y 238-241.

pag.

de la cárcel a veces les permitían ciertas concesiones, pero siempre tratando de convencer a los presos de que debían mostrarse a favor del cardenal Gomá y los mandatarios sublevados⁷⁹⁶. Según Iturralde, no le llevaron ante ningún cargo policial o jurídico para interrogarle, pues le hicieron las preguntas en la misma cárcel. Como dijo él, cuando le preguntaron por su “tendencia política”, dijo ser afín al partido “Acción Popular” (CEDA), para que, de alguna manera, al mencionar ese partido de derechas, no empeorara la actitud en su contra (Iturralde era cercano a los nacionalistas, si bien no era militante y trataba de mantener una tendencia independentista)⁷⁹⁷.

Según Iturralde, quienes los denunciaron, por no dar la cara en el juicio, “quisieron castigarnos, y lo consiguieron, pero sin acusación concreta”. Así, el 31 de mayo, un militar navarro de nombre Beorlegi, les hizo firmar la carta de libertad, pero según salieron de la cárcel, el gobernador militar dio la orden de exilio. Ya estaba preparado el coche que llevaría a Hendaya a los curas exiliados; por tanto, los dirigentes franquistas de San Sebastián tenían preparada la treta⁷⁹⁸.

Iturralde, además, describe la persecución que sufrió el obispo don Mateo Múgica. El propio Múgica enfureció a la derecha en la época de la República, pues en las elecciones no priorizó el bloque de derechas sobre el PNV, sino que equiparó a ambos sectores aludiendo a su “catolicismo” (además, en el referéndum de 1933 votó a favor del Estatuto). Por lo que dice Iturralde, Múgica y el obispo de Pamplona firmaron una pastoral mediante la cual legitimaron el golpe de estado. Pero como el mismo Múgica contaría más adelante en su libro *“Imperativos de mi conciencia”*, escrito en español, el cardenal Isidro Gomá se lo impuso (así pues, su relación con el cardenal Gomá y con la Iglesia Católica de la época de Franco se torció)⁷⁹⁹. Por otro lado, según Iturralde, el Papa Pío XI quería impulsar las negociaciones entre ambas partes, no abogaba por la victoria militar de una de las partes, a pesar de que esa parte se consideraba católica⁸⁰⁰. La interpretación de Iturralde relaciona el hecho de que Pío XI no ofreciera su amparo con el trabajo de Mateo Múgica: Por eso, aprovechando un viaje a Roma, los mandatarios militares obligaron a Múgica (para hacer un cambio encubierto de diócesis) a exiliarse⁸⁰¹. En base a lo que recoge Juan de Iturralde, unos falangistas estuvieron a punto de matar al obispo Múgica con la excusa de ir a Vitoria y llevarlo a Burgos, y al parecer tenían intención de fusilarlo, pero este se negó a ir y gracias a ello salvó su vida. Parece que fue el conocido derechista de Álava Luis Oriol quien ideó el plan. Al principio, la primera intención de los derechistas era fusilarlo, pero según Múgica una persona que le conocía (Iturralde más adelante aclara que fue el cura de Zegama, Andrés Oiarbide), les debió de decir: “Múgica es capaz de ir al paredón vestido de púrpura. Si matáis a un obispo así, vais a causar un grave daño a la imagen de nuestro movimiento. Entonces, debieron de pensar en «invitar» a Múgica a Burgos y matarlo y hacerlo desaparecer en el camino. Al parecer, los franquistas convencieron a algunos cargos eclesiásticos de que les convenía más mandar a Múgica al exilio que fusilarlo⁸⁰²”.

Volveremos a referirnos a las personas que se encontraban presas en Beasain. José Vicente Iraola nos cuenta que los presos que estaban en la prisión de Beasain fueron apresados el 14 de agosto y liberados el 19 de septiembre. Según Aitor Garmendia, los presos permanecieron unos dos meses y medio en la cárcel⁸⁰³. Aún así, algunos de esos presos resultaron muertos. Uno de ellos, Victoriano Oñatibia, era cobrador del banco. Por lo que cuenta Iraola, “al de dos semanas de ser liberado” –suponemos entonces que los últimos días de septiembre– fue nuevamente detenido, “por una denuncia interpuesta por un compañero de trabajo conocido como Arregi”⁸⁰⁴. Victoriano Oñatibia fue fusilado en San Sebastián, en Ondarreta. En base al trabajo de Iñaki Egaña, Victoriano Oñatibia Aranburu fue fusilado el 17 de noviembre de 1936 en Ondarreta, San Sebastián⁸⁰⁵; José Manuel Azurmendi, sin embargo, dice que lo fusilaron el 23 de octubre; también en San Sebastián, según

⁷⁹⁶ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 240.

⁷⁹⁷ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 246-247. Como dijo Iturralde: “Yo no era miembro de ningún partido (...) podía dejar a un lado los partidos, no así la lengua y los derechos de mi pueblo”.

⁷⁹⁸ USOBIAGA, Juan: “Informe del P. Juan Usobiaga” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 233-248). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 247-248.

⁷⁹⁹ ITURRALDE, Juan de: *El catolicismo y la cruzada de Franco*. Egi-Indarra. Paris, 1965, pág. 156.

⁸⁰⁰ A decir verdad, la postura de Pío XI fue más bien a favor de Franco. Hay que tener en cuenta que Juan de Iturralde era un sacerdote sacramentino, y por eso es posible que quisiera mostrarse a favor de Pío XI.

⁸⁰¹ ITURRALDE, Juan de: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Cómo siguió y triunfó la cruzada*. Egi-Indarra. Paris, 1965, pág. 204.

⁸⁰² ITURRALDE, Juan de: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Su carácter inicial*. Egi-Indarra. Paris, 1960, págs. 278-285. y 287-288.

⁸⁰³ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁸⁰⁴ IRAOLA, José Vicente: “Informe de José Vicente Iraola” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 351-353). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 353.

⁸⁰⁵ EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 207.

él⁸⁰⁶. (Milagros Aranburu Múgica dice que lo llevaron a Pamplona para fusilarlo, pero creemos que no es un dato correcto)⁸⁰⁷. Los registros en este caso dan la razón a Iñaki Egaña, pues en el registro de Beasain dicha muerte fue registrada con fecha de 17 de noviembre de 1936 (el registro de la muerte se efectuó el 23 de agosto 1937). Sobre el registro hay que decir que, como consecuencia de una solicitud realizada en 1981 por Margarita Oñatibia Maiz, hija de Oñatibia, el 18 septiembre 1981 en el registro se estableció como causa de la muerte: "Guerra civil española". Por lo que dice Azurmendi, él conocía a Oñatibia, y cuenta que Oñatibia era nacionalista; por lo que, además de la envidia, intuye que hubo razones políticas de por medio. Otro fusilado de ese grupo fue Gregorio Begue, el maquinista de la compañía ferroviaria. A Gregorio Begue le llevaron a Pamplona y lo fusilaron. Uno de sus nietos, Roberto Begue Sarasola, nos menciona lo siguiente: "Lo llevaron a Pamplona y no regresó"⁸⁰⁸. Su familia tiene la sospecha de que en Pamplona lo fusilaron o asesinaron tras firmar "la libertad", pues en esa época dicha práctica era bastante común entre los sublevados (según el periódico *La Voz*, debían pagar 500 pesetas para quedar libres, y una vez pagaban eran fusilados; pero la familia Begue no nos ha dicho nada parecido⁸⁰⁹). Efectivamente, Yolanda Begue Redondo, la nieta de Gregorio Begue dice que muchos de las que dejaron libres no se fiaron y en vez de regresar a Beasain por la carretera, volvieron por el monte. La familia supo a través suyo que había sido fusilado⁸¹⁰. Según los dos descendientes de Gregorio Begue, la familia no recibió ninguna noticia oficial sobre el fusilamiento, y conoció lo ocurrido gracias a ese vecino. Por eso, tras la muerte de Gregorio Begue, la familia enviaba ropa a la cárcel de Pamplona. La familia aún no sabe dónde se encuentra el cuerpo de Begue⁸¹¹ (el periódico *La Voz* manifiesta que lo mataron en Beasain delante de sus cuatro hijos, pero no creemos que sea cierto)⁸¹². Por lo que nos cuenta Yolanda Begue su padre, hijo de Gregorio Begue (Arturo Begue), "entró una vez en la sede de la Falange y para investigar sobre la muerte de su padre. No sé lo que vio ahí, porque nunca quiso decir nada al respecto. Debió de ver algo aterrador"⁸¹³. Por otra parte, en la obra sobre la memoria histórica de Ordizia, la nuera de Begue, la ordiziarra Tomasa Redondo (su padre y uno de sus hermanos fueron fusilados) cuenta que su marido, Arturo Begue, hijo de Gregorio, "consiguió saber quién denunció a Gregorio Begue. Al parecer, un cura estuvo involucrado, pero mi marido no me contó todo lo que sabía"⁸¹⁴. A Gregorio Begue Aguado lo fusilaron el 22 de septiembre de 1936, tal y como aparece en el registro civil de Beasain.

También hubo gente en Beasain que fue directamente sacada de su casa y fusilada. Dos de ellos eran miembros de la familia Igartua, el padre (José María Igartua Lastra) y uno de los hijos (Hilario Igartua Polo). Debemos mencionar que el 27 de julio, junto con Isidro Igartua Polo, mataron a tres personas de dicha familia. Pero la tragedia de la familia Igartua, debido a la gran cantidad de fallecidos y a las circunstancias de sus asesinatos (los cuerpos de José Mari Igartua Lastra y Hilario Igartua Polo no se han encontrado), hoy en día todavía no ha sido aclarada en las crónicas escritas, pues a menudo se confunden los nombres de los fallecidos de dicha familia y las circunstancias de su fallecimiento (el hecho de que haya tres fallecidos y solo se haya encontrado los cuerpos de dos alimenta la confusión). Hay que decir que la familia Igartua en aquella época era muy luchadora, socialistas de pura cepa, y además de esas tres muertes, sufrieron una gran represión incluso después de la guerra. Dicha represión, por otra parte, ha ocasionado la confusión sobre las circunstancias de las muertes de cada individuo, y ha llevado al error a cronistas y a testigos que han sido las fuentes de las noticias.

Por ejemplo, en el libro de José Antonio Egido se puede leer lo siguiente: "Uno de los hijos de Agripina Polo, tras ser asistido por Cesáreo Ugarte, fue sacado de la cama y fusilado"⁸¹⁵. Pensamos que Egido habla ahí sobre Isidro Igartua, pero no fue Cesáreo Ugarte quien lo asistió, sino Juan Andrés Otaegi y su familia. Por otro lado, las crónicas de *La Voz* y *Euzko Deya* tampoco aclaran gran cosa. En la crónica de *La Voz* aparece esto: "Primero ejecutaron al padre de la familia Igartua y a dos de los hijos". Según dicho periódico, un hijo llamado José Luis resultó herido y fue llevado a Pamplona; allí lo dejaron libre y al

⁸⁰⁶ Entrevista a José Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia-San Sebastián, a 10-09/2014.

⁸⁰⁷ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁸⁰⁸ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁸⁰⁹ *La Voz*, de 16/05/1937. Antes de ser trasladado a Pamplona, como Gregorio Begue estuvo en la cárcel de Beasain, es posible que estando allí le impusieran el pago de 500 pesetas como "garantía de libertad", y que después de pagarlo le detuvieran de nuevo. Los sublevados emplearon dicho procedimiento con Victoriano Oñatibia.

⁸¹⁰ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁸¹¹ Gregorio Begue era el abuelo de Yolanda Begue Redondo. Los sublevados también mataron al abuelo (Benito Redondo) por parte de madre (familia Redondo) de dicha mujer, así como a un tío (Fausto Redondo). Sus cuerpos tampoco han sido encontrados.

⁸¹² *La Voz*, de 16/05/1937.

⁸¹³ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁸¹⁴ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, págs. 150 y 153.

⁸¹⁵ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 93-94.

regresar a Beasain “lo mataron delante de su casa”⁸¹⁶. En la familia Igartua había un hijo llamado José Luis, pero no murió en la guerra. Por otro lado, como vemos aquí, el periódico mezcla dos historias: la de Isidro Igartua, quien resultó herido y muerto en Beasain, y la de Hilario Igartua, a quien mataron de camino a Pamplona. Dicho periódico sigue diciendo: “Otro hijo, José María, fue llevado a la mina Mutilos (sic; en referencia al pueblo Mutiloa), y allí lo desnudaron y lo mataron”⁸¹⁷. Si bien lo que se dice en ese caso es cierto, confunden las relaciones de la familia, pues José María Igartua era el padre de esa familia, no uno de los hijos. Según *Euzko Deya*, “un Igartua murió en Beasain”, “otro Igartua, José Luis, resultó herido en la guerra y fue llevado a Pamplona, y cuando firmó su libertad, lo mataron”⁸¹⁸. En esos dos casos cuenta las historias de los dos hermanos, pero confunde los nombres: Isidro murió en Beasain durante la guerra, rematado tras resultar herido, precisamente; y el otro, Hilario, fue llevado a Pamplona, al parecer, lo detuvieron tras herirlo y lo mataron en alguna parte del camino. Sobre el padre, José María Igartua, se cuenta esto: “A José María lo iban a llevar a Pamplona tras transcurrir unas horas desde el final de la contienda, pero finalmente lo llevaron a la mina de Mutiloa, y lo mataron allí mismo”. Esto último, como veremos, es bastante cercano a la realidad⁸¹⁹. Por otro lado, algunos relatos y datos crean más confusión sobre este asunto. En la obra de Iñaki Egaña, menciona que el padre de la familia es José Luis Igartua Lastra, quien “luchó en Beasain, y a quien cuatro meses más tarde llevaron a la cárcel de Pamplona para matarlo”; y uno de los hijos es identificado como José María Igartua Polo, sobre quien menciona que “era minusválido, y que lo detuvieron y lo tiraron en la carretera de Mutiloa”. Sobre el otro hijo, identificado como Isidro Igartua Polo, nos dice que “murió el 27 de julio mientras defendía Beasain dentro de una compañía de UGT” (este último está correctamente identificado, pero hay que decir que, tal y como hemos demostrado anteriormente, Isidro Igartua Polo no pereció en la batalla, sino que fue rematado)⁸²⁰. La versión de Mauro Elizondo se acerca más a la realidad, y según los benedictinos, dos días después de la muerte de Isidro Igartua “mataron a su padre” (por tanto, debió de ser el 29 de julio), y diez días después “a su hermano” (así que el 6 de agosto)⁸²¹. En ese caso nos acercamos bastante a la verdad, pues el nombre de Isidro Igartua, muerto en Beasain el día de la batalla, y la ubicación de su familia están bien definidos, así como los miembros de la familia y las fechas, a pesar de que no aclara los nombres de los miembros de la familia y las circunstancias de sus muertes. Para acabar, el informe dado por Aranzadi no deja las cosas totalmente claras, pues al padre le llama José Luis Igartua Lastra y al hijo José María Igartua Polo.

Las circunstancias en torno a la familia Igartua las hemos aclarado gracias al censo de Beasain y a los testimonios locales. Esa familia residía en el número 13 de la calle Pablo Iglesias de Beasain (hoy día es la calle José Miguel Iturriotz), y en base al censo de 1930, “José María Igartua Lasa” (sic; su segundo apellido era Lastra), nacido en Deusto, era el padre de familia⁸²², Agripina Polo Polo la madre. En 1930 tenían cinco hijos: Hilario (nacido en Las Arenas), Isidro (nacido en Begoña), Pedro, José Luis y José Antonio (estos dos últimos tenían cuatro años en 1930, así que en 1936 tenían diez)⁸²³. Así pues, sabemos que el padre era José María Igartua y que los hijos que fallecieron fueron Hilario Igartua e Isidro Igartua. Sobre Isidro Igartua sabemos, como hemos mencionado y demostrado antes, que murió en Beasain el 27 de julio. Por tanto, ahora nos queda dilucidar las circunstancias de las muertes del padre (José María Igartua Lastra) y del otro hijo (Hilario Igartua Polo).

Como hemos dicho anteriormente, Mauro Elizondo cuenta que al padre, José María Igartua, “lo mataron dos días más tarde que su hijo Isidro”⁸²⁴. Aún así, no nos menciona las circunstancias de su muerte. Lo más cercano a esas circunstancias es la crónica del periódico *Euzko Deya*, la cual cuenta que fue llevado a Mutiloa y que allí murió (aún así, “Mutiloa” lo identifica como una mina)⁸²⁵. Tomando en consideración los testimonios populares, tenemos que decir que esa versión del *Euzko Deya* es bastante certera. Felipe Ibarbia nos dice claramente que al padre de los Igartua lo mataron en Mutiloa. También cuenta que mataron a dos de los hijos⁸²⁶. José Manuel Azurmendi nos dice esto: “Yo mismo vi como se llevaban al padre de los Igartua, lo secuestraron en su casa, sacándolo a rastras. Lo llevaron a Mutiloa, al barrio de Lierni, a morir”⁸²⁷. Anselmo Ruiz también nos cuenta que al padre de los Igartua lo llevaron a Mutiloa. Jesús López Gallego también dice que su madre le contó que vio

⁸¹⁶ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁸¹⁷ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁸¹⁸ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁸¹⁹ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁸²⁰ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 205.

⁸²¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43.

⁸²² Aparece en el Archivo Eclesiástico de Bizkaia, bautizado en Deusto el 28 de septiembre de 1890.

⁸²³ Archivo Municipal de Beasain. Censo de Beasain de 1930. Por tanto, en vista de eso, queda claro que es incorrecto identificar a alguno de los muertos como “José Luis Igartua”.

⁸²⁴ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pág. 43.

⁸²⁵ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁸²⁶ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁸²⁷ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia-San Sebastián, a 10/09/2014.

como sacaban de casa a un “cojo” (José María Igartua Lastra)⁸²⁸. Y después mataron a otro hijo suyo⁸²⁹. Bernardina Aldasoro, de Mutiloa, sin embargo, nos proporciona el lugar concreto donde mataron a José María Igartua: “A Igartua lo mataron frente al caserío Sagasti de Mutiloa, en los terrenos de Uhalde”⁸³⁰. A esa persona, según Mauro Elizondo, como hemos dicho, la mataron dos días después de matar a su hijo Isidro, esto es, el 29 de julio⁸³¹. El testimonio oral de Jesús López Gallego lo corrobora: José María Igartua Lastra (“el cojo”), fue asesinado antes que su “otro hijo”⁸³². Por tanto, sabiendo que a Hilario Igartua lo mataron el 6 de agosto, no es posible que mataran a José María Igartua el 10 de agosto. Aún así, según otros datos, lo mataron el 10 de agosto de 1936, y el registro de Beasain nos confirma esa fecha. El juez de paz municipal Alberto Sorondo registró la muerte de José María Igartua Lastra el 30 de marzo de 1942, siguiendo la orden dictada por el juez de instrucción del partido judicial de Tolosa tres días antes. Según ese registro Igartua murió el 10 de agosto de 1936; y, además, nos proporciona otros datos interesantes: por ejemplo, asegura que lo mataron en Mutiloa y que le dieron sepultura en el cementerio de Mutiloa. Aún más interesante resulta el modo en que lo mataron, pues indica sin lugar a dudas que lo fusilaron. El de Igartua fue un caso excepcional, en el que el propio sistema reconoció que fue una muerte provocada⁸³³.

Entonces, la persona que mataron “de camino a Pamplona” tiene que ser Hilario Igartua Polo, el hijo de José María (hermano de Isidro Igartua). Según José Manuel Azurmendi Dorronsoro, lo mataron cerca de la cárcel de San Cristobal en Ezkaba. Azurmendi dijo que el encargado de matarlo fue un falangista de nombre Zubiaga⁸³⁴. Sobre la detención de Hilario Igartua, en los documentos escritos no hemos encontrado nada nuevo. Hemos encontrado un único indicio. En base a dicho indicio, a Hilario Igartua lo hirieron cuando subió desarmado, junto con Jenaro Sanchez, al campanario de la iglesia. Después de esa herida, llevaron a ambos, a Igartua y a Sanchez, al hospital de Arangoiti. Los sublevados fueron en busca de ambos cuando ingresaron en Beasain, pero solo encontraron a Igartua, pues a Sánchez lo enviaron a casa porque tenía heridas más leves⁸³⁵. Cuando se presentaron en casa de Jenaro Sanchez, su madre les dijo que tenía tuberculosis, y éstos, al escuchar dicha palabra se marcharon. De esta manera Sánchez salvó la vida⁸³⁶. Así que a Hilario Igartua se lo llevaron y lo mataron en algún lugar de camino a Pamplona. Todavía no sabemos dónde lo mataron, pues no se ha encontrado su cuerpo. La fecha concreta de su muerte tampoco la conocemos, a pesar de que Mauro Elizondo dice que murió “diez días después que su hermano (Isidro Igartua)”, es decir, el 6 de agosto⁸³⁷.

Hay otro beasaindarra que murió en 1936, un tal Antonio Zubiaga. En base a los datos recopilados, a esa persona la mataron en Getaria el 17 de noviembre de 1936. Por lo que dice Iñaki Egaña, lo mataron seis horas después de su detención⁸³⁸. Aún así, al parecer, dicha muerte fue totalmente independiente respecto a la que aconteció en Beasain (las muertes de los otros cuatro fallecidos a partir del 28 de julio de 1936, esto es, Gregorio Begue, José María Igartua, Hilario Igartua y Victoriano Oñatibia están relacionadas con la llegada de los sublevados a Beasain el 27 de julio). Por lo tanto, en nuestra opinión dicha muerte queda fuera de “la lógica de las muertes de Beasain”.

Por otro lado, entre los muertos hay que mencionar el caso de Bujanda, quien fue secuestrado en Beasain. No lo hemos computado en las estadísticas de Beasain porque era de Olaberria y lo mataron en Ataun, pero como fue secuestrado en Beasain, hemos de mencionar su caso. Bujanda era trabajador de la CAF, y, además, según sus hijos, era “delegado de un sindicato”⁸³⁹. De repente, “por envidia” o porque alguien lo denunció, un pelotón derechista fue a por él. El jefe de dicho pelotón era un tal Argiñano, “quien más tarde trabajó como guardia de seguridad o vigilante (...) y se tiró al tren”⁸⁴⁰. Tal y como explican

⁸²⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013.

⁸²⁹ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁸³⁰ Entrevista realizada a Bernardina Aldasoro Ormazabali. En Beasain, a 30/10/2014.

⁸³¹ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pag. 43.

⁸³² Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁸³³ Aún así, tras el concepto de “fusilamiento” puede haber un malentendido o un pequeño eufemismo, pues técnica y jurídicamente José María Igartua no fue fusilado, sino asesinado. El fusilamiento es la ejecución que se realiza mediante un tiro tras ser condenado en un juicio y tras organizar un piquete de fusilamiento. En el caso de Igartua no hubo juicio ni acta de condena, tampoco un piquete organizado. Así pues, no fue un fusilamiento, sino un asesinato.

⁸³⁴ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia-San Sebastián, a 10/09/2014.

⁸³⁵ Debemos tomar en consideración que, según el periódico *Euzko Deya* (la edición del 21/03/1937), “estando heridos, cuatro guardias civiles les sacaron del hospital para fusilarlos”. En nuestra opinión, no es muy probable que esos guardias civiles les secuestraran en el hospital. Es más probable que *Euzko Deya* confundiera el suceso de los guardias civiles con el de Hilario Igartua.

⁸³⁶ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Antselmo Ruiz. En Beasain, a 25/03/2013. Andoni Sarriegi Eskisabel también me ha confirmado dicho dato, en una entrevista no grabada.

⁸³⁷ ELIZONDO, Mauro: “Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)” en la revista *Ikuska*, núm. 4. (págs. 43-53), octubre-diciembre de 1993, pag. 43.

⁸³⁸ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, pag. 208.

⁸³⁹ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁸⁴⁰ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014. La descripción coincide con Epifanio Argiñano, a pesar de que los hermanos Bujanda no mencionaran su nombre expresamente.

pag.

los hermanos Bujanda, “se encontraba trabajando en la máquina, cuando un pelotón llegó y le dijo que fuera con ellos. Nuestro padre les respondió que debía coger la chaqueta, y ellos (en español) le contestaron: “No necesitas chaqueta para el viaje que vas a hacer”⁸⁴¹. Entonces, lo llevaron a Ataun en un camión, con intención de asesinarlo allí mismo. Pasado San Gregorio, al subir el puerto de Lizarrusti, debieron de matarlo en el monte. Según los hermanos Bujanda, una persona que estaba allí trabajando con la leña vio llegar un camión y se escondió. Vio a dos personas bajar del camión, “a nuestro padre (Bujanda) y a otro, no sabemos quién era y nunca lo sabremos”. Dicha persona podría ser Emeterio Garmendia, de Ordizia y afiliado de EAE, fallecido en Lizarrusti. Su muerte ocurrió a mediados de agosto de 1936, a pesar de que está registrada con fecha de 8 de octubre de 1936. Aún así no podemos estar seguros, pues probablemente en Lizarrusti aconteció más de un fusilamiento⁸⁴². Fue cerca de la denominada “caseta” de Lizarrusti, “y pusieron a ambos de cara a Lizarrusti y los mataron”. Debieron de abandonar los cuerpos al lado del camino. Según los hermanos Bujanda, el leñador que estaba en Lizarrusti, vio todo escondido, pues él también sintió miedo. Cuando los franquistas se marcharon, le contó al cura de Aia, en Ataun, (a José Paskasio Bikuña, quien era nacionalista y a quien por ello los franquistas le pusieron una multa de 1000 pesetas⁸⁴³) que los dos cuerpos estaban ahí. El cura y el leñador los enterraron en Aia, en Ataun, en un sitio conocido⁸⁴⁴. Pia María Barandiaran confirma esa versión al decir lo siguiente: “Mataron a un joven de Olaberria al lado de la caseta próxima a la fábrica de productos químicos de Lizarrusti (QUIFOSA) y a la frontera con Navarra. Lo enterraron al lado de un robledal”⁸⁴⁵. Hay que decir que José Agirre Arratibel, natural de Ataun, fue testigo de unos fusilamientos en Lizarrusti, pero este vio tres cuerpos “en los alrededores de Erroiondo (...); unos hombres con escopeta nos dijeron que no miráramos y que siguiéramos adelante” (José Agirre iba con su hermana). Por lo que cuenta, él se lo contó más tarde al padre Bikuña. Le dijo dónde estaban y los enterraron⁸⁴⁶. A pesar de eso, teniendo en cuenta que en Lizarrusti hubo más fusilamientos, no queda claro que uno de los cuerpos que divisó José Agirre fuera el de Bujanda (los hijos de Bujanda dijeron que ese día fusilaron a dos personas y que el testigo, el leñador, estuvo escondido; José Agirre, por su parte, vio tres cuerpos, y, además, se encontró con los ejecutores).

Los hermanos Bujanda no conocen los nombres de los ejecutores, solo saben que el jefe del pelotón se apellidaba Argiñano. Ese, además, al preguntarle por Bujanda, debió de decir: “Lo mejor que se puede hacer por esos desaparecidos es rezar un Padre Nuestro”⁸⁴⁷. Cuenta Pia María Barandiaran, que en unas ejecuciones previas en Ataun (dos de Ordizia y uno de Itsasondo) quien actuó como ejecutor fue José Antonio Urdangarin, del caserío Auzmendi de Ataun, pero no concreta que fuera él también el implicado en el caso de Bujanda⁸⁴⁸.

Por último, también hay que mencionar a una persona de Ordizia llamada Escalante, quien murió en Pamplona el 15 de agosto de 1936. Por lo que aparece en el libro sobre la memoria histórica de Ordizia, solo se conocen el apellido y la fecha de fusilamiento de esa persona, no así su nombre de pila, ni su fecha de nacimiento. En base a lo comunicado por el equipo que ha realizado dicho trabajo, la referencia de esa persona se encuentra en el archivo del Gobierno Vasco, concretamente en el archivo “*Irargi, Euzkadi bajo el régimen de Franco*”: En el informe “*La represión en Guipúzcoa*”. Como se explica en ese libro, ni siquiera su oficio está claro: Según la ficha realizada por el Gobierno Vasco, era jefe de estación de tren, y además de eso, por lo que recoge José Miguel Barandiaran, vendedor de periódicos. Aún así, lo que nos interesa es su conexión con Beasain. Según el grupo que ha hecho el trabajo sobre la memoria histórica de Ordizia, esa persona vivía en Beasain en 1936, si bien no hay datos que lo corroboren. Por otro lado, José Miguel Barandiaran recoge lo siguiente: “Cuando los sublevados entraron en Ordizia, se escondió en Beasain. Unos días más tarde, acudió al comandante militar de Beasain, y este le dijo que podía ir a la casa de Ordizia, pero al llegar allí, lo detuvieron, lo llevaron a Pamplona y allí lo mataron”⁸⁴⁹.

⁸⁴¹ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁸⁴² ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 163. Como se recoge en dicho libro, de las cinco personas fusiladas en Lizarrusti, solo se registró el nombre y apellido de Emeterio Garmendia, natural de Ordizia. Los demás, incluido Bujanda, aparecen sin nombre.

⁸⁴³ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 649.

⁸⁴⁴ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁸⁴⁵ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 650. Dicho joven de Olaberria tan solo podría ser Bujanda porque en Ataun no murió ninguna otra persona de Olaberria, y además, según Barandiaran, el resto de muertos fueron enterrados en el cementerio de Aia, en Ataun (a Bujanda no le sucedió eso).

⁸⁴⁶ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 163.

⁸⁴⁷ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁸⁴⁸ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 650.

⁸⁴⁹ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, págs. 120-121.

1.4.b) Las muertes del caserío Usategi

En los alrededores de lo que era el caserío *Usategi* (dicho caserío estaba cerca de lo que hoy es el molino de Igartza, en la actual calle de Trenbide), el 14 de octubre de 1936 hubo dos muertes: Juana Martina Alustiza Goitia de 57 años y María Ramona Lakarra Alustiza de 28 años, madre e hija. En el informe del Gobierno Vasco esas dos muertes aparecen como “fusiladas”. En la obra de Ane Beledo *Gipuzkoa: Udal errepublikanoetatik frankistetara* se dice que Juana Martina Alustiza Goitia fue “ejecutada”⁸⁵⁰; e Iñaki Egaña, en su obra *Guerra Civil en Euskal Herria* dice que dos personas, Alustiza y Lakarra, “aparecieron muertas con violencia en el caserío Usategi, aunque estos hechos nunca fueron investigados y los mandatarios locales los ocultaron”⁸⁵¹. Por eso, en algunas obras puede quedar la impresión de que esas dos personas fueran ejecutadas o fusiladas.

Aún así, no ocurrió tal cosa: la muerte de esas dos personas se debió a la guerra, pero no fue un asesinato. Gracias a la entrevista realizada a los Ibarbia que vivieron después en caserío *Usategi* hemos tenido la oportunidad de esclarecer este caso. Lo que ocurrió fue que un tío de la familia Alustiza-Lakarra encontró una granada en el prado y la llevó a casa porque lo consideró curioso. En el caserío estaban la madre y las hijas, quienes quitaron la anilla de la granada y murieron como consecuencia de la explosión. Eso ocurrió en la entrada del caserío. El tío no resultó herido porque ya estaba dentro, en la cocina: Cuenta María Carmen Ibarbia que quedó afligido y mientras salía gritaba: “¿Qué he hecho?, ¿Qué he hecho?”. Felipe Ibarbia Alustiza, quien se encontraba cerca de allí, todavía recuerda ese suceso: “Fue un fuerte estruendo. Mi padre y yo estábamos recogiendo la uva subidos a una escalera, y el estruendo hizo caer la escalera y ambos caímos al suelo”⁸⁵². Así que Juana Martina Alustiza y María Ramona Lakarra murieron como consecuencia de la guerra, pues sin ella no habría ocurrido dicho accidente, pero no puede decirse que fueran ciudadanas fusiladas o asesinadas en la guerra.

1.4.d) Represión política

El Ayuntamiento de Beasain decidió en la sesión del pleno municipal del 27 de agosto de 1936 “quitarles el empleo y sueldo a todos los que no justificaran su huida”⁸⁵³. En noviembre de 1936, al menos cuatro trabajadores fueron despedidos de su trabajo, por haber escapado de Beasain: la oficial de secretaría Candelario Aranburu Múgica (nacionalista vasca), el responsable de los arbitrios Juan Aranburu Irizar (a favor del Frente Popular), el aguacil o guardia municipal Segundo Lozares Escobar (sic)⁸⁵⁴ (del partido *Izquierda Republicana*) y Francisco Zabaleta Donazar (sin tendencia política conocida)⁸⁵⁵. Candelario Aranburu era trabajadora municipal desde 1923 y a partir de 1933 oficial de secretaría. La despidieron definitivamente el 19 de agosto de 1944. Fue acordado por el Ayuntamiento de Beasain (aunque la apartaron del trabajo previamente). El juez de paz de Beasain, Eusebio Asla Lapart, que fue concejal franquista, dio su aprobación. Tuvieron que esperar hasta el año 1979 para que les reconocieran la jubilación u otros derechos⁸⁵⁶. Como consecuencia de todos esos despidos, vemos que todos los funcionarios municipales que colocaron en noviembre de 1936 salvo dos eran simpatizantes de los sublevados (o españoles de derechas)⁸⁵⁷.

Con los profesores ocurrió lo mismo. Y es que, por lo que sabemos, el 1 de octubre de 1936 cinco profesores no acudieron para dar su clase (tres hombres y dos mujeres⁸⁵⁸). Por eso, perdieron sus puestos. Sabemos que el 22 de octubre se presentaron otras cuatro personas para cubrir el puesto; dos repletos que estaban de voluntarios en la guerra (Andrés Catarain Urrestaratzu y José Ignacio Aranburu Agirre) y un falangista de quien “desconocemos el nombre”⁸⁵⁹. Así que una vez más los puestos fueron otorgados en base a la ideología. Para cubrir el puesto de las mujeres, el caso resultó más singular: El 9 de octubre de 1936 una mujer llamada Teresa Lasa Sarasola, del caserío *Ezkiatxiki* se ofreció⁸⁶⁰. Teresa Lasa participó en la huelga de 1934 y era

⁸⁵⁰ BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara (De los municipios republicanos a los franquistas)*. Aranazadi y Juntas Generales de Gipuzkoa. Donostia, 2010, pág. 56.

⁸⁵¹ EGAÑA, Iñaki: 1936. *Guerra Civil en Euskal Herria*. (Libro IV, *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 208.

⁸⁵² Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y María Carmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁸⁵³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

⁸⁵⁴ El verdadero nombre de esa persona era Segundo Lozares Escolar, no “Escobar”.

⁸⁵⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

⁸⁵⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 4248, conjunto documental: 02.

⁸⁵⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

⁸⁵⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 03. Una de las mujeres fue Teresa Setien, que estaba enferma y regresó a su puesto de trabajo en noviembre. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 04.

⁸⁵⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 06.

⁸⁶⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 252, conjunto documental: 21.

pag.

hermana del nacionalista Rufino Lasa Sarasola. Rufino fue juzgado y apresado en 1935. Después de luchar como gudari fue apresado de nuevo. Cuando quedó libre, sufrió una gran represión hasta que se suicidó.

Por otra parte, cuando era necesario reunir dinero o material para el Ejército franquista, los izquierdistas y los nacionalistas también tenían que hacer su aportación (obligados, si no lo hacían los amenazaban con sufrir reprimendas). Por ejemplo, el 3 de octubre de 1936 se realizó una recolecta de ropa para el Ejército franquista en la que participaron 67 sujetos (personas y familias). La familia de Azpeitia (el teniente de alcalde republicano, a quien los franquistas despojaron de su cargo) y la viuda de Jacinto Urteaga (alcalde republicano entre 1931-1934) contribuyeron a ello; así como las familias de algunos fusilados, las de Guillermo Ugarte y Andrés Izagirre, por ejemplo. Y más aún: Victoriano Oñatibia, quien sería fusilado al cabo de poco tiempo, también aportó dos jerséis⁸⁶¹. Así que dicho esto, queda claro que en dicha recolecta “voluntaria” hubo mucha coacción, lo que se puede interpretar como represión, al menos en el caso de muchos beasaindarras (aunque es cierto que algunos donaban la ropa por complicidad ideológica, y por tanto, voluntariamente y con mucho gusto).

Es bien sabido que además de castigar a muchas personas, toda tendencia que suscitara polémica en contra de las nuevas ideas también fue perseguida. La mayoría de los miembros más activos huyeron de Beasain, que aunque quedó bastante despoblado, les robaron su identidad legítima y sus bienes materiales. Eso ocurrió, por ejemplo, con el batzoki, que pasó a ser la sede del partido único FET-JONS. Conforme a la decisión tomada por el Gobierno de Burgos, la mayoría de los partidos y sindicatos fueron deslegitimizados directamente, y en el caso de la Asociación de Agricultores Vascos, fue la Comisión de Guerra Carlista de Gipuzkoa quien estableció su prohibición. Esa Comisión estableció su sede en Tolosa el 28 de agosto, y entonces ordenó a los alcaldes de todos los pueblos (también al de Beasain) que estaban bajo el control de los sublevados y que contaban con la presencia de la Asociación de Agricultores Vascos que quedaban prohibidos los actos en nombre de dicha Asociación o su cotización. También dio la orden de que lo anterior le fuera comunicado a todos los agricultores y veterinarios⁸⁶².

Por otro lado, hay que decir que en 1936 se creó en Beasain la Comisión Informativa, para recabar información sobre los ciudadanos y hacer informes sobre ellos. Los tres miembros de dicha comisión eran concejales del ayuntamiento: Francisco Ezkiaga Berakoetxea era el jefe de la comisión, y Francisco Untzueta Jauregi y Eusebio Asla Lapart se turnaban en las labores de secretaría. No sabemos cuándo se creó esa Comisión Informativa, pero sí sabemos cuál era su función: La mayoría de las veces era un ente externo (militares, algún juzgado o la compañía de tren, la cual en aquella época estaba gobernada por los militares) quien, mediante una carta enviada al alcalde, solicitaba que se hiciera un informe sobre la tendencia política. El alcalde José Luis Guridi encomendaba el informe a la comisión, quien realizaba el informe que solía analizar cinco puntos: la pertenencia a un partido o sindicato de izquierdas, el voto dado en febrero de 1936, si opusieron resistencia o emplearon las armas cuando los sublevados entraron en Beasain, si acudían a misa o celebraciones religiosas y su cuál era su conducta social. Esa comisión estuvo operativa durante 1936 y 1937, y realizó informes de 350 ciudadanos⁸⁶³. En algunos casos el propio alcalde hacía los informes, sin que la Comisión Informativa tomara parte. Eso ocurría, por ejemplo, en el caso de los profesores. En ese caso, habiendo personas conocidas en el pueblo, es posible que el alcalde no viera necesario solicitar el informe a la Comisión Informativa⁸⁶⁴. Otras veces, sobre todo, a partir de 1937, los informes solicitados los solía realizar el alcalde⁸⁶⁵, pues en esos años la necesidad de hacerlos había disminuido (la necesidad de la represión o control social disminuyó en los lugares donde los franquistas habían afianzado su poder). También los solía hacer el alcalde cuando eran la confirmación de anteriores informes. La Comisión Informativa enviaba el informe al alcalde, y este se lo remitía al ente solicitante (en algunos casos el alcalde ajustaba el informe). Como se puede apreciar, ese trabajo de la comisión o del alcalde era totalmente político, porque los informes fueron la base de la represión contra los nacionalistas (esos informes se empleaban como prueba judicial, y muchas veces los autores del informe utilizaban esa oportunidad con el sujeto en cuestión, como por ejemplo en contra del exalcalde Víctor Bernedo).

⁸⁶¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 12.

⁸⁶² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 164, conjunto documental: 25.

⁸⁶³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 01.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 073, conjunto documental: 23.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

⁸⁶⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 152, conjunto documental: 20.

⁸⁶⁵ Por ejemplo, Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 02.; o Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 03.

1.4.e) Represión económica

Si bien no encontramos grandes casos de represión económica juzgada, los requetés, la mayoría de las veces, aprovechando que había denuncias de por medio, o que en la época de la guerra algunas familias se vieron obligadas a acoger a los requetés, robaban en esas casas o comían a cuenta de las familias.

Entre las represiones económicas juzgadas encontramos nueve perjudicados, concretamente: Bernabé Aierdi Beobide (le confiscaron la casa Mertxe-enea), Josefa Arbillaga Leturiondo (le confiscaron la casa Otogoena), Pedro Azarola Gorrotxategi (le confiscaron la casa que tenía en el número 19 de la calle Fermín Galán –hoy en día es la avenida Nafarroa–), Severiano Azpeitia Artzelus (le confiscaron dos tierras, una de 1.256 metros cuadrados y la otra de 1.464 metros cuadrados), Telesforo Gómez Artze (le confiscaron un cuarto de un terreno que tenía sobre la zona de Igartza), Valentín Gómez Artze (le confiscaron otro cuarto del recién nombrado terreno), Ladislao Iguain Tellería (le robaron su parte de propiedad (14 %) de la casa del número 7 de la calle García Hernández –hoy día avenida Navarra–), Zakarias Luengo Gimenez (le confiscaron la mitad de un terreno) y Juan Urbina Saez (le confiscaron un terreno que tenía en la calle nueva –la actual calle Arana–)⁸⁶⁶. Entre ellos había dos concejales republicanos (Pedro Azarola y Severiano Azpeitia), un conocido nacionalista de Beasain (Bernabé Aierdi) y dos personas que habían sido parte de la Comisión de Defensa (los hermanos Telesforo y Valentín Gómez Artze). A Valentín Gómez Artze le castigaron con la pena de muerte (recibió la sentencia en mayo de 1938, el 30 de abril se la cambiaron por 30 años y en el año 1951 salió de la cárcel); y Telesforo Gómez Artze y Bernabé Aierdi también estuvieron en la cárcel (Telesforo Gómez Artze permaneció durante cinco años, desde que en 1937 fue apresado en Bizkaia hasta 1942).

Pero como hemos dicho los casos más conocidos fueron los que no se juzgaron. Como dice el periódico *Euzko Deya*: “A los trabajadores y a los tenderos cualquiera les robaba”⁸⁶⁷. Uno de los pocos casos de represión juzgada fue el de Paulino Azurmendi, dueño del caserío Nekola, a quien los miembros del séptimo batallón del regimiento Arapiles le quitaron su ternero, diciéndole que más tarde le pagarían su valor. Aún así, al parecer, no le dieron ese dinero, y el 11 de noviembre, Azurmendi protestó ante el alcalde presentándole una queja⁸⁶⁸. Por otra parte, algunos de los detenidos mencionados anteriormente (José Vicente Iraola, el doctor Tellería, Pedro María Usabiaga o Bernabé Aierdi Beobide) tuvieron que pagar una multa para quedar en libertad. La represión económica también tenía su parte política; por ejemplo, en Lazkao, a todos los miembros de la Asamblea de Mujeres Nacionalistas les impusieron multas de entre 150 y 300 pesetas⁸⁶⁹. Por lo que cuenta Veremundo Mendizabal, en Mutiloa impusieron multas a todos los miembros del Sindicato de Agricultores, pero la multa contra los agricultores carlistas fue de 5 pesetas, y la de los agricultores nacionalistas, sin embargo, de 50⁸⁷⁰. Este testigo también nos dice lo siguiente: “Los requetés robaron todo lo que había en las casas entre Beasain y Lazkao, y lo llevaron a Navarra”⁸⁷¹. Muchos de esos robos los hacían mediante amenazas. Por ejemplo, en base a una crónica del periódico *El Liberal*, en una casa sacaron una pistola a una mujer, pues ésta, al sorprender a los requetés robando les debió decir: “¡La religión no permite hacer algo así!”⁸⁷². Pía María Barandiaran nos cuenta esto: “En Beasain, Ordizia, Tolosa y en muchos otros pueblos de Gipuzkoa, los requetés robaban muebles en las casas de los nacionalistas y los llevaban a Navarra; tanto así, que se decía que Pamplona estaba repleta de muebles de Gipuzkoa”⁸⁷³. Según Veremundo Mendizabal, los sublevados impusieron duras multas en Ordizia. Por ejemplo, a Lina Ondarra le pusieron una de 30.000 pesetas, y al médico Perez, además de echarle de su puesto de trabajo en la CAF, le hicieron pagar 5.000 pesetas⁸⁷⁴.

Robaban por doquier, directamente a veces. Otras veces, los soldados que eran acogidos en casas cogían más de lo que se les daba o les correspondía. Jesús López Gallego, por ejemplo, nos cuenta que los falangistas robaban en todas

⁸⁶⁶ Agradezco a Iñaki Egaña el haberme proporcionado estos datos.

⁸⁶⁷ *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁸⁶⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 080, conjunto documental: 15.

⁸⁶⁹ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁸⁷⁰ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁸⁷¹ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 119.

⁸⁷² *El Liberal*, del 13-08-1936.

⁸⁷³ BARANDIARAN, Pía María: “Informe de Pía María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 651.

⁸⁷⁴ MENDIZABAL, Veremundo: “Informe del P. Veremundo Mendizabal” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 119-120). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 121.

partes, incluso robaban de la cooperativa⁸⁷⁵. Felipe Ibarbia le contó lo mismo a José Antonio Egido: “Los ocupantes robaban en cualquier lugar”⁸⁷⁶. En casa de Aitor Garmendia (fue la primera casa que ocuparon), tras una denuncia, los requetés se llevaron las sábanas y otras cosas, a pesar de que al aparecer el capitán (responsable) impidió que se llevaran unos libros⁸⁷⁷. Felipe Ibarbia nos cuenta: “En nuestra casa (en la actual Avenida Navarra) rompieron la puerta y se llevaron los colchones”⁸⁷⁸. Según Andoni Sarriegi Eskisabel, el 26 de noviembre, la familia salió de casa y pasó la noche en el hospital Arangoiti, debido al peligroso lugar donde se encontraba la casa Txintxurreta (en Senpere, entre Lazkao y Beasain). Regresaron a Txintxurreta después de que los sublevados entraran en el pueblo, y para entonces los requetés ya habían ocupado la casa de la familia, en el primero izquierda del piso de Txintxurreta (su padre y su tío eran jeltzales; y además su padre, Cecilio Sarriegi, era muy conocido dentro del PNV del pueblo, pues había sido presidente del batzoki). En consecuencia, la familia (el abuelo, la abuela y dos tías) tuvo que vivir durante unos meses (hasta que los requetés se marcharon; para entonces, el padre, Cecilio, ya había marchado a Aratz Matxinbenta y el tío José tuvo que hospedarse en Ugartemendi –en el caserío de los Imatz– hasta su huida el día de San Ignacio) en casa del arrendatario José Joaquín Araneta (en el segundo derecha de Txintxurreta). Cuando los cuatro miembros de la familia que se quedaron regresaron a la vivienda, la encontraron saqueada y destrozada: “Tiraron papeles, periódicos guardados y demás por el balcón y se llevaron todo lo que encontraron de valor”⁸⁷⁹. En el caserío de la familia de Ebaristo Mendia, en Barrendain, también robaron los requetés, y rompieron unos tazones con los colores republicanos⁸⁸⁰. Rosario Larrea también nos relata que en su casa robaron, y además, empleando tretas: “Los soldados nos dijeron que nuestra casa estaba en un mal lugar y que teníamos que salir de ella. Cuando regresamos vimos que nos habían robado todo. Entonces, como no teníamos nada, tuvimos que marcharnos de la casa”⁸⁸¹. No fue la única familiar de los fusilados que fue objeto de robo: María Pilar (su padre era primo de Marcelo Bergara Lozares) dice que los requetés saquearon y ocuparon su casa y que echaron a su madre de allí (su padre se encontraba en prisión)⁸⁸². Según diversos testimonios locales, el concejal franquista Francisco Untzueta robó incluso el piano⁸⁸³. También era habitual que los requetés cogieran comida sin medida⁸⁸⁴. Por ejemplo, Aitor Garmendia cuenta que una vez los requetés quisieron coger la comida que era para su familia, su abuelo se opuso y un requeté lo amenazó con la pistola⁸⁸⁵. Según Patxi Lasa Imatz, unos soldados entraron en su casa en busca de aceite y jamón, y en tono amenazante les dijeron: “¡Es que no sabéis decir arriba España!, ¿o qué?”⁸⁸⁶. Ese era el trato que solían recibir los ciudadanos. Como dice Milagros Aranburu: “Los nacionalistas (habla de los sublevados, no de los nacionalistas vascos –jeltzales–) se portaron muy mal cuando entraron en el pueblo”⁸⁸⁷. Paulino Aranburu del caserío Arizmendi nos da la mejor descripción: “Este caserío fue ocupado por los requetés para controlar el camino montañoso entre Beasain y Ordizia. Estuvieron aquí durante meses, comiendo y bebiendo. A menudo decían: *¡si esto es la guerra que no acabe nunca!*”⁸⁸⁸.

Además de en casas particulares, las tropas ocupantes también robaron en las instituciones. Por lo que relata el periódico *El Liberal*, entraron en la CAF e hicieron destrozos y robos; así como en la cooperativa, donde amenazaron a algunas mujeres con rifles. Aún peor, entraron en la Caja de Ahorros Municipal y se llevaron los depósitos que allí había, es decir, robaron los ahorros de los beasaindarras⁸⁸⁹.

En los pueblos colindantes también acontecieron atropellos semejantes. La olaberritarra Sara Bujanda Olanos nos cuenta esto: “nosotros no tenemos fotos de nuestra niñez porque los militares entraron en casa y las quemaron todas. Y, además, nos

⁸⁷⁵ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25 de junio de 2014. Hemos mencionado previamente que López Gallego contó que los falangistas le robaron la máquina de coser a su hermana costurera, pero Alberto Ruiz Moriones les obligó a devolvérsela.

⁸⁷⁶ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95.

⁸⁷⁷ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁸⁷⁸ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁸⁷⁹ Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

⁸⁸⁰ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 16/07/2014.

⁸⁸¹ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

⁸⁸² Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

⁸⁸³ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁸⁸⁴ Aún así, hubo una excepción. Roberto Begue Sarasola (su tío Gregorio Begue Aguado fue fusilado) dijo: “Los sublevados ocuparon el caserío de mi abuela (Ezkia-txiki), para vigilar desde allí la CAF. Por lo menos se portaron bien”. Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁸⁸⁵ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁸⁸⁶ Entrevista realizada a Patxi Lasa Imatz. En Beasain, a 25/06/2014.

⁸⁸⁷ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁸⁸⁸ Testimonio de Paulino Aranburu. Ese testimonio no está grabado.

⁸⁸⁹ *El Liberal*, del 13-08-1936.

robaron”⁸⁹⁰. Según Pía María Barandiaran, a unos treinta habitantes de Ataun les pusieron multas, entre otros al alcalde, a cuatro concejales y a los alcaldes pedáneos de los barrios de San Gregorio y Aia⁸⁹¹. Según ella, robaron la radio del batzoki de Ataun, y en la Asociación de Agricultores Vascos de Ataun robaron 17.000 pesetas⁸⁹². Quien quisiera un puesto en la feria de Ordizia necesitaba el visto bueno del jefe de la Falange de dicho pueblo. Allí también saquearon las casas⁸⁹³.

Otro aspecto de la represión económica fue la militarización de las empresas. Esto nos cuenta Isabel Peñagarikano: “Aquí lo militarizaron todo, las fábricas, las empresas, los ferrocarriles... todo”⁸⁹⁴. De este modo, pusieron la economía local al servicio de los sublevados, para cubrir las necesidades de la guerra. Ya hemos mencionado que los sublevados tomaron Beasain, entre otras cuestiones, con intención de hacerse con la CAF y militarizarla, para lo cual no necesitaron mucho tiempo: Para noviembre de 1936 la fábrica estaba militarizada⁸⁹⁵. Aunque el 4 de agosto volvieron al trabajo, las fugas que ocurrieron en Beasain tuvieron influencia sobre la “gran fábrica”. Según Elena Legorburu, el 4 de agosto de 1936 solo 633 empleados empezaron a trabajar en la CAF⁸⁹⁶. Aitor Garmendia dice que “allí se hicieron bombas”⁸⁹⁷. Pero no fue la única fábrica militarizada. La fábrica del exalcalde Víctor Bernedo, detenido en 1937, también fue militarizada, tal y como nos cuenta Felipe Ibarbia Alustiza: “Mi padre, José Manuel Ibarbia Untzueta, trabajaba allí, militarizado”⁸⁹⁸. El responsable de la producción militarizada de la fábrica de Víctor Bernedo era una persona conocida como Aguado, según lo que cuenta Jabier García⁸⁹⁹. Una vez ocupado Beasain, necesitaron un mes para ocupar el pueblo de al lado, Ormaiztegui, que fue ocupado el 17 de septiembre. Según el periódico *La Voz*, la militarización de los trabajos, es decir, “la fijación de las prioridades económicas”, empobreció al pueblo y los trabajadores trabajaban largas jornadas a cambio de “dos miserables comidas diarias”. A las mujeres también las obligaban a trabajar allí, y a consecuencia de dicha concentración laboral, “la zona rural de Beasain estaba sin sembrar”⁹⁰⁰. Esto dice Jabier García Bergara: “Mientras el frente estuvo entre Bergara y Aretxabaleta, mataron cantidad de animales en el matadero municipal, para alimentar a los soldados”⁹⁰¹. Eso ocasionó un gran perjuicio económico a los ciudadanos de Beasain. *La Voz* dijo en mayo de 1937: “La situación económica de Beasain es miserable”⁹⁰².

Aún así, es cierto que las tropas franquistas pagaron algunas facturas. Tomando como referencia algunos documentos que hemos conseguido, entre julio y noviembre de 1937 pagaron 7.844 pesetas por el consumo, sobre todo, por la leche. Y sabemos que muchos gastos no se pagaban y que se hacían grandes robos⁹⁰³. Por otro lado, el Círculo Tradicionalista de Beasain le pagó 100 pesetas a la viuda de Leon Aranburu, por los gastos de agosto⁹⁰⁴. Mientras los altos cargos militares permanecieron allí, algunos se hospedaron en la residencia de Pako Azkarate, y otros en los chalets de los técnicos de la CAF⁹⁰⁵.

1.4.f) Represión contra las mujeres

Además de lo anterior, la represión contra las mujeres es un aspecto a analizar especialmente, ya que las mujeres sufrieron una represión especial y propia durante la guerra de 1936, también en Beasain. El hecho de tratar y utilizar a las mujeres como “objetos”, es decir, como “trofeos de guerra” se remonta a tiempos muy antiguos en la historia humana. Muchas veces en la historia, las armadas vencedoras buscaron humillar a la “sociedad enemiga” humillando a las mujeres. En la guerra de 1936

⁸⁹⁰ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁸⁹¹ BARANDIARAN, Pía María: “Informe de Pía María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, págs. 649-650.

⁸⁹² BARANDIARAN, Pía María: “Informe de Pía María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 648.

⁸⁹³ ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, págs. 120-121.

⁸⁹⁴ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorronsoro e Isabel Peñagarikano Dorronsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁸⁹⁵ LEGORBURU FAUS, Elena: “*Fabrika haundie*” (*La gran fábrica*). *Historia de Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles de Beasain*. (Tomo 5 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1996, pág. 126.

⁸⁹⁶ LEGORBURU FAUS, Elena: “*Fabrika haundie*” (*La gran fábrica*). *Historia de Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles de Beasain*. (Tomo 5 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1996, pág. 125.

⁸⁹⁷ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁸⁹⁸ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁸⁹⁹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁹⁰⁰ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁹⁰¹ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁹⁰² *La Voz*, de 16/05/1937.

⁹⁰³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A034, conjunto documental: 05.

⁹⁰⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A034, conjunto documental: 05.

⁹⁰⁵ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

pag.

son conocidas las consignas que en Sevilla proclamaba el general Gonzalo Queipo de Llano, haciendo un llamamiento a violar a las “mujeres de los rojos”.

Cuando los sublevados afianzaron su superioridad en Beasain, también impusieron una gran represión contra las mujeres. Una de las prácticas más extendidas era la de rapar al cero el cabello de las mujeres. No se conoce a ningún hombre en Beasain a quien le aplicaran ese tipo de humillación. Mediante eso, los sublevados querían conseguir dos objetivos: por un lado, dar visibilidad a las mujeres humilladas y “marcarlas” (hacerlas visibles), y por otro lado, hacerles sentir vergüenza públicamente, despojándolas de una parte de su cuerpo (el pelo). En Beasain les cortaron el cabello a muchas mujeres, pero concretar el número y la identidad de algunas de ellas nos ha resultado complicado, tanto por la multitud de fuentes a contrastar, como porque, en este caso, no fueron asesinadas, así que lo más seguro es que no tuvieran tanta trascendencia y que, en consecuencia, las fuentes no tengan una memoria tan formada sobre ellas⁹⁰⁶. Algunas de ellas eran las viudas de los fusilados. Al parecer, en Beasain fue algo muy habitual, y, además, en muchos casos, los testimonios comentan que las obligaban a beber aceite de ricino. Es decir que las obligaban a beber el aceite que se usaba como laxante para avergonzar aún más a las mujeres castigadas mediante las desagradables consecuencias que esto acarrearía. Eso lo han confirmado numerosas fuentes, como por ejemplo las crónicas de los periódicos *Euzko Deya* y *La Voz*⁹⁰⁷. Así como algunos testimonios: Según Aitor Garmendia⁹⁰⁸, Juan Ramón Imatz⁹⁰⁹, Amaia Gamarra⁹¹⁰, Milagros Aranburu Múgica⁹¹¹, Pako Ruiz de Apodaka⁹¹², Jabier García Bergara eta Xanti Lasa Aranburu⁹¹³, el castigo fue colectivo. Por lo que nos ha concretado este último, “no sabemos a quienes les cortaron el cabello, pero sí conocemos a algunos de los que lo hicieron: una era la madre de los hermanos Montejo (se apellidaba Zárate), y era carlista, de las Margaritas”⁹¹⁴. Las crónicas del *Euzko Deya* o de *La Voz* también advierten de dichas prácticas. Según *La Voz*, a todas las enfermeras que estuvieron al servicio del Frente Popular les cortaron el cabello y las desnudaron en la plaza⁹¹⁵. Ese mismo periódico dice: “La represión contra las mujeres fue especialmente dura”. Según el periódico *Euzko Deya*, esas enfermeras eran cuatro, “tres jóvenes y una casada”; y de esas cuatro a una soltera la desnudaron públicamente en la plaza⁹¹⁶. Así pues, mediante esos castigos, los franquistas querían humillar a las mujeres. Si bien el número de mujeres fallecidas fue bajo (de los fallecimientos que podemos dar por seguros el 27 de julio solo una era mujer), la represión posterior fue especialmente cruel con las mujeres que fueron objeto de ella.

Hemos conseguido concretar la identidad de algunas de las mujeres a las que les cortaron el cabello. Una de ellas fue Joakina Sanchez, familiar del fusilado Gregorio Begue⁹¹⁷. Según Jesús López Gallego, una mujer de apellido Sarasola también fue castigada de esa manera: le cortaron el pelo y la obligaron a beber aceite de ricino⁹¹⁸. Por lo que dice Milagros Aranburu Múgica, en la “calle de atrás” (la calle Arana) le cortaron el pelo a muchas mujeres, entre otras, a una a la que llamaban Migeleta⁹¹⁹. Según Francisca Peñagarikano e Isabel Peñagarikano, una mujer llamada Bizenta González Gaspar también tuvo que sufrir dicho castigo⁹²⁰. En base a algunos testimonios locales (que no han sido grabados), a Emilia Tolosa también le castigaron así⁹²¹. Según María Carmen Ibarbia y Felipe Ibarbia, a una mujer llamada Ines Manso también le cortaron el cabello y le dieron aceite de ricino, mientras se burlaban de ella, “pero ella mantenía la cabeza alta, erguida, como diciendo “¡conmigo

⁹⁰⁶ Debemos tener en cuenta que la mayoría de las fuentes no son “de primera mano”, es decir, son hechos relatados por los hijos, sobrinos o nietos de quienes los vivieron (y muchos de los que vivieron aquello eran niños en aquel entonces). Por tanto, nos han transmitido lo que les ha sido transmitido por otros. Una muerte siempre estremecedora, pues es un ataque contra la sociedad, es para siempre (la falta del muerto es permanente, nunca retorna), y además, crea el ánimo de recordarla, para “crear la memoria de la injusticia y la reparación”. El castigo de cortar el pelo es más “personalizado” (aparentemente al menos), y trae consigo las ganas de olvidarlo. Y esos “cortes de pelo” conllevan una segunda consecuencia: la destrucción o resquebrajamiento de la sociedad atacada.

⁹⁰⁷ *Euzko Deya*, del 21/03/21; y *La Voz*, del 16/05/1937.

⁹⁰⁸ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

⁹⁰⁹ Entrevista realizada a Juan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹¹⁰ Entrevista realizada a Amaia Gamarra. En Beasain, a 01/08/2014.

⁹¹¹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹¹² Entrevista realizada a Pako Ruiz de Apodaka Galartza. En Beasain, a 18/06/2014.

⁹¹³ Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹¹⁴ Entrevista realizada a Xanti Lasa Aranburu. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹¹⁵ *La Voz*, de 16/05/1937.

⁹¹⁶ *Euzko Deya*, de 16/05/1937.

⁹¹⁷ Entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

⁹¹⁸ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

⁹¹⁹ Entrevista realizada a Milagros Aranburu Muxika. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹²⁰ Entrevista realizada a Frantziska Peñagarikano Dorronsoro e Isabel Peñagarikano Dorronsoro. En Beasain, a 09/07/2014.

⁹²¹ Le agradezco este dato al beasaindarra Miguel Ángel Ruiz de Gauna López.

no podéis!”⁹²². Queda en evidencia que algunas mujeres encontraron el suficiente valor para mostrarse desafiantes. Cuentan los primos Ibarbia que “a una mujer del barrio Ezkiaga de apellido Lamata también le cortaron el cabello”⁹²³. En este caso hay que decir que esta Lamata no se corresponde con Victoria Huergo Tofe, asesinada el 27 de julio (Huergo Tofe vivía en la actual calle Martina Maiz, no en el barrio Ezkiaga), sino con otra mujer de esa familia. A algunas viudas de los fusilados también les cortaron el cabello. Jabier García Bergara nos explica con pelos y señales que a Emeteria Igartzabal Zumalde, Juana Alustiza Murgiondo y Bernarda Elizegi les cortaron el pelo: “A las viudas de Víctor Uribe-Etxebarria, Ramón Crespo Igartza y Ebaristo Mendia les cortaron el pelo, les dieron aceite de ricino para beber y las pasearon mientras la banda de música municipal realizaba un pasacalles”⁹²⁴. García Bergara dice: “Creo que hicieron lo mismo con todas las viudas de los fusilados, pero eso no lo tengo tan claro”. En base a esto, es posible que el castigo fuera colectivo. A veces también usaban amenazas. A las viudas de algunos fusilados, como por ejemplo, a la de Guillermo Ugarte (Estefanía Peñagarikano) le dieron la “opción” de pagar 500 pesetas o cortarle el pelo. Según la nieta de Arantza Ugarte Azkarate, “les contestó que no les iba a pagar, y que si le querían cortar el pelo, que lo hicieran”, pero finalmente no se lo cortaron⁹²⁵. La viuda de Juan Andrés Otaegi, Bixenta Agirre, recibió la misma amenaza, por lo que dice Lourdes Martínez Otaegi, por no saludar a las tropas⁹²⁶. Aún así, como hemos dicho antes, además de esas mujeres de quienes hemos tenido constancia, hay muchas más a las que les cortaron el pelo, y teniendo en cuenta que por lo general todos los testigos lo han mencionado, “cortarles el pelo y darles aceite de ricino” fue una especie de castigo colectivo.

En los pueblos alrededor de Beasain también ocurrieron cosas como esa. Por ejemplo, en Ataun, el 9 de septiembre, el alcalde de Etxarri Aranatz les cortó el pelo a varias mujeres, entre otras, a Karmele Arrese que vivía en la casa Sutegi⁹²⁷. Por lo que relata Pia María Barandiaran, un requeté le apuntó a la cabeza mientras le cortaban el pelo. Los derechistas de Ataun, incluido el padre Arteaga, se burlaban de ella cada vez que aparecía en la iglesia⁹²⁸. En Olaberria le hicieron lo mismo a una mujer de la familia Bujanda. José María Bujanda Olan nos cuenta lo siguiente: “A una prima de Viana que vino a ayudarnos también le cortaron el pelo mientras gritaban ‘¡Arriba España!’ (...) Nuestra madre le dijo que se cubriera la cabeza con un pañuelo, pero ella se negó, diciendo que su objetivo era que se avergonzara y que ella no tenía nada de qué avergonzarse”⁹²⁹. Este es otro caso de una mujer que optó por desafiarlos. Ane Barandiaran cuenta también que en Lazkao le cortaron el pelo a algunas mujeres⁹³⁰.

Por otro lado, algunas mujeres tuvieron que escapar de Beasain junto con sus familias. Fueron las siguientes: Josefa Barber, Purificación Barber, Rosalía Bernardo, María Busnadiego, Rosario Busnadiego, Sabina Collado, Manuela Txintxurreta, Segunda Txintxurreta, Ascension Del Valle, Akilina Deba, Katalina Elortza, Alejandra García Álvarez, Nici Gotor García, Anjeles Hernández, Felisa Hernández Marcos, María Lasa Aranburu, Prudentzia Lozano, María Martín, Isidora Mateos, Dolores Mendizabal, Teresa Negueruela Agripina Polo, Luisa San Miguel, Rosario Sánchez y Dolores Belasko. Los nombres de estas veinticinco mujeres aparecen en el octavo tomo del libro escrito por el historiador Iñaki Egaña bajo el título *La Guerra Civil en Euskal Herria*, concretamente en el ejemplar “Los protagonistas de la guerra”⁹³¹.

Finalmente, en la guerra de 1936 también se robó la memoria, es decir, a las viudas (o viudos en menor medida) de los fusilados se les ofrecieron versiones falsas (decían que les habían matado los de izquierdas) de las muertes de sus maridos (o mujeres) a cambio de algunas “ayudas”. En esos casos, los sublevados se aprovechaban de la situación de pobreza en la que se encontraban las viudas. En Beasain tenemos constancia de al menos uno de estos casos, el de Agripina Polo (dicha mujer era la prima de la mujer de Franco), a quien los derechistas mataron a su marido, José María Igartua Lastra, y a sus dos hijos,

⁹²² Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁹²³ Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiz y María Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

⁹²⁴ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁹²⁵ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

⁹²⁶ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

⁹²⁷ Dicho alcalde de Etxarri Aranatz, según Ángel Irigoras, era Benedikto Barandalla. IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)*. Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 169. Según Pia María Barandiaran, sin embargo, fue Martzelino Jauregi. BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 649.

⁹²⁸ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 649.

⁹²⁹ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olan y José María Bujanda Olan. En Beasain, a 14/09/2014.

⁹³⁰ Entrevista realizada a Ane Barandiaran Erauskin y Xabier Aierdi Aldasoro. En Getaria, el 12/09/2014.

⁹³¹ EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria*. (Lib. VIII, *Los protagonistas de la guerra*). Aise liburuak. Andoain, 1999.

Isidro Igartua Polo e Hilario Igartua Polo. Y los mandatarios franquistas le dijeron a Agripina Polo que si decía que a su marido e hijos los habían matado los rojos, la ayudarían a superar la situación. Por ejemplo, le dijeron que sus demás hijos estudiarían gratis y demás. Por lo que dice el periódico *Euzko Deya*, también le dijeron que enviarían a sus hijos a Italia o Alemania, “para que se hicieran hombres”. Cuando Polo les dio una respuesta negativa y les dijo que no dejaría a sus hijos en manos de los franquistas, le debieron decir que no fuera idiota⁹³². Quien no considere esta fuente muy fiable (al fin y al cabo, como hemos podido apreciar, el artículo del *Euzko Deya* mezcla datos diferentes), puede escuchar los testimonios de los hermanos Martínez Otaegi (al abuelo de esos hermanos, Juan Andrés Otaegi, lo mataron junto a Isidro Igartua, hijo de Agripina Polo; ambas familias mantuvieron relación durante una época). Según cuenta Martínez Otaegi, le prometieron que le iban a ayudar si decía que “los rojos habían matado” a sus hijos y a su marido; “pero ella dijo que no, que ella no tenía por qué avergonzarse de lo ocurrido”⁹³³. Las mujeres que se quedaron en una situación crítica tuvieron que huir. Por ejemplo, la madre de los hermanos Bujanda Olanar tuvo que huir a Viana, Navarra, junto con sus cuatro hijos, para no sufrir la presión de los franquistas de Goierri⁹³⁴.

Las viudas lo pasaron verdaderamente mal; tuvieron que mantener y educar a sus hijos e hijas ellas solas; y no solo eso, sino que también tuvieron que vivir bajo la continua presión de la autoridad. Además, hay que tener en cuenta que en la sociedad de aquel entonces los trabajos que se hacían fuera de casa, normalmente, los hacían los hombres, y que por consiguiente, las mujeres quedaban fuera del mercado laboral. Es lo que se puede observar en la mayoría de los censos (por ejemplo, en el censo de 1930 de Beasain); ya que se menciona que la tarea de muchas mujeres urbanas (no en los caseríos) era “sus labores”. Esa presión económica aparece en el chantaje que le hicieron a Agripina Polo (hay que tener en cuenta que Agripina Polo trabajó vendiendo castañas para sobrevivir). Pero ese no fue el único caso. Tal y como dijeron los hermanos Bujanda Olanar: “En nuestra familia nuestra madre fue la que peor lo pasó. Tenía cuatro hijos, y tuvo que criarnos y educarnos ella sola”⁹³⁵ (La viuda de Bujanda, la señora Olanar, tenía una taberna en Olaberria, pero aún así, tuvo que sufrir la presión de la autoridad). Sin embargo, otros tuvieron que salir de las casas donde vivían, ya que no tenían ningún modo para poder pagar la renta (tampoco tenían ninguna ayuda de la autoridad). Eso mismo les pasó a Juana Alustiza y Emeteria Igartzabal (respectivamente, viudas de Ramón Crespo y Víctor Uribe-Etxebarria)⁹³⁶. La familia de Rosario Larrea también sufrió algo parecido (el padre, Pedro Larrea Ormazabal, fue asesinado): “Tuvimos que ir a otras casas. A nosotros los soldados nos robaron todo lo que teníamos en la nuestra”⁹³⁷. Según Klara Ollakarizketa, su familia padeció lo mismo, puesto que tuvo que dejar la casa *Leku-alai*⁹³⁸. De acuerdo con Jabier García Bergara, “el marido y los seis hijos” de una mujer llamada Begue que vivía en Bideluze “tuvieron que huir porque eran republicanos y rojos”, y porque la dueña de la casa les mandó a la calle al no poder pagar la renta. A pesar de que la señora Begue alegara que la ley estaba a su favor, le contestó: “Tu marido y tus hijos no van a volver a Beasain, porque son rojos y no tenéis cómo pagar”⁹³⁹. En esos casos, se juntaron y se sumaron la represión económica y la represión contra la mujer.

A pesar de preguntar, en Beasain no hemos encontrado ninguna confesión acerca de algún acto de violación. Aún así, hay suficientes razones para creer que en Beasain acontecieron tales actos. Según Pia María Barandiaran, “los falangistas cometieron unas cuantas violaciones en Beasain, Ordizia y en pueblos de alrededor”. Como bien dice Barandiaran, en otoño de 1937, nacieron en Zaldibia “dos niños moros”, es decir, aquello fue una de las consecuencias de las violaciones de la armada mora de Franco⁹⁴⁰. De acuerdo con el mismo testigo, en el año 1937, las tropas franquistas que descansaban en Ataun acosaban las chicas del pueblo⁹⁴¹. Es por ello que lo más probable sea que en Beasain también hubiera habido violaciones; puesto que no es creíble que las tropas de los sublevados hubieran hecho aquellas agresiones sexuales en Zaldibia y Ataun, y no en Beasain, en el pueblo donde hubo más muertos en todo Goierri y donde se pudo apreciar una violencia desmesurada. Pero, de momento, solo podemos hablar de hipótesis, ya que no hemos encontrado ningún dato que lo pueda demostrar.

⁹³² *Euzko Deya*, de 21/03/1937.

⁹³³ Entrevista realizada a Lourdes Martínez Otaegi y Pello Martínez Otaegi. En Ordizia, a 17/12/2014.

⁹³⁴ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olanar y José María Bujanda Olanar. En Beasain, a 14/09/2014.

⁹³⁵ Entrevista realizada a Sara Bujanda Olanar y José María Bujanda Olanar. En Beasain, a 14/09/2014.

⁹³⁶ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

⁹³⁷ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

⁹³⁸ Testimonio dado por Klara Ollakarizketa a Jabier García Bergara en 2014. Ese testimonio no está grabado.

⁹³⁹ Agradezco a Jabier García Bergara haberme proporcionado este dato.

⁹⁴⁰ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 651.

⁹⁴¹ BARANDIARAN, Pia María: “Informe de Pia María de Barandiaran” in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (págs. 647-652). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005, pág. 652.

1.5 La autoridad franquista de Beasain

Una vez que la tropa franquista entró en Beasain, la primera decisión que se tomó fue la de invalidar el vigente y legítimo ayuntamiento. Pablo Cayuela destituyó a los mandatarios del ayuntamiento electo de la República (la mayoría de izquierdas) el 28 de julio⁹⁴². El siguiente día, el 29 de julio, Alberto Ruiz Moriones constituyó el nuevo ayuntamiento⁹⁴³. Así pues, acabó el corto mandato del alcalde socialista Víctor Bernedo en Beasain.

Bernedo, quien entonces se encontraba huido, creó una especie de “ayuntamiento antifascista” en el “exilio”, en la sede de la Diputación de Donostia, en el territorio que controlaban los republicanos. Aquel ayuntamiento sacó del banco 5.000 pesetas para poder pagar a sus trabajadores, por lo tanto, tenía un cierto funcionamiento, y así pudo mostrar su intención de luchar por su legitimidad (en la causa contraria de Pedro Lasa Seguro, la Caja de Ahorros de Gipuzkoa dijo que el Ayuntamiento de Beasain sacó 25.000 pesetas el 18 de julio de 1936, pero ese era el aún vigente Ayuntamiento)⁹⁴⁴. Después de haber evacuado Donostia, ese Ayuntamiento se estableció en Bilbao y en Getxo⁹⁴⁵. Juan Aranburu Irizar, Severiano Azpeitia Artzelus, Francisco Donazar Zabaltza, Restituto García Segura, Pedro Lasa Seguro y Segundo Lozares Escolar fueron trabajadores de aquella estructura municipal⁹⁴⁶. Aranburu, miembro de *Izquierda Republicana*, también fue miembro de la Comisión de Defensa de Beasain. Se metió en aquel ayuntamiento de Donostia, y después, en Bilbao, luchó durante varias semanas como gudari. Azpeitia, de *Izquierda Republicana*, era miembro de la Comisión de Defensa y teniente de alcalde del Ayuntamiento. Donazar, además de ser guardia nocturno en Beasain, se unió a aquella institución en la Diputación de Donostia. Al evacuar Donostia, en abril de 1936, se puso al servicio del ayuntamiento de Bilbao, como guardia municipal⁹⁴⁷. Restituto García también fue parte de esa estructura, además de ser miembro de la Comisión de Defensa de Beasain y jefe del Sindicato Ferroviario asociado con UGT⁹⁴⁸. Pedro Lasa Seguro no era miembro de la Comisión, a pesar de que fue elegido como concejal socialista en 1931 (más tarde, en el juicio en su contra dijo que en 1934 se dio de baja de ese partido y que se afilió en *Izquierda Republicana*; como consecuencia, eso le trajo algunos problemas con sus excompañeros. No hemos podido corroborar ese dato)⁹⁴⁹. Segundo Lozares Escolar fue alguacil en Beasain y también miembro de la Comisión de Defensa en los tiempos de la guerra, además de ejercer como ordenanza en los trabajos de aquel ayuntamiento “en el exilio”⁹⁵⁰.

Víctor Bernedo Zubiaurre nació en Elgoibar, aunque llegó desde Eibar a Beasain. A pesar de ser un hombre empresario y con vocación de negocio, tenía fuertes convicciones socialistas. En aquella época era difícil ser de una clase social y ser afín a los intereses de otra clase, pero Bernedo era una excepción; aún así, debido a su integridad, logró comportarse con rectitud en el mundo de la empresa, y en el ámbito de la política inclinó la balanza a favor de los trabajadores. Nacido en Eibar pero alcalde en Beasain, Bernedo era culturalmente un auténtico eibarrés; y no solo por haber empezado su práctica política en Eibar, sino por haber unido dos tradiciones de Eibar: la armería (ya que fue empresario de armas) y el socialismo. Tuvo la empresa de armas en Eibar entre 1912 y 1920 (abrió su taller en 1913, después de habérselo comprado a Aristondo); pero anteriormente, tuvo un taller de mecánica con otro socialista eibarrés llamado José Acedo. Gracias a dicho taller consiguió la riqueza suficiente para comprarse la empresa de armas⁹⁵¹. No podemos negar que Víctor Bernedo fue un empresario de éxito: su empresa fue

⁹⁴² LOPEZ GONZALEZ, Miguel Anjel: *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia (Beasain, historia de un pueblo guipuzcoano)* (págs. 269-277). Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1987, pág. 269; y BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara (De los municipios republicanos a los franquistas)*. Aranzadi y Juntas Generales de Gipuzkoa. Donostia, 2010, pág. 57.

⁹⁴³ IRIGORAS, Anjel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat. (Algunos testigos de la opresión del pueblo. 1936-2006. Antes, ahora y siempre. Mismos derechos para todas las personas)* Erroteta. Bizkaia, 2006, pág. 175; y BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikanoetatik frankistetara (De los municipios republicanos a los franquistas)*. Aranzadi y Juntas Generales de Gipuzkoa. Donostia, 2010, pág. 57.

⁹⁴⁴ Pedro Lasa declaró que cobraba 400 pesetas al mes, así que podemos tomar como referencia ese dato respecto a este municipio en el exilio. Correspondiente a Pedro Lasa Seguro; y Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 12827-38, correspondiente a Segundo Lozares Escolar.

⁹⁴⁵ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 196-36, correspondiente a Víctor Bernedo Zubiaurre.

⁹⁴⁶ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causas Bizkaia 2532-37 y Gipuzkoa 16148-39, correspondientes a Joan Aranburu Irizar; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 4215-42, correspondiente a Severiano Azpeitia Artzelus; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 692-37, correspondiente a Francisco Donazar Zabaltza; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 15427-38, correspondiente a Restituto García Segura; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 3168-38, correspondiente a Pedro Lasa Seguro; Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 12827-38, correspondiente a Segundo Lozares Escolar.

⁹⁴⁷ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Gipuzkoa 692-37, correspondiente a Francisco Donazar Zabaltza.

⁹⁴⁸ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 15427-38, correspondiente a Restituto García Segura.

⁹⁴⁹ Hay que tener en cuenta que el Partido Socialista tenía más carga de culpabilidad que *Izquierda Republicana* ante los tribunales franquistas. Correspondiente a Pedro Lasa Seguro; y Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 12827-38, correspondiente a Segundo Lozares Escolar.

⁹⁵⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 12827-38, correspondiente a Segundo Lozares Escolar.

⁹⁵¹ ETXEBARRIA, Toribio: *Viaje por el país de los recuerdos*. Sociedad guipuzcoana de editores. Donostia, 1990. Etxebarria cuenta esta anécdota sobre el empresario Bernedo: “Los vascos diferenciaban a los castellanos y a los catalanes. Si un vasco visitaba su taller, antes de saludar solía preguntar: “¿Hay trabajo?”. Si era castellano, tras saludar solía preguntar: “¿Hay salario?”. Los catalanes, tras un saludo más largo, solían preguntar: “¿Hay negocio?” galdetzen omen zuen”.

pag.

exitosa, bien por la cantidad de trabajadores empleados (en 1914 tenía entre 10-20 trabajadores, en 1916 entre 20-30, en 1917 entre 30-40, y después de sufrir una crisis en 1919, en 1920 llegó a tener de nuevo entre 20-30 trabajadores)⁹⁵²; bien por haber sacado dos patentes: una máquina para taladrar los cañones de las pistolas (en 1909)⁹⁵³, y una pistola completa (en 1919), con un cañón de 6,35 milímetros y con el número patente 69952 (a pesar de que en su fábrica también se producían pistolas “de tipo Eibar” de 7,65 milímetros)⁹⁵⁴. Sus marcas se vendían con las etiquetas “VB”, “Bc” y “Bernedo”. Las pistolas las vendía sobre todo en Francia, donde se comercializaban como “Vincent Bernedo” (a veces había algún fallo en la nomenclatura)⁹⁵⁵. Llegó desde Eibar en 1921, después de haberle vendido su taller a Bonifacio Etxebarria, el empresario de armería más importante de aquel entonces en Eibar⁹⁵⁶, y abrió un taller de herramientas en Beasain. Cuando vino a Beasain, a pesar de que ser socialista, en base a su posición social al ser también miembro de la “élite”, se convirtió en miembro de la sociedad Usurbe.

En cuanto a la política, antes de que viniera a Beasain, fue director de la revista semanal *¡Adelante!* en Eibar. Según el famoso jefe socialista Toribio Etxebarria, Bernedo fue de aquel grupo que creó el socialismo en Eibar, así como la revista semanal *¡Adelante!*⁹⁵⁷. En 1906, el Tribunal Supremo le impuso una pena de cárcel de tres años y seis meses por un artículo que escribió en 1905, y a su vez, tuvo que pagar una multa de 250 pesetas⁹⁵⁸ (esa pena iba a ser revisada en noviembre de 1906⁹⁵⁹). Por otra parte, fue concejal socialista en la década de 1910⁹⁶⁰. En mayo de 1917, creó la *Liga Antigermanófila* en Eibar, junto con otros socialistas y liberales eibarreses (los históricos socialistas eibarreses Juan Etxebarria y Akilino Amuategi eran parte del grupo). El objetivo de esa Liga era movilizar la opinión pública a favor de los aliados occidentales y en contra de los alemanes. Esos dos bandos estaban luchando en la Primera Guerra Mundial. Una parte de las personas con ideas progresistas (republicanos y socialistas moderados) observaron la defensa de los valores de la democracia en la alianza de Francia y Reino Unido, mientras que Alemania estaba defendiendo el Antiguo Régimen⁹⁶¹. Víctor Bernedo fue el vocal de la *Liga Antigermanófila*⁹⁶². Aún así, teniendo en cuenta que Víctor Bernedo en aquel entonces era empresario armero y que sobre todo vendía en Francia, lo más probable es que pensara que el compromiso hacia su *Liga Antigermanófila* era algo personal, además de ideológico. Bernedo vendió en total 11.500 pistolas a los aliados⁹⁶³. En la causa en su contra, Bernedo dice que cuando vino a Beasain dejó de ser militante del Partido Socialista, que a partir de 1920 no fue miembro de ese partido, y que en las elecciones de 1931 se presentó como “socialista independiente”. Además, dice que se hizo miembro del partido *Acción Republicana*, liderado por Manuel Azaña (ese partido se convirtió en *Izquierda Republicana* en 1934). De todos modos, puede ser que esa declaración ante el juzgado franquista fuera una forma de atenuar las sospechas que había contra él (el sistema judicial de aquella época funcionaba sobre todo dependiendo la naturaleza política de los presos)⁹⁶⁴.

Algunas versiones dicen que Víctor Bernedo fue fusilado en los tiempos de guerra. Por ejemplo, eso mismo dice Iñaki Egaña, que especifica que murió en Bilbao⁹⁶⁵, y la obra *Gipuzkoa: de los municipios republicanos a los franquistas* dice lo mismo⁹⁶⁶. En un homenaje a las Juntas Generales de Gipuzkoa aparece lo mismo⁹⁶⁷. El informe del Gobierno Vasco también dice que murió fusilado en Bilbao. Aún así, no ocurrió de esa manera. Es verdad que Víctor Bernedo huyó a Azpeitia el día en que

⁹⁵² Visita el enlace: <http://www.catalogacionarmas.com/public/42-eibar-9.pdf> Hala ere beste lotura honen arabera (http://apps.elsevier.es/watermark/ctl_servlet?_f=10&pident_articulo=90050051&pident_usuario=0&pcontactid=&pident_revista=328&ty=83&accion=L&origen=zonadelectura&web=www.elsevier.es&lan=es&fichero=328v06n16a90050051pdf001.pdf, en 1914 Víctor Bernedo tenía 38 trabajadores.

⁹⁵³ *Gazeta Española*, de 22/01/1910.

⁹⁵⁴ Visita el enlace: <http://www.catalogacionarmas.com/public/42-eibar-9.pdf>.

⁹⁵⁵ Visita este enlace para ver el blog de Bernedo para adquirir más información sobre las armas: www.historiadelasarmasdefuego.blogspot.com.

⁹⁵⁶ En 1921 Bonifacio Etxebarria consiguió un pedido para la Guardia Civil de 56.000 pistolas del tipo “Star” en 1921.

⁹⁵⁷ ETXEBARRIA, Toribio: *Viaje por el país de los recuerdos*. Sociedad guipuzcoana de editores. Donostia, 1990.

⁹⁵⁸ *El Socialista*, del 27/07/1906.

⁹⁵⁹ *El Socialista*, del 10/11/1906.

⁹⁶⁰ NARBAIZA AZKUE, Antxon: *Akilino Amuategi (1877-1919). Mitinero socialista de principios del siglo XX*. Ayuntamiento de Eibar. Astigarraga, 1984, pág. 20.

⁹⁶¹ Todo el movimiento socialista no respaldó ese punto de vista. De hecho, algunos socialistas declararon ser neutrales en la Conferencia de Zimmerwald celebrada en 1915. Es más, algunos de ellos, guiados por Lenin, mediante el llamamiento a convertir la lucha internacional en lucha de clases, crearon el movimiento comunista.

⁹⁶² NARBAIZA AZKUE, Antxon: *Akilino Amuategi (1877-1919). Mitinero socialista de principios del siglo XX*. Ayuntamiento de Eibar. Astigarraga, 1984, págs. 86-87.

⁹⁶³ En este enlace hay información: http://www.usc.es/estaticos/congresos/histec05/b3_goni_mendizabal.pdf.

⁹⁶⁴ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 196-36, correspondiente a Víctor Bernedo Zubiaurre.

⁹⁶⁵ EGAÑA, Iñaki: 1936. Guerra Civil en Euskal Herria. (Libro IV, La Guerra en Gipuzkoa). Aise liburuak. Andoain, 1999, pág. 208.

⁹⁶⁶ BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara (De los municipios republicanos a los franquistas)*. Aranzadi y Juntas Generales de Gipuzkoa. Donostia, 2010, pág. 56.

⁹⁶⁷ *Diario Vasco*, del 04/03/2011.

los sublevados entraron a Beasain⁹⁶⁸, y que de allí se fue a Bilbao donde vivió en la calle Castaños. Lo detuvieron allí el 20 de junio de 1937. Entre los detenidos estaba el beasaindarra Martín Esnaola Elizegi⁹⁶⁹, quien fue alcalde en 1941; pero él no fue fusilado: sin embargo, mediante la sentencia del 20 de julio de 1937, le impusieron la pena de muerte. Unos días más tarde, el 31 de julio de 1937, modificaron la condena a 30 años de pena de cárcel; y esa pena cambió una vez más el 4 de enero de 1943, para quedar finalmente en una pena de 12 años de cárcel. Víctor Bernedo estuvo encarcelado en la Segovia a partir del 9 de octubre de 1937; hasta que el 4 de julio de 1944 lo trajeron a la cárcel San Simon de Bilbao⁹⁷⁰. A finales de 1944, le sacaron de la cárcel porque estaba a punto de morir por una enfermedad. Le soltaron para que se muriese en casa, y así ocurrió el 17 de diciembre de 1944. Fue José Manuel Azurmendi Dorronsoro, en aquel entonces ayudante-secretario en el Ayuntamiento, quien le ayudó a salir de la cárcel. Él nos ha recordado: “Yo participé en las gestiones para que Bernedo saliera de la cárcel. Su yerno nos pidió que hiciéramos ese trabajo de mediación”⁹⁷¹.

El 29 de julio, el comandante militar Alberto Ruiz Moriones designó al nuevo Ayuntamiento, compuesto por el alcalde José Luis Guridi, los tenientes de alcalde Miguel Cerrajería Tiffe y Pedro Arana Gaiztarro, el concejal síndico Restituto Urteaga Otegi y los concejales José Aranburu Aranburu, Rufo Artolain Gaztañategi, Eusebio Asla Lapart, Martín Esnaola Elizegi, Francisco Ezkiaga Berakoetxea, José Luis Garín Intsausti, José Mendiola Lasa, Francisco Untzueta Jauregi y Germán Zaballos Imatz. El cambio de Ayuntamiento trajo consigo un cambio en términos de clase. Casi todos los concejales eran de clase media o similar, lo que era común en los ayuntamientos de la localidad en el siglo XX. Sin embargo, en la época de la República, accedieron más concejales de clase baja (Aguado, Carrascal y Lasa Segurola eran trabajadores socialistas y Sarriegi era un campesino de derechas), lo que produjo un equilibrio. Con los nombramientos de los fascistas, en cambio, fue en el sentido contrario: la burguesía predominó. José Luis Guridi era contratista de obras, Pedro Arana Gaiztarro dueño de una empresa de tinta (su padre, José Martín Arana, había sido principal accionista de la CAF y uno de sus fundadores) y Miguel Cerrajería era dueño de una empresa metalúrgica. Entre los concejales también había empleados cualificados como Germán Zaballos, quien trabajaba en la fábrica de Bernedo, Eusebio Asla, trabajador de la CAF, o Francisco Untzueta, quien, si bien trabajaba como factor en la compañía de ferrocarriles en Tolosa, ocupaba un puesto cualificado como los otros dos. La mayoría de concejales eran dueños de pequeñas empresas: Aranburu tenía una panadería, Urteaga una tienda de alimentos, Ezkiaga una imprenta y Esnaola una ferrería. La única excepción era Rufo Artolain Gaztañategi, que era trabajador de la CAF⁹⁷².

El Ayuntamiento era sobre todo carlista, y la mayoría de concejales también eran de esta tendencia. Conocemos la inclinación política de cada concejal gracias a un documento enviado por el Ayuntamiento al Gobernador Civil de Gipuzkoa y Bizkaia el 24 de noviembre que hablaba de los “cargos especiales”, es decir, el alcalde, los tenientes de alcalde y el concejal síndico “sin afiliación política, de derecha y totalmente españolistas”. (Con la frase “sin afiliación política”, debe entenderse que no eran de una facción concreta que apoyara al Ejército sublevado –falangistas, carlistas, CEDA–, pero no “apolítica” o “neutral”, sino que dentro de la derecha o mostrando simpatía por el régimen de los sublevados, eran personas que coincidían con las “minorías mínimas” sin incluirse en una de sus facciones). No obstante, Cerrajería declaraba que era “líder local de la Falange”, pero nuestra conclusión es que no pertenecía a la Falange desde hacía tiempo puesto que antes de 1936 no había delegados de la misma en Beasain y, además, Cerrajería había sido concejal entre 1934 y 1936. El documento afirma que el resto de concejales, Aranburu, Artolain, Asla, Esnaola, Ezkiaga, Mendiola, Untzueta y Zaballos, era de “afiliación tradicionalista” (José Luis Garín Intsausti es el único ausente de la lista, quizás por error)⁹⁷³. En el caso de Rufo Artolain, su nieto declara: “Mi abuelo más que franquista era carlista”⁹⁷⁴. Este documento es fruto de una orden dictada el 4 de noviembre de 1936 por el Gobernador Civil de Bizkaia y Gipuzkoa, José María Arellano, en la que solicitaba una descripción de los miembros de los grupos y de los trabajadores municipales, así como de sus “tendencias políticas”, de todas las localidades de Gipuzkoa y Bizkaia que se encontraban bajo el dominio de los franquistas. La orden fue publicada el 6 de noviembre en el Boletín Oficial de Gipuzkoa⁹⁷⁵. Algunos de estos concejales habían mostrado sus inclinaciones políticas en la época de la República como, por

⁹⁶⁸ EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 95. En el informe escrito por el alcalde franquista Martín Esnaola aparece el mismo dato. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A088, conjunto documental: 03.

⁹⁶⁹ La otra persona que fue detenida se llamaba Juan Miguel Etxeberri. Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 196-36, correspondiente a Víctor Bernedo Zubiaurre.

⁹⁷⁰ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 196-36, correspondiente a Víctor Bernedo Zubiaurre.

⁹⁷¹ Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

⁹⁷² Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁹⁷³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

⁹⁷⁴ Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁹⁷⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

pag.

ejemplo, dos concejales que habían ocupado el cargo también durante este período: Restituto Urteaga Otegi fue elegido en 1931 (y renombrado en 1936) “como independiente de la derecha”. En 1934, dimitió, al igual que todos los concejales de izquierda (excepto Serafín Arana), como muestra de solidaridad con el alcalde Jacinto Urteaga, manifestando así que estaba de acuerdo con el “movimiento municipal”. En 1936, cuando el Frente Popular lo reubicó en su puesto, presentó una moción a favor del euskera que exigía que los nuevos trabajadores municipales que se contrataran supieran el idioma. Puede resultar sorprendente que un concejal que había sido bastante próximo a la izquierda hubiera pasado ahora al bando del régimen franquista. Desconocemos las razones de Restituto Urteaga, pero Juan Unanua cuenta de su abuelo Rufo Artolain que “quizás tuviera un poco de miedo y por eso entrara en el Ayuntamiento (...) ya que era más carlista que franquista”⁹⁷⁶, por lo que es posible que Urteaga tuviera las mismas razones (a pesar de ello, no podemos descartar que en los testimonios que Rufo Artolain dio a su bisnieto hubiera cierta autojustificación). Miguel Cerrajería Tiffe y Eusebio Asla Lapart fueron concejales del Ayuntamiento derechista designados por el Gobernador en octubre de 1934, cargo que ocuparon hasta 1936, cuando el gobierno del Frente Popular restituyó al Ayuntamiento elegido en 1931 (Cerrajería también había sido electo en las elecciones invalidadas en Beasain el 12 de abril de 1931). Adicionalmente, cabe destacar que Rufo Artolain, Eusebio Asla, Francisco Ezkiaga, José Mendia y Francisco Untzueta fueron apresados por los republicanos en los días posteriores al Golpe de Estado⁹⁷⁷. Varios de estos concejales habían mostrado inclinaciones derechistas: José Luis Guridi, alcalde durante la República, fue presidente de la *Asociación Libre de Propietarios de Fincas Urbanas* y el concejal José Luis Garín formó parte del Sindicato de Agricultores, siendo el presidente del mismo entre 1933 y 1935⁹⁷⁸. Asimismo, Pedro Arana Gaiztarro, hermano del concejal electo en 1931 Serafín Arana Gaiztarro, había sido alcalde de Beasain desde abril de 1920 a marzo de 1922 (durante la monarquía de Alfonso XIII)⁹⁷⁹. Pedro Arana Gaiztarro era miembro de la coalición liberal mayoritaria de aquella época en Beasain (formada por monárquicos y republicanos) y que se oponía al Partido Carlista (entonces los socialistas y jeltzales no tenían tanta fuerza en Beasain). Por consiguiente, resulta extraño que un liberal que había sido rival de los carlistas fuera ahora concejal de un Ayuntamiento carlista en representación de un régimen “contrario al liberalismo”. Sin embargo, esto muestra que una significativa parte de la base social del franquismo estaba integrada por personas que, guiadas por sus intereses de clase, se aproximaban a aquéllos que defendieran sus intereses y propiedades, por encima de ideologías concretas (un caso similar es el de Miguel Cerrajería, quien, cuando el Gobierno de la derecha lo nombró concejal de Beasain en 1934, se definió como “republicano sin colores”). Martín Esnaola Elizegi, definido como “tradicionalista” en el documento, fue alcalde de Beasain desde febrero de 1941 hasta 1949. Su sucesor fue el mencionado Miguel Cerrajería Tiffe (entre 1949 y 1954)⁹⁸⁰, y posteriormente el cargo fue ocupado por Germán Zaballos Imatz (de 1954 a 1957). No fue hasta 1957 que la ciudad fue gobernada por un alcalde que no hubiera formado parte de este grupo municipal (Pablo Hunolt Arana)⁹⁸¹. El hecho de que los miembros de este primer grupo municipal permanecieran tanto tiempo en el puesto demuestra que, independientemente de sus primeras intenciones (regresar al régimen tradicional en el caso de los carlistas) y más allá de la derrota de su proyecto, muchos miembros de las facciones que integraban la “coalición” de la órbita franquista se incorporaron a las dinámicas del régimen, y este fue, en la práctica, uno de los factores que más contribuyó a la derrota de los sectores “maximalistas” de estas facciones. Por último, debemos mencionar al concejal José Aranburu, apodado “el de Santín” y panadero de oficio, quien según los vecinos era “una persona con buena voluntad” que había ayudado a muchas personas del bando de los perdedores (izquierdistas y nacionalistas).

Asimismo, en dicho documento del 24 de noviembre de 1936 se enumeran los trabajadores municipales junto a su ideología. Los cargos estaban distribuidos de la siguiente manera: El tradicionalista José Beriztain Zubiaga como secretario, el también tradicionalista Bautista Tellería Ayestarán como depositario, Francisco Eltzó Urrestaratzu como administrador de los arbitrios y Martín Aranburu Urteaga como su asistente (ambos tradicionalistas)⁹⁸², Hilario Urteaga Otegi (monárquico con tendencias tradicionalistas)⁹⁸³ como médico titular, Justo Aguado Baza (tradicionalista)⁹⁸⁴ como practicante, Pedro Urkia Goena (independiente pero completo españolista de derecha) como inspector de limpieza, José Antonio Aduritz Isasa (independiente

⁹⁷⁶ Entrevista realizada a Joan Unanua Artolain. En Beasain, a 05/09/2014.

⁹⁷⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 38.

⁹⁷⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 121, conjunto documental: 29.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 113, conjunto documental: 10.

⁹⁷⁹ ZUFIAURRE GOYA, José: “Alcaldes de Beasain” en anuario *Beasain Jaietan*, 2001 (págs. 17-21.), pág. 18.

⁹⁸⁰ ZUFIAURRE GOYA, José: “Alcaldes de Beasain” en anuario *Beasain Jaietan*, 2001 (págs. 17-21.), págs. 19-20.

⁹⁸¹ Aún así, Pablo Hunolt no era ajeno a la guerra de 1936, pues combatió del lado de los sublevados en la compañía de requetés de San Martín de la Asunción.

⁹⁸² Hoy en día hay una calle con el nombre de Martín Aranburu en Beasain, entre la calle Fueros y la calle Nabarro Larreategi.

⁹⁸³ Hilario Urteaga quien en julio de 1936 les dijo a las tropas ocupantes en Olaberria: “Os va a resultar muy fácil tomar Beasain”. Otro hermano, Restituto Urteaga Otegi, era concejal.

⁹⁸⁴ Justo Aguado Baza combatió como requeté y murió en la guerra en marzo de 1937 en Aretxabaleta.

pero de tendencia nacionalista vasca) como matarife, Antonia Bares Tolosa (izquierdista, miembro de UGT) como limpiadora de entrañas, Pedro José Iguain Tellería (independiente pero completo españolista de derecha)⁹⁸⁵ como director de la banda municipal, Victoriano Tellería (nacionalista vasco pero “de servicio en la Armada”) como atabalero, Félix Arizmendi Etxenike (independiente pero completo españolista derechista) como sobrestante, Melchor García Josa (independiente pero de tendencia tradicionalista) como cabo de alguaciles, Esteban Peñagarikano Arazko (independiente pero completo españolista de derecha) como alguacil, Ignacio Irastortza Uranga (independiente pero completo españolista de derecha) como sereno, José Kerexeta Gogortza, Fermín Cid Arras (ambos tradicionalistas), Agustín Cacho Mendia, Josefa Aranburu Uranga y Sabina García García (los tres independientes pero españolistas de derecha)⁹⁸⁶ como limpiadores. El documento también revela que, cuando las “fuerzas nacionales” entraron en Beasain, cinco trabajadores fueron despedidos por huir: el secretario oficial Candelario Aranburu Múgica (nacionalista vasco), el responsable de los arbitrios Juan Aranburu Irizar (partidario del Frene Popular), el alguacil Segundo Lozares Escobar (sic)⁹⁸⁷ (perteneciente al partido Izquierda Republicana) y Francisco Zabaleta Donazar (sin tendencia conocida)⁹⁸⁸. El quinto huido, el asistente de secretaría Emilio Muñoz Novillo, fue declarado “partidario del Frente Popular, pero [en aquel momento] se encontraba combatiendo en las filas de la Falange”⁹⁸⁹. No obstante, no tenemos certeza de esto puesto que Muñoz Novillo fue apresado en la calle en la época del Frente Popular por gritar “¡Viva el fascismo!”⁹⁹⁰, por lo que entendemos que de ninguna manera era un “partidario del Frente Popular” que en última instancia había ingresado en la Falange, sino que su simpatía por esta era previa. Tras la “limpieza”, el personal municipal era derechista casi por completo (con mayoría de carlistas), con dos únicas excepciones: El matarife Aduriz y la limpiadora de entrañas Bares.

Entre el profesorado también hubo sustituciones (limpiezas). Los profesores partidarios de la República o de los jeltzales huyeron del pueblo por miedo a ser objetivo de la represión de las fuerzas del nuevo régimen. Así pues, el 1 de octubre de 1936 (conforme a un documento remitido por el alcalde al Gobernador Civil el 8 de octubre), solo se presentaron ocho de los catorce profesores de Beasain: seis de las nueve profesoras (Dolores Mendiola Otegi, Saturnina López Rey, Teresa Puente Paz⁹⁹¹, Justa Ibero Larraioitz, Isabel Herrera Ruiz de Azua y María Consolación Iturriotz; la séptima, Teresa Setien, esposa del profesor apresado Adolfo Crespo Saiz⁹⁹², se encontraba enferma y regresó a su puesto de trabajo en noviembre); y dos de los cinco profesores (Álvaro García y Domingo García). Uno de los profesores, Adolfo Crespo, estaba apresado en Lasarte por tener ideas socialistas y ser miembro de UGT (fue liberado en marzo de 1937)⁹⁹³. Por otra parte, el documento señala que las profesoras de Astigarreta (Teresa Arrieta) y Arriaran (María Teresa Arrillaga) continuaban en su puesto y que el profesor de Aratz-Matxinbenta (José García Zapico), por el contrario, “se encontraba en Asturias”, sin ofrecer ningún otro detalle⁹⁹⁴. El Ayuntamiento anunció que para el 22 de octubre cuatro personas se habían ofrecido para ocupar los puestos de los profesores ausentes: dos eran carlistas y dos requetés, José Ignacio Aranburu Agirre y Andrés Catarain Urrestaratzu; el tercero era Guillermo Garate Agirre y el cuarto “un falangista cuyo nombre desconocemos”⁹⁹⁵. En cuanto a las escuelas, había 200 niñas matriculadas en la escuela para niñas, pero los archivos indican que “24 niñas en edad de matriculación se encontraban fuera de la localidad” y otras cuatro no acudían a la escuela. En la escuela de niños había 163 matriculados⁹⁹⁶.

El Ayuntamiento franquista de Beasain celebró su primera sesión plenaria el 6 de agosto. Su primera tarea consistió en distribuir a los concejales por Comités. Así, designaron a Pedro Arana como teniente de alcalde y a Restituto Urteaga como

⁹⁸⁵ Esa persona, a pesar de estar marcada en ese documento, era conocido en el pueblo por ser vascófilo. Prueba de ello son las canciones que creó en euskera, así como las obras que hizo con la coral en euskera y en el ámbito cultural vasco. En otros casos es posible que los que aparecen en ese documento no fueran tan notables y que fueran puestos para dar buena imagen. Este dato se lo agradezco a Andoni Sarriegi Eskisabel.

⁹⁸⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11. Los datos ideológicos los hemos recopilado como aparecen en ese documento. No estamos seguros de si eso aplica a todos los casos comprendidos ahí.

⁹⁸⁷ El verdadero nombre de esa persona era Segundo Lozares Escolar, no “Escobar”.

⁹⁸⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

⁹⁸⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 11.

⁹⁹⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24. Emilio Muñoz Novillo murió en la guerra en marzo de 1938, en la provincia de Jaén, cuando se encontraba combatiendo con la compañía de la 11ª bandera del 2º tercio de la Legión.

⁹⁹¹ Acerca de este profesor, contamos con el informe conductual escrito el 3 de noviembre de 1936 por el alcalde de Beasain, José Luis Guridi. Según ese informe, Puente Paze tenía “buena conducta religiosa” y “su tendencia política era conocida”. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 252, conjunto documental: 21.

⁹⁹² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 04.

⁹⁹³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 03; y Archivo Militar de la Zona Noroeste, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 279-37, correspondiente a Adolfo Crespo Saiz.

⁹⁹⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 03.

⁹⁹⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 06.

⁹⁹⁶ El informe sobre las mujeres lo realizó la profesora María Dolores Mandiola, y el de los hombres Domingo García. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 07.

pag.

concejal síndico, a José Aranburu, Eusebio Asla y Restituto Urteaga (con Pedro Garín como asistente) los destinaron al comité de Abastecimiento; Pedro Arana y Martín Esnaola (con el médico Hilario Urteaga como asistente) fueron ubicados en el comité de la Cruz Roja y la Caridad; Francisco Untzueta y José Mendia (con el sobrestante municipal Feliciano Arizmendi como asistente) fueron destinados al comité de Limpieza; y Francisco Ezkiaga, Rufo Artolain, José Luis Garín y Germán Zaballos (con Pedro José Iguain como asistente) fueron asignados al de Asistencia Social. (El comité de Hacienda no había sido constituido todavía, pero Pedro Arana y el alcalde fueron los encargados de estas gestiones hasta su formación). También se convino que el alcalde fuera responsable principal de todos los comités⁹⁹⁷, que fueron establecidos el 13 de agosto: Miguel Cerrajería, José Aranburu y Rufo Artolain fueron ubicados en Caridad, Banda Municipal y Gobernación (policía municipal); el alcalde Guridi, José Mendia y Pedro Arana en el Comité de Hacienda; Francisco Untzueta, Francisco Ezkiaga y Martín Esnaola en el Comité de Aguas; y Restituto Urteaga, José Luis Garín y Germán Zaballos en el Comité de Abastecimiento y Mercado. Asimismo, aprobaron el nombramiento del alcalde Guridi como delegado para el hospital de Arangoiti, a Eusebio Asla para las escuelas, a Guridi, Pedro Arana y Asla para los comedores escolares y a Miguel Cerrajería para el Censo Electoral⁹⁹⁸. Desde junio hasta diciembre, el Ayuntamiento había celebrado sesiones plenarias cada semana, pero el 3 de diciembre, a propuesta del concejal Asla, se determinó celebrarlas cada quince días⁹⁹⁹. Por último, el 3 de abril se formó el Consejo Municipal para la Educación Primaria, integrada por el alcalde Guridi y los concejales Miguel Cerrajería, Eusebio Asla (es decir, el comité de educación), el rector Florencio Aspe, el médico Hilario Urteaga y dos delegados de los padres y madres (Natalia Azurza y José Albizu). Este Consejo fue el encargado de organizar las actividades para dar inicio al curso escolar el 15 de septiembre. El comienzo del nuevo curso tenía, sin embargo, otro significado: era mucho más religioso y tradicional tal y como establecía el *“Nuevo Estado”*¹⁰⁰⁰. El objetivo de estos consejos (se constituyó uno en cada localidad de Gipuzkoa) era “transmitir el espíritu español y católico” a los niños “a través de la enseñanza”, tal y como expresó la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa en un documento publicado el 31 de agosto de 1936. Para ello, además de establecer que el curso escolar debía iniciar el 15 de septiembre en las escuelas públicas, determinaron que en todas las escuelas tanto públicas como privadas debía disponerse una bandera española, que la enseñanza debía ser “católica y españolista”, que debía rezarse el Padre Nuestro al iniciar y finalizar la jornada, que se debían mostrar “con gran entusiasmo las contribuciones de los vascos y, especialmente de los guipuzcoanos, a la nación española” y, finalmente, que “se enseñaría en euskera a los niños y niñas que solo supieran euskera, pero el español se enseñaría con esmero; y que a aquéllos que supieran español se les enseñaría en español” (es decir, que se enseñaría en español a aquéllos que dominaran ambas lenguas y que, al que únicamente dominara el euskera, se le enseñaría en tal idioma hasta que aprendiera español, puesto que, en la práctica, saber euskera era considerado una incapacidad). Por otra parte, el cargo de Inspector de Educación de Gipuzkoa fue asignado a Manuel Jiménez Cachón¹⁰⁰¹.

La tendencia carlista del nuevo Ayuntamiento fue visible enseguida y no solo en cuanto a su composición, sino también en sus primeras acciones. Tras distribuir a los concejales en comités, la primera decisión del Ayuntamiento fue “remitir un telegrama de agradecimiento” al alcalde de Lizarra (ya que una de las columnas que tomó Beasain procedía de Lizarra), y la segunda, “en atención a las órdenes de la Junta de Guerra Carlista” (dichas órdenes habían sido dictadas desde Ordizia por la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa el 5 de agosto), reubicar la bandera (la bicolor monárquica, que todavía no era la oficial para los sublevados) en los edificios oficiales, recolocar la cruz en las escuelas, situar la imagen del Sagrado Corazón de Jesús en el trono del Ayuntamiento y enviar una delegación del Ayuntamiento a todos los actos religiosos¹⁰⁰². La última decisión se efectuó mediante una moción presentada el 25 de noviembre que determinaba que el alcalde (o el concejal que acudía en su representación) debía asistir a las misas con el bastón de mando¹⁰⁰³. Asimismo, las instrucciones del Ayuntamiento ordenaban que había que “tomar las medidas a todos aquéllos que se unieran al movimiento de forma voluntaria” (es decir, indicaba que la institución tendría que colaborar en el movimiento de la Junta de Guerra Carlista)¹⁰⁰⁴. El 13 de agosto, el nuevo Ayuntamiento convino entregar doce mil pesetas a la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa, pese a que “dada la complicada situación del

⁹⁹⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

⁹⁹⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

⁹⁹⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁰⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 252, conjunto documental: 21.

¹⁰⁰¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta E073, conjunto documental: 13.

¹⁰⁰² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 23. Lo respectivo al telegrama enviado al alcalde de Lizarra nos lo ha contado también Joxe Manuel Azurmendi. Entrevista a Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro. En Donostia, a 10/09/2014.

¹⁰⁰³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

¹⁰⁰⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 23.

Ayuntamiento”, el pago del primer período había sido de tan solo ocho mil pesetas¹⁰⁰⁵. No obstante, en sesión del 23 de agosto, el pleno municipal decidió organizar una “recolecta popular” entre los habitantes de Beasain para la Junta de Guerra¹⁰⁰⁶. Por otra parte, en lo referente a la “legitimidad jurídica”, el Ayuntamiento franquista de Beasain pretendió mostrar los méritos de los “sublevados”. En la sesión plenaria del 3 de septiembre el alcalde Guridi apuntó que el cambio realizado en el Ayuntamiento de Donostia por los concejales era “ilegal” (esta localidad todavía se encontraba en manos de los republicanos por un cambio), por lo que el Ayuntamiento resolvió realizar una “protesta”. Esta “queja” debe entenderse en el contexto de una lucha simbólica (es impensable que un ayuntamiento partidario de los republicanos, y más siendo la capital de Gipuzkoa, tuviera que dar cuenta de su funcionamiento interno a un Ayuntamiento partidario del levantamiento): simplemente se trató de un intento de deslegitimación¹⁰⁰⁷. Finalmente, el 3 de octubre de 1936, el alcalde José Luis Guridi envió un telegrama de felicitación al general Franco, quien a finales de septiembre había sido nombrado “jefe de estado” por los militares sublevados (jefe de estado del régimen que estaban construyendo en los territorios partidarios del levantamiento)¹⁰⁰⁸.

Por otra parte, pese a que las disputas entre los carlistas y falangistas no fueran tan acentuadas en Beasain (especialmente porque la significativa superioridad que el carlismo ejercía sobre la derecha de la localidad apenas dejaba lugar para disputas), sí existió desconfianza por parte de los carlistas hacia los falangistas. En el pleno del 1 de octubre de 1936, el concejal Eusebio Asla inquirió por qué debía colocarse en el exterior de las escuelas públicas un cartel que hacía referencia a la Falange, así como la bandera de este partido, puesto que esto podría significar que el centro se había convertido en el centro político del partido. El alcalde Guridi le respondió que allí no se había instalado el centro político, sino que un grupo de mujeres había ofrecido de manera voluntaria al comandante militar (Alberto Ruiz Moriones) coser ropa para los soldados que luchaban en el frente, y que la escuela había sido utilizada para tal fin, por lo que la bandera y el cartel de la Falange permanecerían en el edificio de la escuela pública mientras esta actividad se estuviera realizando¹⁰⁰⁹. Javier García Bergara también confirma esto: “durante la guerra, algunas mujeres falangistas se organizaron para coser ropa para las tropas nacionales”¹⁰¹⁰.

La situación del pueblo era dramática no solo por la represión, sino también por el hambre. El diario *La Voz* publicó en 1937 que “la gente de Beasain tiene miedo de salir a la calle” y “hay miseria en todas partes”¹⁰¹¹. Si bien el diario *La Voz* publicó esto en mayo de 1937, todo indica que en 1936 la situación era similar ya que el pleno del 13 de agosto resolvió distribuir dos kilos de patata y una docena de huevos a cada habitante. Asimismo, el Ayuntamiento convino solicitar a la CAF un poco de carbón para repartir entre los vecinos¹⁰¹². Sin embargo, parece que las gestiones para recibir carbón de la CAF no lograron su objetivo y en el plenario del 20 de agosto la institución decidió estudiar las gestiones para obtener carbón de Tolosa¹⁰¹³. En el plenario del 8 de octubre, se hizo público el pedido de cien toneladas de carbón a una empresa de Ponferrada. Esta empresa contestó que le resultaba imposible enviar cien toneladas, por lo que el Ayuntamiento decidió solicitar el carbón otra vez a la CAF, quien aprobó la solicitud el 15 de octubre¹⁰¹⁴. El 23 de agosto se solicitó una donación de diez mil pesetas a los comerciantes de Beasain “para que el Ayuntamiento adquiriera productos básicos”. El delegado del Ayuntamiento encargado de la solicitud, que fue aceptada por los comerciantes, fue el concejal exrepublicano Serafín Arana (quien no había dimitido en 1934)¹⁰¹⁵. Serafín Arana era hermano del teniente de alcalde fascista Pedro Arana, lo que demuestra que los burgueses liberales apostaron por el franquismo. En noviembre, por ejemplo, el Ayuntamiento se vio obligado a abrir el comedor escolar para dar de comer a la gente hambrienta (si bien la orden fue dictada en noviembre, la inauguración fue anunciada en el pleno del 3 de diciembre)¹⁰¹⁶. Un documento firmado por el alcalde José Luis Guridi en enero de 1937 revela que noventa niños y niñas comían en dicho comedor social¹⁰¹⁷ (Milagros Larrea cuenta que “lo que daban allí era incomible”¹⁰¹⁸). El 12 de noviembre, la CAF decidió entregar

¹⁰⁰⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁰⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁰⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁰⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3186, conjunto documental: 45.

¹⁰⁰⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹⁰ Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: en Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹⁰¹¹ *La Voz*, de 16/05/1937.

¹⁰¹² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰¹⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

¹⁰¹⁸ Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

pag.

cinco litros de leche al día debido a la escasez de recursos del Ayuntamiento¹⁰¹⁹. Este no fue el único aporte de CAF: en el pleno del 10 de diciembre, el Ayuntamiento anunció que la empresa entregaría una ayuda de cien pesetas al mes para el comedor¹⁰²⁰. La pobreza en Beasain estaba muy extendida. Según un documento del 10 de noviembre de 1936, se habían inscrito 138 familias para recibir ayuda del Ayuntamiento. La situación era mucho más grave que la producida por la crisis económica de la República¹⁰²¹. En enero de 1937, el Ayuntamiento de Beasain tuvo que constituir el Comité de Caridad, al que pertenecían el alcalde, varios concejales, el rector, el médico y un profesor, con el objeto de dar respuesta a la situación¹⁰²². Este comité tenía, entre otros, el propósito de proveer la asistencia del Comedor Social a los vecinos de Beasain¹⁰²³.

Otro de los asuntos que complicó la situación del Ayuntamiento fue la inadecuada construcción (más extensa de lo necesario) del camino que iba de Salbatore a Garin, lo que provocó un aumento de los impuestos aplicados por la Diputación de Gipuzkoa. En la sesión plenaria del 15 de octubre de 1936, cuando todavía no se había constituido la Diputación Foral de Gipuzkoa franquista, se resolvió designar a los concejales Cerrajería y Ezkiaga como responsables de la negociación de dicho impuesto para cuando la diputación fuera establecida¹⁰²⁴.

Paralelamente, el Ayuntamiento tomó otra decisión repentina: privatizar y dejar en manos de las monjas carmelitas las escuelas de la calle Martina Maiz, que debían ser públicas, con el argumento de que “los locales habían quedado libres”. El principal impulsor de la iniciativa fue Miguel Cerrajería, cuyo principal argumento era que “ya no era necesario el nivel de escuela infantil de las escuelas nacionales”, y el Consejo de Educación del Ayuntamiento (formado por el propio Cerrajería, el alcalde Guridi y Eusebio Alsa junto con otros delegados) aprobó el proyecto. Por consiguiente, el proyecto de constituir una escuela pública de la época de la República, que había sido tan controvertido, fue desbaratado de inmediato por el Ayuntamiento franquista por una decisión impulsada por Cerrajería¹⁰²⁵. El Ayuntamiento de Beasain resolvió, en la sesión plenaria del 3 de abril, celebrar, el 13 de septiembre, domingo, un acto de bendición en las escuelas que iniciaría con una misa¹⁰²⁶. Esta decisión fue aprobada por el Consejo de Educación Primaria de Beasain (formado por el alcalde Guridi; dos concejales, Alsa y Cerrajería, el médico, el rector y dos representantes de los padres y madres) en un pleno celebrado el 7 de septiembre. Según el Consejo, dado que la inauguración oficial del edificio escolar había sido “durante la República” y “sin bendición”, no podía considerarse una verdadera inauguración, por lo que resultaba necesaria una bendición religiosa¹⁰²⁷. El Ayuntamiento invitó al evento, al que atribuía gran importancia, al Inspector de Educación Primaria de la provincia (Manuel Jimenez Cachon)¹⁰²⁸. Por lo tanto, el poder religioso y el civil habían sido unificados en la dirección que el sector religioso o tradicionalista del nuevo Estado quería, y al mismo tiempo, pretendía eliminar todo rastro de la República: es decir, se propusieron “revocar” un logro de la República (lograr una nueva escuela para Beasain), y quisieron demostrar que aquel logro no era beneficioso porque no coincidía con los principios ideológicos del nuevo Estado (en este caso, “religionizar” el espacio público), por lo que se tuvo que inaugurar “otra vez, de forma directa”, para que aquel logro fuera “útil”. Además, cabe destacar que no se trató de una decisión repentina. Las carmelitas habían solicitado previamente permiso al Ayuntamiento para impartir clases en verano, permiso que obtuvieron. En la petición, realizada el 18 de agosto de 1936, solicitaban al alcalde “permiso para ampliar sus clases”. Esto significa que consideraban prácticamente un hecho que tendrían un lugar para impartir clases¹⁰²⁹.

Por último, respecto a los servicios, dada la mala situación de la banda música (la mayoría de los integrantes habían huido), en el pleno del 17 de septiembre se tomó la decisión de reorganizar la misma¹⁰³⁰. Un documento redactado por el director José Iguain Tellería el 4 de agosto de 1936 da cuenta de la situación. En ella, cuenta que en la reunión del 30 de julio solamente se presentaron nueve músicos (José Mendia¹⁰³¹, Germán Martín, Abundio Montejó, Fermín Montejó, Enrique Montejó, José María

¹⁰¹⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2941, conjunto documental: 35. Según Rosario Larrea, la leche allí repartida era para los niños huérfanos –como fue su caso-. Entrevista realizada por Alberto Alonso Cacharro y Josu López Castañares a Rosario Larrea. En Beasain, a 14/04/2012.

¹⁰²⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰²¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3255, conjunto documental: 08.

¹⁰²² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

¹⁰²³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

¹⁰²⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰²⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰²⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰²⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta E073, conjunto documental: 13.

¹⁰²⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 252, conjunto documental: 21.

¹⁰²⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 252, conjunto documental: 21.

¹⁰³⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰³¹ José Mendia era también concejal del Ayuntamiento.

Zaballos, Santiago Muñoz, Juan Peñagarikano y Eugenio Uribe), a los que más tarde se sumó un décimo, Pascual Urbina¹⁰³². El Ayuntamiento, para organizar la banda, resolvió el 27 de agosto expulsar a los músicos que habían huido y solicitar a sus familias que entregaran los instrumentos, tal como se notificó a Pedro José Iguain. En la banda también se hizo un cambio de personal en perjuicio de las personas de izquierda y los jeltzales¹⁰³³. La banda no era el único lugar donde faltaban personas. El 8 de noviembre, el Ayuntamiento anunció la contratación de un nuevo bedel para la Escuela de Artes y Oficios, por “ausencia” del anterior (había huido). Se decidió adjudicar dicho puesto, de manera provisional, a Ignacio Esnaola¹⁰³⁴.

Francisco Eltzó Urrestaratzu fue nombrado nuevo responsable del agua, tal como consta en el acta de la sesión plenaria del 17 de septiembre¹⁰³⁵, a pesar de que Ángel Ayestarán o Pedro Garín habían ocupado antes el puesto. Por otra parte, en el pleno del 28 de noviembre, Julio Miguel Martín, inspector de la Compañía de Ferrocarriles, comunicó que había dado permiso para que los trenes tranvía se detuvieran en Beasain¹⁰³⁶.

En el pleno del 7 de noviembre de 1936, el primer Gobernador Civil de Gipuzkoa y Bizkaia, como miembro del Comité de Abastecimiento, notificó que había determinado el precio de los huevos: 4 pesetas por docena¹⁰³⁷. No obstante, en el Boletín Oficial del 23 de noviembre figuran otros precios: 4 pesetas la docena de huevos extra, 3,75 pesetas la de huevos corrientes y 3,25 la docena de “huevos de caja”¹⁰³⁸. El kilo de arroz valía 1,60 pesetas, y el kilo de bacalao de Escocia o Islandia 3,30 pesetas. La tonelada de sal industrial estaba a 70 pesetas, y la leña entre 0,50 y 0,55 pesetas¹⁰³⁹. La evolución de los precios del mercado durante los primeros meses bajo la autoridad de los sublevados fue la siguiente (precios en pesetas):

PRODUCTO	XII-1936 ¹⁰⁴⁰	II-1937 ¹⁰⁴¹	III-1937 ¹⁰⁴²
Huevos (docena)	4	3,40	2,25
Queso (kilo)	5	6	3,30
Uva negra (kilo)	0,80	-----	-----
Peras (kilo)	-----	2	2
Manzanas especiales (cesto)	1	1,50	2,20
Manzanas corriente (cesto)	0,60	0,90	1,80
Castañas (fanega)	20	-----	-----
Alubias (kilo)	3,75	3,25	3,50
Patatas (kilo)	0,30	0,35	0,25
Coles (cabeza)	0,30	0,40	0,40
Cebollas (docena)	0,90	1,20	1,60
Par de botellas de aceite	12	12	12
Par de pollos	10/11	12	12
Conejo (kilo)	10,90	Par: 1,90	Par: 1,80
Palomas	2	2,25	2,25
Ternera (kilo)	3,60	2,70	5
Carne de vacuno (kilo)	2,80	2,70	2,80
Carne de cabra (kilo)	1,20	-----	
Cordero (kilo)	-----	4	1,75

¹⁰³² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 45. Como podemos apreciar, entre los que permanecieron en la banda municipal, la mayoría eran derechistas, como por ejemplo los miembros de la famosa familia Montejo o Santiago Muñoz.

¹⁰³³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 45.

¹⁰³⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰³⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰³⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰³⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰³⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A070, conjunto documental: 01.

¹⁰³⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A070, conjunto documental: 01.

¹⁰⁴⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 171, conjunto documental: 23.

¹⁰⁴¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A070, conjunto documental: 01.

¹⁰⁴² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A070, conjunto documental: 01.

Carne de cerdo	40	35	32
Merluza (kilo)	6	6	6,75
Pescadilla (kilo)	3	2,50	2,80
Almeja (kilo)	3	3	3
Besugo (kilo)	2,50	2	2,50
Chipirones (kilo)	3	-----	1,20
Palomitas de maíz (kilo)	-----	1,90	-----

Otro indicio de que la situación era bastante crítica fue el decreto publicado por Alberto Ruiz Moriones el 13 de noviembre de 1936 en contra de la especulación y la acumulación del capital. El decreto establecía que quien llevara a cabo tal acumulación sería “considerado mal patriota (...) y castigado con dureza”. El hecho de haber publicado este decreto muestra lo que estaba sucediendo¹⁰⁴³.

De acuerdo con un documento del 22 de octubre de 1936 (escrito por el alcalde de Beasain tras la petición de una lista por el nuevo jefe de la Guardia Civil, Joaquín Garrido), en Beasain había doce bares o tabernas: el de la viuda de Jacinto Urteaga (sic; así figura en el documento) junto a la estación, “Pakoren fonda (sic) en Kale Nagusia, el de Ceferino Azarola en la Avenida Navarra, el de Juan Agirre en Kale Nagusia, el de Fernando Errazkin en Andre Mari Kalea, el de Martzelino Garin, el de Martzelino Olabarrieta, el de Ignacio Gorrotxategi, el de Juan González, el de Félix Urkia, el de Lucio Oruna y el de Félix Lapedriza, estos últimos en la calle José Miguel Iturriotz. Adicionalmente, había cuatro garajes y gasolineras: El de la viuda de Jacinto Urteaga (sic; así figura en el documento) junto a la estación, el de Bernabé Aierdi y Pablo Irizar en la Avenida Navarra y el de Raimundo Suarez en Kale Nagusia¹⁰⁴⁴.

Por otra parte, es curioso observar cómo desfiguraba el Ayuntamiento la memoria reciente. El 27 de agosto, el Ayuntamiento resolvió “restaurar el pabellón contiguo a la iglesia”, pero no explicó cómo había sido dañado dicho pabellón (un edificio muy religioso). Los daños solo podían ser consecuencia de los combates de julio, pese a que el Ayuntamiento carlista dirigido por Guridi no quisiera reconocerlo porque podría perjudicar la imagen de que las tropas de Franco llevaban a cabo una “cruzada”¹⁰⁴⁵. En el pleno del 28 de noviembre, el concejal Pedro Arana presentó una moción “para retirar los restos de las casas que habían prendido fuego en Kale Nagusia”. Ni en la moción ni en el acta figuraba la razón por la cual habían prendido fuego las casas (en 1936, el único incendio que tuvo lugar en Beasain fue el fuego provocado por los sublevados)¹⁰⁴⁶.

1.6 Las autocelebraciones de las autoridades franquistas de Beasain

La organización de las fiestas siempre ha sido, en particular en las sociedades masivas modernas, una importante tarea de cualquier poder político. Las fiestas desempeñan tres importantes funciones para un poder político: “codificar” (simplificar) un mensaje propio, ilustrar la “participación” de la población (aunque en un trecho muy ajustado y siempre dentro de un guion preparado) de forma que “se cierre el abismo” entre la población y el gobierno (pese a que sea momentáneo) y, finalmente, ocupar el “espacio público” (físicamente, es decir la calle mediante desfiles o monumentos, o mentalmente, como que el régimen estableciera días “especiales” en el calendario o la imposición de lenguaje o códigos comunicativos).

En los regímenes fascistas o totalitarios (este trabajo no se propone discutir la naturaleza del franquismo, pero casi nadie pondría en duda que, por lo menos hasta 1945, el franquismo fue un régimen totalitario con características fascistas), las festividades han servido para representar una comunidad nacional unida (sin conflictos de clase), homogénea y subordinada al líder que buscaba el fascismo. El franquismo no fue una excepción.

La profesora estadounidense Zira Box ha realizado un exhaustivo análisis de la dinámica de las festividades del franquismo¹⁰⁴⁷. Bajo su punto de vista, la “coalición” integrada por los sectores civiles y militares que apoyaron a los sublevados

¹⁰⁴³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 2112, conjunto documental: 57.

¹⁰⁴⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 545, conjunto documental: 40.

¹⁰⁴⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁴⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁴⁷ BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010.

o al levantamiento del 18 de julio de 1936 se definía en “negativo”. Es decir, tenía más peso el estar en contra de algo (el marxismo, el liberalismo, la República, etc.) que a favor de algo¹⁰⁴⁸. Para el franquismo, “España”, la “verdadera España”, inició el 18 de julio de 1936 y el 1 de abril de 1939, pues éstos eran los límites para construir el nuevo estado. Por ello, en las festividades siempre se ensalzaron estas dos fechas. Se celebraban “mirando al exterior”, es decir, dejando a los “otros”, los perdedores de la guerra, fuera de las festividades y, por consiguiente, fuera del nuevo Estado. Por otra parte, debemos tomar en consideración que la España de Franco era un estado construido en una “victoria”, por lo que dicha “victoria era de suma importancia para el imaginario del nuevo Estado”. Lo celebraban una y otra vez con grandeza e “increíble gloria”¹⁰⁴⁹. Pero todas las victorias tienen un perdedor y en este caso eran los partidarios del lado republicano. Por lo tanto, mediante las figuras de estas celebraciones y de aquéllos que colaboraban a ampliarlas, les indicaban que se encontraban fuera del nuevo Estado.

Por otra parte, también se celebraban “mirando al interior”. Este tipo de celebraciones fueron un campo de batalla para las rivalidades políticas medio escondidas entre las diferentes facciones del franquismo y entre ellas mismas. Es decir, las usaban para marcar el terreno a otras facciones, que habían sido sus aliadas en la guerra, pero eran rivales en la política. El lema de los franquistas era “Dios y España”, pero no era igual la relación que debían tener “Dios” y “España” para todos los bandos. Para los falangistas, la nación era el inicio y el final de todo, por encima de la religión, pese a que a esta última sí le otorgaban cierto papel “histórico”¹⁰⁵⁰. Para los carlistas, y en particular los partidarios de un nacionalismo religioso, la religión y la moral católica se anteponían al Estado. La nación debía ser totalmente católica pues, de no ser así, no habría España¹⁰⁵¹. En la definición de “España” tampoco se ponían totalmente de acuerdo. Para los carlistas era algo del pasado, del Antiguo Régimen, que había que gobernar “conforme a la ley de la tradición”. Es decir, era algo que “debía ser recuperado”. Por el contrario, para los falangistas, seguidores del fascismo, “España” era algo que sería moldeado por un futuro fascista, algo que “debía ser construido”¹⁰⁵². Estas dos no constituían más que dos facciones, pues otras –la Iglesia, los monárquicos alfonsistas, los militares– podían tener otros proyectos. En cuanto al papel del Estado, los falangistas consideraban que este debía ser totalitario, mientras que otras facciones defendían que debía equilibrarse con otras entidades –la Iglesia, otras agrupaciones, “la ley tradicional”, etcétera¹⁰⁵³. Por medio de las festividades, cada facción buscaba una oportunidad para definir “España”, es decir, para sobreponer su proyecto político a los proyectos de otras facciones del franquismo. Cabe destacar que ninguna de las facciones logró ganar unilateralmente y que, si bien alcanzaron la victoria en la guerra de 1936, dicha victoria no fue al cien por cien lo que ninguna de las facciones deseaba. En este sentido, Zira Box sostiene: “tras la imagen de unión del régimen (...), la simbología del nuevo Estado se convirtió en un campo de batalla entre las diferentes facciones, que querían definir las esencias de la nación a su manera”¹⁰⁵⁴. No obstante, en la guerra de 1936, estos grupos se vieron obligados a priorizar cierto “minimalismo” entre sí y la unión por encima de su programa particular. El régimen unía a los grupos partidarios de los sublevados, y su núcleo (Franco y el Ejército) utilizaba las festividades para ampliar el sentido de “comunidad” entre los derechistas (y para arrinconar los maximalismos de algunos)¹⁰⁵⁵.

Beasain era una localidad controlada por los carlistas o, por lo menos, en la que tenían mucha influencia, por lo que las fiestas también se orientaban en ese sentido, aunque más a la recuperación de símbolos pasados que a la construcción (fascista) de nuevos símbolos. Por ejemplo, el primer acto de homenaje de Beasain, celebrado el 2 de octubre de 1936, fue un “homenaje a la bandera” en el que, además de homenajear la bandera monárquica de España, se invitó al líder de la compañía requeté San Martín de Loinaz (Jesús Ibáñez Arcajo)¹⁰⁵⁶. Asimismo, el 1 de octubre el Ayuntamiento aprobó, a propuesta del concejal Francisco Ezkiaga, ubicar el Sagrado Corazón de Jesús en el trono de la sala de juntas el 25 de octubre, día de la fiesta de Cristo Rey (esta festividad era propia de la Iglesia, no la había inventado el régimen franquista)¹⁰⁵⁷. Si bien la colocación del Sagrado Corazón de Jesús en el trono era un gesto bastante simbólico, el Ayuntamiento resolvió disponer cruces en cualquier

¹⁰⁴⁸BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 24-25. y 30.

¹⁰⁴⁹BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 24-25. y 365.

¹⁰⁵⁰BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 34-40.

¹⁰⁵¹BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 41-44.

¹⁰⁵²BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 87-89.

¹⁰⁵³BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 109-113. y 116.

¹⁰⁵⁴BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, pág. 360.

¹⁰⁵⁵BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, pág. 363. Según Zira Box, el régimen mantuvo su capacidad para modificar su imagen (del falangismo inicial al “nacionalcatolicismo” o tecnocratismo), precisamente porque era la suma de varias facciones y porque logró mantener el equilibrio entre ellas. Por otra parte, también fue capaz de construir un simbolismo. De hecho, el régimen consiguió utilizar a sus facciones, sobre todo, a los falangistas.

¹⁰⁵⁶Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁵⁷Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

pag.

lugar. En efecto, como hemos mencionado anteriormente, la primera decisión del nuevo Ayuntamiento fue poner la cruz y la bandera en la escuela pública, y el 15 de octubre se decidió hacer lo mismo en las escuelas de Arriaran, para lo cual se invitó al comandante militar de la zona¹⁰⁵⁸. Asimismo, en la sesión plenaria del 3 de diciembre, se convino que el Ayuntamiento enviara una delegación a la misa principal de los domingos, propuesta impulsada por Eusebio Asla y Francisco Ezkiaga¹⁰⁵⁹.

El elemento más homenajeado por el Ayuntamiento franquista (y sus autoridades) durante la guerra fue el Ejército franquista. La guerra, de acuerdo con el “movimiento nacional” o “movimiento salvador”, fue un movimiento para “salvar a la nación” de la “revolución” y del “dominio de las potencias externas” (así como de la influencia de la masonería y de la Unión Soviética), por lo que participar en ella era considerada una “obligación del ciudadano” o, dicho de otra forma, una acción ejemplar. En Beasain se formó un batallón integrado principalmente por requetés locales que pertenecía al tercio de Oriamendi, la “Cuarta Compañía: la Compañía de San Martín de Loinaz”. Estaba compuesta principalmente por beasaindarras (si bien también formaron parte de ella soldados de Ataun, Lazkao y Olaberria y, conforme avanzó la guerra, se unieron requetés de otras formaciones). Durante los primeros años del franquismo, se volvió “común” que los requetés de la Compañía de San Martín de Loinaz, perteneciente al tercio de Oriamendi, recibieran numerosos homenajes. Por lo que sabemos, el 7 de noviembre de 1937 se celebró en Beasain un banquete para honrar a los miembros de la compañía¹⁰⁶⁰. Sin embargo, fue mucho mayor la fiesta celebrada en homenaje a la compañía en mayo de 1939 (durante las fiestas del pueblo, las fiestas de Loinaz) para celebrar el fin de la guerra. El Ayuntamiento también solicitó a CAF un camión el 16 de mayo y dos vagones el 17 de mayo para trasladar a los requetés del frente a Beasain, así como un camión a un hombre de Ormaiztegui llamado José Luis Tellería para trasladarlos de la localidad de Carrascosa del Campo (en la provincia de Cuenca)¹⁰⁶¹. Los concejales Miguel Cerrajería y José Aranburu se desplazaron hasta Carrascosa del Campo en representación del Ayuntamiento para acompañar a los requetés hasta Beasain. El Ayuntamiento vendió los boletos para el banquete a quince pesetas, e incluso invitó a los alcaldes de Ataun, Olaberria y Lazkao. Los documentos indican que la compañía llegó a Beasain el 20 de mayo de 1939 (sábado) y que el 22 (lunes) asistieron a la procesión que se realiza en homenaje a San Martín de Loinaz. Finalmente, el banquete se celebró el 28 de mayo (el siguiente domingo)¹⁰⁶².

Las fiestas en homenaje a la compañía se prolongaron incluso después de finalizar la guerra. Por ejemplo, el 7 de julio de 1940, después de que los requetés fueran nombrados “tenientes de honor” del Ejército por el Estado, el Ayuntamiento de Beasain organizó varias celebraciones como una misa en la basílica de San Martín de Loinaz y la entrega de la bandera de la compañía a la basílica (el alcalde Guridi informó sobre el acto al ministro del Interior de España el 10 de junio de 1940)¹⁰⁶³. En el acto también estuvo presente el capitán Epifanio Argiñano no solo como representante de la compañía, sino también como representante de la milicia de la FET-JONS de Gipuzkoa. El que no pudo asistir fue el general Alberto Ruiz Moriones, quien había sido comandante de la plaza de Beasain en 1936. Se excusó mediante un telegrama. Adicionalmente y fuera del contexto de las fiestas, el Ayuntamiento inició en 1938 una campaña de recolecta de dinero a favor de la compañía San Martín de Loinaz¹⁰⁶⁴.

También se llevaban hacían celebraciones por los caídos. Estas celebraciones también cumplían la función de representar a los fallecidos en la guerra como un ejemplo para el pueblo y la nación dado que habían muerto en el desempeño de “una tarea suprema” (en una guerra, “en la cruzada para salvar la nación”). Es decir, las celebraciones por la memoria de los caídos en la lucha por su causa superaban el ámbito familiar para penetrar el ámbito nacional puesto que debían ser ejemplo para la nación (considerando, por supuesto, que combatían contra la República –el “marxismo”, el “separatismo”, el “liberalismo”–, lo que era ejemplar para los españoles y, en este caso, para los beasaindarras). Zira Box afirma que las celebraciones en las que se consagraba a los caídos no fueron un invento del fascismo, si bien el movimiento se apropió de esta práctica. Este tipo de celebraciones se empezaron a utilizar en la Revolución Francesa¹⁰⁶⁵ (aunque resulte curioso, revolución que los fascistas

¹⁰⁵⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁵⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁶⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁶¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁶² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁶³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁶⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁶⁵ Recordemos que Francia fue el primer estado en ofrecer sepultura al “soldado desconocido”. Es decir, esa sepultura no se le ofrecía a una persona concreta, sino a “los soldados de la patria”. Por supuesto, eso tiene un sentido en la sacralización del Estado, por encima de la sacralización personal. Es sabido que la construcción de esas sepulturas tiene un significado laico o antirreligioso; de hecho, entra dentro de la creación de una “religión laica” (según la religión cristiana, el funeral es un acto religioso importante, y el cuerpo debe ser enterrado en base al rito católico. Un funeral sin un cuerpo concreto no tiene mucho sentido según el pensamiento cristiano. Por eso decimos que eso fue un paso para sustituir la religión por la religión de la nación facciosa).

odiaban¹⁰⁶⁶) y se recuperaron en la Primera Guerra Mundial, que tuvo lugar entre 1914 y 1918 (es probable que los fascistas tomaran de ahí la costumbre de utilizar los entierros como rituales. Recordemos que muchos de los líderes fascistas de Europa combatieron en la Primera Guerra Mundial)¹⁰⁶⁷. Sin embargo, Box sostiene que detrás de la santificación de estas muertes había otra razón: la gran cantidad de fallecidos en la guerra civil (tanto en combate como en la represión de la retaguardia, producida principalmente por el bando franquista). Otros regímenes fascistas no alcanzaron el poder a través de una guerra (para ellos, esa experiencia sangrienta la constituyó la Segunda Guerra Mundial, provocada por ellos mismos, los fascistas)¹⁰⁶⁸. El régimen de Franco, en cambio, sí. Por ello, con el fin de “suavizar” estas muertes, les resultó necesario otorgarles un nuevo significado: serían “los vástagos de la nueva nación”¹⁰⁶⁹. No obstante, estas celebraciones tampoco se libraron de los desencuentros entre los falangistas y los carlistas (así como otros sectores). Anteriormente hemos mencionado que uno de los desacuerdos entre los falangistas y el sector católico (incluidos los carlistas) consistía en la definición de la relación entre “Dios” y “España”. En el caso de los caídos se regeneraron estos desacuerdos: ¿cómo debían ser los entierros? Cada facción tenía una respuesta diferente: para los carlistas, quien moría por España moría por Dios, es decir, había sufrido una muerte religiosa; para los falangistas, moría por España y por lo que esto conllevaba: por el nuevo Estado, por las ideas fascistas, por la España del futuro, pero no especialmente por Dios¹⁰⁷⁰. Además, debemos de tener en cuenta que ese tipo de grandes celebraciones “políticas”, que no sucedían en la tradición católica, eran extrañas para la iglesia y los carlistas, por lo que, para que estuvieran cómodos en ese tipo de celebraciones, era necesario que tuvieran un “carácter religioso” muy cargado¹⁰⁷¹.

El nuevo Ayuntamiento mostró de manera inmediata la intención de honrar los muertos de Beasain (solamente los de su bando, claro). El primer homenaje se realizó el 10 de septiembre de 1936, en memoria de una persona que no guardaba relación directa con Beasain. Esa persona era el director carlista navarro Joaquín Beuntza (que en 1931 y 1932 se mostró a favor del estatuto vasco). Beuntza falleció en la prisión de Ondarreta, el 4 de septiembre, habiendo sido fusilado. Beuntza guardaba poca relación con Beasain, únicamente que su hijo, Daniel Beuntza, era notario en Segura, en la región del Goierri. Por tanto, una escasa relación, pero, a pesar de ello, el Ayuntamiento de Beasain se unió a Daniel Beuntza y el Ayuntamiento de Segura para organizar la misa y el homenaje en memoria de Joaquín Beuntza¹⁰⁷².

Después de Beuntza, llegó la muerte para el que fuera el candidato carlista al trono. La de Alfonso Carlos de Borbón, que falleció en 1936, y el Círculo Tradicionalista invitó al ayuntamiento a acudir a los actos religiosos que se realizaron en su memoria. El Ayuntamiento aceptó la invitación¹⁰⁷³.

También se llevaron a cabo funerales de ese tipo en homenaje a los militares que realizaron labores de dirección junto a los sublevados: El 13 de junio de 1937, el Ayuntamiento organizó el funeral por Emilio Mola, y, para ello, ordeno al Círculo Tradicionalista, a sus miembros y a las “milicias” (miembros auxiliares de los requetés) que fueran uniformados (orden del 11 de junio de 1937). Antes de acudir a misa, el Ayuntamiento ordenó que el alcalde y los concejales del Ayuntamiento y los miembros carlistas estuvieran en la plaza San Martín de Loinaz a las once menos cuarto, para que fuesen todos juntos a la iglesia¹⁰⁷⁴.

Cuando fallecían requetés que luchaban en la Compañía de San Martín de Loinaz del tercio del Oriamendi, el Ayuntamiento también realizó homenajes, y, en la mayoría de casos, los representantes municipales acudían a las misas ofrecidas en memoria de los mencionados requetés. Eso mismo sucedió, por ejemplo, el 1 de enero de 1937 cuando se aprobó la moción para acudir a la misa en memoria de Simon Balerdi¹⁰⁷⁵; también el 4 de abril de 1937, domingo, cuando el Ayuntamiento fue a la misa por los requetés

¹⁰⁶⁶Los fascistas rechazaban la Revolución Francesa, la cual simbolizaba la victoria de la democracia, el liberalismo, el materialismo y el pensamiento racional. Aún así, debemos tomar en consideración que el fascismo adoptó algunos elementos de la Revolución Francesa, por ejemplo: la sacralización del estado-nación por encima de todo, la primacía del Estado y el fundamento de una “religión laica” basada en el Estado y la nación. Eso no ocurrió en el caso de los tradicionalistas (carlistas), pues éstos despreciaban totalmente la Revolución Francesa.

¹⁰⁶⁷BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 121-122.

¹⁰⁶⁸Recordemos que el monumento más significativo del franquismo es el Valle de los Caídos, una gigante sepultura construida para sus muertos como consecuencia de la guerra de 1936.

¹⁰⁶⁹BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 122-123.

¹⁰⁷⁰BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 124-127.

¹⁰⁷¹Los falangistas comenzaron a organizar ese tipo de funerales en la época de la República, cuando no había guerra. Véase BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 131-134. y 146-150.

¹⁰⁷²Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁷³Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁷⁴Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 23.

¹⁰⁷⁵Archivo Municipal de Beasain. Carpeta A010, conjunto documental: 06.

pag.

Justo Aguado y Miguel Aparicio¹⁰⁷⁶; o el 11 de abril, cuando fue a la misa en memoria de Jesús Ibañez, capitán de la compañía¹⁰⁷⁷. El 20 de enero de 1938, el Ayuntamiento acordó acudir a la misa por el fallecido requeté Alberto Mendia, el 21 de enero acudir a la de Tomas Jauregi, y el 29 de enero a la de Andrés Arkarazo, Juan Antonio Odriozola, Ezekiel Izagirre y Bernardo Aierbe (además, en ese último caso, tenemos que añadir que esos últimos cinco no eran de Beasain: Bernardo Aierbe, Ezekiel Izagirre y Tomas Jauregi eran ataundarras; Andrés Arkarazo, Iazkaotarra, y Juan Antonio Odriozola, Olaberriarra)¹⁰⁷⁸. El 21 de julio de 1938, el Ayuntamiento comunicó al beasaindarra y carlista Severiano Garijo que participaría en la misa en memoria de su hermano requeté Endrike Garijo¹⁰⁷⁹. El 29 de julio, hizo saber a Ignacio Intsausti que el Ayuntamiento también iría a la misa por el fallecido requeté José Intsausti¹⁰⁸⁰. El 22 de enero de 1938, el Ayuntamiento, debido al fallecimiento del capitán Endrike Gimenez Porras, acordó expresar las condolencias a sus familiares y organizó una misa en su memoria, a la que también se personó el alcalde de Ordizia (Gimenez Porras era de Mallorca. A pesar de ello, hay que tener en cuenta que fue capitán de la Compañía de San Martín de Loinaz, tras la muerte de Jesús Ibañez¹⁰⁸¹). Asimismo, se utilizó una fórmula parecida (expresar las condolencias y organizar un gran funeral) cuando murió el siguiente capitán de la compañía, Joaquín Amenabar Cortajarena¹⁰⁸². En algunos casos, también llegaron a enterrar en Beasain a beasaindarras que no eran requetés. Eso mismo sucedió con el capitán Manuel Gimenez Porras y con el requeté Manuel del Prado Alvarez, procedente del pueblo leonés de Novalto (fallecido en el frente catalán), y, el 19 de enero de 1939, el alcalde Guridi informó a sus familiares que había sido enterrado en Beasain¹⁰⁸³. El Ayuntamiento de Beasain también solicitó las licencias para que viniesen al funeral los familiares soldados de los fallecidos; por ejemplo, el 20 de enero de 1939, solicitó el permiso para que el requeté Francisco Aranburu Nazabal viniese al funeral de su hermano y soldado regular Isidro Aranburu Nazabal.¹⁰⁸⁴

Otro campo de batalla relativo a las fiestas fue el del calendario, es decir, decidir cuáles serían los días festivos oficiales de la "Nueva España". El calendario tiene un gran simbolismo, ya que dispone de la capacidad de organizar y condicionar la vida de todos los ciudadanos (marcar las fiestas "especiales", la propaganda sobre la razón y el significado de esos días festivos, etc.). De hecho, en cuanto a las diferentes facciones, siendo de diferentes orígenes, cada una tenía sus propios símbolos en el "calendario". Por lo tanto, a pesar de "recoger" parcialmente los calendarios de las diferentes facciones, el régimen tenía que intentar equilibrarlo entre todos ellos.

Por su parte, el franquismo estableció sus propios "días festivos oficiales" en el calendario. Algunos de ellos ya eran festivos previamente, los religiosos o los que hacían referencia al estado español (el 2 de mayo o el 12 de octubre), y fueron adoptados por el régimen. Por otro lado, había fechas creadas por el propio régimen: el 1 de abril (celebración de la victoria en la guerra de 1936), el 19 de abril (la unión entre FET-JONS), el 18 de julio (el día del golpe de estado), el 1 de octubre (el día del "Caudillo") y el 20 de noviembre (día en que mataron al fundador de la falange, Primo de Rivera)¹⁰⁸⁵. Desde ese punto de vista, los carlistas salieron perjudicados, ya que no se estableció como festivo el 9 de marzo, "Día de los Mártires de la Tradición", que para ellos era importante, a pesar de que en Gipuzkoa (y en Hego Euskal Herria), debido a la importancia que el carlismo tenía en la derecha y como la mayoría o muchos de los cargos del régimen eran carlistas, se celebraba ese día¹⁰⁸⁶.

Otros días festivos eran homenajes de los días en los que se tomaba alguna ciudad importante. En el caso de Beasain, sabemos que el 27 de julio de 1937 y de 1938 se celebraron los dos primeros aniversarios de la conquista de Beasain por parte de los franquistas¹⁰⁸⁷.

¹⁰⁷⁶En abril de 1937 el padre de Justo Aguado, Leovigildo Aguado, dio las gracias al Ayuntamiento de Beasain por haber organizado un funeral para su hijo y por haber enviado representación. (Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁷⁷Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48. Esa misa la pagó el Ayuntamiento de Beasain, lo cual hemos sabido gracias a un telegrama de agradecimiento enviado por la viuda de Jesús Ibañez, Filomena Navarro, al Ayuntamiento (Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48. Ibañez fue primeramente enterrado en Beasain, pero más adelante, fue trasladado a su pueblo natal, a Burgos, para ser enterrado allí.

¹⁰⁷⁸Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁷⁹Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁸⁰Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁸¹Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48; y ficha de requeté de Endrike Gimenez Porras: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2924.pdf.

¹⁰⁸²Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48; y ficha de requeté de Joaquín Amenabar Cortajarena: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2141.pdf.

¹⁰⁸³Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁸⁴Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹⁰⁸⁵BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 131-134. y 199-200.

¹⁰⁸⁶BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 152-154. Ese día también se celebró fuera de las provincias en las que el carlismo tenía una gran presencia, pero con mucho menos respaldo popular, y además, con mucho menos "toque carlista". Véase BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 122-156-159.

¹⁰⁸⁷Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

Como podemos apreciar, y eso también se reflejó en Beasain, la “toma de Madrid” tuvo gran importancia para el régimen franquista. Los militares sublevados creían que, en primer lugar, el golpe de estado debía producirse en las “provincias periféricas”, para, después, enfrentarse a Madrid desde diferentes direcciones. Sin embargo, los franquistas pensaban que sería fácil tomar Madrid, y decían que tenían que entrar en otoño de 1936: a finales de 1936 habían tomado Toledo, y creían que iba a ser cosa de cuatro días¹⁰⁸⁸. Tanto la prensa franquista como la internacional consideraban que Madrid iba a caer enseguida en manos de las tropas de Franco¹⁰⁸⁹. En noviembre de 1936, junto a la llegada de la ayuda soviética a España, se desvanecieron esas alegrías anunciadas de manera tan temprana, pero, mientras tanto, se prepararon unos festivales relacionados con la “toma de Madrid” (también en Beasain). Tal y como indica el Boletín Oficial de la Provincia de Gipuzkoa del 11 de noviembre de 1936, el alcalde José Luis Guridi ordenó que sonaran las campanas y se echasen cohetes nada más saber que Madrid había sido tomada. Ese día, la Banda Municipal debía realizar un pasacalle por Beasain y los ciudadanos tenían que colgar en sus balcones la bandera de España (la rojigualda monárquica). Al día siguiente, la Banda Municipal debía realizar un pasacalle a las nueve de la mañana y, a las diez, se tenía que celebrar la misa, a la que acudirían con sus respectivos uniformes el Ayuntamiento, el comandante militar (Alberto Ruiz Moriones) y los falangistas, las mujeres carlistas (margaritas) y las juventudes carlistas (los pelayos). Una vez finalizada la misa, se iba a realizar una manifestación hasta la plaza San Martín de Loinaz y, a la una, a cambio de siete pesetas, una comida popular en el cuartel. Por la tarde, desde las cinco a las siete, estaba previsto que tocara la Banda Municipal en la plaza San Martín de Loinaz. Por otro lado, la orden de Guridi establecía que todas las tiendas del pueblo debían estar cerradas¹⁰⁹⁰. Sin embargo, como hemos visto, la celebración prevista para noviembre de 1936 no se pudo realizar porque los sublevados no tomaron Madrid hasta marzo de 1939 (hasta tres días antes de que la guerra terminara oficialmente), y, mientras tanto, tuvieron que esperar. A pesar de todo, representa bien las ganas de júbilo que tenían los sublevados en otoño de 1936, así como lo que significaba para ellos tomar Madrid; tomar la capital era para ellos una razón para celebrarlo como símbolo de victoria, también como para tener las celebraciones preparadas previamente.

Por último, en el sentido amplio, podemos incluir como celebración, al menos como proyección de la imagen, el cambio de calles. En Beasain, el Ayuntamiento franquista decidió cambiar el nombre de las calles el 1 de octubre de 1936, con el fin de quitar los antiguos nombres republicanos y eliminar sus rastros de Beasain; así, dio al municipio un nombre conforme al “Nuevo Estado”. Los cambios de nombre fueron los siguientes: en lugar de la calles Fermín Galán y García Hernández poner el nombre de Calle Navarra (hoy en día “*Nafarroa etorbidea*”, en euskera); la calle Pablo Iglesias pasó a denominarse calle José Miguel Iturriotz (hoy en día tiene el mismo nombre; de hecho, antes de la *República* ya se denominaba así)¹⁰⁹¹, la calle José Miguel Iturriotz de los años 1931-1936 pasó a ser la calle Santa María (ese nombre no era nuevo, fue la recuperación del nombre previo pero en castellano; hoy en día, se denomina “*Andre Mari kalea*”, como antiguamente), en lugar de *Plaza de la República* se puso *Plaza de España* (actualmente, plaza Bideluze), y a la Calzada de la Iglesia se le puso el nombre de Martina Maiz (hoy en día tiene el mismo nombre). Por otro lado, decidieron que las aulas de las escuelas infantiles se llamarían “Escuelas Infantiles León Arregui” (tal y como hemos explicado en el anterior capítulo, Leon Arregi fue profesor de la escuela de la CAF)¹⁰⁹². Con esos cambios, por un lado, se intentó recuperar los anteriores nombres, por ejemplo, restableciendo los nombres religiosos, ya que había que corregir el “error laico” de los republicanos. Pero otras veces, los nombres tuvieron una carga política directa del nuevo estado de Franco, como la avenida de Navarra (en homenaje a los requetés) o la plaza de España (en homenaje al nacionalismo español). En un tercer grupo se encuentran las reivindicaciones de personalidades de Beasain, como la del profesor Leon Arregi o como la del benefactora y rica Martina Maiz (como se ha explicado en el primer capítulo, ayudó a financiar el hospital de Arangoiti). En ese caso, pese a no ser figuras muy políticas, era una forma de reivindicar a ciudadanos burgueses “modélicos”. La fiesta para mostrar las placas de los nuevos nombres de las calles se llevó a cabo el 25 de octubre, día de Cristo Rey, en la sala de plenos del Ayuntamiento, el mismo día que se colocó el Corazón Sagrado de Jesús en el trono. Tal y como indica el acta de la sesión plenaria del 22 de octubre, además de mostrar a Cristo Rey en su trono y las placas de los nuevos nombres de las calles, el Ayuntamiento y “sus mandatarios” previeron organizar una comida en la “fonda de la viuda del exalcalde Urteaga”. Como se puede ver, otra vez aparecen juntos los mandatarios civiles y religiosos, así como un acto

¹⁰⁸⁸BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, pág. 59.

¹⁰⁸⁹BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madrid, 2010, págs. 60-63.

¹⁰⁹⁰Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 3155, conjunto documental: 04.

¹⁰⁹¹El 22 de octubre de 1936, el alcalde leyó al pleno municipal un telegrama de la Diputación Foral de Navarra, mediante el cual la Diputación mostraba su gratitud por la utilización del nombre de su territorio (Navarra) para nombrar esa avenida de Beasain. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁹²Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

pag.

civil (el cambio de nombres de calles) y uno religioso (puesta en el trono del Corazón Sagrado). A ese acto también invitaron al Gobierno Foral de Navarra, aunque finalmente no apareció ningún representante¹⁰⁹³.

Como se ha mencionado, la Falange tenía una presencia mucho menor que sus “compañeros de partido” carlistas (en abril de 1937, Franco ordenó la unión de falangistas y carlistas) en el espacio público de Beasain. El jefe local de la Falange era Miguel Cerrajería Tiffe¹⁰⁹⁴. Cerrajería fue concejal del grupo municipal de derechas dirigido por el alcalde Manuel Pérez en 1934. En aquellos tiempos se consideró a sí mismo como “un republicano sin color”. Por otra parte, como profesión, era jefe de una empresa de recolección de chatarra y hierro (y más tarde también fue alcalde). Cerrajería fue en realidad un modelo muy claro de la base social del franquismo; es decir, de la burguesía conservadora local contraria al Frente Popular, que, a causa del interés de clase, se pasó al bando de Franco. Ese tipo de sectores, al hacerse miembros de la Falange, más que ser de la “Falange” eran del “partido de Franco”. Esto es, su mayor lealtad era más bien para con el *status quo* que establecieron los militares, en vez de ser para con el proyecto falangista y para el “*Estado nacionalsindicalista*” que estableció dicho proyecto¹⁰⁹⁵. Pero en sí en Beasain la Falange no tenía presencia (hasta que los carlistas fueron jurídicamente parte de la Falange a partir de 1937), por lo tanto, se celebraron pocas fiestas falangistas. Miguel Cerrajería, que por aquel entonces era concejal, propuso en el pleno municipal del 16 de diciembre que la Falange participara y que la banda municipal tocara en la “fiesta de homenaje a la bandera”. El Ayuntamiento se mostró de acuerdo con la proposición, pero “aún no se ha fijado ningún día”¹⁰⁹⁶.

1.7 Los beasaindarras en la guerra

Los beasaindarras lucharon en los dos bandos de la guerra, en el republicano y en el sublevado. Se puede suponer que en los dos bandos había quienes eran voluntarios y quienes fueron obligados a asistir; pero hay que tener en cuenta, por un lado, que los rebeldes tuvieron la oportunidad de reclutar a los jóvenes que se quedaron en Beasain de una forma más organizada, ya que se hicieron con Beasain muy rápido; y por otra parte, también tuvieron la oportunidad de reclutarlos por la fuerza.

En la guerra, algunos gudarís lucharon en el bando republicano. En total hemos encontrado a 216 gudarís, al unir todos los datos que nosotros hemos visto con los que nos han mencionado. A pesar de todo, hay que tener en cuenta que pudieron haber sido más. Beasain, inmediatamente al estallido de la guerra, cayó en manos de los franquistas, y es por eso que el Ayuntamiento estuvo a favor de los franquistas durante toda la guerra. Por consiguiente, toda o casi toda la información que llegaba al Ayuntamiento era a favor de los franquistas. La información sobre los gudarís lo hemos obtenido sobre todo gracias a los testimonios orales o a la lista de Iñaki Egaña¹⁰⁹⁷. No obstante, hay que tener en cuenta que en esa última lista no constatan los pueblos natales de los gudarís, así pues, hemos buscado a las personas que coinciden con los nombres a través de otra fuente de información (a través de las personas que recibieron los informes en el pueblo, de las listas de personas que se escaparon por el llamamiento de la quinta por parte de los sublevados del pueblo y de casos similares). Aún así, lo más probable es que se nos hayan escapado algunos nombres y que la lista no sea tan larga como debería.

En total murieron veintidós beasaindarras luchando por la República: Tomas Ajuriagerra Bergaretxe, Celestino Arrieta Letamendi, Julián Blanco Blanco, Fernando Briz Artze, Fabrizioano Diez Remiro, Faustino García Luis, Felipe Goikoetxea Fernandez, Teodomiro González Alonso¹⁰⁹⁸, Carlos González Garzón, Abdon González de Galdeano Ruiz de Azua, Francisco Holgado Hernández, Martzelino Lantziego Martinez, Félix Lasa Etxaniz, Fabian López Gallego, Eutimio López Gallego, Lorentzo López Gallego, Luis Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz¹⁰⁹⁹, José Soto Arizmendi, Martzelino Wangeneberg Apaolatz, Francisco Zabaleta Gerriko, José Zaldúa Txintxurreta y Emilio Zarate Seguino. Una tercera persona, Antonio Lozares Escolar, estuvo desaparecido en la guerra¹¹⁰⁰. Vicente Martínez Nograro, en cambio, no murió en la guerra, a pesar de que las listas del Gobierno Vasco así lo confirmen. Esa persona, aunque hubiera luchado en el batallón Sacco y Vanzetti, no murió, sino que logró salir de Bizkaia una vez que Bilbao cayó en manos de los sublevados, pero fue detenido en Zaragoza. A pesar de que se abriera

¹⁰⁹³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24. La excusa de la Diputación Foral de Navarra surgió en el pleno municipal celebrado el siete de noviembre.

¹⁰⁹⁴ Entrevista realizada por Markel Olano a Alfontso Ibaibarriaga y Antonio Zubillaga. Donada por José Antonio Imatz, representante del PNV en Beasain.

¹⁰⁹⁵ En aquella época, surgieron algunas críticas entre los militantes veteranos de la Falange o “las viejas camisas”, porque debido a los nuevos y “oportunistas” militantes que se habían inscrito en el partido, estaba resultando más complicado llevar adelante el proyecto original de la Falange.

¹⁰⁹⁶ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹⁰⁹⁷ EGAÑA, Iñaki: *La guerra civil en Euskal Herria*. (8º lib: Los protagonistas de la guerra). Libros Aralar. Andoain, 2000, págs. 410-457.

¹⁰⁹⁸ Teodomiro Gonzalez no murió en combate, fue asesinado en el frente.

¹⁰⁹⁹ Su hermano Francisco Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz fue asesinado en Beasain.

¹¹⁰⁰ Entrevista realizada a María Pilar Lozares. En Beasain, a 03/07/2014.

una causa militar contra él y que esa causa quedara archivada y anulada, Vicente Martínez fue condenado a un batallón obrero¹¹⁰¹.

La mayoría de ellos murieron en los frentes del Euskadi, aún así hubo algunos que murieron en Asturias, por ejemplo, Abdon González de Galdeano (al parecer fue parte de las tropas de ayuda que en octubre de 1936 fueron enviadas por los vascos a los asturianos para la ofensiva de conquista de la ciudad de Oviedo¹¹⁰²) o Martzelino Lantziego¹¹⁰³. Fabrizioano Diez Remiro murió en Madrid, pero Félix Lasa Etxaniz, en cambio, murió en Cartagena a finales de la guerra, en marzo de 1939. Por ello, pensamos que pudo haber muerto en Cartagena en los enfrentamientos internos que hubo entre los republicanos¹¹⁰⁴. La muerte de Etxaniz se registró en el Juzgado de Paz de Beasain el 13 de abril de 1944. El entonces juez de paz del pueblo, Alberto Sorondo Legarra, dijo que su muerte ocurrió el 6 de marzo de 1939 a causa de la guerra; no mencionó ninguna otra razón. Por otra parte, no sabemos exactamente en qué lugar murió José Zaldúa Txintxurreta, aunque teniendo en cuenta que le mataron el 15 de mayo de 1937, lo más probable es que muriera en el último asalto que los sublevados dirigieron contra Bilbao (era miembro del batallón Amuategi).

El primero en morir fue Carlos González Garzón, que murió en Ordizia el 30 julio de 1936. Como se ha mencionado anteriormente, González Garzón era el jefe del puesto de Guardia Civil (el cabo), y fue uno de los que anduvo organizando la defensa de Beasain. Así que probablemente logró escapar a Ordizia y seguir luchando allí, una vez que Beasain fue invadida por los sublevados. A pesar de que el ser jefe del puesto en Beasain nos haga pensar que lo mataron o fusilaron en Beasain, como hemos comentado antes, lo más probable es que muriera en Ordizia. Los matices de su caso ya han sido mencionados anteriormente.

Los primeros voluntarios que murieron luchando bajo una estructura militar más o menos organizada fueron Fernando Briz y Felipe Goikoetxea en Akondia (en los alrededores de Eibar) a finales de 1936. Cronológicamente Francisco Zabaleta Gerrico murió al mismo tiempo en Urduña. En marzo-abril de 1937, cuando se deshizo el frente de Gipuzkoa, murieron Fabian López Gallego (en el monte Udala) y Faustino García Luis (en Akondia); y también murió en la misma época (el 7 de abril de 1937) José Soto Arizmendi en Barazar. Dentro de aquel ataque también murió en Durango Emilio Zarate Seguino, cuando los franquistas bombardearon el pueblo. Francisco Holgado murió en Álava (el 31 de marzo de 1937), en el ataque que el Gobierno Vasco realizó para liberar Legutio. A poco de que se finalizara la guerra en el País Vasco, en el frente de Amorebieta y Sollube murieron tres gudaris: Martzelino Wangeneberg Apaolaza (en Sollube, el 4 de mayo de 1937), Lorentzo López Gallego (en Euba, el 10 de mayo de 1937) y Luis Ruiz de Apodaka Fernandez de Okariz (en Bizkargi, el 11 de mayo de 1937). No hay fecha de muerte de Eutimio López Gallego, pero según su hermano Jesús López, murió en la batalla de las Peñas de Lemoa¹¹⁰⁵. Al final de guerra, el 13 de junio de 1937, murieron Celestino Arrieta y Julián Blanco, en el hospital civil de Basurto.

La muerte de algunos gudaris han sido tomadas como casos especiales. Es el caso de Teodomiro González Alonso. No murió en la guerra, sino que fue capturado en el frente y después ejecutado. Por otra parte, Tomas Ajuriagerra Bergaretxe murió en el hospital de Durango, tras el bombardeo que sufrió aquel pueblo. No obstante, hemos decidido añadirlo en esta lista ya que fue partícipe de un batallón del Gobierno Vasco (el batallón del orden público). Por último, hay que mencionar al gudari Antonio Irizar Zurutuza, nacido en Lazkao pero residente en Beasain durante muchos años. Irizar murió en Otxandio. También es digno de mención el caso de Tiburtzio López, que fue gudari en el 2º Batallón de Ingenieros, y murió en la guerra a causa de una enfermedad¹¹⁰⁶.

En cuanto a las filiaciones que conocemos en torno a los gudaris muertos, hay que decir que la mayoría eran miembros de los batallones izquierdistas: Que nosotros sepamos, nueve (probablemente diez) de aquellos veinte fueron miembros de los batallones izquierdistas de trabajadores (de los batallones de los jóvenes de PCE y JSU): Julián Blanco Blanco (del batallón Rusia), Faustino García Ruiz (del batallón Stalin), Abdon González de Galdeano Ruiz de Azua (Larrañaga o MAOC-Gipuzkoa), Francisco Holgado Sánchez (del batallón Dragones), Lorentzo López Gallego (del batallón Larrañaga) y José Soto Arizmendi (del batallón Perezagua). Otro fue miembro de los batallones anarquistas: Fabián López Gallego (del batallón Malatesta). José

¹¹⁰¹ Archivo Militar de la Zona Noroeste de España, Ferrol, Galicia. Causa Bizkaia 2784-37, correspondiente a Vicente Martínez Nograro.

¹¹⁰² Fue parte de MAOC-Gipuzkoa o del batallón "Larrañaga". Larrañaga tomó parte en esas ofensivas.

¹¹⁰³ Teodomiro González Alonso falleció en Asturias, pero no en 1936, sino en 1937, cuando los franquistas limpiaron todo el "frente norte".

¹¹⁰⁴ En marzo de 1939, unos militares que hasta el momento habían luchado del lado republicano, comandados por el general Segismundo Casado, se alzaron en contra del gobierno del socialista Juan Negrín, con intención de dar comienzo a los negocios de los derechistas y conseguir una "paz honrosa". Esa sublevación ocurrió en Madrid y Cartagena (en Madrid fue exitosa, en Cartagena no). Algunos republicanos, socialistas y anarquistas se pusieron del lado de Casado, y tras hacerse con el poder en Madrid, ordenaron la represión contra los comunistas, hasta que entregaron la ciudad a Franco.

¹¹⁰⁵ Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

¹¹⁰⁶ Le agradezco este dato a Miguel Ángel Ruiz de Gauna López.

pag.

Zaldúa Txintxurreta pertenecía al batallón socialista Amuategi; y el noveno, Fernando Briz Artze, formó parte de las Milicias Populares, por lo que creemos que pertenecía a una organización de izquierda (cabe destacar que murió el 18 de noviembre de 1936, cuando todavía no se habían constituido todos los batallones del Euzko Gudarostea y se conservaban vestigios del anterior modelo organizativo). Por otra parte, Eutimio López Gallego, según su hermano Jesús López Gallego, era de ideología comunista y, seguramente, se había inscrito en algún batallón de izquierda¹¹⁰⁷. El undécimo, Fabrizioano Diez Remiro, cayó luchando en las filas del Ejército de la República en Madrid, en el sector de la Moncloa¹¹⁰⁸. Este había huido a Valladolid, a casa de unos familiares¹¹⁰⁹, poco después de que los franquistas entraran en Beasain, y es probable que de allí se desplazara a Madrid para alistarse. No hemos podido averiguar si Fabrizioano Diez se unió a las Milicias Vascas Antifascistas¹¹¹⁰ en Madrid, ya que éstas también combatieron en el sector de la Moncloa¹¹¹¹. Otros dos murieron en las filas del partido nacionalista progresista EAE-ANV: Luis Ruiz de Apodaka Fernández de Okariz y Marcelino Wangeneberg Apaolaza (por lo que podemos afirmar que, en total, cayeron doce o trece beasaindarras –incluido Eutimio López Gallego– en las filas de los batallones de los partidos de izquierda). Solamente hemos encontrado un beasaindarra que murió en las filas del batallón nacionalista, el miembro del batallón de Loiola Francisco Zabaleta Gerriko, un gudari que participó en la huelga de 1934. Otros tres pertenecieron a los batallones dirigidos directamente por el Gobierno Vasco: Tomas Ajuriagerra fue miembro del batallón de *Orden Público*, Teodomiro González del primer batallón de Ingenieros y Emilio Zarate del batallón de Comisariado de Guerra. No tenemos información acerca de los batallones de Celestino Arrieta, Julián Blanco, Felipe Goikoetxea, Marcelino Lantziego y Félix Lasa Etxaniz.

Sin embargo, sí había algo que diferenciaba al bando de los republicanos de los rebeldes de Beasain: nos referimos a la relevancia que los beasaindarras tuvieron en cada bando. Desde el primer momento en que la guerra llegó a Gipuzkoa, el beasaindarra Jesús Larrañaga asumió responsabilidades claras. Como hemos señalado previamente, fue Comisario de Guerra de la Junta de Gipuzkoa, constituida el 27 de julio. Desde que el 28 de julio mataran a Leon Carrasco Amilibia, el principal responsable de los asuntos militares del bando izquierdista de Gipuzkoa fue el Comisariado de Guerra de la Junta de Defensa de Gipuzkoa, y para Pedro Barruso, también lo fue con anterioridad¹¹¹². Esto mismo lo confirman su hija Rosa Larrañaga y nieta Miren Atxaga: “asumió un puesto de gran responsabilidad”¹¹¹³. Se ha de tener en consideración que, durante los primeros días, los rebeldes apresaron al comandante republicano Pérez Garmendia en el frente de Oiartzun y que el Gobierno de Madrid nombró al comandante Alberto Montaud dirigente de las operaciones militares en Gipuzkoa, pero que este no llegó hasta los primeros días de agosto (al parecer, llegó el 3 de agosto)¹¹¹⁴. Esto significa que, en cuestión de días, Larrañaga se vio obligado a asumir responsabilidades más elevadas de las que le correspondían. Por ejemplo, durante los primeros días de agosto tuvo que establecer un frente en Ormaiztegui (los rebeldes no consiguieron tomar Ormaiztegui hasta septiembre)¹¹¹⁵. En palabras de Pedro Barruso, las acciones de guerra de Montaud siempre estuvieron bajo el control de Jesús Larrañaga¹¹¹⁶.

Una de las labores de Jesús Larrañaga consistió en la organización de las milicias de Gipuzkoa. Inicialmente, los republicanos tuvieron el grave problema de que los anarquistas no compartieran con el resto de divisiones las armas que lograron en el asalto al cuartel de Loiola¹¹¹⁷. En el proceso de formación de las diferentes milicias de Gipuzkoa, que se llevó a cabo en agosto, se constituyeron las *Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*, que posteriormente formarían parte del Euzko Gudarostea¹¹¹⁸. Miren Atxaga, nieta de Larrañaga, sostiene que dicho batallón fue formado en Eibar a finales de 1936 por jóvenes comunistas¹¹¹⁹. No obstante, las milicias

¹¹⁰⁷Entrevista realizada a Jesús López Gallego. En Beasain, a 25/06/2014.

¹¹⁰⁸Le agradezco este dato a Dorabel Diez Mosquera. Ese testimonio no está grabado.

¹¹⁰⁹Le agradezco este dato a Dorabel Diez Mosquera. Ese testimonio no está grabado.

¹¹¹⁰Las *Milicias Vascas Antifascistas* eran una unidad militar que reunía a los vascos que estaban en Madrid, y aunque estaba formada por militantes de diversos partidos políticos, los comunistas eran mayoría. Más información sobre eso: VELASCO NUÑEZ, Alfredo: *Euskal Milizia Antifaxistak Espainiar Faxista Altxamenduan Zehar (1936-1939) –Milicias Vascas Antifascistas durante el Alzamiento Fascista (1936-1939)*. Libros DDT. Bilbao, 2014.

¹¹¹¹VELASCO NUÑEZ, Alfredo: *Euskal Milizia Antifaxistak Espainiar Faxista Altxamenduan Zehar (1936-1939) –Milicias Vascas Antifascistas durante el Alzamiento Fascista (1936-1939)*. Libros DDT. Bilbao, 2014, págs. 45-61.

¹¹¹²BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 213.

¹¹¹³Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26-05/2015.

¹¹¹⁴BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 213.

¹¹¹⁵EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 90.

¹¹¹⁶BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 129-130.

¹¹¹⁷EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 89-90.

¹¹¹⁸EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 131-132.

¹¹¹⁹Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

formadas por Larrañaga tuvieron un problema persistente: la carencia de armas¹¹²⁰. Larrañaga solicitó algunas armas al presidente de la Junta de Defensa de Bizkaia, Paulino Gómez Beltran, quien rehusó dárselas con el argumento de que a él no le sobraban. Trataron de comprarlas en Francia por medio de un grupo de comunistas franceses, pero allí tampoco lo consiguieron¹¹²¹.

Por otra parte, Larrañaga también tuvo que preparar la evacuación. Cuando los rebeldes consiguieron romper el frente de la zona de Donostia (el 13 de agosto tomaron Tolosa y el 13 de septiembre Donostia), se vieron obligados a evacuar de forma ordenada a los soldados leales a la República y sus armas (algunas de ellas pesadas). Francesc Ciutat, general partidario de la República, elogió los precisos y efectivos planes de evacuación de Larrañaga. Gracias a éste, el frente se situó en la zona Eibar-Intxorta-Kanpazar, donde permaneció hasta abril con una eficaz línea de defensa. El propio Larrañaga tuvo que defender tal plan de evacuación ante el comandante Alberto Montaud, quien “presentaba planes de evacuación fantasiosos”¹¹²².

Respecto al Comisariado de Guerra, debemos tomar en consideración que la aplicación de la Justicia Militar era competencia del mismo. Anteriormente, al describir la “cruda violencia” ocurrida en Gipuzkoa, también nos hemos referido a esta cuestión. Como mencionamos, la justicia militar se fue fortaleciendo y organizando especialmente a partir de agosto y, en Gipuzkoa, fue la encargada de investigar el alzamiento militar que tuvo lugar en Donostia entre el 20 y el 27 de julio. El 27 de julio, el comandante de infantería Félix Villalón fue nombrado juez instructor para investigar dicho levantamiento. La instrucción, en la que 115 personas fueron juzgadas, duró hasta el 13 de agosto¹¹²³. No obstante, el mismo 13 de agosto Donostia fue bombardeada por dos buques franquistas (“España” y “Almirante Cervera”), lo que produjo el enfado de la mayoría de donostiarras hacia la derecha y el aumento de las voces a favor de los ataques contra los presos derechistas¹¹²⁴.

Barruso Bares afirma que el hecho de que la Junta de Defensa de Gipuzkoa, y en particular el Comisariado de Guerra, celebrara tal juicio en Gipuzkoa fue ejemplo del “desbordamiento de la subversión”, y considera que se trató de un juicio realizado fuera de los poderes del Estado (el Gobierno Vasco no había sido constituido todavía, ni tampoco el Tribunal Popular y el Tribunal Militar de Euzkadi, instituidos a finales de agosto en Bilbao)¹¹²⁵. Es decir, debido a que, *ad hoc*, dicho juicio había sido celebrado por una organización creada bajo el control de una organización que sustituía al Estado republicano, se trataría de un caso de “justicia revolucionaria”. Bajo mi punto de vista, no fue para tanto. Es cierto que la Junta de Defensa de Gipuzkoa fue constituida tras el vacío (o el hundimiento) del Estado republicano, y que allí las fuerzas revolucionarias tuvieron mucho poder. Pero el programa de dicha Junta de Defensa no era revolucionario, sino que cumplía con el programa del Frente Popular y, además, estaba abierto a todo tipo de fuerzas. Es decir, su objeto no era, de ninguna manera, superar el marco que estaba establecido. Además, al fin y al cabo, los juzgados fueron enjuiciados por violar la ley de la República. A fin de cuentas, la Junta de Defensa de Gipuzkoa no estaba llevando a cabo una revolución socialista, y la justicia que estaba bajo su control no impartía la justicia del poder de la clase obrera. Por ello, considero necesario ser cuidadosos con este tipo de afirmaciones.

El 13 de agosto ocho dirigentes de la sublevación militar del 20 de julio fueron juzgados y fusilados¹¹²⁶. El 18 de agosto otras siete personas (seis militares y un civil) fueron juzgadas, de las cuales cuatro fueron sentenciadas a muerte. Por último, el 27 de julio el general Muslera y a su ayudante Baselga fueron juzgados y sentenciados con pena de muerte¹¹²⁷. En la práctica, estos fueron los juicios realizados por la justicia militar, a pesar de que no fueran los únicos, ya que también hubo juicios civiles (el 19 de agosto, en Hondarribia, un tribunal popular juzgó a trece personas, y a comienzos de septiembre de 1936 fue constituido el Tribunal Popular de Gipuzkoa, que también celebró varios juicios civiles)¹¹²⁸.

Por otra parte, Larrañaga también tuvo desacuerdos con la UGT ya que, antes de que el Comisariado de Trabajo fuera establecido (el 24 de agosto de 1936), la industria estaba bajo responsabilidad del Comisariado de Guerra. El Comisariado de Guerra ordenó que los trabajadores volvieran al trabajo el 31 de julio (debido a que, durante el levantamiento militar, éstos habían cesado la actividad para combatir contra el mismo), pero el 3 de agosto la UGT decidió que “hasta que las uniones

¹¹²⁰BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 133.

¹¹²¹EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 98.

¹¹²²EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 99-100.

¹¹²³BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 137.

¹¹²⁴BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 138.

¹¹²⁵BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 139.

¹¹²⁶BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 140-142.

¹¹²⁷BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 143-144.

¹¹²⁸BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 145.

de trabajadores ordenen lo contrario, quedaba prohibido volver al trabajo". Pedro Barruso argumenta que en la decisión de UGT de encomendar la competencia de ordenar la vuelta al trabajo a las uniones de trabajadores (como UGT) por encima de otros sindicatos, pero en particular de la Junta de Defensa de Gipuzkoa, fue un intento de muestra de poder. Sin embargo, tales desacuerdos implicaron que los trabajadores guipuzcoanos (al menos aquéllos favorables a la República) no volvieran al trabajo hasta el 10 de agosto, con las consecuencias que esto acarrearía¹¹²⁹.

Cuando Gipuzkoa cayó bajo el dominio de los sublevados, Larrañaga ingresó en el Euzko Gudarostea del Gobierno Vasco, controlado por el Departamento de Defensa del Gobierno Vasco. Debido a que Agirre tenía varias responsabilidades como lehendakari, en la práctica, el encargado del día a día del Departamento de Defensa era el ordiziarra Joseba Rezola. Larrañaga y Rezola se conocían bien porque ambos eran del Goierri y, además, habían trabajado juntos en el Comisariado de Guerra de la Junta de Defensa de Gipuzkoa (entonces Rezola estaba bajo el mando de Larrañaga, después esto se invirtió). Larrañaga combatió en prácticamente todos los frentes: en el ataque a Legutio, en Intxorta, Amorebieta, etc. Dirigió el batallón MAOC-1, formado en torno a las *Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas de Gipuzkoa*, batallón al que apodaron "*Batallón Larrañaga*". En diciembre, cuando el Gobierno Vasco preparó el ataque contra Araba, los gudaristas dirigidos por Larrañaga consiguieron tomar Arrasate, suceso que sirvió para desviar la atención del gran movimiento contra Legutio¹¹³⁰. En diciembre de 1937, Larrañaga combatió en el puerto de Kanpazar (entre Arrasate y Elorrio), donde, el 22 de abril de 1937, tuvo que enfrentarse, de improviso, a la desertión de dos batallones de la CNT. Él mismo pudo salvar al frente, pero dos días más tarde, el 24 de abril, Pablo Beldarrain, dirigente de la Quinta Brigada de Euskadi, quien fue definido como "héroe de la resistencia", se vio obligado a abandonar posiciones¹¹³¹. El 10 de mayo de 1937, se le encomendó la defensa de Bizkargi junto a varios batallones jeltzales¹¹³². Fue tal la labor de Larrañaga en el Euzko Gudarostea, que incluso el general republicano Francesc Ciutat lo alabó: "Fue él quien mantuvo la moral alta"¹¹³³. Según el militante e historiador comunista Juan Ambou, "Jesús Larrañaga fue el símbolo de la resistencia en el Frente Norte (que abarcaba Euskal Herria, Cantabria y Asturias)"¹¹³⁴.

Por otra parte, también combatió fuera de Euskal Herria en el Ejército del Gobierno Vasco. Fue destinado a Asturias para participar en un ataque cuyo objetivo era tomar Oviedo (la mayor parte de Asturias fue partidaria de la República, excepto Oviedo, que fue partidaria de los sublevados). Estas últimas batallas, que fueron realmente duras, ocurrieron en octubre. El batallón de Larrañaga luchó para tomar el pueblo de Grado, y finalmente, el 30 de octubre, regresó al País Vasco¹¹³⁵.

Larrañaga también fue comisario del Ejército. Inicialmente lo nombraron comisario-inspector del Euzko Gudarostea, pero el PNV y el Gobierno Vasco, al parecer, no estuvieron de acuerdo con esta designación¹¹³⁶, por lo que finalmente designaron a cinco comisarios, cuyo nombramiento y eventual destitución también quedaban bajo el control del Gobierno Vasco. Tal y como relata José Antonio Egido en su libro, Juan Astigarribia, consejero de trabajo comunista del Gobierno Vasco, consideraba que el entonces presidente de España Francisco Largo Caballero engañó a Larrañaga, puesto que le hizo firmar el nombramiento primero, seguramente sin que lo leyera siquiera, ya que no habría aceptado tal cargo de haberse percatado¹¹³⁷. Por lo tanto, su relación con el PNV no fue completamente buena a pesar de que el lehendakari José Antonio Aguirre le tuviera cierta estima: "Aguirre lo estimaba de verdad (...) una vez debió de decir "¡menudo chico hemos dejado escapar!", puesto que Larrañaga había pertenecido al PNV antes de ser comunista", nos relatan su hija Rosa Larrañaga y nieta Miren Atxaga¹¹³⁸.

¹¹²⁹BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 185-188.

¹¹³⁰EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 104.

¹¹³¹EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 110.

¹¹³²EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 111.

¹¹³³EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 109.

¹¹³⁴AMBOU, Juan: *Los comunistas en la resistencia nacional republicana*. Hispamerca. Madrid, 1987, pág. 249.

¹¹³⁵EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 101-102.

¹¹³⁶Según José Antonio Egido, eso ocurrió por no otorgarles un puesto importante a los comunistas. EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 107. La familia de Larrañaga coincide con eso: "El PNV no quiso dar semejante responsabilidad a un comunista" (entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015. Aún así, según Manuel Irujo, el Gobierno Vasco desconfiaba de la creación del comisario

¹¹³⁷EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección "Beasaingo Paperak"). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 107-108.

¹¹³⁸Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

No obstante, esta no fue la principal crisis entre la mayor parte del Gobierno Vasco y Jesús Larrañaga. Cuando los franquistas estaban a punto de penetrar Bilbao, Larrañaga quiso destruir la industria situada alrededor de la ciudad para que no les fuera útil a los sublevados, pero los jeltzales se mostraron en contra porque temieron que la economía vasca se hundiera. José Antonio Egido afirma que hubo un cruce de disparos entre el batallón de Larrañaga (oficialmente MAOC-1) y el batallón jeltzale Gordexola cerca de la fábrica de Altos Hornos de Bizkaia¹¹³⁹. Tras la evacuación, Larrañaga ingresó en la Decimocuarta Armada de Santander-Asturias como comisario, bajo las órdenes del general Prada. Con la evacuación, las relaciones entre Larrañaga y otros partidos se enturbiaron todavía más. En palabras de Egido, tras un duro discurso que Larrañaga pronunció en Turtzioz, Indalecio Prieto, el entonces Ministro de Defensa de España, lo apartó del cargo. Adicionalmente, el Gobierno Vasco, refugiado en Santander, prohibió la publicación del diario de los comunistas Euskadi Roja¹¹⁴⁰. Tras perder el cargo, Larrañaga ingresó en la infantería de la brigada 134, bajo el mando de Juan Ibarrola¹¹⁴¹, hasta que el 20 de octubre tuvo que huir cuando los fascistas tomaron Asturias.

José Antonio Egido sostiene que, tras escapar a Francia en barco, regresó a Barcelona para continuar combatiendo allí. En el partido también tuvo disputas. Por ejemplo, Juan Astigarribia y él fueron convocados a hacer autocrítica por el Partido Comunista de España en 1937 (Astigarribia fue expulsado del partido). Según Miren Atxaga, “Astigarribia, aparentemente, no hizo algunas cosas bien, y entonces convocaron a los dos a hacer autocrítica”¹¹⁴². No están muy claros los objetivos de esta autocrítica ya que, por una parte, les recriminaban su “nacionalismo” y, por otra parte, que “el PCE hacía política bajo la influencia del PNV”; pero el expulsado fue Astigarribia, no Larrañaga, quien (en base a las declaraciones de sus compañeros de partido Sebastián Zapirain y Zósimo García), era uno de los más nacionalistas del PCE, más que Astigarribia¹¹⁴³. La familia de Larrañaga afirma que culminaba sus mítines al grito de “¡Gora Euskadi askatuta!”¹¹⁴⁴.

Egido, por su parte, declara que, en 1939, cuando la guerra estaba por terminar y el Partido Comunista se encontraba resistiendo al régimen franquista, Larrañaga pertenecía a una dirección clandestina del PCE (recordemos que era miembro del Comité Central del PCE de España)¹¹⁴⁵, y participó en una de las últimas reuniones celebradas por dicho partido, en el aeródromo de Monóvar, próxima a Alicante, (el historiador franquista Ramón Salas Larrazabal indica que el PCE no celebró ninguna otra reunión en la Península Ibérica hasta la década de los 70)¹¹⁴⁶. Sin embargo, finalmente no pudo escapar y fue internado en el campo de concentración de Albacete¹¹⁴⁷. Su familia declara que “los franquistas sabían que una de las personas que tenían en el campo de concentración de Albacete era Larrañaga, pero no quién era. Incluso enviaron espías para descubrirlo”¹¹⁴⁸. Jesús Larrañaga logró escaparse de aquel internamiento, y huyó a Navarra, desde donde, con ayuda del comunista irundarra Manuel Cristóbal Errandonea, cruzó la frontera¹¹⁴⁹.

Otro de los beasaindarras con cargos de responsabilidad en la época de la guerra en Gipuzkoa fue José Ibarbia Untzueta. Ibarbia, bajo el mando de la Junta de Defensa de Gipuzkoa, fue vicepresidente del Comisariado de Trabajo, formado el 24 de agosto de 1936, cuyo presidente era el dirigente histórico de la UGT Guillermo Torrijos, de Donostia, y el otro vicepresidente era el anarquista Manuel Chiapuso¹¹⁵⁰. El Comisariado de Trabajo se encargaba de la industria, los conflictos laborales y los buques (civiles) del puerto en Gipuzkoa¹¹⁵¹. La industria, en su totalidad, quedó bajo responsabilidad de dicho Comisariado, que “nacionalizó” 41 industrias (es decir, pasaron a manos de la Junta de Defensa) e “intervino” otras 52 (pasaron a manos de

¹¹³⁹EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 112.

¹¹⁴⁰EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 112-113.

¹¹⁴¹EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 115.

¹¹⁴²Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹¹⁴³EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 117-120.

¹¹⁴⁴Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹¹⁴⁵EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, pág. 125.

¹¹⁴⁶SALAS LARRAZABAL, Ramon: *Historia general de la guerra de España*. Rialp. Madrid, 1986, pág. 408.

¹¹⁴⁷EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Tomo 2 de la colección “Beasaingo Paperak”). Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Beasain. Beasain, 1993, págs. 125-126.

¹¹⁴⁸Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹¹⁴⁹Entrevista realizada a Rosa Larrañaga Agarrista y Miren Atxaga Larrañaga. En Gasteiz, el 26/05/2015.

¹¹⁵⁰BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 179-180.

¹¹⁵¹BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 180-181.

pag.

Comités de Empresa acordados con la Junta de Defensa)¹¹⁵² (normalmente, dichos Comités de Empresa tenían una estructura similar al Comisariado de Trabajo: dos miembros socialistas, dos de ELA y dos anarquistas)¹¹⁵³.

1.7.a) Represión en el frente contra los beasaindarras republicanos

En el frente, los beasaindarras sufrieron represión, en particular por parte de los miembros de las compañías de requetés de San Martín de Loinaz, si se encontraban con sus conocidos y compañeros. Esto mismo ilustra, por ejemplo, el caso del gudari Ignacio Imatz. A Imatz lo apresaron los italianos en Santoña, pero su bisnieto Juan Ramón Imatz Crespo declara que en la elaboración de la lista de detención en la que aparecía participaron los “requetés de Beasain”, entre ellos “uno que posteriormente se suicidó (Epifanio Argiñano)”¹¹⁵⁴. La mayoría de gudarís de Beasain, tras ser apresados, eran enviados a los batallones obreros, sentenciados a muerte (Valentín Gómez Arce, Rufino Sarasola, Bonifacio Apalategi o Pablo Aguado, por ejemplo) o les imponían largas penas de prisión.

Tres beasaindarras, tras ser condenados a muerte en los juicios de los consejos de guerra, fueron ejecutados cuando la guerra seguía activa: Lazaro Cebrian, José Ibarbia y Valerio Polo. Acerca de José Ibarbia hemos mencionado que perteneció a la Junta de Defensa de Gipuzkoa como miembro de ELA, en el Comisariado de Trabajo. Cuando cayó Gipuzkoa huyó a Bizkaia, donde lo apresaron. Una vez capturado fue enviado a Cantabria, al penal de El Dueso en Santoña. Ibarbia envió cartas a su familia desde la cárcel, en las que se aprecia que era consciente de que iba a ser fusilado. Finalmente, fue ejecutado el 15 de octubre de 1937 con otras 13 personas. Entre los fusilados junto a Ibarbia había socialistas, comunistas, republicanos y jeltzales. Los franquistas habían formado el grupo que iban a fusilar, de 14 personas, en función de la representación que las distintas fuerzas tenían en el Gobierno de Agirre¹¹⁵⁵ (no obstante, el historiador cántabro Antonio Ontañón afirma que, de esos 14, no todos era vascos, sino que también había tres cántabros¹¹⁵⁶). Según sus descendientes, el dirigente jeltzale Juan Ajuriagerra también se encontraba entre ellos, pero los jeltzales lograron “intercambiarlo”¹¹⁵⁷. Ibarbia logró comulgar y confesarse antes de morir y, como escribió el cura del penal en una carta dirigida a su familia de Beasain, “actuó y falleció como buen cristiano”. Su sobrina, María Carmen Ibarbia, declara que su padre, Eusebio Ibarbia Untzueta, hermano de José, (quien permaneció en la prisión de Beasain durante unas semanas después de que los franquistas entraran en la localidad) logró hablar con aquel cura, quien le dijo: “No entiendo cómo dicen “¡Viva Cristo Rey!” gritando que algunos de los ejecutados eran rojos”¹¹⁵⁸. Un primo de José Ibarbia Untzueta, Francisco Untzueta, era concejal del Ayuntamiento franquista de Beasain, a quien la familia de José solicitó ayuda. Untzueta hizo caso omiso a sus ruegos y les dio una respuesta muy fría: “Si hemos de dar la vida por la patria, jemezaremos por la familia!”, les contestó¹¹⁵⁹. José Ibarbia y los fusilados junto a él fueron ejecutados en la playa de Santoña. Antonio Ontañón defiende que aquella fue una excepción puesto que la mayoría eran trasladados a Santander¹¹⁶⁰. A modo de curiosidad, los primos Ibarbia nos han mencionado que José Ibarbia estuvo preso con el dirigente del PNV Juan Ajuriagerra “pero a este los del PNV lo intercambiaron por unos presos de derecha”¹¹⁶¹.

El miliciano Lazaro Cebrian Blanco fue ejecutado dos meses después en el cementerio de Derio. Cebrian era miembro del batallón Rusia, ideado por las Juventudes Socialistas Unificadas. Las Juventudes Socialistas Unificadas, que operaba bajo la influencia del Partido Comunista, fue una organización constituida como resultado de la unión entre las Juventudes Socialistas y Comunistas. Cebrian fue apresado en Santander, pero lo trasladaron a Bizkaia y, de acuerdo con el registro del cementerio de Derio, fue ejecutado el 16 de diciembre de 1937. Pudo redactar sus últimos testimonios, en los que según la obra “*De ayuntamientos republicanos a franquistas*”, escribió lo siguiente: “Muero como un hombre que ha defendido un ideal hasta el último momento. Soy miembro del batallón Rusia y espero que algún día se haga justicia contra estos malhechores (franquistas)”¹¹⁶². Otra obra, el libro “*Cómo mueren los vascos*”, que recopila testimonios de fusilados, recoge su carta completa,

¹¹⁵²BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, pág. 181.

¹¹⁵³BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia-San Sebastián, 1984, págs. 181-183.

¹¹⁵⁴Entrevista realizada a Juan Ramon Imatz Crespo. En Beasain, a 05/08/2014.

¹¹⁵⁵EGANA, Iñaki: *Los crímenes de Franco en Euskal Herria. (1936-1940)*. Txalaparta. Tafalla, 2009, pág. 224.

¹¹⁵⁶ONTAÑÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedición. Santander, 2004, pág. 71..

¹¹⁵⁷Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹¹⁵⁸Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹¹⁵⁹Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹¹⁶⁰ONTAÑÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedición. Santander, 2004, pág. 71.

¹¹⁶¹Entrevista realizada a Felipe Ibarbia Alustiza y Maria Karmen Ibarbia Sarriegi. En Beasain, a 19/06/2014.

¹¹⁶²BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara (De los municipios republicanos a los franquistas)*. Aranzadi y Juntas Generales de Gipuzkoa. Donostia, 2010, pág. 56.

que dice así: “Voy a decir las últimas cuatro palabras de mi vida. Muero como un hombre que ha luchado hasta el último momento por su ideal. Soy un joven que es socialista desde que tiene capacidad de comprensión, y el 18 de julio tomé las armas contra los malhechores puesto que esa era la obligación de un joven socialista. He sido un cabo del batallón Rusia, y solo espero que algún día se haga justicia contra estos malhechores. He luchado a favor de la República y moriré por ella. ¡Viva la República! ¡Gora Euzkadi Askatuta!”¹¹⁶³.

Valerio Polo Carrascal, quien también era miembro del batallón Rusia¹¹⁶⁴, fue ejecutado el 26 de marzo de 1938 en el cementerio de Ciriego, próximo a Santander. En su juicio, declaró que se había alistado en el batallón Rusia (anteriormente había pertenecido al tercer batallón de infantería)¹¹⁶⁵, y luchó en Cantabria. El 4 de abril de 1937 fue herido y el 22 de agosto capturado. Al contrario que su hermano Rafael¹¹⁶⁶, no participó en la defensa de Beasain ya que se fue a Donostia a combatir (a pesar de que finalmente no participara en las batallas)¹¹⁶⁷. Lo encarcelaron en el penal de Dueso y, según su familiar Mikel Apaolatza Polo “es probable que en la cárcel coincidiera con Lázaro Cebrián Blanco”¹¹⁶⁸. Apaolatza afirma que el 24 de marzo fue trasladado de Santoña a Santander, donde dos días más tarde fue fusilado¹¹⁶⁹, y enterrado junto a la pared sur del cementerio de Ciriego¹¹⁷⁰. Mikel Apaolatza indica que el cura lo anotó como “desaparecido”, no como “fallecido”, lo que era “común en el cementerio de Ciriego”¹¹⁷¹. El historiador Antonio Ontañón sostiene que aquel cura, de nombre Tomas Soto Pidal, fue capellán administrador del cementerio de Ciriego entre 1927 y 1962¹¹⁷². Alicia Polo, nieta de Valerio Polo, cuenta que “este cura envió una carta a la familia, pero yo nunca la vi”¹¹⁷³. El historiador Ontañón argumenta que en el cementerio de Ciriego los fallecidos eran registrados como “desconocido”, lo que violaba la norma del cementerio¹¹⁷⁴, pero que las autoridades franquistas conocían quiénes habían fallecido allí puesto que el jefe de pelotón que fusilaba portaba el nombre y número de cada preso. El cura, quien era el responsable principal del cementerio de Ciriego conforme a la normativa del mismo, registraba los números de las personas que habían sido fusiladas cada día, pero no sus nombres, sino que los clasificaba como “desconocido”. Por consiguiente, este registro guardaba razones políticas intencionadas¹¹⁷⁵. Alicia Polo y Mikel Apaolatza manifiestan que, en su familia, pudieron saber que Valerio Polo había sido fusilado porque un médico identificó su cadáver. Los franquistas no dejaron en paz a Valerio Polo ni tras haber muerto, ya que en 1939 comenzaron un procedimiento sumarísimo en su contra¹¹⁷⁶.

El cuarto, Teodomiro González Alonso, del Primer Batallón de Ingenieros, fue fusilado en Asturias, pero en su caso no se celebró ni consejo de guerra ni juicio. Al parecer, los franquistas lo mataron cuando lo encontraron, el 24 de octubre de 1937. En su testimonio, Javier García Bergara afirma que, en una conversación que escuchó, la hija de González Alonso, Pepi González, culpaba al requeté Epifanio Argiñano, quien “agachó la cabeza”, por la muerte de su padre¹¹⁷⁷. (Tras la guerra, Argiñano fue una persona con mucho poder a pesar de no ostentar ningún cargo en el Ayuntamiento). Hemos de tener en cuenta que, como hemos mencionado anteriormente, Argiñano ordenó la ejecución del soldado republicano Fausto Redondo, de Ordizia, en Asturias¹¹⁷⁸, por lo que el relato de García Bergara podría ser bastante preciso.

¹¹⁶³ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Cómo mueren los vascos. Testimonios póstumos de los fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*. Gobierno Vasco. Gasteiz, 2009, pág. 23.

¹¹⁶⁴Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁶⁵APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” en anuario *Beasain Jaietan*, 2013 (págs. 82-85.), pág. 83.

¹¹⁶⁶Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁶⁷APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” en anuario *Beasain Jaietan*, 2013 (págs. 82-85.), pág. 83.

¹¹⁶⁸Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁶⁹Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁷⁰APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” en anuario *Beasain Jaietan*, 2013 (págs. 82-85.), pág. 84.

¹¹⁷¹Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁷²ONTAÑÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedición. Santander, 2004, pág. 322. En 1964 el Ayuntamiento de Santander nombró hijo predilecto a Tomas Soto.

¹¹⁷³Entrevista realizada a Alizia Polo y Mikel Apaolatza. En Beasain, a 30/07/2014.

¹¹⁷⁴ONTAÑÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedición. Santander, 2004, pág. 322.

¹¹⁷⁵ONTAÑÓN, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedición. Santander, 2004, pág. 322.

¹¹⁷⁶APAOLATZA POLO, Mikel: “Rescatados del olvido” en anuario *Beasain Jaietan*, 2013 (págs. 82-85.), pág. 85.

¹¹⁷⁷Entrevista realizada a Jabier García Bergara (en dos partes: En Beasain, a 03/07/2014 y a 22/07/2014).

¹¹⁷⁸ASKOREN ARTEAN (varios autores): *Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. (El dolor de los olvidados. Guerra de 1936 y franquismo en Ordizia)*. Ayuntamiento de Ordizia, Diputación Foral de Gipuzkoa y Aranzadi. Ordizia, 2014, pág. 292; entrevista realizada a Yolanda Begue Redondo y Roberto Begue Sarasola. En Beasain, a 27/06/2014.

pag.

1.7.b) Beasaindarras que combatieron con los sublevados

Los requetés de Beasain, la Compañía de San Martín de Loinaz, formaron la cuarta compañía del tercio Oriamendi, constituida el 1 de octubre de 1936. Aquel mismo día realizaron el acto de toma y entrega de bandera, e incluso el Ayuntamiento fue invitado¹¹⁷⁹. Por aquel entonces, Epifanio Argiñano era el líder de los requetés, pero cuando este grupo de requetés llegaron al frente de batalla y se militarizaron por completo, Jesús Ibáñez fue nombrado capitán. Julio Arostegi, investigador de los requetés, indica que, oficialmente, el tercio de Oriamendi fue constituido en octubre¹¹⁸⁰, es decir, simultáneamente a la Compañía San Martín de Loinaz (lo cual significa que la compañía se sumó enseguida a Oriamendi). El acto inició a las ocho de la mañana con la bendición a los requetés y los pelayos (las juventudes del Partido Carlista). A las doce, los miembros de la recién creada Compañía desfilaron por las calles de Beasain y, a la una, tuvieron una comida¹¹⁸¹. No obstante, cabe destacar que la colaboración entre los paramilitares carlistas y el Ayuntamiento de Beasain no se instituyó aquel día. El 5 de agosto de 1936, la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa, cuya sede estaba situada en Ordizia, ordenó que los Ayuntamientos “tomaran medidas para facilitar la participación voluntaria en el movimiento”, lo que significa que la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa también ordenó al Ayuntamiento de Beasain que facilitara la participación en el movimiento¹¹⁸². Es decir, el reclutamiento tuvo cierto matiz “oficial” puesto que el propio Ayuntamiento de Beasain colaboró (esto nos hace pensar que dejó sus datos, censo, etc. en manos de la organización paramilitar). José Apalategi sostiene que “el reclutamiento se llevó a cabo en el edificio del batzoki, convertido en sede de la FET-JONS”¹¹⁸³, y que Jesús Ibáñez fue el principal responsable de las tareas de reclutamiento¹¹⁸⁴, dato que confirma el historiador Julio Arostegi¹¹⁸⁵.

Por consiguiente, tanto el ambiente de miedo y amenazas que se respiraba en Beasain entonces, como la participación del Ayuntamiento en el reclutamiento (si bien fuera como ayudante), implicaron que muchos beasaindarras estuvieran obligados a unirse a la compañía. Este fue el caso de Florencio Mendia después de que fusilaran a su padre y cortaran el pelo a su madre y la expusieran en la calle. Mila Mendia cuenta que “se lo llevaron con un gran disgusto de la familia”¹¹⁸⁶, y explica que su padre, Florencio Mendia, “no tenía buena relación con los dirigentes requetés, aunque sí con los soldados rasos”¹¹⁸⁷. Otra persona obligada a unirse fue José Usabiaga, quien murió en la guerra, hijo de Pedro Usabiaga, miembro del grupo fundador del PNV en Beasain. José Usabiaga realizaba sus estudios en Donostia, pero cuando los sublevados entraron en Beasain, lo capturaron allí. Su familia afirma que “trató de camuflarse como enfermero en la enfermería provisional de Cesáreo Ugarte”, pero “alguien se percató de que estaba allí y lo denunció”. Entonces, se vio obligado a alistarse a la Compañía de San Martín de Loinaz del tercio de Oriamendi¹¹⁸⁸. Usabiaga murió en junio de 1937 en Bizkaia, pero su familia asegura que no murió en el frente, sino en el camino del frente a casa (quizás tras ser herido)¹¹⁸⁹. Éstos no fueron los únicos casos, otra de las personas que tuvo que unirse “voluntariamente” a los requetés fue Ignacio Garmendia Goitia, hermano del nacionalista Anselmo Garmendia Goitia¹¹⁹⁰. El médico Cesáreo Ugarte, en cambio, se negó al reclutamiento, pese a que más tarde sí fuera reclutado como médico por el Ejército regular partidario de los sublevados. Huir del reclutamiento traía consigo un castigo. Dos hermanos de Cesáreo Ugarte, Martín y Ángel Ugarte Peñagarikano, fueron internados en la cárcel de Oñati por esta razón¹¹⁹¹.

Andoni Sarriegi afirma que los requetés realizaban la instrucción previa al envío al frente en el campo de fútbol de Senpere¹¹⁹². Fueron destinados al frente de Aretxabaleta-Arrasate el 4 de noviembre con el cura Luis María Intxaurremendieta. El capitán Ibáñez era líder de la compañía San Martín de Loinaz y Luis Guijosa de todo el tercio Oriamendi¹¹⁹³. Julio Arostegi indica que

¹¹⁷⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 501, conjunto documental: 32.

¹¹⁸⁰ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, págs. 461-462. Arostegi menciona como fundadores de dicha compañía a “Argiñano” (el mencionado Epifanio Argiñano), “Montejo” (con ese apellido había tres hermanos carlistas en Beasain: Abundio Montejo, Endrike Montejo y Fermin Montejo) y “Aparicio” (Miguel Aparicio, puede que sea el que murió en la guerra).

¹¹⁸¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 501, conjunto documental: 32.

¹¹⁸² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 23.

¹¹⁸³ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

¹¹⁸⁴ Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

¹¹⁸⁵ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 466.

¹¹⁸⁶ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 16/07/2014.

¹¹⁸⁷ Entrevista realizada a Mila Mendia Aramendi. En Beasain, a 16/07/2014.

¹¹⁸⁸ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

¹¹⁸⁹ Entrevista realizada a Arantza Ibaibarriaga Usabiaga y Pedro María Ibaibarriaga Usabiaga. En Donostia, a 15/11/2015.

¹¹⁹⁰ Entrevista realizada a Aitor Garmendia Goitia. En Beasain, a 16/07/2014.

¹¹⁹¹ Entrevista realizada a Arantza Ugarte Azkarate y María Rosario Ugarte Sukia. En Beasain, a 05/08/2014.

¹¹⁹² Entrevista realizada a Andoni Sarriegi Eskisabel. En Beasain, a 06/06/2014.

¹¹⁹³ AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 463.

los primeros meses, hasta marzo de 1937, fueron tranquilos¹¹⁹⁴, lo que corroboran los datos, ya que antes de marzo de 1937 hubo pocas muertes en las filas de los requetés de San Martín de Loinaz. Antes de marzo de 1937, únicamente murieron dos personas de Beasain o relacionadas con Beasain, y ninguna con los requetés: El guardia civil Bonifacio Martínez, desaparecido en el frente de Oiartzun¹¹⁹⁵, e Ignacio Oiartzabal Olano, de Olaberria, trabajador de la CAF (era soldado, no requeté)¹¹⁹⁶.

Las primeras muertes en esta compañía ocurrieron el 31 de marzo de 1937. Fueron el cabo Miguel Aparicio Aldanondo, de Zumarraga, y el alférez Justo Aguado Baza, de Beasain (según Arostegi, uno de los organizadores de la compañía)¹¹⁹⁷. Además de Miguel Aparicio y Justo Aguado, hubo otros cuatro requetés de Beasain que murieron en el frente entre Aretxabaleta y Bilbao: el mencionado José Usabiaga Múgica, Jabier Urteaga Eltzo, José Joaquín Iraola y Vicente Lasa Larrea. Este último, que era del barrio Aratz-Matxinbenta, no pertenecía al tercio Oriamendi, sino al tercio de San Ignacio de Loiola, de Azpeitia. En este ataque también cayeron otros tres miembros de la Compañía San Martín de Loinaz: Francisco Murua Zurutuza, de Lazkao, José Antonio Urdangarin Munduate, de Ataun, y el capitán Jesús Ibañez¹¹⁹⁸. En el frente de Bizkaia también murió Vicente Murua Aizpurua, de Ordizia y trabajador de la CAF¹¹⁹⁹.

José Apalategi explica que el capitán Jesús Ibáñez, “militar proveniente de Pamplona”, fue asesinado por sus hombres de un tiro por detrás “debido a que era un hombre realmente malvado”¹²⁰⁰. La ficha de Jesús Ibañez informa que la herida que provocó su muerte estaba “en la zona sagrada, atravesando el orificio de la zona perianal”. Esto reafirma la versión de José Apalategi y corrobora que el tiro fue dado por detrás (lo que no necesariamente significa que fuera disparado por sus hombres, pero sí refuerza esa versión)¹²⁰¹.

Adicionalmente, en el frente de Bizkaia tuvieron lugar cambios en la compañía San Martín de Loinaz y en el tercio de Oriamendi. Por una parte, la segunda y la tercera compañía del tercio de Zumalakarregi en Gipuzkoa se unieron a Oriamendi. Cabe destacar que en dicha tercera compañía del tercio de Zumalakarregi había varios rusos blancos¹²⁰². Asimismo, en diciembre de 1937, algunos requetés de Bizkaia ingresaron en la compañía San Martín de Loinaz.

A partir de entonces, los requetés beasaindarras y otros lucharon en varios frentes, como en Santander, Asturias (en la práctica era una continuación del frente de Bizkaia), en Teruel y en Cataluña¹²⁰³. En el frente de Teruel murieron otros cinco beasaindarras: Juan Blas Albitsu Atseginolatza, Gonzalo Arana Altolagirre, Juan Bautista Zeberio Jauregi, Alberto Mendi Mendi¹²⁰⁴ y José Saltsamendi Iraola¹²⁰⁵, así como otros trece requetés de la Compañía de San Martín de Loinaz que no eran de Beasain. Por consiguiente, el frente de Teruel fue, sin lugar a dudas, el punto más negro para esta compañía. Otros cuatro carlistas de Beasain cayeron en el frente de Cataluña: Pedro Esnaola Arregi, Endike Garijo Sesma, José Lahidalga López de la Calle¹²⁰⁶ y Pedro Zaldúa Urquiola¹²⁰⁷, así como tres requetés de la compañía.

El líder de la compañía ostentaba rango de capitán, puesto que fue ocupado por cuatro personas: El burgalés Jesús Ibáñez Arcajo, el mallorquín Endrike Gimenez Porras, el andoaindarra Joaquín Amenabar Cortajarena y el beasaindarra Epifanio Argiñano Arzotz, quien destacó en las labores de represión cuando las tropas sublevadas ingresaron en Beasain. La razón que produjo las tres sucesiones fue la muerte del capitán predecesor. Anteriormente hemos mencionado que Jesús Ibañez Arcajo cayó en el frente de Aretxabaleta. Endrike Gimenez Porras, quien había solicitado ser enterrado en Beasain junto a sus

¹¹⁹⁴AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 463.

¹¹⁹⁵Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.

¹¹⁹⁶Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.

¹¹⁹⁷Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02. Las fichas de requeté de ambos se pueden encontrar aquí: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹¹⁹⁸Las fichas de éstos se pueden ver aquí: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹¹⁹⁹Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.

¹²⁰⁰Entrevista realizada a Joxe Apalategi Etxeberria. En Beasain, a 25/06/2014.

¹²⁰¹Consulta lo que menciona en este enlace de Internet: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2020.pdf.

¹²⁰²AROSTEGI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013, pág. 489. Según este enlace <http://www.requetes.com/rusos.html> el único ruso enumerado en el tercio de Zumalakarregi fue el general Nikolai Xinkarenko-Brusilov.

¹²⁰³Entrevista realizada a Mila Mendi Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

¹²⁰⁴Alberto Mendi tenía una gran relación con Florencio Mendi (hijo del fusilado Ebaristo Mendi), quien se unió por obligación a los requetés. Entrevista realizada a Mila Mendi Aramendi. En Beasain, a 02/07/2014.

¹²⁰⁵Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02. Sus fichas de requeté pueden encontrarse en este enlace: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

¹²⁰⁶José Lahidalga era trabajador de la CAF. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.

¹²⁰⁷Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.; y Archivo Municipal de Beasain, carpeta 1170, conjunto documental: 01. Sus fichas de requeté se pueden encontrar en este enlace: <http://www.fpev.es/index.php/fichas-junta-carlista>.

pag.

hombres¹²⁰⁸, murió en el frente de Teruel el 11 de enero de 1938. Joaquín Amenabar Cortajarena murió el 28 de diciembre de 1938 en el frente de Cataluña, en la comarca de Pallars Jussà, en las proximidades de la localidad de Tremp¹²⁰⁹.

No obstante, la última sucesión no fue tan fácil. Cuando murió Joaquín Amenabar Cortajarena, nacido en Andoain y residente en Legorreta, su puesto permaneció vacío durante varios días. El entonces alcalde de Beasain, José Luis Guridi, remitió una carta al coronel Arroyo el 5 de enero de 1939 en la que recomendaba a Jesús Pagola Arana para dicho puesto (en aquel momento se encontraba en la compañía Nuestra Señora del Camino), “porque sería una excelente noticia para el pueblo” (no hizo mención a Epifanio Argiñano Arzotz)¹²¹⁰.

En total, la Compañía San Martín de Loinaz perdió 34 hombres, de los cuales 14 eran de Beasain y 20 foráneos¹²¹¹. A ellos se suma el requeté Vicente Lasa Larrea de Beasain, quien combatió en el tercio San Ignacio de Azpeitia, así como dos requetés ordizarras de la compañía Urdaneta, también de Ordizia, que trabajan en la CAF: Vicente Murua Aizpurua y Auxentzio Olangua Martínez¹²¹². Es decir, en la guerra murieron 15 requetés beasaindarras y otros 22 requetés que, sin ser beasaindarras, tuvieron algún vínculo con la localidad.

En Beasain también había requetés de segunda línea o de retaguardia: los miembros del grupo de requetés auxiliares. Un documento firmado por el alcalde José Luis Guridi el 10 de noviembre de 1936 revela que el grupo de requetés auxiliares tenía 51 miembros en Beasain y 13 en Olaberria¹²¹³. Sin embargo, para enero de 1937, ingresaron 17 miembros nuevos en Beasain (sumando un total de 68) y 6 más en Olaberria (19 en total). En ninguna de ellas hubo bajas¹²¹⁴.

Adicionalmente, en un escrito del 10 de diciembre, el Ayuntamiento de Beasain notificó al delegado de los requetés auxiliares, Severiano Garijo, sobre su decisión de celebrar un banquete para su grupo (los requetés que permanecieron en Beasain), mientras estaban haciendo guardia en la localidad¹²¹⁵. El 21 de enero de 1937 se confirmó¹²¹⁶. El 23 de enero, el Ayuntamiento de Beasain fue más allá y convino conceder sueldo de sereno a los miembros del grupo de requetés auxiliares¹²¹⁷.

El Ayuntamiento de Beasain organizó varios actos de apoyo a la Compañía de San Martín de Loinaz. Por ejemplo, la anteriormente mencionada recogida de ropa en 1936, en la cual también tuvieron que participar las familias de los fusilados¹²¹⁸ y la recolecta de material y dinero en 1938 (los requetés mostraron agradecimiento al Ayuntamiento desde el frente)¹²¹⁹. En febrero de aquel año, organizaron partidos de pelota en favor de dicha compañía en el frontón de Beasain¹²²⁰.

Además de los requetés, en Beasain hubo quienes lucharon como soldados regulares a favor de los sublevados. Primero llamaron a las quintas de 1937, 1938 y 1939. Sin embargo, el reclutamiento de soldados regulares no fue muy exitoso. Por un lado, Beasain era de izquierdas, por lo que numerosos jóvenes habían huido (tanto por el miedo a la represión tras la entrada de los sublevados en la localidad en julio de 1936, como cuando tuvieron conocimiento de la orden de reclutamiento en 1937, para no combatir contra los republicanos). Además, aquéllos que estaban dispuestos a alistarse (porque eran de derecha o habían permanecido en el pueblo porque accedían a ir a la guerra para evitar un perjuicio mayor), se unían a la Compañía de San Martín de Loinaz antes de enrolarse en el Ejército regular, por lo que el reclutamiento del Ejército regular de los sublevados fue muy reducido. Por ejemplo, de los 56 jóvenes que podían presentarse a la convocatoria de 1937, 32 habían huido, dos presentaron una reclamación a causa de problemas de salud, y 12 se habían alistado a la compañía de requetés de San Martín de Loinaz, por lo que solo se alistaron 10 en el Ejército regular (y de los seis soldados de la quinta de 1933 que fueron convocados, tres habían huido y otro interpuso un recurso. De los cinco jóvenes de la quinta de 1935 convocados, uno también había huido)¹²²¹.

¹²⁰⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02; y ficha de requeté de Gimenez Porras en este enlace: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2924.pdf.

¹²⁰⁹ Ficha de requeté de Joaquín Amenabar Cortajarena en este enlace: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_2141.pdf.

¹²¹⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹²¹¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

¹²¹² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.

¹²¹³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹²¹⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹²¹⁵ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 24.

¹²¹⁶ Archivo municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 501, conjunto documental: 32.

¹²¹⁷ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 501, conjunto documental: 32.

¹²¹⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 151, conjunto documental: 12.

¹²¹⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 501, conjunto documental: 32.

¹²²⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 543, conjunto documental: 48.

¹²²¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.

Los franquistas decidieron requerir en 1937 las quintas que debían ser requeridas en 1939, de las cuales 34 jóvenes de 66 no se presentaron y fueron considerados “desertores”. De los otros 30, se alistaron 22 en el Ejército regular (dos como auxiliares y dos fuera de Beasain), y ocho alegaron que se habían unido a los requetés¹²²². En la convocatoria de 1938, en cambio, de los 82 convocados, fueron 58 los jóvenes que no se presentaron, por lo que fueron clasificados como “desertores”¹²²³. De los otros 24, 11 estaban alistados en los requetés, y tres fueron considerados “completamente inútiles”¹²²⁴. Por consiguiente, el Ejército regular de los sublevados únicamente pudo reclutar a diez personas, de las cuales una solo fue convocada para tareas de asistencia¹²²⁵. Lo que muestran estos datos es que en Beasain hubo una gran oposición a los sublevados y al régimen franquista, oposición que fue activa (los jóvenes huían intencionadamente para no combatir del lado del régimen franquista), o que, aunque su actitud fuera pasiva, huyeron por miedo a las represalias ya que, de los 204 convocados de las quintas de 1937, 1938 y 1939, 124 rehusaron presentarse; y por otra parte, que en el nuevo régimen de Beasain el carlismo tenía mucha fuerza y la alianza entre el Ayuntamiento y la Compañía de San Martín de Loinaz fue muy fructífera para los carlistas: tomando en consideración únicamente los requeridos a las quintas oficiales, la Compañía de San Martín de Loinaz consiguió reclutar a casi tantos como el Ejército regular: 33 soldados en el grupo paramilitar carlista y 42 en el Ejército regular (además, la Compañía San Martín de Loinaz también sumó a sus filas a jóvenes menores de “la edad mínima para realizar el servicio militar” como voluntarios).

En la guerra de 1936 murieron 17 soldados regulares de Beasain: José María Agirrezabal Lizarralde, José Ramón Aranburu Elizegi, Isidro Aranburu Nazabal, Sekundino Arrugaeta Rodríguez, Simon Balerdi Albitsu, José Goena Urteaga, Francisco Landa Mendia, Juan Margareto Prieto, Kandido Muñoz Novillo, Emilio Muñoz Novillo, Juan Odriozola Aranburu, Benito Oiarbide Rezusta, Juan Luis Rezusta Irastortza, Ángel Rodríguez Adeba¹²²⁶, Damian Sarasola Etxabe, Ramón Zabaleta Gerriko¹²²⁷ y Rufino Zufiaurre Jauregi. Asimismo, murieron cinco trabajadores de la CAF: Francisco Garmendia Apalategi, de Zaldibia; Sabino Larrañaga Irizar, de Lazkao; Luis López de Etxezarreta Belez de Mendizabal, de Ordizia; José Olano Iparragirre, de Lazkao, e Ignacio Oiartzabal Olano, de Olaberria¹²²⁸. A estos veintidós se les suman otros cuatro hombres: Ignacio Agirregomezhorta Peñagarikano, cuya unidad militar desconocemos¹²²⁹; el beasaindarra Ignacio Aranburu Mendizabal, quien luchó en la quinta bandera de la Falange (fallecido en abril de 1938 en Huesca)¹²³⁰, y Borja Arteaga, hijo del duque del Infantado, caído en Bizkaia¹²³¹, y su hermano Jaime Arteaga¹²³². En total, considerando los requetés, los regulares y los soldados de otras fuerzas, murieron 63 personas relacionadas con Beasain, de las cuales 34 eran de dicha localidad y 29 tuvieron algún tipo de vínculo con la misma (20 miembros de la Compañía San Martín de Loinaz, 7 trabajadores de la CAF¹²³³ y los dos hijos del duque del Infantado). En esta lista también incluimos a un desaparecido que podría ser el sexagésimo cuarto: el guardia civil desaparecido en el frente de Oiartzun, Bonifacio Martínez¹²³⁴.

¹²²² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1170, conjunto documental: 01.

¹²²³ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

¹²²⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

¹²²⁵ Este último chico fue Joan José García Urcelayeta, quien nos ha dejado por escrito su testimonio sobre la masacre de Beasain.

¹²²⁶ Uno de sus hermanos, Julio Rodríguez Adeba, murió combatiendo en el bando republicano.

¹²²⁷ Uno de sus hermanos, Francisco Zabaleta Gerriko, participó en la huelga de 1934 y fue uno de los detenidos. Francisco Zabaleta fue miembro del sindicato ELA.

¹²²⁸ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.

¹²²⁹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

¹²³⁰ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02.

¹²³¹ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.

¹²³² Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 081, conjunto documental: 22.

¹²³³ La CAF perdió a ocho trabajadores que combatieron del lado de los sublevados; otros dos, como hemos mencionado, fueron dos requetés de Ordizia (Vicente Murua Aizpurua y Auxentzio Olangua Martínez), y el octavo fue José Lahidalga López de la Calle, natural de Beasain. Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 525, conjunto documental: 46.; y Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 02. Además, la ficha de requeté de José Lahidalga se puede consultar en este enlace: http://www.fpev.es/images/jcgg/JCGG_F_1692.pdf.

¹²³⁴ Archivo Municipal de Beasain. Carpeta 1169, conjunto documental: 01.

SENTENCIA

En la Plaza de Bilbao a veinte de Julio de mil novecientos treinta y siete.-Segundo año triunfal. Reunido el Consejo de Guerra Permanente nº 1, para ver y fallar la causa nº 196 que por el procedimiento sumarísimo de urgencia se ha seguido por el supuesto delito de rebelión militar contra JULIAN BERMEJO TORO de 37 años, casado, relojero y natural de Bilbao, JOSE MARIA ANGULO ARCOITAJAURECUI de 35 años casado, propietario y vecino de Abadiano, LAUREANO GIMENEZ GARKY de 42 años, pescador y vecino de Deva, ROMAN AROSTEGUI URAIN de 47 años casado, pintor y vecino de Deva, JOSE RAMON LOIDI ERBITI de 35 años casado, ingeniero y natural de la Havana, NEMESIO ARRIORTUA EREÑO de 49 años, casado, labrador y vecino de Dima, JOSE ALEGRIA PEREZ de 45 años, oficinista y vecino de Bilbao y VICTOR BERNEDO ZUBIAURRE de 67 años, casado, industrial y vecino de Beasain, y en cuyos autos dada cuenta por el Secretario fueron oídos el Ministerio Fiscal y la Defensa.

RESULTANDO que de las actuaciones practicadas en el Sumario así como de la documental que se mandó unir a instancia del Defensor a la causa, se infieren como hechos que este Consejo declara probados los siguientes: El procesado Julian Bermejo Toro aunque afiliado al partido Socialista en el que desempeñó el cargo de Secretario del Comité de Bolueta es individuo de cualidades inmejorables que sin embargo alguna vez se apartó de tal ideal estando en posesión del sufragio durante el Movimiento llegando a comprometerse gravemente en una serie de actos realzados en beneficio de personas de orden a quienes se hacía tales como falsificar tarjetas de control favorecer a elementos de derechas y evitar detenciones y persecuciones para los mismos. El procesado José María Angulo aunque de buena conducta fue nacionalista destacado dirigente del Batzoki o círculo nacionalista de la localidad de su residencia y Secretario del Comité Local rojo-separatista

Iturriak eta Bibliografia
Fuentes y Bibliografía

2

pag.

AHOZKO ITURRIAK/FUENTES ORALES

Egileak egindako elkarrizketak (kronologikoki ordenatuak)/Entrevistas realizadas por el autor (en orden cronológico)

- Andoni Sarriegi Eskisabel (Beasain, 2014-06-06)
- Eleuterio Aiesta Kristobalena (Beasain, 2014-06-11)
- Pako Ruiz de Apodaka Galartza (Beasain, 2014-06-18)
- Felipe Ibarbia Alustiza, Maria Karmen Ibarbia Sarriegi (Beasain, 2014-06-19)
- Joxe Apalategi Etxeberria (Beasain, 2014-06-25)
- Patxi Lasa Imatz (Beasain, 2014-06-25)
- Jesus Lopez Gallego (Beasain, 2014-06-25)
- Roberto Begue Sarasola, Yolanda Begue Redondo (Beasain, 2014-07-27)
- Mila Mendia Aramendi (Beasain, 2014-07-02)
- Iñako Beola Olaziregi (Beasain, 2014-07-03)
- Maria Pilar Lozares Sarasketa (Beasain, 2014-07-03)
- Jabier Garcia Bergara (Beasain, 2014-07-03 eta 2014-07-22)
- Maria Ixabel Irizar Aranburu, Teresa Irizar Aranburu (Beasain, 2014-07-09)
- Frantziska Peñagarikano Dorronsoro, Isabel Peñagarikano Dorronsoro (Beasain, 2014-07-09)
- Aitor Garmendia Goitia (Beasain, 2014-07-16)
- Amaia Alonso Garate, Jose Maria Alonso Lamata, Sara Alono Lamata, Anjel Lamata Villahoz (Donostia, 2014-07-17)
- Ramon Perez Onesimo (2014-07-30)
- Alizia Polo Artze, Mikel Apaolatza Polo (Beasain, 2014-07-30)
- Jose Maria San Martin Osinalde (Beasain, 2014-07-30)
- Amaia Gamarra Larrauri (Beasain, 2014-08-01)
- Milagros Aranburu Mujika (Beasain, 2014-08-05)
- Joan Ramon Crespo Imatz (Beasain, 2014-08-05)
- Xanti Lasa Aranburu (Beasain, 2014-08-05)
- Arantza Ugarte Azkarate, Maria Rosario Ugarte Sukia (Beasain, 2014-08-05)
- Joan Unanua Artolain (Beasain, 2014-09-05)
- Joxe Manuel Azurmendi Dorronsoro (Donostia, 2014-09-10)
- Xabier Aierdi Aldasoro, Ane Barandiaran Erauskin (Getaria, 2014-09-12)
- Edurne Alegria Aierdi (Getaria, 2014-09-12)
- Sara Bujanda Olan, Jose Maria Bujanda Olan (Beasain, 2014-09-18)
- Sara Unanue Lobeto (Donostia, 2014-10-01)
- Bernardina Aldasoro Ormazabal (Beasain, 2014-10-30)
- Lourdes Martinez Otaegi, Pello Martinez Otaegi (Ordizia, 2014-12-17)
- Rosa Larrañaga Agarrista, Miren Atxaga Larrañaga (Gasteiz, 2015-05-26)
- Arantza Ibaibarriaga Usabiaga, Pedro Maria Ibaibarriaga Usabiaga (Donostia, 2015-09-15)

Hirugarren pertsonen egindako elkarrizketak/Entrevistas realizadas por terceras personas

- Alfontso Ibaibarriaga eta Antonio Zubillagari Markel Olanok egindako elkarrizketa (Beasain, 1990.eko hamarkadako data zehaztugabea). Jose Antonio Imatzek lan honen egileari emandakoa (kasete eta idatzizko formatuan).
- Rosario Larreari Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek egindako elkarrizketa (Beasain, 2012-04-14). Elkarrizketaren egileek lan honen egileari emandakoa (bideo formatuan).
- Antselmo Ruizi Alberto Alonso Cacharrok eta Josu Lopez Castañaresek egindako elkarrizketa (Beasain, 2013-03-25). Elkarrizketaren egileek lan honen egileari emandakoa (bideo formatuan).

IDATZIZKO ITURRIAK/FUENTES ESCRITAS

Kontsatututako artxiboak/Archivos consultados

- Beasaingo Udal Artxiboa/Archivo Municipal de Beasain
- Beasaingo Bake Epaitegiko Erregistroa/Registro del Juzgado de Paz de Beasain
- Eibarko Udal Artxiboa/Archivo Municipal de Eibar
- Ordiziako Udal Artxiboa/Archivo Municipal de Ordizia
- Gipuzkoako Artxibo Forala (Tolosa)/Archivo Foral de Gipuzkoa (Tolosa)
- Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala (Oñati)/Archivo Histórico Provincial de Gipuzkoa (Oñati)
- Koldo Mitxelena Kulturunearen hemeroteca (Donostia)/Hemeroteca del Centro Koldo Mitxelena (San Sebastián)
- Aranzadi Zientzia Elkarte (Donostia)/Sociedad de Ciencias Aranzadi (San Sebastián)
- Eusko Jaurlaritzaren Irargi Artxiboa (Bilbo)/Archivo Irargi del Gobierno Vasco (Bilbao)
- Espainiako Ipar-Mendebaldeko Tarteko Artxibo Militarra (Ferrol)/Archivo Español Intermedio Militar Noroeste de Ferrol

Kontsatututako prentsa/Prensa consultada

- *El Día* (1931-1936)
- *El Diario Vasco* (1935-1936)
- *El Liberal* (1931-1936)
- *El Pueblo Vasco* (1934-1936)
- *Euzkadi* (1931-1936)
- *Euzkadi Roja* (1933-1936)
- *Euzko Deya* (1937)
- *Frente Popular* (1936)
- *La Constancia* (1931-1936)
- *La Voz* (1937)
- *La Voz de Guipúzcoa* (1931-1936)

Bibliografia/Bibliografía

ABELLA, Rafael: *Por el Imperio hacia Dios*. Planeta. Barcelona, 1978.

AGIRREBEÑA, Aintzane; ALBERDI, Itziar, MENDIGUREN, Xabier eta SARASUA, Asier: *Beasaingo Euskara*. (*Beasaingo pape-
rak* bilduma, 15. zkia). Beasaingo Udala, 2007.

AIZPURU, Mikel (zuz.); APAOLAZA, Urko; GOMEZ, Jesus Mari; eta ODRIOZOLA, Jon: *1936ko udazkena Gipuzkoan. Hernani-
ko fusilatzeak*. Alberdania eta Hernaniko Udala. Hernani, 2007.

AIZPURU MURUA, Mikel: *El Partido Nacionalista Vasco en Guipúzcoa (1893-1923): orígenes, organización y actuación políti-
ca*. EHU. Euskal Herria, 2000.

AMBOU, Juan: *Los comunistas en la resistencia nacional republicana*. Hispamerca. Madrid, 1987.

ANSEL, Darío: *ELA en la Segunda República. Evolución de una organización obrera*. Txalaparta. Tafalla, 2001.

AOIZ, Floren: *El jarrón roto*. Txalaparta. Tafalla, 2005.

APAOLAZA POLO, Mikel: "Rescatados del olvido" in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2013 (82-85. or.).

AROSTEGUI, Julio: *Combatientes requetés en la Guerra Civil Española (1936-1939)*. La esfera de los libros. Madrid, 2013.

ASKOREN ARTEAN: *Beasaingo elkarte herrikoak*. (*Beasaingo Paperak* bilduma, 1 zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzor-
dea. Beasain, 1992.

ASKOREN ARTEAN: *Hizkuntz ordezkapenaren nondik-norakoak Goierriin*. GEE Kultur Elkarte, Gerriko argitaletxea, Lazkao, 1992.

ASKOREN ARTEAN: Ahaztuen mindura. 1936ko gerra eta frankismoa Ordizian. Ordiziako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia
eta Aranzadi. Ordizia, 2014

pag.

- AZURMENDI DORRONSORO, José Manuel: *Beasain. Historia y desarrollo hasta nuestros días*. Donostiako Aurrezki Kutxa. Donostia, 1970.
- BAHAMONDE, Antonio: *Un año con Queipo. Memorias de un nacionalista*. La Espuela de Plata, 2005; in RODRIGO, Javier: *Hasta la raíz. Violencia durante la Guerra Civil y la dictadura franquista*. Alianza argitaletxea. Madril, 2008.
- BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi*. Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.
- BARANDIARAN, Pía María: "Informe de Pía María de Barandiarán" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (647-652. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.
- BARANDIARAN CONTRERAS, Miren: *Euzko Alderdi Jeltzalea Beasainen. 100 urteko historia*. Beasaingo EAJ-PNV. Zarautz, 1995.
- BARANDIARAN FUNDAZIOA: *José Miguel Barandiarán. Diario personal. Volumen II (1936-1953). Durante los años de su exilio en el País Vasco continental*. Barandiaran Fundazioa. Ataun, Gipuzkoa, 2009.
- BARCIELA, Carlos; LOPEZ, María Inmaculada; MELGAREJO, Joaquín eta MIRANDA, José Antonio: *La España de Franco (1939-1975). Economía*. Síntesis. Madril, 2001.
- BARCIELA LOPEZ, Carlos: "El mercado negro de productos agrarios en la posguerra, 1939-1953" in FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo* (192-205. or.). Crítica. Bartzelona, 1986.
- BARRUSO BARES, Pedro: *La guerra civil en Guipúzcoa*. Hiria. Donostia, 1984.
- BARRUSO BARES, Pedro: *El Movimiento Obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. Gipuzkoako Foru Aldundia. Gipuzkoa, 1996.
- BARRUSO BARES, Pedro: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la guerra civil y el primer franquismo (1936-1945)*. Hiria. Donostia, 2005.
- BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, José Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (69-92 or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991.
- BARRUSO BARES, Pedro: "La represión en Guipúzcoa" in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular. (La caída de Guipúzcoa I. lib., II. parte)*, (315-334. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984.
- BELAUSTEGI BEDIALAUNETA, Unai: *Errepublikanismoa Gipuzkoan (1868-1923)*. EHU. Euskal Herria, 2014.
- BELDARRAIN, Pablo: *Historia crítica de la guerra en Euskadi (1936-37)*. Intxorta Kultur Elkarte. Oñati, 2012.
- BELEDO, Ane: *Gipuzkoa: Udal errepublikarretatik frankistetara*. Aranzadi eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak. Donostia, 2010.
- BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel: "Primer centenario 1891-1991. Agrupación Socialista de Tolosa" in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, José Mari: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (11-20. or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991.
- BOX, Zira: *España, año cero. La construcción simbólica del franquismo*. Alianza Editorial. Madril, 2010.
- BUCES CABELLO, Javier: *Azpeitia 1936-1945* (2 lib.). Azpeitiko Udala, Eusko Jaurlaritza eta Aranzadi. Azpeitia, 2016.
- BUCES CABELLO, Javier: *Azpeitia 1936-1945* (I. lib., *Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Guda Zibilean eta lehen frankismoko garaian*). Azpeitiko Udala, Eusko Jaurlaritza eta Aranzadi. Azpeitia, 2016.
- CABANA IGLESIA, Ana: "Sobrellevar la vida. Memoria de resistencia y resistencias de la memoria al franquismo" in DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel; FUERTES MUÑOZ, Carlos; HERNANDEZ BURGOS, Claudio; eta MARCO, Jorge (ed.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)* (97-108. or.), Comares. Granada, 2013.
- CAÑABATE CABEZUELOS, José; eta MARTINEZ CARRION, José Miguel: "Crisis nutricional y pobreza bajo la dictadura franquista" in *XIV Congreso Internacional de Historia Agraria* (aktak). Badajoz, 2013.
- CASTELLS ARTECHE, Luis: *Los Fueros y los conciertos economicos. La Liga Foral Autonomista de Guipúzcoa (1904-1906)*. Haranburu Altuna editorea. Donostia, 1980.
- CASTELLS ARTECHE, Luis: *Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración. 1876-1915. Siglo XXI*. Madril, 1987.
- CASTELLS ARTECHE, Luis: *Los trabajadores en el País Vasco (1876-1923)*. Siglo XXI. Madril, 1993.
- CAZORLA SANCHEZ, Antonio: *Las políticas de la victoria*. Marcial Pons. Madril, 2000.
- CAZORLA SANCHEZ, Antonio: *Miedo y progreso. Los españoles de a pie bajo el franquismo, 1939-1975*. Alianza. Madril, 2016.
- CHUECA, Ricardo: *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-JONS*. CIS. Madril, 1983.
- DE LA GRANJA SAINZ, José Luis: *Nacionalismo y II República en el País Vasco*. CIS. Madril, 1986.

- DE RIQUER I PERMANYER, Borja: *La dictadura de Franco*. Crítica eta Marcial Pons argitaletxeak. Sabadell (Bartzelona), 2010.
- DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel: "Morir de hambre. Autarquía, escasez y enfermedad en la España del primer franquismo" in *Pasado y Memoria*. Revista de Historia Contemporánea, 5. zk. (241-258. or.), 2006.
- DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel; FUERTES MUÑOZ, Carlos; HERNANDEZ BURGOS, Claudio; eta MARCO, Jorge (ed.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*. Comares. Granada, 2013.
- ECHEVARRIA, Toribio: *La Liga de las Naciones y el problema vasco*. Eibarko Elkarte Sozialista. Eibar, 1918.
- EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria* (8 liburuki). Aise liburuak. Andoain, 1999.
- EGAÑA, Iñaki: *1936. Guerra Civil en Euskal Herria*. (IV. lib., *La Guerra en Gipuzkoa*). Aise liburuak. Andoain, 1999.
- EGAÑA, Iñaki: *La guerra civil en Euskal Herria*. (VIII lib.: *Los protagonistas de la guerra*). Aise liburuak. Andoain, 2000.
- EGIDO SIGÜENZA, José Antonio: *Jesús Larrañaga*. (Beasaingo Paperak bildumako 2. zk.). Beasaingo Udalaren kulturabatzordea. Beasain, 1993.
- EGUIGUREN IMAZ, Jesus: *Historia del socialismo vasco (1886-2009)*. Hiria. Donostia, 2009.
- ELIZONDO, Mauro: "Beasain: una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)" in *Ikuska* aldizkaria, 4. zk. (43-53. or.), 1993ko urria-abendua.
- ELORZA, Antonio eta BIZCARRONDO, Marta: *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España (1919-1939)*. Planeta. Bartzelona, 1999.
- ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel: *Los nombres de la memoria, Tolosa, 1936-1945* (3 liburuki). Tolosako Udala eta Aranzadi Zientzia Elkarte. Tolosa, 2013.
- ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel: *Los nombres de la memoria, Tolosa 1936-1945* (I lib., *La represión y la vulneración de los derechos humanos durante la Guerra Civil y el Primer Franquismo*). Tolosako Udala eta Aranzadi. Tolosa, 2013.
- ERRAZKIN AGIRREZABALA, Mikel eta SAIZAR AROSTEGI, Joxemi: *1936ko gerrako oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean*. Galtzaundi Euskara Taldea eta Tolosaldeko eta Leitzaldeko Hitza. Tolosa, 2008.
- ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950*. Crítica. Bartzelona, 2010.
- ESPINOSA MAESTRE, Francisco: "La represión franquista: un combate por la historia y la memoria" in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (15-78. or.). Crítica. Bartzelona, 2010.
- ESPINOSA MAESTRE, Francisco: *Guerra y represión en el Sur de España. Entre la historia y la memoria*. Valentziako Unibertsitatea. Valentzia, 2012.
- ESPINOSA MAESTRE, Francisco eta GARCIA MARQUEZ, José María: "La desinfección del solar patrio. La represión judicial militar: Huelva (1936-1945)" in NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (285-429. or.). Flor de Viento argitaletxea. Bartzelona, 2009.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia: *La construcción de la nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. Eusko Ikaskuntza. Donostia, 1990.
- ETXEBARRIA, Toribio: *Viaje por el país de los recuerdos*. Sociedad guipuzcoana de editores. Donostia, 1990.
- FERNANDEZ IRURITA, José: "Testimonio: José Fernández Irurita" in BARRUSO BARES, Pedro; BLAZQUEZ BRIMEZ, Manuel; eta VILLANUEVA TELLERIA, José María: *Cien años de socialismo en Tolosa 1891-1991* (69-92 or.). Tolosako Elkarte Sozialista. Tolosa, 1991.
- FERNANDEZ DE PINEDO, Emiliano: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco. 1100-1850*. Siglo XXI. Madril, 1974.
- FERNANDEZ DE PINEDO, Emiliano eta HERNANDEZ MARCO, José Luis: *La industrialización del norte de España*. Crítica eta EHU. Bartzelona, 1988.
- FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Crítica. Bartzelona, 1986.
- FUENTES QUINTANA, E.: "Los principios de reparto de la carga tributaria en España" in *Revista de Derecho Financiero y de Hacienda Pública*, 41. zk. (161.-298. or.).
- FUERTES MUÑOZ, Carlos: "La representación de las actitudes políticas de los españoles en la prensa extranjera (1960-1975)" in DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel; FUERTES MUÑOZ, Carlos; HERNANDEZ BURGOS, Claudio; eta MARCO, Jorge (ed.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)* (111.-126. or.), Comares. Granada, 2013.

pag.

FUSI, Juan Pablo: *Política obrera en el País Vasco 1880-1923*. Turner, Madril, 1975.

GARAI BENGOA, Juan Ramón; GUTIERREZ AROSA, Jesús eta CHUECA INTXUSTA, Josu: *Octubre del 1934 en Euskal Herria. Revolución, insurrección y huelga general*. Intxorta 1937 Kultura Elkarte. Oñati, 2014.

GARCIA MARQUEZ, José María: "El triunfo del golpe militar" in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (79-145. or.). Crítica. Bartzelona, 2010.

GARCIA RUIZ, José Luis: "Los arreglos interbancarios del franquismo" in *Revista de Historia Económica*, 2. zk. (264.-285. or.), 2002.

GARCIA URCELAYETA, Juan José: "Beasain: Una noche sangrienta (27-28 de julio de 1936)", in *Ikuska* aldizkaria, 3. zk. (56-74. or.), 1993ko uztaila-iraila.

GARMENDIA, Larraitx eta ETXABE, Karmele: *Ordiziako euskara: garai bateko bizimodua eta gaurko hizkuntza-egoera*. Ordiziako Udala eta Hitzaro Euskara Elkarte. Oñati, 2004

GASCUE, Francisco: *El bizkaitarrismo*. Imprenta y encuadernación de Francisco Jornet. Donostia, 1904.

GOITIA OSTOLAZA, Francisco: *Autonomía Mundial. Concepto moderno de la autonomía y su aplicación a las regiones españolas*. Librería Científico-Literaria de Jose Agusti. Bartzelona, 1907.

GOZALO, J.: "Ekonomia komunikazioak eta merkataritza-jarduera" in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain: Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala, Beasain, 1987.

GURRUTXAGA, Ander: *Estructura y progresos sociales en el País Vasco*. EHU. Euskal Herria, 1991.

GUTIERREZ AROSA, Jesús: *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*. Eibarko Udala eta Elgetako Udala. Eibar eta Elgeta, 2007.

HERNANDEZ BURGOS, Claudio: "Mucho más que egoísmo y miedo: Las actitudes de los españoles durante la Guerra Civil (1936-1939)" in DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel; FUERTES MUÑOZ, Carlos; HERNANDEZ BURGOS, Claudio eta MARCO, Jorge (ed.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura de Franco (1936-1977)* (33-46. or.), Comares. Granada, 2013.

HERNANDEZ MARCO, José Luis eta PIQUERO ZARAUZ, Santiago: "Demografía e industrialización en el País Vasco" in FERNANDEZ DE PINEDO eta HERNANDEZ MARCO, José Luis *La industrialización del norte de España*. Crítica eta EHU. Bartzelona, 1988.

IRAOLA, José Vicente: "Informe de José Vicente Iraola" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (351-353. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.

IRIGORAS, Ángel: *Herri zapalkuntzaren lekuko batzuk. 1936-2006 Lehen, orain eta beti: Eskubide berdinak pertsona guztientzat*. Erroteta. Bizkaia, 2006.

ITURRALDE, Juan de: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Su carácter inicial*. Egi-Indarra. Paris, 1960

ITURRALDE, Juan de: *El catolicismo y la cruzada de Franco. Cómo siguió y triunfó la cruzada*. Egi-Indarra. Paris, 1965.

JACKSON, Gabriel: *La república española y la Guerra Civil 1931-1939*. Crítica. Bartzelona, 1967.

JAMAR DOMENECH, Benito: *La Cuestión Vascongada*. Imprenta de La Voz de Guipúzcoa. Donostia, 1891.

JIMENEZ DE ABERASTURI, Juan Carlos: "Protagonistas de la Historia Vasca 1923-1950: Sebastian Zapirain". Eusko Ikaskuntzaren *Cuadernos de Sección de Historia y Geografía* aldizkaria, Donostia, 1984.

JIMENO JURIO, José María: *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*. Punto y Hora. Burlata (Nafarroa).

LANERO TABOAS, Daniel: "Las "Políticas sociales" del franquismo: Las obras sindicales" in DEL ARCO BLANCO, Miguel Ángel; FUERTES MUÑOZ, Carlos; HERNANDEZ BURGOS, Claudio; eta MARCO, Jorge (ed.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)* (127.-142. or.), Comares. Granada, 2013.

LARRAÑAGA, Policarpo: *Contribución a la historia obrera del País Vasco* (2 lib.). Aranzadi. Donostia, 1976-77.

LEDESMA, José Luis: "Una retaguardia al rojo" in ESPINOSA MAESTRE, Francisco (coord.); GARCIA MARQUEZ, José María; GIL VICO, Pablo; eta LEDESMA, José Luis: *Violencia roja y azul. España 1936-1950* (147-247. or.). Crítica. Bartzelona, 2010.

LEGORBURU FAUS, Elena: "*Fabrika haundie*". *Beasaingo Construcciones y Auxiliar de Ferrocarrilesen historia*. (Beasaingo paperak bildumaren 5. zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 1996.

LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain. Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala. Beasain, 1987.

LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel: "Gerra Zibila: Beasainen erorketa" in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain, Udalerrri gipuzkoar baten historia* (269-277. or.). Beasaingo Udala. Beasain, 1987.

LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel: "Las crisis decimonónicas en Beasain" in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain. Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala. Beasain, 1987.

LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel: "Transición de la sociedad preindustrial a una sociedad industrializada en el Goierri: La Fábrica de Hierros de Beasain" in *II Congreso Mundial Vasco-Congreso de Historia de Euskal Herria* (Kongresuko aktak) (85-97. or.), Donostia, 1988.

LORENZO ESPINOSA, José María: *Dictadura y dividendo. El discreto negocio de la burguesía vasca. (1937-1950)*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbo, 1989.

LUENGO, Félix: *Crecimiento económico y cambio social. Guipúzcoa 1917-1923*. EHU. Bilbo, 1990.

MARTI GOMEZ, José: *La España del Estraperlo*. Planeta. Bartzelona, 1995.

MARTIN EIZAGUIRRE KOLEKTIBOA: *Aproximación a la historia del PCE*. Templando el Acero. Iruñea, 2012.

MEES, Ludger: *Nacionalismo vasco, movimiento obrero y cuestión social (1900-1923)*. Sabino Arana Fundazioa. Bilbo, 1992.

MENDIZABAL, Veremundo: "Informe del P. Veremundo Mendizabal" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (119-120. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.

MOLINERO, Carme eta YSAS, Pere: "Las condiciones de vida y laborales durante el primer franquismo. La subsistencia; ¿un problema político?" in *Historia Ekonomikoaren Elkartearen VII Biltzarra* (aktak), Zaragoza, 2001.

MOYA, Carlos: *El poder económico en España (1939-1970). Un análisis sociológico*. Madril. 1975.

NARBAIZA AZKUE, Antxon: *Akilino Amuategi (1877-1919). XX. mende hasierako mitinlari sozialista*. Eibarko Udala. Astigarra-ga, 1984.

NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (285-429. or.). Flor de Viento argitaletxea. Bartzelona, 2009.

NUÑEZ DIAZ-BALART, Mirta: "El porqué y para qué de la represión" in NUÑEZ DIAZ-BALART (zuz.): *La gran represión. Los años de plomo del franquismo* (21-52 or.). Flor de Viento argitaletxea. Bartzelona, 2009.

ONTAÑON, Antonio: *Rescatados del olvido*. Autoedizioa. Santander, 2004.

PELLETIER, Jean: *Seis meses en las prisiones de Franco. Crónica de los hechos vividos*. Madril, 1937.

PONS PONS, Jeronia eta SILVESTRE RODRIGUEZ, Javier: *Los orígenes del Estado de Bienestar en España, 1900-1945: los seguros de accidente, vejez, desempleo y enfermedad* (217-246. or.). Zaragozako Unibertsitatea. Zaragoza, 2010.

PONS PONS, Jeronia: "Los inicios del seguro social de salud en España, 1923-1949. Del seguro de maternidad al Seguro Obligatorio de Enfermedad" in PONS PONS, Jeronia eta SILVESTRE RODRIGUEZ, Javier: *Los orígenes del Estado de Bienestar en España, 1900-1945: los seguros de accidente, vejez, desempleo y enfermedad* (217-246. or.). Zaragozako Unibertsitatea. Zaragoza, 2010.

PRADA RODRIGUEZ, Julio: *La España masacrada. La represión franquista de la guerra y posguerra*. Alianza argitaletxea. Madril, 2010.

QUINTERO LIMA, María Gema: "La Seguridad Social en España. Evolución histórica". Iturri honetan aurki daiteke: <http://ocw.uc3m.es/derecho-social-e-internacional-privado/derecho-de-la-seguridad-social/lecturas/evolucionhistorica.pdf>

RICHARDS, Michael: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*. Critica. Bartzelona, 1999.

RODRIGUEZ RANZ, José Antonio: *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*. Kutxaren Fundazio Kulturala. Donostia, 1994.

RODRIGO, Javier: *Los campos de concentración franquistas. Entre la historia y la memoria*. Siete Mares Argitaletxea. Madril, 2003.

RODRIGO, Javier: *Hasta la raíz. Violencia durante la Guerra Civil y la dictadura franquista*. Alianza argitaletxea. Madril, 2008.

SALAS LARRAZABAL, Ramón: *Pérdidas de la guerra*. Planeta. Bartzelona, 1977.

SALAS LARRAZABAL, Ramón: *Historia general de la guerra de España*. Rialp. Madril, 1986.

SANCHEZ RECIO, Glicerio: *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*. Alacanteko Diputazioa eta Valentziako Generalitatea. Alacant, 1996.

SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: *Beasain Jaietan* urtekaria. 1987.

SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: "Euskara Beasainen azken mendeetan" in SIADECO: *Euskara Beasainen* (7-18. or.). Beasain-go Udaleko Euskara Zerbitzua. Beasain, 1990.

SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: "Beasain" in ASKOREN ARTEAN idatzitako *Hizkuntz ordezkapenaren nondik-norakoak Goierriin*, Gerriko argitaletxea, Lazkao, 1992.

pag.

- SARRIEGI ESKISABEL, Andoni: *Alfabetatzearen hastapenak Goierriin*. Goierriko Euskal Eskola K. E., 2000.
- SAZ CAMPOS, Ismael: *Fascismo y franquismo*. Valentziako Unibertsitatea. Valentzia, 2004.
- TORREALDAI, Joan Mari: *El libro negro del euskera*. Tarttalo. Donostia, 1998.
- TORTELLA, Gabriel: *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*. Alianza. Madril, 1994.
- TUSELL, Javier: *Manual de Historia de España. 6. Siglo XX*. Historia 16. Madril, 1990.
- UGARTE, Cesáreo: "Usurbe Elkarte" in ASKOREN ARTEAN: *Beasaingo elkarte herrikoia*. (*Beasaingo Paperak* bilduma, 1. zk.) (13-19 or.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 1992.
- UGARTE TELLERIA, Javier: *La nueva Covadonga insurgente*. Biblioteca nueva. Madril, 1998.
- URGOITIA, José Antonio: *Cronica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (3 liburuki). Sendoa. Oiartzun, 1984.
- URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (*La caída de Guipúzcoa* I lib., I parte), (193-233. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984.
- URGOITIA BADIOLA, José Antonio: "La insurrección en Guipúzcoa" in URGOITIA, José Antonio: *Crónica de la Guerra Civil de 1936-1937 en la Euzkadi peninsular*. (*La caída de Guipúzcoa* I lib., I parte), (193-233. or.). Sendoa. Oiartzun, 1984.
- USOBIAGA, Juan: "Informe del P. Juan Usobiaga" in BARANDIARAN, José Miguel: *La Guerra Civil en Euzkadi* (233-248. or.). Bidasoa-Instituto de Historia Contemporánea. Milafranga (Lapurdi), 2005.
- VALVERDE, Dolores: *Historia de Guipúzcoa*. Txertoa. Donostia, 1984.
- VEGA SOMBRIA, Santiago: *La política del miedo. El papel de la represión en el franquismo*. Critica. Bartzelona, 2011.
- VELASCO NUÑEZ, Alfredo: *Euskal Milizia Antifaxistak Espainiar Faxista Altxamenduan Zehar (1936-1939)*. DDT Liburuak. Bilbo, 2014.
- VINYES, Ricard: *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles de Franco*. Temas de Hoy. Madril, 2002.
- ZABALTZA, Xabier: *Mater Vasconia*. Hiria. Donostia, 2005.
- ZUFIAURRE GOYA, José: "Beasaingo etnografia" in LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain. Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala Beasain, 1987.
- ZUFIAURRE GOYA, José: *Beasaingo kale-izenen historia (Beasaingo paperak 4. zk.)*. Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 1995.
- ZUFIAURRE GOYA, José: "Alcaldes de Beasain" in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2001 (17-21. or.).
- ZUFIAURRE GOYA, José: *Irakaskuntza Beasainen*. (*Beasaingo Paperak* bildumako 23. zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 2015.
- ZURBANO MELERO, José Gabriel: *Industrializazio prozesua eta gizarte modernizazioa Beasainen (1860-1936)*. (*Beasaingo paperak* bilduma, 3. zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 1993.

ERABILITAKO MATERIAL GRAFIKOA/MATERIAL GRÁFICO UTILIZADO

Liburuan erabili diren argazkiak utzi dituzten pertsonen zerrenda/Lista de personas que han dejado fotografías para los libros

- Alegria Aierdi, Edurne
- Azurmendi Dorrontsoro, Joxe Manuel
- Begue Aliende, Karlos
- Beola Olaziregi, Iñako
- Ibarbia Alustiza, Felipe
- Ibarbia Sarriegi, Maria Karmen
- Irizar Aranburu, Ixabel
- Irizar Aranburu, Teresa
- Lozares Sarasketa, María Pilar
- Mendia Aramendi, Mila
- Peñagarikano Dorrontsoro, Frantziska
- Peñagarikano Dorrontsoro, Isabel

- Ruiz de Apodaka Galartza, Pako
- Sarriegi Eskisabel, Andoni
- Unanue Lobeto, Sara

Liburuan erabili diren argazkiak utzi dituzten elkarten eta artxiboen zerrenda/Lista de agrupaciones y archivos que han dejado fotografías para los libros

- Aranzadiren Bilduma
- Beasaingo Batzokia
- Beasaingo PSOE
- Gure Gipuzkoa/Kutxa Fundazioa

Liburu hauetatik ateratako argazkiak erabili dira/Fotografías utilizadas sacadas de estos libros

LABORDE, Fernando eta GARCIA, Martin: *Beasain 1900-2000: Cien años de Historia en Imágenes*. (Beasaingo paperak bilduma, 9. zk.). Beasaingo Udalaren kultura-batzordea. Beasain, 2001. (Liburu honetako argazkiak FL/MG laburduraz identifikatu dira).

LOPEZ GONZALEZ, Miguel Ángel (zuz.): *Beasain. Udalerrri gipuzkoar baten historia*. Beasaingo Udala. Beasain, 1987. (Liburu honetako argazkiak MALG laburduraz identifikatu dira).

ZUFIAURRE GOYA, José: "Alcaldes de Beasain" in *Beasain Jaietan* urtekaria, 2001 (17-21. or.).

ZUFIAURRE GOYA, José: Argazkiak. *Recopilación de fotografías antiguas de Beasain*. Autoedizioa. Beasain, 2000. (Liburu honetako argazkiak JZG laburduraz identifikatu dira)

Beasaingo udala

Memoriaren,
Bizikidetzaren eta
Giza Eskubideen
Institutua

gogora

Instituto de la Memoria,
la Convivencia
y los Derechos Humanos

Gipuzkoako Foru Aldundia

Diputatu Nagusia

Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Zuzendaritza Nagusia
Dirección General de Convivencia y Derechos Humanos

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

LEHENDAKARITZA

Behar gintza eta Bizikidetzarako
Idazkaritza Nagusia
Biktimen eta Giza Eskubideen Zuzendaritza

PRESIDENCIA

Secretaría General para la Paz
y la Convivencia
Dirección de Víctimas y Derechos Humanos

aranzadi
zientzia elkartea

SOCIEDAD DE CIENCIAS
SCIENCE SOCIETY
SOCIÉTÉ DE SCIENCES